

KOHTUMINE NOFRETETEGA

V. TENDRJAKOV

KOHTUMINE
NOFRETETEGA

V. TENDR JAKOV

KOHTUMINE
NOFRETETEGA

ENE KEELEST TÖLKINUD
HELGA SIIBAK

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
TALLINN 1972

V2
T42

Originaali tiitel:

В. Тендряков

СВИДАНИЕ С НЕФЕРТИТИ

Роман

Издательство ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия»

Kujundanud A. Vint

I OSA

Тендряков Владимир Федорович. СВИДАНИЕ С НЕФЕРТИТИ. На египетском языке. Оформление: А. Винт. Издательство «Ээсти раамат». Таллин, Пярнуское шоссе, 10. Toimetaja E. Puskar. Kunstiline toimetaja M. Oksane. Tehniline toimetaja K. Kallaste. Korrektorid M. Amon ja S. Aron. Laduda antud 18. VIII 1971. Trükkida antud 22. V 1972. Paber 54×84/16. Trüki-koognaid 27,9. Tingtrükipoognaid 22,68. Arvestuspoognaid 24,25. Trükiarv 15 000. Tellimise nr. 2300. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58. Hind 87 kop.

7-3-2
123-72

Kolme päeva eest oli ta kümnenda klassi viimase eksami
ära teinud. Tänaole oli ta lõpuõhtul esimest korda elus
veini joonud. Eile oli ta rongi istunud...

On varahommik, kell pole veel viis — linn magab, linn
on tühi. Akende taga on alles varjul öö. Ülevalt kõrgelt
äraootavalt näkku vahtides takseerivad aknad valgepäist
noorukit, kellel on seljas tõmblukuline kulunud tuulepluus
ning jalas halvasti õmmeldud uued püksid.

Vaksalis ei hakanud ta pärima, kus see ja see tänav asub,
kuidas seda leida ja kuidas sinna sõita. Erutust maha suru-
des hakkas ta lihtsalt astuma. Mitte ükski inimene ei tund-
nud teda siin. Ta polnud sõitnudki ju tuttavate juurde, vaid
alles tutvuma. Tutvuma linnaga, millest oli kätkest peale
nii palju kuulnud.

Ja katkised sandaalid, külavaheteedest alles tolmuksed,
plaksuvad asfaldil: «Tere! Sina oled Moskva, mina aga —
Fjodor Matjorin!»

Linn ise teda esialgu ei hämmastanud, igal sammul tegi
ta aga väikesi üllatavaid avastusi, üks imelisem kui teine.

Sild. Seda mööda sõidavad rongid. Sild nagu sild ikka —
pole temas midagi imelikku, ainult et ta ei vii üle jõe, vaid
üle tänava. Sild kulval maal!...

Meesterahvas, kellel on ees lõuendist põll ja näol majes-
teetlik rangus, nagu seda võib näha provintsi kassapida-
jatel ja öövahtidel, kastab asfalti, voolik peos. Kes see on?
Arusaadav — majahoidja. Milleks ta aga kive kastab?...
Peseb?... Sedasama tänavat! See on niisama hea kui
heinamaal heina kammida. Vist muutub asfalt vee mõjul
kõvemaks, kulub vähem. Ennäe, mida silmas peetakse...

Puude jaoks on asfaldis aknad. Iga maa sisse tehtud akent katab malmist võre, mille keskel on ava puutüve jaoks. Kuid puu ju ometi kasvab, kümne aasta pärast jääb ava tüvele kitsaks, kuhu võre siis panna? Kas viia prügi-mäele? Kahju ära visata, kõige järgi otsustades pole ta just odav. Küllap saetakse puu maha, känd juuritakse välja, selle asemele istutatakse nooruke puu...

Kaupluse vaateaken, sellest niisama lihtsalt mööda ei pääse... Klaasi taga mustal sametil on toredus, mäherdust ta eluilmas pole näinud: kellad ketikeste ja võtmekestega, mustade, valgete ja kollaste numbrilaudadega, suured kellad — küllap rasked nagu sõjanuiad, tillukesed, küünesuurused kellad, ja vaata imet — puhtast kullast! Kõik see on aga siinsamas klaasi taga, kõigile nähtaval — pista käsi ja võta. Just enne tema ärasõitu olid naabrid arutanud: «Seal linnas hoia silmad lahti; pikanäpumehi igal sammul, raha õmble voodri vahele...» Mis pikanäpumeestel enam neist peidetud rubladest, kui nad kordki elus säärasest vaate-aknast mööda on läinud... Ega ilmaaegu paista just täpselt üle tänava asuvast putkast militatsioonäri vormimüts. Näha on, et too hoiab silma peal... Pole viisakas vahtida, Fedka, astu edasi!

Samm-sammult kerkis Fjodori ette tundmatu maailm oma väikeste imede ja veidrustega. Siin ei tähendanud majad harilikke lāngus katuste, ristnurkade ja ühetaoliste välistreppidega palkehitud, siin meenutasid hooned kiviseid kaldaid, mille vahele kitsas tänavake armuheitmatult oli surutud, või silmitsesid nad siis üksteist vāarikalt üle avarate prospektide. Maa, toosama elav maa, mille põuest tärkab haljas rohi, oli siin üleni kaetud kivise koorikuga. Kive kasteti siin veega, puude juured aga peideti võre alla.

Kogu oma elu — peaaegu kaheksateist aastat — oli Fjodor veetnud Matjora külas.

Kolmkümmend viis peret, trobikond halle, varblasekarva taresid oli veevaese Uždaltza jõe avaras käärus laiiali. Küla ümber rohetasid kartulipõllud. Uždaltza kaldal olid suitsusaunad ja kitsedest äranāritud salkus pajuvōsa, jões endas — lugematud ründiparved. Matjora külas elasid kaks Openkinit ja õpetajanna Kvaskova, ülejāānud olid kõik Matjorinid. Ka Fjodor polnud erandiks — temagi kandis seda perekonnanime, mis oli siin niisama tavaline nagu maaelu. Teda kutsuti sageli isanime järgi Fjodor Vassiljevitšiks, ja mitte seepärast, et teda oleks vāga aus-

tatud — kus sa sellega, poisike alles! —, vaid selguse mõttes, sest külas elas veel teinegi Fjodor Matjorin, kuid Ivanovitš, ligi viiekümnene perekonnainimene.

Kümme aastat oma elust oli Fedka tallanud ikka sama teerada, mis raudteejaama juures asuva koolini viis, kokku kolm kilomeetrit, — läbi juurviljaaedade, üle kõikuva siljakese jāarakus, läbi üksteisele järgnevatest metsatukkadest — kuusikust, kaasikust, haavikust, ja edasi mööda suurt teed. Talvel ja suvel, kevadel ja sügisel, varahommikul ja hilisõhtul juurviljaaiad, sild, kuusik, kaasik, haavik... Mine kasvõi kinnisilmi. Fjodor oli ka Matjorast ära käinud, mitte küll kauaks ega kuigi kaugel, ainult külastanud Koškinu jaamas elavat tädī. Sinna oli seitsekümmend viis kilomeetrit — kahe tunni sõit, isegi rohkem.

Kuid nende jaamast möödusid rongid Arhangelsk—Moskva, Vladivostok—Moskva, Moskva—Habarovsk.

Möödusid rongid... Matjora külas aga pani Marfida-eide üleannetu kits kapsad nahka, jõnglased püüdsid jõest pükstega aina rünte. Ja Fedkal oli üksainus tee — läbi juurviljaaedade, üle silla, läbi kuusiku, kaasiku, haaviku.

Möödusid rongid, mis sõidutasid tundmatuid inimesi: Arhangelsk—Moskva, Vladivostok—Moskva, Moskva—Habarovsk. Kas olgi neid linna maailmas olemas? Nad tundusid niisama kaugetena ja kättesaamatutena nagu muinasjuttude meretagune kuningriik.

Kolme päeva eest oli ta viimase küpsuseksami ära teinud ja ise endale kingituse teha otsustanud. Ise endale — teised poleks selle peale tulnud. Oli võtnud nõuks sõita Moskvasse. Moskvasse! Tollesse samasse Matjora küla seiskohalt meretagusesse kuningriiki. See tundus jultunudena. Tegelikult aga osutus lihtsaks: ta tõmbas jalga ühes püksid, ostis pileti, istus rongi, konutas päeva akna all, tuius õõ vaguninurgas... Pool päeva ja lühike õõ — Moskva polegi nii kaugel, ainult kümme korda kaugemal kui Koškinu jaam.

Ja nüüd plaksusid katkised sandaalid, mis seni olid tundnud üksnes rada läbi juurviljaaedade, läbi kuusiku ja haaviku, nüüd plaksusid need asfaldil: «Tere! Sina oled Moskva! Mina — Fjodor Matjorin!»

Linna ujutas äkki üle hele valgusetulv. Küllap päike oli juba ammu tõusnud, kuid karmid majad peitsid teda kiivalt oma selja taha. Kas veel kauaks?...

Juba selgineski laup kõige suuremal, kõige mornimal ja uhkernal hoonel. Kuumalt ja lõbusalt löid hõõguma aknad tema ülbel kivisel otsmikul. Ent alumiste korruste akendest vahtis alles seltsimatult välja sügavale pelutatud öö ja asfaldi kohal väreles jahe sina. Kas veel kauaks?...

Vargsi ja märkamatu oli päike majade vahelt läbi pugunud ja langes tänavale laia rõõmsa voona. Võrest läbi kasvavate puude lehestik, haljas ja lopsakas, — veelgi haljam ja lopsakam kui Matjora külas, sest kuhu siin ka ei vaataks, on ümberringi jäigad ranged kivimüürid — see öisest kastest pestud lehestik värahtas. Täie hooga kihutas sõiduauto sinna päikesevalguse voogu, välgutab oma läikivat külge nagu hästiviksitud kroomsaapa säärt, kehkleb pisut — ah, kui ilus ma olen! — ja sukeldus varju. Väravalustes, sügavates võlvkaartes majade all, püsis jahe hämarus veel visalt, peites end kaugemale õuedesse. Oh, kas veel kauaks?...

Linn oli endiselt tühi, tänavad lagedad. Linn oli ainuüksi tema päralt. Ja Fjodoril tekkis upsakas omanikutunne. Kogu see linn tihedalt üksteise kõrvale kiilunud majadega, kõigi nende akendega, mis kiirgasid kuuma hõõgust või varjasid öist hämarust, need laiad tänavad kojamestega ja miilitsatega, kelle vormimütsid paistsid klaasitud putkadest, see läikivate külgedega auto, mis kihutas teadmata kuhu, puud, mis olid päikest juba tervitada jõudnud, ja puud, mis teda veel ootasid, see tramm, mis kuskilt põiktänavast kolina ja mürinaga välja ilmus, ning see hiiglasuur ratastel vaat, küljel kiri «Kali» — kõik oli tema oma! Tema oma! Kõik, kõik! Kogu maailm kõigi oma imedega!

Kergelt kandsid jalad Fjodorit edasi, väljakutsuvalt plaksusid sandaalid asfaldil. Imestusest pärani silmade ja õnnest mõttetult naeratava näoga sammus mööda omaenda maailma selle valitseja, jalas uued püksid.

Päike võidutses juba kogu tänava üle. Nüüd võis näha ruttavaid inimesi — linna tõelisi peremehi. Upsakas omanikutunne hajus, kuid õnn ei muutunud seetõttu väik-

semaks. Fjodor oli valmis oma valdusi iga vastutulijaga sõbralikult jagama.

Veidras maailmas käitusid inimesedki veidralt.

Juba elatanud mees, kaabu peas ja pakid käe otsas, pani tööle jalad, õlad, kogu oma lühikese tüseda keha, — jooksis, lootsutas, kiirustas. Kuhu? ... Ja äkki — stopp! Jooksu pealt jäi ta, asja ees, teist taga, seisma tühjal kohal. Alles nüüd sama tormas kui pöörane, nüüd aga vahib igavledes tänavat.

Ka Fjodor peatus, pistis käed tasku — mis siis nüüd?

Jooksupääl tuli teine mees, jäi seisma esimese selja taha, siis kolmas, neljas — kujunes järjekord. Seisti, vaikiti, vahiti oksteisele kuklasse.

Järjekord, kuid milleks? Elmillekski!

Fjodor siiski ootas...

«Ah näe, milles on asi...» taipas ta viimaks.

Pehmelt veeres ette suur ja raske trollibuss ning kogu järjekord oligi kadunud. Kõik peale ühe vanataadi, kel oli seljas valgest purjeriided särk ja peas tikitud rummikmüts.

«Temale see sõiduk ei sobi, peab tulema teinegi,» oletas Fjodor.

Lühinägelike luitunud silmadega vanataat vaatas Fjodorile otsa (või temast mööda) niisama igavleva ükskoikusega nagu teisedki vastutulijad. Fjodor astus tema juurde, püüdes olla nii armastusväärne, kui vähegi oskas, — ehkki mitte pealinlane, pole ta siiski kuu pealt kukkunud — ja kõnetas teda:

«Vabandan väga... Lubage küsida... Kui teile tüli ei tee. Siin on säärane pildigalerii, Tretjakovi-nimeline... Kuidas ma sinna pääseksin?... Vabandan väga...»

«Tretjakovka?... Üks silmapilk, ma mõtlen järele... Teil tuleb istuda kaheksanda peale...»

«Mille peale?»

Vanataat asus nii püüdlikult ja kannatlikult seletama, et Fjodoril hakkas piinlik. «Küllap ma meeldisin talle. Seletas nagu lihane isa, ja alles me olime võhivõõrad...»

Missugune tore linn, kui seal elavad sellised inimesed! Mõned sõnad — ja sind koheldakse juba nagu sugulast. Missugune tore linn!

Suurtel tänavatel oli juba tihedalt rahvast. Trollibusid ja autobussid tegid, mis suutsid, üksteise võidu neela-

sid nad järjekordi sõiduteede äärtelt, kuid inimesi tuli ikka rohkem ja rohkem.

Peatänavatel kihas juba elu, väike puhas Lavrušini põik-tänav aga suikus alles edasi. Rohkem inimesi seal ei olnudki kui üksainus miilitsamees Tretjakovi galerii värava kõrval.

Fjodor astus argliku aupaklikkusega lähemale ja ter-vitas viisakalt:

«Tere.»

Militsionäär, kes oli teda juba kaugelt märganud, viskas pea selga nagu hobune, kellele tukastus peale tükitab, ning jäi Fjodorit hämmastunult ja umbusklikult vahtima.

«Ma nähtavasti tulin liiga vara?» usaldas Fjodor pärida.

«Oleneb, kuhu,» kostis militsionäär.

«Kuidas kuhu? Siia.»

«Galerii avatakse kell üksteist. Loe.»

Kohusetruult luges Fjodor viimse reani läbi klaasi-aluse teadaande, et Riiklik Tretjakovi Galerii on avatud iga päev kella 11.00-st kuni 20.00-ni, välja arvatud iga kuu esimene esmaspäev.

«Viis tundi ootamist, kui mitte rohkem,» tähendas ta militsionäärile.

Too ei muutunud osavõtlikumaks.

«Lubage, ma vaatan natuke.»

«Mida sa vaatad?»

«Kõike... Ümbrust,» tegi Fjodor käega laia kaare hoone suunas.

Militsionäär viivitas, pidas endamisi aru ja vastas siis:

«Seda võib.»

Käed taskus, hakkas Fjodor müüri ääres asjalikult jalu-tama, saatjaks vene kunsti aarete valvuri osavõtmatu pilk.

Astanguline klaaskatus, silma rõõmustava tagasihoid-liku ornamendiga laotud tellissein, mitte eriti avar puhas õu muru ja lillepeenardega, kaugemal grupp skulptuure — kaks jalgpallurit püüavad teineteiselt meeleheitlikus kähmluses palli ära võtta, keskel aga, graniiti raiutuna sinelis Stalin, mis oma laia kiyise seljaga varjas ära nii õue kui ka galerii seinad.

«Veider... Jalgpallurid ja Stalini monument... Miks nii?» pöördus Fjodor militsionääri poole.

«Pole meie asi.»

Militsionäär lausus seda nii mõjusalt ja kaalukalt, nagu tahaks mõista anda, et kuigi ta äsja ütles «meie», kuulub

ta ise siiski nende targemate hulka, kes teavad, kuhu graniit-monumente asetada.

Ja Fjodor hakkas teadlikust miilitsamehest tahtmatult veel enam lugu pidama.

Ometi ei kiirustanud ta äraminekuga. Nende seinte taga, temast kahekümne-kolmekümne sammu kaugusel hõõgab kustumatuna ja luitumatuna Levitani pintslist süüdatud «Kuldne sügis», meeletus ahastuses hoiab Ivan Groznõi igavesti oma poja verist pead, bojaarinna Morozova näi-tab reelt usutaganejaid needes ähvardavalt kahe sõrmega ristimärki, vangikongi seinte vahel ootab vürstitar Tara-kanova maalilises hingeplinas oma peatset hukku... Kõi-geist kahekümne sammu kaugusel!

Ta pole veel saanud astuda neid kahtekümmend sammu, pole veel pääsenud nende seinte taha, kuid mis seal on, seda ta teab. Kolmandat aastat kogub ta postkaarte, löikab ajakirjadest värvilisi reproduksioone välja, hoiab neid kõiki vanade aktikaante vahel. Nende kaante kohal on vee-detud palju tunde. Vee sügav sina kitsas jões, mida ümb-ritseb pidulikult kuldkollane mets; Ivan Groznõi klaasis-tunud silmad, kohev lumi regede ümber, nõdrameelse lillad jalad, bojaarinna Morozova nunnariietus, leivaviil ja veekann vürstitar Tarakanova kongis — kõik oli pähe kulunud nagu värsid.

Raudteejaamas, kilomeetrit kolm Matjora külast, elas õpetaja Savva Iljitš Kotšnev.

Õpetaja? Kõige armsam? ... Tõenäoliselt mitte.

Ta õpetas joonistamist ja joonestamist, joonistamisõpe-taja aga on paraku üksnes poolenisti õpetaja. Nii kooli direktor kui ka õpilased — kõik olid hingepõhjas veendu-nud, et seda, mida tema õpetab, ei tarvitse tõsiselt võtta. Direktor otse nõnda ei öelnud, lapsed aga olid avameelsed. Savva Iljitši tunnis võis kireda, võis lakke riputada «laterna» — nätsutatud otsaga paberist tuutu —, võis tun-nist ka hoopis jalga lasta. Kui ta paneb «kahe» — mõni asi! Ega Savva Iljitšile selleks teab kui palju voli antud, — kes tohib säherduse tähtsusetu õppeainega rikkuda nii tähtsat asja nagu on õppeedukuse näitajad.

Savva Iljitš ei pannud kunagi «kahtesid», Savva Iljitšil

ei olnud mingit diplomit, Savva Iljitš oli üldse veider inimene. Ise juba viiekümne ligi, kuid lõbustas end lapse kombel, uitas Uždalitsa kaldal ja metsaservadel, tegi pildikesi. Muuseas, peaaegu kõik ümberkaudsed kiitsid neid pildikesi: «Täitsa nagu elus!» Kindlustusagent Pašutkin, palju lugenud mees, ajakirja «Agitaator» kauaaegne tellija, õhkaskoguni: «Kadumaläinud talent.» Ainuüksi Platon Muhha, kes töötas krohvijana ning maalrina kuskil kommunaalettevõttes, ei tunnustanud Savva Iljitši; nokastunult karjus ta:

«Maalikunstnik kohalikus mastaabis pole mitte tema, vaid mina! Kas tema oskab silte maalida? Ei! Kõik ümbruskonna sildid on minu kätetöö. Nii on lugu!»

Tundidesse tõi Savva Iljitš papjeemašest kuubikuid, koonuseid ja kerasid, seadis need lauale ning ütles: «Joonistage!» Kuubikuservade ja koonusekülgede varjustamine ruudulisele vihikupaberile — igavamat tegevust ei võinud ollagi.

Savva Iljitš oli lühikest kasvu, võrdlemisi tüse, nurgeliste lõuapäradega; eemalt tundus tema kandiline nagu autoriteetsena ja rangena, vaatasid aga lähemalt — pehme, iseloomutu nina, huultel süüdlaslik kurruke, väikeste silmade pilk naiivne ja kaitsetu. Tihedad, juba tublisti hallisegused juuksed olid sõõrjalt püगतud, seljas kandis ta vene särki, jalas raskeid säärsaapaid — välimuselt peaaegu nagu errulastud kutsar, kes imekombel tsaariajast säilinud, aga vahest ehk tööpoolest ka lihtrahva hulgast võrsunud kunstnik.

Kord oli Fedja Matjorin tema tunnis, selle asemel et teha koonust ja rööptahukat, visandanud Savva Iljitši portree: naisejuuksed, pummeldaja nina, silmi peaaegu ei paistnudki — jäid lauba varju — ning hobusekoon. Portree käis käest kätte, kutsudes esile naeru:

«Baaba-Jagaa.»

«Ei, köster.»

«Batka Mahno.»

Nastenka Matjorina, tüdrukutirts Fjodoriga ühest külast, viiksatas:

«Oi, kui sarnanel!»

«Matjorina, mis sul seal on? Anna siia!» seisis Savva Iljitš äkki tema kõrval. «Anna siia, palun.»

Savva Iljitš silmitses joonistust tükk aega kortsus kulmul. Klass vaikis süüdlaslikult. Paar minutit nohises

Savva Iljitš keskendunult, seejärel lausus vaikselt, ilma vähemagi solvumiseta:

«Tähtage, Mis teil on?»

Ja terve klass haaras üksmeelselt pliiatsid, kummardus lõpetamata joonestuste kohale.

Tunni jooksul võttis Savva Iljitš vihikust väljarebitud lehe mitmel korral kätte ja vaatas seda hoolega, kulm kippas. Lõpuks ei pidanud ta vastu ja esitas küsimuse, mille oleks pidanud esitama kohe alguses:

«Kes selle tegi?»

Kõik, mõistagi, vaikisid.

«Kes selle tegi?»

Vaikus.

«Hea küll...» Savva Iljitš tõusis — õlad välja sirutatud, pea kuklas, nurgeline lõug püsti, kõiges — saabastest juusteni — ebataoline pidulikkus. «See, kes selle tegi...» alustas ta, «on talent! Jaa, tõeline talent. Ja teadku ta, et ma ei ole talle pahane. Üksnes lollid võivad talendile pahased olla, talendi ees tuleb kummardada!...»

Kell katkestas Savva Iljitši kõne. Ta pistis Fedka joonistuse oma raamatu vahele, koristas laualt koonuse ja rööptahuka ning lahkus võidukalt.

Klass vaikis hämmelduses.

Mõne päeva pärast tuli Savva Iljitš pärast tunde Fedka juurde ning ütles lühidalt:

«Lähme minu poole.»

«Misjooks?» uuris Fedka, kartes mingit riugast.

Ta ei uskunud täielikult ei seda, et on talent, ega ka seda, et Savva Iljitš tema peale pahaseks ei saanud.

«Tule külla.»

Kui külla, siis külla — piinlik keelduda.

Savva Iljitš kitsas ja pimedas toapugerikus olid kõik seinad täis pilte: heinamaad, kasekesed, põõsad, jõe kaldad...

«Kas teie olete need kõik joonistanud?»

«Mina,» tunnistas Savva Iljitš ja lisas mitte ilma uhkusega: «Kogu elu õpin loodusest.»

«Ilus. Kõik nagu päriselt.»

«Näe! See on sulle,» pani Savva Iljitš Fedka ette suure joonistusbloki ja värvikarbi. «Joonista, mida tahad, mida

näed. Kuid iga joonistust näitad mulle. Konsultatsiooniks!»

Savva Iljitš tõstis tähendusrikkalt sõrme.

Joonistusblokk, mitte enam ruuduline koolivihik. Kõvad kartongist kaaned, esikaanel paljastatud kehaga mehe kujutis, kes hoiab tagasi kenus kaelaga hobust. Lööd kaane lahti — seal on suured lehed, pisut-pisut krobeldised, tuhmid ja karedad, kui käega puudutada. Nad köidavad pilku oma valemusega, nad justkui igatsevad, ootavad, et keegi neile pliiatsijooni tõmbaks. Ja kui hästi paistab pliiatsi jälg sellel paitaval tuhmusel! Puuduta vaid — ja joon hakkab helisema, laulma, mängima. Puuduta vaid! Tahaks seda teha, ja ühtlasi on hirm lehe puhtust rikkuda — see oleks nagu vägivald. Ent tahaks, küll tahaks!

Värvid... Ei, mitte lihtsad värvid, kartongile kleebitud savi- ja telliskivisõõrikesed. Karp rõhus kätt meeldiva raskusega. Selles olid ridamisi etikettidega varustatud seatinatuubid. Igal etiketil ääris — helekollane, tumekollane, pruun, jälle pruun, kuid juba teine, sügavam toon, siis sinine, roheline, punane... Mitte pliiatsiga, vaid värvidega sellele paberile! Punasega valgele, sinisega valgele, lillaga, rohelisega...

Pole lummavam pilt kui puutumata paberileht. See on teostamata pilt, pilt-unistus. Mis võib sellest kaunimat olla?

Savva Iljitš, iseõppinud õpetaja, iseõppinud kunstnik ning mitte just hiilgava mõistusega inimene, tegi kas juhuslikult või vaistlikult kõige targema teo — kinkis Fjodorile puhast paberit, värvid ja üheainsa soovitus: «Joonista, mida tahad.» Ta ei kammitsenud unistust tingimustega.

Fedka tõttas joonistusbloki ja värvidega koju läbi raagus haaviku ja kaasiku, läbi umbetuisanud kuusiku — rutem, rutem! Selles läbematuses ei erinenud Fedka vist millegi poolest igast teisest poisikesest, kes on saanud kingituseks uued uisud või suusad — rutem liugu laskma, rutem proovima!

Joonista, mida tahad... Kuid mida?

Tares ei hakanud silma midagi huvitavat: laud, ahi, kolde ees leivaastja, pingil kass. Väljas oli talv, ei saanud värvidega istuda keset lumehange. Kuid joonistusbloki esimene leht ahvatles, tuubikesed olid värve täis — tuli

proovida otsakohe, viivitamatult. Ja Fedka istus joonistusbloki alla.

Madala akna taga pole samuti midagi huvitavat: lumehang, hanges noor kaseke, mille juures peni Kasjan hari-likult käis jalga tõstmas. Mitte midagi huvitavat, kuid valida ju ei tarvitsenudki. Fedka surus vanale taldrikutokile värvi, haaras pintali, jäi teraselt silmitsema... Ja sinisemas tegi avastuse. Ta oli alati arvanud, et kui on kask, siis on tüvi valge, aga nüüd selgus, et lumehang näis küll valgena, kask aga oli kollane, õieti mitte kollane, vaid kuidagi see nagu alasti inimkeha. Isegi kahju hakkas paljast kasekestest, mis keset hange külmetas.

Fedka kaatles vilvu, missugust värvi võtta, ning julgelt — ta joonistas eesakordselt naturist ja teadmatu-dest ei tundnud veel argust — julgelt, ühe pintslitõmbega tõrkas kase kujuteldavasse lumehange. Kaseke sai liiga tume, kuid see julgust ei vähendanud. Lumehangel sinasid sügavad jäljed — paberile needki! Kasekese taga oli tühikil igerik teivasaed, see musta värviga! Sellesama värviga ka laigud kasetüvel, oksad.

Osava käes läheb kähku. Ei möödunud viit minutitki, kui pilt oli valmis. Fedka haaras mütsi, pihtkasuka, joonistusbloki ja — uksest välja, läbi kuusiku, kaasiku, haaviku Savva Iljitši juurde. Homseni oodata polnud kannatust, oli vaja kohe teada saada, mis välja tuli...

«Võta või jäta, aga viiekümne versta peal ümberringi ei joonista keegi minust paremini,» armastas Savva Iljitš kõige suurema avameelsuse hetkedel rääkida. See oli tõsi, sest viiekümne versta ulatuses ümberkaudu ei tegelnudki keegi selle tööga, mitte keegi, välja arvatud Platon Muhha, kes maalis silte. Pildikesi võidi uudistada, võidi kiitagi: «Eha, justkui elus...», kuid keegi ei võtnud asja tõsiselt — mees lõbustab ennast, ja tühi temaga. Püha kunst! Kogu eluaeg oli Savva Iljitš Kotšnev teda kummardanud ümbritseva ükskõiksuse kiuste, oli teda truult teeninud, tema poole palvetanud nagu usklik, laskmata end häirida sellest, et keegi tema usku ei jaga.

Ja nüüd oli tema kõrvale ilmunud elav olend, kes oli valmis tema usku jagama, tema üksindus oli lõppenud, ta oli leidnud seltsimehe. Too ei suhtunud värvidega võõpamisse kui tühja ajaviitmesse, oli noor, õigemini alles laps,

tal seisis kogu elu alles ees, ja näis, et midagi temas tõepoolest peitus. Midagi... Savva Iljitš oli valmis seda talendiks nimetama...

«Loodus on parim õpetaja. Õpi temalt,» kordas ta alata kuskilt kuulnud sõnu.

Sellea juhendamine piirduski. Savva Iljitš ei kavatsenud õpetamises loodusega võistelda, ainult haruharva lisas tähtsalt ja manitsevalt:

«Mina ise õpin looduselt kogu elu.»

Kuid loodus, see mitmepalgeline ja mittemõõdukas loodus kapriisselt lookleva jõekese Uzdalitsaga, vette vaatavate lagunenenud saunakeste, laiade luhtade ja toomingate lehekuiise õievahuga oli Savva Iljitšile paraku tänamatult kurvaks õpetajaks olnud. Kõikidel tema pildikestel olid ühetaoliselt kollased teed, ühetaoliselt roheline rohi, sinine vesi, helesinine taevaskahuste pilvekestega või ilma nendeta, igal puukesel täpselt väljajoonistatud oksakesed.

Fjodoril aga tuli vesi jõekeses mõnikord must kui nafta, teerada — tumelilla, puutüvi — roosa, taevask — roheline. Savva Iljitš vaatas tema töid ja nohises kimbatuses:

«Hm... Veiderdaja...» Ja kuulutas hukkamõistvalt: «Impressionist oled, vennas.»

Iga kord pärast niisugust vestlust muutus ta märgatavalt rahutuks, istus oma tööde ees, sõrmitses pikki karedaid juukseid, vaatles kaua-kaua laitmatuid kuusekesi ja kasekesi, priskeid pilvi naiivselt helesinises taevask ning arutles:

«Tahan, et oleks täpselt nagu looduses... Ei, ma olen realist, kuigi muidugi kaugeltki mitte Levitan.»

Viimane ülestunnistus oli õiglane, ent juba liigagi läbi paistev. Isegi Fjodori meelest.

Mõnikord unistas Savva Iljitš:

«Kuidas ma elaksin, kui saaksin tõeliseks kunstnikuks?... Ma rändaksin kaua-kaua mööda ilma, külast külla, alevist alevisse, kuni leiaksin endale maja. Ei, mitte toreda, mitte kivist häärberi paljude tubadega, vaid väikese — esik, käsikamber ja kaks toakest. Kuid see maja olgu toredas kohas. Ma, vennas, justkui näen teda seismas kõrgel kaldal, mille all virvendab jõeke kõrkjate ning põõsastega, abajates valgete vesirooside lehed nagu pannkoo-

gid pannil; teispooll jõge laiuvad heinamaad nii kaugemale kui silm ulatub; heinamaade vahel on väikesed külad, valendavad annad kirikud ja päris taevarannal on mets, sinine-sinine nagu Jesseninil: «Ainult sina köidab pilku...» Ja selle kaugel metsa kohal, vennas, on õhtueha. Tulemõll! Palang, issand anna andeks! Et seda akendest näha oleks! Maa aga uneleb, on rahulik, õnnes suikuv. Ka jõgi lööb taevastest tulekahjudest hõõguma... Ja et kohe maja taga oleks mets — varjud, niiske sammal, seenelõhn... Niisugusesse kohta kinnitaksin kanna kogu eluks ja töötaksin, lootaksin ennast säästmata. Tõuseksin kell neli hommikul ja võtaksin kaasa värvid, paberi... Inimesed käivad mööda mingist jäärakust — ei midagi erilist, põõsad, jalgrada, nõgese kuningriik. Ja mitte keegi ei pane seda tähele, mitte keegi ei heida sinna pilkugi. Mina aga istuksin selles nõgese kuningriigis ja — sähke, head inimesed, vaadake, niisugusest ilust te mööda käite ega märkagi; avage silmad, tundke rõõmu, kui kaunil maal te elate, mis teil veel puudub! Ehk heldivad inimesed sellest ilust, muutuvad üksteise vastu paremaks... Kogu eluaja rõõmustaksin inimesi ja tunneksin ise rõõmu — rahu, vaikus, ela kas või saja-aastaseks, ära ei tüdine. Näe, mis tähendab olla kunstnik! Lausa õnn, vennas. Mitte ei saa aru, miks tõelised kunstnikud rohkem linnades elavad, loodusest eemale hoiavad! Tuleks üksainuski meie juurde, et ma saaksin teda vaadata, niipalju kui süda kutsub.»

Harilikult rääkis Savva Iljitš seda oma toakeses, mille akendest paistis raudteejaama laohoonete tumedad seinad ja veidi kaugemal raudteetamm, šlakihunnikud pervedel. Ta ei uskunud enam, et saab tõeliseks kunstnikuks ja võib kunagi tunda seda malbet õnne, millest unistas.

Fjodor Matjorini meelest polnud aga midagi teostumatut. Peetka sai tema unistusest tuult tiibadesse. Tõusta varahommikul, kuulata, kuidas peoleo tervitab sind oma kolava vilega, minna läbi kaste otsima seda kustumatut ilu, mis peitub jäärakutes, metsatukkades, pajuvõsasse kasvunud jõekallastel, — ilu, mis suudab inimesi rõõmustada, nende südameid heldima panna. Mis võib olla puhtam niisugusest rahulikkusest elust! Alles hiljuti oli Fjodor loetud raamatute mõjul unistanud seiklustest, kaugetest meredest, soolasest tuulest, palmidest, kaljudest, kangelas- tegudest — nüüd ei tahtnud ta enam midagi. Maailma võib vallutada mitte ainult laiuti, vaid ka sügavuti. Paber, vär-

vid, metsad ja niidud, jõgi ja taevast, ning lisaks omaenda käed — nii vähene, nii kättesaadav, nii tagasihoidlik ja nii ahvatlev. Midagi rohkemat pole tarvis, ainult seda.

4

Moskva on Moskva, ta on iseendast seda väärt, et koduküla Matjora ajutiselt ununeks. Kuid Moskvast on kaks pühamut, kuhu tuleb igal juhul minna, niisugune oli ammune, aastaid meele kantud töötlus. Esimene on Tretjakovi Galerii, teine — kunstiinstituut.

Jätanud Tretjakovkat valvava militsionääri üksinda, asus Fjodor instituuti otsima.

Möödus rohkem kui tund, enne kui ta askeldavas, larmikas, ääretult keerulises linnas leidis üles ukse, mille kõrval tagasihoidlik silt kinnitas, et Fjodor pole eksinud, — et ta tõesti seisab kõrge kunsti templisse viiva värava taga.

Kunstiinstituut! Fjodoril polnud vähimatki kahtlust, et ta siin õppima hakkab. Ja siiski jooksid külmad värinad tal üle selja — mitte argusest, vaid aukartusest.

Ta tõukas ust ja see andis järele. Fjodori ette kerkis tüse mehekogu, peas sügavalt laubale tõmmatud nokkmüts.

«Mis te soovite, noormees?»

Mis ta soovib? ... Oh, nii äkki ei oska paari sõnaga seletada. Ta soovib palju: esiteks — vaadata, mis see kunstiinstituut endast üldse kujutab; teiseks — teada saada, kuidas siia sisse pääseb; kolmandaks — veenda, keda tarvis, et parem on ta kohe vastu võtta, sest muidu hakkab ta aastast aastasse tüütama, kuni on nende seinte vahele pääsenud.

«Ma küsin, mis te soovite!»

«Tutvuda...»

«Kellega? Minuga?»

«Ka teiega, kui teil on kunstiinstituudiga suhteid.»

«On. Olen siin valvuriks. Pean puhkepäevadel korda, et uudishimulikke eemale hoida.»

«Kuidas, kas siis...»

«Või temal on meelest läinud? Täna on puhapäev. Instituut pole kedagi. Nii et, palun...»

Valvur lõi ukse lahti, kuid Fjodor jäi masendatult paigale.

«Mina aga sõitsin ju...»

20

«Pole midagi parata. Sõidad tagasi.»

«Ikka hirmus kaugel.»

«Kust siis?»

«Vologda oblastist.»

«Kaugel küll jah. Oota homseni. Pole midagi teha, noormees.»

«Mis parata, ei võtnud arvesse...»

Valvur muutus osavõtlikuks:

«Kuula, mis ma sulle ütlen: siin on praegu üks inimene... Ta tuli samuti kaugel, armeest. Varemalt oli siin õppejõuks ja nähtavasti hakkab jälle õpetama. Räägi temaga, kui tahad.»

«Tõesti või...»

«Mis siis enam... Ta peaks olema viienda kursuse stuudios, kolmandal korrusel, uksele on silt, leiad kätte. Vaata, et sa välja ei anna, et mina sind juhatsin.»

«Ei anna. Kolmas korrus, jah?... Uksel on viienda kursuse silt, jah?»

Fjodor tormas trepist üles.

Tühjusest kõmisev pikk koridor oli hämar, alles päris lõpus üksainuke lai aken päikesepaistelise tänava poole. Korgete ustega lagedatest seintest hoovas pedantset rannust, mis mõjus Fjodorisse arakstegevalt. Isegi õhk polnud lavaline, vaid küllastunud värvide, vanade lõuendite ja muuseumitolmu tundmatutest lõhnadest. Isegi õhk... Siin see oli! Siin elas see pühadus, millest Savva Iljitš nii sageli oli rääkinud erutusest kumedal häälel. Siin see oli — ja tema oli siia pääsenud!

Üks uks oli veidi paakil, selle tagant kostis kähedavõitu baritonitüüpi häälel:

Mind mehele antakse,
kõlasse võõrasse,
kõlasse suurde...

Fjodor koputas aralt.

«Sina, Vassili Nikititš? Tule sisse!»

Fjodor kõhkles — ei kutsutud ju teda —, kuid läks siiski.

«Khee, mis ilmutus see siis on? Kes te olete?»

«Fjodor Matjorin.»

«Hm... Etsekoheselt öeldes — sellisest vastusest küsimus selgemaks ei saanud.»

21

Avar valge ruum oli täis molberteid (Fjodor tundis neid juba raamatuist ja reproduktsioonidelt), suuremõõtmelised pildid seisis põrandal, toetudes vastu seina. Jäi mulje, et pererahvas on kodunt ära, käib remont.

Keset korrastamata tuba pikk ja kõhetu mees, seljas sõduripluus. Tal olid kitsad teravad õlad, piklik nägu, kongis nina, karmilt ripnev alahuul ja tseremoniaalsust mitte-tundvad silmad.

«Mis te siis mulle ütlete, Fjodor Matjorin?»

«Ma tulin... Tahtsin lihtsalt natuke vaadata... kui tohib.»

Sõjaväepluusiga mees takseeris Fjodorit sandaalidest pealaeni: tema kulunud ja kõrtsunud tõmblukuga tuulepluusi; tema karedaid küpse nisu värvi juukseid; tugevat maainimese päevitust, mis isegi jumekuse ära varjas; ümmargust nägu, mille tahumatuid, pehmeid, laialivalguvaid jooni hingestas väljendusriikas siirus — lihtsameelne külapoiss, kui silmad välja arvata. Need avalad, helesinised, pärani silmad ootasid nõudlikult midagi ebatavalist, imelist.

«Tulite... Vaatama... Ja küllap kaugelt... Mis siis ikka, sellest saan ma kuidagi aru.»

Fjodor astus juba edasi, ahnelt silmitsedes seinale najatatud maale.

Kõige lähemal asuv kujutas sukka kuduvat kirju sarafaniga tütarlast. Varju jääv langetatud nägu, valge kael, päikest tulvil juuksed — juba olid vaimustussõnad huultelt libisemas, kuid terasema vaatlemise järel hammustas Fjodor keelt. Ta oli harjunud siledade reproduktsioonikestega, Savva Iljitši magusate akvarellikestega, nüüd aga oli tema ees varjamatu jämedusega, barbaarse pillavusega konarlikku värvi kokku mätsitud. Näol ja valgusest helendavais juustes moodustasid paksud hoolimatud pintslitõmbed tihke sigri-migri ja sarafanil oli lai pintsel alles õieti tantsu lõonud. Raevukate pintslitõmmete märatsuses läks mõte Fjodori arvates kaduma, hoolimatus pahandas teda.

«Näen, et ei meeldi?» uuris sõduripluusiga mees.

Fjodor vaikis rusutult.

«Need on viienda kursuse lõputööd. Võtke arvesse, et need pole enam üliõpilaste, vaid juba kunstnike tehtud.»

Fjodor vaikis.

«Ei meeldi. Hästi. Ma näitan teile midagi muud. Seiske siia poole.»

Sõjaväepluusiga mees avas kapi ja võttis sealt välja täishabemega vanakese kipsbüsti. Vanakese kõrvale aetas ta suure rinnakuju kellestki lokitud parukaga aukandjast, orden rinnas. Kolmandaks väikese pea — see oli kas poisi või naise oma...

«Vaadake hästi ja ütelge, missugune kõige rohkem meeldib. Vaadake, vaadake tähelepanelikult, ärge vastusega rutake.»

Kolm kipinägu tunnistasid Fjodorit oma tühjade silmadega: kähara habemega karm vanake, enesega rahul olev hästitoidetud aukandja ning naine... Ta nägi neid esmakordselt, nad rabsid teda ootamatusega.

«Ei tea,» mõõnis Fjodor avameelselt. «Võib-olla vanake...»

Vanake oli ta enda poole võitnud oma suursuguse välimusega.

«Mis siis ikka...» pani sõjaväepluusiga mees käe vanakesele pähe. «See töö pole kuulus mitte teostuse, mitte meisterlikkuse poolest, vaid seetõttu, et kujutab antiikaja suurt poeti Homerost. Olete säärast kuulnud?»

«Olen küll.»

«See aga on andekalt tehtud,» silitas lai pihk aukandja õlga. «Selle on loonud vene skulptor Šubin... Andekalt tehtud, pole midagi öelda, kuid... Kuid aeg-ajalt loovad inimesed midagi tööpoolest erilist, midagi ülimalt õnnestunud, mis pole millegagi võrreldav...»

Tugevad lamedate küüntega sõrmed võtsid naise pea.

«See siin on ühe naisuguse töö koopia... Koopia, ja õigust öelda mitte kuigi õnnestunud. Ent hea tahtmise juures võib selleski näha geeniusse jõudu.»

Fjodor kohkus, et sõjaväepluusiga mees büsti nüüd kappi paneb. Fjodor ei olnud seda õieti silmitseda jõudnudki, see aga oli vist tõesti kõige huvitavam, kõige tähtsam asi, mis ta näinud oli, mis ta täna veel näha võib. Ülimalt õnnestunud! Mitte millegagi võrreldav!

«Näidake!...»

Sõjaväepluusiga mees aetas pea Fjodori ette.

Fjodor ootas, et ta kohe näeb midagi põrutavat, millest hing kinni jääb. Ülimalt erilist! Mitte millegagi võrreldavat!

Mingit «ülimat», mingit erilist aga ei olnud, oli lihtsalt naise nägu, küllap vist ilus — õrn korrapärane lõug, sirge

nina, silmade lõikes midagi kummalist. Nägu nagu ikka, ei rohkem midagi...

«Kes see on?» küsis Fjodor surutud häälel.

«Egiptuse valitsejanna Nofretete.»

«Aa-a...»

«Ta on rohkem kui kolm tuhat aastat vana... Kolm tuhat — see on peaaegu terve ajalugu. Mitmeid rahvaid on tekkinud, õitsengule puhkenud, kadunud ja unustusse vajunud. Nofretete aga... Võib olla, et ka ajalugu meenutaks teda, muidugi mõista nagu teadlastel kombeks — kuivalt, asjalikult, kiretult. Kas ma armastaksin Nofretetet ja vaimustuksin temast sellepärast, et ta aitas kaasa mingitele reformidele? Ma vilistaksin kolme tuhande aasta vanustele reformidele: need on surnud, ei liiguta mind!... Aga näe, inimene suure, jumalast kingitud andega ning vist hingepõhjas salaja tollesse naisesse armunud — ilma armastuseta on võimatu midagi taolist luua! — inimene, keda ma ei tunne, võttis kivi. Kõige elutuma, kõige hingetuma... Vaadake tema huuli. Nad ei naerata veel, kohe aga ilmub naeratus... nüüd kohe. Tahtmatult ootad seda naeratust, mis tingimata on usaldav, tingimata on avameelne, ootad nagu omaenda õnne. Huuled — kutsuvad ja kättesaamatud, naiivsed ja salapärased, häbelik ihu, kuum veri õhukese naha all — kivist huuled! Oh, kui palju on maailmas elanud ilusaid naisi! Mis mul nendest? Aga Nofretete suhtes, andestage, ei ole ma ükskõikne. Kõik sellepärast, et kolm tuhat aastat tagasi mingi geenius tahus ära elutu kivi. Kivi muutus elavaks, kivi elab. Lihtsalt ime...»

Mustad, ninajuure lähedal asetsevad silmad kõrvetasid Fjodorit, tema uue tuttava meelekohal peksles sooneke. Fjodor heitis möödamindes pilgu kipsist Homerossele ja otse vihkas teda juba — seda külma, väarikat habemikku. Fjodor ei tahtnud enam mitte millestki rõõmu tunda, ei tahtnud enam midagi armastada, kogu ta hing kuulus nüüd jäägitult Nofretetele, ainult temale! Ja Fjodor ei imetlenud nüüd mitte üksnes huuli — ka pehmeid kulmu-kaari kummaliste piklike silmade kohal, peene õrna kaela looget ja leebet näoovaali. Hetk tagasi oli ta nürilt vahtinud. Nüüd oli ta nägijaks saanud! Kas see pole ime?

«See on näide, mida kujutab endast tõeline kunst. Kas saite aru?»

«Sain kõigest aru! Kõigest!» Fjodor ei suutnud Nofretetelt pilku pöörata.

«Kõigest...» muigas sõduripluusiga mees. «Kõike ei mõista kunstis keegi. Niisugust inimest pole veel sündinud ega sünnigi.»

«Aga teie?» imestas Fjodor.

Sõduripluusiga mees pahvatas valjusti naerma.

«Mina, pean tunnistama... vähem kui paljud teised.»

«Kuid mulle öeldi, et te õpetate...»

«Ainult seda, mida tean. Ja sedagi mitte alati edukalt.»

«Kas te õpetasite ka neid?» Fjodor osutas tagasihoitud umbusuga piltidele seinte ääres.

«Omal ajal õpetasin... Õpetasin, täna aga nägin ära, et mõned minu õpilastest suudavad seda, mis mulle kunagi pole jõukohane olnud.»

«Kes?»

«Just nimelt selle pildi autor, mis teile sugugi ei meeldinud.»

«Veider... Aga teile see pilt meeldib?»

«Jaa.»

«Veider... Kuid kes siis õpetas talle seda, mida isegi teie ei tea?»

«Ei keegi.»

«Saan aru. Te tahate öelda: ta oli andekas ja jõudis seleni ise.»

«Just nimelt.»

Vist tekkis Fjodori lihtsameelsele näole sel hetkel üleolev rahulolu — oma hinges ei kahelnud ta ju kübetki, et on andekas. Ja sõduripluusiga mees taipas seda:

«Teie, nagu näha, kavatsete kunstnikuks saada?»

Fjodor kohmetus:

«Tahaks küll...»

«Olge siis valmis selleks, et teid päevast päeva, kuust kuusse, aastast aastasse hakkab piinama üks lihtne ja hirmutav küsimus: mis on tõde? Mis on tõde kunstis? Teil on tarvis see endale selgeks teha, te olete kohustatud selles selgusele jõudma, selgusele jõudmine on aga võimatu. Ammendavat vastust ei leidu. Ja te piinlete omaenese jõuetuse pärast, hakkate ennast põlgama, vihkama, muutute iseenda vaenlaseks. Ja andku jumal, et te sellele hirmutavale küsimusele käega ei lööks, et te hetkekski — mitte hetkekski! — seda ei unustaks. Siis algab vagune elu, hingerahu, eneseimetlemine, rasvumine, kuid kunstnik teis sureb...»

Sõduripluusiga mees vaatas Fjodorile otsa ja lõpetas:
«Milleks teile sellest rääkida? Praegu ei mõista te nii-
kuinii.»

Fjodori silmade, usaldavalt pärani sinisilmade kaudu polnud raske näha ta lihtsa hinge põhja. Kui ebatavaline, kui hämmastav, kui erinev sellest, mis siamaani ta elu sisuks oli olnud — nagu uni! Kas võib teda kohutada mingi küsimus, olgu see kui tahes keeruline? Talle on juba nüüd peaaegu kõik selge, edaspidi aga saab ta veel targemaks. Tingimata!

Pealegi teab tema, Fjodor, ühte saladust, millest sel veidral linnamehel kindlasti aimu ei ole. Varem või hiljem asub ta elama tagasihoidlikku majakesse metsa serval, jõe kaldal, hakkab igal hommikul enne päikest tõusma ja läheb kukelaulu ning peoleo vile saatel avastusretkedele. Avastab ilu jäärakutes ja metsatukkades, jõekäärudes ja varjulistel metsaservadel, — ilu, mis on inimestele tuttav, kuid tundmatuks jäänud. Kas too keeruline küsimus suudab temalt neid jäärakuid ja metsatukki ära võtta?

Tühi lora! Ta ei karda midagi, temast saab kunstnik.

Fjodor vaatas sõduripluusiga õpetajat vaimustatud-
imetleval pilgul.

«Ei, teie ei mõista... Pole veel selles eas.»

Samal ajal hakkasid ukse tagant tühjast koridorist kõmama rasked tuttavad sammud. Uks paisati pärani ja lävel seisis valvur — hingeldades ja õhku ahmides nagu kala kuival, lihav nägu punane, silmad ümmargused.

«Valentin Veniaminovitš!...»

«Mis lahti?»

«Sõ-õdal!»

«Mi-is?»

«Sõda... Sakslastega... Raadios öeldi...»

Sõduripluusiga mees pigistas huuled karmilt kokku ning ajas ennast sirgu, muutudes nagu veel pikemaks ja kõhetumaks. Saabaste kriuksudes läks ta ukse poole.

Vestlus katkes. Uks jäi pärani, oli kuulda, kuidas sammud, ühed kerged ja täpsed, teised rohmakad, ärevad, aegamisi vaibusid.

Ent keset tuba seisis laual Nofretete pea. Huultel tuhandeaastane varjatud naeratus, piklike silmade mõis-
tatuslik vaade läbi seina kuhugi kaugusse suunatud. Sõda... Veel üks...

Huvitav kõnelus katkes...
Akna taga ergas linn mälestusväärse päeva — 1941. aasta
22. juuni kuumas päikeses.

Kasarmuka kohandatud teraviljalao seina ääres, kevad-
päikesest soojeenenud muldrikul mängis endamisi tasku-
noaga leitnant Patškalov, kes oli kolme päeva eest sõja-
koolist väeossa saabunud. Ta mängis hasartselt, liigend-
nuga muudkui lendas õhku ja tungis siis terapidi maasse.
Leitnant loendas:

«... Kakskümmend üks, kakskümmend kaks, kaksküm-
mend kolm...» ja oli endast vaimustatud: «Tubli, Jurka!»

Selle poisikeseliku meelelahutuse pealt tabaski Patška-
lovi nooremseersant Fjodor Matjorin.

Leitnant Patškalov märkas maapinnale langevat varju, tõstis pea ning läks näost üleni punaseks, — näis, et otse-
kohe purskuvad tal silmist pisarad... Ja siitpeale tundis
ta Fjodori vastu õelat, loomalikku viha.

Saja kolmekümne esimene suurtükiväedivisjon liikus
rindejoone suunas.

Algas tuhande üheksasäja neljakümne teise aasta suve
üks halastamatult kõrvetavaid päevi. Doni jõe luht mõjus
paradiisiaiana keset halle, paljaid, kõlisevkuivaks kõrbe-
nud steppe, millel oli hautatud koirohu lõhn. Siin olid
aasad, nende elavast haljusest hakkas lähedam vähemalt
hingel; siin kohtas silm vahel harva ka rõõmsate hõbe-
pajude perekondi; siin võis peaaegu tunda tuulehingustki,
mitte seda kuumat, koirohusegust — olgu ta kolm korda
neetud —, vaid niisket, värsket, mis häbelikult meenutas
suure jõe lähedust. Siin oli veel niiskusest õnnestatud,
rahulikult unelev maa.

Ent kuskil selle haljendava maa piiril võib aimata kõue-
mürinat — vaibumatut, summutatut, ebaselget. Tahtma-
tult lööd silmad taevale, otsid pilve... Taevas on puhas,
pole veel jõudnud luituda kuumusest, mis iga minutiga
kasvab, alles sini-sinine, justkui puhtaks pestud. Äikest
pole, on sõda. Lähedal, lausa kiviga visata.

Reasrakendis hobuste kabjad keerutavad üles tolmu. Ja sellele taas sadestuvale rasvasele tolmule trükkivad jämedat mustrit seitsmekümne kuue millimeetriliste suurtükkide rasked rattapaarid. Kõlguvad presentkatetesse peidetud tulekustutajate pikad voolikud. Karabiin vajutab õlga. Hobusemehed hõiklevad. Ja kõlavad käsklused:

«Ma-arss! Ma-a-arss!»

«Marss! Marss!» Sõda on lähedal, käeulatuses.

Fjodori kõrval tallavad tolmust teed tema uued seltsimehed. Nad kõik on seda päeva alustanud, kõik on päikese tõusu näinud, aga kas näevad kõik tema loojumist?...

Sõda on lähedal. Õige pea tuleb ilmsiks tema mõistatuslik pale!

Õppustel tassiti kaablirulle, oodati seda päeva.

Marsiti rivis, lauldi: «Eh! Eh! Sammus sangar...» — oodati seda päeva.

Sõideti tepluskades — oodati.

Ja nüüd on ta käes, see päev — sinise taeva, kuuma päikese ja edasiminekut ergutava käsklusega: «Marss! Marss!» Ees on vaekausile pandud miljonite inimeste elud. Seljataga — ääretu maa, vaenlaste poolt vallutamata, tulekahjustest põletamata, mürskudest üles kündmata. Kuski seal seljataga on ka Matjora küla, — saunake Uždalitsa kaldal, laudsillakesed, kääksuvad kaevukoogud. Matjora küla, armas paradiis, tundub siit kaugel nagu Austraalia. «Marss! Marss!» Kas ta näeb veel Matjorat? Kas jookseb veel kordki tuttavat rada mööda — läbi kuusiku, kaasiku, haaviku?

Päev on alles puhtel, algamas, veel tervenisti ees. Kelle ema märgib selle kalendrisse kui musta leinapäeva?

Fjodori kõrval sammuvad seltsimehed. Tahtmatult mõtleb igaüks sellele, mis ees ootamas. Kuid need mõtted ei välista elu. Kõik läheb nagu tavaliselt.

Väikesekasvuline ja lonkava jalaga suurtükilaadija Matvei Kosolapõi norib luuraja Tihhon Butšnevi kallal, hoides pihus ajalehetükikest plotski jaoks:

«Sinu tubakas, minu paber — kas oleme rääkinud?... Mis?... Vastust pole kuulda...»

Tihhon Butšnev astub soliidset, vaikib väarikalt.

«Ärka ometi üles, häda sinuga! Ma ju seletan: sinu tubakas, minu paber — kas lööme kampa? Mis?...»

Fjodori kaaslane, sidemees Kotelnikov või lihtsalt Miška Katelok hädaldab:

«Jõud on otsas. Liha peal käin... Tõejutt, kuni kondini on ära hõõrdunud.»

Eile oli ta hobusemees Zipunovilt oma sääresidemetega poolsaabaste vastu juhtnahast säärikud vahetanud, pealekauba andnud veel tüki kodust pekki ja leivanormi. Zipunov sõi leiva ja peki ära, nüüd on valmis tagasi võtma, aga Katelok kannatab — vahest ehk ikka venivad.

Leitnant Patškalov on enne rännaku algust endale reservist hobuse välja kaubelnud. Nüüd istub ta uljalt ja pidulikult selle seljas, rind ees, heidab jalameestele ülalt kullipilke, aeg-ajalt käratab ülemuslikult:

«Marss! Marss! Mitte maha jääda!»

Hobune, punnis kõhuga ja tõntside jalgadega moonavoorisetukas, komberdab noruspäi, kuid vahetevahel lööb ootamatult takka üles, sest Jenikejev, naljahammas tuleühma meeste hulgast, torgib looma sabaalust terava vitsaraaga. Patškalov libiseb siis üsna hobuse turjale, hüüatades haleda bassihäälega:

«No-oh! Vigurda sa mull!»

Sõdurid tunnevad kaasa:

«Perutab, seltsimees leitnant.»

«Ei ole aganatega, vaid kroonu kaartega söödetud.»

«Te katsuge teda natuke tagasi hoida, muidu põrutab veel sakslaste juurde.»

Leitnant Patškalov on Fjodoriga ühevanune, pole veel üheksateistki täis. Leitnandil on sobimatult ümarikud poisipõsed, ta näol pole karvaudetki, isegi kulnud peaaegu puuduvad; kui ta kulmu kortsutab, võib seda märgata vaid saamatutest kipradest laubal. Leitnant katsub rääkida ainult bassihäälega, hoiab pead upsakalt püsti ja kõnnib harilikult pardi kombel taarudes, — püüab matkida divisjonikomandöri kapten Golovanovit. Patškalovile on väga meeltmööda ülemuslikult kärkida, noomida, karistusi määrata. Kuid enamik tema juhtimisel olevast sidelaste ja luurajate rühmast on temast tunduvalt vanemad mehed, ei sobi ju karjuda näiteks Tihhon Butšnevi peale, kuna too võiks olla leitnandile isaks. Seepärast Patškalov lahutabki meelt Fjodori arvel. Teda kamandab ta usinalt: «Kuidas te seisate? Vöörihm lahti! Mi-iss-pärast sisekrae pole puhas? Ma veel teen teist eeskujuliku sõduri! Ümber-pöörd!... Sammu ma-arss!...»

Pärast hobuse järjekordset takka üleslöömist hakkab leitnant Patškalov kahtlustama, et midagi ei klapi, ja kalp-

sab hobuse seljast maha. Kuid seda neetud setukat ei saa ju vedada nagu koera oheliku otsas.

«Nooremseersant Matjorin!»

«Mina, seltsimees leitnant!»

«Istuge selga! Pärast annate voorile ära.»

«Ma pole väsinud, seltsimees leitnant.»

«Jutt jätta! Käsk on — voori viia!»

«Ei saa, seltsimees leitnant. Mul on istumisekohal... vabandage... koeranael.»

Leitnandi puhast laupa lõhestavad kortsud.

Olukorra päästab Miška Katelok.

«Lubage mind, seltsimees leitnant!» Ta tammub nagu valulikult krimpsutades jalalt jalale: «Ma unistan sellest.»

Leitnant annab oheliku üle, heidab Fjodorile külma, paljutöötava ülalt alla pilgu, pöördub aeglaselt ümber ja hakkab planšetti hoides pardikõnnakul edasi minema.

Miška Katelok lonkab Jenikejevi juurde ja võtab tollelt vitsarao käest:

«Anna see õige siia.»

«Milleks? Jookseb niigi. Hobune, nagu olema peab.»

«Mitte hobuse, vaid kärbeste jaoks, et saba alla ei tüki... Aita selga... Oh, jalgadega kisun Zipunovilt saapad välja.»

Raudjal täkul kappab lähemale divisjonikomandör Golovanov — tüse keha läikivate rihmadega pingule tõmmatud, istub sadulas nagu valatult, kiiver kulmudeni, püstol puusal ja automaat kaelas, — välimus ähvardav, hääl aga isalik:

«Kuidas on, kotkad? Kas võhm väljas!»

«Mitte sugugi, seltsimees kapten! Peame vastu!»

«Astuge lõbusamalt, varsti oleme kohal!»

Ja «kotkad» tõmbuvad ülemuse pilgu all sirgemaks, astuvad hoogsamalt. Kapten Golovanov ratsutab eemale. Fjodor vaatab armunult ta selga, millest rihmad risti-põiki üle käivad: see alles on komandör, mitte niisugune nagu leitnant Patškalov, tollel oleks paras noaga mängida, mitte käsutada.

Patareid venisid edasi, hobusemehed vehkisid piitsadega, voolikud kõlkusid.

«Marss! Ma-arss!»

Sõjale lähemale!

Kuid sõda tuli ise vastu. Kõrgel taevas ründasid kaks «Messerschmidti» meie lennukit. Mootorite ulg pöörangu-

tel, tiibade kurjaennustav läiklemine päikese paistel, kuulipildujate, summutatult-jäigad valangud, trasseerivate kuulide õrnad niidid nagu sügisene härmalõng... Ja meie lennuk kukkus alla, vedades üle sinise taeva õliselt-musta suitsupalaka.

Kuskil stepis lahvas taevasse tuld ja suitsu.

Teekond oli rahutukstegev: üksteise järel möödusid suurtükiväekolonnist autod sõduritega, autod, mis kaste täis laaditud, autod millegi koguka, pika, presentii mässituga, mis kokkupandud tuletorjeredeliga sarnanes. Ja kolonnid liikusid suust suhu:

«Katjuušad», «katjuušad»...

Hirmuäratav, saladusega ümbritsetud relv, temast juustatakse muinaslugusid.

Teekond oli rahutukstegev. Seljatagant stepist tõusis tuld ja suitsu...

Ümberringi aga sinav kaugus, luhtade silmihellitav roheline, ligistikku kasvavad hõbepajud, põhjatu taevas. Rahu, päikesepaisteline rahu!

Tõusis tuld ja suitsu...

Ei, Fjodor ei uskunud, et teda võidaks tappa. Tähendab, et kaob kõik — need luhad hõbepajupuhmastega, sinavad kaugused, taevas, päike, kaob Matjora, kaob Moskva, millele ta vaid põgusa pilgu heita jõudis, — kõik kaob, kogu universum. Sealt kistakse ära tema keskpunkt — Fjodor Matjorin! Teda? Tappa?... Ei kujuta ette! Pole võimalik!

Tõusis tuld ja suitsu...

Fjodor tajus koguni üllast kärsitust — rutem, rutem! Ees oli uus, tähtis, ebatavaline, ees oli see, millest hiljem koolis räägitakse. Kas on naljaasi jätta oma saapataldaga jälgi ajalukku... Rutem! Fjodor vaatas ootuspinevalt ettepoole. Seal võis kõrv juba eraldada kuulipildujavalangute rabadat tikkimist.

Seljatagant stepist aga tõusis ikka veel tuld ja suitsu...

Fjodor arvas, et ta rindele jõudes otsekohe näeb sakslasi, otsekohe haarab pihku karabiini. Ent pihku ei tulnud haarata mitte karabiini, vaid labidas. Ja sakslasi polnud näha — olid lihtsalt nisupõldu varjunud.

Päikesest kuumaks köetud maa. Temast hoovas vahetpidamata läbipaistvate hoovustena samasugust kuuma

õhku ja selles lainetavas leitsakus väreles ääretu stepihorison — kooldus, iga hetk katkemiseni pingul.

Põld ulatus silmapiirini, viljapea viljapea kõrval. Tundus, et tarvitseks ainult jooksma hakata, hüpata päikesest üleujutatud viljapeadele, ja sa jooksedki neid mööda vetruvalt hüpeldes, ilma et kukuksid. Leivavili, viljameri, — mitte kunagi elus polnud Fjodor säherdusi ääretuid nurmi näinud! Ühekandimees Tihhon Butšnev, alati vaikiv talupoeg Vologda oblasti metsarikkast nurgast, kes muidu mitte millegi üle ei imestanud, ahhetas väsimatult:

«Kus alles nisu! Kus alles rikkus!... Nagu klaas! Loe või ajalehte läbi terade... Kahju, tõesõna, selge kahju...»

Ja Butšnev sõtkus vilja, vajutas raudlabida maasse, pööras pinnast segamini, higine nägu valulikult kipras, — mitte maasse ei vajutanud ta labidat, vaid omaenese kehha.

«Äh, kui kahju... Kasvaks meil siisugune...»

Tulikuum oli õhk, tulikuum oli kiiver, lähimärg oli sõduripluus, huultel oli sool. Fjodor kaevas, heites ühe labidatäie teise järel mahasõtkutud leivaviljale... Aegajalt sirutas ta selga ja silmitses teraselt põllu serva, palavusest virvendavat maa äärt. Seal kandusid kõrvu loiud automaadi- ja kuulipildujavalangud. Seal oli vaenlane, teda aga polnud näha.

Täies pikkuses sammus läbi nisu tundmatu sõdur. Taile hõikasid vastu vihased hääled:

«Ära mängi majakat!»

«Lase kummargile!»

«Demaskeerid, kaabakas!»

Tõmmuuskõrbenud näos valgeid hambaid näidates lähenes sõdur kiirustamata ja hüppas pooleldi valmis kaevikusse.

«Värsked jõud?... Meie aga oleme siin juba viiendat päeva. Miinipildurid. Meie kaevikud on siinsamas lähedal.»

«Võiksid veel rohkem eputada. Käib nagu simmanil.»

«Ära karda. Praegu on sakslastel lõunavaheaeg. Poole tunni pärast oodake — siis kukub vihtuma.»

«Kuid tulistatakse ometi?»

«On see mõni tulistamine? See käib siisama, omad, harjutamise mõttes. Te saate veel kukalt kratsida, kui tulistamine algab. Ega te kuurorti sõitnud... Noh, vennikesed, tooge tubakas lagedale. Meie kraapisime eile viimased raasud kokku.»

Ägisedes hakkas Tihhon Butšnev taskust tubakapusarat otsima.

«Kas te sakslasi näinud olete?» küsis Fjodor.

«Ei. Meil nad külas käinud pole, ise sinna kippuda aga uhkus ei luba. Kas sa, tattnina, ei jõua ära oodata või?»

«Huvitav, missugused nad on?»

Butšnev puistas ihnutsedes kotist tubakat ja torises:

«Tema! on hu-u-vitav... Hu-u-vitav! Kui neid neetuid ha! ei näek!»

«Eina aga, isake, oled ihnsavõitu... Meid on ju kaheksa suitsumeest. Ega ma enda pärast muretse. Eh, kus alles mõttia.»

«Kõigile annab jumal. Tõmba ise, nii et isu täis saab.»

Ilmus leitnant Patškalov, kes oli staabis nõupidamisel käinud ja korraldusi täis laetud.

«Butšnev! Ivastšenko! Tulete minuga vaatluspunkti otsima. Nooremseersant Matjorin!... Te pole seersant! Te pole jaokomandör! Olete kalts! Kotelnikov hõõrus rännakul jalad ära — te ei pannud tähele! Häbi! Nurjatus! Hakake ise sideliini vedama! Üksinda! Kaks kaabli-ruuli selga! H-r-uttu! Mis te sellest seljakotist otsite! Jätke siia, keegi teie varandust ei võta. Karabiini võite samuti jätta. Teie ülesanne on sidet garanteerida, mitte vaenlast tulistada! H-r-uttu!»

Fjodor ladus endale turjale kaks raudpommidena rasket kaabli-ruuli, jättis koti ja karabiini poolenisti valmis kaevikusse ja tormas leitnant Patškalovile järele. Too kadus kerge traavis steppi, ainsaks koormaks planšett, rihmaga üle öla.

Stepi — see on küllus kõrvuti vaesusega, viljarikkus viljatute aladega, nisumered kõrvuti koirohuookeanidega.

Koirohi, mis kasvab ergavkuumast maast, koirohi, mis kümbleb leitsakus, — see on neetud rohi, mis elab seal, kus midagi muud ei kasva. Ta teeb sind nii uimaseks, et tema kirbe lõhn tundub läägelts magusana ning hakkab meenu- tama seistes riknenud maasikate purjupanevat käärimis- lõhna. Ja meelde tuleb kodu: kummeliõitest kirjatud pehme müru, lähestikku kasvavate puude vari, juurtest hoovav värskendav keldrirõskus, niisked samblamättad,

mis juudakäppadest üle külvatud. Matjora küla — armas paradiis, missugune kontrast stepiga!...

Tolm ja leitsak, leitsak ja koirohi, vaenulik päike, vaenulik stepp, higi valgub silmadesse, kaablrullid suruvad maa ligi, seltsimehed aina kaugenevad ja kaugenevad. Kaugenevad... Aga kui lahe oleks hingel, kui keegi tunneks kaasa: «Las ma kannan ühte rulli...» Tihhon Butšnevil on käes kolmejalgne pukk, Ivaštšenkol käärpikksilma toru, Patškalov aga jookseb tühjalt. «Las ma kannan...» Abi polegi tarvis, on tarvis head sõna, teadmist, et peetakse meeles, et pole unustatud.

Leitsak ja tolmu, leitsak ja tolmu koirohi, koirohuookean — tasane, ääretu, lämmatav. Seltsimehed kaugenevad, jätavad ta maha, nad on juba ammu jäärakust möödas.

«Lühendan teed!» sööstis Fjodor jäärakusse.

Koirohupöösastesse klammerdudes ja neid maast välja kiskudes ronis ta üles.

«Seisa! Seisa!!» kostis eemalt. «Seisa-a! Kuhu sa trügid?»

Piki jäärakut jooksis tuhatnelja leitnant Patškalov, vehkis kätega, — pea kuklas, kiiver ninale libisenud, suu karjumisest pärani:

«Seisa-a!!!»

Leitnandi põsed olid tuhakarva, silmad kiivriserva all hirmust ümmargused.

«Otsisid surma?... Kuidas meie läksime?... Kuidas meie läksime, küsin ma!... Ei näinud?... Pistis kihutama! Peaaegu oleks miiniväljale sattunud. Maamats!... Noh, tagasi! Joostes! Joostes!»

Fjodor libistas end nõlvakust alla ja hakkas jooksmas. Seljataga trampis Patškalov, kisendades kättemaksuhimuliselt:

«Joostes, kurat võtaks! Joostes!»

Tihhon Butšnev ütles Fjodorile:

«Vahest seisad veel mõne aja hinges. Palu jumalat leitnandi eest — ära nägi. Veel mõni sekund, poiss, ja sa oleksid mööda stepi tükkideks lennanud.»

Fjodor oli rõõmu pärast valmis leitnandile kätt sirutama — unustame kõik vana, oleme sõbrad, võib-olla läheb sinulgi abi tarvis. Kuid Patškalov oli ennast täis, ta rääkis põlastusega:

«Lasteaed! Hõdurikesele on hoidjat vaja...» Ja äkki tegi ettepaneku: «Anna kaablrull siia, ma tassin.»

Kuid Fjodor vastas tõredalt:

«Ei anna.»

Pöörasid hukkamõistvalt, pöörasid haletsevalt kääksatas Tihhon Butšnevi

«Lapsed.»

Aja loodud side katkes esimeste sõnade juures. Fjodor kuulis torus Misa Kateloki häält:

«Hesedas, mina olen «Võilill», kuulen teid täitsa hästi...»

Selle häält peale jäi «Võilill» tummaks, selle asemel valdas rünnepuhang leitnant Patškalovit. Fjodor ronis haavikust välja ning maa ligi hoidudes liikus piki juhet.

Lähe järjest palavamaks ja koirohulõhn lausa lämmatas.

Selja taga paiskasid automaadid ebaühtlaste vaheaegadega õhku lühikesi, katkendlikke valanguid, kuulipildujad tükkisid rütmiliselt täpseid, kauakestvaid ridu. Tulevahetus nõrgenes veidi, siis aga puhkes hasartselt. Hasart paisus raevuni ja valbus taas. Alles nüüd eraldas kõrv ka viirpõsside toksivaid laske.

Aeg-ajalt pahvatas kuskilt kõrbenud stepist üles hall pöös, kerkis, sirutus laiali, varises alla — kostis plahvatusemürin.

Ornalt ja häbelikult laulsid kuulid. Fjodor ei kummaranud enam nende ees, kuid nende häbelikkuse hinda ta tundis. Ta oli kaevanud kaevikut, üsna tema lähedal aga oli lamenud Butšnevi kiiver, — viimane kõssitas poolelinali valmiskaevatud tranšees ja tegi käärpikksilmaga vaatlusi. Kostis lühike, õel vingumine, isegi mitte vingumine, vaid otsekui hingeldav kiunatus, ja kiiver langes Fjodori jalgade ette. Hiljem kompasid seda järgemööda kõik — terasest oli auk läbi nagu paberist. Seegi kuul oli üks neist häbelikkudest. Leitnant Patškalov tahtis algul kiivrit Butšneviga vahetada, ent mõtles ümber: oleks ainult kriimustatud, aga et on läbiulatuv auk, siis uhkusta või ära uhkusta, — mitte ükski ei usu, et kiiver on sinu jagu. Butšnev aga kuulutas: «Mina seda potti enam pähe ei tiri. Mis kasu sest on, parem juba pilotkaga...»

Igal sammul paberilehekesed, päris värsked alles, siledad. Nad lebasid haigel, kõrbenud ja lõhenenud maapinnal kõrvetava päikese käes. Näis, nagu oleks kogu stepp pabe-reid täis puistatud, otsekui oleks tuul mingi nähtamatu kantselei laiali puhunud.

Fjodor kiirustas edasi ega pööranud neile lehekestele algul tähelepanu, siis aga kummardus, haaras ühe pihku ja ... seisatas.

Laialisirutatud tiibadega kotkas, saba asemel haakrist. Selle all rasvase trükiga äärest ääreni: «Juudid ja kommunistid viivad sind hukatusse! ... Päästa oma elu! ... Tuhanded sinu vendadest on relvad juba maha pannud!» Lõpul ähvardus: «Rutta päästma oma elu, kuni pole hilja!»

Peene trükiga tähendusrikas märkus:

«See lendleht on läbipääsutäheks meile vangiaandmise korral.»

Fjodor kuulis esimest korda vaenlase häält. Seni oli vaenlane kõnelnud temaga vaid automaadivalangute ja kuulide lipitseva vilina kaudu.

Ta oli harjunud trükisõnasse lugupidavalt suhtuma — kes kirjutavad ja keda trükitakse, on sinust mingil määral ikkagi targemad. Aga need sõnad olid häbitud. Vaenlase hääl, või siisugune see siis ongi! Ta ähvardab: rutta end päästma ... tule kiiresti — enne kui hilja on!

Endise kurjakuulutava õrnusega vilistasid õhus kuulid, saadetud nende poolt, kes teda enese juurde kutsusid. Kuulid ja tungiv kutse turusõimu toonis, kuulid ja lubadus elu päästa, kuulid ja teatraalne žest — palun, siin on kontramark ja kõik soodustused, anname läbipääsuloa. Kuulid, kuulid, kuulid...

Fjodor viskas lendlehe käest.

Mitte miinikild ei olnud sideliini läbi löiganud. Katkestus oli teel: ilmselt oli tank tast üle sõitnud või mõni veok külge haakudes liini ära lõhkunud. Tee oli kitsas ja vähe kasutatav, ent kui seda läbi ei kaeva, jooksed väsimuseni.

Kaabli kokku jätkanud, asus Fjodor sapöörilabidaga uuristama kontkõvaks kuivanud teed. Vahetpidamata kostis kõrgelt ülelendavate kuulide vilinat, kuskil jäärakus kõmatasid nähtamatud plahvatused, vahel harva sahisest mööda raske mürisk, mille saksa kaugelaskepatarei meie tagalasse oli läkitanud, — kõik nagu tavaliselt, õhk oli tul-

vil möödalendavat surma. See ei olnud pealetükkiv, see oli tema suhtes esialgu ükskõikne, teatud ajani võis rahu-lik olla. Fjodor uuristas maad, kuid ei saanud rahu, — miski ahistas hinge, mingi ebaselge kõmin, mis levis õhus kõikjale.

Fjodor kiirustas, tee ei tahtnud järele anda. Pead tõsta peitud aega. Lõpuks ei pidanud ta enam vastu ja vaatas üles.

Õhest taevavarannast teiseni oli õhk täis lennukeid, nad tulid laialisirutatud tiibadega — kiirustamata, raskelt koormatud. Tulid otse Fjodori suunas. Igast küljest hakkasid korratult klähvima ohutõrjesuurtükid. Nagu papli udustil varaseparve keskel — nii hajusid õhus väikesed plahvatused. Lennukid ei pööranud neile tähelepanu, nad olidki teinud õhku kerkisid, tõusenesid, muutusid silmanähtavalt võimsamaks.

Stepp oli nüüd nagu peopesa. Kõlge keskemaks punkti sellel usaldavalt avatud peopesal oli tema — paljas, kaitsetu väike inimene.

Mootorite müra täitis avara päikeselise maailma viimse piirini, taevast kuni maapinnani; mootorid möirgasid ja iga rehulibleke värises, isegi põuakuiv stepp põlvede all reageeris sellele mürale külmavärinaga. Mootorite müra väljendus nende ükskõikne jõud.

Ohutõrjesuurtükid ei klähvinud enam, nad haukusid lahkostades nagu marutõbised koerad. Taevasina oli plahvatused laiguliseks muutunud.

Mis võib olla ääretumat kui taevas, ent ometi jäi see ääretu taevas kitsaks. Tiivad, tiivad, tiivad, väljasirutatud kered, sabad, — ruumi ei jätkunud, taevas oli täis süngeid musti riste. Stepsi vonklesid varjud.

Mootorite ähvardavalt ükskõikses müriinas tärkas summutatult raevukas ulgumine. Esimene lennuk vajus kaldu ja lähenes maale, seejärel teine, kolmas. ... Ulgumine oli katkendlik, paljuhäälnene — sellest jäi süda seisma, silme ees läks mustaks. Lennukid sööstisid tema peale, tema aga kõssitas tardunult keset lagedat steppi. Esimesest lennukist eraldusid tillukesed terakesed...

Nüüd viskus Fjodor teele, surus näo, rinna, kõhu vastu kuumale koirohulõhnalist maapinda. Ebamugav maa, nii vähe sarnane sellega, kus ta oli üles kasvanud, armas maa, sinuke lootus, — päästa, maa!

Ning maa võpatas haiglaslikult, tõmbles nagu krampi-

des. Pea kohal rebenes taevas. Küllalt! Aitab! Nüüd on kogu maailm vist juba tükkideks lennanud! Aitab! Ent maa põrus, tema sisemust vapustasid plahvatused, kildudest tulvil õhk sisises — lõppu ei tulnud.

Fjodor ei uskunud, et teda võidaks tappa... Väike, ähmi täis, mahajäetud... Väike? Ei, hiiglasuur. Rohmakat keha ei õnnestu maasse peita. Mahajäetud? Ka seda mitte, ta on igast küljest nähtav. Muutuda lepatriinuks, lehetäiks, — pääseda, ellu jääda!... Võidakse tappa? Teda? See on väga kerge. Pidada vastu lõpuni, imekombel ellu jääda, ainult ellu jääda!...

Vaikus saabus ootamatult nagu varing. Vaikus mõjus kurdistavamalt kui plahvatused. Seda ei julgenud uskuda, Fjodor surus end ikka veel maa ligi, vastu maalapikest, mis imekombel oli hävingust puutumata jäänud. Üks minut, teine, — endiselt vaikus. Keha omandas vähehaaval normaalsed mõõtmed, ei tundunud enam tohutuks paisununa.

Ta tõusis püsti.

Kõrbenud stepis hüples rahulikult tuulest aetav «veerepõõsas» — kuiv okaskera. Kõik oli terve, ainsatki pommi-lehtrit ei olnud läheduses. Ilmselt olid pommid langenud kaugemale.

Turtsudes nagu tige kõuts, kukkus Fjodori ette teele taevalaotuses äraeksinud kild — krobeline, sakiline, raua-tagiga kaetud. Säärane vigur võib pool koljut kaasa viia. Muul ajal oleks Fjodor ta tingimata pihku haaranud, silmade juurde tõstnud, uudistanud.

Täissöönult urisedes läksid lennukid oma teed. Õhutõrjesuurtükid tippisid endiselt pilvekesi taevasse. Lennukid eemaldusid, ilma et oleksid nurjatuse eest karistada saanud.

Fjodor tõstis labida ja hakkas taguma* kõlisevkõvaks paatunud teed.

Põnts! Põnts! lendasid mullatükid eemale...

Elu — see on kastemärg rohi madalas hommikupäikeses, sinihall nagu tuvi kurgualune. Elu — see on linn, kus kive veega kastetakse, puude juured aga peidetakse võre taha. Elu — see on Nofretete huuled... Ta tahab elada! Tahab! Ent kaugelt, temale ainult kaartidelt ja raamatutest tuntud maalt, on saadetud masinad, mis lendavad, roomavad, heidavad pomme, — palju masinaid ja armeed inimesi, ja kõik selleks, et temalt, Fjodor Matjorinilt, elu võtta. Milleks

seda neile tarvis on? Milles on ta süüdi? Kuidas ta neile talle on olnud?

Põnts! Põnts! peiteldas labidas.

Elu on maailm olnud helge ja heasoovlik, astu tema poole ja ta võtab sind avasüli vastu: tere tulemast, Fjodor Matjorin, ära häbene, tunne end peremehena. Kuid maailmas on tumedaid jõude, nad on valmis kuritegusid sooritama, ilma et ise seda märkaksidki. Mis loeb neile väike inimene, üks paljudest-paljudest miljonitest, mis loeb neile, et ta tahab elada, unistab uuest Nofretetest. Rohutav mõeld! Nutta tahaks...

Põnts! Põnts!

Teel ihuvald nähtavale kaks meest: väikesekasvuline sõdurike, kes ahivalmilt haavatut toetas, koperdades seal-põõsas rüütsalt oma ülesaru suurte saabastega. Haavatu oli võetud patjas, üle ta lihasele rinna jooksid risti-põiki sidemed — see, silmadele löökuv valevus ja rusked verelaidud. Sidemetele mahitud oli ka parem käsi. Kalifeede ülal-osa muutendas vereat.

Haavatu astus hoolikas-rahulikult sammul, pea kuklas, selg sirge. Näis, et ta erilist ei vajanudki tõtliku sõdurikese teenet.

Nad lähenesid ja Fjodor vahtis neid kannatajailmega, hinge kinni pidades.

Haavatu tabas Fjodori pilgu, ta lillad huuled tõmbusid murele.

«Pane aga pihta, vennas, pane pihta. Mis sa suud pärani ajad?»

Ta läks mööda ikka sellesama hoolika sammuga ja kõrgi peahoiaakuga. Sidemetes õlalt ulatus üle tugeva selja must paatunud vere jälg.

Fjodor seisis kui soolasammas.

«Pane pihta, vennas...» Ta veel naljatab. Huuled aga sulda! tumedad ja korbatanud ning kõnnib teine nagu mööda klaasi. Sõdur koperdab tema kõrval, seljastki on näha, et tunneb end süüdlasena — tema on elus, terve... Hetk tagasi oli Fjodor peaaegu nutma puhkemas olnud — tahan elada, õudne on... Teda aga ei riivanudki — terve mis terve. Tal hakkas piinlik.

«Pane pihta, vennas. Mis sa suud pärani ajad?»

Fjodor astus kiirustades teed peiteldama: põnts, põnts!

Ta puistas kaabli mullaga üle, tampis kinni, ajas end sirgu ja vaatas ringi...

Kauguses libises üle stepi kerge pilve vari. Ja võis näha, et stepp ei olnudki nii lame ja tasane, kui algul tundus, vaid konarlik, kurruline. Üle sügavate kurdude ronides pilve vari kooldus. Ja ilme oli stepil sume, tuhakarva hall, vaevatud iidsusest, nondest aastasadadest, mis olid sellest paljukannatanud maast üle käinud.

Ja Fjodor tajus endalegi ootamatult, et stepp lakkas olemast võõras ja vaenulik. Kuskil tema ääretuses oli mitte millegi poolest silmatorkav koht, just niisamasugune maalapike kui kõikjal ümberringi, päikesest kõrbenud ja kidurdat koirohtu täis. Seal oli kaevik, kaevikus poisid — kodu.

Sedamaid valdas teda ärevus. Tolles kodus pole ta olnud juba minutit nelikümmend, kui mitte terve tunni. See aga on igavik! Selle aja kestel oli ta ründavaid lennukaid näinud; pommide all lamanud; uskunud, et maailm variseb rusudeks, pudeneb tolmuks, lendab kuradile; ta oli surma oodanud ja elusana püsti tõusnud ning veenduma pidanud, et maailm oli terve; ta oli haavatut kohanud, olnud meeleteitel ja rahunenud, tundnud hirmu ja häbi enda pärast; nende üleelamiste vahel aga kaevanud teed — terve igavik! Sinna kodusesse kaevikusse aga olid jäänud poisid, — omad, lähedased, lähemaid polnud siin kedagi. Isegi leitnant Patškalov tundus nüüd lähedasena. Et ta karjub, norib — tühi temaga. Äkki oli nende kõigiga midagi juhtunud, äkki on ta siin hullumeelses elus orvuks jäänud... Vahest on nad tapetud või haavatud, ootavad abi. Igavik!

Kaabel läheb teelt stepi sügavusse. Ta viib otse koju. Rutem!

Divisjoni vaatluspunktis olid kõik tööpoolest suremas, kuid mitte haavadesse, vaid janusse.

Esimene, keda Fjodor silmas, oli Miška Katelok — paljajalu, saapad telefoni kõrvale asetatud, ümar nägu higist leemendav.

«Mina sattusin pommide alla,» suurustas Fjodor ja pidi sealsamas imestama: «Kuidas sa siia said? Mispärast me sideliinil ei kohtunud?»

«Ega ma juhet mööda... Põrutasin paljajalu otse läbi

stepi.» Ta sülitas laias kaares saabaste poole: «Ära on vae-
vanud, nurjatud.» Lõhenenud huuli niisutades küsis ta:
«Kas sa mõnda allikat siin juhtumisi märganud ei ole?»

«Allikat? Kus? ... Nägid ise — kuiv maa.»

«Nägin,» jäi Miška nukralt nõusse. «Tulejoonel istuvad samuti ilma veeta.»

Leitnant Patškalov — põsed aukus, pluusi krae määrustikuvastastelt haakimata, määrdunud laik nina all — istus lahtirullitud kaardi kohal ja mõõtis midagi, kibrutades piinatult laupa.

«Nooremseersant Matjorin!»

«Biski — kui ebameeldiv hääl tal on!»

«Kannan ette, seltsimees leitnant!» ajas Fjodor enese sirgu.

«Kuulake ja ärge katkestage, kui räägib auastmelt vanem. Võtke kõik katelokid, mis olemas on, ja minge vett tooma.»

«Kust?»

«Mis rumal küsimus see on! Leidke! Maa alt tooge välja! Lahinguline ülesanne — muretseda meestele juua! Täitke!»

Jälle steppi, jälle üksinda. Siin on koduseks muutunud kaevik, Miška Katelok on paljad jalad istumise alla tõmmanud, saapad telefoni kõrvale pannud, Tihhon Butšnev imeb plüü, kaevikupõhjast hoovab pisutki jahedust. Tahaks istuda, rääkida pommitamisest, haavatust.

Leitnant Patškalov vaatas ülemuslikult silma.

«Kuulen, muretseda vett!»

Katelokke leidis ainult kaks.

Nagu mutt ilmus maa alt välja sõdur. Kaevikurinnatis oli närbunud rohuga maskeeritud, isegi kahe sammu pealt ei paistnud muud kui ainult raske tankitõrjepüssi pikk toru. Nägu oli sõduril hall, paks tolmu oli kustutanud sellelt vanuse, kired, soovid. Üksnes niisked silmavalged helkivad ja kokkusurutud huuled liikusid — ta veeretab midagi suus.

Tolmukihi järgi otsustades oli sõdur siin kaua istunud, oli stepiga ühte kasvanud ja kõigega harjunud, ei imestanud millegi üle, teadis kõike ette — võta või jäta, tõeline kaevikufilosoof oma prunditavas kiivris.

Ta teadis isegi seda, kus on vesi.

«Hõbepaju näed?... Ära vaata tagasi, vaid edasi... Näed — latv piilub nõost välja. Seal... Endalgi vennas, on sisikond kokku kuivanud.»

«Roomame siis koos.»

«Ootan veel.»

«Mida sa ootad?»

«Mul pole suremisega kiiret. Nõgu on ju risttule all. Elusalt tagasi ei tule.»

«Mis siis teha?»

«Kannatada. Mina kannatan ka. Urgitsesin kuuli padrunist välja, imen — justkui jahutaks veidi.»

Ise oleks Fjodor valmis kannatama, olgugi et suus on koirohu kibedus. Ise kannataks küll, kuid poisid ootavad.

Maa seest vahib välja läbipaistmatult tolmune nägu, silmavalged välguvad mõistatuslikult, huuled on kokku surutud, mullakarva habemetüükais lõug liigub aegamisi.

Üle kiivri aga lendavad veniva, tardumapaneva oigega kuulid, kannavad kuhugi kaugusse oma vaibumatut janu inimvere järele.

Fjodor ohkas, surus end kõvemini maa ligi ja roomas edasi.

9

Laia nõo nõlv polnud liiga järsk ega liiga lauge. Nõlvaku all pakkusid mõned lāngus hõbepajud hõredat varju, nii haruldast siin tasases lagedas stepis. Pilliroo-vooderdisega savimajake, lahtipaisatud uks, läve ees pommiauk. Nõo teisel perval meenutasid teerajad seda õnnelikku aega, millal inimesed kõndisid siin täies pikkuses ega roomanud kõhuli.

Kus oli siis kaev? Ah seal — hõbepajude keskel, rakete ümber kaks kuivanud vanikut.

Üsna rakete kõrval oli maas kott. Vahest kott, vahest aga luitunud stepikivi — selgesti ei paistnud.

Õhk oli läbipaistev, päike hele, ümberringi vaikus, tühjus, liikumatus. Fjodor tundis, et mitte ainult tema silmad ei vaata hõbepajusid, — kõrvalt, kaugemalt jälgis neid lakamatult keegi halastamatu, külm, varitsev.

Nõlv on paljas... Eemalt, kaugemalt aga vaatavad õela jumala silmad.

Fjodor uuris nõlva, uuris tähelepanelikult ja tõsiselt: ah, nõnda siis näeb välja koht, kus ta peab surema!

42

Matjora küla lähedal, teispool jõge on mätlik raba, pärast õhtusi vihmahooge kerkib sealt üle kogu taeva ere vikerkaar... Akki tuli see ei tea miks meelde...

Tuli meelde hommikuselt tühi linn, esimene päikesekiir kõige kõrgema, kõige mornima hoone uhkel laubal...

Ja tundmatu mehe tugevad sõbralikud käed, mis hoidsid kipsist naisepead — pehmelt ja julgelt võlvusid kulmukaared piklike silmade kohal, veidi täidlased huuled varjasid naeratust. Ta oli elanud kolme tuhande aasta eest.

Ja paljandunud nõlvak oli häbematult kiilas!...

Kõik on vale, kõik, kõik! Vale pole üksnes nõlvak, mida mõnda tül roomata, varjamatult paljas ja tulvil päikest. Ah, nõnda siis näeb välja koht, kus ta peab surema.

Kas on tarvis roomata? Miks?...

Poisid tahavad juua...

Kuid ta saab surma ega vii neile vett.

Kas poisid surevad?...

Ei, kannatavad ära, kuni saabub pimedus. Öösel aga tuleb väliköök, toob nii leiba, suppi kui ka vett...

Kas on tarvis roomata?...

Vett ei ole! Ei leidnud!

Ei ole vett, ei ole ka surma. Ei ole vett — ja kõik tuleb tagasi: Matjora, vikerkaar, linnad. Ei ole vett — ja kogu suur maailm muutub tõeluseks.

Fjodor pöördus ümber ja hakkas ettevaatlikult roomates nõlvast eemalduma.

Ta on andekas, Savva Iljitš on seda korduvalt öelnud, Savva Iljitš usub temasse.

Fjodor roomas...

Inimesed aga ootavad Nofretete naeratust — nüüd kohe ta naeratab. Nüüd kohe — juba üle kolme tuhande aasta. Elada! Ta näitab inimestele seda naeratust.

Fjodor roomas...

Vett ei ole... Kuid vesi oli ju olemas... Vale? Jah, ent pisike. Vale, kuid sellest muutub tõeluseks kogu maailm.

Fjodor roomas...

Böprade ees varjata, tulevase naise ees varjata. Ka Savva Iljitši ees varjata... Kogu eluaja varjata!

Ja Fjodor viskus näoli okkalisele, soojale maapinnale. Päevaldumusest rammestunud tohutu suur luitunud taevakumm toetus kõrbenud stepile. Ja stepp näis tühjana ning asustamatuna. Elasid ainuüksi hääled — kuskil ääre-

43

maadel automaadi- ja kuulipildujavalangud, tumedad plahvatused, mootorite väsinud müra. Tühi ning asustamata, aga siinsamas on armeed, tuhanded inimesed, tankid, veokid, kahurid, — kõik on see lausik stepp ära peitnud. Kui kerge oleks väikesel Fjodoril siin oma surma eest varju leida! Varju leida, ära oodata, tagasi pöörduda...

Ta lamas keset steppi.

Elada — varjata, elada — petta, elada — ja ennast põlata. Teeskle või ära teeskle, argpüks jääb argpüksiks, valelik valelikuks, elu on pettusega ostetud. Ela ja pea meeles — oled teistest halvem.

Fjodor upitas end istukile.

Teistest halvem? ... Kuradile!

Fjodor hüppas püsti, haaras katelokid ja õige pisut kummargile hoidudes läks tagasi.

Nöost saja sammu kaugusel ta kukkus ja hakkas roomama...

Jälle ruskete paljanditega nõlv...

Keegi jälgib sind, keegi julm, südametü ... Noh, mis siis ikka...

Fjodor roomas aeglaselt üle kriitilise piiri.

Huupi laskude sekka kostis äkki lühike valang. Fjodor ei näinud, kuhu kuulid sattusid. Mullapihu lõi vastu nägu, katelokid kõlksatasid.

Teine valang tikkis nõonõlva. Ning Fjodor hüppas püsti ja sööstis edasi — hõbepajude poole, risti vastu kuulidele, pilkude alla selleks, kes teda julmade silmadega lakkamatult vahtis.

Kivikõvaks paatunud savist maapinnal jooksid ridamisi üksteise järel tolmufontäänid nagu ruuged suitsulilled. Fjodor kukkus ja veeres nõlvast alla: täevas — maa, taevast — koirohi, taevast — hõbepaju tüvi, jäme, krobeline, tolmust hall, tumedate pahkadega.

Fjodor lamas kõhuli — nõlv oli lõppenud. Kuski siinsamas plaksatas maasse õel vilin, nagu oleks pajuviitsa keerutatud, plaksatas ja suri mullas.

Fjodor ei liigutanud end, kavaldas — las mõtlevald, et ta on tapetud. Sulges agaruses isegi silmad.

See, mis kõrgelt vaadates oli talle paistnud koti või kivi-na, oli mehe sõdur, kes istus poolsaabaste kandadel, põlved kõverdunud, seljas peaaegu valgeks pleekinud pingul mündripluus, pea toetumas kaevu äärele, käed õndsas väsimuses maha vajunud. Tema kõrval seisis katelok, vett saavni täis.

Sõdur oli säilitanud kogu oma välise inimlikkuse — keha kogu, isegi väsinud inimese poosi; ta oli inimene, kuid temases tuli suhtuda juba nagu asjasse, otsekui pajutusse, talle ei tarvitsenud enam tähelepanu pöörata. Teda ümbritses hirmutav saladus, mida ei taha teada, mis ahistab hinge. Fjodor pöördus võpatades kõrvale: ta polnud surenutele veel harjunud.

Pöördus kõrvale ja sattus teisele laibale.

See lamas otse kaevu taga. Nägu surutud kuivanud portkankratasse, kuivad sassis juuksed, mündri sinkjashall kalev tihedalt ümber massiivsete õlgade, õlgadel kitsad pagurikesed valkjate metallkuppudega — sakslane!

Fjodor polnud seni sakslasi näinud — ei elavalt ega surnult. Alati oli ta mõelnud, et niipea kui ta neid kohtab, süttib temas vihkamine: kui kohtab elavalt — püüab tappa, kohtab surnult — rõõmustab, et on tapetud. Vihkamise selle pärast, et nad siia on tulnud, et sunnivad teda kõhuli roomama, et nende lennukid pommidega maad purustavad, et nad tahavad tappa teda, Fjodor Matjorinit, teda, kes pole nende ees milleski süüdi. Ja nüüd ta siis kohtaski: laup kuivanud poris, suured rasvased kärbsed ronimas mööda mündrikalevit... Aga vihkamist ei ole.

Püüdes mitte vaadata surnuid, kuid lausa nahaga tundes nende lähedust, roomas Fjodor edasi ja kergitas end, et kallutada üle rakete. Õhk täitus oigava vingumisega, kuulidest mahaniidetud hõbepaju oks kukkus talle õlgadele. Fjodor laskus kükakile, võttis võõrihma, sõlmis selle kateloki sanga külge.

Seiskunud õhk oli veniv. Kopitus ja niiskus segunesid liiveldamapaneva, räpaselt imala, rammusa laibalehaga. Neetõttu tundus kõik määrdununa: käed, sõduripluus, maapind ja isegi katelokiis loksuv külm vesi. Nakkus näis läbi naha tungivat. Rutem siit eemale, eemale seiskunud õhust ja salakavalast, väheusaldusväärsest vaikusest, rutem steppi, mis lõhnab koirohust ja kus aeg-ajalt on tunda tuulevinu. Rutem, aga kuidas?...

Katelokid olid täis, kuid teist korda sedasama teed minna ei saa. Fjodor lamas, püüdis võimalikult vähe hingata seda rasket, mürgistatud õhku, piineldes põlgusest iseenda vastu.

Kolmekümne sammu kaugusel oli maja — maasse vajunud savionn, uks pärani. Kolmkümmend sammu — ja poolel teel hõbepaju, tolle tüve taga võib vajaduse korral varju leida.

Kolmkümmend sammu majani, siis ümber nurga, seal aga on kaitseks seinad, nende varjus võib katgele roomata.

Kolmkümmend sammu... Ühe ajuga... Fjodor võttis katelokid...

Õhk rebenes, kiunus, kogu õhk oli täis kuule. Ime, et seni ei olnud ainuski tabanud. Abaluude vahel oli kodi ja kihelus — just sinna näis kohe sattuvat kuul. Ettevaatust katelokkidega, mitte üle ääre loksutada! Fjodor vajus pehmelt hõbepaju juurtele. Paju oli jäme, näis andvat kindlat kaitset, pea ja õlad olid peidus, jalad aga... Jalgu ei saanud varjata, need olid tüvest kaugel. Maapinda nagu piitutati, mulda paiskus üles, õhk kaebles, lämbus vingumisse...

Ei, majast mööda ei pääse, nurga taha joosta ei jõua. Koht oli lausik, mustaks tallatud, ainult pärani ukse ees haigutas mürsuauk. Uks oli ristseliti...

Fjodor toetas jalad maha, pingutas kõigest jõust ja tormas otse ukse poole, hüppas hooga üle mürsuauku...

Tühi tuba laudkoikuga, keset tuba hallil muldpõrandal äratäkitud malmpott. Maja ragises, praksus, lõgises, kuulid nõelused õhuke siini. Lendas laaste, laest pudenes prügi. Peita polnud kuskile. Majas olid nagu puuris.

Kaks purunenud klaasidega aknakest suundusid tollesse külge, kuhu ta jooksmas pidi. Kaks akent otse lahtise ukse vastas.

Fjodor surus õla vastu raami, see murdus raginal.

Aknad olid ahtakesed, kui katelokid käes, siis läbi ei roni.

Täkitud pott keset tuba niuksatas Fjodori jalge ette vee-redes nagu kutsikas, kes kaitset otsib. Kurjalt vinguv kuul tungis rikošetiga lakke. Laest pudenes prügi...

Aknalaudu ei olnud, katelokke ei saanud kuhugi panna. Fjodor tormas koiku juurde — see oli raske, jalgupidi muldpõrandasse vajunud. Fjodor pööras koiku ümber, tiris akna juurde, pani katelokid kõikule. Püüdes neid mitte rii-

vata, puges ta läbi akna, langes, pea ees, maha, kargas siis jälle püsti...

Pääsnu! Seina taga toas sähvisid kuulid. Toas — tema aga oli vabaduses... Ta küünitas läbi akna katelokke võrre ja... kukitas maha — põlved löid nõrgaks. Kuskilt otse lähedalt, otse kõrva äärest, möödus kiunatades kuul, mis peasegu puutus kiivrit.

Kõikki olekut väsinud, ajas ta end uuesti sirgu. Leidis püsti kohades ühe kateloki... Teise... See oli kuidagi liiga kerge.

Katelok oli tühi. Kaks auku sees — üks päris sanga juures, teine sõrmelajuse võrra põhjast.

Üks katelokitais vett kõigi peale.

Fjodor istus nende kohal, kuulmata tulistamist. Üksinus katelok, seegi mitte päris täis. See ei kustuta janu. Ühe katelokitais pärast poleks tasunud riskida. Ja Fjodor tõukas kateloki ümber. Kuiv maapind imes vee ahnelt endasse, tumenes tänuhulikult.

Fjodor otsustas mängu uuesti alata.

Ent ta jäi tühjade katelokkide kohale istuma ega kiirus-tanud, vaid ootas, et tulistamine täiesti lakkaks.

Päike laskub loojangule, õhtu pole kaugel. Kaldus päikesekiirte all tõusevad stepitasandikul esile karedarohulised künkad ja madalad lohud. Stepp ei ole tasane, stepp pole küntud mitte niipalju pommidest ja mürskudest, kui-võrd ajast. Stepp — see on planeedi vanakesenägu. Stepp on tuhat aastat vana, kuid Fjodorile tundub — ta on temaga nii ammu tuttav, nii harjunud, nii ühte kasvanud, et ebatöeliselena paistab too aeg, mil stepiavarus teda kohutas. Isegi koirohu lõhn on nüüd meeldiv.

Ta tallab tuhandeaastast maapinda, tallab peremeheli-kult, julgelt, ei tõmbu kõssi kuulide all. Katelok on vett täis, kiiver on vett täis, ta on surma eest ära lipsanud. Pole rõõmustavamast võitu kui võit iseenese üle. Hea on elada ausalt!

Jooge, poisid, niipalju kui jätkub! Leitnant Patškalovile ta veel ütleb puhtast südamest: «Ära aja nina püsti, Jurka, elame ju nii, et surm seisab suu ääres, ei maksa teineteist närida.»

Tuttava sõduri pea vahtis kaevikust. Uuris teraselt, hõikas:

«Elus?»

«Nagu näed.»

Ei imestanud, ei avaldanud vaimustust, ainult palus lootusetul häälel:

«Anna üks lonksuke, noormees.»

«Kus sa sellega, lutsi aga kuuli.»

Ei haavunud, ei pistnud sõimama, võttis seda nagu paratamatust, saatis vaikides silmadega.

Istub kaevikufilosoof, hoiab oma elu, imeb kuuli.

Fjodor aga mõõdab sammudega steppi ja on iseenese käitumisest heldinud — täitsapoiss on see Fjodor Matjorin!

10

Kordamööda tõsteti katelokki ja kiivrit suule ja seejärel õhati:

«Oh, viimaks ometi! Hing sai kosutust, oli juba täitsa kiviks tahkunud.»

Fjodorile aga meenus alles nüüd, et ta ise polnudki joonud — oli unustanud, selleks polnud jätkunud aega. Suu oli kuiv, keel tursunud — unustas. Kui aga nüüd kateloki võtad ja samuti suule tõstad, öeldakse: «Ära ahnitse.» Kes usub, et ta iseenda unustas. Istus vee ääres. Ei, rikud mängu.

Tihhon Butšnev märkas esimesena:

«Hei! Hei! Tulge mõistusele! ... Leitnant pole veel joonud!»

Ent oli juba hilja. Kallutati kiivrit tühja kateloki kohal — nõrgusid vaid mõned tilgad.

Leitnant Patškalov — kõhnunud, kurnatud, aukus silmadega — tuli otse telefoni juurest, sirutas käe kateloki järele, küsides soosivalt:

«Noh, kuidas on? Kas kõik said juua?»

Kõik vaatasid oma jalgade ette, peitsid pilku.

«Mis see siis on? Ah?» Kibe hämmastus, poisikeselikud kortsud kumeral laubal.

Tihhon Butšnev nohises. Miška Katelok, kes oli kiivrit kolm korda suule tõstnud, uuristas palja jalakannaga tranšee põhja auku.

Leitnant Patškalov vaatas hämmastunult ringi, ta huuled virildusid, tundus, et ta otsekohe nutma puhkeb, silmades oli tühjus. Ja äkki sirgusid õlad, rind kerkis:

48

«Nooremseersant Matjorin! K-kellele te pidite vee andma? Kes pidi jaotama? Teie või mina?»

«Siin, omavolitsesid kõik. Tema ei jaotanud ...» alustas Tihhon Butšnev.

«Vait olla! ... Teie või mina? Kes on siin komandör?»

Fjodor ei vastanud, vastata oleks tähendanud süüd poisile väetada. Fjodori valkimine ajas Patškalovi viha kuumaks.

«Katelokid võtta! Lähete uuesti vett tooma!»

«Mina lähen, Laubage ...» segas Miška vahele.

«Vait olla! Teiega ei räägitud! ... Matjorin! Vett tooma! Uuesti! Kõik! Kõik!»

Fjodor vastas:

«Kuni ma ara käin, on juba õõ käes — väliköök toob vett.»

«Jutt jätt! Võtke katelokid!»

Leitnant viskas Fjodori jalge ette tühja kateloki.

«Noh!»

«Ei läh!»

Patškalov võpatas kogu kehast, haaras kabuurist püstoli.

«Katelokid võtta!»

Fjodorile vahtis otsa püstoli tuhm pilkumatu silm läikiv-mustas terasraamis.

«Loen kolmeni ... Üks! ...»

Fjodor seisis liikumatult.

«Võtke katelokid!»

Hallid, kõvasti kokkusurutud huuled ja klaasistunud silmad — neis oli valu, neis oli tigidust, neis oli hirmu. Auahnusest ja hirmust on nii kerge päästikule vajutada. Tõpp püstolisuu rippus õhus, kui leitnant sammu ettepoole astuks, toetuks püstolisuu Fjodori ninajuurele.

«Kaks!»

Alandusest piineldes ning pilku peites kummardus Fjodor ja võttis kateloki maast.

Vaatluspunktist kaugemale jõudnud, viskas ta kateloki käest ega läinud mitte kaevu poole, vaid tulejoonele, kuhu olid jäänud tema seljakott ja karabiin.

Tema, Fjodor Matjorini peale, kes nüüdsama oli surma ära võitnud, kes oli seltsimeeste heaks valmis andma kõik — mitte ainult viimase särki, leivaportsjoni või vee-

V. Tendrjakov

49

lonksu, vaid ka elu, iseenda tervenisti, kogu oma mineviku ja tuleviku, — tema peale püstolit tõsta!

Klaasistunud silmad, kokkupigistatud huuled ja sõrm päästikul... Kui lihtne on sellele vajutada!

Oli tulnud alla vanduda... Oli ta araks lõõnud? Ei-ei! Ta oli ju tõestanud, et ei karda surma.

Igasugust surma võib kujutleda, kuid säärast, kus oma mees tapab teise veelonksu pärast... Mitte tema, Fjodor Matjorin, polnud esimesena relva tõstnud.

Tulejoonel leidis ta kaevikust oma karabiini. Kontrollis padrunisalve, — see oli täis. Lükkas ühe padruni rauda, tõmbas kuke vinna...

Tulejoonele oli hiljuti vett toodud. Kaevikute vahel seisis kandilised termosed. Fjodor läks ühe juurde ning jõi kaua, kopsikutäis kopsikutäie järel. Ta muutus veest raskeks, tundis väsimust — heidaks kaevikusse pikali, sirutaks jalad välja...

Kuid ta ei heitnud. Viskas karabiini õlale ja hakkas minema mööda tuttavat teed steppi, vaatluspunkti, sinna, kuhu leitnant Patškalov ootas teda täie veekatelokiga.

Päike loojus. Tumenenud, süngestunud stepi kohal levis lai, tolmuine ehaviirg.

Fjodor liikus piki sideliini, mis ühest koirohupõõsast teise läks. Igaks juhuks (äkki on katki) parandab ta selle ära — poistel ei tarvitse siis ilmaaegu joosta.

Ta ületas tee, mille oli ise läbi kaevanud ja kus oli pommitamise ajal lamanud.

Koirohi peksis vastu kirsasaapaid, puhastades saapa-pöiad tolmust ja lüües nad kuivalt läikima. Ikka lähemale jõudis vaatluspunkt, ikka lähemale kohtumine leitnant Patškaloviga. Too ootas vett, katelokitäit vett. Karabiin rõhus õlga, padrun oli rauda lükatud, relv vinnastatud...

Vahetevahel tuli koirohuookeanis ette Fjodorile tundmatu võimsa, vööst kõrgemale ulatuva kuiva stepirohu saarekesi. Purpurses loojanguvalguses küütlesid selle pöörised nagu kuke sabasuled.

Eespool, õlgadeni stepirohus, ruttas hüpeldes vastu sõdur. Fjodor vaatas teraselt — oleks nagu Tihhon Butšnev, ainult et liiga nobe, otsekui poisike.

Tihhon Butšnev — tema jah! Fjodorit märgates hakkas ta kätega vehkima nagu tuuleveski, komistas mitu korda.

Nagu tumepunane otsekui saunalisel, silmad valkjad, nagu laht lüüenud.

«Leitnant!...»

Ja Fjodor tundis, kuidas tõmbus niiskeks käsi, mis hoidis üle õla heidetud karabiini rihma.

«Leitnant Patškalov... Just praegu... Kümne minuti eest... Juhustikust kuulist... Läks minu ees... Vaatan — külitai, külitai... Ja kukub... Mina tema juurde... Paha... Minu käte vahel lahkuski... Noh, kümne, viieteistkümne minuti eest...»

Fjodor seisis, kleepuv peopesa karabiini presentrihma külge klammerdunud.

«Külitai, külitai, vaatan... Olin kõigest viie sammu kaugusel... Kapten Golovanov kutsus ta välja... Tema võt- tis mind endaga kaasa... Kõigest viie sammu kaugusel, nagu meie praegu... Ja külitai, külitai...»

Tihhon Butšnev äigas käsega näolt high, vaatas haledalt oma lüüenud silmadega. Fjodori jalad olid nagu tina täis — ei tahtnud enam tõusta. Ta seisis ja vaikis.

«Tuleb kaptenile ette kanda... Ma ei tea, tõesõna... Hirm tuli peale, noormees, mis seal salata...»

Pingutusega eemaldas Fjodor käe karabiinirihmalt, tundis, et on suuteline ka jalgu maa küljest lahti kiskuma, sõnas kähiseval häälel:

«Läki...»

Tihhon Butšnev hüples ta kõrval:

«Kuuligi ma ei kuulnud. Nagu ei olnudki vilinat... Külitai, külitai, nagu joobnu... Poiss, arvesta seda. Oh, poisid!»

Stepitasandiku kohal laius loojangupuna. Maa lähedal tihke, purpurne, kurjakuulutav, kõrgemal õrn ja puhas nagu karge roheline merevesi. Altpoolt toetas vihast loojangut automaatide ja kuulipildujate hooletu vastastikune sõnasõda.

Tundmatu stepirohu pöörised olid longu vajunud. Õhk näis tardununa — polnud vähematki tuuleviret.

Ja rahulik, tuttav nägu, ja salk laubale kleepunud juukseid, salk linavalgeid juukseid, mis pole veel higist kuivada jõudnud, ja rautatud kontsadega saapad. Sõrmeküüned on juba sinakaks tõmbunud...

Tuli meelde, kuidas leitnant Patškalov noaga oli mängi-

nud, põlvili endamisi loendades: «Kakskümmend üks, kakskümmend kaks, kakskümmend kolm... Tubli, Jurka!» Siis oli ta Fjodorit silmanud ja üleni punaseks läinud. Sellest peale oligi ta norima hakanud.

Põlved vastu kõhtu surutud, väike ja kõhn, nurgeliste õlgadega, mida kattis luitunud sõduripluus, ning paksuhuuleline, määrdunud nägu. Saapadki polnud enam uued, viltutallatud kontsadega.

Loojangupuna tumenes. Maa imes hõõguva taevariba endasse. Jurka Patškalov ei näegi seda loojangut... Ta ei saa teada, kuidas päike homme hommikul tõuseb. Ei päikest ega taevast, ei päeva ega ööd — mitte midagi, tühjus. Karabiini rauda oli aga lükatud padrun. Tema jaoks...

Kui kõike seda, mis temal, Fjodorigi, on määratud läbi elada, oleks võimalik ausalt pooleks jagada — ta jagaks rõõmuga, kui oleks võimalik.

Juuksesalk pole veel kuivanud, teravad põlved on surutud vastu kõhtu. Kuid juba on sõrmeküüned sinakaks tõmbunud...

Ta vist ei jõudnudki enne surma janu kustutada. Keegi ei toonud talle vett.

«Matame maha,» ütles Fjodor Tihhonile. «Dokumendid võtsid?»

«Dokumendid ja mingite kirjade pataka... Püstol tuleb veel võtta... Ta lamab püstolil, ma ei söandanud ümber pöörata.»

Nad pöörasid lõdva, kuulekalt järeleandliku keha ümber. Fjodor võttis kabuurist sooja püstoli, millega Patškalov oli teda hiljuti ähvardanud.

Viiekümne sammu kaugusel oli mahajäetud kaevik. Sinna nad sängitasidki leitnandi, mulda kaevikurinnatiselt aga pildusid kätega ja püssipäradega.

Kükitasid, vaikisid...

Fjodori süü selle inimese ees oli maha maetud, kõikide eest maha maetud, ainult iseenda eest mitte — ta peab seda mees.

Ka Fjodori noorus oli maha maetud. Nende minutite jooksul muutus ta täiskasvanuks. Leitnant Patškalov aga, kes hiljuti oli noaga mänginud, ei jõudnudki niisiis täiskasvanuks saada.

Märkudest songitud, pommidest pahupidi pööratud, tranšeedest nuristatud ja üksikutest kaevikutest auklikuks ürgitsetud steppi laskus pimedus. Ühes pimedusega saabus vaikus. Ühes vaikusega — tajumine, et oled alles elus ja et maad veel kauaks-kauaks ellu; väga kauaks — äärmisel juhul hommikuni. Või end täies pikkuses välja sirutada, inimeseks tunnaks inimeseks saada.

Vilguvad tähed, madalad, suured, kuidagi kahused. Täpitähed. Liikumatus, juba lapsepõlvest tuttavatesse tähekoogudesse tarjunud tähtede keskele ilmuvad aeg-ajalt randtähed. Kuulid kaugel-kaugel kostab automaadi-valang — transeerivate kuulide punktiir sukeldub tintmusta taevasse nagu meteor.

Kaevikutes sirutatakse raginal välja kangestunud selgi, istutatakse otse rinnatisele ja siis algavad tasased kõnelused justkui külades ukseesistel.

Päeva jooksul kuumust imenud maast õhkub sooja, haaltist — õdusust ja vaikset, rõõmsat imestust: «Oleme elus, vennad!»

Vaikus, vaikus...

Kuid see vaikus on täis pelgu. Kes seal suitsetab, kurat võtaks! Peida oma pläru, sindrinahk! Tuluke mõjub pimeduses nagu torge — automaadid ja kuulipildujad hakkavad takkima, kuulid songivad maad, kui miine heidavad, siis läheb lahti vähemasti sama vägev karussell kui päeval. Hoi pimedust, kui soovid vaikust ja hingetõmbeaega, hoi pimedust — ime suitsu varrukasse, kata telkmantli hõlmaga kinni, roni päris kaeviku põhja... Kes seal suitsetab? Peida pläru!

Vaikus, vaikus...

Kaevikurinnatise muldvallil aga jutustab heldimusest värisev hää ebatõenäoliselt kaunist minevikust:

«Piika aga, vennikesed, oli niisugune, et tormijooksuga läheneda on kardetav. Kuid mina olin auru all, mis mul karta — meri põlvini... Hakkasin talle auksu pähe rääkima: jäta see nina püstiajamine, Maša...»

Hinsamas istub Miška Katelok, muljub keskendunult saapakanda, vahib sääre mustast kurgust sisse, uriseb:

«Küll õnneistas, nadikael, ja peki võttis veel pealekauba. Saapad on parajad staabi masinakirjutajannale kinkida. Elusalt koorin naha seljast sellel Zipunovil... Nadikael!»

Vaikus, vaikus...

Vaenlaste juures tulistab automaat taevasse, ent see pole harilik valang, vaid kuidagi mänglev: trahh! trraa! tra-ta-taa!

Miša Katelok unustab hetkeks saapad:

«Mingi moosekant... Seal on peale sakslaste ka rumeenlasi. Rumeenlased on aga kõik muusikamehed. Kanäe, kus trillerdas...» Ning uuesti tõredalt: «Kui Zipunovi näen, tõmban talle saapa üle koonu — käi, peletis, nagu gaasitorbikus...»

Fjodor lamab selili, vaatab taevast ja lopsakaid tähti.

Päev on möödunud. Kõigest-kõike üksainus päev. Näib, et kunagi ammu-ammu, pool eluiga tagasi, sammus tema, Fjodor, suurtükiväekolonnis: «Marss! Marss!» Stepis leegitses allatulistatud lennuk nagu lõke... Ja tema astus kukesammul, rind ees: tappa — teda?... Tookord ammu-ammu oli ta rumal, täitsa kutsikas alles. Kas tõesti on möödunud ainult üks päev? Praegu tundub, nagu oleks kogu elu jagunenud kaheks võrdseks pooleks: kogu minevik, Matjora, Savva Iljitš, — ja see päev. Üksainus päev!... Raske uskuda...

Vaikus, vaikus...

Tähed aga vilguvad. Teised tähed, teised maailmad vaatavad alla pimedusega kaetud stepile, sellele puruksnokitud, katkipekstud, mahapõletatud stepile. Siin on olnud suurima katastroofi tallermaa, tähtedele aga tundub see kõik nende kõrgusest ja lõpmatusest tühiselt pisikesena, tähelepanu mitteväärivana. Nad pilgutavad heasüdamlikult, vandeseltslaslikult, otsekui jagaks tema, Fjodor Matjorin, nende mõtteid — tühiasi, naljamäng, ei midagi erilist... Ei midagi erilist? Patškalovile aga olete te, tähed, kustunud — teid pole, ei eksisteeri enam, olete maha kriiputatud ühes kogu universumiga. Naljamäng, ei midagi erilist...

Ja siis kahvatuvad tähed kohkunult. Kurja lõbuga tõuseb tintmusta taevasse äkitselt tilluke hõõguv-valge päike — valgustusrakett!

Jutumehed muldrinnatiselt — see on ju väike! — veeuvad joonelt kaevikusse. Miša Katelok vajub nõtkelt rohu sisse, rõhkem surub end maa ligi ka Fjodor.

Stepp oma konarustega elavneb, iga vari liigub, viskleb, nagu püüaks end maast lahti rebida, et hirmunult põge-

neda. Valgus, mis stepi üle ujutab, on surnult-helesinine, terav, halastamatu.

Mängupäike tõuseb järsult kõrgele ja langeb siis alla. Varjud paisuvad, kasvavad, ronivad kuni Fjodori näoni, paistab, et ümberringi pole enam kare stepirohi, vaid su pilgu ees kerkivad nagu muinasjutus sigrised metsad. Maa näeb mängupäikese, õõ on seejärel veelgi sügavam, lausa pigimust.

Uuesti ronivad sõdurid kaevikurinnatisele, uuesti jutustab heleda sündamlik hääl:

«Tahendab, sedasi... Püüdsin ta kord pärast tantsu kinni ja raagin auisa: aitab, kullake, kassi ja hiire mängimisest. Jäta oma kõögata sinnapalka, korja oma seitse asja kokku ja tule minu juurde...»

Uuesti vilguvad näo kohal tähed. Uuesti vaikus, vaikus...

12

Oli lõppemas veel üks päev. Päev, mis oli olnud pikk nagu igavik.

Koguneti jäärakusse partei- ja komsomoliorganisatsiooni koosolekule.

Paljud olid haavatud. Määratud ja nõgimustaks põlenud nägude kohal valendasid uhiuued sidemed hämaruses lausa võõrikuna keset nukralt-tolmuseid sõduripluuse.

Divisjonikomissar — pikka kasvu punapäine rõugearmiline viitlulukatud kiivris kaadrisõjaväelane, kel seljataga kodusõda ja Soome sõda, kõneles kähiseval häälel, peoga takti lüües:

«Meie vastu paisati jalavägi — me pidasime vastu! Meid puistati üle miinide ja mürskudega — pidasime vastu! Tulid tankid — ja meie suutsime vastu pidada! Ka lennukid on meid pommitanud — me oleme elus, me pole taganenud! Homme aga võib meie peale langeda kõik korraga — rünnakud, mürsud, tankid, pommid. Kõik koos! Kui me homme vastu peame ning jalga ei lase — tähendab, me oleme selles rindelõigus võitnud!... Kas ülesanne on arusaadav? Selgitage parteitutele võitlejatele ühteainsat nõuet — ei tohi selga näidata! Ja ongi kõik!... Palju pole sin rääkida. Minge laiali oma allüksustesse, puhake.»

Komissar kohendas automaati õlal, ronis esimesena nõlva mööda jäärakust välja — kohmakalt jändrik oma ohvit-

55

54

seririhmadega kokkutõmmatud ja läbihigistatud sõduripluusis. Tema järel lihav ja ümarik, padjataoliselt pehme tagumikuga politruk Sergejev.

Komissaril oli õigus: hommikul paiskas vastane nende peale kõik, mis suutis. Komissaril oli õigus, kuid selles veenduda ta enam ei jõudnud. Ta sai surma varahommikul esimese tulevahetuse ajal.

Nisu põles. Päikesepaistel ei olnud leeki näha. Umbes meetrikõrgusel maast tõusis vaid nagu iseenesest suitsuräbalaid, otsekui oleksid need leitsakulisest õhust sündinud. Ninna tungis rahuaegse lõkke lõhna.

Üks pihtasaanud suurtükk oli keset liperdavat suitsu upakil. Teine suurtükk oli juba eile pihta saanud ja öösel käratult tagalasse saadetud. Kahe allesjäänu ümber käis askeldus, kostis lärmi, sõimu. Käsk oli — maha võtta. Tulekustutajate pikad voolikud olid taevasse suunatud.

Põleva nisu suitsuleitse tagant, lehviva kuuma õhulaine tagant võis näha Saksa tanke — väikesi kahjutuid põrnikaid, mis otsekui tukkusid päikesepaistel.

Esimene suurtükk oli sõiduvalmis, hobusemehed piitsutasid hobuseid ja hobused kiskusid ettepoole vajudes trenge.

«Marss! Marss!... Hei, koeranael, kuhu sa kipud?... Paremale, pastel niisugune! Pa-re-male!»

Läheduses lõhkes mürisk, kuivad mullakänkkrad rabisesid vastu kiivreid — keegi ei pööranud sellele tähelepanu.

«Marss! Marss!»

Algas taandumine.

Taandumine...

Sul on karabiin õlal, sa pole haavatud, oled suuteline võitlema.

Ränikõvaks kõrbenud stepp, koirohul käärinud maasikate lõhn... Lõputu stepp... Ees on ta oma, seljataga — võõras. Sina oled riigipiir. Seisa paigal! Ei tohi! Aga kõik lähevad, lähed ka sina.

Samm sammu järel, samm sammu järel stepi sügavusse, maa sügavusse...

«Öhk!!»

Kõik nagu pühitakse teelt, vurri kombel veerevad hobus-

teel alla veokijuhid. Näoga, rinnaga, põlvedega okkalisesse kraavidesse — päästa, emake maa!

Mootorite möire, pealetükkiv, luust ja lihast läbilõikav alguminek — ja kosk taevalaotusest... Vankumatult usaldusväärne maapind vappub, lõhkeb, pudeneb põrmuks. Näoga, rinnaga, kõhuga, põlvedega vastu seda ebausaldatavaks muutunud maad.

Järel aga... eemalduvate pommitajate täissöönud urin. Trengidesse takerdudes viskleb teel haavatud hobune, hirmub, lakastab hüsteeriliselt, tema surmaeelses kisenduses on midagi kohutavalt inimlikku. Allesjäänud hobused hoiduvad troppi ja korakavad, nende niisketest silmadest paistab nukker arusaamatus.

Antakse käsk: patareid hoidku poolekilomeetrist vahe- maad, hobuste juurde jäägu hobusemehed, kahurite juurde meeskond, sidelased, luurajad, majandusmehed aga teelt kõrvale, steppi! Mingu kaugemalt ringi, mida vähem on inimesi teel, seda ohutum — lennukid ei ründa, ei pommita.

Fjodor suundus steppi koos Miška Kateloki ja Tihhon Butšneviga. Uuesti kostis õhus mootorite mürin — joosti laiali, viskuti maha... Lennukid lendasid minema, Fjodor tõusis, kuid tema kõrvalt tõusid hoopis mingid miinipildurid, kes kandsid endaga kaasas raskeid plaate ja torusid.

Ta hüüdis:

«Katelok! Butšnev!»

Keegi ei vastanud. Fjodor tormas ühte ja teise külge — igal pool üksteise sarnased, päikesest, tolmust, higist ja väsimusest mustad mehed. Vantsiti üksikult, tihedate rühmadena ja hargnenud ahelikena, mille eesotsas sammus kas Patškaloviga sarnanev leitnant või mõni toekas ülaajateenija-vanem, armeehunt... Komberdasid haavatud, ühed oma sidemes kätt nagu imikut süles hoides, teised läbilastud jalga vaevaliselt järele vedades ja vintpüssile nagu kargule toetudes. Stepp oli inimesi täis, stepis käis suur rahvasterändamine. Kõigel elaval ja poolsurnul oli üksainus eesmärk — jõuda Doni ülepääsukohale.

Ühes teistega liikus edasi ka Fjodor. Ühes teistega, kuid üks, ilma seltsimeesteta.

Ülepääsu poole! See tähendas sama, mis värav paradiis- aeda. Alkult sealtkaudu võis pääseda omade juurde ning mitte sattuda vangi. Ülepääsu poole!

Kõrge kallas, selle all segapuder inimestest, veoautodest, furgoonidest, «katjuušadest», suurtükkidest, tankidest, soomusautodest, hobuveokitest, hobustest. Kitsikuses, tolmus ja higis liigub ning pressib see kõik visalt vee poole, levib kaugele. Keegi ei taha üles, steppi jääda — kalda järsak päästab mürskude eest. Ja stepp paiskab kalda alla aina uusi inimesi, uusi masinaid, uusi tanke, uusi kahureid. Nad haakuvad üksteisesse, põrkavad relvi täristades kokku ning selles mesilaspere-suminas pole kuulda käheid hääli.

Rahutu kalda varjus aga voolab rahulikult Vaikne Don. Mis sellest, et tema pinnalt tõusevad aeg-ajalt õhku vee-sambad, mis sellest, et teda mööda ujuvad alla laibad. Vaikne Don on kõigega harjunud.

Kaldaid ühendab peenike niit, piki seda niiti kulgeb praam. Ülalt näib ta tillukesena, võiks peopesaga kinni katta. Ja tundub uskumatuna, et tema juurde on kuhjatud see väsimusest rammetute inimeste summ, need masinate hulgad, vooride rodud... Märatsevat inimesumma säärase tillukese praamiga üle vedada näib niisama hea kui Vaikset Doni saapasäärest võetud lusikaga tühjaks ammutada.

Vaikne Don aga voolab. Vaikne Don on kõigega harjunud.

Kaks võimsat veomasinat on järsul kaldal kokku põrganud, teineteisel porilauad lömmi litsunud ja laternad välja löönud, kuid sõnavahetus kestab. Kaks kaptenit, vihast sinkjaspunased, on teineteisel rinnust kinni khamanud.

Mahajäetud veokite vahele on kiilunud sanitaarfurgoon, selle ümber jookseb meeleheitlikult siia-sinna valges kitlis naine, klammerdub kellegi majori käise külge:

«Mul on haavatud! Saage aru — haavatud...»

Major tõmbab oma käise ära, pöörab pilgu mujale.

Keset tiisleid ja hobuste laudjaid on toppama jäänud raske tank. Ta välimus on häbelik — luugid on avatud, torn viltu, kahur vaatab arglikult jõest mööda. Tank on maha jäetud, nagu on maha jäetud ka padrunikastide virnale kukkunud mootorratas, nagu on maha jäetud kantav raadiojaam «6-PK», mille otsa komistas Fjodor.

Kuhu ka ei vaataks, kõikjalt paistavad suurtükkide

torud. Esialgu sööstis Fjodor iga püstise tulekustutaja suunas — äkki on omad! Aga ei! Kas nad suutsid kohale jõuda või loodi teel puruks? Mis teha, kellega liituda?

Üksinda...

Lüüdnud sõduripluuside hulgas juhtiva koosseisu mahakasrohelistest diagonaalriidest mundripluusid. Fjodorile oli divisjonikomandör Golovanov jumaluseks olnud, see aga oli kõigest kapten, üksainus «telliskivi» lõkmetel. Sina oled nüüd ka «nelja telliskiviga» mehed — polkovnikud, misuguste ees tõmbub kapten Golovanov pillikeelena pingute. Fjodor valis välja ühe polkovniku: pikakasvulise, otaka, suure halli peaga, peansi aga — suurtükiväelase tunnustega. Ruttas talle ligi, tõstes juba eemalt käe kiivri juurde:

«Sõltamees polkovnik, lubage pöörduda!...»

Ja peatus kimbatuses. Oleks nagu polkovnik, kuid mündri järgi siiski mitte — ilma vööta, rohiroheline pluus lõdvalt lahti. Fjodor oli tahtnud pärida, kas ei tea tema, see pikka kasvu suurtükiväepolkovnik, kus peaks praegu asuma 131. suurtükiväediviis... Polkovnik riivas Fjodorit mitteräheva, kurva pilguga, näris huuli, ja huuledki olid tal vanamehelikult närtsinud ning sisse langenud; kustunud näost paistis alistunud väsimus. Vöö püstoliga oli ära visatud.

Ei üksteise selga kuhjunud autod, ei õnnetu valges kitlis naine, kes palus: «Mul on haavatud!» — mitte miski ei olnud nii kohutav kui see vöörihmata polkovnik. Rinnas võttis maad jäine tardumus: «Rabele välja, kuidas oskad, Fedka!»

Praam randus ja Fjodor sööstis selle poole.

Praami juures aga käis juba võitlus. Mööda randumissilda veeti suurtükke — ei, mitte nende diviisi omi, vaid raskeld haubitsaid. Lauad paindusid nende all. Igast küljest aga rõhus peale juhtkonnata jalavägi, tõugeldes kotidega, takerdudes tääkidega. Korda pidava komando tüsedad võitlejad olid moodustanud tõkke — õlg õla kõrval; neid, kes ette kippusid, peksti püssipäradega tagasi, randumissildadele ligi ei lastud.

Kõrgele pardale roniti otse läbi vee. Seal keerles noor leitnant, vehkis raevunult püstoliga, suu karjumisest pärani, häält aga ei kostnud, ning tagus kroomsaapaga

kõigest jõust vastu nägusid: prauhh! prauhh! Mehed kukkusid vette, kuid ei sõimanud ega ähvardanud, hammustasid huulde ja ronisid uuesti, üksteist eemale tõugates. Leitnant ulgus hääletult ning prauh! prauh! käis kroomsaabas vastu nägusid. Pead kadusid ja kerkisid taas, keegi püüdis kroomsaapa külge klammerduda. Leitnant ajas hambad irevile, püstol tema käes tuksatas korra, teise — lask, lask, otse näkku! Mehed kukkusid nagu kotid, kukkusid ega tõusnud enam. Ülejäänud kargasid võpatades kõrvale, rebisid värisevi käsi õlalt püsse, haarasid automaadid. Kuivad püssiplaksatused, lühike röögatav automaadivahang, ja leitnant laskis pea norgu ning hakkas sogasesse kalda-äärseesse vette kõõritades aeglaselt-aeglaselt vajuma.

Fjodor pööras pilgu ära.

Ülistatud Don-isake, ta ei tundunudki nii laiana. Fjodor ei olnud halb ujuja.

Kaldale oli uhutud kitsuke aiavärv — mitte parv, sind ennast ta ei kannu —, kuid tema peale võis siduda rõivad ja karabiini. Kõige tähtsam oli karabiin, isiklik relv, mille number on punaarmeeelase raamatusse märgitud. Mundripluus ja püksid alla, pesusse mässitud karabiin nende peale. Kõige selle ümber keerutas Fjodor koti rihmad, läbi koti tükkis esile katelok — samuti asi, millest oli kahju loobuda, — kõige otsa aga saapad ja kiiver. Nii, alus on reisiks valmis.

Komsomolipilet... Selle oli ta saanud juba koolis, foto oli tuhmivõitu — juuksetutt ja silmad. Komsomolipileti pani ta punaarmeeelase raamatu vahele, pistis mõlemad pilotkasse, pilotka tõmbas kõvemini pähe, raputas koraks — istub tugevasti, kui ära tuleb, siis ühes peaga, elavana ilma komsomolipiletita teisele kaldale ta ei roni. Ongi valmis ka ise.

Heitnud pilgu täiskiilutud, segipööratud, kõmisevale kaldale, saatis kadestaval pilgul praami, mis näis olevat nagu tardunud keset jõge... Praami kõrvalt kerkis üles puuvillvalge veesammas — mööda, esialgu on haubitsad terved.

«Las käia, Fedka, asume tee.»

Vesi tundus esialgu jääkülmana, vähehaaval aga harjus ära.

Vaikne Don. Mitte just päris vaikne. Tuult ei olnud, ent laine siiski loksus. Esimene pühkis minema kiivri. Kiiver pöördus kummuli ja ujus tähtsalt kaugemale. Saapad aga laksid kohe põhja. Ilmub ülemuste ette ilma jalavarjudega — tore sõjamees küll. Kui aga juba polkovnikud ilma vöörihmata ringi jalutavad, siis võib ehk ka ilma saabas-
teta.

Kui vaid karabiin põhja ei läheks — isiklik relv, Kodumaa poolt usaldatud ja vanema käega üle antud. Allkirja vastu saadud, pealegi seisab eeskirjas — hoida nagu silmatäht.

Ka pead tuleb kõrgemal hoida, et pilotka märjaks ei saaks, selles on komsomolipilet. Aeg-ajalt puudutas ta pead käega — kas on alles? Alles, alles on pilet! Ainult ühes peaga...

Ta ujus, püüdes säästa jõudu, kuid hakkas juba väsima. Töö ihaldatud haljas kaldariba ruskete laineharjade taga ei lähenenud. Vool kandis teda kõrvale.

Vaikne Don, sila ei kostnud müra ega askeldamine kaldal. Vaikne Don, tema pinnal rullusid plahvatused. Tulistasid kaugelaskepatareidest, lurjus. Kas praam jõudis parale, kas haubitsad on terved?... Ei paistnud, ja polnud ka jõudu end veest välja upitada, et terasemalt vaadata.

Vaikne Don, ja plahvatuste vahel kauguses ahastav häda-häda!

«Pä-äästke!»

Keegi vaeseke oli üksinda nagu Fjodorgi.

Ja õlgades tuikas, kaelas tuikas, hingata oli raske, käed nõrkasid. Ära unusta — pead tuleb kõrgel hoida, komsomolipilet saab märjaks. Parvel oli kõik läbi ligunenud, märja koti seest tungis esile katelok. Karabiin aga oli alles, kindlalt kinni seotud... Õlad tuikasid...

«Pä-äästke! U-pu-u-n!»

Kes sind päästab?

Õlad tuikasid, käed hakkasid surema... Fjodor tõukas parve, püüdis edasi liikuda risti voolu. Vastaskallas aga oleks justkui järjest kaugemale roomanud...

Vee kohal kõmises uus plahvatus ja ... vaikus. Midagi puudus. Mis nimelt? Ah jaa, see hüüe: «Päästke!» Kedagi ei ole sel hetkel enam olemas, keegi lakkas päikest nägemast. Mööda Vaikset Doni ujub alla veel üks laip.

Vastaskallas ei lähenenud. Endiselt kitsas ja vaevu märgatav oli roheluseriba, mida laine uhtus. Jõud aga oli lõpu-

korral, õlad tinarasked, vedasid allapoole, ning vool kandis kõrvale, kõrvale...

«Pää-ä-stke!»

Uus... Sellel oli bassihääl...

Ei tahtnud, aga kuidagi iseenesest juhtus, et ta toetus parvele ja kerge väravakese serv vajus otsekohe vee alla. Fjodorit valdas hirm: karabiin võib rihmade kammitsast välja libiseda! Karabiin läheb põhja, jääb katelok. Sõjamees katelokiga... Laine löi vastu nägu, väike laine, kuid sellestki piisas, et viimane jõud kaoks. Õlad olid tinased, ei suutnud vastu panna... Ja vesi löi silmade ees kokku, läbi vee rohekas, jõuetult hulpiv päike...

Peas vilksatas alistuv mõte: «Lõpp... Komsomolipilet liguneb läbi...»

Kuid ei, ei olnud lõpp. Taas päike, taas lained, taas parve märg serv. Karabiin oli alles... Ja kallas, too kallas oleks justkui natuke lähemal. Ent kui lõputult kaugel ta siiski oli. Jõudu polnud...

«Pääst!...» kostis hääl eemalt.

Sa oled elus, bass?

«Pä-ääst-ke! U-pu-u-n!» — hääl eemalt, surmalemääratu hääl.

Ainult mitte karjuda, karje — see on surm, kogu jõud kulub karjele. Ainult mitte karjuda! Kes tuleks sulle appi?...

Kuid ilma karjumatagi sured — kallas on kaugel.

Surra vees, mitte kuulist. Kui totter! Kas poleks olnud parem kohale jääda, minna, karabiin käes, sakslastele vastu? Oleks üheainsagi tapnud... Karabiinis oli padrunit, neli padrunit nende, üks enda jaoks. Nii teevad kõik, ta on sellest korduvalt lugenud.

Neli padrunit nende, üks enda jaoks — ja enne surma hüüda: «Elagu Kodumaa! Elagu Stalin!» Aga komsomolipilet?... Alles.

Ta vaatas tagasi — seal kerkis kaldajärsak, võis eraldada sagivaid inimesi, autosid, terveks jäänud savionni kaldaharjal. Missugune vahe, võrreldes tolle kaugema kaldaga.

Tuli ümber pöörata. Kui surra, siis kuival maal.

Oma parve tõugates hakkas Fjodor tagasi ujuma.

Vaikse Doni kohal ei kostnud enam karjeid.

Ta tõukas parve rihvasele, kaldale, kuid veest välja ronida ei suutnud — vajus parve kõrvale. Tugevad, har-

vad külmavärinad raputasid keha. Ta lamas, ihu nagu kilel, ahistatud omaenese raskuses, hingas ahnelt, ägades, õlad vappasid, vette ulatuvad jalad tõmblesid, hambad lõgisesid. Tundus uskumatuna, et ta oli ujunud, liigutanud käsi ja jalgu.

Karabiin oli alles. Vaevaga sundis ta end kätt liigutama, püüdnud märga pilotkat — alles oli ka komsomolipilet.

Päike kõrvetas, kuid ei suutnud läbikülmunud keha üles soojendada. Doni põhjavete külmus oli tema sisimas kanda kinnitanud. Ta lamas ja hingas, püüdmata peatada kramp-likke värinaid.

Esmalt lakkasid jalad tõmblemast, keha ei tundunud enam lamedana, laiaksilitsutuna, ja hambad ei plagisenud. Ta kergitas end, toetus jõuetutele kätele ja imestas — kannavad, ei nõrkegi. Ronis siis veest täiesti välja, istus, vaatas ringi.

Vool oli teda kandnud ülepääsukohalt vähemalt kilomeetri võrra kõrvale. Kuid ka siin seisis mahajäetud veokeid, kaldale oli loobitud sineleid, kiivreid, telkmantleid, maskeerimismantleid. Keegi korraarmastaja oli soojale rannakivile nagu kasarmus öökapile asetanud sõduripluusi, püksid, pesu, — olgugi määratud, ent siiski ümbrikutaoliselt kokkupanduna, sealsamas kõrval olid vöörihm, sääresidemed, poolsaapad. Kõik oli olemas, ainult omanik ise puudus, muidu oleks käskluse peale: «Häire!» — viis minutit ja jalul. Kaldale loksuv laine pole temast jälgi järele jätanud. Kas mitte tema ei karjunud bassihääl: «Päästke!» Kas mitte teda ei kandnud Vaikne Don praegu Aasovi mere poole?

Häirimatult liikusid laialipillutud sinelite, telkmantlite ja gaasitorbikupaunade keskel lahtirakendatud hobused. Kaugemal aga elas üleveokoht oma rahutut elu.

Fjodor võttis pilotkast välja komsomolipileti koos punaarmeeelase raamatuga, laotas need laiali kividele, päikesekuumusse — las kuivavad. Riideid kuivatama ei hakanud — milleks? Õnnetu korraarmastaja riideid pidas ta halvaks, see-eest leidis juba esimesest veokist kõik, mis vaja. Ei leidnud ainult säärikuid, tuli pugeda poolsaabas-tesse, kuid poolsaapad otsis ta välja kvaliteetsed, kollasest nahast, vöörihma juhtiva koosseisu oma, pesu siidise, puhta. Ta otsis välja ka uue sineli, see oli pikk ja peenest kalevist, taskus leidis valged põdranahksed kindad. Sattus ette kiiver, mitte harilik, vaid harjaga. Säärastes kiiv-

rites — ta oli ajakirjades fotodel näinud — märssisid väeosad rahuajal Punasel väljakul. Ka kiivri seadis ta pähe — enda oma oli minema ujunud.

Võttis karabiini kätte, võttis uhkusega — ikkagi päästis ära, ei lasknud põhja vajuda. Proovis lukku — ei tulnud lahti, rikkis, arvatavasti oli liiva vahele läinud. Eks mine säärase relvaga sakslasele vastu!

Üsna kalda ääres oli püramiid — täakidega ja täakideta vintpüssid, automaatvintpüssid, käsikuulipildujad. Väliselt just niisamasugune lühikese rauaga karabiin nagu Fjodoril. Ent Fjodori karabiini rihm oli jämedast presendist ning ebameeldivat jalanartsuvärvi. Mahajäetud karabiinil oli kitsas nahkne rihmake, vahest seetõttu tundus karabiin ka ise ilusam — püssipära peenem, padrunisalve must teras läikivam. Fjodor kontrollis lukku — määratud, käis kergelt, veeretab relva käes, otsides riket, kuid ei leidnud ja riputas õlale — hoopis teine asi, nüüd võib küll vastu minna: «Neli padrunit nende, üks enda jaoks...»

Isikliku karabiini aga, mis oli säherduse vaevaga päästetud, pani ta mahajäetud relvade püramiidi. Neli padrunit nendele, üks endale.

Äkki tuli tahtmine elada...

Täielikust varustusest jäid puudu sääremähised, pükste alt tolknesid kollastele väärtsaabastele aluspükste paelad. Kuid sääremähiseid ei jõudnud Fjodor enam ümber mähkida.

Üleveokohalt kostis tuttavat venivalt-läbilõikavat ulgumist. Kihava inimsipelgapesa kohal keerlesid lennukid. Üks neist langes juba alla, külg ees. Üle sileda jõepinna kandus pingul viiulikeele oige sarnane metallivilin. Nagu külma käes võpatas kuum rannarihv jalge all, näkku vuhvatas jäika õhku. Ja oli näha, kuidas visklesid kalda ja vee vahele surutud inimesed ning kuidas laisalt sirutuva ja laieneva vormitu keermena ronis taevasse mürgiselt-must suits. Sellesse suitsu sukeldusid ikka ja jälle need röövel-likud masinad, tõusis piinavalt-kaeblik ulgumine ning rihvane kallas tõmbus kõssi.

Üsna järsaku harjal jooksid taevasse tõusva suitsu taustal sõjakeerisesse jäänud naised — juuksed sorakil, valged jakid lõhki kärisenud, hinges ahastus. Ülepääsukohal aga polnud peale rusuva pilve mitte midagi näha.

Veider küll, kuid näis, et ülepääsukohal ei ole peaaegu midagi muutunud. Endiselt röökisid üksteisele otsa ronides masinad, endiselt rabelesid inimesed, raputasid rusikaid ja sõimlesid, kaitstes oma järjekorraõigust haletsusväärse sadamasillani! Nagu ennegi ootsus vee kohal köis ja kuskil liikus praam...

Otsa nuuksudes korskas haavatud hobune. Tema loomamuukseid ei suutnud ülepääsu lärm ega ülekuumenenud mootorite mõirgamine lüüa. Ja päris vee piiril seisid rüüalised kandraamid, kus lamasid üleni sinelitega kaetud inimesed; ühe sineli alt paistsid jalgade asemel kaks aidemeisse mässitud kõnti. Hobune hirrus, loom väljendas oma ahastust, inimesed kandraamidil aga talusid piinu vaikides.

Oli kaugel üle kesköö, kui Fjodor leidis end praami parda äärest. Tema ees vinnas end käte abil üles kolakas sõdur. Sai üles ja kükitas maha, hakkas ringi vahtima — kas ei kihutata tagasi.

Fjodor kadestas teda: «Mina end üles tõmmata ei jõua.» Parast ujumist tundis ta kogu kehas nõrkust.

«Kuhu sa, jõumees, trügisid? Noh, tagasi!» hõikas Fjodor alt, püüdes seda teha võimalikult bassihäälselt.

«Mis see sulle korda läheb? ... On kahju või?»

«Kurat sinuga! Eks istu... Noh, anna käsi!»

Poiss tiris ta tänulikult üles nagu kassipoja.

Koitis õrn hommik ja üheaegselt taevaga muutus roosaks ka Doni vesi.

Viimase võimaluseni täiskiilutud praamil toimusid poolihääli «rahustavad» jutuajamised:

«Keskpäeval raiuti köis läbi...»

«Mis köiest, aga siinsamas virutas ahtrisse fugasspommi, seltse inimest pani magama.»

«Küll pressib peale, lurjus... Küll pressib!»

Välke kuivetu näoga sõdur, pikk vintpüss teravate põlvede vahele surutud, vahtis niiskete silmadega ümberringi, püüdes pilke tabada.

«Küll pressib... Määratu jõud!»

Ning ta näis tahtvat, et talle vastu vaieldaks, ta põlguga läbi sõimataks. Tingedat sõimu ootas ka Fjodor — see rahustaks. Kuid kõik vaikisid süngelt. Köis hõõrus vastu

palki, sõi ennast puusse, õrnalt laksus parda taga selge laineke.

Meeldiva priske näoga ja laia rinnaga vanem, kel oli seljas juhtiva koosseisu kortsus mundripluus, poetas oma suurt pead vangutades:

«Kui aga ka Volga taga sedasi? ...»

Talle nähvas kitsasse sinelisse topitud kondine sõdur:

«Mis on Volga taga?»

«No sedasi, et läheme lõhki ... «Varem ettevalmistatud positsioonidele» ... Ukraina, Valgevenemaa, Venemaa kuni Moskveni — ettevalmistatud positsioonid. Aga kellele? Temale! Ka Uraali valmistame ette ... «Suur ja lai on maa, mis on me kodu», kuid ka temal on kord lõpp ...»

Laia rinnaga mehel oli ärritatud, peenike ja tihti murdunud kukehää. Sahises kõis, mis kulunud puud karvaseks näris, sosiskles vesi ... Ja Fjodor tundis, kuidas sisemuses äkki valgus laiaili õudus, kuidas tardus süda: «Suur ja lai on maa ... Suur ja lai, kuid muutub järjest väiksemaks.» Tundis, kuid ei jõudnud veel mõtteni. Pikk kogu ajas end vibuna sirgu, kondine sõdur kerkis vanemani, haaras tal kõrist:

«Madu! Lita!»

Ja praam lõi õõtsuma raevukatest hüüetest:

«Kus kukkus laulma!»

«Tõmba tal lott lõhki!»

«Laske lahti! Ma virutan!»

«Üle parda, lurjus!»

«Vette!»

Ennast unustades ning tardumapanevast sisemisest õudusest vabaneda püüdes karjus ka Fjodor:

«Vette!»

Vanem kukkus, talle tormati kallale. Läbihigistatud mundripluuside rüsin, hõiked:

«Haara kinni!»

«Taob jalgadega.»

«Las ma võtan kõvasti.»

«Valetad, reo, ei sa pääse!»

Kohmitsevate kehade hunnik veeres pardaservani. Lokatus ... Ja kõis sahises. Sõdurid pöördusid kõrvale, kohen-dasid süngelt pluuse, võtsid endises ruumikitsikuses istet. Kostis kellegi lipitsev, ebasiralt uljas hää:

«Koerale koera surm.»

Talle ei vastatud.

Läheduses kõlas tuttav:

«Pää-ä-st ...»

Vaikus. Kõis sahises. Väike, kuivetu ja kipras näoga sõdur oli kõssi tõmbunud, vintpüss käte vahel, — kartis, et ta kellelegi silma hakkab ...

Fjodorit aga valdas talumatult ängistav häbitunne — kas või karju. Ta oli koos teistega kisendanud: «Vette!» Üle parda oma jõuetus, oma õud! Ent üle parda visatuks osutus inimene, õud jäi alles, oli koos nendega praamil, kõik istusid tema kammitsas. Ja vist mõlkus kõigil mõtteis: Volga on lähedal, nii lähedal, et autoga võib juba kesk-päevaks tema kallastele jõuda.

Sõdur hoidis vintpüssi käte vahel, oli hirmul oma väike-se elu pärast. Aga mis on elu? ... Volga on lähedal, nii lähedal, et äkki ... Võõrad sõdurid valguvad üle kogu maa, ei jäta silmapaari vahele ka Matjorat. Ja mis ongi üks elu, näiteks tema, Fjodori oma? ... Varemalt oli ta arvanud, et pole midagi kallimat. Elu — see on terve maailm. Kuid praegu tahaks ta selle maailma vahetada mõnekümne kilo-meetri laiuse stepi vastu Doni ja Volga vahel, kõrbenud, tolmuse, koirohuse stepi vastu, mis raasugi ei sarnane mahlakate koduheinamaade ja luhtadega Matjora küla lähistel. Kuidas ohverdada ennast selle stepi eest? Kuidas? Kes annaks nõu? Kõik ümberringi istuvad ja vaiki-vad, kõigil on häbi, et heitsid vette omasuguse. Vahest ainult enam hirmunu. Kuidas? Mitte keegi ei tea. Kuidas? Kõik vaikivad ... Paljud aga pakuksid: «Võta elu, säästa steppi.» Teispool steppi on Volga, teispool Volgat Uraal, ka suurel ja laiial maal on kord lõpp ... Kui valus! ...

Kes annaks nõu? Vaikus. Vee tasased loksed ...

Parajasti siis, kui praam kalda äärde jõudmata põhja kinni jooksis, ilmus äkki särades nähtavale päikese esi-mene kiirtevihk. Meestesumm pudenes murruna otse vette.

Põlvini vees, pöördus kondine sinelijupatsis sõdur oma karmi kullinäoga ümber, viibutas ähvardavalt kaugusse musta rusikat, vandus rõvedalt.

Ka Fjodor vaatas tagasi ning silmas esimestes päikese-kiirtes punetavat saviveermetega kallast. Kellele see kuu-lub — sakslastele veel mitte, kuid meile ka enam mitte. «Beekord läksin ära, aga me saame kokku, eks siis vaa-tame.»

Siinsamas vilksatas murelik, ümara sarnaka moluga mehike.

«Miška! Katelok!»

Nad tormasid teineteisele vastu, kaelustasid.

Keegi ütles kaastundlikult:

«Vennad vististi.»

14

Keset steppi, lamedas, hõõgukuumaks köetud lohus paiknesid suurtükkideta jäänud tulerühmamehed, hobuseta hobusemehed, veokiteta veokijuhid. Paljudel polnud pluusigi seljas, relvast, sinelist ja kiivrist rääkimata. Ühel mehel oli paljastele õlgadele heidetud telkmantli tükk, teine uhkeldas kulunud vene särgis, millele olid tikitud kuked — oli end teeäärses külas varustada saanud, kolmas oli paljajalu. Röövlijõuk, kuid mitte sõjakas; põgenikud, kel kuskile kiiret polnud. Fjodor näis nende hulgas kergatsina oma harjaga kiivris ning ilma sääremähisteta pükstes, mille alt tolknesid aluspükste määrdunud paelad.

Divisjoni asju korraldas politruk Sergejev. See lopsakate õlgade ja laia naisetagumikuga ülemus oli seni märkamatuks jäänud. Teda polnud näha rünnakul kolonnide vahel, ta ei jaganud lahingu ajal käsklusi tulejoonel, ei istunud ka vaatluspunktis. Kõik tundsid divisjoni komissari ja kapten Golovanovit, kes oma sõdurikiivrite, automaatide, tugeva kehaehituse ning jämedavõitu, hääleka aktiivsusega üsna teineteise sarnased olid. Nende juurest jooksid sidemehed, nendelt lendasid korraldused, neid nõudis juhtkond telefonile, nende poole pöörduti abisaamiseks. Komissar sai surma juhuslikust kuulist, kapten Golovanov oli osaliselt lahingutes, osaliselt teel ülepääsukohale suurtükkidest ilma jäänud, viimased kaotas ta ülepääsukoha juures pommide all; ka kõik hobused olid rivist välja löödud. Ja kogu selle aja ei teadnud keegi, kas politruk Sergejev elab või jäi ta pärast järjekordset õhurünnakut lamama teeäärsesse kaitsekraavi, nagu jäid lamama paljud.

Nüüd selgus, et on elus, pole üldsegi haavatud, vaid on patuga pooleks üle pääsenud nagu kõik teisedki ja pidi siin kaldal asendama langenud komissari.

Kapten Golovanov, kes teda varem üksnes möödaminnes oli märganud, istus nüüd tegevusetult maha vahtides

68

seemal, pilotka silmadele tõmmatud. Tema väeosa oli taganenud, plahvatustest purustatud suurtükid vedelesid stepi-loodel sõimate ja hobuste laipade vahel, tema aga oli komandör ja pidi vastutama. Teda pidi saadetama karistuspataljoni. Nii oli millegipärast otsustanud uus komissar Sergejev.

Sergejev sorteeris kõrvetavas päikeseleitsakus mingeid pabereid, tema juurde ja tema juurest jooksid sidemehed.

Sõdurid olid vihased. Kes oli süüdi selles, et nad leidsid end Doni äärest? Muidugi juhtkond. Kiruti poolel häälel:

«Löögu tantsu meie nahas.»

«Meiegi nahk tehakse nüüd pehmeks. Karistuspataljoniist pääsed ainult siis, kui oled end verega puhtaks pesnud.»

«Praegune komissar aga oleks nagu pühak. Küllap lipsas ise sõdurikaltsudes üle Doni.»

«Huvitav, kas ta meid toita ka mõtleb?»

«Vaataksin korra katelokki, vennad.»

«Karabiini oled ära visanud, katelok aga on vist terve, figuur sihuke.»

«Küll ma vaatan sinu figuuri, kui lobi jagama hakatakse — siis vahest teed sinagi kummarduse minu katelokile.»

Otsustava sammuga ja toimekusest higise noore näoga lähenes üks poliitjuhi asetäitjaid, avas paberi, kõhatas ning hakkas karmil häälel perekonnanimesid lugema:

«Reamees Averkijev!»

«Mina!»

«Reamees Barošnikov! ... Kas reamees Barošnikov on siin?»

«Mina!»

«Magama jäid või? ... Jefreitor Bukašin!»

«Mina!»

Sõdurid vaatasid ligipääsmatut poliitjuhti äraootavalt, mõistatades, mida see loendus töötab: võib-olla saadetakse tootluspunkti produktide järele, võib-olla pistetakse mundrusse.

«Reamees Kotelnikov!»

«Mina!» hõikas Miša Katelok.

«Nooremseersant Matjorin!»

«Mina!» kostis Fjodor südilt, nagu määrustik nõudis. Produktide järele? Vaevalt ... Nimekiri oli pikavõitu.

Raluval kohtunikuhäälel teatas poliitjuht:

69

«Ülal loetletud võitlejad ja nooremad komandörid saadetakse karistusroodu lahingutes ülesnäidatud arguse ja paanikatekitamise eest, vastutustundetu suhtumise eest meie Kodumaa kaitsja kõrgesse kohustusse.»

Vaikus.

Poliitjuht keeras paberi aeglaselt kokku, vaatas üle peade:

«Kaks tundi ettevalmistusteks.»

Kostis kellegi summutatud ohe:

«Vaata sulle lops...»

«Tegid ennast täis, nüüd ajavad meie kaela,» sülitas Miška Katelok.

Enne äraminekut meenutas poliitjuhi asetäitja rangelt:

«Käskkirjale on alla kirjutanud divisjoni komissar.»

Ta eemaldus kindlal sammul — kahju, et stepp ei ole joonlaud, muidu oleks sinna oma pooltaldadega mõõdukustiku peale trükinud.

«Miks meid, vennad?»

«Seepärast, et sakslasega hakkama ei saanud.»

«Rööpaseadja on süüdi.»

«Mine tee selgeks, et sa pole kaamel.»

Fjodor hüppas püsti:

«Ja lähengi! Lähem komissari juurde! Olen kommunistlik noor! Ja et mind väevõimuga lahingusse aetaks!»

Fjodor ruttas minema.

Keegi poetas talle ebasõbralikult järele:

«Tahab teistest puhtam olla...»

Karistusrood — on see siis nii kohutav? Seesama rinne, rindel aga varitseb igal pool surm. Kohutav on kurjategija kuulsus, argpüksi tulemärk, paanikatekitaja pitser! Kuidas seda üle elada?

Divisjoni uus komissar istus laialilaotatud telkmantlil, kaarditasku põlvel, ja kirjutas midagi. Ta sarnanes väga ühe Fjodori tuttavaga, kes oli rajooni tarbijate kooperatiivis raamatupidajaks olnud — lai, sile nägu, prink volt lõua all, silmad kuidagi pärastlõunased, unised. Ta muhendas, üle võõrihma kippuva kõhukesega kujus oli midagi kodust, sooja, mis meenutas tüllkardinaid, katkisi toatuhvleid, põlvedel nurruvat kassi...

«Lubage pöörduda!...»

«Istuge, palun... Üks minut... Jah, ma kuulan teid.»

Heasüdamlik, lootustandev hääl.

«Lubage küsida, seltsimees komissar, miks mind karistusroodu saadetakse!»

«M-m...» Komissar ei tundnud Fjodor Matjorinit, nooremseersanti teise patareisse kuuluvast rühmast, nägi teda esmakordselt ega osanud muidugi vastata, miks just nimelt teda karistusroodu saadetakse. Kuid ta oli loomuldas heasüdamlik, seepärast ei tõusnud ta kohalt ega pööranud selga, öeldes: «Käske ei arutleta!» Ta näris huuli, silmad kõrvale pööratud. «On käskkiri...»

«Käskkiri arvatavasti käib argpükste, paanikatekitajate, desertööride kohta?...»

«M-m... Umbes nii.»

«Olen kommunistlik noor!»

«Väga kahju, väga kahju...»

«Ma kulutasin sõjakomissariaadi ukse linke, et mind vabatahtlikuna rindele saadetaks!»

«Usun, usun meeleldi...»

«Et ma argpüks või paanikatekitaja olen, seda ei suuda keegi tõendada!»

«Ei tea, ei tea...»

«Mispärast on minule tarvis selja taha panna teist sõdurit, ajada mind jõuga lahingusse? Ma sõdin niigi!»

«Mind määrati selleks — mul tuleb käsku täita. On Stalini enda käskkiri. Igast allüksusest, kes vaenlase ees häbistavalt taganenud, arvata karistusroodu kolm inimest.»

«Stalini? Ei usu!»

«Ma ju seletasin teile... Täiesti lubamatu taganemine. Stalini enda käskkiri. Kuidagi ei saa aidata.»

«Laske mul tõestada, et ma pole argpüks ega paanikatekitaja. Andke ülesanne! Saatke surma!»

«Seal võite samuti tõestada... Nii-öelda pesta endalt maha...»

«Maha? Mida? Mul pole midagi maha pesta!»

«Kuidas siis nõnda, et pole midagi. Kui nimekirja sattute, tähendab, et midagi on...»

«Ma tahan teada... Ma tahan kuulda, milles on minu süü!»

«Käskkiri. Kolm meest igast allüksusest... Kedagi me pidime saatma.»

Üle võõrihma roniv kõhuke, astmahaiguse all kannatava

inimese higistav nägu, unine headus ähmasevõitu silmades ja laul valgest härjavärsist¹, laul, mida ei saa muuta.

Ja Fjodor ei pidanud kauem vastu, tundis, nagu oleks sisemuses midagi katkenud, ning puhkes jõuetusest ja alandusest nutma. Istus, pühkis määrdunud rusikaga pisaraid kiivri all laiali, teadis, et see on naeruväärne ja totter, et pisarad võivad esile kutsuda ainult kahtlust, ainult kinnitada, et ta on argpüks, kalts, keda mitte ilmaaegu ei saadeta karistusroodu, — kuid pidada ei suutnud.

Komissar aga vaatas kannatlikult ja piinlikkust tundes kõrvale ning kordas:

«Käsk on käsk...»

Ootamatult määras ta Fjodori grupivanemaks.

15

Kõik läks väga lihtsalt.

Kuivatanud pisarad, ajas Fjodor, tige ning endassetõmbunud, jalule oma grupi — sõdurid, seersandid, isegi ühe vanema. Enamik neist olid eakad inimesed, perekonnaisad. Ei mingit valvesalka, ei mingeid saatjaid, komsomolipiletid ja punaarmeeelase raamatud jäeti alles, kästi ainult relvad ära anda. Anti välja toitlustunnistus, kuhu oli märgitud marsruut: läbi nende ja nende külade, sellesse ja sellesse staniitsasse.

Esimese päevateekonna kestel jooksis kogu komando peale Miška Kateloki laiali. Katsu peatada, kraest kinni võtta — stepp on suur ja lai, stepis on palju poollagunenud väeosi, igaüks võtab põgeniku meelsasti vastu.

Jaotuspunkt oli staniitsast evakueerunud, sest sakslased olid üle Doni tulnud. Kuid eksisteeris veel toitluspunkt. Fjodor kaubastas toitlustunnistuse: kogu komando peale anti mõned kilogrammid hirsitangu, purk searasva, suur kott suhkrut. Miška Katelok võidurõõmutses:

«Niiviisi võib sõdida.»

Kuid see oli ka esimene ja viimane toitluspunkt. Hirss lõppes otsa, edasi mindi näljastena, käidi landil külade ja staniitsade juurviljaaedades, kasakaeided saatsid neid tusaste pilkudega:

¹ Laul valgest härjavärsist — lõputu laul (samuti nagu näit. «Ühel papil oli peni»). Tõlk.

72

«Kah sõjamehed...»

Oli häbi, kuid nälg ei mõista nalja.

Kümnendal päeval jõuti Stalingradi lähistele Sadovaja jaama. Satuti tagavarapolgu koka peale, see viis nad staapi, ütles, kuni teatati, et uued võitlejad on toidule võetud, ning koostas neid galuškadega.

Karistusroodu asemel — rännak tagavarapolgu roodus Volga taha, stepisügavusse, Astrahani peale.

Pologoje Zaimišše küla ulatus üheainsa tänavaga mitme kilomeetri kaugusele, ühest tuuleveskist teiseni. Mõõda seda ainsat tänavat marssisid sõdurid, puupüssid õlal (tõelisel vintpüsse vajati rindel), marssisid ja laulsid:

Nüüd võitle vapralt, võimas maa,
sul kindlad olgu käed!

Puupüssid õlal ning süda valust kokku tõmbunud:

On jõudu rahval õilsaks teoks,
käib lainetena raev...

Sakslased aga olid juba Stalingradi äärelinnas, Krasnoarmeiski rajoonis olid nad Volgani välja jõudnud. Kunagi lauldi:

Ei saa näha nad kaunitar Volgat,
ei vett nad ta voogudest joo...

Süda tilkus verd, ja koduküla Matjora oli omandanud tohutud mõõdmed. Ja tuhahunnikutes lamavaist võorastest küladest oli niisama valusalt, kramplikult kahju kui omast, mis oli varjul kaugel tagalas. Ja oli hetki, mil olid lämbumas raskest vihkamisest nende vastu, kes istusid juba tuttavates steppides kaevikuis, sõitsid autodega tuttavatel teedel. Nende vastu, kel pole inimese nägu ega inimese südant, kes ei sarnane millegi omase ja lähedasega. Ja uue elu omandas sünges sõna — fašism.

Las meie viha õiglane
lööb mässama kui torm...

Fjodor õppis vihkama...

Päevad, päevad, päevad...

Nõukogude Informbüroo masendavad teated...

Marsiroad, lahkuminek Miška Katelokist, puutumatu tagavara seljakottides, uued sinelid...

73

N. kaardiväediviis võttis vastu täienduse...

Päevad, päevad, päevad...

Sajad kilomeetrid steppi pandud kaablit.

Sajad kilomeetrid kõhuli läbiroomatud maad — miinipildujate tule all, raskete mürskude lõhkedes. Sajad valmiskaevatud kaevikud, kümned mahajäetud muldonnid. Ja mitte ainsat lasku sakslaste pihta automaadist, mis alaliselt kaelas ripub; ta on sidelane, tema aina kerib kaablit, on üks sõja väsimatuid töömehi.

Iga päev on igavik. Kuskile mälu kõige sügavamasse soppi on taandunud päikesepaistelise liivapõhjaga Uzdalitsa jõeke, kaste, mis paljaid jalgu põletab, ema, kes varahommikust peale kolistab ahjuharkidega, ning värskeltküpsetatud ümmarguste leibade lõhn, kui need lebavad puhtal laual puhta käteräti all. Kuskil on Savva Iljitsi kingitud värvid ja joonistusblokk. Õnnelik, ebatõenäoline uni. Kas tegelikkuses oligi toda elu olnud?

16

Külalt väljas stepis asus punane telliskivihoone — koolimaja.

Küla on juba ammu välja surnud. Seal pole ühtegi elanikku, pole ka kaevikuid. Seal pole ka ühtegi savimaja, keset tuhahunnikuid seisavad ainult küürakad, suitsunud ahjud ja kõrguvad mustad korstnad. Sealt kannab tuul üle stepi kõrbelõhna, mis kurgu kipitama paneb.

Selle surnud küla pärast käib lahing juba palju päevi.

Peaaegu iga tund voolab silmapiirilt üle kogu taeva lai nähtamatu jõgi, täis kõminat, krabinat, undamist. Peaaegu iga tund saadavad kõik sakslaste patareid siia mürsk mürsu järel.

Kõigepealt hakkab oigama surnud küla. Tihke plahvatustesuits seguneb lahtipekstud tuhaga, varisevad kokku korstnad, pilluvad telliskivikilde paljukannatanud ahjud. Seejärel hakatakse mürske heitma koolimajale...

Fjodori kaevik on kooliõue serval. Kui tulistatakse, kukub kaevikurinnatisele pandud kiiver viie minuti jooksul kaevikusse. Maa vappub kui haige, liiv pudeneb pluusi krae vahele, liiv krigiseb hammaste all. Iga kord ootad nagu surmamõistetut: noh, seekord tuleb lõpp. Mürsud on purustanud koolimaja katuse, killud on katki nokkinud

74

tellistest seinad, mürsulehtritest on koolimaja õu lausa rüügearmiline. Varem või hiljem peab ju mürsk sattuma ka kaevikusse, kus küürutõmbunult istub Fjodor... Varem või hiljem...

Kuid tulistamine vaibub. Fjodor märgib imestusega, et on esialgu alles elus; veider küll, kuid fakt. Ja ta ronib kaevikust liinile, mille kild puruks on rebinud.

Palju päevi käib lahing küla pärast. Palju päevi istub Fjodor eikellegimaal, istub silm silma vastu telefoniaparaadiga.

Esialgu oli neid kolm. Üks kutsuti ära roodu — seal olid kõik sidemehed surma saanud. Teine roomas kaabli katkemiskohale ega tulnudki enam tagasi — teatati: haavatud. Fjodor on üksinda mürsulehtrite vahel.

Õösiti möödub temast väliköök. Kokk Leonti Ššelkanov annab talle kaks kopsikutäit paksu nisutangusuppi ja kaardiväelase normi järgi leiba. Polgu-uudiseid kuuleb Fjodor telefoni kaudu.

Kõndimisoskuse on ta täiesti unustanud, ainult roomab. Juba üheksa päeva pole ta end pesnud — vett ei jätku täielikuks janukustutamisekski. On maganud hookaupa, telefonitoru pea külge seotud. Mürskude plahvatustest, mis kaeviku rappuma panid, ei ärka, kuid korrapidaja häälest: «Pappel!» «Pappel!» tuleb silmapilkselt teadvusele.

«Pappel» kuuleb!»

Hingetõmbehetkedel nägi ta enda ees ikka ühte ja sama pilti: pooleldi varisenud telliskiviseinu, pabereid täispuistatud kooliõue — seal oli õpilaste vihikuid, klassipäevikuid, kooliraamatukogu raamatuid. Nad täitsid mürsulehtreid, laisalt lehitses neid tuul.

Paberite vahel lamas murdunud jalaga helesinine gloobus. Kui mürsk ligidale kukkus, tõusid parvena õhku koolivihikutest lahtirebitud valged lehed ning gloobus hakkas veerlema...

Meie planeedi makett veerles mööda mürskudest ülesküntud maad, leidmata endale kohta. Selles oli midagi orvulikku, masendavat. Planeedi makett — ookeanidest helesinine. Kuskil seal olid ka unustusse vajunud muinasjutulised saarestikud, kus rohelistes laguunides peegelduvad palmid, kus päikesest kuldse nahaga pärismaalased lõikavad laineid oma piroogidel, kus sadamakai ääres tukuvad kaugetest reisidest väsinud laevad, trümmid läbi imbinud sandlilõhnast.

75

Kooligloobus — nimele poolest tuttavate, kuid siiski täiesti tundmatute maade mälestusmärk, mälestusmärk linnadele ja rahvastele, — teda heidetakse ühest kohast teise, ta pole kellelegi vajalik, ei huvita kedagi. Rikas, avar planeet — ja mitte kellelegi? Kuid millegipärast istub ta ometi siin kaevikus! Rikka, koduseks saanud, üksmeelse, õnneliku planeedi kaitseks...

Gloobus aga veerles...

Pärast järjekordset tulistamist paisati kaevikurinnatisele raamat. Fjodor küübitas end selleni: Tšehhov, «Näidendid».

Raamatu lehed olid nurkadest pisut määrdunud. Neil võis veel näha sõrmejälgi — küllap laste omi. Kunagi loeti teda, ta seisis riiulil, tal oli oma tempel ja number, teda lugemiseks saades anti allkiri. Mürsu lõhkemine heitis ta õuele — lõppenud oli tema õnnelik raamatu-elu. Teda loobiti õue ühest servast teise, piitsutati mullapihuga. Liiv täitis tihedalt lehtede vahed, raamat ei läinud enam kinni, tema paber koltus päikesest ja õhust. Lehtede nurgakesed on aga õige pisut määrdunud — kellegi sõrmed on teda lehitsenud, keegi on teda lugenud...

Fjodor avas raamatu. Esimene näidend oli «Onu Vanja».

Kaevik vappus plahvatustest, seintelt pudenes liiva, kilud vilisesid pea kohal.

Kaevik vappus, telefonitorus kõlas aeg-ajalt rahutu, ootav hää:

«Pappel!» «Pappel!»

Ja Fjodor vastas:

«Pappel» kuuleb.»

Hää muutus rahulikuks:

«Kontroll...»

Ning kellelegi enda kõrval: «Side on olemas.»

Fjodor aga luges.

Kuidas inimesed kord elasid! Kuidas elasid! Majas, mitte kaevikus! Ei roomanud kõhuli — kõndisid täies pikkuses. Ei oodanud, et iga hetk kukub juhuslik mürsk, lööb sind mullaga segi. Sõid, kui palju tahtsid — kolm korda päevas! Ja mitte katelokist, kuhu aina liiva pudeneb, vaid valge linaga kaetud lauas. Isegi salvrätid! Isegi kardinad akende ees! Isegi lilli kingiti üksteisele!... Mis neil veel vaja oli?

Onu Vanja aga palub doktorit:

«Anna mulle midagi!»

Palub mürki, palub surma keset lilli, valgeid laudlinu, avaraid aknaid.

«Oo jumal küll... Olen neljakümne seitsme aastane; elame, kui elan kuuekümneseks, siis jääb mulle veel kolmteist. Kaua! Kuidas ma need kolmteistkümmend aastat ära elan? Mis ma pean tegema, millega ma neid täidan? Oo, kas mõistad... saad aru, kui oleks võimalik elada ülejäänud elu kuidagi uut moodi. Ärgata ühel selgel, vaikselt hommikul ja tunda, et oled hakanud uuesti elama, et kõik minevik on unustatud, hajunud nagu suits...»

Ja ta nutab...

«Pappel!» «Pappel!»

«Pappel» kuuleb.»

«Ikka elus?»

«Siiani elus.»

Kui elus, tähendab, kõik on korras. Kui elu on, tähendab tuleb veel kõik, mis vaja.

Nelikümmend seitse aastat oli maailmas elanud onu Vanja, Fjodor aga kõigest üheksateist. Nelikümmend seitse aastat — kas see pole õnn elada nii tohutu kaua? — tema aga kardab, et ees on veel elu, tervelt kolmteist aastat! Vahest aga rohkem, vahest koguni üheksateist! Kardab seda!

«Ärgata ühel selgel, vaikselt hommikul...» Jah, vaikselt... Kui ei tulistata ja kui tead, et enam tulistama ei hakata; kui võib kartuseta lahkuda kaevikust, anda ära automaadi, visata koti õlale ning suunduda läbi linnade ja külade, põldude ja metsade kodu poole — armsasse Matjorasse.

Vaikne hommik...

Isegi kui Nofretete ei ole sulle jõukohane, isegi kui Savva Iljitš eksis ja talent puudub — ikkagi on tore. Lihtsalt elada nagu kõik teised. Ainult elada.

Ta hakkab tööle kolhoosis, tõuseb vaikselt hommikul, kifrastab küla servale hobusetalli juurde, avab talliukse, hingab sisse soojust, sõnniku ja hobusehigi lõhna, viib hobused välja, jäätunud kaevule, seisab, kissitab uniselt silmi, vilistab kannatlikult — jooge... Hobused aga tõstavad oma udemes koonud, vaatavad mõtlikult arga koidupuna, nende mokaadelt tilgub roosakat vett...

Ärgata selgel, vaikselt hommikul...

Üsna kaeviku juurde langes mürsk. Kuiva mulla pilv kattis hetkeks päikese, kurku kirvendama panev suits roo-

mas üle kaeviku. Mulda varises pilotkale, õlgadele, raamatulehtedele. Fjodor raputas mulla ära ja jätkas lugemist.

«Mis parata, elama peab! Meie, onu Vanja, elame veel. Elame palju, palju päevi, palju pikki õhtuid, talume kannatlikult katsumusi, mida saatust meile saadab, töötame teiste heaks nii nüüd kui vanaduses, puhkust tundmata, ja kui tuleb meie tund, siis sureme alandlikult...»

Telefonitorus aga pomises hääl:

««Pihlakas»! «Pihlakas»! Vastake, «Pihlakas»!»

«Ma usun, onu, usun tuliselt, kirglikult... (Laskub tema ees põlvili ja paneb pea tema kätele; väsinud häälega.) Me puhkame endid välja!...»

««Pappel»!»

««Pappel» kuuleb!»

«Halvasti kuuled. Mispärast «Pihlakas» ei vasta? Teda kutsub Esimene.»

«Kohe kontrollin: «Pihlakas»! «Pihlakas»!... Ah, kurat — katki! Rooman...»

Fjodor jättis raamatu sinnapaika, võttis pea ümbert nõorist silmuse, mis telefonitoru kõrva ääres hoidis, ja ronis end maa ligi surudes kaevikust välja.

Lõhkes mürsk, virutades Fjodorile vastu pahmaka paberit. Kiiresti veeres mööda kooligloobus, maakera makett...

17

Päevad, päevad, päevad...

1942. a. sügis oli Volga-äärsetes steppides kuiv ja päikesepaisteline, külmad tulid hilja.

Pikk lahingurännak oli seljataga. Peatuti keset läbinisti külmunud, masendavalt nukrat steppi. Koirohi oli härmas, ümberringi mitte ainsatki elumärki — kõrb. Kas peatuspaik viieks minutiks, nädalaks või kuudeks? Nägusid ülestõstetud sinelikraedesse peites tammusid sõdurid vinges tuules jalalt jalale, silmitsesid vaenulikult ümburst — neetud koht! — ning ootasid käsklust: «Edasi!» Kuid kohale ruttasid ohvitserid käsklusega: «Asuda kaitsele!» See aga tähendas — siin ongi su kodu, siin, kus sa seisad. Võeti labidad...

Suur on sõduri kohanemisvõime. Esialgu kaevati augud, magati nendes lahtise taeva all lausa maapinnal, külge külge vastu surutud, ülalt aga langes hõredat lumepihu. Järg-

78

misel päeval veeti kuskilt vanu palke, talasid, laudu. Sipelgate kombel tassiti see ehitusmaterjal oma eluasemele, oma aukudesse. Ja saadigi justkui varjend — otsetabamuse korral ei päästa, kuid ometi on katus pea kohal: kiht laudu, mitmesuguse jämedusega talasid, kõige peal muld ja maskeerimiseks koirohupoosad. Ukse asemel — härmas tellimantel. Seejärel ilmus nurka vana pang — omatehtud ahi, milles praksusid puud; kuidas ja kust neid keset lagedat steppi hangiti, seda teadis ainult jumal. Ja oli seal ka valguseallikas — tankitõrjepüssi padrun, otsast lapikuks lõõdud, suitseva tahiga. Oli soe, hämarad varjud roomasid mööda muldseinu ning jalarätid lõhnasid; kuigi väljas ulus tuul ja puistas lund — sees oli hubane. Keset lagedat steppi oli tekkinud asula, siit ulatusid kaablid tahapoole diviisi staapi, ettepoole pataljonide staapidesse, paremale ja vasakule naabrite juurde. Kaardiväepolk number seeja-see oli kaitsele asunud. Kas kauaks? ... Räägiti pealetungist.

Paaril korral tiirles õhus üksik Saksa lennuk. Kõõritati teda, oodati — nüüd kohe «sülgab» pommi. Kuid lennuk puistas maa täis lendlehti nagu taevamannat. Korjati neid, loeti:

Vene sõdurid! Andke end vangi. Ärge unustage katelokki kaasa võtta! ZVZ! (Tääk maassel!)

Vannuti muheda rõvedusega:

«Oleksid võinud mõistlikuma paberigi valida, p...d nliisugused. Isegi plotskiks ei kõlba...»

Sakslane püüdis meeldida: «Ärge unustage katelokki kaasa võtta!» Ja selles pugemispüüdes oli midagi jämedat, solvavat — meelitavad nagu sigu toiduga. Armetu taibuga agitaatorid!

Kuuldused pealetungist tugevnesid.

20. novembri ähmjas varahommik — hall, madal taevas, hall, lausik stepp. Ja kogu stepp ning õhk stepi kohal täitus undamisest. Uuesti hakkas pladiseva sahinaga voolama raskete mürskude jõgi. Seekord aga voolas nähtamatu jõgi saladuslikku pimedasse kaugusse, kus asus vaenlane.

Jäta hüvasti koduseks saanud elupaigaga, jäta maha soojad maldonnid, omatehtud ahjud, padrunikestade tattinad, keri kaabel rullile.

20. novembri varahommik...

79

Kokkuhaagitud veokid on küljeli paisatud. Veokitest väljakukkunud padrunikastid maha jäetud.

Sa lähed.

Saksa staabiauto, selle ümber maas valged kantseleiplangid. Kütus on otsa saanud, staabimehed on pannud putked mängima.

Sa muudkui lähed.

Mahajäetud kahurid, külilivajunud traktorid, maani mahapõlenud, mustad külad, kaevikud sinu poole sihitud vaikivate kuulipildujatega, kangestunud laibad sinakas-hallides sinelites...

Päev kustus, algas öö, — sina muudkui lähed.

Kuhugi jäid maha väliköögid ja voorid, ammugi on söödud need mõningad kuivikud puutumatust tagavarast, mis vanem enne pealetungi algust välja andis.

Teel pole lõppu, sa lähed, lähed, lähed.

Väsinud sörgil möödub ohvitser ja käratab:

«Mitte maha jääda! Sammu pidada!»

Öö ja tee, nägemisulatuses vaid ees marssiva sõduri kõikuv selg. Kes ta on? Sinu roodust, võõrast pataljonist, vahest koguni naaberpolgust? Kõik on sel teekonnal segi läinud.

«Paremale! Paremale!»

Möödub üks tank, seejärel teine, kolmas, uhtudes sind üle mürina ja lõginaga, kuumade mootorite soojuse ja bensiinivõnguga.

«Paremale!»

Hoia eest, jalavägi, ära tolgenda jalus, tõmbu teeservale!

Ees kõigub selg, ajab une peale, jalad surisevad, õlad tuikavad, rinde all valutab — kõht on tühi.

Teel pole lõppu. Juba hahetab taevas, juba seletab silm ülestuhnitud teeserva, stepp pole enam must, vaid ähmjas. Selg aga kõigub silmade ees — kas toosama selg või mõni teine? Äkitselt lendad talle otsa, tonksad ninaga vastu karedat sinelit.

«Ärka üles!»... Ja lisaks veel mõni vänge sõna, hää on väsinud ja tige.

Teele on toppama jäänud veoauto — jälle viivitus...

Veoautost pääsetakse mööda. Uuesti kõigub selg uinutavalt.

Seebiveetaoline valgus igritseb läbi pilvede, toob reetlikult, provokaatorlikult esile närbunud ja kahestunud stepi kogu tema sügistalvises eemaletõukavas alastiolekus.

Hõõmutu seebiveevalgus ja konarlik maa ning tee, mis sellest maast läbi jookseb, tee, mis teeb tuska oma lõputusega. Mine, mine, mine — stepile ei tule lõppu, edasiminejale puhkust. Pool maailma võtab enda alla see lai sõduriselg hallis, stepiga ühtesulavas sinelis.

Ja jälle viivuke unustust — tõuge, pörkamine näoga vastu külma, karedat kalevit. Alistunult ootad õelat ja väsinud söimu.

Kuid selg vaikib. Ümberringi seisavad sõdurid tihedasti üksteise kõrval.

Mis see on?

Muusika! Keset külmast kahutanud steppi, keset sõda!...

«Uni? Sonimine püstijalu?... Nõnda võib vahest ehk kuulda ka ema häält.

Kuid tiheda sinelitesena tagant kostis äkki inimesele mitteomast, oigav-kirglikku häält. See paisus ja alanes, jutustades millestki intiimsest, mis stepi ääretuses on hajunud. Muusika! Mitte uni ega sonimine, vaid tege-likkus.

Fjodor kiilus end teiste vahele.

Otse teel, selle konarlikuks külmunud pervel istus rumeenlasest sõjavang. Käkruks sinel ta seljas oli kaotanud oma esialgse mürkroheline värvi, rohmakates poolsaabastes jalad olid istmiku alla tõmmatud, madalalt pügatud kivisõetume pea katmata, müts — karusnahkne toober — vedeles maas. Käed — laiaks muljutud tumedad kaevikukäed — näisid olevat justkui kümme aastat mulla sees lamanud, sest nad olid muutunud muldmustaks, ainult sõrmeküüned olid valged nagu merikarbid — nendel mustus ei püsi. Nende kätega ja tolmusesse harjasesse kasvanud lõuaga pigistas ta viiulit. Midagi kohutavat, barbaarset oli selles, et ebalooslikult valgete küüntega savised sõrmed olid julgenud puudutada seda kerget, habrast, auursuguselt läikivaks poleeritud puud, mis oli tulvil võbinat, närvilist värinat. Olid julgenud puudutada, muljusid hoolimatult ja võimukalt — ära rabele linnuke, tahad lendu tõusta — ei lähe läbi! Ja viiul oigas magusast vägivallast.

Viiul oigas... Ja hõredate pilvede vahelt tungiv hägune valgus ujutas üle tüükalise, kahukil stepi, kuskil hommiku ähmjas rõskuses jõurasid autod ning oma teekonnal peatunud inimesed olid kogunenud tihedasse sõõri — ühesugustes sinelites, ühesuguselt habetunud, ühesugune väsi-

mus näol, otsekui sõjast rüvetatud sünge stepi kaksik-
vennad.

Viiul aga laulis... Kurbusest?... Võib-olla. Pisara-
test?... Võimalik. Ent kui see oligi kurbus, siis õnnelik.
Kui oligi nutt, siis ilma pisarateta. Ähmjas, määrdunud ja
väsinud koidik — ning puhas hääl, niivõrd puhas, et seda
oli võimatu taluda: süda tundus kohe seisma jäävat.

Viiul laulis...

Ees on sul aga lahing. Ja pärast mitmeööpäevast mars-
simist, kui sa varised jalgadelt, ilma et jõuaksid välikööri
ära oodata, tuleb arvatavasti käigu pealt turjale tõsta puu-
dased kaabli- ja roomata mööda külmanud steppi,
roomata kätelt nahka maha hõõrudes, näoli mürskude all
pahkunud porisse libudes. Ja võib-olla sind tapetakse...

Tapetakse?... Oh, issand! Sel hetkel võiks kõigele käega
lütta, miski pole tähtis — lahing, nälg, väsimus, surm,
ükspuha! Ainult hääl on olemas, puhas hääl — oigamine
ja kirg, nutt ja õnn...

Katkestanud hetkeks pingutava rännaku, laulis viiul
keset sõda. Ümberringi oli kuulda rasket hingamist.

Tema kõrval seisev sõdur, toosama, kelle selga Fjodor
oli tonksanud — suur tugev mees armidest lõhutud näo
ja aukuvajunud silmadega —, keeras sinelihõlma aralt
tagasi, võttis taskust kuiviku, murdis selle rumeenlaselt
pilku pööramata kaheks ja viskas kuivikupoole ettevaatli-
kult mütsi sisse.

Rumeenlane ei tänanud, ta lihtsalt ei märganudki seda,
sõdur aga kõhatas kohmetult.

Fjodor oli oma kuivikud ammu ära söönud... Kuidas
öelda, et ta armastab seda räpaste matslike kaevikukätega
meest, ei häbene oma armastust, on õnnelik selle üle ja on
momendil isegi unustanud, et too mees oli alles hiljuti
tema vaenlane, et ta praegugi veel kannab vaenlase rõi-
vaid?

Käkrus ja kulunud sinelike, valgete küüntega mustad
sõrmed ja üle viiulikeelte libisev poogen.

Ähmjas määrdunud koidik ja kogu keha, kogu su ole-
must läbistav ülipuhas hääl — midagi puhtamat ei saa
maailmas ollagi...

Tinguta jaam. Jaamaesisel sakslaste väliköök ning suur
punnis kõhuga ja irevil hammastega veohobune, läikivaks
kulunud rauaga kabi püsti.

Tinguta jaam. Siia oli riita laotud kuivatatud kartuli
kotte, siin oli jahu, konserve, mitmesuguste siltidega
pudeleid, mis sõdurite keskel said ühise nime «saksa naps».
Puudus ainult vesi. Rahuajal veeti seda siia tsisternides.

Ja Fjodor nägi rumeenlast teist korda.

Mahajäetud saksa väliköögist pisut eemal oli teele kogu-
nenud sõor sõdureid, kes trofeenapsi proovida olid jõudnud.
Nähtavasti oli seda heldekäeliselt jagatud ka rumeenla-
sele. Peas toobritaoline kõrge karvamüts, mis lausa üle
kõrvade oli tõmmatud, lõi ta vapralt tantsu. Noormees,
kelle jonnakatele kiharatele oli vajutatud musta randiga
kahurväelasemüts, vihtus lõõtsa mängida:

Proua, auväärt prouake,
emandake-prouake...

Elatanud vanem hoidis rumeenlase viiulit mõlema käega,
pidulikult ja pühalikult nagu suurt ümmargust leiba kan-
dikul.

Rumeenlane aga muudkui tantsis, ümberringi kostis
aeg-ajalt naerupahvatusi.

Samal päeval leidis Fjodor mahajäetud saksa kaevikute
vahelt joonistusbloki. See oli poolest saadik täis joonista-
tud — naiste pead, osav käsi oli need jämeda söepliatsiga
visandanud. Ainult naiste pead, õrnad, mõtlikud, tihedate
langetatud ripsmetega, puhaste ovaalsete lõugadega. Fjo-
dor lehitses albumi huviga läbi, sattus vaimustusse — «kas
sa näed, meister», meenutas Nofretetet. Kuid selles
vaimustuses ja meenutuses ei olnud kadedust ega kahju-
tunnet, see oli kuidagi võõras, kõrvaline. Ta täitis ausa-
meelselt oma sõdurikohust. Nofretete oli surnud kuskil
enne kaevule laskuvat nõlvakut. Surnud, et anda võima-
lust sõduriks saada ja sõdurina elada. Sõduriks saada ja
sõdurina elada tähendab aga põlata surma, pidamata oma-
enda elu võrdseks kogu maailmaga. Leidub nii mõndagi,
mis on sinu isiklikust elust kõrgem, ja seda mõista tähen-
dabki saada sõduriks.

Nofretete aga oli surnud.

Fjodori ümber oli suremist olnud nii sageli, et ka see
surm teda eriti ei vapustanud.

Järgmisel päeval aga tuli lumi püsivalt maha. Servast servani puruksistud stepp muutus valgeks, laitmatult puhtaks, silma hakkasid ainult hõredad rohukõrred. Lumi kattis vanad mürsulehtrid ja mahajäetud kaevikud, lumi tuiskas kinni laibad. Lumi ei suutnud katta ainult rindeid, need mustendasid nagu tõrksad jõed, mis ei taha külmuda. Ainult rindeid ja suitsvaid tuhahunnikuid.

Stalingrad oli igast küljest piiramisrõngas. Siit läks tee tema juurde — idasse.

Eskadrill eskadrilli järel lendasid päeval meie raskepommituslennukid, lendasid nagu taeva peremehed — madalalt, kõigile nähtavalt, mitte varga kombel, mitte end peites.

Ja meenus alles äsjane minevik — möödunud suvi. Tuli meelde, kuidas tema, Fjodor, oli lamanud, end rinnaga, kõhuga, põlvedega kontkõva stepitee vastu surudes... Nüüd aga saatis ta lennukeid rahulikult silmadega — oli peremees ühes nendega. Ja seisis peremehelikult just keset toda steppi, mille eest praamil istudes oli olnud valmis elu andma, ainult ei teadnud, kuidas. Tema, Fjodor, oli elus, paljud surnud, stepp aga meie oma.

Seniitkahurite marutuli võttis meie lennukeid vastu aplausina justkui sakslastele kuuluva stepi piiritähis. Lennukid vastasid raskete plahvatustega, mis maa sisemiseni vappuma panid.

Eskadrill eskadrilli järel...

Öösel aga süttisid kogu stepis lõkkes — väljakutsuvalt, avalikult — jalavägi soojendas ennast.

Lõkkes... Isegi hõõguv suitsuots oli mullu põhjustanud mässu: «Peida varrukasse, sindrinahk! Varja telkmantliga!» Silmapaistmatu suitsuotsatuluke tõi kaasa teise — mürskude ja miinide tule. Püha oli rindealade seadus — öösiti pelga valgust.

Jalavägi soojendas end, tulle lendasid trofeemürsukastide lauad, leek lõõmas. Hommikul minnakse pealetungile, pole mõtet maasse kaevuda ega muldonne ehitada, hommikul on edasimineki!

Kogu Euroopa oli praegu mattunud pilkasesse pimedusse, kogu Euroopa oma rikaste ja tihedasti asustatud linnadega, siin aga — lõkkes päris eesliinil, vastupidiselt

tavadele ja seadustele!... Sel ööl oli tükk rindelähedast steppi kõige heledamini valgustatud koht Euroopas.

Lõkkes, lõkkes, lõkkes, kogu stepp oli tuledes, kuigi sõdiv inimkond oli neist ammu võõrdunud. Kurjakuulutav märk...

Telsel pool aga — rusuv, pilkane pimedus. Pimedus ja vaikus...

• Hommikul ronisid päevavalgele need, kel õnnestus muldonnides magada, ronisid ja hõõrusid silmi... Põiki üle stepi ulatus justkui mingi tara või midagi selletaolist.

Tammuti jalalt jalale, vahiti, mõistatati:

«Tarandik kitsedele.»

«Või koppel sakslastele.»

«Ära roni, frits, meie kapsaaeda.»

«Äkkes mingisugused...»

Järsku need «äkkes-tarad» kattusid suitsuga ja mööda steppi veeres aeglane kõmin. Üle taeva aga lendasid tusedad rohmakad mürsud nagu delfiiniparv.

Ja algas päev, maa nõtkus...

Taibati: see oli haruldane külaline «Ivan Groznõi», «katjuuša» stepi poolvend. Kuulnud olid temast paljud, ent isegi vanad sõjamehed, kes olid sõja esimestest päevadest alates terveks jäänud, ei olnud teda veel oma silmaga näinud.

Kõiketeadvad ПСД¹ mehed teatasid üksikasju:

«Ühte mürsku, vennikesed, tõstetakse kuuekesi. Otse kasti panevad sihukese härja. Kastist hüppabki... Mõnikord takerdub, siis läheb lendu koos kastiga.»

«Sellepärast seal siis laastud lendavadki.»

«Sakslane vist vihastab: «Venelane loobib majadega...»»

Ees oli Voroponovo. Stalingrad oli kiviviske kaugusel.

Eelmisel ööl oli rühm luurajaid luurekäigule läinud. Pidid hommikuks tagasi pöörduma, nüüd oli juba õhtu-eele aeg — ei kippu ega kõppu. Luurajate komandör nooremleitnant Hlopotun oli viiekümneandis aastais tõsine mees, mitte mõni poisike — juba vana kala. Poisid tema rühmast — viimane kui üks uljaspead — olid rohkem kui ühel korral keerulistest olukordadest tervena välja tul-

¹ ПСД (Полевая связь дивизии) — diviisi välisideteenistus. Toik.

nud. Ei võinud olla võimalik, et sisse kukkusid... Kaotada sääraseid poisid nüüd, kui homme-ülehomme suletakse kotti juba pooleldi ümberhaaratud grupeering ja rinne jääb kaugale-kaugale selja taha, kuhugi Kurski kanti! Ei või olla, küllap rabelevad välja.

Ja rabelesidki...

Pimeduses jõudis polgu staapi Hlopotuni luuraja Saška Goleniššev. Ta sarnanes tagajalgadele tõusnud jääkaruga oma maskeerimismantlis, mille voltides peituv saksa auto-maat näis mänguasjana tema tohutul rinnal.

Saška astus üle muldonni läve ja ütles, nagu poleks midagi juhtunud:

«Tervist, vennikesed.»

Katelokitäiest kapsasupist, mis talle otsekohe ette tõseti, ta keeldus:

«Kõht on täis... Teatage Esimesele. Las võtab vastu, on rääkimist.»

Esimene — polgu komandör — võttis ta otsekohe vastu.

Poole tunni pärast sai kõigile teatavaks: luurajad on kanda kinnitanud sakslaste eesliini taga, murdnud läbi nende kaitsest. Luurajaid on kõigest kakskümmend inimest, sakslasi lugematu hulk, kuid nood arvavad, et venelased on sinna paisanud vähemalt pataljoni. Patt on mitte kasutada säärast juhust, kuid tarvis on sidet, rakettidega signaliseerimine ei kõlba. Saška nõuab raadiojaama.

Kõik raadiojaamad olid pataljonidesse laiali saadetud, senikauaks kui neid välja kutsutakse ja nad kohale jõuavad, on vaata et juba hommik.

Polgukomandör kutsus välja sideülema, sideülem — Fjodor Matjorini.

«Võtad ühe mehe, kaks rulli kaablit. Tõmbad liini viienda roodu staabi juurest Hlopotuni juurde. Tema väljakutsesignaal on «Nelk».»

«Just nii!»

«Goleniššev juhib.»

«Just nii!»

«Keda abiliseks võtad?»

«Sivuhhin magab praegu, ainult tema on vaba. Valikut pole.»

«Ärata Sivuhhin üles.»

Viiendas roodus leitnant Zelentšakovi juures istuti, tehti suitsu. Mitte kaitset, vaid pealetungil on roodu muldonn harilikult urgas. Kuid siin oli sakslastel vististi asunud tähtis staap. Leitnant Zelentšakovi valduses olid maa all paleed, missuguseid pole kindralilgi. Trümoopeegel põrandast laeni, tõeline nikeldatud säng, mitte plekk-ahi, vaid telliskividest kamin, ja kogu sellele toredusele lisaks klaver, tähtis oma mustas lakeeritud peenuses, kaanel kateloid lõpuni söömata nisujahust guljašiga.

Saška Goleniššev, maskeerimismantel seljas ja automaat kaelas, istus klaveri taha, tonksis klahve suitsust kollaseks tõmbunud kareda sõrmega. Tuli välja peaaegu nagu rõõmsatujuline: «Sirista, sirista, sirguke...»

Paleede peremees, eilne rühmaülem, keskpäevast alates haavatud roodukomandöri asetäitja, rāpases sõduripluusis ja läikima hõõrdunud vattpükstes, väike ja kõhn, kortsulise, päevitunud, kuid mitte vana näoga, istus harjumatu toredusest häirituna nikeldatud sāngi servakesel ja kissitas õndsalt silmi, tehes näo, nagu pakuks «Sirista, sirista, sirguke» talle lõbu, ehkki ta vaevu suutis unest võitu saada.

Kamina juures, soojale lähemal, otse kõvakstambitud põrandal, oli sirakil telefonist, kutsus kedagi kudrutava häälega:

««Meelespea», «Meelespea», kas kuuled mind, «Meelespea»?...»

Tema telefonilt pidigi Fjodor vedama liini.

Saška lõi klaverikaane paukudes kinni, tõusis püsti — pea puudutamas lage, tohutu oma maskeerimismantlis, — tema kõrval näis kogukas klavergi pisike.

«Aitab puhkamisest... Sina aga, nooremleitnant, tule meie juurde. Meil seal on muldonnid sinu omadest suuremad; kuigi kaminaid just pole. See-eest on midagi muud... Konserve, kullatud kaeltega pudeleid. Maitset meie samagonn, kui mitte kangem. Hlopotun meil eriti ei laiuta, ladus kõik pudelid oma nurka ja istub nüüd nende otsas nagu kana poegadel, ise ähvardab: «Kes omavoliliselt võtma läheb, selle lasen maha.» Vesi tuleb suhu, isake aga nalja ei mõista. Hommikul andis igamehele klaasitäie ja mina sain ka enne äratulekut rüübata... Noh, aga kui teie tulete, siis pummeldame natuke... Kiirusta, nooremleitnant, sāti rood valmis!»

Fjodori abiline sidemees Sivuhhin, neljakümnele lähenev peiar, sülgas välja määrdunud pläru, tõusis väledalt: «Läki... On aeg...»

Saška muigas:

«Eks sa näe, eluvaim tuli sisse...»

Fjodor tõstis põrandalt kaablrulli. Kaabli ots oli ühendatud liiniga muldonni sissekäigul.

Kamina juures lamav telefonist sõnas:

«Önn kaasa, poisid.»

«Mine kuradile!»

Must, püdel taevas, lume ähmane valevüs, torkiv tuul.

«Pikali, vennikesed...» ütles Saška sosinal ja laskus ise maha.

Laskus maha ja sulas oma valges mantlis otsekohe ühte halli lumega. Fjodor tegi tema asukoha kindlaks vaid krabina ja nohina järgi. Terav lumi ummistas sineli ja vattu kuue käised, seljas kriuksus lahtirulluv kaabel.

«Kõvasti kriuksub, saatan. Oleks pidanud määrima — ei taibanud.»

Tuul kohises pea kohal hootiste puhangutena, puhus sakslaste poolt risti vastu. Tagapool lõõtsutas Sivuhhin, roomas peaaegu Fjodori kandadel, aitas, kui kaabel takerdus... «Sivuhhin ruttab, loodab, et Hlopotun toob talle klaasikese kullatud kaelaga pudelist...»

Saška Goleništšev lakkas nohisemast ja urises teisi järelle oodates kuskilt lumisest hägust:

«Laisad olete, vennikesed, laisad, liigutage õmeti...»

Fjodor hammustas vastu samasuguse summutatud sosinaga:

«Sulle, elevandile, kuluks kaablrull turjale istutada!»

Nad uuristasid lund nagu mutid. Toeng küünarnukile, tõuge jalaga, veel tõuge, veel... Kaablrull krigises...

Silmade ees oli ähmane lumeloor. Lumi oli ainus äratuntav asi, kõik muu ümberringi aga — must pimedus. Must ja tühi, nagu see Eimiski, mis arvatavasti saabub pärast surma. Must ja tühi... Tõuge põlvega, veel tõuge, veel... Roomad edasi katkematult musta maailma, kus pole asju, pole maad, pole tähti, pole elu, — sinna, kus sa ka ise lakkad olemast.

Esimene kaablrull oli lõppenud. Noa otsimine taskutest oleks aega viitnud. Hammastega kiskus ta kaablilt kül-

munud punutise, lumi aga tungis käistesse, randmed muutusid külmast kangeks, sõrmed liikusid vaevu ega tulnud toime paljaste juhtmeotste ühendamise — see oli peen töö kohmas kätele. Saška Goleništšev roomas juurde, keris pimedusest nagu mäekuningas, hingas Fjodorile näkku mahorkalõhna:

«Nüüd pole enam kaugel. Kuid siin ta, madu, just kompab! Ole valvas!»

Juhtmeotsad aga kukkusid lumme, sõrmed ei suutnud neid hoida. Fjodor vandus:

«Kaabakas! Ei saa hakkama...»

«Tšš... Pole sa enam ema juures ahju taga. Häda on teiega, poisid. Las ma aitan...»

Lõpuks saadi juhtmeotsad kokku, visati kaablile aas peale, et lahti ei veniks. Edasi!

Nüüd roomas Sivuhhin ees, Saška Goleništševi viltide kannul. Kaablrull veerles tema seljas, sülitades lumele peenikest kaabliniiti.

Tõuge, veel tõuge, veel...

Ja äkki kadus Sivuhhin koos kaablrulliga. Summutatud hüüatus, Saška sisin:

«Pea suu, põrguline... Roni välja. Oskas peadpidi kaevikusse kukkuda.»

Sivuhhin ronis välja. Kõik kolm lamasid tihedalt külge külje kõrval, kuulatasid — kas ei reetnud endid? Vaikne, pime. Ettevaatlikult roomati edasi...

Ei jõutud roomata kümmet sammugi, kui kuskil musta põhjatu kuristiku sügavuses kostis selgesti kuuldav plõks. Ja sekund hiljem lõi lumi, too hägune lumi, mida pimedus lõplikult ei olnud tuhmiks muutnud ja mis oli veel säilitanud pisut oma värvust, äkitselt leegitsema karjuvas helesinisises valguses. Kogu maa helendas külmas, valusalt silma lõikavas leegis. Kogu maa võbises, lainetas, viskles — paljana ja katmatuna, ümbritsetuna endisest veelgi mustemast seintasest taevast.

Ja paljal, helendaval maapinnal nemad, kes end surusid helesinisesse lumme.

Ülessaadetud rakett vajus vastu tahtmist alla. Kuid lumine maa ei lakanud leegitsemast. Kaugelt eemalt kostis kuulipilduja tuhmi toksimist. Siinsamas aga, käeulatuses, aukeldusid kuulid mulksuvate nuuksatustega lumme...

Rakett langes alla, leegitsev maa kaeti äkitselt nagu peopesaga. Kuid juba oli ilmetul pimedusel lõpp, ärganud öö

hakkas mässama. Selja taga lõhestasid trasseerivad kuulid ööd laiade vilisevate viirgudena. Violetse lahvatusega lõhkes üks miin, teine. Torkiv jääne pihupeenike lumetolm lõi vastu nägu...

Ja keset seda vilinat, kuulipilduja tuhmi toksimist, lendavate miinide järjest kasvavat ulgumist hakkas keegi sügavas öös pöörama määrimata ratast. Kriuks!... Kriuks!... Kriuks!... Üks pööre, teine, kolmas...

«Hobueesel» — sakslaste kuueraudne miinipilduja!

Fjodor surus end lumme... Kriuks! Ja kõik...

Sekundi murdosa valitses vaikus — isegi kuulipilduja lakkas toksimast. Siis järgnes ulgumine. Ulgujaks polnud miin, vaid näljane hundikari, mis läbi õhu Fjodori poole tormas. Ulgumine kasvas saatanlikult vihase rebenemiseni ja maa nõtkus tumedate löökide all — üks teise järel, üks teise järel. Tundus uskumatuna, et neid oli vaid kuus — kuus miini, paisatud kuuest rauast —, neil polnudki lõppu.

Vaikus, kuulipilduja toksimine, ning kuskil siinsamas, lämbudes vingumisse, nõelusid lummetuisanud maad kuulid. Esialgu olid kõik terved, kurat võtaks!

«Poisid!» kostis eestpoolt Saška hää. «Kähku minu järel, muidu on lõpp!»

Kuid paigalt karata ei jõutud. Uuesti süttis maa tuha-karva helesinises leegis. Kriuks!... Kriuks!... Kriuks!... Õhus kostis taas näljase hundikarja ulgumine, mis täitis madala, pilkaspimeda taeva. Mürin paremal, mürin vasemal — mürin ümberringi nagu sõõrik kest, millest lõhestasid ööd lahvatavad leegid...

Silmade ees hakkasid hõljuma vikerkaarvärvilised ringid, sujuvalt-sujuvalt, kuhugi paremale, paremale nagu tuulest kantud...

Viimane, mis mällu sööbis, oli lämmatavalt kange keemiline lõhn pakaseõhus... Vikerkaareringid libisesid aina paremale, paremale...

Fjodor avas silmad — ei midagi peale lameda pimeduse, mis silmateradele rõhus. Võib olla, et nii algabki too elu, elu teises ilmas? Võib-olla ongi juba see?

Ent üksteise võidu, üksteisest mööda tantsiskledes hulasid automaadi- ja kuulipildujavalangud. Ta lamas las-

kudest ümbritsetud ringis. Tähendab — oli elus. Ta polnud isegi kuigi kaua teadvuseta lamanud. Tulistati ju alles...

Fjodor ajas end lumme vajunud küünarnukkidele, kuid langes oiates uuesti rinnuli pehmele, mõnusale lumele — kandadest kuklani läbistas teda terav valu, laup silmadele vajunud mütsi all tõmbus higiseks. Ta lamas mõne aja — valu andis järele. Proovis liigutada üht jalga, siis teist, tundis, et mõlemad jalad olid hiiglasuured, rasked nagu kaks liivakotti, nad põlesid, nad hõõgasid kuumust, nii et tundus, nagu peaks lumi nende all sisinal sulama.

«Tähendab, jalgadesse,» märkis Fjodor endamisi kainelt ja isegi külmalt. Ta tõusis uuesti küünarnukkidele ja uuesti lahvatas üle kogu keha valu, silmade ette ilmusid hõõguvad punased laigud, mis libisesid paremale, paremale... Fjodor kukkus näoli lumme.

Ta tuli teadvusele kuiva suuga, ahmis kõrbevate huultega lund, mis meeldivalt löikus hammastesse, peas muutus selgemaks. Tuleb roomata... Kuhu?... Omade juurde. Kuid poisid?... Mis nendega on juhtunud?

Päris lähedal, kolme sammu kaugusel, mustendas midagi lumel. Ta püüdis end ettevaatlikult, ettevaatlikult küünarnukkidel edasi nihutada, jalad olid nagu laevaankrud — ei liikunud paigast. Valu lõi kuklasse... Ilmnes, et see oli talutav. Verssok, jälle verssok. Käed värisesid õlgadest... Ikkaagi jõudis päralt — vildid! Suured, kulunud vildid. Raputas kannast:

«Sivuhhin...»

Vilt andis lõdvalt järele, võttis endise asendi.

«Sivuhhin...»

Nii võib äratada kivi või palki.

«Saška... Goleniššev...»

Vaikus. Laskus uuesti värisevatele kätele...

Saška Goleniššev oli oma maskeerimismantlis suur ja kühmus nagu kokkutuisatud lumehang. Ja selle hange sisemuses pulbitses, korises miski. Saška hingas.

«Saš...»

Fjodor raputas teda õlast, püüdis luurajale näkku vaadata. Ainult korin ja mulksumine sisemuses...

«Saš-ka!»

Tassida? Kus nüüd seda... Saška oli Fjodorist kaks korda kogukam, Fjodor aga ei suutnud õieti ennastki edasi lohistada.

Ümberringi tulistati, sakslaste poolel kriuksus «hobu-

eesel», kuskil kaugel lõhkesid miinid ja siinsamas oli sureva luuraja kähisev, kurisev hingamine.

Tuli meelde, kuidas ta suvel oli lamanud kiila järsakunõlva ees, uurinud seda tähelepanelikult ja tõsiselt: «Näe, kus on siis minu suremispaik...» Ei olnud seal...

Kogu maailm oli kaheks jagunenud: must taevas ja hall lumi, lumi ja taevas ja ümberringi tulistamine, kõrval aga vaikus. Ja tema seltsimeestest oli üks surnud, teine suremas, temal endal jalad liikumatud, käed nõrgad, pea käis ringi...

Ent niikaua kui ta oli veel elus, tuli roomata eemale sellest paigast... Must taevas ja hall lumi... Tuli roomata... Kui mugav on lamada lumes. Tuli roomata, ent kuhu? Edasi, luurajate juurde? Nad olid kuskil ligidal... Ligidal olid ka sakslased... Ainult Goleniššev oli teed teadnud, Goleniššev aga lamas ja korises.

Tuli roomata, ei tohtinud lumes magada, tuli roomata tagasi piki kaablit. Kaabel viis omade juurde.

Sivuhhin lamas, pea lumes. Sinel ta seljas oli puntras nagu küür. Kaabliirull oli ühele küljele libisenud, rulli pealt jooksis kaabel...

Omade juurde... Omade juurde... Pea käis ringi, käed olid nõrgad, kogu jõud oli kulunud roomamisele Sivuhhini juures. Saška juurde, Saška juurest Sivuhhini juurde, käed ei kandnud enam, jalad aga kündsid lumist maad adra kombel. Tuli omadeni välja künda, kuid omad olid kaugel, käed väsimusest rammetud... Ei maksa mõelda, et omad on kaugel, ei maksa mitte millelegi mõelda, ainult roomata, ainult roomata. Verssok, veel verssok... Ei suutnud enam, kukkus. Kui mõnus ja pehme oli lumes! Käed ei värisenud, ei olnud tunda oma keha tinaraskust, jalgadest levis vaigistavat, leplikku valu. See valgus kõikidesse kehasoppidesse, küünarnukkidesse, randmetesse, sellest käis pea ringi, kuid mitte tugevasti. Tekkis hõljumistunne nagu kiigel, keha kaotas viimse kui raskuse, oli kerge, täiesti kaalutu ja väga kuulekas: aina üles-alla... Ka külma ei tundnud, oli pehme, mõnus...

Suvel oli talle meeldinud magada saras, heintel, külje all isa vana kasukas. Heinte lõhn, sara tolmune pööninguhõng, kasuka lõhn — tihke, lambanaha oma, ja kerge, mõrkjalt sõõrmeid kōditav — tubakast. Kunagi oli see kasukas uus, talle puistati mahorkat, et koisid peletada. Selle tubaka lõhn oli talle siiani külge jäänud. Kasukas võttis

Fjodori õrnalt ja südamlilikult oma embusse, surus enda vastu. Lambanaha ja tubaka lõhn meenutas isa, kasuka embus aga oli emalikult soe. Saras oli pime, ainult üksik tüht vilkus lagunenu katusest läbi, ja palksara õõtsus koos heintega, katusega, maaga ning tähega kogu aeg rütmiliselt — iga hetk tuleb uni, võimukalt ja hellitlevalt embas kasukas ta väsinud keha... Ning ta uinubki, õnnelikuna sellest, et ei tarvitse millelegi mõelda, võib olla muretu...

Äkki raputas Fjodor endalt une. Lumi ja must taevas... Ei tohi magama jääda. Uni ja lumi — see on surm! Tuleb roomata. Omade juurde!... Kui raske oli pea, kui kohmakalt-kivine keha, kui valus oli käsi liigutada. Käed nõrkesid, Fjodor langes näoli lumme, upitas ennast üles, kukkus uuesti... Kui elada tahad, ei tohi magama jääda. Kaabli niit hallil lumel... Suu oli kuiv, keel tursunud. Silmade ette ilmusid laialivalguvad punased laigud, libisesid kõrvale ja kadusid, nende asemele tekkisid uued.

Fjodor roomas. Näis roomavat. Käed suutsid kanda pea raskust... Suutsid, kuid nõrkesid jälle. Sellest pole midagi, nad karastuvad, neile peab ainult puhkust andma...

Ja uuesti muutus keha kergeks, tõusis ise õhku, näis ujuvat... Omade juurde! Ujus nagu iseenesest. Polnud vaja roomata...

On palav suvepäev, maapinnal võbelevad puude laiulised varjud — meelitavad päikeselaigud rohul. Õhus aga lendleb laisalt papli uduvill. Ujub üle varbtarade, üle külatanuma, üle kuumade palkseintemuldriku. Liugleb papli uduvill, pole tal tahtmist maha laskuda. Maa aga paistab ülalt lähedasena, tuttavana. Kui huvitav on seda maad kõrgelt vaadata ja lennata, lennata — sujuvalt, laisalt, mitte kukkudes. Võib heita pilgu mustavasse kaevu nagu korstnasse, võib kanduda üle nõgesepuhmaste, võib mööduda õuest, põigata üle kapsapeenarde, maja taga on järsak, kuid seegi pole takistuseks... Jõgi... Lendad jõe kohal, läbi vee terendavad liivaluited, nende all — salapärane, tume sügavik...

Neil hetkedel oli inimene, kes lamas külmuvana keset lummetuisanud steppi, omade ja vaenlaste vahelisel neutraalsel ribal, neil hetkedel oli see verest tühjaks jooksev, purustatud jalgadega ja viimse jõu kaotanud inimene õnnelik.

Papli uduvill siniõhus, papli uduvill päikesest hellitatud maa kohal.

See inimene aga pole veel üheksateistki täis. Ta pole oma elus veel naisi armastanud, pole ehitanud maju, vaid armetuid muldonne, on vallatlenud värvidega, kuid üksnes vallatlenud... Pole veel üheksateistki täis, pole veel jõudnud inimeseks saadagi, on sellest ainult unistanud.

Tuul kannab papli uduvilla...

Häbelikud koidupunad sumedate metsade kohal, seisunud udud tuhmi kuu all — õnnelikud värviavastused lõuendil, Nofretete tuttavad huuled... Kõik see võib igaveseks kaduda...

Liugleb papli uduvill...

Ja käed kangestuvad pakases...

Suurte vineertahvlitega vooderdatud lagi, joodi lõhn, kellegi hääl, mis korrutas visalt:

«Nelk!» «Nelk!» Vastake, «Nelk!»

Püüdis altkulmu vaadata — lae alt paistis peegli nurk.

«Nelk!» «Nelk!» Räägib «Lootos». «Nelk!» Kurat neid võtku! Katkestust ei saa ometi olla...

Tema pea kohal rõõmustati:

«Eheel! Silmi pilgutab!»

Tuttav nägu — kitsas, kortsuline, linavalgete kulmupuhmastega. Kipras nägu, kuid mitte vana. Kus ta seda oli näinud?

«Noh, kuidas on, semu? Toibusid?»

Fjodor proovis tõusta.

«Lama! Lama!»

Kuid juba oli ta jõudnud ära näha musta klaveri ning määrdunud katelokid selle lakeeritud kaanel nagu riiulil. Ja talle meenus, et naeratuses kipra tõmbunud nägu — see oli nooremleitnant Zelentsjakov. Klaveril oli Saška Goleniššev ühe sõrmega toksinud rõõmsatujuliselt: «Sirista, sirista, sirguke...»

«Goleniššev... Seal... Ta on haavatud... Sivuhhin aga sai korrapealt...»

Kibrad silenesid:

«Goleniššev on siin. Tirisime ta välja niisamuti kui sinu.»

«Kus ta on?»

Valkus, siis vastumeelselt:

«Läve taga. Tal on praegu ükspuha, kus lamada.»

Kuumal augustipäeval pidurdas viietonnine veoauto ukraina küla vahel. Künka harjalt, kust tee alla lookles, oli see küla oma rohelusse uppunud valgete taredega paistnud õdusana ja kaunina nagu postkaardil. Lähedalt aga — valgendatud seintel kuulide ja kildude rõugearmid, aknaklaasid katki, mürsulehtrid keset teed, roheliste puudekobarate taga ahervaremed.

Autojuht pistis pea kabiinist välja, hõikas autokasti:

«Karake maha. Kaugemale ei vii.»

Trobikond sõdureid kahmas oma kõhetud seljakotid, hüppas maha, vaatas ringi.

Põllukividega ümbritsetud kaevu juures tunglesid vangid — lahtisi hõlmu, kortsunud kalevist mundrites, konnakirjalistes maskeerimisülikondades, tolmuste habetunud nägudega. Nende suurekasvuliste ja metsloomavälimusega meeste kõrval ümmarguse vistrikulise näoga poisike automaadiga, kulunud sõduripluusil helkimas medal «Vapruse eest».

«Oled karjas?» kõnetas Fjodor teda.

«Tuleb ette,» vastas vistrikuline tähtsalt ja käratas murduva bassihäälekesega: «Schnell! Schnell!» Aitab karastamisest!»

Vangid hakkasid kuulekalt lonkima mööda teed, seljad kühnus, käed lõdvad, pilk tuhmunud — kõik ühesugused pikakasvulised, tülpinud, nende järel taaraval sammul, huulenurgast sülge lirtsates aga poisike, peaaegu et alaealine.

Kuni Fjodor haiglas lamas, end priskeks sõi, välja magas ja omatahtsi karkudel hilpas, oli aeg edasi läinud. Niisuguseid vistrikulisi, temast nooremaid, oli juba armeesse kutsutud, ja need olid jõudnud laskmisoskustki omandada ning medaleid saada.

Fjodor aga ei olnud Stalingradi pääsenudki, vangistatud sakslased olid talle vaatamisväärsuseks.

¹ Schnell! Schnell! — Kiiresti! Kiiresti! (Saksa k.)

Üle tarede rookatuste pildus tuul paberilehti. Need jäid lamama porisse kaevu ümber või kihutasid tuimalt lonkivaile vangidele järele, riivates nende tolmuiseid juukseid, külvasid külatanuma üle. Vangid ja vistrikuline poiss ei pööranud neile tähelepanu.

Fjodor aga tõstis ühe meelitavalt valendava lehekese üles:

«Kodused päevalilled kutsuvad sind!» Ning vinjetike: jämedavarrelised päevalilled ulatumas tillukesest tarest kõrgemale. Edasi polnud enam vajagi lugeda — puha fotod, mis üksteise järel kujutasid kellegi Filipp Sidorovitš Lobudenko paradiislikku elu, kes oli end vabatahtlikult vangi andnud ja saanud selle eest farmi, kaks hobust, viis lehma, tsementpõrandaga sigala. Pole tarvis end lugemisega vaevata — kõik on pildil näha. Seal oli ka Filipp Lobudenko ise, seljas puhas särk. Ning tollessamas puhtas särgis Filipp Lobudenko hoidis suitseist kahte takku; takud olid rahulikud, nende omanik aga näitas erutatult oma hobusehambaid. Filipp Lobudenko naisega, ümbritsetuna sigadest oma isikliku sigala tsementpõrandal...

«Kodused päevalilled kutsuvad sind!» Ent Fjodor mäletas ka teistsugust lüürikat. Tookord nad soovitasid: «Päästa oma elu, kuni pole hilja...» Seejärel tooni võrra madalamalt: «Meie poole üle tulles ära unusta katelokki kaasa võtta...» Nüüd — takud, puhast tõugu lehmad ja sead, ning kõik pildi peal, lisaks refrään: «Kodused päevalilled kutsuvad sind!»

Aeg läheb, pole midagi öelda.

Fjodor viskas seljakoti üle õla, hakkas astuma. Tema kõnnakus oli märgata hootist taarumist — parem jalg oli paranedes kolme sentimeetri võrra lühemaks jäänud.

Fjodor läks naaberkülasse, kus paiknes selle diviisi staap, milles tal tuli teenida.

Aeg oli edasi läinud, kuid esialgu käis veel sõda, lõpp oli alles kaugel.

See oli olnud Fjodori esimene haavataasaamine, esimene, kuid mitte viimane. Ta tõi rindelt kaasa kolm lindikest.

II OSA

Tõttamata sammus mööda Moskva tänavaid nooremleitnant, seljas puuvillane sõjaväepluus kalevist välipagunitega, üle kirsasaabaste oli hiljuti käinud saapapuhastaja hari. Ei võinud öelda, et välimus oleks olnud just mehine.

Tema tee kulges Sudeetidest läbi Euroopa Matjora külasse. Sellele teele jäi ka Moskva.

Kodukülalt kirjutati, et võidusõnum oli saabunud raudteejaama öise rongiga. Reisijad paiskusid vagunitest välja, nutsid, kaelustasid üksteist, kandsid kätel mingisugust polkovnikut, kiigutasid hospitalist kojusõitvaid sõdureid.

Platon Muhha, sildimaaler, kõndis tantsivas, rõõmust nutvas rahvasummas, tassides süles samagonnisetvertnoid ja käes klaasi, peatades kõiki ja pakkudes:

«Noh, viska klaas võidu puhul.»

Ja jõi ka ise:

«Suure õnne puhul, sõber.»

Keegi külaeideke, kes oli müümiseks toonud jaama korvitäie jõhvikaid, kutsus:

«Siia, kallikesed! Minu juurde, armsad! Te mu kullakallid...»

Ja puistas pehmeid, ületalve hoitud marju klaasitäite kaupa vormimütsidesse, lahtihoitud taskutesse, paberitootedesse, öeldes igäihele:

«Mul tapeti pojake, Vanjuška... Minu Vanjuška sai otsa selles sõjas... Head inimesed, mälestage minu Vanjuškat...»

Talle püüti raha pihku pista, tema tõrjus tagasi:

«Issand hoidku niisuguse patu eest... Ei ole enam minu Vanjuškat, mälestage teda siis hea sõnaga...»

Ja naised rongilt nutsid koos eidekesega tema Vanjuškat taga.

Kui päev-päevalt läbi sorida kogu Venemaa ajalugu alates vanast hallist ajast, siis on küll raske leida õnnelikumat päeva kui 1945. aasta 9. mai. Juba sõja algul oli Stalin lubanud: veel mõned kuud, pool aastat, äärmisel juhul aastake... Kuid möödusid kuud, möödusid aastad, sõda aga ei lõppenud: näljanormid, töö kaksteist-viisteist tundi ööpäevas, surmasõnumid värskelt posti hulgas, teadaanded linnade loovutamise kohta — tundus, et seda on võimatu taluda, iga hetk ütleb jõud üles, kuid kannatati välja. Vaata tagasi sajandite hämarusse — pole olnud õnnelikumat päeva kui 1945. aasta 9. mai.

Fjodor oli asunud ühes Saksa linnakeses. Selle agul oli puutumata, saja-aastaste künnapuude ja pärnade kroonide tagant paistsid kivistused. Igal hommikul löid tänaväärsed majad kirendama magamistubade akendele tuulduma pandud udusulemadratsitest, elanikud aga tulid tänavale, püüdsid Vene sõjaväelaste pilke ja kummardasid:

«Guten Morgen, Herr Offizier!»¹

Agul oli puutumata, kesklinn aga...

Tellise- ja tuhahunnikud, majade seinad nagu hambatuükad. Kesklinnas oli terveks jäänud ainult pronksist mälestussammas tuntud saksa filosoofile, kellel oli olnud au siin sündida. Filosoof istus, avatud raamat põlvedel, üle raamatu olid sidemehed tõmmanud telefonikaabli. Ühest staabist teise läksid mööda kaablit tavalised sõjaväekorraldused, pronksist filosoof aga silmitses kõigutamatult rahuga seda traati, püüdes taibata selle ülemaailmset tähendust.

Kesklinna viimasteks kaitsjateks olid olnud «volkssturm-lased» — kiiruga kokkukorjatud ja relvastatud poisikesed, neile oli antud käsk surra, ja korraliku saksa kasvatusega poisikesed olidki sõna kuulnud. Suurtükivägi oli nad koos kogu kesklinnaga minema pühkinud, pronksist filosoof-idealist oli terveks jäänud üsna juhuslikult.

Fjodor oli korteris mugavustega majas, mille ülemiselt korruselst kostis aeg-ajalt ulguvat nuttu, nuttu, mis lõppes

¹ Guten Morgen, Herr Offizier! — Tere hommikust, härra ohvitser! (Saksa k.)

krampidega. Seal elas luku taga proua Heiser, kaks tema poega olid kesklinnas surma saanud ja ta oli kaotanud mõistuse.

Linn oli ammugi vallutatud, juba hulk aega polnud tema tänavail kostnud enam üksikuidki laske. Sakslased käitusid mõistlikult ja ettevaatlikult: «Guten Morgen, Herr Offizier!»

Ja püüdsid naeratades silma vaadata.

Kuid ühel ööl ragises akna all äkki automaadivalang, veel üks ja veel, õhku tõusis raket, akna ere helesinine kujutis libises mööda seinu. Fjodor hüppas jalule, hakkas mündrit selga tõmbama, ja kuulis siis juubeldavat rõõmukisa:

«Võit!»

Karjuti, kaelustati, suudeldi, tulistati õhku. Võit!

Vanem veeretask tänavakeskele veinivaadi, lõi sellel põhja alt ja põrutas, pöördudes tumedate akende poole, mille taga varjasid end tulistamisest ja kisast ehmunud elanikud:

«Rahu, fritsud! Hei, ronige välja! Jooge! Olge rõõmsad! Rahu!»

Hommikuni pidutseti Fjodori eluruumides. Vanem, endine miinipildur, järsu kuklaga mees killust moonutatud põsega, jäi purju ja imestas järjest rohkem:

«Elasime siiski senikaua... Kurat võtaks, elasime ikkagi selle päevani!»

See päev... Seljataha on jäänud mürskude vingumine ning seltsimeeste laibad, enam ei pööra fašistide sihturid sinu poole suurtükitoru ega liigu ristiga tankid sinu kae- viku peale. Lõpp!... See päev garanteerib igaühele elu. Mis võib olla pühamat niisugusest päevast!

Kuid päev ei olnud veel alanud, koitis alles sinkjashale kevadine hommik võõras linnas, võõra taeva all. Joodi võidu auks, ülal aga viskles lõbusas hüsteerikas hullumeelne proua Heiser, kes oli Hitlerile ära andnud oma kaks poega.

Koitis hommik, keset varemeid küürutas pronksist filosoof. Ta vaatles telefonikaablit, mis oli veetud üle pronksist raamatu, ja püüdis kõigest jõust mõista mingit oma, inimete rõõmudest ja hädadest kaugest probleemi.

Terveksjäänud tänavatel pandi välja lipud: punased, mis sümboliseerisid võitu; ja valged — kapituleerumise märgiks.

«Guten Morgen, Herr Offizier!»

Selle kombelise linnakese elanikud näisid samuti rõõmustavat.

Ja selsamal ajal jagas eideke sügaval Venemaal, koduküla Matjora lähedal raudteejaamas mööduva rongi tundmatutele reisijatele ületalve seisnud marju:

«Mälestage hea sõnaga minu Vanjuškat...»

... Nüüd viis tee Matjora külasse.

Ja meenus varane hommik, viimane sõjaeelne hommik. Meenus sandaalide väljakutsuv plaksumine asfaldil, võlvialustesse peitunud hämarus, akende taga varjul olev öö, päike, mis oli helendama löönud kõige kõrgema hoone laubal, — kogu see veider maailm, kus puujuured peidetakse võre taha ja veega kastetakse kive.

Kõik see meenus Fjodor Matjorinile, kui Moskvale lähenes rong, mis oli täis kiilutud sõdureid, ohvitseri, kotimehi, komanderingusse minejaid ning tööle värvatuid. Kurb hakkas. Tal oli juba oma minevik — see, mis teeb inimese kui just mitte vanaks, siis küllaltki täiskasvanuks. Tal oli himu näha oma noorusradu, niisama nagu hallipäist tõmbab enda poole mingi pappel või tiidakil jalgvärv, kus ta esmakordselt, argusest tardudes, oli tütarlast suudelnud.

Ja Fjodor ei hakanud end kiiluma kassa juurde pileti järjekorda, vaid peitis oma sõiduloa sügavamale ja väljus jaamahoonest.

Ja jälle polnud Moskvast mitte ühtegi tuttavat peale linna enda. Tutvus linnaga oli aga «hämara nooruse koidikul» üsna põgus olnud.

Jaamahoone trepiastmetel ja lausa sõiduteel istusid, lamasid, sõid, magasid, nutsid, naersid, vaikisid ja lobisesid naised, vanakesed, lapsed, sõdurid, madrused, kolhoosnikud, luhtunud intelligendid, tööliste brigaadid, venelased, grusiinlased, armeenlased, usbekid, tatarlased, mustlased, keda kõikjale jätkub... Sõda oli inimesi häirunud, elukohtadest lahti kiskunud, igasse ilmakaarde laiali pillutanud. Iga sõda — see on suur rahvasterändamine. Nüüd oli sõda lõppenud, oli alanud tagasivoolamine, mitte vähem hoogne ja lai kui äravool. Iga vaksal sarnanes nomaadide laagripaigaga, millisest poleks osanud und näha meie kõige püsimatumadki esivanemad.

Jalutu invaliid lohistas tolmusel asfaldil oma nahkaõmmeldud jalakõnte, püüdis nokkmütsi väristades kortsunud rublalisi ja laulis käheda, ärajoodud häälega:

Ei kuufta võtnud mind mu naine
ja minu ära põlgas ta-a...

Fjodor tundis hädavaevu ära tolle imetlusväärse hommikuse linna, oma unistuste linna. Mõnel pool oli akendel näha veel risti-rästi pealekleebitud paberiribasid — see oli minevik, pommitamise koltunud mälestus. Sageli torkas kivimajade soklitel silma poolkustunud kiri «Pommivarjend» ja nool, mis näitas teed.

Ei, see oli tundmatu linn, see ei töötanud temale, demobiliseeritud ohvitserile, peavarju. Kuid sõidupilet oli komposteerimatult taskus, rong ära sõitnud — kas tahad või ei, kui kord nii väga siia kippusid, eks siis ole nüüd selle linna külaliseks.

Kuhu minna? Kuidas aega veeta? Ja meenus Tretjakovka. Möödunud korral polnud ta ju sinna pääsenudki. Algas sõda — polnud aega enam muuks, tormas otseteed raudteejaama.

Fjodor kõndis kiirustamata, tõstes kätt kõrva äärde, et tervitada vastutulevaid sõjaväelasi. Ei kiirustanud ega närveerinud, et äkki on Tretjakovka suletud. Kui suletud, siis suletud, eks või siis sihitult lonkida mööda tänavaid.

Neli aastat sõjas, kaevikust aga paistab maailm teistsugusena kui sooja maja aknast. Paistab teistsugusena ja teda hinnatakse teisiti. Nendest aastatest ei ole Fjodoril meele, et ta kunagi oleks imetlenud päikeseloojangut, see-eest on ta korduvalt näinud taevast embamas suitsust tulekahjudepalangut. Esimesel rindepäeval oli surematu Nofretete tema hinges surnud, ühes sellega aga oli tekkinud nalivne unistus... Hea oleks tõusta aovalgel, minna viltilde krudisedes läbi lume hobusetalli juurde, avada uks, viia hobused jäätunud kaevule. Hobused tõstavad karvaseid koonusid järjest laieneva koiduviiru poole, vesi tilgub nende mokaadelt...

Ikka alles elab Matjora lähedal raudteejaamas Savva Iljitš Kotšnev, iseõppinud kunstnik, kes Fjodorit talendiks peab. Kuid ometi hoiatab just Savva Iljitši saatus: hoidu sellest! Ei vares ega paabulind inimeste hulgas, ei tõeline kunstnik ega tõeline õpetaja — nagu ühiskonna ussjätke.

Ei leia tunnustust, sest polegi midagi tunnustada, ei leia mõistmist, sest mida siin mõista? Kõik on nagu peopesal. Ei-ei, see karikas mingi sinust mööda.

2

Uniselt vaikne, päikesest hõõgub Lavruškini põiktänav. Ka militsionäär väravas... Ajast ja ilmastikutingimustest tumenenud jalgpallurid püüdsid ikka veel teineteiselt palli ära võtta. Stalini monument oli oma kivise pea tõstnud päris katuseni.

Sissepääs oli vaba, militsionäär ei pööranud üldse tähelepanu uuele külastajale, kel olid pagunid õlgadel...

1945. aasta suvise Tretjakovka muuseumijahedus.

Informbüroo teated ei pannud enam inimesi tänavatel seistama ja trepist tõusva kirjakandja nägemine ei sundinud enam kedagi kahvatama. Kuid kehtis veel kaardisüsteem — nende eest sai toiduaineid —, olid käibel talongid ja orderid, kehtestatud oli normeerimata tööpäev, tavaks olid saanud sõjaväesaapad neidude jalas kõrgekontsaliste kingade asemel, petrooleumilõhnaline margariin koorevõi asemel. Sõda oli lõppenud, tulekahju kustunud, kuid vingu oli endiselt tunda. Kunsti jaoks pole aeg vist veel küps.

Ei peaks olema... Kuid Tretjakovka saalid olid külastajaid tulvil. Noodsamad sõdurisaabastega neiud paigutatud jakkides, noormehed, kes polnud veel sõduripluusi seljast ära võtta saanud, sõjaaegsest kroonilisest alatoitlusest sinakaskahvatute nägudega naised, lihtsõdurid, vaikivad, endassesulgunud töölisnoorukid, intelligentse välimusega ilukõnelised vanakesed, kes vestluskaaslast otsisid, et sellele välja valada oma vaimustust «koloriidi», «reflekside» ja «hingestatuse» üle. Kirju rahvas, rahvas, mitte äravaltitud. Ja see, et nad kaartide ja orderite, margariini ja telkmantlist ömmeldud seelikute päevil tulid siia, «Kasesalude» ja «Kuldsete jõekäärude» juurde, kas pole see nende vaimse nooruse, kustumatu elujanu tunnistuseks? Kas pole see tõendiks, et sõda on jäädavalt lõppenud?

Fjodor sai õige pea kätte tõsise meeleolu, tundis kergelt südametunnistusepiinagi — kuidas oli ta võinud kahetseda, et oli rongist maha jäänud, kuidas oleks ta võinud Moskvast läbi sõita, tulemata Tretjakovkasse, tollesse samasse

Tretjakovkasse, millest nooruses oli und näinud, mille pilte oli õppinud pähe nagu luuletusi.

Väsitava kohusetruudusega asus ta uurima kõike järjest, niipea kui oli astunud üle esimese saali künnise. Venetsianovi magusaid «maamehi», puiste pooside ja toredate riidega tsaaride ja tsaarinnade nigelaid portreesid — vene maalikunsti tuhmi koidikut. Ent kui see kõik rippus Tretjakovkas, siis tähendab — see oli väärtuslik, hea.

Fjodor ootas vapustusi, suuri avastusi, millest veri soontes tarduks.

Teda peatas Aleksandr Ivanovi lõuend «Messiase ilmumine». Peatas oma gigantsete mõõtmetega — kogu lai sein põrandast laeni —, hiiglane rahva seas, kuidas sa siis ei seisata.

Fjodor seisis, vaatas, ja mitte midagi ei meeldinud talle selles pildis: ei tagasihoidmatult suurustavad mõõtmed, ei kaalutlevalt paigutatud, hepp-paljad inimesed, puhtad nagu äsja saunast tulnud, ei Kristuse kuju taamal — oodatakse ometi jumalat, jumala poega, see peab teiste inimeste hulgast kuidagi välja paistma. Siiski on oodatu, nagu selgub, keskpärane, ilmetu kuju, nende vaimustus on võlts. Ei, ei meeldi... Fjodor pöördus kõrvale...

Vasnetsovi «Vägilased» — huvitav, mitte nagu kompevikarbil, tõepärane...

Siin oligi «Vürstitar Tarakanova» — tõesõna, isegi kenad preilid surevad lihtsamalt, inetumalt. Ta mäletas üht ilusat plikat, kes oli elanud saksa komandandiga ja teise ilma toimetanud igähe, kes talle viltu vaatas, tagasi kohkumata ka omaenda kätega mahalaskmisest, kuidas too viskles väljakul, klammerdudes sõdurite jalgade külge, suudeldes tolmuseid saapaid — tugev, painduv, lihalikult hiline, tihedad juuksed paljastel õlgadel laiali...

Surikovi «Streletsid»... «Bojaarinna Morozova»... Tuttavad, väga tuttavad, kaasa arvatud ka nõdrameelse lilla jalapöid lumel...

Lilla jalapöid meenutas kahe poisikese jalgu. Nudiks-pöetud pead, teravatel, kondistel õlgadel mingid pikahõlmalised vammused, mis sarnanesid lõhkirebitud kottidega, paljad jalad lumelägasse vajunud. Nad seisis võlla all. Pärast neid veel kohkuda — bojaarinnat-emakest veetakse ahelais lihtsal reel...

Ta oli oodanud, et kui näeb reproduktsioonide asemel lõuendit, mida on puutunud Surikovi enda käsi, peab ta

olema rabatud, hoidma hinge kinni, hiljem seda öösiti unes nägema.

Aga ei, ta ei ole rabatud, seda unes nägema ei hakka...

Fjodor tundis väsimust ja vedas end kõva diivanini, mis seisis ühe saali keskel.

Saal oli alumisel korrusel ning võrreldes ülemiste saalidega, millel olid klaaslaed, näis hämarana, sumedana.

Fjodor istus poollamaskil, tuimaks muutunud jalad välja sirutatud. Mööda kõndisid aga inimesed, tõttamata, igaüks endasse süvenenud. Astusid lähemale, peatusid, seisis mõtteis- seisse vajunult, liikusid edasi. Inimesed tulid siia tööst vabal ajal. See aeg oli mõeldud puhkuseks, meelelahutuseks. Kuid siin ei puhatud, ei lahutatud meelt — liiga tõsi- sed olid näod, isegi õhk oli küllastatud hardast rangusest.

Alaliselt voolavad Fjodorist mööda inimesed ja tundub, et nad kõik otsivad midagi, visalt ja kannatlikult, otsivad midagi kallist, lõpmatult lähedast, kaotsiläinut.

Ja iseendast kujuneb peas ilus muinaslugu... Vanal hallil ajal otsib vürst-sõdalane pärast lahingut oma poega. Sammub laipade keskel, seisatab aeg-ajalt — kas poeg? Ei, vana malevlane, kellega koos juba nooruses käidi polovet- side vastu võitlemas, oldi vangis, põgeneti, magati ühisel, hobusehigist lehkaval sadulavaibal. Ei, ei ole poeg, kuid vürst vaatab, vaatab teraselt, tuletab meelde. Natuke aega seisnud, raputab end mõtetest üles, läheb edasi — poeg? Ei, jällegi malevlane, lõbus prassija, tantsija, eeslaulja. Ja jälle vaatab vürst, jälle meenutab: kui palju joovastavat mõdu on joodud koos, kui palju öid veedetud meeletus uimas, kui palju laule on lauldud ja kontsi kulutatud tantsides, kui palju tüdrukuid on rikutud. Läheb vürst, komis- tab aina nendele, kes meenutavad talle teda ennast, tema elu, tema kirgi, tema patte, poega aga ei ole, ei leia. Kõige kallim, kõige lähedasem on kaotsi läinud.

Inimesed peatusid sageli Fjodori vastas asuva portree ees, mis kujutas noort naist, laps süles. Fjodor oli juba mitmel korral libistanud pilgu portreest üle, — osavõtma- tult, huvi tundmata, liiga palju oli pilte ümberringi, nende hulgas oli palju noori naisi, lastega ja lasteta...

Pärast ühte niisugust ükskõikset pilku märkas ta, et naine on kuidagi liiga noor. Kuueteistkümne-seitsmeteist- kümneaastane, süles aga on tal juba laps.

Lihtne avastus — noor... Avastus, mis võib kõita tähe- lepanu kõige rohkem viivuks, — unine, loid mõte, mis

hällub, olles vaevalt tekkida jõudnud. Kuid pilk jäi pea- tuma ja Fjodor ei suutnud seda enam lahti kiskuda.

Õrnalt tedretähti täistipitud nägu, pärani silmad, puh- jad, mõttest puutumata silmad. Huuled suudlemata, prun- tis, usaldavalt armsad, soeng nagu täiskasvanud naisel. Avala hingega inimene, kel pole saladusi — vaadake, kõik on nähtaval, pole midagi varjatut. Laps lapsega. Ent mitte orvurüüs, vaid jõukalt rõivastatud, mitte maha jäetud ega petetud, näol polnud kurbust, vaid õilsaloomulise noore neiu kõikumatu rahu, noore neiu rahu, kes pole veel tun- netanud, et elu on raske, keerukas, julm. Ta oli tervenisti siin oma tillukese biograafiaga — laps süles. Tervenisti oma kulutamata usaldusega. Pole põhjust kaasa tunda, ent ometi on kahju, süda tõmbub kokku. Kas ta on kaitsetu? Ei tundnud julmuse? Vahest aga on sul lihtsalt kahju endast, kahju sellest, mis on kaevikutes raisatud? Kahju, et puhtus on üürrike, et kõik hea läheb mööda, helge noo- rus taandub sünge vanaduse ees.

Ja veel on kahju, et sina lahkud, tema aga jääb siia. Tema? On ju vaid värvidega kaetud lõuend. Mispärast mõtled sa temast kui elavast? Sa oled temaga juba har- junud. Mõne minuti kestel harjusid ära. Ei taha temast lahkuda. Mispärast? ... Elavatega ei harjuta nii kiiresti...

Pole tarvis mõelda lahusolekust, praegu on kohtumine, mitte lahkumine; tutvumine, mitte hüvastijätt. Keegi ei aja sind siit ära. Aga sa lähed, ja sellegipärast pead meeles, et ta on olemas, et sa võid temaga jälle kohtuda...

Ja tekkis kadedus... Kadedus inimese vastu, kes on loonud midagi säärast. Inimene, mitte jumal, kuid missu- gune inimene!

Püüdlikkus, kohusetunne, täpsus — need tavaliste ini- meste usutunnistused — kõik on ümber lükatud. Kus on seal püüdlikkus, kui jultunud õhinas on lõuendile visatud paksult segatud värvikahmakas, on visatud ja unustatud kogu tema konarlikkuses, jämeduses, külluses. Kohuse- tunne... Kleit, käed, tekikese pitsid, isegi laps on tehtud mingis ägeduses, hoolimatult. Pööraselt on pintsel keeru- tanud. Meeletus... Ja see meeletus on tekitanud selle rahu, mida õhkub nurgelisest figuurikesest.

Näol pole pintsel keerutanud, pole raevutsenud, siin on ta olnud mõtlik. Siin valitseb vaikus — inimene on olnud looja.

Inimene, mitte jumal, kuid missugune inimene!

Kui Fjodorile oleks öeldud, et talle antakse üheks ööpäevaks tolle inimese jõud, tema kirk, tema jultumus ja oskus, — üheks ööpäevaks, üheksainsaks, vastu aga tahe- takse kogu elu, kõike, mis tal õnnestus kuulidest säästa, siis Fjodor oleks mõtelnud ja võib olla, et nõustunud. Üks ööpäev elada niisuguse inimesena, seejärel enam ei sure. Sind peetakse meeles, sind arvestatakse, sinuga vestel- dakse mõttes. Ei sure, jääd elama. Aga elu? ... Fjodor teab, kui kergelt inimesed selle rindel kaotasid...

Ta tõusis püsti. Nüüd oli tal tahtmine tõtata tagasi neisse saalidesse, kust oli läbi käinud. Tagasi — nõdrameelse lilla jalapöia juurde lumel, põleva küünla juurde hukkamist ootava streletsi valge särgi kõrval... Tagasi... Kuid tänaseks jätkub. Hoia seda, mille leidsid. Edaspidi aga on sul, Fedka, tarvis mõelda, tõsiselt, kiirustamata, üksipäini.

Fjodor läks portree juurde, vaatas allkirja: «V. Serov. Derviz lapsega.»

Madam Derviz, tütarlaps-ema.

Kunagi oli ta lamanud lumel vigastatud jalgadega — liugles papli uduvill, kangestusid käed... Tõusnuks Zelentsjakovi rood rünnakule pool tundi hiljem, poleks olnud maailmas enam Fjodor Matjorini nimelist inimest.

Mõne minuti eest oli ta istunud diivanil keset saali, inimesed möödusid, temal aga oli hing väsimusest tardu- nud. Kes teab, mis oleks juhtunud, kui ta oleks istunud mõnes teises saalis, teise pildi ees?

3

Fjodor väljus ühele tolmustest skvääridest. Pinkidel tukkusid kõrvetavast päikesepaistest roidunud vanamem- med, põngerjad ajasid kisades taga lömmis palli. Ajalehe- vitriini ette — pead tihedalt koos — olid kiilunud inime- sed. Ühed pugesis sellest trobikonnast välja, kuivata- des õhetavalt näolt higi, teised trügisid ajalehele ligemale.

Kaks üsna halli pensionäri — kumbki peaaegu et Sokra- tes teise ees — tõendasid tähtsalt:

«Ärge vaielge, ta peab olema autobussi suurune. Nii- sugune purustav jõud ei saa mahtuda väikestesse gabarii- tidesse.»

«Lubage tähendada, et te ei taipa, mis see aatomi jõud üldse endast kujutab. Ta võib olla lapse palli või isegi mõrma kübara suurune.»

Maailmas oli jällegi midagi juhtunud — iga päev juh- tus midagi. Mitte niivõrd uudishimust kui harjumusest teada saada — mida varem, seda parem — vajus Fjodor lähemale neile selgadele, mis ajalehevitriini varjasid. Otse- kohe surus keegi talle tagant peale, puhudes kuklasse kuuma hingust. Keskendunud nohisemine ja vaibumatu jutt:

«On alles uudis, ah?»

«Mis lahti on? Ma ei tea veel midagi.»

«Pomm!»

«Noh, ja siis?»

«Ei midagi. Truman tilgutas Jaapanile... Ühest pom- mist tekkis säärane plahvatus, nagu oleks lehm poole riiki keelega ära limpsanud.»

«Mitte poole riiki, hävinud on kõigest üks linn.»

«Ikkagi temp. Üks pomm — ja linn läinud.»

Fjodor trügis rahvasummast välja.

Veel üks linn maailmas on purustatud ja põlenud.

Uus pomm, millest rindel liikusid ähmased kuuldused ja mida oli oodatud sakslastelt. Kuid Fjodor oli harjunud pommidest mõtlema ainult siis, kui need talle endale pähe kukkusid. Lähematel aastatel aga keegi vaevalt julgeb talle pommi lagipähe virutada. Teda erutas praegu hoopis muu.

Ta istus varjulisel kohta, võttis plastmassist portsigari, hakkas suitsetama.

Pomm. Jaapanis pole enam seda linna. Kiprunud laud suletud, tukkusid vanamemmed, kes nähtavasti olid samuti juba sellest pommist kuulda saanud. Lapsed kilkasid.

Pomm, ülisalastatud, ülivõimas... Fjodor aga võtab varsti pagunid maha, on aeg tõsiselt, otsustavalt küsida endalt: «Kelleks sa nüüd saad, Fedka Matjorin?» Harili- kult oli ta käega löönud: «Ah, jääks ainult pea alles...» Pea oligi alles, tema eest tuli hakata hoolt kandma.

Hobusetalli ukseid, jäätunud kaev, hobuste mokaadelt tilkuv vesi... Nii lihtsalt — tallipoiss kogu eluajaks?...

Eidekesed tukuvad, mööda kõnnib juhuslik moskvalane kandevõrguga, millest paistab piimapudel, väike tüdruk tihub nutta, — tal on mure, poisid on temalt palli ära võt- nud. Planeedi teises servas aga suitsevad praegusel hetkel

veel tulekahjud linnas, mis põletati maha saladusliku, õudse tulega. Kuskil kaugel, planeedi teises servas... Siin aga valitseb argipäevane, kaine rahu. Fjodorile nii kallilt ostetud, kaua oodatud. Ja ta peas on samuti kained, kogu inimsoole igapäevased mõtted — kuidas ära elada? Silmade ees aga seisab tütarlaps-ema, kellel pole määratud vananeda, mälusse jäävad püsima tedretähtedest tipitud nägu, süütud silmad, süütud huuled — nüüd oli ta temast küll lahkunud, kuid varem või hiljem kohtub temaga jälle. Ja ei vaibu kadedus, et seda polnud loonud jumal, vaid inimene. Tretjakovka arvukates saalides käivad ka praegu inimesed ning otsivad midagi visalt, keskendunult, — midagi kallist, lähedast, kaotsiläinut.

Jaapanis aga suitseb linn, seekord Jaapanis...

Inimene loob, jumalad potte ei põleta — jõua otsusele, Fjodor.

Polegi nii lihtne vahetada sõduripluusi tsiviilkuue vastu, eriti kui oled enne seda kandnud vaid poisikeselikku tõmblukuga tuulepluusi. Paljudel kulub selleks aastaid; eksiradadega, peataolekuga, viltulöömistega, sageli meeletehete on need täidetud. Rindemees, kes otsib oma kohta elus — see on tulevikuromaanide käibeteema.

Fjodor Matjorin oli õnnelikuks erandiks. Ta viskas koni ära ja tõusis. Ta oligi otsusele jõudnud — selleks oli kulunud umbes kümme minutit, üks pabeross.

Ta oli pommi täiesti unustanud. Tütarlapsest ema tedretähniline nägu ja aatomipomm — need olid asjad, mis samaaegselt ühte pähe ei mahtunud.

Fjodor ei osanud aimatagi, et selle pommi plahvatuslaine läbib miljoneid ajalehti, raamatulehekülgi, tuhandeid kilomeetreid filmilinti, puudutab omal ajal ka tema lõuendit.

4

Tuttav paraadtrepp, tuttav silt — Fjodor tõukas ust.

Rohkem kui nelja aasta eest oli talle vastu tõusnud laiaõlgne valvur, nokkmüts silmadele lükatud, nüüd aga oli seal ükskõikse kulunud näoga kõhetu naine, kes küsimusele: «Kuidas võiksin näha kedagi vastuvõtukomisjonist?» — noogutas vastu tahtmist trepi suunas.

«Seal.»

Ta tormas üles, püüdes talitseda võbinat jalgades, tundes, kuidas vasardab rinnas süda, võttes hooga kaks astet korraga.

Hämar koridor, ukсед piki seinu, parkett, mis saabaste all valjusti kriuksus, ning endine õlivärvi ja muuseumi lõhn...

Uste ümber tunglevad noortegrupid — kirju rahvas: elegantsed kuued ja mitte väga puhtad kauboisärgid, pressitud ülikonnad ja samasugused sõduripluusid nagu Fjodoril; siledad juuksed ja sasipead, tagasihoitud käratsemine. Fjodoriga ei tehtud väljagi. Sel päeval meenutas kunstitempel jaamahoonet.

Kiiresti-kiiresti tippis läbi koridori sekretäri välimusega neiu.

«Kus on vastuvõtukomisjon?» hõikas talle Fjodor.

Kentsaka soenguga pea nõksatas:

«Seal... Edasi.»

Kindlal sammul tuli vastu keegi mees: tumehall ülikond ja kaelasid, rüht rõhutatult sirge, kuid üks õlg madalam, teine kõrgem, vasak kuuekäis rippus tühjalt, elutuis kortsudes, käes oli must kinnas — käsi puudus, selle asemel oli protees.

Mees lähenes ja Fjodor silmas kitsast nägu, paljast pealage, energilist kühmus nina, etteulatuvat paksu alahuult.

«Andestage,» pidas Fjodor ta kinni.

Vastutuli ja tähelepanelik pilk riivas Fjodori mundripluusi, paguneid, nägu, mees ütles:

«Te otsite vastuvõtukomisjoni? Järgmine uks paremalt.»

«Ma tahan teiega kõnelda.»

«Vabandage... Mul on kiire.»

Fjodor tõkestas tal otsustavalt tee:

«Te ei mäleta mind?... Kas teile ei meenu neljakümne esimese aasta kahekümne teine juuni?»

Imestunult, uskumatult kallutas mees pea küljele nagu kukk hirsitera ees.

«Kas mäletate, kuidas saite teada sõja algusest?»

Mees liigutas ebalede õlga, mille küljes rippus protees:

«Nagu näete... Kui tahaksingi, ei saa unustada.»

«Mäletate, kellega te tookord rääkisite?»

Vaikus. Tumedad aukus silmad kompasid Fjodorit.

«See olite siis teie?»

«Jah.»

«Tulge.»

Tollesama numbriga uks, toosama tuba, endiselt molberteid täis kuhjatud, endiselt jäi mulje, et tehakse remonti, pererahvas on ajutiselt ära sõitnud.

«Istuge.»

Mees nihutas põlvega lähemale kuivanud pintsliljälgedest kirju tooli, istus ise Fjodorile vastu, jätkates uurivat silmitsemist.

Fjodori pilk lendas üle toa, üle laia kapipealse, kuhu oli virna laotud paberirulle ja kipsmulaaže.

«Kuskil siin, aga vaevalt leiame ta praegu selles kaoses,» lausus mees.

Kuskil siin... Pikka ja keerulist teed mööda oli Fjodor tulnud sellele kohtumisele läbi kaevikutest uuristatud steppide, ta oli saanud haavata, lesinud haiglakoikudel, käinud Euroopas... Oli tema unustanud, matnud mälestusegi temast, oli täiesti kaotanud usu, et see kohtumine kunagi veel aset leiab.

Ja nüüd oli ta kuskil siin lähedal, mõne sammu kaugusel. Tema, kes oli harjunud tuhandeid aastaid ootama, oli kannatlikult ära oodanud ka need neli aastat. Olgu ta pea-
legi kuskil siin. Fjodor jõuab teda veel näha.

Mees vaatles Fjodorit.

«Niisiis? ...» ütles ta.

Fjodor meenutas talle kiirustades:

«Te ütlesite tookord: kunstis piinab alati üks küsimus — mis on tõde...»

Tuttav muigas:

«Aitab teooriast. Kerkib praktiline küsimus: kas teil leidub mingisuguseid töid — joonistusi, etüüde —, mille põhjal võiks teid eksamitele lubada?»

Fjodor lahutas käsi:

«Kust? ... Olen sidemee, kaablisiderühma komandör.»

«Selge... Astuge vastuvõtukomisjonist läbi, jätke avaldus.»

«Ma oleksin tahtnud koju sõita. Kogu selle aja pole ema ja isa näinud.»

«Eksamid algavad kaheteistkümne päeva pärast. Jõuate?»

«Küll... Aga tööd? ... Kas mind ilma nendeta ei lubata?»

«Püüan saavutada, et lubataks. Kui aga eksamitel läbi ei vea, siis...»

«Saar aru.»

Tuttav võttis taskust märkmiku ja sullepea:

«Kirjutage mulle oma aadress, saadan ametliku väljakutse.»

Fjodor kirjutas.

«Nii... Matjora küla, Fjodor Vassiljevitš Matjorinile... Nii, saame siis lõpuks tuttavaks. Mina olen Valentin Veniaminovitš Lavrov. Kui eksamitel läbi pääsete, hakkame teile maali õpetama.»

Valentin Veniaminovitš tõusis.

«Nüüd aga jätame hüvasti. Mul on kiire.»

Ta oli nende aastate jooksul vähe muutunud, vahest ainult nagu oli pisut kuivatum; kergelt rippuv täidlane alahuul andis talle tähtsa ilme, aukuvajunud silmade vaade oli endiselt terav, tseremoniaalsusest vaba.

Fjodor kõhkles, viivitas lahkumisega.

«No aga kui? ...»

«Ärge muretsege, ma ei peta — oma sark on kõige lähemal. Te otsite mind niikuinii üles, tormate kallale. Seda võib teist uskuda.»

Ukselävel möötis ta Fjodorit veel kord pilguga:

«Küll te olete siiski kasvanud. Mingi hinna eest poleks ära tundnud.»

«Mina aga tundsin teid kohe ära. Näen — teilgi on tulnud sõdurilobi helpida.»

«Nii Soome sõjas kui ka selles... Vaevalt sain õpetama hakata — sõda, tõmba munder selga... Nägemiseni. Ma ei kahtle, et me veel kohtume... Võiksite ka seal, kodus, töötada — teeksite etüüde, joonistaksite...»

Ta noogutas ja hakkas kiirustades minema piki koori-
dori — üks õlg madalam, teine kõrgem.

Fjodor vaatas ringi: ruumikas, valge stuudio, korratuses molbertid, vanad lõuendid seina najal, tagakülg väljapool, laia kapi otsas tolmused paberirullid, nende tagant paistmas kipsist pead. Kuskil siin...

Ta lendas mööda tänavat.

Kolisevad trammid, tänavaristmetel kuhjuvad autod, pehmeks muutunud asfalt, kaupluste avarad vaateaknad papjeemašest järeletehtud vorsti ja uhkete singikantsakatega, palavusest roidunud, kuid asjalik, energiat mitte kaotanud rahvamurd. Nägemiseni, Moskva. Varsti kohtume jälle, varsti sõlmime sõpruse, võib-olla kogu eluks. Peatse nägemiseni, ütlen vaid tere armsale Matjorale.

Maailm jagunes Fjodoril kaheks: Matjora ja kõik muu.

Moskva oma täiskiilutud vaksalitega, päikesekuumusest sulavate asfaltväljakutega, Tretjakovkaga ja institutidiga — ning võrendik Uždalitsa jõel, sealpool koolet. Päikesekuumusest sulavad väljakud — ning pajude tuhmilt-hõbejas lehestik musta, äraarvamatu salapärasusega ligitõmbava vee kohal. Päril põhjas on see vesi valutama-panevalt külm, seal on uniste latikate peidupaik. Võrendikule lisavad mainet jutud vetevaimust — «kus ta siis mujal peaks elama kui mitte seal» —, havist, kes parte kinni napsab, papp Gavrijuhast, kes paljude aastate eest vetevaimuga sekeldas ja võrendikku uppus.

Stepid, verrega niisutatud ja koduseks saanud ääretud kõrbenud stepid jäävad Fjodorile kogu eluks meelde... Kuid veel enam on mällu sööbinud mäekink tagaõuede man. Kevadel kaob sealt esimesena lumi, see soojeneb päikeses kõige enne, ja toomingate õitsedes võib seal täitsa maapinnal lamada. Lamada ja vaadelda toomingate õievahtu enda kohal, hingata kirbet toomingalõhna. Armast lõhna, millest on läbi imbunud kogu kevadine Matjora, küla ühest servast teise.

Kui aga võrrelda Euroopat ja Matjorat... Euroopa — väikesed linnad, mida sõda pole puutunud, teravaharjalised kivikatused, pestud aknad. Need linnad sarnanevad üksteisega nagu uued puulusikad. Taevast torgivad luteri kirikute torniteravikud; need linnad on pimedad ja neist hoovab karmide sajandite hingust, nad sisendavad samasugust austust nagu vanaaegne, koltunud lehtedega raamat — lugeda ei taha, kuid lehitsed aukartlikult. Siin see on — iidse Euroopa minevik. Kuid kas vana, sissevajunud tee, mis viib sarasse, meenutab Fjodorile vähem minevikku? See tee on täidetud tumedate palkidega, mitmed neist on juba kõdunenud, palkide vahel kasvab rohi, ammugi enam pole seal astunud hobusekabi ega veerenud vankrirattad. See on mälestus Fedka Matjorini vanaisadest ja vaarisadest, kes ohjahasid keerutades sarasse heina-koormaid vedasid. Ja küllap rõõmustasid, et heina on rohkesti, et tuldi toime enne vihma, et kari talvel söönuks saab. Lihtsalt tundsid rõõmu heina lõhnast ja elust.

Maailm on suur, selles oli Fjodor ise veenduda jõudnud, ning Matjora väike. Fjodorile pole kätte puutunud

ühtki kaarti, mis oleks suvatsenud argliku punktigagi ära tähendada, et niisugune küla eksisteerib, on olemas, pole väljamõeldis. Maailm on suur, Fjodori tarvis aga sisaldab väike Matjora vähemalt niisama palju kui kogu ülejäänud maailm, ta on alati sõbralik, teda ei saa meenutada mustades värvides, kõik on roosa ja helesinine, päikeseline ja naerata. Seal on möödunud tema lapsepõlv, lapsepõlv ja varane noorus, täiskasvanuna pole ta Matjoras veel elada saanud.

Raudteejaamast mööda tuttavat teed — läbi haaviku, kaasiku, kuusiku, üle jääraaku viiva silla — ja Fjodor jõudiski koju.

Ootamatult selgus, et Matjora — armas paradiis, kõige helgem koht kogu planeedil — oli vananenud, kühmu vajunud. Katused langes, nikerdatud kaunistused maha varisenud, tanumal tolm prügiga pooleks, tühjus, inimesi pole nähagi, liikvel ainult mõned kanad luitunud kukega eesotsas. Ninna tungis solgilehk.

Püüa õigustada Matjorat — mitte tema pole madalamaks vajunud, sina ise oled suureks kasvanud, mitte tema pole tuhmunud ega pleekinud, vaid sina oled imedest küllastunud, mee järel tundub ka magus mari hapuna. Püüa õigustada, kuid ega sul sellest kergemaks lähe. Armas paradiis, ent nii näotu. Mälestustes ilus, tegelikkuses aga — aäh sulle!

Ja ikkagi tõmbub süda kokku, kui silmad tuttavat kõverat tänavajuppi, Aleksei Openkini esiletükkivat vaheseinaga elamut, vana brigadiritulpa, mille külge on riputatud relss. Ja ikkagi armastad sa teda sellisena, nagu ta on, isegi rohkem, valulevalt...

Vassili Matjorinil oli olnud kolm tütar ja kaks poega. Tütred olid juba ammu mehel, üks elas Vologdas, teine Arhangelskis, kolmas — Vožega jaamas. Kõige vanem poeg Pjotr oli surnud poisikesena, Fjodor oli viimane, pesamuna. Isa vist omal kombel armastaski teda. Teda vaadates ütles ta mitte ilma uhkuset:

«Noormees... Hoiab minu nime alles.»

Just nagu oleks nime alleshoidmine äärmiselt tarvilik, kui ümberringi peaaegu kõik on Matjorinid.

Viis last, ja mitte ühtegi pole Vassili Matjorin süles hoidnud, mitte kunagi kellelgi pead silitanud. Ja mitte sugugi

sellepärast, et oli karedaloomuline, mitte ainult kaasa-sündinud rangusest, vaid kinni pidades küla kirjutamata seadustest, mis jagasid kõik tööd meeste ja naiste vahel. Küünd oli meeste töö, äestamine — naiste, heinaniitmine — meeste, viljakoristamine — naiste. Naiste asi oli lastega jännata, nende ninaaluseid kasida.

Kulmud ninajuurel kokku kasvanud, hallides silmades sulamatu jääkirmel, millest isegi joobnutel keeled tardusid, kui ta neile otsa vaatas. Ta painutas käte vahel hobuse-raudu, lükkas õlaga ümber koormaid, mida kaks hobust hädavaevalt paigast nihutasid. Kõik kartsid teda natuke, mitte keegi ei armastanud, palge ees kutsusid isanimega, tagaselja — Bulõögaks.

Temas elas mingi tõearmastajale omane metsik impulsiivsus. Enne kolhoose loeti teda tugevate keskmike hulka — lehm ja mullikas, lambad ja sead, mitte lihtsalt hobune, vaid täkk, hüüdnimega Kasak, kelle üle Vassili Sergejevitš uhke oli. Algas kollektiviseerimine, niisamasugused keskmikud kui Vassili kehtasid õlgu: «Kommuun ... Ena mul ...» Külasse aga tulid üksteise järel volinikud, organiseerisid koosolekuid, kutsusid elama uut moodi, kus kõik oleksid üks pere, aitaksid üksteist, toetaksid nõrgemaid, ohjeldaksid liigkasuvõtjaid ... Ja Vaska Bulõõga, üksik hunt, seltsimatu inimene, võttis lehma ja mullika järele, rakendas Kasaka ette ja kihutas kolhoosi. Tema kõrval kõndis naine, valades kibedaid pisaraid lehma pärast ning ajades määgivaid lambaid kuulekalt vitsaga. Ta oli esimene, kui mitte arvestada Kirjuhha Matjorinit, hüüdnimega Saba, kes lohistas kohale nälginud mullika, oma ainukese varanduse.

Vassili pandi esimeheks. Ta asus asja kallale omamoodi, järsult — kõik käis nagu nõõri mööda, kõik töötasid ja rääkisid juba vahetevahel: «Järsuvõitu, aga ilmaasjata külge ei tüki ...» Kuid siis tulid kohale volinikud, üks neist — portfelliga poisike — hakkas Vassili peale karjuma, Vassili aga kahmas tal rinnust kinni, hambad lõksatasid, nokkmüts lendas peast.

Selsamal ööl tõi Vassili tallist oma Kasaka ja rakendas troska ette, mis kunagi oli samuti temale kuulunud, heitis jalgade alla kotitäie kuivikuid ja kihutas minema, — mitte ei-tea-kuhu, vaid Arhangelski, tolleaegsesse kraikeskusse, «suurematelt inimestelt» tõde otsima.

Need viis aastat, mil isa kodunt eemal viibis, olid Fjo-

dori mälus udused. Ta teadis ainult, et isa töötas Solom-bali metsatööstuses.

Viie aasta pärast tuli isa tagasi — habe aetud, odavast kõlniveest lõhnav, korralikult riides, ent juba päris võõras. Ta tõi kaasa raha, seadis täielikult laostunud majapidamise taas korda, ostis lehma ja sõitis uuesti ära. See-kord küll ainult neljakümne kilomeetri taha, parvetus-töödele.

Nii ta siis elaski, — tuli ja läks, andis raha, tegemata katset lastega lähemalt sõbruneda. Tema ja Fjodori vahel oli alati müür. Muide, Fjodorit see eriti ei rõhunud — ta oli sellega harjunud, ei kujutlenudki teistsugust suhtumist, arvas, et nõnda peabki olema.

Kõik lapsed olid emasse läinud. Ka Fjodor — nii näo kui vahest iseloomugi poolest. «Vahest» sellepärast, et teist niisugust karakterit kui emal oli raske leida. Temast polnud palju rääkida, ta ei rünnanud karedalt elu, ei olnud esimeheks, ei haaranud volinikel rinnust, ei kihutanud tuhatnelja sadade verstade taha Arhangelskisse õigust otsima. Ta tõusis teistest märksa varem ja heitis magama kõige hiljem. Istumas nägi Fjodor ema ainult lõunalauas ning ka siis toetus ta vaid pingiäärekesele, valmis iga hetk üles hüppama, ahju juurde või õue ruttama. Fjodor ei mäleta, et ema kunagi haige oleks olnud, millegi üle kae-vanud. Sellest peale, kui ta midagi taipama hakkas, mäle-tab ta ema laulu:

Kased ärmaõbedased,
kuused külmast karused.
Oh, mu jalatallukesed,
jäljed, näe, minema pühiti,
lund veel peale puistati ...

Peaaegu alati ilma meheta, viis suud toita, kuid alati oli leib ja kartul laual ja alati kõlas:

Kased ärmaõbedased,
kuused külmast karused ...

Perekonna muretu hümn — hommikuti äratas see Fjo-dorit, õhtuti uinutas magama.

Fjodor polnud tundnud ema noorenäolisena, tema nägu oli alati olnud kortsurägune, kuid iga kortsuke väljendas

headust, igas kibras oli varjul naeratus. Kui ta ei laulnud, siis rääkis, tema kõne aga erines laulust väga vähe.

«Ena mul kotkast, temale anna võid — küll oskab küsida. Sina aga vala piima peale. Ära laiuta, marjake, ega sa bojaarimajas ela. Söö ära ja tõuse püsti ning ütle aitäh.»

Ta võis juttu vesta ka lehmaga, kesikuga või lihtsalt mingi roikajupiga, mida ta viltuvajunud tarale toeks sobitas.

«Ah, sa võrukael, või ei taha pidama jääda, mina aga olen jonni täis. Panen igaühe sinna, kuhu tarvis. Noh, näed sa, niimoodi. Oledki kenasti paigal, kullake, ja mul on jälle üks mure vähem...»

Nii rääkis ta ka mehega, põrmugi kohmetumata sellest, et too vaikib nagu puunott:

«Missuguse siledakesena sa alati koju tuled, justkui hobune pärast kündi. Millal sa siis jälle minema lendad?... Küllap vist kolmapäeval? Kõigest kolm päeva... Hea seegi, puhastad sulleki ja — jumalaga...»

Arusaamatu, kuidas olid kokku sattunud need kaks teineteisest täiesti erinevat inimest, veel arusaamatum aga, kuidas isa paljude aastate jooksul polnud niisuguse naise kõrval üles sulanud, kuidas ta võis ennast mugavalt tunda kuskil mujal, ilma temata. Aga võib-olla just mugavust ta kõige enam kartiski?...

Nüüd elas isa kodus, töötas kolhoosis. Ta oli vananenud, kiilaspäiseks ja halliks läinud — suurena, kondisena, hallina ja vimmakana istus ta lauas, jämedatest soontest sõlmilised rasked käed enda ette pandud. Tundus, et tal oli raske püsti hoida suurt pead, tundus, et täisealine noormees, tema sõdurist poeg, kes lauas vabalt käitus, viis teda kimbatusse. Seepärast vist oligi isa tavalisest jutukam ja, veider küll, tema hääles kuuldus karedat piinlikkust.

«Aga mina ütlen sulle, vennas: hoia maast kinni, ära temast eemaldu, ei maksa... Räägin enda järgi, jooksin ise maa juurest minema, nüüd kahetsen. Omal nahal olen tunda saanud: maa lähedal elatakse lihtsamalt, puhtamalt. Aru sain küll, kuid mis seal salata — milleks enam, juba hiljavõitu...»

«Ei, ma andsin ka avalduse. Peaks tulema väljakutse.»

«Eks vaata... Ega sa isa mõistusega ela. Mulle tundub, et sa veel kahetsed. Maa lähedal pole kerge elada... Ja-

ah... Seal muidugi on elu kergem, kuid tühisem. Tühisus aga, vennas, on hirmus asi, see uuristab hinge nii ära, et ainult prügi jääb järele. Ja-ah, prügi, tuhk.»

«Oh sa heldeke!» ütles ema ahju juurest. «Küll on hea kuulata! Imede ime, kus vana känd sattus jutuhoogu. Nelikümmend aastat tunnen teda, aga ei ole veel kuulnud, et ta keel nii väledalt oleks käinud.»

Tema ise aga polnud põrmugi muutunud: niisama kärstult liikuv, niisama kortsuline — mitte rohkem — ja sõbralikult jutukas. Ja küllap öhtul une eel kuuleb Fjodor tuttavat:

Kased ärmaõbedased,
kuused külmast karused...

Ja kui tuttav, kui rõõmustav, kuidas ta kolistab ahjuharkidega, liigutab potte, valmistab sööki. Esialgu aga nukrutseb laual üksinduses vaid pudel hägust samaggoni — ostuviina pole praegu ju saada.

Matjora oli vananenud, isa oli vananenud, ema üksi pole petnud, pole alt vedanud — oli täpselt selline, nagu ta teda mäletas, nagu tahtis näha.

Isa aga kompab teda ettevaatlikult oma pleekinud silmadega, jätkates kõnelust:

«Näe, kus häda — tean, sulle selgeks teha aga ei oska. Ja sind tagasi hoida pole mulle üldsegi jõukohane. Olen ise kogu elu tõde otsinud. Tõde aga, noormees, on lihtne. Ja-ah, lihtne... Elad — see ongi kogu tõde. Elad, sööd, jood, magad, töötad, et elus olla. Mingit teist tõde maailmas ei ole, ära otsigi. Näed, meie ema oskab elada, talle pole midagi muud tarvis. Mina aga pole osanud... Ja sina vahid ka kuidagi viltu, sulle on ka rohkem tarvis kui elus olla.»

«Elus olla... Olen ka ise nii mõtelnud. Elus olla — ja rohkem pole tarviski,» vastas Fjodor.

«Oled mõtelnud?... Sedasi?... Sina?...» Isa laup tõmbus suurtesse kortsudesse, tihedad kulmud kerkisid usku-matult.

«Rindel... Tulistavad su pihta otsesihetamisega, mürsud pööravad su kõrval mulda segi, sina aga litsud end vastu maad ja mõtled: kui teaks, et ka homme näed päikest! Kui ainult jääks ellu, midagi rohkem pole tarvis.»

«Oh koledust küll!» kostis ema. «Mida su laps peab kannatama...»

«Surm aga läks mööda,» jätkas Fjodor, «vähe on lihtsalt elada ja päikest vaadata.»

Isa pea vajus madalale:

«Tähendab, siis surma palge ees... Võib-olla, võib-olla... Vististi on ka minul surm suu kõrval.»

«Kas sa kuuled... Sul, kullake, on veel vara pisaraid valada,» muutus ema lõbusamaks. «Pea mu sõnu mees — sina elad veel kõigest kauem. Vana puu peab kaua vastu.»

Hundikarva hall langetatud pea, väsinult laual lebavad suured käed — niisugune siis oli tema isa. Hingepõhjas oli Fjodor alati tajunud, et ema on tugevam sellest karmist mehest, keda kõik kartsid, kes nooruses oli õlaga ümber lükanud kotikoormaid, kakluses suutnud jagu saada viiest jõmmist. Kuid vaevalt oleks ta üksinda neli last üles kasvatanud, koolitanud, jalule aidanud, ilma et oleks murdunud, muretu meele ja elurõõmu säilitamisest rääkimata. Ema oli tugevam ja lihtsam. Isa ei ole lihtne. Kogu elu on ta kõigest väest millegi poole püüdnud, millegi kõrgema poole, millest tal endal õiget aimu polnud. Oli ära väsinud, ilma et oleks seda kätte saanud — nüüd istub, hall pea norus.

Lauale ilmusid searasvas praetud kartulid piklikul pannil, ahjupõrandal küpsetatud kuklid, hapukapsad, rukki-jahupirukasse peidetud värske haug.

Ema seadis end istuma laua nurgakese juurde, laskis räti juustelt õlgadele vajuda:

«Ma muidu ei võta seda pagana mürki suhugi, niisuguse sündmuse puhul aga joon küll.»

Ja heitis pilgu pojale, hääle katkedes õnnest.

Kortsudest küntud ümmargune nägu, roosad põsed, mis alles õhetasid ahjus põlenud kasepuude kuumusest, värisevad kotikesed lõua all ja läikivad pisarad silmis. Fjodor lausa kohkus: see oli vist kõige õnnelikum hetk ema elus, õnnelikumat pole olnud — poeg tuli elusana ja tervena sõjast tagasi...

Päike kadus metsaga kaetud kauge mäe taha, mis meenutas kummuli lamava karu paksu, karvast keret. Kadus — ja taevas plahvatas, kattus kurjalt hõõguvate

pilvedega. Ja taevase tulekahju taustal joonestasid oma kaari pääsukesed. Tuulevaikuses tardunud jämedad kuused mõtlesid iga raugaliku oksaga, iga okkaga pingeliselt mildestki isiklikust, väarikast, aastatepikkusest, mis inimesesse ei puutu. Ja murtud ladvaga toomingas laotas kahele poole oma sagraiseid oksa nagu kahte suurt kõrva, mis teraselt püüdsid tabada kuuskede saladust. Lõbus, sõbralik Uzdalitsa jõeke oli ähvardavalt tumedamaks muutunud. Oli kuulda, kuidas laine vastu madalikku laksus. Ainult vaiksetel öhtutel kandus see hää siia, päeval ei ulatunud kunagi. Tarede vanad palkseinad olid loojangust ruuged. Rahu valitses Matjora küla kohal, rahu valitses tema ümbruses.

Fjodor polnud pettunud emas, polnud pettunud ka looduses — see oli täpselt endine, vahest ehk veelgi mõjuvam, veelgi lähedasem.

Fjodor istus kõrgel trepil, mille isa oli hiljuti teinud. Tuli ema.

«Kas sa kõndima ei lähegi, pojake?»

«Kuhu?»

«Käiksid natuke külavahel — las imetlevad. Oijah! Praegu pole ju mingit lõbu. Päike läheb looja ja kõik magama nagu kanad.»

«Ka minul kipuvad silmad kinni vajuma.»

«Lähen, teen voodi valmis.»

«Pole tarvis. Heidan sarasse.»

«Seal on ju katus nagu sõel. Äkki tuleb vihma... Ja heina on vist vähevõitu.»

«Isa kasukas on ikka alles?»

«Vedeleb kuskil. Ainult nime poolest ongi veel kasukas. Karv on täitsa küljest ära nagu kärnasel koeral.»

«Küll käib.»

Rindel oli ta kojujõudmisest unistanud. Ja oligi jõudnud koju!

Ninna tungis lambanaha, pööningutolmu ja heinte lõhna — ainult tubaka lõhn oli välja tuuldunud, ja lehm ohkis all oma lihtsa lehmasaatuse üle ja üksik täht vaatas läbi katuseaugu, sugugi mitte üks täht, vaid neid oli mitu — katus oli kõdunenud. Siin siis oligi kõik see, millest ta oli unistanud, mida oli koguni kartnud uskuda. Kõik oli läinud täide! Muudkui ela pikki aastaid ja ole terve, ära rooma, vaid kõnni, ela katuse all, mitte kaevikus, pole kuule, pole miinide ulgumist. Vähe! ... Mõne

päeva pärast jätab ta maha selle sara, isamaja, kasuka ja heinad, läheb vastu teistsugusele elule, mis on tundmatu, kindlasti aga vähem mugav, vähem rahulik. Ja tal tuleb läbi ajada üliõpilase stipendiumiga — mis aita-
jat on isast, tuleb emast lahkuda... Mis teda küll ees ootab?

All hakkasid nagisema vana redeli pulgad.

«Kas magad või?» Isa sügav, ettevaatlik hää.

«Ei veel, roni üles.»

«Ainult minutiks...»

Lauad liikusid raskete sammude all, isa — suur ja eba-
määrane pimeduses, laskus nohisedes Fjodori kõrvale.

«Tahan küsida... Kas inimestele on nii väga vaja pildi-
kesi, mida sa maalima hakkad? Leib on vajalik, pildid aga... Ah?»

«Inimene ei ela ükspäinis leivast.»

«Kas tõesti mitte? Kas see pole pettus?... Inimene on osav ennast petma. Vaatad ümberringi: mis sa teistmoodi oled kui kask või takjapuhm — sisu on üks. Takjas elab elamise pärast. Tärkab, annab seemet teiseks takjaks, sureb välja, ja inimene niisamuti... Noh, milles on erinevus — selles, et inimene maa peale teistest rohkem jälgi jätab, ja ongi kõik... Sisu on ühesugune — elada ja surra.»

Fjodor ei näinud pimedas isa nägu, kuid tajus, et isa on põhjalikult ja tõsiselt erutatud. Mitte ilmaaegu polnud see seltsimatu inimene siia roninud. Tundub, et viimastel aastatel otsib ta mingit vastust oma pikale sassiläinud elule — üldiselt võttes ebaõnnestunud elule.

«Kas sina siis tahaksid takjas olla?» küsis Fjodor.

«Mis siis ikka, miks mitte... Küllap on ka takjal omad rõõmud. Põua ajal ta närbub, siis on tal teadagi häda, valab aga vihma — ärkab ellu, on rõõmus, õnnelik.»

«Valetad, ei sa tahaksid!» Fjodor tõusis küünarnukile. «Mispärast sa oma elu jooksul rahu ei leidnud, aina otsisid midagi, ei tahtnud takja moodi elada. Takjana võib aga elada ka inimese nahas — süüa-juua, naisega magada, et teist inimest-takjat ilmale tuua. Sina seda millegipärast ei tahtnud.»

«M-jaa...» Isa istus kaua ähmase varjuna, nohisedes aeg-ajalt. «M-jaa... See on õige... Noh, maga.» Ta tõusis. «Eriti mugavalt sa siin end sisse seadnud ei ole, kui ainult vihma ei tuleks. Ikka pole aega saanud katust

parandada. Pole aega ja pole põhjustki. Oma aja tiksume ei-
dega kuidagi ära ka sihukese all.»

Ta läks ära mööda igivanu kõikuvaid põrandalaudu, mis olid kaotanud isegi võime kiiksuda. Lahkus kimbatuses, ilmselt mitte veendununa ja muidugi kaugeltki mitte rahustatuna.

Fjodor aga vähkres, niheles, ei saanud und, kuulatas. Lõpuks kuulis ta kuskilt tagaööst, juurviljaaiast:

Kased ärmaõbedased,
kuused külmast karused...

Ja alles siis ta uinus, endamisi õnnelikult naeratades, unustanud silmapilkselt kõik inimsoo ees seisvad kõrged ülesanded, mille teostamist ta endale kohustuslikuks pidas.

Kes aga oli otsa jäänud, see oli Savva Iljitš.

Nad kaelustasid ja Fjodor tundis oma käte all vanamehe teravaid, hapraluulisi õlgu. Savva Iljitš oli Fjodoriga nüüd pool pead lühem, koltunud ja kipras ning ta nösunaline nägu meenutas praegu emakoera juurest äravõetud kut-
sika kurba molu. Juuksed olid tal endiselt kunstniku moodi pikad, kuid hõredaks jäänud ja rippusid harvade sirgete salkudena. Tema kõhetust kogust, mida kattis ruske, paigatud küünarnukkidega pintsak, tundus liikumisel tulevat kondiklõbinat.

Kui aga Savva Iljitš lauda istuma pandi — jälle pidu-
laud rasvaste praekartulitega, mahukate pirukatega, uduse samagonnipudeliga —, nägi Fjodor seda, mida esimesel pilgul polnud märganud: vana joonistusõpetaja näljast teravaks muutunud põsenukke. Savva Iljitšil ei olnud aia-
maad, ta ei olnud nende hulgast, kes oleksid nutikalt osanud vihma käest räästa varju pääseda; sõja-aastad evakueeritutele täistuubitud raudteejaamas olid julmad idealistidele, kes ei osanud reaalse eluga kohaneda.

Ta oli alles hoidnud kõik Fjodori joonistused, alates esimesest joonistusblokist, mille ise kunagi oli kinkinud. Häbelik puna põskedel ning mõru helk silmis, tunnistas ta Fjodorile:

«Mis siin salata, mul tuli siin mitte just päris nii... Küladest toodi surmasaanute fotosid, joonistasin maha, suurendasin neid, raamisin...» Ta tõmbus nukralt kõssi. «Joonistasin fotodelt... Kuid sa tead isegi, et muidu poleks ära elanud. Toodi kartuleid, mõnikord mune...»

Ta oli joonistanud fotodelt, mitte natuurist, — oli teinud püha kunstiga äri, reetnud loodust, alandanud end omaenese silmis.

Fjodor lehitses oma vanu töid uudishimu ja tumma erutusega. Ei saanud aru, olid nad head või halvad, kuid mõnes — mitte kõigis! — oli muretut, primitiivset julgust. Ühel olid mändide tüved paberile pandud ühe pintsli tõmbega, teisel oli lilla küürakas heinasaad. Mõtelda, kus julgus — lilla! Nüüd oleks vist küll enne kaalunud, mis värvi võtta, pärast järelemõtlemist aga vaevalt oleks niiviisi söandanud.

Kunagi oli tal nende tööde hulgas olnud ka lemmikuid. Näiteks metsatukk niitmata aasaga, mis kirendas valgetest karikakardest ja sinistest kellukatest. Nüüd see enam ei meeldinud: mets oli nagu tume müür, õied liiga magusarmsad — Savva Iljitši mõju. Ei, instituudis ei näita ta ainustki neist töödest — vana, aegunud kraam. Saagu Savva Iljitš nad endale mälestuseks.

Õhtu eel võeti kaasa värvid ja mindi kahekesi etüüdi tegema.

Kuid vaevalt olid nad üle kõikuva sillakese Uždalitsa teisele kaldale niidetud heinamaale jõudnud, kui neid tabas vihmahoog. Kiiresti mööduv suvine sadu väheldasest, ent kurjast pilvest, mis aeg-ajalt varistavad äikesevalinguid nagu munakivide kuhilaid. Päike aga paistis endiselt. Vihmajugadest tulvil õhk sillerdas, pulbitses, — märatsevalt pidulik, naerev, millelegi vallatule, poisilikule ässitav. Selles pulbitsevas hõbedases õhus suplesid lehmad, eredad ja läikivad roheluse taustal. Ehkki kõhnad ja väikesed, näisid nad praegu monumentaalselt suursuguste ja tähtsatena nagu paganlikud küllasuse ebajumalad.

Pilv roomas urinat oma sisemusse peites kaugemale, maha jäi kiiskav-ere ja märg päikesepaisteline maailm hõõguva roheluse rüpes. Kõige krooniks tõusis üldise võidutsemise hümnina taevasse üle kogu võlvi kummuv selge vikerkaar — nii tihke, et lindki ei oleks sealt läbi lenna-

nud. Üle kogu taeva, surudes juuri märga, ergavasse maasse.

Kõhetute säärtel ümber hoiduvate kortsunud pükste ja põskedele liubuvate naisejuustega Savva Iljitš hakkas naljakalt askeldama, tuues vahetevahel kuuldavale summutatud hüüdeid:

«Ah sa!... Ah sa!...»

Ta hakkas lahti sikutama oma vana koolmeistriportfelli, mille sees olid paber ja värvid.

«Ah sa!... Ah sa, missugune ilu!...»

Nagu lapsepõlves, nii toetus vikerkaar nüüdki ühe jalaga siinsamas käeulatuses asuva Rogovi soo hõredasse metsa. Ja nagu lapsepõlves tekkis kange tahtmine joosta sinna, kontrollida, kas vikerkaar tõepoolest elab seal, näha teda ligidalt, katsuda käega.

Ka Fjodor istus kannule, paber põlvedel, kuid ei puudutanudki seda, ainult vaatās... Tundis end abituna ja jõuetuna, ei suutnud haavata seda, mida nägi, seda, mida praegu läbi elas. Istus liikumatult ja vaatās, kuni vikerkaar kahvatus.

Savva Iljitš aga tegi pildi: roheline heinamaalapp, puud kõrguvad taeva poole, taevas aga vikerkaar nagu aasta-laada look.

...Kodus andis ema talle kirja. Fjodor rebis ümbriku klärsitult lahti — paber instituudi nurgastambiga, kutse Moskvasse.

Fjodori saatsid rongile ema, isa ja Savva Iljitš.

Ema nagu oli nutetud ja kurb. Temal ju asendus õnn ruttu murega, — oli lihtsameelne inimene. Ta nuuskas rätikusse, ohkas, kordas sajandat korda tarbetuid sõnu:

«Kirjuta tihti, ära vanu kände unusta.»

«Kui vastu ei võeta, kohtume peatselt.»

«Oh...» alustas ema.

Ta rõõmustaks, kui vastu ei võetaks, — poeg tuleks siiasamasse elama, võtaks naise, sigitaks vanaema rõõmuks lapselapsi, kui surmatund kätte jõuab, matakas maha. Mida elult veel tahta?

Puhtas särgis ja siledaks soetud juustega Savva Iljitš oli erutatud, vaatās truult ja armunult Fjodorile näkku, muudkui sekeldas ja kordas kirglikult:

«Usun! Usun sinusse! Sina oled talent! Sina raiud endale

tee. Kes teab, kes teab, kui saad suureks meheks, kas siis meenutadki enam Matjorat ja meid. Ju see minule polnud määratud, sinusse aga usun ma nagu issameiesse...»

Käes hoidis ta mingit hoolikalt kinnikõidetud pakki.

Isa, peas vana nokkmüts ja seljas kalevine pintsak, mis avarana ta laiadelt kondistelt õlgadelt alla langes, oli endassetõmbunud ja vaikiv, kuid aeg-ajalt tabas Fjodor endal tema keskendunud pilgu. Millegipärast ei olnud kahju mitte emast, kes nuttis, vaid isast. Ema mure pole suur, ta harjub kiiresti mõttega, et poeg on õppimas, isa aga hakkas just nagu lähedaseks saama, peaaegu et leidis poja, nüüd aga poeg kaob — ning jällegi on üksindus, jälle jääb ta ainult iseendaga, oma rõõmutute mõtetega elust, mis pole elatud nõnda, nagu oleks tahtnud.

Raudteejaam — pumbamaja matsakas peanupp laohoonete katuste taga, palkidest jaamahoone, aegade vältel rohetama lõõnud vaskne kell ukse kõrval, tüsenema hakanud jaamaülem punasepõhjalise vormimütsiga.

Tuli rong. Üks nendest rongidest, mida Fjodor lapsepõlves oli kadedalt pilguga saatnud, vagunitelt lugedes: Arhangelsk—Moskva, Vladivostok—Moskva, Moskva—Habarovsk.

Fjodor süleles ema, suudles teda:

«Kirjutan, kirjutan. Kui ainult vastu võetaks.»

Pöördus isa poole:

«Noh, isa...»

Ja kohmetus, lõi tahtmatult araks — isa silmad mütsinoka varjus läikisid kahtlaselt ja raskepärased, sügavad kortsud näol olid mahenenud.

«Õpi, olgu siis peale...» ütles isa kätt sirutades, häbenedes kõigi juuresolekul poega emmata. «Õpi... Püüa edasi... Ja veel... Mis ma veel ütelda tahtsin... Olen mõtelnud, et teist niisugust rahutut lollpead kui mina rohkem ei leidu. Nüüd aga oled, näe, sinagi rahutu, sõidad otsima ei tea mida. Vahest inimesed leiavad midagi. Pole tähtis, kas sina või sinu poeg, — leiavad. Ah?...»

Isa kõhatas erutatult rusikasse, Fjodor embas teda. Esmakordselt elus suudlesid nad teineteist. Isa pöördus kohe ära, kõhatas jälle.

«Olen juba vanaks jäänud, minust on vähe abi. Eh, oleks jõud endine — kõik hoiaksin sinule... Ainult et piltide maalimine — see pole kellegi tõsine töö.»

Savva Iljitš tammus jalalt jalale, ootas oma järke. Kae-

lustasid nemadki. Savva Iljitš pistis Fjodorile pihku kinni-
nõõritud paki, pomises pilku peites:

«Mul on piinlik, kuid tee mulle meelega... Suur palve... Siin on mu tööd. Näita neid asjatundjatele inimestele, las hindavad, las vaatavad korrakski... See pole ju raske — vaadaku ja ütelgu üks sõna: kas nad on head või halvad, kas on vanal Savval jumalikku sädet. Palun...»

«Ma näitan,» lubas Fjodor hämmelduses.

«Need on mu kõige paremad tööd... Asjatundjatele inimestele... Ja kriipselda mulle paar reakest. Ainult tõtt, ilma varjamata.»

«Saab tehtud.»

Rohekas vaskkell lõi kolm korda. Teispool jaamahoonet, rongi eesotsas, huilgas vedur. Fjodor hüppas vagunitrepile. Vagunid kõlksatasid, vihmadest piitsutatud ja tumedaks muutunud jaamahoone hakkas tahapoole nihkuma, ning ühes sellega kadusid väike tolmune kahe laudpingiga muruplats, ema nukker ilme, silmadele surutud nokkmütsiga isa nägu ja Savva Iljitši hingestatud, peaaegu karm pale.

Jääge hüvasti...

7

Uks avanes ja tõugeldes tormasid tulevased üliõpilased stuudiosse.

Maali eksam: natüürmort.

Ljova Slobodko, pikk lendurivormis noormees muheda roosa näoga, laskis kuuldavale pika vile:

«Kiviga rosinake. Ärge kivi kurku ajage, poisid.»

Natüürmort tundus esimesel pilgul ülimalt lihtsana: jämeda pleekimata linase riidega kaetud taburetil tume, peaaegu must pudel, selle kõrval kandiline klaas ja kaks erekollast, värsket sidrunit, nende taustaks sinakashall sein.

Ta polnud kordagi elus õliga maalinud ega paletti käes hoidnud. Tunaeile alles olid poisid õpetanud teda lõuendit kruntima. Kõik on uudne... Ent kui see pudeliga natüürmort ei õnnestu — pööra otsad ümber ja tagasi Matjorasse: kallid vanemad, asjata valasite lahkumisel pisaraid, armas Savva Iljitš, sa eksisid — talent puudub. Teadagi,

hiljem rusub sind vist kogu eluaeg teadmine, et oled hädavares.

Kergena, usaldustäratavalt jõukohasena näis see natüürmort. Mis keerulist võis olla pudeli, klaasi ja kahe sidruni lõuendile maalimises! Pudel musta värviga, hele laik küljele, sidrunid kollasega, taust sinakaga. Ja kui poleks olnud kõnelusi ümberringi, ei oleks Fjodorile üldse pähe tulnud tuju langeda lasta selle pärast, et ta esimest korda elus paletti käes hoidis. Külge külje kõrval Savva Ilijtsiga oli ta hoolikalt maalinud kuuskede ja kaskedega maastikke, küll tuleb ta kuidagi ka pudeliga toime.

Igast küljest puutusid talle kõrvu repliigid:

«Urimus.»

«Hall gamma.»

«Hall kronu...»

«Eks katsu siia passitada neid saatana sidruneid — välja kipuvad.»

Ilmnes, et natüürmort pole sugugi selline, nagu talle paistis. Sellesse ei suhtuta halvaks panevalt. Küllap siin on peidus midagi, mida ta pole mõistnud. Tema seda ei näe — tähendab, komistab kindlasti. Fjodor vaatles läbipaistmatut pudelit ligikaudu samasuguse tundega, nagu kunagi oma esimesel rindepäeval oli silmitsenud päikesest paljaks-kõrbenud nõlva, mida mööda pääses kaevule.

Vahest aga on ta teistest niivõrd andekam, et talle kõik lihtne näib? Ta ju ei tunne veel ennast...

Kuid raamile tõmmatud lõuend, krobeliselt matt, krun-dist õige pisut läbitungivate koeniitidega, oli puhas. See polnud mingi paberitükk, vaid kujutlusvõimele loovutatud ruum. Ta kutsus esile vaikse erutuse, sundis unustama, et ümberringi trambivad inimesed, et sind ootab mingi nüke, mida sa ei taipa. Sa oled astunud teise ellu, salapärasesse, udusesse, lõuendi raamidega piiratud maailma. Pudel, klaas, sidrunid...

Algul aralt, vaevalt sõandades lõuendi puhtust häirida, pärast julgemini hakkas Fjodor söetükikesega visandama pudelit, klaasi ja kahte sidrunit... Kuid juba kasvas kärsitus, juba nõudis pudel värvi, sidrunid oma päikeselist sära, juba nägi ta mitte tuhmi sütt, vaid mahlakat, helisevat, pisut õliga lahjendatud värvi lõuendile laotumas.

Nõnda ei lõpetanudki Fjodor joonist, märkis ainult ära, kus miski asuma peab. Ta ei kärsinud kauem oodata, surus kiirustades paletile esimese lume kombel silmi paitavat

tsinkvalget, savikalt paksu ookrit, tihket, peaaegu musta, oma mürgise jõuga hirmutavat krapplakki, pidulikku kina-veri...

Alustas pudelist, kastes selle jaoks märgitud koha pimedusse.

Korraga tundis, et keegi seisab tema selja taga ja vaatab lähelepanelikult. Pöördus ümber — üht õlga kõrgemal hoides ja rõõmutult silmi pilutades jälgis teda Valentin Veniaminovitš. Ja pintsel ta käes lakkas otsekohe sõna kuulamast, tekkis tunne, nagu seisaks tema, Fjodor, eksamineeri ees alasti.

Pilvise näoga keeras Valentin Veniaminovitš selja, läks teise molberti juurde.

Ühes käes pintsel, teises palett, põsel ultramariinsinine värvilaik nagu hirmuäratav muhk, astus Fjodori juurde tema uus tuttav Ljova Šlihman. Paksud huuled murelikult valla, takseeris ta keskendunult nohisedes Fjodori alustatud tööd, kus valgel lõuendil ei mustendanud mitte ainult pudel, vaid olid juba valmida jõudnud ka sidrunid.

«Vanapoiss,» ütles Ljova kähedalt, «sa tee parem kõigepealt natuke allamaalingut üldiseks fooniks. Muidu kisud tükkideks: pudel, sidrunid... Nõndamoodi sa otsi kokku ei vea. Katust, vanapoiss, ei ehitata ju enne vundamenti... Leia kätte kõige tumedam laik ja võrdle, mis on heledam, see olgu sulle teerajaks, muidu eksid ära.»

Fjodor sai aru: tema asjad on halvad, kui Ljova appi tõttas.

8

Kolme päeva eest oli Fjodor otse rongilt instituuti tornanud. Vaevalt oli ta käe uksele poole sirutanud, kui uks ävanes ja sealt väljus mees. Esimesel hetkel oli Fjodor teda pidanud maalriks või krohvijaks, kes instituudis remonti lõpetab: määrdunud püksid olid põlvedest kottis, kuub värviga koos, rasvased juuksed kammimata, nagu pundunud.

«Vanapoiss,» pöördus mees käigult tema otsekui ammuse tuttava poole, «anna kolmeline, tahan õgida, leiba välja osta pole aga millegagi.»

Fjodor sattus segadusse, otsis taskust kolm rubla, ulatas vaikides küsijale.

«Sa ära karda, vanapoiss, ma annan tagasi!» Võõras peitis kortsunud paberraha taskusse, vaatas korra Fjodorile otsa ja kohmetus äkki omakorda.

Fjodor nägi helesiniseid, heasüdamlikke silmi, mõistis, et veider võõras ei valetanud: võttis raha tööpoolest leiva jaoks, tahab siiralt seda tagasi maksta, kuid kindlasti ei maksa — unustab.

Poolteist tundi hiljem seisis Fjodor ühiselamu komandandi laua juures lühikeses järjekorras kellegi õlaka noormehe taga.

«Perekonnanimi?» küsis noormehelt komandant.

«Mõš ilma peenendusmärgita,» vastas noormees.

Mõš Ilma Peenendusmärgita pöördus ümber, suunamisleht käes, ja Fjodor silmas nägu, mis näis olevat õnnelikult kokku sobitatud erinevatest tasapindadest: lai puhas lame otsaesine, lamedad, terve punaga kaetud põsed, lamedad lõuapärad, isegi tugev kael näis kuidagi kandilisena. Ainult peente huulte kurrud ei sobinud üldise stantsiga — neis oli midagi närbunut, vanaidelikk.

Kõik kolm said kokku ühes toas:

«Tere, vanapoiss! Tore, hakkame koos elama,» tervitas Fjodorit too, kes oli temalt kolm rubla laenanud.

Kogukas noormees tõusis koikult, sirutas laia valge peo nagu labida:

«Ivan Mõš.»

«Ilma peenendusmärgita...» täiendas Fjodor.

«Õige küll, on sihuke ebamugavus. Mõš, ja ilma peenendusmärgita, alati ja ikka kaitse oma õigust meessukku kuuluda.¹ Kuidas sinu nimi on?»

«Fjodor Matjorin.»

«See on juba inimese moodi.»

«Mina aga olen Ljova Šlihman,» ulatas Fjodori võlglane higise käe ja ilma vahepeatusega viitas uhkeldävalt Ivan Mõšile:

«Tema on Kiievist, tead. Koopakloostri lähedal üles kasvanud.»

«Eks sa näe, kus leidis koha. Pühapaigas.»

«Sa ära naera midagi, vanapoiss. Mina olen Harkovist, Kiievi Koopakloostrit aga pole mul veel au näha olnud.»

«Noh, ja mis siis sellest? Oled sa usklik? Õigeusklik?»

«Mina — usklik! Ja veel õigeusklik?! Šlihmanid, võta

¹ МЫШЬ on vene keeles naissoost sõna. Tõlk.

teadmiseks, vanapoiss, on kohalikud juudid, põlvnevad muistsest Novgorod-Severski linnakesest, mille asutas juba vürst Igor.»

«Mis Kiievi Koobasklooster sulle siis ette puutub?»

«Vanapoiss! Sa paned mind imestama. Kiievi Koobasklooster! Vene muinasaja varakamber! Patriarh vene pühakodade seas! Kas sa üldse tead, hulgas, mida tähendavad maailma arhitektuuris vene kirikud?»

«Sa tahtsid ütelda — tähendasid?»

Ljova Šlihman hüppas toa keskele, nagu punane, juuksed salkus ja raputas saamatult, naiselikult rusikaid:

«Tähendasid! Kas praegu ei tähenda? Vene maastik ilma kirikuteta! Ilma valgete kellatornideta, ilma sibulkupliteta! ... Kellad võeti maha! Kellahelin Venemaa avaruste kohal, levitanlikud õhtukellad kuldsete veteväljade kohal! Kus ta on? Ütle, vanapoiss, kus ta on! ...»

Ilmus neljanda koiku omanik, muigas kõnehoogu sattunud Ljova Šlihmani üle.

«Jaroslavna itk hukkuva põlise Venemaa pärast.»

Ljova Šlihman haaras kinni oma sagrais juuksesalkudest.

«Poesia hävib! Me hävitame ilu! Kuidas võib ükskõikne olla, puupead? Venemaa luitub, paneb selga näotu ülikonnakese! Rahvuslik koloriit, rahvuslik pale — kus see on?»

«Hüva, hüva, pea nüüd natuke vahet, lase inimesega tuttavaks saada... Vjatšeslav Tšernõšov.»

Rässakas, suure peaga, juuksed lõigatud nagu paberossi-karbil «Poks» kujutatud poksijal, teineteisest eemal asetsevad hallid silmad rahulikud, liigagi tähelepanelikud. Isegi pärast seda, kui Tšernõšov selja oli pööranud, tajus Fjodor veel mõni aeg tema pilku.

Fjodor ja Ivan Mõš, Šlihmanist rääkimata, olid rietatud juhuslikult — mundripluus, saapad. Tšernõšovil aga oli seljas hästi istuv hele ülikond, jalas viigipüksid, koikule viskas ta kitsa paelaga kaabu — see oli viimane mood, mis oli tulnud pilotkasid ja kalevisi rantmütse välja vahetama.

Ja hoiak oli Tšernõšovil erariideski sõjaväeline, hää rahulikult võimukas, kindlasti pole ta sõdurikoormat kandnud — sai kursandist kohe ohvitseriks.

«Tuleb välja, et meid on nüüd täiskomplekt. Kuidas oleks, kui tähistaksime tutvuse algust? Kes teab, võib-olla tuleb kõik viis aastat külg külje kõrval elada!»

«Tähistame,» oli Šlihman meelsasti nõus, kuid hoiatas ausalt: «Minul, vanapoiss, on taskutes Torricelli tühjus.»

Mõš ilma Peenendusmärgita kogeles kõheldes:

«Mul on kolmelised...»

«Hüva, hüva, läki, poisid.»

Laiguliseks pudenenud seintega kohvikus, kust sõjaaegse söökla hapukad lõhnad olid alles välja tuuldumata, telliti viina, tagasihoidlikku suupistet, mõned pudelid limonaadi.

Šlihman jõi ainult limonaadi, viinast keeldus vastikus-tundega, oma sasipead raputades selgitas ta Fjodorile tundmatu sõnaga:

«Mul on idiosünkraasia.»

Jõi limonaadi, kuid nii veider kui see ka polnud, jäi purju võrdselt teistega, süttis, hakkas valjul häälel rääkima hukkuvast muinasajast, kaduvast poeesiast, luges pisarsilmil Blokki:

Mu maa, kes kerjakotti kannad,
su hurtsikud, su pikad teed,
su itkud, hallid taevavarannad —
kui lembepisarad on need!

Fjodor vaikis, jõi ning kadestas Ljova Šlihmani mõistust.

Ivan Mõšil olid ainult silmad sõbralikult õliseks muutunud ja näol laius nüüd märatsev puna. Tšernõšovi hallid silmad olid tumenenud, nagu mahenenud roosaks ja õrnaks nagu tütarlapsel.

Ljova Šlihman oli, nagu selgus, elanud Harkovis, kunsti-kooli aga millegipärast lõpetanud Pensas. Ivan Mõš polnud kooli lõpetanud, kuid oli üle aasta töötanud kunstnikuna armeeklubis, maalinud koguni teatridekoratsioone. Vjatšeslav Tšernõšovi isa oli küllalt tuntud kunstnik, graafik. Vjatšeslav ise oli enne sõda kunstiinstituuti astunud, kuid esimeselt kursuselt armeesse läinud ja nagu Fjodorgi kolm korda haavata saanud. Üksi Fjodor polnud kuskil õppinud ega kunstnikuna kuskil praktiseerinud, kui mitte arvestada Savva Iljitši primitiivset õpetust, et parimaks õpetajaks on loodus.

Kohvikust väljumine ei möödunud vahejuhtumiteta. Kahele ülemääraselt trimbanud sellile — üks kandis merevaelase vormikuube, teine kuklasse lükatud kaabut — mil-

legipärast ei meeldinud toekas, tähtsalt sammuv Ivan Mõš. Nad hakkasid talle kahelt poolt kallale kippuma.

«Lõusta nii rammusaks puginud, et lõhkeb.»

«Anna talle vastu kaupmehelarhvi! On end rindemeheks üles löönud!»

Ivan Mõš tõrjus neid malbelt:

«Mis te nüüd, poisid!... Jätke ometi järele... Mis te minust tahate?... Ma võin kõvasti virutada...»

«Noh, lase aga käia! Või hirmutama.»

«Vastu kaupmehelarhvi! Viruta talle vastu kaupmehe-larhvi!»

«Minge minema, poisid... Muidu annan kõvasti... Mis te minust tahate?...»

Fjodor ja Tšernõšov püüdsid joobnuid eemale tirida, nood aga tikkusid suudlema:

«Teie olete omad poisid. Teie olete rindemehed! See k-koerapoeg on tagalas istunud!»

Ja nad ründasid häbelikku Ivan Mõšši uuesti.

Siis võttis Ivan Mõš ettevaatlikult, tundus, et kartlikult, klošpükstes merevaelasel ja kuklasse lükatud kaabul mõlema käega kraest kinni ja pani neil laubad vastamisi. Kostis puine kolks ja mõlemad sõjamehed vajusid totralt pead vangutades lõdvalt kõnniteele. Ivan Mõš seisis nende kohal ja ütles endise malbusega:

«Noh, näete... Ma ju hoiatasin... Noh, näete, mis te siis ometi...»

Tšernõšov heitis pea kuklasse, pahvatas laginal naerma:

«Braavo! Oli alles löök!»

Ljova Šlihman kõndis kogu tagasitee õnneliku näoga, rind kõrgilt ja sõltumatult ees — hoia alt, löömamees tuleb.

Ühiselamus katsusid kõik enne magamaheitmist järe-mööda Ivan Mõši lihaseid ja patsutasid ta laia selga nagu hobuseparisnikud.

«Kannatlik oled, jändasid nende kahega nii kaua, endal sihukesed biitsepsid,» ütles Tšernõšov vaimustatult.

«Kõike tuleb ette... Nad oleksid võinud ka läbi kol-kida,» vastas Ivan Mõš pikali heites ilma erilise entusias-mita.

Ljova Šlihman sai pärast seda õhtut endale hüüdnimeks Olgeusklik. Fjodorile olid tekkinud seltsimehed.

Oli kuulda halvasti molbertitele kinnitatud lõuendiraamide naginat, põrandalaudade kriuksumist, keskendunud hingamist, riiete sahinat — ümberringi töötati. Fjodor tundis end nagu sportlane jooksurajal — kiiremini, kiiremini, finišisse!

Ja endale ootamatult märkas ta, et oli töö lõpetanud. Lõuendil polnud ainsatki värviga katmata kohakest. Oli pudel, oli taust, oli valguslaigukestega klaas, olid sidrunid — rohkem polnud midagi lisada.

Ümberringi aga töötati hoolega. Silmanurgast nägi ta, et Ivan Mõšil oli pool lõuendit alles tühi, kuid temagi polnud aega surnuks löönud.

Fjodor pani pintslid kõrvale, hõõrus käed puhtaks ja kõndis, külg ees, ühe molberti juurest teise juurde.

Veider lugu, et kõik vaatasid ühte ja sedasama pudelit, ühtesid ja neidsamu sidruneid, kuid mitte ühelgi lõuendil polnud teisega sarnanevat pudelit või värvilt ühesuguseid sidruneid. Nägid ühte, näitasid erinevalt.

Ivan Mõš — jõumees, kellelt oleks võinud oodata laia haaret — oli akuratis: peente, ettevaatlike pintslitõmmetega oli ta hoolikalt välja maalinud klaasi piirjooned, pudelikaela, sidrunite pungis põsed. Ja ehkki Ivani lõuend oli suur ning pudel ja sidrunid asetsesid sellel loomulikus suuruses, näisid nad millegipärast väikestena, mitte tõelistena, vaid mänguasjadena.

Ljova Õigeusklikul oli kõik suitsuvineline, pehme, sidrunid ei torganud silma, pudel paistis nagu läbi udu, vaatad ja justkui kuuleksid laulu, mida lauldakse summutatud häälel, ning tekib himu pintsliga puutuda pudelit ja sidruneid, nii et pilt kiljataks, hääl paisuks, laul muutuks jõuliseks.

Sealsamas lähedal seisis teine Ljova — Slobodko, noormees, kes polnud veel lenduriyormi seljast võtnud. Tema lõuendil olid kirevad, närvilised pintslitõmbed, sidrunid näisid lillekimbuna — roosa, kollane, pruun, roheline. Küllap oli huvitav niiviisi vassida, veel huvitavam aga sellest kirevast, naervast, korratust segadikust sepitseda midagi terviklikku, isegi kui see ei sarnane tõelise pudeli ja tõeliste sidrunitega.

Kaks neiut, kaks Niinat. Niina Krassavina ja Niina Hud-

jakova. Issand jumal oli siin nimeandmisega segi läinud.¹ Krassavina oli inetu, õlgadelt ettepoole sirutuva linnupeaga, millele järgnes peenike, sooniline kael. Tal olid torkakad liigutused, mehelikult jõulised ja kindlad pintslitõmbed. Niina Hudjakova oli tüse, valgejumeline, suurtes silmades vaikne unelus, tema lõuendil vaheldusid lillad ja roosad arabeskid, värvilaigud, must pudel kumbles paradilikes pilvedes.

Vjatšeslav Tšernõšov oli vahetanud oma elegantse kuue pleekinud ja pesus kulunud kitli vastu, milliseid kannavad asutuste koristajad. Ta oli oma poksijapea alla painutanud, vaatas lõuendit ähvardavalt altkulmu, lühikesed sõrmed surusid tugevasti pintslit, ta valis aega ja kohta, et hoopi anda.

Fjodor suutis Vjatšeslavi selja taga vaevalt hoiduda häälekast imetlusest: talle paistis, et niipea kui tema pudelit puudutad, võid kuulda paksu klaasi tumedat kuminat, tema sidrunest näis torkamisel purskuvat värsket mahla. Iga kord Vjatšeslavi lõuendil sisendas kainelt ja sugestiivselt: katsu mitte uskuda, ma olen tõelisem kui tõeline.

Fjodor sööstis oma töö juurde.

Kuid tema molberti ees seisis Valentin Veniaminovitš. Fjodor nägi ainult tema kõrgeletõstetud õlaga selga ja kukalt. Aga see kukal — tugev, sünge, pinev — mõistis Fjodori tööd hukka. Fjodoril hõõgus põrand jalge all, ta oleks tahtnud ise värskel pilgul lõuendit vaadata, ise enda üle kohut mõista. Nende väheste minutitega, mil ta ühe molberti juurest teise juurde oli kõndinud, oli ta targemaks saanud, kohut enda üle oskas mõista halastamatult. Ent tuli oodata, kuni Valentin Veniaminovitš ära läheb.

Valentin Veniaminovitš keeras selja, sekundi vältel nägi Fjodor tema nägu: see oli ükskõikne.

Fjodor asus tema kohale, tardus seisma, käed kõrval.

Pudel oli olemas, ta sarnanes pudeliga, potiks või tassiks teda nimetada ei saanud. Kuid ka vikerkaare kohta Savva Iljitši pildil oleks iga viimane võinud ütelda: «Jah, vikerkaar, mitte kirikuvärvavad.» Pudel, sidrunid... Nägi kollast, värvis kohusetruult kollaseks, nägi musta — tegi mustaks. Vjatšeslav Tšernõšovil muutus värv lõuendile sattudes mateeriaks — pudeliklaasiks, sidrunite lõhnavaks ja

¹ Vihje nende nimedega seoses vene keeles tekkivale sõnamängule: красивый — ilus; худож — kõhn. Tõlk.

urbseks kooreks. Temal, Fjodoril, oli värv aga jäänudki värviks...

Mis võib olla õllepudelist lihtsamat?... Lihtsad asjad ümbritsevad inimesi, lihtsad sündmused mööduvad neist...

Fjodor seisis lõtvade kätega.

Õllepudel... Ava inimeste silmad tema nägemiseks! Ei oska... Siis jää alatiseks Matjorasse, vii hobuseid jäätunud kaevule, — ükski ei heida sulle ette, et jumal pole õnnistanud sind erilise võimega näha teistest varem lihtsas keerulist, õllepudelis — hinge.

Fjodor seisis lõtvade kätega, rusutud omaenda tühisusest.

Kunagi ammu oli Valentin Veniaminovitš Fjodorile selgeks püüdnud teha, et teda hakkab pidevalt vaevama lihtne küsimus: «Mis on tõde?»... Ja käes ta oligi — esimene meelega, esimene alandus, esimene väljapääsmatu olukord. Ometi pole tema, Fjodor, veel saanudki kunstnikuks.

Pole selleks saanud ja nähtavasti ei saagi...

Ta haaras oma uhiuue pahtli ja tõmbas sellega ägedalt, kaapides värsket värvi lõuendilt maha.

Kui kaduda, siis kaduda täielikult, jätmata mälestuseks tõendit oma andetusest. Kisu värv maha, puhas lõuend vaikib! Lõpp.

Värvid ja maalikasti kingib ta Savva Iljitšile — aitäh sulle, hea inimene, kuid sinu pettus tuli avalikuks. Fjodor Matjorin pole talent, vaid andetus, vististi niisamasugune kui sa isegi. Sina, Savva Iljitš, võid selles pettuses oma elupäevade lõpuni elada, tema, Fjodor, aga seda ei taha.

Fjodor hakkas värvi maha kaapima...

Ta ei teadnud, et kunst on kapriisne — paiskab meeleteist lootusesse ilma üleminekuta.

Rasvasest värvikihist vabanenud lõuend ei saanud päris puhtaks, endisest pildist jäid jäljed. Kadunud oli kriiskav toon, kustunud teravad piirjooned, pudel ja sidrunid paistsid ebaselgelt, meenutasid millegipoolest toda suitsuvinet, mis paistis silma Ljova Õigeuskliku töös.

Fjodor seisis, pahtel käes, ja vaatas imestunud — mitte mõhkugi ei saanud aru, mis oli toimunud!

Kui nüüd anda pudelile pisut sügavam toon... Õige pisut, ainult mitte üle pakkuda! Õige pisut! Pudel palub

seda, nõuab. Ta on järsku rääkima hakanud. Ja tema, Fjodor, mõistab pudeli kõnet!

Ikka veel õnnestumisse uskumata võttis Fjodor aralt pintslit ja paleti ning hakkas värve segama.

Pisut-pisut... Seda tuleb meeles pidada. Pisut-pisut, parajal määral, see on kõige tähtsam...

Ettevaatlikult puudutas ta lõuendit. Kortsutas laupa — ei, mitte nii, ta ei võtnud küllaldaselt — lahjavõitu. Julgust, Fjodor!

Liiga palju võttis... Kus on pahtel? Kaabime värvi maha, alustame otsast peale. Pea meeles — õige pisut...

Pudel kõneleb temaga, ta mõistab tema keelt. Tuleb kuulata täpsemalt...

Mõned järsud pintslitõmbed. Nad katkesid iseendast, käsi sooritas nad varem, kui pea mõtelda jõudis...

Pudel lõuendil oli rahul. Tabas!

Kontrollime, kiirustada ei tohi. Fjodor taandus kartusega, silmitses tähelepanelikult...

Sidrunid sügava, heleda laigu kõrval ei talu laialivalgust, nad nõuavad — puuduta, ära ole ülekohtune, anna ka meile elu. Fjodor paiskas pintslitäre kollast, see laskus lõuendile nagu mürgine tõuk, haavas silma ja pani võpatama. Kuradile! Maha võtta! Rutem!... Uus kollane värv. Ei... Veel kord kollane, mahlakam... Ei... Fjodor katsetas ja kaapis maha. Kollased laigud, erinevais toonides, erineva sügavusega, erinevate varjunditega. Mitte ükski ei sobinud. Kui kergesti tuli toime pudeliga ja kui kapriiseteks osutusid sidrunid.

Uuesti oli ta meelt heitmas, meeleteist aga otsustas sooritada häbematus: mis oleks, kui puutuda sidruni erekollast külge rohelisega, kõige heledamaga, kollase piiril oleva rohelisega! Aga see pole ju too värv, mida silm näeb, — see on vastuolus natuuriga, loodusega, tõega! Ja ikkagi Fjodor võttis nõuks seda teha. Erutusest väriseid käed. Too pintslitäre, mis paletil näis rohelisena, muutus lõuendil kollaseks, sidrunivärviliseks, niisuguseks, nagu pidigi olema. Tõde, mida ta oli otsinud.

Kellegi käsi puudutas teda kergelt õlast.

«Tubli.»

Fjodor võpatas ja vaatas tagasi. Üks õlg kõrgemal, teine madalamal — maldus temast Valentin Veniaminovitš.

Mõnel muul ajal oleks kiitus Fjodorile väikeseks elamuseks kujunenud, oleks teda rõõmustanud, kuid praegu pol-

nud selleks mahti. Toimus kaasakiskuv kõnelus — tema ja lõuendi, tema ja elutute esemete vahel, pudel, klaas, sidrunid olid elavaks muutunud, oskasid paluda, nõuda, tujutada. Ta kuulas neid, täitis nende käske ja tema lõuendil asendus üks väike ime teisega.

«Ehee, Savva Iljitš, näib, et sa ei saa maalikasti, seda tuleb mul veel endal tarvis.»

Kostis kellahelin.

Kohe selle järel kõlas ka Valentin Veniaminovitši hääl:

«Lõpetage! Aeg on läbi!»

Töö aga polnud veel kaugeltki lõpetatud. Fjodor oli vaevalt-vaevalt suu seks saanud.

Lähenesid Ljova Õigeusklik ja Vjatšeslav Tšernõšov, jäid seisma, silmitsesid hindavalt. Tšernõšov ütles esimesena:

«Polegi ju nii halb.»

«Vanapoiss, ega sa lõuendit salaja ümber vahetanud?» küsis Õigeusklik.

Ent kui Fjodor heitis pilgu nende lõuenditele, haihtus võidurõõm. Kus nüüd tema nende vastu saab...

Kes teab, vahest tuleb oma maalikast siiski veel Savva Iljitšile kinkida.

Õhtu lähenes. Ühiselamu aknast paistsid loojuvas päikeses hõõguvad roostekarva katused, sinakastumedad kuristikud majade vahel, nende varjuliste kuristike põhjas aga inimsipelgate sagimine.

Naabermaja tumedalt telliskiviseinalt võtsid töölised maha tohutut vineerplakatit. Kunagi Informbüroo rõõmutute teadete, pimendamiste, komandanditunni ja marssivate maakaitseväelaste ajal oli see plakat üles pandud — karm rätikuga naine sirutab kätt ettepoole: «Emake-Kodumaa kutsub!»

Praegu tõstsid kaks vintsi laudadest platvormi töölistega otse karmi naise ärauhutud kulmude kõrgusele. Nurgeline vineertahvel laskus aeglaselt plokiga alla...

«Moskva võtab sinelit seljast,» tähendas Tšernõšov.

Ta istus koikul, kitarr käes (alles täna oli selle toonud), sõrmitses keeli, ümises vaikselt, südamlilikult:

Pimm-pamm, pimm-pamm,
jalarauakõlin,
pimm-pamm, pimm-pamm,
raske vangipõli...

Ivan Mõš, öökapp põlvede vahele asetatud, küürutas selle kohal. Pärast eksameid ühiselamusse minnes oli ta leidnud suure pärlnutrist naistemantli-nööbi, nüüd posis ta selle kallal — pööras nööpi sõrmede vahel, kortsutades ise piinatult laupa. Öökapiil lamas kõhukas taskunuga, paksus noapeas oli terve arsenal teri, saekesi, puurikesi.

«Milleks sulle nööp?» küsis Fjodor temalt.

«Teen sellest prossi — naised langevad minestusse.»

Fjodor poseeris Õigeusklikule, too nohises, pomises, matutas huuli, tegi paberi kohal grimasse, aeg-ajalt heitis Fjodorile saatanlikke pilke, tardus liikumatuks, kogus muljeid, uuris. Tema arvamuse kohaselt oli Fjodoril puhtalt novgorodipärane, põhjamine näolaad.

Fjodor aga ei suutnud kuidagi unustada natüürmorti — pudelit sidrunitega.

Ta polnud maalinud seda nagu tarvis, praegu läheneks ta sellele teisiti... Oh, kui oleks võimalik uuesti asuda puhta lõuendi taha!

Pimm-pamm, pimm-pamm!
Kuulda kaugel ees.
Sunnitööle viiakse
me kallid seltsimees...

Tšernõšov langetas käe pillikeeltele ja küsis, pööramata pilku töölistelt akna taga:

«Huvitav, mis asemele pannakse?»

«Haa!» kostis Ljova. «Sinna tuleb noormees, vasar võim-sas käes. Ja kiri: «Kodumaa kutsub sind töökangelastegudele!»»

«Missuguse figuuri siis sina, Õigeusklik, sellele kohale riputaksid?»

«Ma saadaksin kuradile selle maja — telliskivist puu-särgi.»

«Ja ehitaksid asemele poeetilisi taresid nikerdatud aknalistudega. Selge? Aga sina, Fjodor?» pöördus Tšernõšov Fjodori poole.

«Mina?... Mina vist paneksin sinna maastiku rohuga, taevaga, veega, et silm puhkaks.»

«Ja sina, Mõš Ilma Peenendusmärgita?...»
Ivan Mõš tõstis pea nõobi kohalt, kõverdas skeptiliselt huuli:

«Kas pole siis ükstapuha, mis seal ripub?»

«Noh, aga kui sunnitakse — pane välja, kombineeri.»

«Kui sunnitakse, siis paneksin noormehe vasaraga. Selle eest vähemalt kiidetakse.»

Tšernõšov libistas sõrmedega üle kitarrikelte — «pimm-pamm, pimm-pamm...» — ja möönis vaikselt:

«Mina olen samuti vasaraga noormehe poolt, kuid mitte sellepärast, et kiidetakse.»

Ljova Šlihman ajas end joonistusbloki kohal sirgu, vaatas tagasi, takseeris Vjatšeslav Tšernõšovi niiviisi, nagu vaadatakse lõpetamata maali — kriitilise, hindava pilguga.

«Vanapoiss!» kuulutas ta üleolevalt. «Sa oled naljakas oma originaalitsemisses.»

«Ma ei originaalitse, ma mõtlen nõnda.»

«Sa oled kunstnik, ma olen sinu töid näinud.»

«Kas see siis takistab mul rääkimast seda, mida ma mõtlen?»

«Tõeline kunstnik ei või banaalsust siiralt heaks kiita.»

«Kust sa tead, et ma selle vasaraga noormehe banaalseks teen?»

«Juba teema ise! Teema ise!... «Ja ta surus tehase varjus temakese karedat rinda...»»

Vjatšeslav pani kitarri kõrvale.

«Kuule sina, «pühal Venemaal kuked laulavad», hiline nud slavofiil, olgu sulle teada, et ma tahan inimestele kasulik olla. Ja minu sügav veendumus on, et plakati, mis kutsub tööle, vajatakse rohkem kui sentimentaalseid kukkesid ja sibulkupleid, millest sina härdud.»

«Utilitarist!» kisendas Ljova Õigeusklik, hüppas püsti, juuksed turris, raev lihaval näol, rusikad vastu rinda surutud — vaata, et koputab Vjatšeslav Tšernõšovi poksijapeanupu pihta... Kuid ta ei tormanud kuhugi, jäi võetud poosi: «Ei maksa ägestuda, vanapoiss!»

«Just nimelt. Istu maha.»

«Sa naerad: kellatornid, kuplid, kukkedega väljaõmmeldud käterätid, iidne Venemaa. Naera, pajats!... Sinu vaarvanaisa avastas arhitektuuris telkkupli, keegi teine — sibulkupli, nõnda, kivi kivi peale, on korjunud rahvuslik kunst, rahva omapärane vaimulaad. Sajandeid koguti seda! Miljonid esiisad kogusid. Sinu esiisad, koletis! Ja kõik sel-

leks, et sina, kõrgelt ideeline barbar, nende haritud võsu, kunsti plakati teenistusse annaksid. Niisugused nagu sina peavad õllebaari kasulikumaks Lunastaja Kristuse pühakojast. Lunastaja pühakojast ei saa õlut ega vähki, tähendab — pihuks ja põrmuks, prügihunnikusse säärane!...»

«Stopp!» katkestas Tšernõšov tema kõnevoolu. «Plakatist ei saa samuti õlut ega vähki, aga mina olen plakati, mitte õllebaari poolt.»

«Eh-ei, plakati on kasu!» hüüdis Õigeusklik. «Jaa-jah, kõige otsesem, kõige utilitaarsem. Sinu noormees taob oma vasaraga lihtsameelsete pähe ideekesi nagu naelu!...»

«Nüüd sa jäid küll vahele. Ideekesi?... Kas sinu Lunastaja Kristuse pühakoda on siis rajatud lihtsalt kontemplatsiooniks? Samuti ideede pärast. Kogu küsimus on selles, kelle ideed on paremad, mõjuvamad. Missuguste ideede poolt sina oled, Kristuse hing? Vanade, kiriklike? Vaevalt küll, ei usu.»

«Kuradile kiriklikud ideed! Ta ise on mulle oluline. Isel Tema vorm!»

«Raamatu kõide, kuid mitte raamat ise?... Tule maa peale tagasi, armas ingel, tuleta meelde, millest vaidlus algas. Tegid mulle etteheiteid teema pärast. Teema pole veel vorm...»

Samal ajal kõlas siitsamast hüüe nagu jumala hääl:

«Valetad, Veetše! Teema on vorm! Selle algidu.»

Ukselävel seisis Ljova Slobodko, sõnasõja ägeduses ei olnud keegi tema sisseastumist märganud. Slobodko oli leitnandipagunitega mundrikuue vahetanud kohvipruuni ülikonna vastu, mis kaenla alt kiskus, ta ümar jumekas nägu oli särav ja pidulik, sarnanedes äsja ahjust võetud sõõriku salapätsiga; nähtavasti oli Ljova valmis lõbutsema minema, tuli otsima kambamehi.

«Utilitarist — mõistad! Ja uhkustab sellega!»

«Teema on vormi embrüo, Veetše,» ütles Slobodko.

Vjatšeslav Tšernõšov tõusis koikult ja kummardas irooniliselt:

«Snaiperlik lask, paugupealt surnuks. Kas käsitate sõnast uskuma jääda?»

«Sulle pandi täna pudel ette, anti nii-öelda...»

«Teema,» ruttas Tšernõšov ütlema

«Just nimelt teema... ja vorm. Vorm, mu jonnakas sõber. Maali pudelit, mitte lehma põllul või tiigrit džunglis...»

Õigeusklik lõi tantsu kitsas vooditevahes, komistades kord Fjodorile, kord Ivan Mõši öökapile, ja ulgus:

«Oota, Ljovka! Ära sega, vanapoiss, oma lehmadega! ... See demagoog ütles praegu lahti peamisest, oma armetust utilitarismist! ...»

Kuid Ljova Slobodko oli juba vaost väljas, ta raputas rusikat:

«Suur Van Gogh ütles oma kirjades ...»

«Vahest toetuksid autoriteedile, keda ka mina küllaldaselt määral austan ...»

«Sa ei austa Van Goghi?»

Kära, lärm, higised näod, rüsin. Igast kaarest lendasid sõnad nagu mürsud: utilitarism, realism, modernism, vorm, ekspressiivsus, Van Gogh! Puhkes suur üliõpilasvaidlus — üks niisugustest, mida Fjodor poleks söandanud oletadagi.

Kell kaks öösel võttis Ljova Slobodko seljast oma kitsa pintsaku, jäi särgiväele, Ljova Õigeusklik aga hakkas materdama juhuslikult pihku sattunud «Jean Christophe'i» intelligentsuse ja rahvast eemaldumise pärast.

Ivan Mõš, tasakaalukas inimene, lamas voodis, püüdis pead aina padjaga katta ning palus oiates:

«Pidage ometi ükskord suu kinni! Varsti hakkab juba koitma ... Õigeusklik, sindrinahk, et katk sind tabaks, sa kisendad nii, et mu peakolu läheb lõhki.»

Kella kolme ajal tegi Tšernõšov pihuks ja põrmuks Modigliani, Ljova Slobodko aga, vihast kahvatu, kahmas Tšernõšovil rinnust kinni:

«Sa oled vanameelne! Sa oled väikekodanlane! Niisugused tuleks esimese posti külge üles puua!»

«Oh issand!» ägas Ivan Mõš.

Fjodor vaikis, ent kuulas ahnelt, laskmata kõrvust mööda ainsatki sõna.

Kell neli hommikul katsuti magama jääda, kuid jälle tuletas keegi meelde rahva vajadusi ja pehkinud intelligentsi, kes neid vajadusi ei mõista, ning uuesti sai tüliõunaks «Jean Christophe». Ljova Õigeusklik, täies pikkukses voodil püsti, kukkus pidama ülipikka ja ülihävitavat kõnet.

Teda tähelepanelikult kuulanud Tšernõšov sõandas lõpuks esitada ebatõepäraselt jultunud küsimuse:

«Kuule, kas sa oled «Jean Christophe'i» üldse lugenud?»

Õigeusklik luristas hämmeldunult nina:

«Ei ole lugenud, aga mis siis sellest? Vaidleme ju printsiipide üle ...»

Siinkohal kargas äkki püsti Ivan Mõš, röögatas nutuselt:

«Löön maha! Ei ole lugenud! ... Tema ei ole lugenud! ...

Neli tundi aga juba! ... Kuni kella neljani piinab!»

Ta haaras Õigeusklikust kinni, õhus vilksatasid kulunud aluspüksid, kiunatasid voodi vedrud — Ivan Mõš vajutas Ljova vastu õhukest madratsit.

Tšernõšov, Slobodko ja Fjodor ägasid hulk aega naeru käes. Ljova Õigeusklik oli kohmetult vait.

Akna taga sinas linn pidulikus hommikuvaikuses. Kärrikalt sekeldasid varblased katusekarniisi all, vaidlesid riiakalt — nähtavasti samuti oma tähtsatest varblaseasjadest.

Vjatšeslav Tšernõšov, kes oli enda kõrvale magama pannud oma äsjase raevuka vastase Slobodko, sest too elas kuskil Sokolniki pargi lähedal, heitis pilgu aknast välja ja vilistas pikalt:

«Vaadake! ... Asjata vaidlesime — ühelgi meist polnud õigus!»

Vana plakati kohal rippus uus:

«Jooge Nõukogude šampanjat!» Hiiglasuur pudel nagu must torn ja jämedad viinamarjakobarad hakkavad nüüd õrritama ärganud elanikke, kes pidid alles sõjaaegsete leivakaartidega läbi ajama.

Vastuvõtukomisjoni liikmed ümmarguse laua taga. Nende hulgas Fjodori vana tuttav Valentin Veniaminovitš Lavrov. Ei mingit pidulikkust — laual polnud kalevist katet, kõrge komisjoni liikmed olid augustikuumusest rammestunud. Ukse taga ootasid eksamitel olnud hirmust tardunult oma järjekorda.

Mõned mitte millekski kohustavad küsimused.

«Olete vastu võetud, Matjorin.»

Pööre vasakule ning ta väljus raiuval sammul.

«Noh, kuidas on?»

«Õeldi, et vastu võetud.»

Teispool ust aga:

«Ivan Mõš, teie järjekord.»

Ivan Mõši huuled olid niitpeened, tugevatelt lamedatelt põskedelt oli puna kadunud.

Ljova Õigeusklik jooksis oma hüpleval kõnnakul mööda instituudi koridori — pea õlgade vahele tõmmatud, mingi mapp vastu külge surutud.

«Kehvasti, vanapoiss. Meie toast on ainult Mõš Ilma Peenendusmärgita nokaüdi saanud. Tuleb kiiresti päästa katsuda.»

«Kas siis päästa on võimalik?»

«Püüame rauda taguda, kuni see veel kuum on.»

«Tulen sinuga kaasa. Mul on Lavroviga justkui mingid suhted.»

«See ühekäeline murdiski meie vaese Mõši. Ta on vandaal, vanapoiss. Südametu vandaal!»

Ukse juures, mille taga istus see südametu vandaal, hakkas Õigeusklik jalalt jalale tammuma, vahtis igasse külge ja sulges Fjodoril tee.

«Sa vabanda... Mul on kaval plaan. Tunnistajate juuresolekul, vanapoiss, on raskevõitu.»

«Lase käia. Ma ootan! Kui abi vaja, siis kutsu.»

Sealpool ust ei viibinud Ljova viit minutitki, hüppas välja ohetavana ja higisena, veel rohkem ähmis.

«Mis on?»

«Heitsin õnge sisse. Kui ainult näkkaks...» Ta raputas oma sasipead: «Helleeni Meduusa, kes inimese oma pilguga kiviks muudab. Brr-r-r, ebameeldiv!»

«Mis seal ebameeldivat on, hoolitsed seltsimehe eest.»

«Kas sa usud, vanapoiss, et on olemas läbinägelikke, kes oskavad mõtteid lugeda?»

«Ei usu.»

«Mina aga hakkasin uskuma. Ta luges minu mõtteid, reo, luges!... Oleme instituudis valvel. Kas praegu või mitte kunagi! Mõš Ilma Peenendusmärgita hulgub kuskil siin ja küllap kordab mõttes: «Olla või mitte olla — see on küsimus.»

Kuid Mõš ei deklameerinud «Hamletit», vaid lonkis masendunult ühe ukse juurest teise juurde, tuttavaid nähes peatus, vaatas koerapilgul otse silma, ohkas.

Temast oli kahju, raske oli taluda seda anuvat koerapilku, tahtmatult tundsid end kaassüüdlasena, kuid inimene on nõrk — sellest hoolimata ei jaksanud talitseda oma rõõmu. Sina ju olid vastu võetud, sinust oli see karikas mööda läinud. Ja stuudiouksi vaatad nüüd erilise pilguga, mitte nõnda nagu hommikul. Nad on sinu, need ukсед, need molbertid teispool iga ust, sinu oma on koridor, sinu on seinad, ja nendega, kes sinust mööda ruttavad, on sul ühesugused õigused. Kui ainult mõelda, et alles olid sa elkeegi, lihtsalt sisseastuja, ajutine tegelane, nüüd aga oled oma inimene, seaduslik esimese kursuse üliõpilane. Sellist rõõmu tundes oli raske jääda silm silma vastu vaikiva, ohkiva Ivan Mõšiga.

Iseenesest kandsid jalad Fjodori viienda kursuse stuudiosse. Talle meenus Nofretete. Fjodor oli neil päevil kogu aeg viibinud tema läheduses, kuid polnud saanud teda näha; askeldustes ja närveldamises, kas ta vastu võetakse või ei võeta, kas ta sooritab eksami või ei, oli ta tema koguni unustanud.

Nüüd tuleb ta üles otsida ja teha talle kummardus kõige eest — just nüüd, selle võidu puhul.

Fjodor asetaski kapi juurde ja hakkas tuhnima — paberid, tolmused lõuendid, tolmused kipspead ja -käd. Ta oli nüüd peremees, tal oli õigus selle koli rahu häirida.

Kuskil siin, oli Valentin Veniaminovitš ütelnud. Kuskil siin, pole nende aastate jooksul kaotsi läinud. Ta pöörab kõik pahupidi, kuid otsib üles.

Nofretete seisis päris seina ääres ja oli paksu tolmuga kaetud nagu kõik muu ümberringi.

Süda vajus saapasäärde ja Fjodorit valdas hirm. Endist Fjodor Matjorinit ei olnud ju enam, ta oli kadunud, kaevikutest oli tulnud sootuks teine inimene. Unustatud näojooni vaatab ta nüüd teise pilguga. Unustatud — Fjodor oli teda näinud kõigest kakskümmend minutit, need kakskümmend minutit olid aga teetähiseks saanud. Äkki ta ei meeldigi enam, äkki polegi ta enam see, jumalanna variseb põrmuks, hea geenius kaob!

Vahest ehk mitte praegu, vahest lükata edasi — mitte võidutunnil, mitte rikkuda rõõmu kaotusega.

Kuid juba oli ta tolmu ära puhunud ja büsti enda ette asetanud.

Siin ta siis oli — pehmelt ja julgelt raamisid kulmukaa-

red salapäraseid, piklikke silmi. Ikka endine ... Põskede õrnad piirjooned ühinesid väikeseks lõuaks ...

Oli valitsejanna, elas Egiptuses, kõneles võõrast keelt ... Uskumatu! Kuskil on ta teda kohanud. Ootad, et nüüd kohe vallanduvad huultelt arusaadavad sõnad, ootad ega usu, et ta on üle kolme tuhande aasta vana. On kadunud piir elutu ja elava, aastatuhandete ja silmapilkude vahel, — ootad: pilla sõnake sellele, kes sind armastab.

Kuid inimene pole kivi, ta ei saa tarduda tuhandeaastasest ootusest.

Fjodor võttis pea kätte ja hakkas vaatlema ning kompama huuli, kulme, põsenukke, imestades — mitte eriti keeruline töö, — nägi elavana ja raius kivisse, ongi kõik. Ilmselt oli Nofretete tööpoolest saanud tema heaks geenius, teda nähes hakkas Fjodor endasse uskuma: pole saladusi, pole hauda kaasaviidavaid kavalusi, ei või olla kättesaamatut. Tema, Fjodor, hämmastab veel maailma.

Stuudio ukseid olid veidi paakil. Fjodor kuulis koridorist Ivan Mõši häält.

«Olge nii lahked, kaaluge veel. Minu töö pole ju kõige halvem.»

«Neid, kes teist halvemad olid, pole samuti vastu võetud,» vastas talle Valentin Veniaminovitši hääl.

«Mitte kõik, jumala eest, mitte kõik.»

«Kes siis?»

«Kas või Matjorin. Kas siis tema töö oli minu omast ilusam? Ta tunnistas isegi, et pole varem paletti käes hoidnud. Teie aga tema võtsite, mulle ütlesite ära.»

«Kuulge!» muutus Lavrovi hääl teravaks. «Esiteks on Matjorini natüürmort teie omast siiski paremini maalitud. Ärge püüdke mind ümber veenda, see pole mitte ainult minu arvamine. Teiseks aga: kui see natüürmort isegi oleks natuke halvem, oleksin ma ikkagi taotlenud Matjorini, mitte teie vastuvõtmist. Jah, Matjorini! ...»

«Miks nii?»

«Seletan. Esimest korda tema töö juurde astudes ma jahmusin selle abituselt ja maitsetusest ...»

«Noh näete ...»

«Poole tunni pärast oli tema töös juba nii maitset kui mõnesugust kõla. Kolmekümne minuti jooksul oli ta jõudnud üht-teist õppida. Kolmekümne minuti jooksul!

Tähendab, kuue instituudiaasta jooksul võib ta palju õppida. Kas mul on õigust tema ees ust kinni lüüa?»

«Valentin Veniaminovitš ...»

Valentin Veniaminovitš ei lasknud edasi rääkida:

«Slihman tõi teie uued joonistused. On need tööpoolest teie omad?»

«Jah ...»

«Hm ... Kuidagi kahtlane ... Püüame selgusele jõuda. Nägemiseni.»

Koridoris kostsid järsud sammud.

Fjodor pani Nofretete büsti kapile, väljus stuudiost.

Ivan Mõš võpatas, Fjodori näoilmele taipas ta, et too oli kõike kuulnud. Õlakas, raskekaaluline, haledapilguline, nõnda seisis ta nüüd Fjodori ees, tammudes rohmakate saabastega kriuksuval parketil.

Sõnagi lausumata läks Fjodor temast mööda trepi poole ...

Kolinal tormas Ivan Mõš talle järele, jooksis ette:

«Kuule ... Kuule ... Oh jumal küll! ... Kuule ometi — olen uppumas! ... Saad ise aru — ölekõrrest haarasin kinni.»

«Saan aru — uputa kas või teine, kui ainult ise välja ujud.»

«Sina ju oled vastu võetud, sind enam ei saa uputada. Andesta ...»

«Ma pole mõelnudki sind süüdistada.»

«Ölekõrrest ... Lipsas keelele ...»

Ivani näos, nagu tema jändrikus kõssivajunud kujus oli midagi siiralt alandlikku, kahetsevat. Ta püüdis Fjodorile silma vaadata, ning jälle koera kombel, jälle anuvalt — otsekui hakkaks iga hetk kiunuma.

«Andes-ta ...» Ja äkki pahvatas vaikselt, südamepõhjust, mingi hirmutava ägedusega, pööramata Fjodorilt oma koerapilku: «Olen lontrus ...»

Ja Fjodoril hakkas halb. Tema on instituuti vastu võetud, alles äsja oli ta tundnud Nofretete lihtsust ja kättesaadavust tajudes kõikevõitvat usku endasse, teda oli leebelt koheldud, ta on õnneseen, ja nüüd krimpsutab ta juba nina. Tema ees on lamaja, ta lööb lamajat.

«Hea küll ... Läksid vesiseks — võta ennast kokku.»

Valentin Veniaminovitš sattus Fjodorile vastu, haaras tal käisest kinni, ütles:

«Astume hetkeks siia. On tarvis.»

Ta viis Fjodori ühte ruumi, otsis võtmeid kõlistades klaasidega kapist mapi, puistas lauale kõvast paberist poognaid.

Teiste joonistuste vahel oli Fjodori portree küljelt langevas valguses, nagu umbkaudu vana-vene uljaspea Vaska Buslajevi laadis. Joonistus oli lõpetamata, sest tööd oli katkestanud ootamatult puhkenud vaidlus väsaraga noormehest

«Kas selle tegi Ivan Mõš?» küsis Valentin Veniaminovitš, vaadates teraselt otse silma.

Fjodor lõi pilgu kõrvale, vastas põiklevalt:

«Kõikide kohta ei tea öelda...»

«Noh, aga selle?» osutas Valentin Veniaminovitš Fjodori portreele.

«Selle — Ivan Mõš.» Fjodor kannatas välja tähelepaneliku pilgu.

«Noh, mis siis ikka...» võttis Lavrov portree kätte, nõjatus toolileenile, vidutas silmi: «Kuidas teile tundub: algaja kohta pole halb?»

«Tahaksin, et minulgi niiviisi õnnestuks.»

«Noh, mis siis ikka... Teid ma usun. Siiski — kuidas see töö erineb nendest, mis ta meile tõi!»

Fjodor vaikis.

«Tont võtaks, näib, et seekord on juhtunud säärased, kes õpivad käigu peal... Noh, mis siis ikka... Parema on eksida teisele poole... Ütelge sellele Mõšile: ma püüan saavutada, et vastuvõtukomisjon muudaks oma otsuse.»

Fjodoril ei olnud piinlik, et ta Valentin Veniaminovitšile oli valetanud. Ljova Õigeusklik aga põikas maali õppejõuga silm silma vastu sattudes hulk aega temast kõrvale nagu pahandust teinud peni, — pea maas, vaade ära pööratud.

Nad paigutati ümber teise tuppa — alumisele korrusele, aknad hoovi poole. Ühiselamu kõrgematel korrustel asu-
vatesse tubadesse — valgematesse, avaramatesse ja kui-
vematesse — pandi vanemate kursuste üliõpilased.

Nagu eesliinil muldonnis hakati harjuma ruumikitsiku-
nega.

Tšernõšov vedas sinna hulga raamatuid, seadis oma voodi kohale riiuli. Kõik raamatud ei mahtunud ära, ta ladus täis aknalaua, toppis raamatuid öökappidesse. Fjodor sööstis otsekohe raamatute kallale: värviküllased võõrkeelsed kunstnikkude monograafiad, paksud ajaloo-
raamatud, üksikud Marxi, Plehhanovi ja Pissarevi köited, kulunud luuletuskogud, isegi kopituselõhnaline vana piibel Doré illustratsioonidega.

«Vanapoiss,» pöördus tema poole Õigeusklik, «kui sa need kõik läbi oled lugenud, siis olen ma sinus pettunud — kunstnik peab olema pisut juhmakas.»

«Mul on teine arvamine.»

Vabal ajal lesis Tšernõšov kägrutatud voodil, pahvis halastamatult suitsu, torgates katkisesse alustassi ühe koni teise järel, ning lehitses mingit paksu fooliokaustas teost.

Vahetevahel võttis ta kitarri.

Ilm ägab, pisarad tal laugel,
ja vaevleb orjaahelais...

Ta laulis ainult vanu revolutsioonilaule vanglatest, kõlisevatest jalaraudadest, vihastest ähvardustest vana maailma purustada. Ja Ljova Õigeusklik püüdis hammus-
tada:

«Mispärast sina, uue jutlustaja, ka emakest-muinas-
aega päevavalgele tirid?»

«Kui see on muinasaeg, siis on mul häbi kaasaja
pärast!...»

Nii must nagu süda, mis rinnas türannil,
nii pime on sügiseöö...

Too, kes seda esimesena laulis, teadis tulevikust rohkem kui meie sinuga, Õigeusklik.»

Veetše Tšernõšov oli tark, oli palju lugenud. Veetše Tšernõšov oli hea seltsimees, alati valmis oma kaugast teistele lahti tegema, ja tema kiindumus barrikaadiroman-
tikasse meeldis Fjodorile. Kuid Veetše tajus oma üleole-
kut ega pööranud Fjodorile eriti tähelepanu — tavaline noormees, missuguseid leidub palju; ei karakteri eredust ega väljapaistvat talenti, ei mõistust ega mõttekäikude ori-

ginaalsust, isegi mitte imetlust äratavat füüsilist jõudu nagu Ivan Mõšil, — mitte midagi erilist, vaidluste ajal ta vaikib, elus kohaneb kergesti. Fjodoril oli raske Tšernõšovile läheneda.

See-eest oli Ljova Õigeusklikuga üsna lihtne. Too elas nagu linnukene oksal — alati näljane, alati ilma kopikata, alati tulvil mässavalt sõjakat kiindumust möödunud aegade poeesiasse, alati valmis leivaportsjonit jagama — mõistagi, võõrast, sest enda oma oli juba poest tulles ära söödud. Ta suhtus iga sõbra ebaõnnesse nagu isiklikku õnnetusse, tuli kõige puhtsüdamlikumate nõuannetega ka siis, kui teda ei palutud...

«Vanapoiss, sa oled kretiin, — kes siis niimoodi lõuendit pingutab!»

Ja seda öeldi vahel Ivan Mõšile Ilma Peenendusmärgita, kellel olid hämmastavad, tõepoolest kuldsed käed.

Ainuüksi oma taskunoa abil võis ta naistemantli nõõbist ja messingist traadijupist teha rangele maitsele vastava prossi, kaks tavalist paberiklambrit muutusid tema sõrmede vahel keeruliseks monogrammiks, tükk jämedat lõuendit, kaks lehte kartongi ja vana kapi ukse küljest murtud kattevineeri tükk — toredaks mapiks.

Ivan Mõš korjas kõik üles, mis silma alla sattus: lõhnaõlipudeli lihvitud korgi; diivani jala, mis, nagu selgus, oli tammepuust; vanaaegse vaskviielise — kõik peideti kas öökappi või voodi alla. Kord tassis ta kohale koguni purukatkise sääriku, mille oli õngitsenud prügiveadajate poolt tühjendamata pühkmekastist. Pilgetele tähelepanu pööramata pesi ta saapasääre puhtaks, hõõrus õliga üle ja pani noa tööle. Tuli välja soliidne rahatasku, mida poleks põlunud kasutada ka Rotschild.

Selle rahatasku kinkis Ivan Mõš Õigeusklikule heatahtliku suhtumise, abistamise ja väljaaitamise eest. Õigeusklik näitas seda kolm päeva kõikidele, oli vaimustuses.

«Vanapoiss! See on šedöövr!»

«Aga mis sees on?»

«Dividendid.»

Neljandal päeval läks rahatasku kaotsi, kuid see ei kutsunud esile erilist kurvastust — hoida polnud selles midagi, näidatud aga oli kõigile.

Pärast eksameid unistas Fjodor uuest natüürmordist, mõistatas, milline see võiks tulla, ootas kannatamatult esimest õppepäeva. Ta nägi natüürmorti isegi unes — midagi

ebaselget, range hall värv kriiskava kollasega. Nägi unes ainult värvi, ei mingeid esemeid...

Uus lõuend oli ette valmistatud, kaseiinist krundiga kaetud. Puutumata lõuend — tulevane pilt. Ja seda vaadates tõmbus süda millegipärast magusalt kokku: äkki aga valmib suurteos — halli ja kollasega.

Kuid poodiumile keset stuudiot ronis ägiseses vanaätt ning jäi luitunud silmil liikumatult kaugusse vahtima. Ei mingit natüürmorti, ei mingit halli ja kollast — portree, ainult pea. Vanamehel oli endisaegse kojamehe parkunud nägu, valge särk, paiguti rohetav hallitusekarva habe, tema selja taha seinale langes vari — tume foon.

Fjodor seisis halvatujulisena ja segaduses — sinakas-punase nina ja luitunud silmadega vanamees ei meeldinud talle.

Tema juurde tuli Valentin Veniaminovitš, viitas pealiigutusega tolele vanamehele, küsis:

«Tore taat?»

«Ei saa aru, pole nagu hingelähedane.»

«Aga vaadake tema kühmulist laupa — see ju aina palub, et teda modelleeritaks. Ja neid silmakoopaid... Ja väikesi silmakehi nendes... Tunnete, kui kindlalt need istuvad. Põsekiprades muhedus, lõtvus, kuid mitte vormitus. Võrrelge laubaga, milline erinevus faktuuris.»

Vanamees istus nende lähedal, kuulis endastmõistetavalt iga Valentin Veniaminovitši sõna oma rikkalikest väärtustest, kuulas aga osavõtmatult, häirimatu rahuga, oli oma kühmulise lauba kuulsusega ilmselt harjunud.

«Tuleb modelleerida. Proovige.»

Fjodor aga oli mitu päeva sisemiselt valmistunud mitte modelleerimiseks, vaid värvi saladuste esiletoomiseks — hallil taustal särav kollane.

«Alustage lahjalt, ühe värviga.»

Pintsel vedeldatud värviga seisis tükk aega lõuendi kohal. Millest alustada — laubast, ninast, habemest? Vanamees oli tugeva kehaehitusega, kuidagi terviklik, teda ei saa osadeks lahutada, — ringjoon, millel pole ei algust ega lõppu.

Lõpuks puudutas pintsel lõuendit ja joonistas iseendast — Fjodor ei jõudnud tema järele valvata — näo-ovaali, joonistas rohmakalt, ligikaudselt... Kuid lõuend oli minetanud oma neitsilikkuse, algus oli tehtud, ebakindlus kadus, töö algas.

Kühmuline laup — kõva nagu kumendav vask... See tähendavat õnne, kui laup on kühmuline. Kuid ainuüksi sjeenaga tema põletatud kõvadust, tema vasksest helki edasi anda ei saanud — laup oli kahvatu, kahvatum erepunastest raugapõskedest. Lauba värv, põskede värv — õnn peitub kühmulises laubas! Kuradile hall ja kollane — unustada!

Fjodor läks kaugemale, et imetleda oma kordaminekut...

Läks kaugemale... ja õnnetunne haihtus.

Vanamehe füsiognoomia asemel vaatas lõuendilt vastu koletis, mis koosnes kahest erisugusest osast — ettepoole küündivast, kahe tugeva kühmuga laubast ja lihavatest põskedest, mida pärgas habe; kulmude kohal — kuristik. Fjodor heitis rahutu pilgu ümberringi — kas näeb keegi naabritest tema häbi?...

Kuid peaaegu kõik seisis Vjatšeslav Tšernõšovi molberti juures. Seisid ja vaikisid.

Vargsi ringi piiludes kaapis Fjodor maha vanamehe kühmulise lauba, tolle lauba, mis oli pakkunud talle naudingut oma tugevusega, kumendava vase kõvadusega. Kaapis maha, pani pintslid ja paleti kõrvale ning suundus Vjatšeslavi molberti juurde.

Vjatšeslav oli alles alustanud, lõuendil olid esimesed jäljed — rohmakad, hoolimatud pintslitõmbed, kuid neis tundus mingit võidukust, rohmakus väljendas jõudu. Juba ilmuski nähtavale kühmuline laup, selle all sügavad silmakoopad, silmi veel polnud, kuid silmakoopad juba läkitasid pilke. Vanataat ise aga oli lõuendil kuidagi mõnusalt, vabalt aset võtnud. See on tõeline... Sina aga?...

Veetše Tšernõšov — kortsuskulmuline, korralik, range — töötas, pööramata tähelepanu oma selja taha aukartlikult troppi kogunenud kaaslastele, taganes pisut, silmitses teraselt, sihtis, alustas pintsliga uut rünnakut...

Kauem kui teised seisis tema selja taga Fjodor.

Sellest päevast peale alustas ta Vjatšeslav Tšernõšovi järgimist kõiges. Temasugune olla, tema moodi töötada, temaga, ainult temaga sarnaneda! Seisis Tšernõšov molberti taga või mängis õhtuti kitarri — ikka seirasid teda Fjodori ustavad silmad. Ja kui Tšernõšov vajutas otsmikule oma pehme moodsa kaabu, heitis mantli õlgadele ja

kadus kuhugi linna tänavate ja tulede rägestikku, tundis Fjodor enda ümber tühjust ja üksindust. Tema elust oli mõneks ajaks tugi kadunud.

Valentin Veniaminovitš oli inimene, kes võttis õppetööd südamega. Parem käsi proteesile toeks, seisis ta pikka aega Fjodori kõrval, seletas kannatlikult: «See värv on ligikaudne... Põle tonaalsust tabatud... Habeme tegid liiga seebise... Tumedad kohad anna allamaalinguga, heledad modelleeri paksult...» Valentin Veniaminovitš õpetas sõnaga, andis heldelt nõu, ent missuguse sõnaga võib õpetada jultumust? Inimkeeles sääraseid sõnu ei ole.

Aitäh seltsimehele, kes on sinust targem, kogenum. Aitäh selle eest, et ta on olemas, elab su kõrval. Aitäh isegi siis, kui ta sind mitte just väga ei märka. Teda on sinuga võrdustatud — üks katus pea kohal, ühesugune stipendium —, kuid ta on sinust parem, kõrgem, joondub tema järgi, ole parem, kui sa oled. Tase, mida sina veel saavutanud pole — eks ole see elus parimaks õpetajaks!

Iga päev ronis stuudio poodiumile vanaätt kõigi oma maalimisväärsete omadustega — kühmulise lauba, rohetava habeme ja puhevate põskedega soonte erepunases võrgus. Iga päev võitles Fjodor temaga jonnakalt.

Päevad tundusid ühetaolistena, väliselt teineteise sarnastena nagu vihmapiisad akna taga roostesel traadil. Hommikul kruusitais teevett ja leivatükk, jookis trollibussipeatusse, siis stuudio, vanaätt, lõuend, joonistamiseks määratud aeg, plastilise anatoomia õppused, loengud kunstiajaloost, marksismist-leninismist, prantsuse keele õpperühm heasüdamliku Sarra Izrailjevna juhendamisel, kes kutsus oma liigagi täisealisi, ajamata habemega kasvandikke lapsukesteks, jagas heldelt «viisi» ja «neljasid» «o» vologdapärase hääldamise eest nasaalsena. Vaheaegadel kapsasupist lõhnav söökla keldrikorrusel, kus kunstiüliõpilastesse suhtuti noriva kahtlusega, sest oli teada, et nad on suured meistrid ühekordsete lõunatalongide võltsimisel. Seejärel ruttas Fjodor raamatukokku, et lugeda ajaloo- ja kunstialaseid raamatuid, lihtsalt neid, mida oli kuulnud klidetatvat. Luges, et sarnaneda Veetše Tšernõšoviga, et vaidluste puhul sõna sekka öelda... Ühiselamusse tagasi tuli alles öösel ja heitis kähku magama, sest muidu poleks saanud unustada, et palitutasus on ajalehe sisse mässitud leivatükk. Seda ei tohi puutuda, muidu tuleb hommikul

minema joosta tühja kõhuga ja kogu päeva tunda nälja-
iiveldust.

Hommikul läks kõik jälle vana rada, alates kruusitäiest
teeveest ja sellest leivatükist...

Ühetaolised päevad, kuid ainult väliselt. Iga päeva isan-
daks oli vanaätt, kes oli tardunud oma toolile keset stuu-
diot. Mõnikord ajas see vanamees meeleheitele, mõnikord
õnnestas heatahtlikult vaikse rõõmuga... Rõõmu oli
vähem kui meeleheidet... Võib-olla oleks sedagi rohkem
olnud, kui alati poleks silme ees seisnud Vjatšeslav Tšer-
nõšovi lõuend, mis meenutas: «Vilets vennike oled, Fjodor
Matjorin...»

Ja unistas uuest modellist, sellest, et seisab jälle puhta
lõuendi ees. Uus lõuend — uued lootused. Äkki ta saabki
sinilinnul sabast kinni.

Kord jõudis Fjodor ühiselamusse tagasi tavalisest varem.
Toas ei olnud kedagi. Ljova Õigeusklik tuli üldiselt alati
öösel. Tal oli linnas hulk tuttavaid ja küllaldane arv min-
geid tädikesi ja onukesi — sugulasi seitsmendast põlvest.
Ljova käis järgemööda kõikidel võõrsil — nii headel tutta-
vatel-mittesugulastel kui ka peaaegu tundmatul suguvõsal,
kostitas kõiki oma filosoofiaga — kunst hukub ühes vene
muinasajaga, — ning talle pakuti teed, mõnikord ka lõu-
nat, millest ta siis elaski, sest stipendium kadus tal juba
kolme päeva jooksul.

Ivan Mõš, kes tavaliselt veetis oma vaba aja öökapi juu-
res, urgitsedes noaga nahatükikeste, nõõpide ja puuklotsi-
keste kallal, oli nüüd samuti hakanud kauemaks ära
jääma. Instituuti oli ta vastu võetud tingimusel, et ta esi-
mesel semestril stipendiumi ei saa — nii tuli käsitööga
ülalpidamist hankida. Tema palgeilt kadus puna, isegi
põsenukid kippusid esile tükima, kuid paistis, et raha tal
leidis, näljas ta polnud.

Vjatšeslav Tšernõšov võis lesida raamatuga voodil, võis
kesköö paiku nokastunult koju ilmuda. Temal oli nagu
Õigeusklikulgi küllaldane tutvuskond ja temagi ei üteli-
nud nende külalislahkusest ära, sest kaasatoodud raha oli
ammu tuulde lastud, ta ootas rahakaarti.

Sel öhtul aga ei olnud siin mitte kedagi, korrastatud

voodid seisid puutumata ja Fjodoril hiilis südamesse nuk-
rus. Seltsimeestel on omad mured, neil pole temaga asja. Ja
kas need ongi tema seltsimehed? Elavad lihtsalt külge külje
kõrval, neid ühendab vaid voodinaabrus. Kes ta siis õigu-
poolest on, et nad temast hoolima peaksid? Ei ta suuda
neile midagi õpetada, vahib ise igauhele suhu. Ta võib
ustav olla, ent kellele on tema ustavust vaja? Kuni ini-
meste hulgas oled, saad sõnakese vahetada — justkui
polekski üksi, aga niipea kui kõik ära, on tühjus. Sõpruse
illusioon, seltsimehelikkuse illusioon — pettus.

Ja kas tal üldse on elus seltsimehi olnud? Nood, kellega
ta lamas ühes kaevikus, sõi ühest katelokist, otsis varju
ühe sineli all, olid ajutised sõbrad. Kaevikute aeg möödus
ja nad lendasid mööda ilma laiali — ei teagi, kes on elus,
kes hukkunud. Kas nad meenutavad sind? Vaevalt.

Kuigi üks sõber on küll, üks meenutab teda kindlasti —
Savva Iljitš. Tema muidugi meenutab, Fjodor aga on tema
unustanud. Savva Iljitši akvarellide pakk on kohvris, ava-
mata. Ta palus — näita, kuula ära, mis öeldakse, kirjuta...
Küllap ta meenutab iga päev, ootab iga päev kirja. Ja kül-
lap ei ole solvunud, andestab, leiab Fjodorile ise vaban-
dusi — inimesel pole aega, tööd palju.

Küsimus pole muidugi töörohkuses. Fjodor häbeneb oma
sõpra, pelgab tema töid näidata, teab — need on halvad,
neid kindlasti põlastatakse. Ja nõnda lamabki Savva Iljitši
akvarellide pakk kohvris.

Savva Iljitš aga, jõudmata postiljoni ära oodata, jookseb
igal hommikul postkontorisse oma viletsas palitus, ning
pärib kulunud küünarnukke ette sirutades ja ärevust mitte
varjata suutes üle luugi:

«Mulle peaks siin kiri olema...»

Kirja ei ole, vastust ei ole, sind unustati, vanataat, oota,
kuni meelde tuletatakse.

Fjodor tõmbas kohvri voodi alt välja, otsis sealt kõige
alla peidetud paki. Akvarellid olid pakitud rajoonilehte,
kirendasid pealkirjad: «Tõstame väljalüpsi», «Noorkarja
õige hooldamine», «Kõik jõud söötade varumisele!» —
argipäevahuvid, kaugel kõrgest kunstist.

Ta puistas akvarellid voodile, laskus kükakile, hakkas
neid hoolikalt läbi vaatama. Millegipärast näisid need
akvarellid hõõsemad Nofretettest, nende arglikud värvid tun-
dusid luitunud olevat. Värvid ise aga olid muidugi tutta-
vad: roheline rohi, sinine taevas, kollased teekesed. Ja sel-

lega polnud ennast lõbustanud mitte poisike, vaid auväär-
ses eas mees, kes on kogu elu sellele tüütule ajaviitele
pühendanud ega oota praegu midagi muud peale kiituse.

Kätte sattus pildike: vikerkaar helesinisel taeyal. Eh!...
«Mis sina siin posid?»

Fjodor võpatas. Tema selja taga seisis Tšernõšov. Nägu
mahedalt roosa, silmades südamlilik lahkus — nagu alati
pärast head lõunasööki ja viinapitsi. Kaabu viltu peas,
vihmamantli krae üles tõstetud, sigaret suus — keigar mis
keigar.

«Kust see varandus pärit on?»

Ta võttis ühe töö kätte:

«Hm...»

Võttis teise:

«Hm...»

Pani kõrvale, küsis pahuralt:

«Sinu omad või?»

«Ei. Ühe tuttava.»

«Hm...»

«Minu joonistamisõpetaja omad. Ta palus neid näidata
asjatundjatele inimestele.»

«Mõtlematu palve. Head sõna ta oma aadressil ei kuule.»

«Mis sa soovitaksid talle kirjutada?»

«Viisakas vormis: jäta lollused, löö parem lõbusalt aega
surnuks.»

«Mis siis ikka... Teist vastust ma ei oodanudki.» Fjo-
dor võttis esimese kättejuhtunud pildikese — selleks osu-
tus vikerkaar: «Säh, võta...»

«Mälestuseks või?... Ära pane pahaks...»

«Ei, võta pliiats ja kirjuta võimalikult loetavalt: «Pole
halb» või lihtsalt «Hea». Seejärel oma allkiri.»

«Milleks ometi?»

«Et rõõmu teha, Veetše. Sulle on see tühine asi, inime-
sele aga — suur rõõm.»

«Rõõm vale üle?... Küll see on alles rõõm, endale sel-
list ei tahaks.»

«Mis teha, ta on kogu elu selles vales juba ära elanud.»

«Kas poleks siiski parem selgeks teha — jätku lootu-
sed...»

«Tasub siis ümber kasvatada? Vana mees, varsti kuus-
kümmend.»

«Mnjaa... Ning sa valetad talle?»

«Valetan. Kõige häbitumalt. Praegu istun laua taha ja

kirjutan: «Sinu akvarelle kiideti. Tšernõšov, kelle nime
mõne aasta pärast tunneb kogu maa, tulevane geenius,
maalikunsti gigant, tõendab minu sõnade õigsust oma all-
kirjaga kõige paremal töö.»

«Hm... Eluaeg olen arvanud, et vale toob kahju, tõde
aga — kõige kurjemgi — alati head.»

«Kuidas tahad, kuidas tahad... Ent mina ei söanda ini-
meselt viimast ära võtta. Ta on kogu elu seda õnne ooda-
nud! Kogu elu! Ma valetan talle.»

«Hm...»

«Mäletad, Õigeusklik luges hiljuti: «Nagu traagik pro-
vintsist Shakespeare'i draamat...»»

«See on siis provintsitraagikute hulgast? Annan alla.

Püha tõde kui maailm ei tea,
teed ta juurde kui leida ei suuda,
kiitkem meeletut, seda, kes muudab
kuldseks uneks me päevaderea...

Anna pliiats, vennas! Laseme kuldseesse unne vajuda
tolle, kes pole püha tõde maitsta saanud... Kuid võib-
olla seda mitte? Vahest otsime välja parema töö?»

«Nad on kõik ühetaolised, Veetše.»

«Hm... Kõik viimse kui üheni, otse hämmastav... Loo-
bun oma printsiipidest, õnnistan tühisust... Võta, hakka
kirja kirjutama.»

Järgmisel päeval, kui Fjodor seisis molberti taga, tehes
allamaalingut kulmukaartele, mis varjutasid vanamehe
silmi, astus juurde Vjatšeslav. Ta vaatas tööd kaua, ei kiit-
nud, ainult küsis:

«Ta on sinu õpetaja?»

«Kes?»

«Noh see provintsitraagik...»

«Õpetas joonistamist ja joonestamist.»

«Muud kooli sul ei ole?»

«Ei, kust siis veel.»

«Hm...»

Sellest hetkest algas nende lähenemine.

Poodiumil konutav vanamees oli ära tüüdanud nagu hapukapsasupp üliõpilassööklas. Juba ainult tema kühmulise lauba nägemine ajas peale tardumapaneva igavuse. Juba tuhat korda oled selle lauba pintsliga läbi kombanud, alusta tuhande esimest. Tuhande esimest korda — oh issand!

Nagu tõmbetuul palavasse ja umbsesse tuppa, nii murdis sisse teade: lõuendid ette valmistada, homme äntakse uus natuur.

Uus hommik, uued lõuendid...

Seekord — natüürmort, kuid mitte primitiivne pudel paari sidruniga, millega võib ühe seansi kestel toime tulla... Kõhukas vasksamovar, mille kiivritaoline kaas meenutas uhke sõjamehe raudkübarat; teekann, tuhm savi-pott, jämedast lõuendist laudlina, tassid alustassidel, väljaõmmeldud käterätt — kirevus, valguslaigud, refleksid, ja kõik vana-vene stiilis — rõõmusta, Õigeusklik.

Valentin Veniaminovitš kandis pressitud ülikonda, laitmatult puhast särki ja kaelasidet nagu alati, — ometi tundus temas täna midagi teisiti olevat kui tavaliselt, tundus mingit pidulikkust, mis hetke erakordsust toonitas.

Halb sõdur olevat see, kes ei unista kindraliks saamisest. Omal ajal oli Valentin Veniaminovitš kahtlemata unistanud kindrali positsioonist maalikunstis, kuid saanud üheks paljudest, kelle kohta heatahtliku üleolekuga öeldakse: «Tal on väikese ulatusega hääl.» Oma hääl on väike, vaevalt et seda kuuldakse, — kas pole siis parem olla teistele hääleseadjaks? Uued lõuendid molbertitel tähendavad uusi lootusi ka Valentin Veniaminovitšile. Kui äkki murrab kuskil lõuendil läbi too alles nõrk hääl, mis võib aja jooksul üle kogu maa kuuldavaks saada.

Uued lõuendid, uued lootused... Valentin Veniaminovitš käib õlga ülal hoides molbertite vahel, vaatab teraselt — kes kuidas on alustanud, annab nõu:

«Liiga suurelt oled võtnud. Pildile ei jää õhku, samovar lämbub.»

Fjodorile uus natüürmort meeldib. Paljuga on vahest raskevõitu toime tulla, kuid hinge soojendab rahulik enesekindlus — kiirustamata paigutab ta tassid lauapinnale, tunneb mõttes ette rutates rõõmu selle üle, et tuhmi savi-poti ja ähmasevõitu vasksamovari naabruses on midagi

maitsekat. Esmakordne on veendunud rahu, mitte aga krampilik kärsitus.

Kui kõik endid uutele kohtadele sättisid, kutsus Tšernõšov Fjodorit:

«Tule minu kõrvale.»

Fjodor keeldus:

«Kogu aeg sinu lõuendit näha?... Ei, ma kardan. Parema hakkas sul külas käima.»

«No-noh, ka mina tulen sind vaatama.»

Nad võtsid kohad sisse stuudio erinevates äärtes.

Kohe esimese tunni jooksul hämmastas kõiki Ljova Slobodko. Jäeti oma lõuendid sinnapaika, mindi tema samovari vaatama.

Samovar oli muutunud vikerkaareks: paksud viltused pintsli tõmbed, kirevus, kirglikkus, fantaasia.

Ljova kulul hakati nalja heitma:

«Piltmõistatus: kuhu on jäänud samovar?»

«Ja kus on varas, kes ta varastas?»

«Juurviljaaias leedripuu, Kiievis onuke.»

Ljova aga oli tulvil loomingulist väärikust, laial punapõksel näol väljakutsuv põlgus.

Astus ligi Valentin Veniaminovitš, seisis kaua aega. Laup jonnakalt kipras, jätkas Ljova mustrite kujundamist, tõstmata kulmugi õpetaja suunas.

Valentin Veniaminovitš küsis viisakalt:

«Millega te end lõbustate, Slobodko?»

«Maalin, nagu näete,» oli tusasevõitu vastus.

«Ja lubate huvi tunda, mida nimelt?»

«Natüürmorti, endastki mõista.»

«Kaugeltki mitte endastki mõista. Mina natüürmorti ei näe.»

«Mina aga näen just niimoodi.»

«Ei usu.»

«Millega käsitate veenda?»

«Kas te olete psüühiliselt ebanormaalne?»

«Psüühiliselt? Ei, ma olen normaalne.»

«Ega kannata värvihallutsinatsioonide all?»

«Ma tahan nõnda! Kas ma ei tohi väljendada seda, mis minu maitsele rohkem vastab?»

«Ei, ei tohi.»

«Mis see siis on, Valentin Veniaminovitš, kas kepidistipliin kunstis?»

«Ei, distsipliin õpingutes. Kunstist on veel vara rääkida.»

«Ma tahan väljendada oma suhtumist värvi, mitte vöörast. Mispärast te mulle oma maitset peale surute?»

«Sellepärast, et olete minu juurde õppima tulnud.»
Slobodko mühatas vihaselt.

«Kui te arvate, et ma teile midagi uut ei suuda õpetada,» jätkas Valentin Veniaminovitš rahulikult, «kui arvate, et olete juba täiesti väljakujunenud kunstnik, olge lahke, mina teid ei tülitata. Ent siis tuleb paluda, et te instituudis kohta kinni ei peaks. Vahest leidub keegi teine, kellele minu kogemused, teadmised ja nõuanded kasulikuks osutuvad.»

Ljova Slobodko vaikis süngelt. Valentin Veniaminovitš pöördus üliõpilaste poole:

«Tahan selgitada teile oma kreedot, isegi kui see mõnele ei meeldi. Arvan, et enne kui uut looma hakata, peab inimene omandama kõik selle, mis teised enne teda on saavutanud. Banaalne tõde, ent kui seda silmas ei peeta, kaotab igasugune õpetus mõtte. Teie aga tulite siia õppima. Sellepärast...» Valentin Veniaminovitš heitis pilgu üle stuudio: «Sellepärast nõuan ma praegu ja edaspidi, et te valdaksite maalikunsti tehnikat sellisel kujul, nagu see eksisteerib juba mitu sajandit. Talenti ma teile ära ei õpeta, töövõtteid aga püüan õpetada. Vanu kaanoneid kummutage siis, kui olete nende seinte vahelt väljas.»

Keegi torkas tõgamisi ja mitte ilma teenistusvalmiduseta:

«Iga kilk jäägu oma leelõukale!»

«Slobodko, kui teile on kallid see... vabandage, mäng mitmevärviliste pintsliäitega, võite täna end sellega lõbus-tada. Homme aga toote uue lõuendi ega maali enam muinasjutulist natüürmorti, vaid reaalselt, tolle proosalise samovariga, mida teie silmad näevad.»

Valentin Veniaminovitš väljus, kõrgemal olev õlg viltu.

Ljova Slobodko vahtis põrandale.

Fjodor oli Valentin Veniaminovitši poolt. Ka tema, Fjodor, tahab saada omanäoliselt kunstnikuks nagu Ljova Slobodko, ei taha kellegagi sarnaneda, kuid ennekõike on tarvis omandada juba omandatu — lihtne loogika. Ei, Ljovkal pole õigus.

Siiski mitte kõik ei arvanud nii. Oma molberti juures hakkas kõnet pidama Õigeusklik:

«Seda nimetatakse — ühte viirgu paigale, siin käsutan mina. Üks, kaks! Tõstke pintsli! Üks, kaks! Harjuge

maast-madalast sammu pidama! Kunstnikkudest saagu sõdurikesed, kes maalivad pilte määrustiku järgi. Kunstist — laiatarbekaup!...»

See viis Ljova Slobodko lõplikult vaost välja; ta viskas värvised pintsli käest, pani määrdunud paleti maalikasti.

«Lähem joon ennast täis!»

«Head isu,» soovis talle Vjatšeslav Tšernõšov.

Ljova Slobodko jäi temaga rinnutsi seisma, nagu solvunud põrnitsev, klaasise läikega, ümardunud silmad hävitavalt otsa vahtimas:

«Ee-hh!»

«Ka sina, Brutus, oled nendega! Kas nii või?» ütles Vjatšeslav ette.

«Mine, tead, kuhu...»

«Kuhu nimelt?...»

«Ütleksin, kui tüdrukuid siin poleks.»

Slobodko marssis stuudiost välja.

Ohtul vajus ta ühiselamutuppa — ohvitserikeep vihmast märg, helesinise randiga vormimüts kulmudele tõmmatud. Istus keepi seljast võtmata voodile, vastakuti Vjatšeslaviga, kes oma harjumuse kohaselt lamas sokkides, mälus kustunud paberossi ja lehitses raamatut.

«Tulin kaklema.»

«Lase käia,» nõustus Vjatšeslav, mäludes endiselt koni.

«Tähendab, niimoodi... Pane ometi raamat käest, koerapoeg! Pea inimesest lugu!...»

«Pardon.» Tšernõšov pani raamatu kõrvale.

«Tähendab, niimoodi...»

«Oled vist vähe võtnud?»

«Ei hakka üldsegi pähe.»

«Noh, seda ma ei ütleks...»

«Olen masendatud...»

«Maailmavalust?»

«Mitte maailmavalust, vaid sinu alatust käitumisest, renegaat!»

«Nii rängalt?... Nüüd näen — oled tõsiselt trimbanud.»

«Renegaat! Tahad teada, mispärast?... Kuula! Seletan!» Slobodko hüppas üles, võttis tribuuni poosi. «Sa oled andekas, olgugi et sinu talent on mulle võõras. Ma ei ole looduse pimedade kopeerimise austaja. Kuid selles kopeerimises oled sa meister. Tunnistan, et nõretan lugupidamisest. Nagu näed, on minu suhtumine sinu omast avaram... Kuradile

realism tema kitsaste raamidega — ära eemaldu natuurist, Olen inimene, olen jumal, olen iseenda isand, kellele on hing antud. Jah, hing, kurat võtku teid, kurikuulsaid materialiste! Hing! Kuulete? Ja minu hing on rikkam kui muu loodus kõigi selle väärtustega. Lase mul väljendada oma rikkust, lase mul väljendada oma hingel!»

«Põlen kärsitusest kuulda saada, miks ma renegaat olen!»

«Ah kurat! Kaldusin kõrvale... Millest ma õieti alustasin?»

«Sellest samast — renegaadist.»

«Oled omal viisil andekas!»

«Ka seda sa juba ütlesid.»

«Nii või teisiti oled sa kunstiinimene...»

«Täna komplimendi eest. Edasi.»

«Ja sa oled renegaat!»

«Raudne loogika — kõik pöördub ringiga endise juurde tagasi. Sa oled joonud üksinda vähemalt pool liitrit.»

«Rohkem.»

«Nüüd kardan kahelda.»

«Jõin maha Picasso reproduktsiooni. Geniaalse Picasso pruulisin viinaks, et tasakaalu leida!»

«Leidsidki, ei vaidle vastu, — sa seisad esialgu veel kindlalt jalgadel.»

«Sa oled koerapoeg, Veetše!»

«Ja sina ilukõneline nagu Cicero ruudus. Selle eest ma andestan suuremeelselt isegi lugupidamatuse enda vastu.»

«Alatu lipitseja, ei pääse sa kohtumõistmisest. Sa toetad neid, kes on aednikukääridega relvastatud... Kunsti vastu ei ole hirksamata relva kui need aednikukäärid. Nendega kärbitakse kõik ühetasaseks, pügatakse joonlaua järgi, et ei esineks konarusi, et elav jõud kindlaksmääratud raamidest välja ei tungiks. Sina — kunstiinimene — toetad kunsti hauakaevajaid! Kuidas seda nimetatakse, ütle? Kuidas?»

«Tõsine etteheide... Las ma panen su voodisse — magad end välja...»

««Surra? Uinuda? Võib-olla undki näha?...» Kõik ümberringi magavad, seepärast ongi meie kunst lame ja ilmetu. Euroopas löövad ammust aega laineid impressionistid, Euroopas on Van Gogh juba anakronism, meie aga sepitseme haledaid klassitsismi-paroodiakesi, kus piiblisüžeede asemel on tootmisteemad. Koloriit aga on seesama:

igav kohvipruun nõiingimustaga, seesama on ka iiveldama-panev silledus. Kunst magab! Ta on letargilises unes!»

«Kui kahju, et sa purjus oled, me oleksime toredasti vaieldud. Keel sügeleb.»

«Ma pole viinast purjus. Minu viina on täna Picasso peal tõmmata lastud! Olen purjus tema geeniusel, seepärast olen võimas, seepärast pean sind pihuks ja põrmuks tegema! Ole vait ja kuula!... Kes ma sihuke olen?... Ütle: kes ma sihuke olen?...»

Endise lenduri tugevad rusikad kõmistasid laial rinnal:

«Ma olen Lev Stepanovitš Slobodko!»

«See on tõepoolest nii, kes siin vastu vaidleb.»

«Teist niisugust maailmas ei ole!»

«Kus sellega...»

«On paremaid, on halvemaid, kuid niisugust, täpselt niisugust Lev Slobodkod ei ole. Ma olen isiksus, olen individuaalsus! Tungi selle sõna sisusse, hale realist, — isik-sus! In-di-vi-du-aal-sus!»

Samal hetkel ilmus tuppa teine isiksus — märg, läbikõlunud Lev Õigeusklik, hele tilgake punetava nina all. Lendas kohale õigel ajal nagu mesilane, kes tunneb mee lõhna kilomeetrite tagant.

Rusikatega vastu rinda pekstes müristas Slobodko:

«Kas ma pean ennast väljendama? En-nast! Oma olemust! Oma individuaalsust! Ei, mind lämmatatakse, pügitakse mõne etteantud kunstniku kuju ja näo järgi. Ei ta-ha! Pr-rotet-teerin!...»

«Vanapoiss,» kuulutas Õigeusklik juba enne, kui oli jõudnud välja pügeda kulunud merluškakraega võidunud palitujupatsist. «Vanapoiss, see viinanina räägib tarka juttu.»

«Õigeusklik! Sõber-r! Las ma kaelustan sind! Las ma suudlen!»

Ja Ljova Slobodko haaras külmetanud ja ninaga luristava Õigeuskliku oma kämmalde vahele.

Vjatšeslav Tšernõšov noogutas Fjodorile:

«Sümboolne pildike — tuline läänlane musutab tulist slavoofiili. See tõendab, et olgu papp või preester — sisu on ühesugune. Mul on tahtmine nutta suurest liigutusest.»

Fjodor vaikis nagu alati ja püüdis ahnelt iga sõna.

Ljova Õigeusklik rabeles lahti oma sõbra Slobodko kuumast kaisutusest.

«Kao minema, kurivaim! Ära sega kaineid inimesi.»

«Kaon, kaon, sest usun kirglikult sinu aususesse. Las ma suudlen sind veel kord...»

«Fedka, vii ta kõigi kuradite juurde.»

Fjodor pööras Slobodko seljaga enda poole, tõukas teda õige kergelt põlvega ja lükkas Ivan Mõši voodile.

«Olen purjus, kuid ma olen isiksus... Purusta ortodoksid, Õigeusklik. Ma annan sulle oma õnnistuse! Sina, Matjorin, oled samuti armetu ortodoks. Näen sind läbi. Külas on alati olnud ortodokse...»

«Ära jahvata,» ütles Õigeusklik nõrdinult. «Aga tal on õigus, kui ta isiksusest räägib. Tal on õigus, vanapoiss — isiksusele tuleb kunstis jätta maksimaalne vabadus.»

«Aga kuidas sina isiksuse vabadusest aru saad?» Tšernõšov istus türklase kombel voodile, tema silmades löid helkima saatanlikud pilkesädemekesed.

«Väga lihtsalt. Isiksus peab ennast võimalikult eredamalt väljendama, selleks aga ei tule tal jumalapärast mitte kraest kinni haarata ja teda torgata justkui kutsikat tema enese tehtud aromaatsesse hunnikusse.»

«Kas poleks lihtsam öelda: vabadus on tunnetatud paratamatus?»

«See on banaalne, vanapoiss.»

«Viis korda viis on kakskümmend viis — ka see pole originaalne. Iga tõde on omal viisil banaalne.»

«Jutt on kunstist, vanapoiss, kunstist! See ei kannata banaalsust! Selles ei ole seadustega kindlaksmääratud tõdesid — tee nii, mitte teisiti.»

«Voh! Miks sa siis vaidled.»

Õigeusklik nohistas oma külmetunud nina. Vjatšeslav võidutses:

«Vaidled — otsid tõde, ent ei otsi seda mitte puu rohelist kroonist, vaid tema juurtest.»

«Sa tahad öelda, et kunsti tõde peitub elus?»

«Kui taiplik sa oled!»

«Ent ka elus, vanapoiss, tunnustatakse vabadust, kaitsakse seda, see on eri punktina konstitutsiooni sisse pandud. Sina aga tahad seda kunstis keelata!»

«Elus piiratakse end rohkem. Sina tahad praegu süüa, kuid sa ei lähe tänavale, ei võta möödujalt ära toiduainete võrku. Ja sugugi mitte ainult sellepärast, et tänavaristil seisab militsionäär.»

«Kuid kunst... Lähme tagasi kunsti juurde, vanapoiss.»

«Vara veel. Ma tahaksin elu üle aru pidada. Elus nõuad sa alatasa igal sammul isikuvabaduse piiramist...»

«Mina? Nõuan vabaduse piiramist?»

«Oh jaa, sa oled demokraatlik, sa armastad vabadust, ja uneti, kui söökla puhvetineiu läheb tervelt pooleks tunniks nõudepesijaga lobisema, pidades ennast vabaks, siis seisad sa järjekorras, oled vihane, tuletad talle karjades meelde tema kohustusi. Puhvetineiu, talupoeg, tööline ei ole sinu suhtes vabad, ei ole ühiskonna suhtes vabad. Üks on kohustatud sulle kapsasuppi välja andma, teine selle supi jaoks kapsaid kasvatama...»

Sel ajal hakkas Ivan Mõši voodil siruli olev Ljova Slobodko deklameerima:

«Sur-ra! Uinuda? Võib-olla undki näha?...»

«Säärased aga, näe,» Vjatšeslav vihjas pealiigutusega Slobodkole, «põrutavad endale vastu rinda: mina olen individuaalsus, mina olen puutumatu! Sõltumatu! Ei taha! Protesteerin! Ja sääraseid Õigeusklikud härduvad, solvuvad tema pärast — piirate vabadust!»

«Ja solvun ka edaspidi! Kaitsen vabadust kunstis ka edaspidi! Üks asi on puhvetineiu, teine asi — kunstnik. Puhvetineiu ei otsi oma töös uusi teid. Mida täpsemini ta täidab seda, mis söökla juhataja poolt on kindlaks määratud, seda parem nii talle endale kui ühiskonnale. Kunstnik aga lakkab olemast kunstnik, kui ta ei otsi uut, isikupärast, kordumatut... Ja otsinguteks on vaja täielikku iseseisvust, on vaja vabadust, vanapoiss!»

«Ahaa! Otsinguteks!... Otsinguteks on vaja eesmärki. Otsingud otsingute pärast — see on mõttetus. Kas pole?»

«Kes selle vastu vaidleb...»

«Sur-ra?... Uinuda?... Võib-olla undki näha?... Kes vaimult õilsam, talle alluda...» kostis Ivan Mõši koikult uuesti hääli nagu teisest ilmast.

«Küsi sellelt õilsalt vaimult, missugune on ta eesmärk, milles õigupoolest seisnevad tema otsingud? Ära kortsuta otsaesist — ei oska vastata sina ega oska ta isegi. Eesmärki pole — ta otsib eimiskit. Talle on lihtsalt vabadust vaja. Ta on isiksus, ta ei taha mitte kedagi arvestada. Mitte mingeid kohustusi, ainult õigused! Tema on vaba, teised mitte. Kunstnik Slobodko on vaba põllumehe kohustustest, põllumees aga — nali naljaks — peab teda toitma, põllumees on madalamast rassist, ei saa ennast võrrelda kõrge kunsti jüngriga!»

«Pea'nd pea! ... Vanapoiss, see on ju koletu!»

«Koletis vormitu, hiiglaslik, sajasuine ja haukuv! ...»
deklameeris Ljova Slobodko.

«See on hirmus — see, mis sa räägid ... Tähendab, ma pean töötama põllumehe tarbeks, sest et tema töötab minu heaks?»

«Üldiselt jah, tema jaoks.»

«Põllumehe tarbeks! ... Tavaline põllumees ei mõista Levitani, Serovi. Saada siis kunst põrgusse, lõhu pihuks ja põrmuks Michelangelo, rebi puruks Levitani lõuendid — elagu luiged niinepuuklotsid!»

Ljova Õigeusklik haaras õuduses käte vahele oma sasi-pea. Tšernõšov istus voodil, jalad enda alla tõmmatud, — pidulik nagu sultan vastuvõtul.

Fjodor aga ootas, mis ta vastab. Fjodor meenutas Matjorat ... Kui lähedane ja kallid see küla polekski, ometi tuleb tunnistada, et seal ripuvad tarede puhaskambrites seintel kompvekikarpidelt saadud moonid, küpressid ja näkineid ning puuderdavad blondiinikesed — tsaariaegsed reklaampildikesed. Michelangelo, Levitan, Serov, Van Gogh, — Matjoras pole neist kellelgi aimu. Kas kunst peab vastama Matjora maitsele — ei!

Kas Tšernõšovil tõesti pole õigus? Ta on rahulik, ta kuulab ...

Oodanud ära, kuni Õigeusklik rahuneb, lausus Vjatšeslav:

«Ära püüa meeldida, vaid sea endale eesmärgiks selle põllumehe maitse kasvatamine. Võta see raske kohustus enda peale.»

«Selleks et kasvatada, on tarvis, et sind mõistetakse. Mõttetu on hakata suulut kasvatama, kui ta sinu keelt ei oska.»

«Õpeta talle oma keelt!»

«Papp õpetas juudipoissi õigesti hääldama, kuid hakkas ise kohalikku murret rääkima.»

«Sina pole papp, vaid kunstnik. Siin saadki ennast välja elada kui isiksus.»

Õigeusklik pilgutas silmi ja nohises, tema ilme oli rõhutatult tõsine.

«Sinu siledate sõnade taha võib peita end mõni kunsti-sandarm,» ütles ta tusaselt.

«Võib,» nõustus Vjatšeslav rahulikult. «Veel kõrgelenulise mategi sõnade taha on ennast peitnud mitmesugused

lurjused. Rasvunud rantjee Prantsusmaal kinnitab tõenäoliselt silmaani härdunult: «Vabadus, võrdsus, vendlus!» ja laulab pisarsilmil veel praegugi «Marseljeesi.»

Saabus Ivan Mõš, torises märga palitukraed maha kää-nates:

«On alles ilm. Hea peremees ei aja koeragi välja.»

Märgates, et põiki üle tema voodi lamab Ljova Slobodko, vihmakeep üll ja vormimüts peas, langes ta hoopis tujust ära ja ütles kaeblikult:

«Poisid, mis see siis olgu? ... Tuled poole öö ajal, väsinud nagu äraetud jahipeni, kiirustad oma nurka — aga saah sulle, polegi kohta ... Purjus? ... Noh, muidugi purjus ... Ole lahke ja mängi lapsehoidjat.»

«Tal, vanapoiss, on hingeline draama, tuleb heatahtlikkust üles näidata.»

«Mis kurjavaimu draama? ... Võtan sulle ja viskan tänavale.»

«Vanapoiss, sa pole järjekindel. Äsja kuulutasid: säärase ilmaga ei aja hea peremees koeragi välja. Koeragi! Tema aga — pea silmas — on loov isiksus.»

«Noh, kas minul tuleb siis põrandal magada selle isiksuse pärast — et tont teda võtaks?»

«Ta ei vaja vähem puhkust kui sina.»

«Haa ...» Ivan Mõši ähm, raev ja meelepaha olid saavutanud haripunkti.

Ühiste pingutustega hakati «loovat isiksust» koikust välja tirima. See pötkis jalgadega, pomises segaseid sõimu-sõnu. Olles järjekordse jalahoobi eest kõrvale põiganud, haaras Ivan Mõš tüsedal Slobodkol viimaks kaenla alt kinni, tõstis ta õhku ning pani voodite vahele püsti. Viivukese vaatasid kõik täielikus vaikuses huviga: kas kukub ümber või mitte? Slobodko kõikus nagu pilliroog, millest armastab laulda vintis venelane, tuli aga katsumusest silaki auga välja — avas silmad, saavutas tasakaalu, küsis:

«Kus ma olen?»

Tema seaduspärast uudishimu rahaldas igaüks omal kombel:

«Paradiisis.»

«Parnassil.»

«Või kaineustusmajas — ükskama ...»

Slobodko väateväljale sattus muhelev Vjatšeslav Tšernõšov ja Slobodko raputas endalt uneriismed ühes viinaiumaga ning tegi kindla sammu Vjatšeslavi poole:

«Sind mul just vaja oligi.»
 «Kanäe, ära nägi!»
 «Jäta lõõpimine. Räägime tõsiselt. Ma pean sinu seisukohta puhtalt renegaatlikuks...»
 Ivan Mõš oli naljast kaugel:
 «Ta hakkab ju vaidlema! Nüüd, südaöösel! Vaigistage teda — aovalgeni ei saa silma kinni.»
 Vjatšeslav rappus naerust:
 «Too vett! — Millega? — Pangega. — Pangel mulk põhjas.»
 «Noh, mis te kõik irvitate? »
 «Vanapoiss, sa oled oma portsjoni juba kätte saanud, pole õiglane ronida teist saama.»
 «Juba?» Slobodko kratsis kimbatuses kukalt. «Löö või maha, ei mäleta.»
 «Või veel...»
 «Noh, kurat teiega. Andke mulle ööaset.»
 «Täna on Õigeuskliku kord külalisi majutada.»
 «Õigeusklikul lehkavad jalad.»
 «See on aristokratism, vanapoiss.»
 «Heida minu juurde,» kutsus Fjodor.
 Ivan Mõš, kes oli juba teki alla pugeda jõudnud, kohendas patja pea all ja pomises rahunenult-koduselt:
 «Noh, nii ongi kõige parem... Jääme magama... Hommik on õhtust targem.»

Seina pool lamav Slobodko täitis väikese toakese vägilasliku norskamisega. Hoovis trepi kohal rippuv lambike heitis kardinateta aknast sisse nõrka valgust, mis ulatus Vjatšeslavi käkrus padjani, valgustas ta järsku laupa, poisilikult lühikest, püstakat juuksetukka.

Fjodor ei maganud — sobitanud end kõva koiku äärele, lamas ta lahtisi silmi ja mõtles.

Eesmärk... Seda sõna oli Vjatšeslav vaidluses mitmel puhul korranud. Tüütu, äraleierdatud sõna nagu vanainimese kulunud sententsid. Praegu aga astus see sõna Fjodori ette uues valguses, justkui sineli seljast võtnud sõdur, kes oli erariided selga pannud; teda maksis tähelepanelikult silmitseda.

Hämara nooruse koidikul, teisel pool järsku ja ränka mäekuru, mis sõja nime kandis, oli Fjodor kord hommiku-

ses linnas kõndinud, oli olnud rumal, naiivne, enesekindel, kuid tal oli olnud kindel eesmärk: kunstnikuks saada. Kunst oli talle tundunud muinasjutulise aarete saarena. Tema, Fjodor, oli uskunud, et jõuab kord töötatud maale, leiab peidetud aarded.

Sõda... Tundmatud rannad, peidetud aarded... Millets aardeid, kui ka ilma nendeta võib toredasti ära elada, ilma nendetagi uhub suvisel keskpäeval maad soe vihm, ilma nendetagi puhkevad paisunud pungad kevadises rauguses, tilguvad mõttesse vajunud hobuse mokaadelt loojangupunast roosad veepiisad. Mis tähtsus on aaretel, kui hädaohus on elu. Eesmärk oli — elama jääda!

Ja ta jäi ellu, vähe sellest — nüüd on ta ühe jalaga juba astunud ka töötatud maa rannale, kitsukelele kaldaribale. Astunud ja vaadanud — kus on aarded? Saar on suur — mäed, kaljud, metsad, orud, kuristikud. Kus on aarded? Kus on eesmärk? Kättesaamatu!

Ljova Slobodko on Fjodorile selja pööranud ja norskab, selg on tal tugev, kuum. See noormees on nende meeletute mereröövlite killast, keda ei tõmba mitte aarded, vaid nendega seotud seiklused, mitte eesmärk, vaid otsingud. Tema märkab esimest kivirahnu, jõuab otsusele — aarded on siinsamas, hakkab kaevama. Kaevab natuke aega, lööb siis käega ja suundub teise rahnu juurde... Ei, tema ei leia, kuid ei tunne selle üle meeolehärmi, elab ka nii ära, arvates, et aarded on tal käes.

Ent Ljova Õigeusklik?... Aega tagasi pöörata ei saa, aeg kannab edasi ka Õigeusklikku, ainult et too istub, nagu saba poole, ja on heldinud: ah, kui kenad on minevikku vajuvad maastikud. Mis eesmärk see on, mis seljataha jääb?

Ivan Mõš... Meisterdab prosse, määrab kohusetruult lõuendit...

Vjatšeslav üksinda teab või teeb näo, nagu teaks, kus peituvad aarded. Kui seisaks tema selja taga, jälgiks hoolikalt iga tema sammu, muutuks tema teisikuks? Ta jõuab aareteni, vahest aga ei võta kõike endale, jätab midagi üle — haletsusväärne kaalutus. Teisikut, koopiat, pimedat jäljendajat kunstis ei austata. Otsi ise...

Fjodor lamas lahtisi silmi, mõtles...

Stuudios seisis ta tundide kaupa Vjatšeslavi selja taga, vaimustudes tema laiast, ruumi haaravast pintslikäsitlusest — iga pintsililöök nihutas tükikest lõuendit kas ettepoole või tahapoole, süvendades õhku.

Vjatšeslav ise muutus molberti taga pisut nagu segaseks, pomises midagi endamisi, vahtis natuuri näljaste silmadega, segas rahutult värve paletil, eemaldus, silmitses tähelepanelikult oma tööd, tegi grimasse. Pärast maalimisele pühendatud kahte tundi oli ta peaaegu alati loid, sõnakehv, siniste silmaalustega. Mõne minutiga ta toibus, hakkas nalja heitma.

Tema töö mõjul püüdis Fjodor kõigest väest, et samovari külg oleks kumer, et teetass taamal ei tikuks ettepoole, et selle ja esiplaanil oleva savipoti vahel oleks tunda õhku. See justkui õnnestuski, ainult et pintsililöögid olid nagu vatist, mitte nii laiad ja täpsed kui Vjatšeslavil. Päril alguses, kohe pärast tööleasumist, oli Fjodor näinud «maiuspalu» — poti savi ja samovari külge, helesinakalt läikivat tassi ja karedat laudlina. Ta lootis, et küll saab nüüd «maiustada», ent alaline vormikaotamise hirm sundis kõike muud unustama. Natüürmort oli lõpetatud, Fjodor aga polnud «maitset» suhu saanudki.

Valentin Veniaminovitš ütles ringkäigul:

«Tule pärast teist loengut korraks siia. Räägime nelja silma all.»

Kohe pärast kella tormas Fjodor loengult stuudiosse.

Valentin Veniaminovitš ootas, istus tema molberti ees, jalg üle põlve. Allpool oli püsti seatud Fjodori esimene lõuend — pudel sidrunitega.

«Istu,» kutsus Valentin Veniaminovitš.

Hulk aega vaikiti, silmitseti mõlemaid töid. Pudel sidrunitega — see ei olnud ju halvasti maalitud, kuigi vorm polnud välja peetud, puudus õhk, valitses tasapinnalisus, silma häirisid pealetükkivalt heledad laigud. Nii või teisiti oli Fjodor selle aja kestel edasi läinud, kuid midagi oli...

«Noh, näed?» küsis Valentin Veniaminovitš.

«Mida?»

«Seda, mida sa kaotamas oled. Tšernõšovi loorberid ei anna rahu. Ahvid järele, Matjorin.»

«Tšernõšov on minust vilunum. Õpin.»

«See on põhjendatud. Kuid ära unusta seda, mis on sul enesel.»

«Ei taipa.»

«Vaata hoolega, kuidas sa oled maalinud alumise osa...» Valentin Veniaminovitš osutas esimesele tööle: «Kuidas on võetud sidrunid pudeli suhtes... Täpselt?... Ei, peale täpsuse on siin veel midagi... Siin on juba mõnede sugune vihje poeesiale...»

See oli too tükike, kus Fjodori poolt lõuendile paisatud roheline värv muutus valminud sidruni värviks.

«Siin aga?...» Valentin Veniaminovitš osutas teisele tööle: «Kõik värvid on ligikaudsed... Joonist, vormi on enam-vähem silmas peetud, ent kus on maal, kus on värvus? Kirjuks maalitud.»

Fjodor vaikis.

«Kadedus närib, tarvitad enda kallal vägivalda. Ja siin on tulemus — ei liha ega kala.»

«Kas see natuur seisab veel kaua?» küsis Fjodor.

«Ülehomme võtame maha.»

«Ülehomme... Ümber teha ei jõua.»

«Seda ma pole nõudnudki. Kui sa ainult kirjutaksid endale kõrva taha.»

Pärast Valentin Veniaminovitši äraminekut seisis Fjodor mõne aja oma tööde juures. Pudel ja sidrunid... Kata sidrunid kinni, muutub pilt tuhmiks, varja peoga pudeli ülaosa — sidrunite asemel on ilmetud rohekad laigud, kui aga vaadelda kõiki üheskoos, siis säilitavad sidrunid nii oma lõhna kui värskuse.

Päev hiljem — uus modell. Jälle ronis poodiumile mees — kollasenäoline, sarnakas, valge maniskiga mustas ülikonnas, mille käistest ulatusid välja valged mansetid. Valge, must, tagasihoidlik kollane, eredalt valgustatud sein selja taga...

Kodunt tulid kirjad, kaks korraga. Need olid ühel päeval kirjutatud ja selsamal päeval ka posti pandud, ühe rongiga olid nad Moskvasse saabunud. Savva Iljitšilt ja isalt-emalt.

Savva Iljitš kirjutas peene, tiheda käekirjaga, tähte tähe kõrvale lükkides, mittevajalikud sõnad olid korralikult maha kustutatud.

Mu kallid Fedja!

Olen kaua oodanud seda päeva. Väga kaua — kogu elu.

Vanas eas on mulle valgus süttinud. Esimest korda elus on mind tõsised inimesed tõsiselt kiitnud. Ei häbene tunnistada — ma nutsin. Vaatasin oma tööd, mille taga seisis mulle väärtuslik allkiri, ega suutnud pisaraid tagasi hoida. Selle töö ma raamin klaasi alla, riputan üles kõige nähtavamale kohale. Mul on nüüd mõõdupuu, ma hakkam joon-duma selle töö järgi...

Õeldakse, et õnnetus ei tule üksi, aga nüüd olen ma pea-aegu veendunud, et ka õnne võib langeda sulle kuhjaga. Esiteks: ma lähen koolist ära! Sa tead, ma pole kunagi eriti armastanud õpetajatööd, läksin tundi ikka nagu piinapinki. Tõusen hommikul üles ja kohe kerkib silmade ette, et tuleb klassi minna, et õpilased käivad minu tundides peaaegu et jalad ülespidi, ning kurbus ahistab hinge. Kurta aga pole kellelegi, olen ise süüdi; direktor ja õpetajad kuulavad ära ja heidavad ette: te ei oska distsipliini jalule seada, ei leia klassiga kontakti. Mind mitte ainult et ei armastatud, mind lihtsalt ei peetud millekski. Nüüd pole mul enam tarvis tunde anda. Kuid ka see pole veel kõik... Ma hakkam pensioni saama! Muidugi väikest, ent kuidagiviisi elan ära. Mis on raha võrreldes vabadusega. Täieliku vabadusega! Ma võin ennast tervenisti kunstile pühendada, iga tunnikese selleks loovutada. Näib, et sellest jätkub, näib, nagu oleks saatust mind juba niigi kinkidega hellitanud, kuid ei, see pole veel kõik...

Et pension on väikesevõitu, siis läheks mul jaamas elamine raskeks, kuid ma otsustasin — õnnelik mõte sähvatas mul öösel! — üürida endale korteri külas. Ja ma võtsin Sinu isamaja naabruses nii-öelda rendile pool taret Sulle tuttava Marfida-eide juures. Ta on üksik, ta on vana, tal on lihtsalt hädavajalik, et keegi elaks tema kõrval. Marfida-eidel on maatükk; minul pension ja veel küllaltki tugevad käed. Meie huvid on vastastikused.

Sa, Fedja, vist imestad: näe, vanamees rõõmustab, kuid mille üle? Maatüki, ulualuse, täis kõhu ja heaolu üle. Pärin nii see ei ole, sest nurgake Marfida-eide tares tähendab mulle suure unistuse täidaminekut. Sa kindlasti mäletad, ma rääkisin Sulle kunagi ammu-ilma soovist omada maja põldude ja heinamaade keskel, jõe kaldal, nii et akendest paistaksid päikeseloojangud, et võiks ärgata enne päikesetõusu ja minna välja, värvid kaasas... Kas mäletad? ... Ma olin juba, pean tunnistama, käega lõõnud —

mis parata, ei lähe täide, suren koos unistusega. Aga ei! Pole tähtis, et täre kuulub Marfida-eidele, mitte mulle. Kas peab siis tingimata olema oma maja, peab tingimata olema eraomandus? Eraomanikke olen ma alati sügavasti põlanud. Aga mul on katus pea kohal, on heinamaad ja põllud, jõgi üsna akna all, on edaspidi ka loojangud taevast, on vaba aega, palju aega, ning kui vähem magada ja varem tõusta, on aega veelgi rohkem. Mida on veel tarvis, et olla õnnelik? Sinu vana Savva Iljitš on saanud vabakunstnikuks! Uskumatu! See ei taha mulle pähe mahtuda! Lähen mööda tänavat, vaatan inimesi ja imestan: miks nad mind ei kadesta, miks ei märka minu õnne? Oh, inimesed, inimesed! Nad on ju olnud minu vastu alati ükskõiksed — nii õnnetuses kui ka õnnes. Nad ei aimagi, et selles on nende hirmus õnnetus. Neid jätab ükskõikseks ka loojang, vikerkaar pärast vihma, sügiseselt värvikirgas kasesalu, nad on ükskõiksed teiste inimeste vastu, tubli pool inimlikest rõõmudest läheb neist mööda, seepärast ongi paljude elu igav, seepärast juuakse meil palju, et igavust kuidagi peletada. Kahju on neist, ja häbi on nende ees oma õnne pärast. Võib-olla seetõttu, et ma pole harjunud õnnelik olema. Hästirietatud inimesel on alati ebamugav kehvalt rietatute hulgas. Siis aga veel nagu taevast Sinu kiri, kiitav arvamus minu töö kohta. Mul hakkab isegi õudne — nii palju ühekorraga! Mulle üksinda! Kui pärast kuuma ja selget ilma ainult ei raksataks äike. Õudne on, kuigi ma mõistan — mul pole midagi karta. Kes võtab minult selle, mis ma lõpuks olen saanud — väikese pensioni, vanaduspuhkuse, Marfida-eide ulualuse, loojangud ja vikerkaared? Kes võtab? Selliseid ei leidu.

Kuidas ma soovin Sulle edu! See tuleb, ma ei kahtle. Kui mind kiidetakse, siis kujutlen, missugust kiitust kuulad Sina oma seltsimeestelt.

Anna minu poolt edasi tervitus ja suurim tänu Vjatšeslav (ei tea tema isanime — Sa ei kirjutanud) Tšernõšovile. Kui tore on elada tarkade, sügavate, mõistvate inimeste hulgas, kes armastavad kunsti niisamuti kui Sa ise. Ma olen õnnelik, Sina aga minust kümme korda õnnelikum. Oleksin valmis ennast ümbrikusse kleepima ja teie juurde lendama, et viivuke, üksainus viiv istuda kunstnikkude keskel, rääkida nendega. Ma tunnen Sinust väga puudust, Fjodor! Kaelustan Sind...

Keerukas, aastatega väljakujundatud, Fjodorile akvarellidelt tuttav Savva Iljitši allkiri.

Allpool aga ülespuhutult tähtis P.S.

Ja jälle täht tähe kõrvale lükitud:

Mind kurvastab, et Sinu isa mind ei salli. Ükskord poetas lause: «Viljatust õiest kurki ei tule.» Tähendab, siis mina olen tema arvates viljatu õis. Tuttavad sõnad, kui palju olen neid kuulma pidanud...

Ära pea mind kelkijaks, aga ma näitasin talle Sinu kirja ja vikerkaarega maastikku, millel seisab Tšernõšovi allkiri...

Teine kiri oli isa käega kirjutatud. Temal olid tähed ümarikud, laiad, üksteisega lõdvalt seotud, igaüks neist oli nagu omaette vürst, seisis kindlalt eraldi.

Tervist, Fjodor!

Ema saadab sulle tervisi ja mina samuti. Kohtasin hiljuti Paška Gratšovi — mäletad, õppis koos sinuga? Ka tema käskis tervitada. Siis tervitavad sind tädi Marja ja veel õde Grunja. Daškalt ja Nastjalt pole seni kirja olnud. Paška Gratšov aga töötab nüüd tarbijate kooperatiivis, rindel jäi jalast ilma, nii et nüüd marsib karkudel.

Lood meie külas on halvad. Ligi kaheksakümmend hektarit rukist on siiamani koristamata, varsti aga tuleb lumi maha. Ka kaer on koristamata, ja oder — kõik mädaneb, töökäsi aga pole. Kõik ootasid: sõda lõpeb, mehed tulevad tagasi. Üks ja teine on tulnudki, külasse aga kuigi kauaks istuma ei jää. Ja kogu Matjoras on, võta arvesse, kaks meest — mina ja Aleksei Openkin, mõlemal seitsmes aastakümme turjal.

Olen kõvasti mõtelnud sellest, Fjodor, mille üle me sinuga sinu saabumise päeval aru pidasime. Ja ma olen jõudnud otsusele — sul pole õigus. Vahest ehk on sinu pildikesed vajalikud mingisugustele preilidele, kellele viljasaak pole viljasaak, vaid leib söömalaual. Lihtsamatel inimestel aga on enne vaja sõnuks saada, sest piltide imetamine tühja kõhuga lõbu ei paku. Pildikestega võib elu kaunistada, elu rajaneb aga leival. Ja leiba ära oota, kui sinutaolised terved noormehed lähevad mujalt kergemat põlve otsima. Vabanda otsekoheuse pärast, ma ei räägiks, kui peaksin sind tühiseks inimeseks. Vaatasin sind teraselt — ei, sa pole tühine, sa kannad hinges rahutust. Aga

rahutu hing on samuti ohtlik. Vaata, et sa ei taipa äkki, nagu su isa taipas: elu on ära elatud, kasu aga sellest tühine.

Ühes asjas on sul õigus — mäletad meie kõnelust saras? Üksnes endale on igav elada. Aga mulle paistab, et nende sõnadega piitsutad sa iseennast. Vabanda veel kord, kui kirjutasin solvavalt. Kuid varjata sinu ees ei taha — pean sind inimeseks.

Muidu aga oleme hea tervise juures, mida soovime sullegi.

Sinu isa Vassili Matjorin.

Ema palub kirjutada: kas saata sulle vildid? Kui on tarvis, siis ma õmblen nad nahaga üle, võib käia nii sula ilma kui pakasega.

Allpool aga vaevalised, risti-rästi tähed:

Sa ära kuula vana lollpead. Kõik päevad mõtlen sinule, Fedjinka.

Matjorina Anna.

Sõduripluusi seljast võtmata lesis Fjodor voodil, suitsetades ühe paberossi teise järel. Vjatšeslav Tšernõšov luges, laup kortsus, tema kirju. Pani kõrvale Savva Iljitši sõnumiku, lausus:

«Jaa-a... Provintsitraagik oma ampluaas — naerab õnnenaeru, minul aga on tahtmine nutta.»

«Igaühele oma,» vastas Fjodor tuseselt. «Ja pole vaja haletseda, muidu rikud mängu.»

«Ma haletsen ja olen valmis teda armastama.»

Fjodor tõusis voodil istukile.

«Ka mina armastan teda. Kuid isal on siiski õigus: elada mitte kellelegi vajalike piltide nimel! See on ju kuritegu — terve inimelu kasutult ära raisata!»

«Kisu oma keel välja!... Või parem jäta ta alles, et iga päev mitu korda valjusti korrata: ma saan kunstnikuks, võlgnen seda traagikule Matjora külast.»

«See'p see ongi — ma saan!... Aga kui mitte? Kui ka minust saab Savva Iljitš, küll ehk mitte Matjora mastabis, vaid Moskva mastabis. Inimene, kes on viljatu õis?»

«Konkreetselt, kuidas sa seda ette kujutad?»

«Väga lihtsalt. Praegu olen ma kursuse kolmandajärguline kuju,» jään kolmandajärguliseks instituudi lõpuni, pärast aga on selektsioon rangem, peab tugevamate talentide hulgas mõõdu välja andma... Seal osutun ma küm-

nenda järgu kunstnikuks, see aga tähendab paremal juhul halli keskpärasust. Kuid mina siiski lõpetan instituudi, ühte-teist jõuan kokku krahmida, püha teadmatust, milles elab praegu Savva Iljitš, minul olla ei saa. Tähendab, ma muutun õelaks ja kadedaks, tähendab, mul tuleb talentide keskel kaitsta õigust oma kohale elus! ... Mõistad sa, sõdida talentide vastu! Kujutle Savva Iljitši mitte õndsalt lihtsameelsena, vaid sõjaka, õela inimesena, kes on arvamisel, et teda ei mõisteta, et teda välja tõrjutakse.»

«Sina siisuguseks ei muutu.»

«Mispärast mitte? ... Ära nüüd ainult rahustama hakka, et ma andekas olen. Ära ainult asu tolle müütilise hullumeelse poosi, kes sisendab kuldseid unenägusid.»

«Sina siisuguseks ei muutu. Ja siin pole küsimus selles, kas oled andekas või mitte. Juba praegu ei anna sulle südametunnistus rahu. See aga tähendab — sa suudad ennast kõrvalseisjana kainelt hinnata. See aga tähendab — sinus on tõelise inimese juuretist.»

«Rahustasidki ära. Kohusetundlik andetus, viljatu, ent kahjutu õis, elagu õndsad lihtsameelsed! Mina aga ei taha, Veetšel! Ka sina tead, mida rinne endast kujutab. Olen liiga kaua käinud surmaga kõrvu, et elu mitte hinnata. Mul on sinelist viis korda läbi lastud — vedas, ellu jäin. Ma oleksin võinud jääda lumme Voroponovo all, mind aga tassiti välja — vedas. Meie muldonni tabas mürsk, rebis kõik poisid tükkideks, mina aga olin sel ajal kööki läinud — vedas. Ja pärast neid uskumatuid vedamisi elada kasutult, tarbetult, kahjutult, ainult kahjutult! Milleks? ... Näed — käed. Arvad, et need ei suuda künda? Suudavad! Isa aga kirjutab — töökäsi ei jätku, leib läheb hukka, meie sinuga istume toidukaartidel, lõgistame hambaid. Isal on õigus Savva Iljitši põlata. Õigus, kui ta teeb mulle etteheiteid!»

«Noh, ja mis siis ette võtta?» küsis Vjatšeslav tõsiselt.

«Vaata sulle säh! ... Ma ju seda sinult küsida tahtsingi.»

«Jäta instituut sinnapaika, Fedka.»

Fjodor vaatas teraselt Vjatšeslavi tõsisesse, kiretusse näkku.

«Riski, saada kus kurat ... Ivan Mõš aga jääb siia.»

«Tema pole mulle eeskujuks.»

«Õige. Jäta sinnapaika. Riik saab ühe paari põlduharivaid käsi rohkem.»

«Seegi on midagi.»

«Põldu harida võib igaüks, kunstnikuks aga ...»

«Kuid keegi peab ju põldu harima. Mille poolest ma teisest parem olen?»

«Mis parata, talenti ei kohta nii sageli kui musklites käsi. Ja ära mind nii vihaselt jõllita, ära arva, et ma olen nakatatud häbiväärsest põlgusest lihtsa töö ja lihtsate, andevaste inimeste vastu. Just nimelt need lihtsad inimesed vajavadki talente. Talenti talendi pärast ei eksisteeri, nii nagu on mõtetus künda põldu kündmisprotsessi pärast.»

«Kui ma oleksin veendunud, et talenti on ...»

«Ah, tahad tingimata olla kuld, kardad olla maak, tootmisjääk. Pole parata, kõigist geeniusi ei võrsu, keegi peab olema ka lihtne kivim. Ilma kivimita pole kulda.»

«Mina aga ei taha kivim olla. Ei taha, ja kõik!»

«Näe, kus originaal. Kes siis seda tahab? Mina? Ivan Mõš? Ljova Slobodko? Kõik loodavad nagu sinagi saada väärismetalliks. Ka sina loodad ega lähe instituudist kuhugi — oled lihtsalt juba küps intelligentseteks mõtisklusteks.»

«Seda enam, et intelligentsi on mu veres ...»

«Ei tee viga, eilsed maamehed, kes vaevalt intelligentideks saanud, ei õpi midagi nii kiiresti kui mõtisklema. Seda on juba Tšehhov omal ajal ära märkinud. Jäta instituut sinnapaika ... Miks sa vaikid?»

«Käi kuradile,» urises Fjodor, viskudes uuesti pikali.

Lahtirebitud ümbrikkudes kirjad lebasid öökapil. Näo ja lae vahel hõljus tubakasuits, siisamast aga kostis Vjatšeslav Tšernõšovi hää — südi, tugev, see sisendas õnnelikkude usku, et missuguseks tulevik ka ei kujuneks, kõik läheb hästi.

«See traagik on andetu,» ütles Vjatšeslav Savva Iljitši kohta. «Jah. Kuid ma ei hinda teda ju ande pärast. Ma hindan teda, sest et ta on pürginud kunsti poole. Pürgida selle poole, mille vastu sinu ümber keegi huvi ei tunne. Pürgida kogu elu, hoolimata pilgetest, halvaksapanust, kannatada etteheiteid — ei, ütle, mis tahad, see on vägilaslikkus. Kas kuuled, mõtisklev maamees, kas tead, kes ta sinule ja minule on? Kui meist saavad mõnevõrragi nimetamisväärsed kunstnikud, siis on selle vapra traagiku tüüpi inimesed meie eelluure. Keset Matjorat tunneb ta esimesena huvi meie töö vastu, propageerib esimesena meie saavutusi. See on inimsoole õnneks, et tema keskel leidub sääraseid fanaatikuid, just nemad purustavadki üldise ükskõiksuse ja

tardumuse... Hei sina, mõtiskleja, tahad, ma teen sulle rõõmu — mulle maksti võlg ära, ilma naljata, kakssada kulli. Tõuse üles, lähme jooime sinu Savva Iljitši terviseks, las ta viibib oma elupäevade lõpuni selles kuldses unes, ärgu avanegu ta silmad kibeda tõe nägemiseks... Noh, pean ma veel kaua sinu juures passima. Kask on antud: tõuse!»

«Ma ei taha juua, tahan õgida.»

«Noh, see on luksus, mu sõber. Napsi jaoks jätkub patuga pooleks, sööki aga, peale üsna kerge suupiste, ära arvesta. Liiguta ennast!»

Püha tõde kui maailm ei tea,
teed ta juurde kui leida ei suuda...

Krae üles tõstetud, astusid nad nukrast vihmast märjale sõiduteele. Seesama nukker, kasin vihm, mis lähemal päeval peab asenduma lumega, niisutab Matjora küla põldudel lamavat leivavilja.

17

Sõja ajal elada tähendab tänast päeva vihata, tähendab kogu hingega, iga keharakuga armastada homset, uskuda sellesse nagu taevariiki. Sõjapäeval kordasid isegi nõdrad raugad sõnu: «Las tuleb rahuaeg...» samasuguse naiivsuse ja lootusega, millega lapsed ütlevad: «Kui ma suureks kasvan...» Saabub rahuaeg, saabub õnn.

Ja rahu saabub — kõhetute kandevõrkudega, vedela hirsisupiga, mida töölissööklastalongide vastu välja anti, vanakraamikaubitsejatega linnaturgude tagahoovides, kust võis osta nii kantud sõjaväekalifeed kui ka moodsa drappmantli. Rahu saabub, rongid olid täis kiilutud värvatud töölisi, kes sõitsid nii purustatud Kiievisse kui ka Siberisse, kus sõja kestel mürsuvilinat ei kuulnud. Kogu maa oli tellingutes, külades aga naelutatud tared uksed-aknad laudadega kinni. Rahu saabub, kuid inimesed vaatasid endiselt lootusega homsesse.

Jõudis kätte Suure Oktoobrirevolutsiooni kahekümne kaheksas aastapäev.

Hommik oli hall, ent mitte vihmane. Üliõpilased kogunesid demonstratsiooniks instituudi juurde, rivistusid kolonni. Peade kohal kiikusid portreed, plakatid, õrnades kevadistes värvides paberlilled.

178

Fjodor tuli demonstratsioonile, seljas päevi näinud sinel ja peas sõdurikõrvik, millel võis veel märgata tähekese jälge, viltusõtkutud kontsadega säärikud olid aga peegeldatavaks viksitud. Vjatšeslavist oleks võinud pildi maalida: tume kaabu, paksust veluurist mantel. Ljova Õigeusklik oli ikka endine: seljas kulunud karakullkraega ja üheainsa nõõbiga kitsas palitujupats, nina all juba rippumas häbelik tilk, tampis ta töösaabastes jalgu ning seletas ilukõneliselt:

«Meil on veel vähe rituaale, vähe pidulikkust elus. Võtame vana aja, peale jõulude ja lihavõttepühade olid veel nelipühad, vastlad, igal suuremal külal oma kiriku aastapäev...»

Ivan Mõš ilma Peenendusmärgita oli nagu Fjodorgi siamaani käinud võidunud sinelikeses, teisiti polnud teda keegi näinud. Täna aga oli ta oma mahuka kohvri sügavusest välja toonud pruuni nahkmantli — viie sammu kaugusele ümberringi võis kuulda selle soliidset krudinat. Ivan näis terve peajao pikemaks kasvanud olevat, vaatas kõiki heasüdamliku leebusega ülalt alla nagu Gulliver. Isegi Ljova Õigeusklik ei heitnud tema arvel nalja, ülistas nelipühaid ja vastlaid.

Moskva oli elevil. Tänavad jäid kitsaks. Raadio mürtsumine põimus mitmehäälsete lauludega, mille saatel voolasid aeglaselt lõputud inimjõed — suurejooneline inimtulv, ainult pühade ajal mõistad, kui tohutult suur ja lai on see linn.

Kurdikstegeva valjusega hõigati raadiost loosungeid, õhk aga oli täis lennukite mürinat, lippe, lippe, lippe ja portreesid, portreesid, portreesid... Kõige sagedamini kujutasid need vuntsidega meest pagunite ja ordenitega — generalissimus Stalinit. Raadio ja laulud ülistasid tema nime, lennukid õhus rivistusid ja moodustasid taevasse kuus tähte — STALIN, miljonilised tihedad laviinid tänavatel voolasid sinna, kus seisis tema. Hiiglasliku linna igast servast suundusid inimjõed katkematu vooluna läbi kogu linna; aeg-ajalt ruumikitsikuses takerdudes ja ootama jäänud jõudsid nad väljakule üha ligemale. Raadio kaudu ja suust suhu kandus ärevalt edasi: «Ta on seal, pole ära läinud, ta seisab ikka veel...» Teda võib palgest palgesse näha ainult suurte pühade ajal, ülejäänud päevadel on ta

179

ligipääsmatu. Ära lase mööda oma õnne, surelik, rutta oma silmadega vaatama elavat surematust!

Fjodor oli harjunud kõike head ühendama tema nimega. Nagu kõik teised, nii kuulatas ka tema ahnelt hääli reprodutoreist: kas ta seisab tribüünil või on juba lahkunud, kas langeb ära õnnelik juhusteda näha või mitte? Ta seisis seal, ei olnud veel ära läinud...

Teiste kolonnide vahele surutuna valgus Kunstiinstituudi mitte eriti arvukas kolonn Maneeži väljakule. Ümborus oli kihavalt tulvil, inimurd liikus pingeliselt, kandus muusika ja vaibumatute hurraahüüete mürina poole. Kremli telliskiviseintest väljakasvanud massiivsed tornid kerkisid halli taevasse, kust immitises sügisest rõskust. Lippudega, portreedega, plakatitega, diagrammidega inimeri voogas mööda Ajaloomuuseumi aastatega tumenenud hoonest.

«Näib, et meil vedas,» tähendas Vjatšeslav Tšernõšov, «möödume tribüüni lähedalt.»

«Hurraa-aa!!!» pahvatas eespool, üsna siinsamas.

Punaste lippude, rahutult kiikuvate diagrammide ja portreede rägastikust ilmus nähtavale Vassili Blažennõi paljukupuline kirik.

Fjodorit lausa kanti edasi. Ta ei näinud kedagi, kuid lehvitask juba käsi, karjus «hurraa», karjus rõõmsalt, ennastunustavalt.

«Hurraa suurele Stalinile! Suurele Stalinile — hurraa!»

Ta oli ikka veel seal, ta seisis ikka veel... Suur juht ja õpetaja, parim sõber raudteelastele ja valtsijatele, ehitajatele ja energeetikutele, õpetlastele ja maaharijatele, lastele ja kehakultuurlastele, kõikide võitude innustaja, ajastu lipp, ajastu kuulsus — me läheneme sulle!

«Hurraa! Suurele Stalinile! Suurele Stalinile, — hurraa-a!»

Keset kõrguvaid torne ning laugjalt taeva poole tõusvaid raskeid seinu, keset seda tohutut majesteetlikkust, mis oli pühitsetud mineviku rangusest, tundus poleeritud graniidist niiskelt läiklev Mausoleum kuidagi märkamatuks.

Ümberringi erutatud rahvahulga, kirgede möll, liialdatud toredus, liialdatud pidulikkus, Mausoleum aga lihtne, loomulik, tagasihoidlik, nagu oleks graniit saanud tolle inimese karakteri, kelle keha tema võlvide all puhkas.

Portreedelt tuttavaks saanud näod... Tulipunktis aga —

tema! Ta ei olnud kuhugi läinud, ta seisis veel seal ja üksnes selle eest oli all tormitsev rahvamurd talle tänulik, juubeldushüüded pahvatasid taeva poole.

Kõige ülistatum, kõige võimsam kõigist inimestest, kes maailmas on elanud. Paljude rahvaste jõupingutused kirjutatakse tema arvele. Ta teab kõik, tal on kõiges õigus, häda sellele, kes kahtleb tema tarkuses, tema geniaalsuses!

See mees kandis praegu oma kuulsat sõdurisinelit — ilma ordeniteta, ilma kaunistusteta, sõdurisinelit, millel olid generalissimusepagunid. Harilikult kujutled teda pikana, õlakana, ta oli aga väikest kasvu, justkui tribüünisasse vajunud. Loiu vanainimesesõbralikkusega tõstis ta käe tervituseks. Vastuseks löhestas taevast kõmisev «hurraa».

Ja siis juhtus midagi, mis polnud päevakorras ette nähtud... Paks naisterahvas, seljas roheline palitu ja peas kirsspunane kübar, sööstis kolonnist välja tribüüni suunas, paiskas jõuga eemale sõduri — ühe nendest, kes seisis monumentaalses liikumatuses, tõkestades tormitsevat inimookeani. Kirsspunane kübar kukkus kividele, naine — paljapäi, juuksed sassis, hakkas oma punaste kätega vehkides tantsu lööma ja karjus täiest kõrist, veri näkku tõusnud:

«Ma näen Stalinit! Ma näen teda! Elagu kallid Stalin! Elagu meie armas...»

Ja Stalin tõstis uuesti käe endise loiu vanainimesesõbralikkusega.

Mõned sammud kaugemal lõppes kõik. Kolonnid säilitasid oma kuju veel Vassili Blažennõi kirikuni, kuid juba enne kaldapealsele jõudmist hakkasid lagunema, segunema, üksteisesse sulama...

Nad läksid kiirustamata piki kaldapealset — Fjodor, Vjatšeslav ja Õigeusklik. Mõs kandis suurt Stalini portreed ja kurtis, et see on ainuüksi tema kaela aetud, et selle raske portreega tuleb tal vantsida mööda demonstrantide kolonnidest täiskiilutud Moskvat... Lõpuks jäi ta maha...

Mindi vaikides. Nagu Fjodor nii polnud teisedki veel toibunud demonstrantide vaimustatud märatsemisest, muljest, mille oli jätnud lühikasvuline sinelis mees, kes oli tõstnud raugalt jõuetult kätt vormimütsi juurde.

Meenusid juhtumid, mis olid seotud selle inimese nimega.

Kiievi lähistel tuli polgul, kuhu Fjodor kuulus, olla toeks tankivägede allüksusele. Tankistidele oli antud käsk läbimurdele minna. Kuid ees olid miiniväljad, tankitörjekraav ja maasse löödud pakud. Läbimurre oli ilmselt nurjumisele määratud — seda teadsid kõik, teadsid ka tankistid ise. Nende allüksuse komandör püüdis staabis asja arutamisel vastu puigelda:

«Mõttetu risk, ma ei vii mehi surma, millest kellelegi kasu pole! Laske mind maha!...» Ja oleks lastudki, kui tegemist oleks olnud hariliku, ilma eriliste teeneteta komandöriga, — käsk on käsk, armee selle üle ei arutleta. Kuid tankistide komandör oli Nõukogude Liidu kangelane, kelle sangaritegusid ülistasid kõik ajalehed, rinde ülemjuhatajat peeti tema isiklikuks sõbraks, tema nimi oli tuntud valitsuse ringkondades, säärase peale on raske käratada:

«Mitte targutada! Täitke käsk!»

Ent selle mehe saatis jalge alla tallates surma polgu staabiülem, kes polnud ei kuulus ega autasudest hellitatud, vaid tavaline kantseleirott-tähenärija, missuguseid on palju. Astus tankistide rivi ette ja ütles:

«Tankistid! Pealetungi käskkirjale on Stalin ise alla kirjutanud! Jah, see on ohtlik, jah, ees on surm, kuid seda nõuab Stalin! Me otsustasime — tanke juhivad ainult vabatahtlikud. Kes kardab, see astugu rivist välja!»

Mitte keegi ei astunud.

Ning tankistid kirjutasid kriidiga oma tankidele: «Stalini eest!» Nende tõrges komandör asus esimesse tanki.

Ellu jäi üksainus ekipaaž.

Tankiallüksuse komandöri poolpõlenud laip maeti sõjaväeliste auavaldustega — peeti kõnesid, saluteeriti vintpüssidest ja automaatidest. Ta oli langenud kangelasena.

Ja sel pidulikul matusetalitusel oli Fjodor koos kõigi teistega tundnud alandlikku austust — kui suur pidi olema inimene, kelle eest nii rahulikult surma mindi, kui kättesaamatult suur pidi ta olema!

Tema, Fjodor, ei hukkunud rindel tole inimese eest, — ei hukkunud, polnud suutnud midagi teha, et tõendada oma ustavust, nüüd aga oli see generalissimusepagunitega sõdurisinelis mees tervitanud teda kõikeandestavalt oma raugakäega. Ja Fjodor oli karjunud: «Hurraa!» Ta oli neil hetkedel tajunud mingit ühtekuuluvust kõikidega — kõik jagasid tema armastust, kõik elasid ja mõtlesid samuti kui

tema. Ta polnud üksik, ta oli osake kõigist, ta oli võimas! «Hur-raa! Elagu!»

Ja väike rauk tõstis käe sõjaväelasemütsi juurde...

Praegu aga tundis Fjodor end kuidagi tühjana ja hinge-põhjas rahuldamatuna. Pärast vaimustust, mis ta oli üle elanud, peaks vallutama kindlusi, tormama rünnakule. Tema aga kõnnib surisevate jalgadega mööda kaldapealset ning on mures selle üle, kuidas jõuda ühiselamusse, oma voodisse.

Esimesena katkestas vaikuse Ljova Õigeusklik.

«Vanapoiss,» pöördus ta Vjatšeslavi poole, «näib, et meie päevil on tekkimas uus usk...»

«Mina isiklikult ei taha meie ajale näkku sülitada.»

«Kas mina siis tahan?» läks Õigeusklik turri. «Kuid faktid on minu poolt, vanapoiss!»

«Faktid? Missugused?»

«Kas kuulsid, kuidas karjuti, kuidas tervitati?»

«Kuulsin.»

«Ja karjusid ise ka?»

«Noh, karjusin.»

«Ja keda tervitati? Inimest?...»

«Jah, inimest, juhti, kangelast, mitte jumalat.»

«Võimalik, vanapoiss, võimalik. Praegu, jah, on ta kangelane, on juht, on inimene. Kuid ka Muhamed oli inimene... Aastad ja aastakümned mööduvad ning unustatakse, et ta sõi sedasama leiba, mida meie sööme, hakkas külma käes lõdisema niisamuti kui iga lihtsurelik. Olus-tilkuline tühi-tähi unustatakse, vanapoiss, alles jääb ainult usk, üksnes usk, paljas ideaal. Meie järglased omandavad Muhamedi.»

Vjatšeslav Tšernõšov astus raskelt, taarudes, patsutades käest võetud kinnastega vastu palitutaskut, — temagi oli väsinud.

«Ära laima järelpõlve,» ütles ta tõredalt. «Nemad ter-veneivad mistahes pimedast usust.»

«Vabanevad usust? Ja sina usud, et see tähendab pööret paremusele?»

«Alati paremusele, kui vabanetakse pimedusest.»

«Pole usku, pole ideaale, pole ideaale — pole moraali-seadusi. Sinu teooria järgi, vanapoiss, peavad meie järg-lased uppuma pahedesse. Tapmine, valevandumine, var-gus lakkavad nende silmis olemast kuriteod.»

«Ka sina, iisraeli rahva poeg, ei usu ju seda, mida jut-

lustab Vana Testament — ära tapa, kuid sellegipärast pole sa elukutseliseks mõrtsukaks muutunud. Kas inimesed on tõesti sedavõrd pöörased, et neile on tingimata tarvis vaimset suukorvi — ei sa pääse taevariiki, sinu peale langeb issanda nuhtlus!»

«Paistab, et Veetše ajas sind ummikusse,» tähendas Fjodor Õigeusklikule.

«Ajas? ... Aga faktid on tema vastu. Mispärast me oma progressiivsel ajal oleme kõik üdini nakatatud usust? Õilsast usust! Ma ei pea seda paheks!»

«Kes meie?» küsis Vjatšeslav.

«Mina, sina, tema, tuhanded teised, kes meiega kõrvuti läksid. Tuleb välja, et kõik on haiged.»

«Mina, näiteks, end haigeks ei tunnista,» väitis Vjatšeslav vastu.

«Kas sina ei karjunud, ei juubeldanud, ei elanud neil hetkedel üle tunnet — niipea kui ta sõna ütleb, sööstad sa tulle, vette, kuradi lõugade vahele?»

«Karjusin, juubeldasin, elasin üle, kuid mitte sellepärast, et ma pimedalt usuksin, vaid et ma lihtsalt jagan tervenisti ...»

«Suuri ideid?!»

«Just nimelt. Ma tean, et ta on karm, ajuti halastamatu, et ta ei peatu ei vere, ei higi, ei inimeste heaolu ees, sest et kõik see toimub, nagu sa õigesti märkisid, suurte ideede nimel. Olgu praegu veri, et ta hiljem rahulikult saaks voolata kõigi soontes, mitte aga ei purskuks haavadest, olgu higi, et aja kuludes ei hakkaks lehkama orjahigist, ärgu olgu praegu süüa — kuidagiviisi elame ära! — see-eest aga meie lapsed, meie laste lapsed ei tarvitse enam igapäevasele leivale mõelda. Ma olen selle inimese mõttekaaslane. Tunnistan, et ta on vanem, kogenum, sada korda targem, olgu ta mulle juhiks, mitte jumalaks. Mul pole pimedat usku! Pole haigust! Nii on paljudega, ära mõõda enda järgi, Õigeusklik.»

Siiani oli Fjodor olnud Vjatšeslavi poolt — pimedat usu vastu. Kuid praegu oli Veetše Fjodorile öelnud: unusta end täiesti, ela lastelastelastele. Nendel lastelastelastele aga on omad lastelastelapsed. Kas inimene tõesti hakkabki elama ainuüksi tulevikumiraažidest? Selles on mingit masendavat ebaõiglust — oled väetis! Imekauni tuleviku kuulutajad — mis õigus on neil sinusse suhtuda säärase halvaks paneva kõrkusega?

Ka Vjatšeslavi välimus ei meeldinud äkki enam Fjodorile. Sammub mööda kaldapealset — head karusnahkse voodriga saapad jalas, pehmed nahast sõrmkindad käes, veluurpalitu seljas. Tema isa pole Vassili Matjorin, küla-mees, vaid tunnustatud kunstnik, tema oma poega ei unusta. Poeg aga jutlustab nälga lastelastelaste täiskõhtude nimel. Kellele? Õigeusklikule, kes on elu jooksul rohkem kahtlasevõitu ideesid kui igapäevast leiba maitsta saanud.

Fjodor ütles kindlalt:

«Siin on väike vastuolu, Veetše.»

Veetše heitis silmanurgast uudishimuliku pilgu:

«Ohoo! Matjora küla tark sfinks avas suu.»

«Anna talle selja tagant, vanapoiss!»

«Sa ütlesid: olgu praegu veri, et see veri hiljem ei purskuks? ...»

«Ütlesin, ja jään selle juurde.»

«Hiljem, kui minu elu on elatud?»

«Võib-olla ka, et elatud ... Sinu elu, minu elu ...»

«Seejuures tahad sa, et meil ei oleks pimedat usku?»

Vjatšeslav muutus valvsaks, püüdis vidusilmi Fjodori pilku, Fjodor aga jätkas:

«Et mul oleks kindel usk, selleks on tarvis tagatist. Las idee avaldab ennast iga päev nii, et ma veenduksin, et verd voolab aina vähem ja vähem — las avaldub praegu kohe, mitte pärast minu surma. Miks ma pean pimedalt uskuma!»

«Ja mitte kahtlema!» toetas Ljova Õigeusklik. «Vanapoiss, ma võtan sinu ees mütsi maha. Sa panid ühe hoobiga pikali selle upsaka riiukuke. Hei, rüütel! Tõuse üles! Võta käestlöödud mõök pihku.»

Vjatšeslav Tšernõšov vaikis.

Ljova Õigeusklik sirutas narmendavad käised taeva poole ja üle Moskva jõe tumeda vee kandus hüüe:

«Victoria! Victoria!»

Vjatšeslav puhkes naerma:

«Mille üle siis sina rõõmustad, vend Kristuses? Sfinks hammustas mul sooned läbi, mitte sina!»

Nende taga kõndis lärmakas seltskond, kogu vaidluse kestel oli seljatagant kostnud naerupahvakuid. Nüüd oli see seltskond — siniseid vihmamantleid ja kaabusid kandvad mehed ja vateeritud õlgadega palitutes naised — üliõpilastest möödumas. Kõige ees astus tähtsalt roheline palitu ja katmata peaga naine. Tal oli lai lihavpunane

nägu, mille jämedatest joontest võis välja lugeda mingit üleolevat ähvardust. Säärase daamiga on ohtlik pliidi juures sõnavahetusse sattuda — niikuinii jääb võitjaks. Tähtsalt ja tardunult otse enda ette vaadates purjetas ta mööda.

Kõik tundsid temas ära tolle, kes kolonnist välja Mausoleumi juurde oli tormanud, ja kõigil hakkas millegipärast piinlik. Ljova Õigeusklik meenutas oma lupardliku figuuriga pahateinud peni. Ta sörkis Vjatšeslavi kõrval, heites talle aeg-ajalt kohmetuid pilke. Vjatšeslav aga, huuled kokku pigistatud, nägu mornilt pilves, kõndis edasi, ilma et oleks sõnagi lausunud.

Alles Kujutava Kunsti Muuseumi juures tänavanurgal tõi ta üle huulte kuuldavale:

«Kas me oleme tõesti kõik pimedalt usklikud? Ah? ...»

18

Raamile pingutatud lõuend ja selle ees sina, esimese kursuse üliõpilane. Raamile pingutatud lõuend ja poodiumil sarnakas, kollasejumeline mustas ülikonnas mees. Sa maalid teda, kannad oma lõuendile tema põsenukid, tema käed, tema maniski. Tähendab, ta dikteerib sulle, tähendab, sa allud temale...

Alluda? Kanda mõtlematult ja kohusetruult lõuendile kõik, mis sa näed — kollane värvida kollaseks, must mustaks? Ei tohi olla fotograaf, ära püüa kopeerida — see lihtne töö on sulle juba kõvasti pähe tuubitud.

Siis pääsed sa ehk sarnakast mehest vabaks? Kuradile tema näpunäited, maali, nagu tahad, kollase võid muuta roosaks, musta lillaks, punase roheliseks. Kes on lõuendi peremees — kas see sarnakas või sina?

Kuid milleks ta sinu ees istub? Milleks sa teda ahnelt ja teraselt silmitsed? Kas ta ei suuna sinu kätt?

Oled sa vaba või mitte? Oled sa isand või ori?

Sinu ees seisab modell, poodiumil istub teravate õlgadega, vanamoeliselt peenutsev mees, tal on pisut ebaterve näovärv, lamedad põsenukid, ahtad huuled, tõmmud käed jäävad valgete mansettide varju. Poodiumil sinu silmade ees on osake loodust. Looduses aga ei esine kaost, kõik on vastastikusel seoses, looduses valitseb harmoonia. Ka see musta ülikonda kandev peenutsev pedant on omamoodi harmooniline. Katsu tema juures omavoliliselt midagi

186

muuta, katsu närbunud näo ja kanajalga meenutava peene kaela juurde kujutleda laadija õlgu või asendada must pintsak käre lillaga, säilitades sarnakale iseloomuliku põskede sügava ookrivärvi.

Harmoonia, kooskõla, vastastikune seos, omad kõigutamatud seadused... Just seda harmooniat sa looduselt õpidki.

Sa paiskasid lõuendile värvilaigu, selle kõrval on puhas koht, mis nõuab värvi, ootab sinu pintslit. Siin on värvid ja palett — pane värv paigale, sa oled peremees. Peremees? Ei, mitte päriselt. Sa ei või võtta värvi, mida heaks arvad, puutumatu lõuend ei nõua sinult mitte üks-kõik millist värvi, vaid ühte kindlat. Ent kes nõuab? Lõuend?... Loogika nõuab. Ja kui sa pole talle küllalt kuulekas, kui sa paiskasid pintsliga ebatäpse värvi, siis varem pandud värvilaik kisendab, on ebaseaduslikust naabrusest nõrkinud: ei teki seost, puudub mõte, pole värvust, on vaid pintsli täis määratud värv! Ja sa eemaldad ebaõnnestunud pintsli täie, otsid, otsid, otsid harmooniat.

Oled sa isand või ori? Sa oled ori, sa alistud loogikale, õnnelik oskus talle alistuda on aga sulle looduse poolt kaasa antud, muidu tuleks pintsli käest heita!

Isand või ori?... Esialgu oled sa esimese kursuse üliõpilane ja poodiumil trooniv sarnakas ebajumal on pakatamas väiklasest võimust sinu üle, sa oled tema ees argusest kookus, kopeerid, kopeerid teda, ei tungi harmooniasse. Sa mitte niivõrd ei õpi looduselt, kui ahvid järele, jäljendad teda. Sa oled kõigest esimese kursuse üliõpilane ja sellepärast kujutad endast üleminekuvormi kunstnikult ahvilt kunstnikule-inimesele. Sa võid ahviks jääda, ent juhul kui sa inimeseks kasvad, hakkad sa sarnakat ebajumalat vabalt kohtlema. Ta võib sulle tõuget, suunda anda, ent sa lood ise oma harmooniat, laskmata end häirida sellest, et sinu harmoonia ei lange kokku ebajumala omaga. Ebajumal dikteerib vaid seadused ja mine tea, võib-olla need just sunnivadki musta lillaks, kollast roosaks maalima. Seadused sunnivad, mitte et sinu käsi-valitseja omavolitseks.

Oled sa vaba või mitte?... Nagu kõigil inimestel, nii on ka kunstnikul vabadus looduse seaduste kasutamiseks ja puudub vabadus neist üle astumiseks.

Raamile pingutatud lõuend, see vähem kui ruutmeetri suurune pindala kätkeb endas nii valu kui rõõmu, nii pet-

187

tumusi kui lootusi. Temas peegeldub inimolemuse kogu keerulisus nagu mõõtmatu päike peegeldub veepiisas.

Esimesena märkas Fjodori tööd Valentin Veniaminovitš. Ta seisis hulk aega Fjodori selja taga, hingas talle kuklasse ja pärast seda, kui Fjodor oli pöördunud Ivan Mõši poole: «Kuule, tilguta väheke karmiini...» lausus kätt talle õlale pannes:

«Tule kaasa.»

«Kuhu?»

«Ära küsi.»

Ta viis Fjodori ruumi, mis oli põrandast laeni täis karpe, kaste, vanade lõuendite virnu. Seintel rippusid tolmused riidehilbud, nurgas seisis tuttav kõhukas samovar, selle kõrval raske rüütlikiiver ja mõõga käepide, riiulitel tuhmid pokaalid, puuviljade mulaažid. Selle koli vahele oli surutud kitsuke laud, mille taga istus naislaborant.

See vaatas uurivalt Fjodorile ning seejärel küsivalt Valentin Veniaminovitšile otsa.

Valentin Veniaminovitš noogutas pead:

«Jah.»

Siis naine tõusis, tiris kuskilt puutumata lõuendi rullide alt välja kasti ja ütles sõbralikult:

«Valige, palun. Sel aastal olete teie esimene.»

Fjodor heitis pilgu seljataha Valentin Veniaminovitšile, too noogutas jälle:

«Vali aga vali.»

Kast oli pikki värvituubikarpe poolest saadik täis. Fjodoril läks silmade ees kirjuks.

Värvidest oli nappus. Instituut jagas kitsilt välja valget, nõgimusta, ookrit, kõik üliõpilased ostsid juurde, ent kauplusteski ei olnud valik kuigi rikkalik. Keegi intelligentse välimusega pensionär Verhnjaja Maslovkalt oli kunstnikkude — nii algajate kui eakate — hulgas selle poolest kuulus, et müüs althõlma eksportvärve. Kuid esiteks müüs ta ainult väljavalituile, oma alalisele klientuurile, teiseks nõoris kolmekordse hinna, mis polnud Fjodorile tasku järgi. Fjodor piinles, tundis töö juures, et palett on vaene, mangus sageli naabritelt:

«Tilguta tsipake...»

Otseselt muidugi ei keeldutud, kuid ei kõlba ju kogu aeg kerjata.

«Vall, mis sa veel ootad?»

«Ma ju... Ma ei tunne värve veel päris hästi. Siin aga on etiketidki võõrkeelsed.»

Valentin Veniaminovitš kummardus ühes temaga kasti kohale:

«Siin on umbra... Marss... Soovitan võtta seda ookrit, ise hindad... Sjeenad, smaragdroheline... Ühesõnaga — võta igast karbist üks tuub.»

«Täna. Kust säärane rikkus?»

«Mis küsimus see on? Klava, andke talle paberit, las pakib sisse.»

Ukse taga haaras Valentin Veniaminovitš Fjodoril küünarnukist ja vaatas talle silma:

«Üks vältimatu palve — vaikida. Kahjuks on paljudel värvide poolest kitsas käes, kõiki ma aga varustada ei suuda. Minu palk pole nii suur, et saaksin tervet instituuti ülal pidada.»

«Need on teie värvid?»

«Need on nende värvid, kellele nad tõepoolest võivad kasuks tulla.»

«Tähendab, ma olen sattunud väljavalitute hulka?»

«Mõnel määral jah. Kuid ära loo endale illusioone — liiga sageli säärast õnne ette ei tule. Ma olen ihnus, see on kõigile teada.»

«Veel kord aitäh.»

«Ole terve.»

Teisena märkas Fjodori tööd Vjatšeslav.

Maalimiseks ettenähtud aeg oli lõppenud, modell ronis tütuks muutunud õrrelt kähku alla ning, saabastega kolistades ja lõuendeid kõõritades väljus stuudiost. Fjodor hakkas paletilt värvisodi kõrvaldama. Sinna oli rohkesti määratud valget, sellele oli sattunud tihket sirelilillat ja sealsamas oli tumeda krapplaki tomp nagu hüübinud verepiisk. Ning Fjodor jäi imetlema julgete toonide juhuslikku pidulikkust.

Ligi astus Vjatšeslav.

«Sa vaata,» sirutas Fjodor talle vastu paleti. «Katsu nimme säärast kätte saada, mõtle või pea puruks — ei õnnestu.»

Ent Vjatšeslav vaatas lõuendit.

«Näib, et Matjora küla traagik on elanud sisukat elu.»

«Mis?» ei taibanud Fjodor.

«Ma ütlesin, et õnnist Savva Iljitši pole põhjust ilma-

aegu süüdistada. Juba seetõttu, et ta on sind kõrvupidi molberti juurde vedanud, pole ta elu asjata elatud.»

«Nonoh, ära kurja silmaga vaata.» Fjodor oli kohmetuses ja meelitatud.

Nende juurde ilmus Ljova Õigeusklik:

«Teeme sääred... Sööklas lähevad sabad pikaks.»

Vjatšeslav osutas Fjodori tööle:

«Kuidas tundub? Ah?»

Ljova Õigeusklik kummardus esialgu lühinägelikult lõuendile lähemale, seejärel eemaldus, seisis tükk aega, pea õlale kallutatud ja suu lahti, lõpuks pöördus majesteetliku väarikusega Vjatšeslavi poole:

«Pung avanes ja ilmusid haljad võrsed. Jää on hakanud liikuma, härrad vannutatud mehed. Jää on hakanud liikuma!»

Käsi kaltsu sisse pühkides marssis kohale Ljova Slobodko.

«Pole sugugi vilets.»

Kõrva juures hakkas nohisema Ivan Mõš...

Hämmeldunult torkas Fjodor kõigile nina alla paleti:

«Vaadake — nõnda tuleks võtta. Jõuliselt, tabavalt, ent kui napilt!»

Ljova Slobodko haaras Fjodori käest paleti ja nipsutas vaimustatult sõrme:

«Hiilgav! Fenomenaalne!» Ta vaatas kõiki särava pilguga. «See on tõde! See on eeskuju! Näe, kuhu me peaksime jõudma!»

«See tähendab, ärgem alustagem tantsu mitte koduse ahju juurest, vaid vastupidi — püüdkem tagasi selle ahju juurde. Muutugem vähi sarnaseks, kes tagurpidi roomab,» kuulutas Vjatšeslav.

Kuid Ljova Slobodko tõmbus otsemaid turri:

«Sulle on siis tähtis see kollane ärajoodud nägu,» nõksatas ta pead poodiumi suunas, kus modell alles äsja oli istunud. «Plass õieke, mis võrsunud räpases kommunaalkorteris.»

«Tunnen püssirohu lõhna!» kuulutas Ljova Õigeusklik rõõmsalt. «Barjääri juurde, džentelmenid! Barjääri juurde! Ärge araks lööge!»

Kuid Slobodko ei vajanud taganttorkimist.

«Sa oled sitasitikas! Jaa-jah, solvu pealegi... Sitasitikas lendab lilleõiest ükskõikselt mööda, sõnnikuhunnikule aga laskub maha...»

«Ilma solvamisteta, džentelmenid! Ilma solvamisteta! Meenutage rüütlikombeid! Niisiis, lahing on alanud.»

Vjatšeslav pilutas külma irooniaga silmi:

«Söör! Lubage minulgi teid võrrelda. Te olete jumaliku liblika ja rumala haraka hübriid.»

«Kas printsiibil — ise oled loll?»

«Ei, sisuliselt. Ere laik, värvikirev lilleke... Leidub lilli, millel nektar puudub, liblikad laskuvad neile meeleldi ainult seepärast, et nad on eredad, silmatorkavad. Rumal harakas tassib oma pessa läikivaid hõbelusikaid, punaseid riidetükikesi — talle näib see kõik ilusana.»

«Noh, ja siis? Minus elab see kaasasündinud, loomupärane ilutaju. Igivana taju!»

«Mitte taju, vaid instinkt,» parandas Vjatšeslav.

«Tee kummardus selle instinkti ees, hoia seda nagu looduse püha, hinnalist kingitust, ent ära lämmata seda.»

«Ja jää selle juurde — mitte sammugi edasi. Elagu liblika ja varastaja haraka maitse! Tagasi putukate juurde!»

«Emainstinkt on samuti tekkinud varem kui inimene — sel põhjusel heidame ta kõrvale. Häbistav!»

«Söör! Mitte liialdada! Ma ei öelnud — heidame kõrvale. Olen selle poolt, et tuleb hoida ja hellalt kohelda niihästi emainstinkti kui ka iluinstinkti. Aga ma olen selle vastu, et me takerdume instinktides ega liigu edasi. Kinnitan teile, söör, et mulle see laik väga meeldib.»

«Meeldib, kuid sa eelistad ähmast laiku, mis joomarist modelli füsiognoomiat väljendab.»

«Eelistan mõtet mõttetusele. Kui ma modelli mitte eriti värvikas füsiognoomias näen mõtet, värvikas laigus aga juhuslikkust, mõttetust, siis ma keeran laigule selja. Laik võib mulle olla ainult materjaliks...»

«Ehitusmaterjaliks justkui telliskivi?»

«Miks mitte, mulle on värv samuti telliskivi, millest laotakse mõtestatud teosed.»

«Ahaa! Selline siis on sinu kreedo, sitasitikas! Mina eelistan liblikas olla...»

«Mina aga eelistan jääda inimeseks. Tollekssamaks inimeseks, kes telliskivist, isegi telliskivist võib luua kunsti-teoseid. Mul on hale sinust, liblikas.»

Paletil on kolm värvi, need kutsuvad esile ligikaudu niisamasugust imetlust nagu esimene lumikelluke keset külmast kahutatud, kevadisest õitsemisest alles puutumata

maad. Värvilaik ei räägi midagi, tal pole mõtet, kuid ta on kuidagi ligitõmbav, millegipärast tundub, nagu oleks temasse kätketud mingi salajane tähendus... Kui tore oleks säärase valgega, lillaga ja tumeda krapplakiga lähendada mõnda pilti!

Fjodor ei sõandanud tükil ajal seda kolmevärvilist laiku paletilt kõrvaldada.

Sellest päevast peale omandas Fjodor pisikese kuulsuse, mis küll ei ulatunud üle esimese kursuse stuudio läve. Fjodori juurde tuldi nõu küsima, Fjodori töid mainiti vaidluses. Ja Vjatšeslav Tšernõšovi, Ljova Õigeuskliku ning Ljova Slobodko poole ja vaadanud Fjodor enam alt üles.

19

Lähenemas oli häda, iga päev tajus Fjodor, et see kord paratamatult kätte jõuab.

Sõjaväesinel teenis teda truult ja ustavalt, saapad aga lagunesid: juba esimeste külmadega tekkisid nende kummist pooltaldadesse praod ja kirsasääred olid pahklude kohalt läbi kulunud. Ent talveajal võis kanda ema saadetud vilte. Püksid aga... Fjodor oli neid ise parandanud ja paiganud, milleks oli ära kasutanud vana sõduripluusi. Pluuse oli kaks uut ja üks vana, püksid aga olid ainsad. Siiski olid püksidki veel pool häda — raha ei olnud. Kasiinad sõdurisäästus olid ammu tuulde lennanud, vahel ei olnud millegagi normileiba välja osta. Fjodor oli kõigile võlgu: Vjatšeslavile, Ivan Mõšile, Ljova Slobodkole, üksnes Õigeusklikule mitte.

Kõigil poistel oli lississetulekuid. Ivan Mõš oli õppinud endameisterdatud prosse ja mansetinööpe müütama, sai kuskilt osta täiendavaid toidutalonge ja leivakaarte. Ljova Õigeusklik lendas nagu jumala linnuke ühe heasüdamliku juudi tädi juurest teise juurde — elas ära. Vjatšeslavi pidas isa meeles. Fjodori isa läkitas vaid rangeid epistleid.

Saabub kevad — ja tänavale tuleb minna vist paljajalu, juba enne kevadet tuleb püksid minema visata, võlgu on kolme stipendiumi jagu, ent isegi tervest stipendiumist ei jätku leivaks ja odavateks lõunateks sööklas. Alandav oli elada sõprade kulul — häda oli tõsine ja ehtne, täiesti väljapääsmatu, ja mida päev edasi, seda lähemale ta tuli.

Töökäsi vajati kõikjal. Plangud olid täis kuulutusi tööliste värbamisest ehitustele, tehastesse, sõidurahaga ja ilma

sõidurahata, igasuguse elukutsega ja ilma mingi elukutseta. Kuid sel juhul tuleks instituut sinnapaika jätta.

Kord läks Fjodor kaubajaama söevaguneid tühjendama. Töötas kella kuuest õhtul kella üheni öösel, pildus labidaga platvormidelt sütt veoautodele, järgmisel päeval aga valutasi ölad ja selg, sõrmed ei suutnud pintslit hoida. Kuid sellega oleks vahest ehk äragi harjunud, pidurdas teine asjaolu — rõivastus! Alalistele laadijatele anti välja spetsriietus, ajutistel töölistel, säärastel nagu Fjodor, tuli töötada oma riides. Ainuke sinel muutub kolme töölkäigu järel söetahmaseks räbalaks, pükstest jäävad järele närud, niigi lagunenenud säärikud tuleb minema visata. Ei ole vastuvõetav.

Ta katsetas raudteejaamas pakikandjana, sattus eideke-sele, kel olid suured kohvrid ja fenomenaalne kahtlustamisvõime. Kohvrid oleksid nagu kuulipildujakettaid täis tuubitunud olnud; kui Fjodor neid trammipeatuseni kandis, tippis eideke ta kannul ja hoidis igaks juhuks tal sinelipõõnast kinni, ähmi täis, kas noormees mitte plehku ei pista. Pärast aga torkas talle higisest rusikast pihku käkrus paberraha ning küsis süüdlaslikult:

«Kas sellest jätkub?»

Sellest jätkus ainult ühe moosipiruka ostmiseks pirukamüüja kandelaualt. Ja kui Fjodor, soovides naudingut pikendada, sõi pikkamisi seda pirukat, mis nõrgus taimeõlist, lähenes talle neli tüsedat noormeest, kotiriidest põlled ees. Üks nendest tegi juttu:

«Kuule, tuvike, ära sa tolkne meil jalus. Meid ei huvita mitte see, et sa meilt leiva ära näppad, ka seadusega pole see lubatud. Mis juhtub, kui igasugune rämps pakke hakkab kandma? Kannate kähku minema — pärast aga otsi jälgi Vaikse ookeani äärest, ja meie peale hakatakse viltu vaatama. Nii et aura sinna, kust tulid. Aura, aura ära, või muidu...»

«Kas muidu tirite miilitsasse?»

«Milleks? Nagu me ise ei oskaks aru pähe panna?»

Fjodor silmitses neid: neljakesi — küllap oskavad.

... Mingil tulbal silmas ta luitunud kuulutust: «Mulaa-ritöökoda vajab töölisi mitmesugustele töödele, koristajaid, kunstnikke...»

Ja Fjodori valdas õhin: erialale vastava kõrvalteenistuse leidmisest oli ta vaevalt sõandanud unistada. Töökoda asus kuskil Mariinaja Roštša lähedal.

«Kunstnikke?... Ei, praegu ei vajata.»

«Kuid kuulutus?...»

«Missugune kuulutus?... Ah jaa... See oli ammu. Ja tarvis polnud mitte kunstnikke, vaid kõigest ühte kunstnikku. Praegu on täiskomplekt.»

«Aga töölisi?»

«Töölisi vajatakse.»

«Kas ma võin öhtuti töötada?»

«Meil on tööaeg kella kaheksast hommikul öhtul kella kuueni.»

Pärast ühte niisugust käiku põikas näljane, läbikõlmutud Fjodor õllebaari. Raha jätkus parajasti kruusi õlle ostmiseks.

Õllebaaris oli umbne ja kärarikas, tubakasuits segunes külma auruga, mis tungis sisse järjest paukuvast uksest, külma uhkas vastu jalgu.

Naaberlauakese taga, küljetsi Fjodori poole, tühjendas melanhoolselt oma kolmandat kannutäit väikest kasvu mehike, kes kandis musta pealisriideta poolkasukat. Tal oli majesteetlikult kõrk ilme, sügavad karmid kortsud kündsid sissevajunud põski. Fjodor kummutas õlle kurku, võttis siis taskust märkmiku ja hakkas visandama naabri profiili.

Too timmis õlut endise häirimatu rahuga. Ent kui Fjodor märkmiku sulges ja tahtis seda taskusse pista, pöördus tundmatu kärmelt tema poole ja nõudis:

«Noh, näita siia.»

«Tunned huvi?»

«Vahest ka.»

Norivalt tähtsa ilmega silmitses ta visandit kaua, lõpuks kuulutas põiklevalt:

«Ei ütleks, et täpne, kuid ligikaudu akuraatne... Sa oled kunstnik?»

«Veel mitte.»

«Kuidas nii?»

«Lihtsalt... Õpin.»

«Järelikult üliõpilane?»

«Üliõpilane.»

«Just-just, mul on inimeste peale terav silm.»

Tundmatu tõi oma kannud Fjodori lauale.

«Joo.»

«Ei taha.»

«Valetad, mul on terav silm — tahaksid küll, aga pole raha.»

«Hoia, sõber, oma silmateravus endale!»

«Aga sina, vistrik, ära aja harjaseid püsti, kui sinu juurde tullakse lahke sõnaga. Joo aga joo ning puhu natuke juttu. Kuidas su nimi on?»

«Fjodor.»

«Aga perekonnanimi?»

«Matjorin.»

«Mina olen Matvei Ivanovitš Štuka. Meister värvimise peale.»

«Kuidas — värvimise peale?»

«Jämedalt öeldes — maaler. Eks küsi seitsmeteistkümnendast ehitustrustist — kes see Štuka on? Või uuri järele vanadelt Moskva maalritelt... Kõik ütlevad nagu ühest suust: kogu Moskvast ei oska keegi paremini värve kokku sobitada. Või sa ei usu mind?»

«Usun.»

«Just-just... Ma näen inimesi läbi. Kuidas, ma sind varem pole näinud selles asutuses?»

«Ma elan kaugel.»

«Missugune tuul sind siia tõi?»

«Otsin sobivat tööd, kõik aga läheb luhta.»

«Sa oled ju üliõpilane?»

«Just nimelt. Aga kas siis üliõpilane elab puhtast õhust?»

«Õige sõna — juua ja süüa on tarvis kõigil, isegi akadeemikutel. Milles siis konks peitub? Tööd on ümberringi kuhjaga. Võta arvesse, et meil tööpuudust ei ole ega saagi olla, sellepärast et... sotsialism!»

«Mulle iga töö ei sobi.»

«Otsid puhtamat?»

«Mitte puhtamat, vaid kohasemat, nii et saaksin institutis õppida. Öhtul, öösel — olen valmis, päeval aga pole võimalik.»

«Pilt on antud lõikes selge. Kuid pühapäev?...»

«Mis pühapäev?»

«Pühapäev on sul vaba?»

«Vaba.»

«Siis tule mulle käealuseks. Teen sust kõige esimese klassi maalri. Töötama hakkame laupäeviti ja pühapäeviti.»

«Tele ehitusel?»

«Ehitusel? Ei. Ajad on ju rasked, juua-süüa aga on tar-

vis, ise ütlesid. Ma hangin töö-otsi kõrvalt. Tingimused on säärased: mulle kui peategelasele kaks kolmandikku, sulle — kolmandik teenistusest. Sest et sina, ehkki kunstnik, oled maalriasjanduses tatine kollanokk, mina aga suurus, kuulsus.»

«Kuidas see kolmandik siis välja näeb, kuulsus?»

«Vaata aga vaata, sa pole just suu peale kukkunud... Ma taipasin seda kohe, sest näen esimesest pilgust läbi... Mitut moodi näeb välja. Ma elan südametunnistuse järgi, ei ahnitse. Kas sulle jätkub, kui saad pühapäeva eest kolm sajalist?»

«Ko-olm... Täielikult.»

«Siis lööme käed!»

Fjodor viivitas. Kolmsada pühapäeva eest — see oli kaks korda rohkem kui tema ühe kuu stipendium. Ent sõna «maaler» oli kunstiüliõpilaste hulgas kõige raskem sõim sõna. Kui tema, Fjodor, teeniks endale leiba laadijana, suhtuksid kõik temasse lugupidamisega — näe, kuidas murrab endale teed kunsti. Maalikunstnik aga, kes on paleti vahetanud ämbri ja pintslid vastu...

«Kas ei sobi?» Maaler Štuka hääles oli solvav toon. «Tööke on nõgene.»

«Lööme käed!»

«Kombes. Tõmba märkmikust leheke, anna oma aadress.»

Fjodor kirjutas ühiselamu aadressi.

«Tee nii ruttu, kui võimalik, mu kuulus sõber, muidu hakkab nälga näpistama.»

«Kass tegi ruttu ja tõi pimedad pojad ilmale. Ega ma siis esimesest kättepuutuvast kinni või haarata. Tuleb maad kuulata, järele uurida — vähiku kombel ära ei ela.»

Nad tühjendasid oma kannud ja väljusid üheskoos.

«Sa pole laita poiss. Mul on terav silm, näen südamesse ära...»

Štuka kõndis aeg-ajalt õlgu kehitades ja muudkui suurus, — ise väike, rühikas, korralikku musta poolkassasse pakitud, jalas läikivaks löödud kroonisaapad.

Stuudio uks avanes ja sisse astus keegi mees. Kõik tõstsid korraga pea, mõned panid pintsli kõrvale.

See mees ei tulnud sisse üksi, kuid märgati ainult teda.

Tal oli suur lapik nagu lameda nina ja paksude huultega, tihedad kulmud, väikesed silmad ning jämedates tahumates näojoontes toda sõltumatult ülevat rangust, mis arvatavasti tõstis teiste hulgast välja paganlike suguharude suhte.

Esimese kursuse üliõpilased nägid teda esimest korda, kuid igaüks tundis otsekohe — instituudi direktor!

Ta oli andnud instituudile vaid oma kõlava nime, kõigi aasadega tegeles tema asetäitja, — pikka kasvu, väljakutsuvalt ilus mees, kelle kahvatu nagu veenvalt kõneles neutraalsusest. Keegi ei osanud öelda, mispärast just tema oli kunstiinstituudi direktori asetäitja, sest tal puudusid otsesed suhted kujutava kunstiga. Ent direktor oli talle jättnud täieliku tegevusvabaduse.

Direktor oli peale direktorikohuste veel Kunstide Akadeemia tegevliige, esimees komisjonides ja žüriis, mis jaotas hüvesid kunstnike vahel, ning viibis sageli välismaal meie täisvolilise esindajana kultuuriküsimustes.

Üliõpilased, kes autoriteete tseremoniaalsuseta ägedusega maha kiskusid, rääkisid temast teinekord õige üleolevalt. Ent kui paljudesse kunstnikkudesse üliõpilased üldse kiitvalt suhtusid?! Nende üldise arvamise kohaselt oli kunstis langus, tuli oodata järjekordset hoogsat tõusu, selle aga pidi kaasa tooma praegune noorpõlv — nemad!

Fjodor lootis, et ka see auväärne, ülistatud kunstnik, nende kõrge direktor, ootab samuti tõusu ja rõõmustab kindlasti kõigest hingest nende noorte inimeste edusammude üle, kes äsja on paleti kätte võtnud.

Fjodoril töö parajasti laabus. Õnnevärin südames, jälgis ta direktorit, lootes, et kuuleb kiitust, ja olles juba ette tänulik...

Direktor astus lähemale ja hakkas ruttamata ning vaikides molbertite vahel kõndima.

Kuid Fjodor ei tundnud selle mehe keerulist ja vastuolulist elukäiku.

Ta oli raskelt alanud, oli põlgust tunda saanud, meeleheidegi oli talle tuttav.

Ta oli õppinud näljasel, halvasti korraldatud ajal, oli puid laadinud, nepmanitele silte maalinud, saanud kahekandiku leiba, uhkeldanud austria sääremähistega. Arvatakse, et loodust võib armastada ainult siis, kui elad temaga kõig külje kõrval. Tema lapsepõlv oli möödunud suures

raudteejaamas, keset šlakihunnikuid, mida raudteetammi nõlvad täis kuhjatud olid, keset barakke ja määrdunud tepluškaid, vedurisuitsu ja kiduraid õueaedu. Kuid arvatavasti just sellepärast tajus ta haiglase teravusega ilu varjulistes metsasaludes, karikakraid täispuistatud heinamaades, jõekäärudes, mida ei kata masinaõli, vaid kupulehtedest parved. Tema esimesed maastikud hämmastasid mingi äikeselise lüürikaga, kus päike võitles pilvesombuga ning rohelist ümbritsesid veeaurud.

Tol ajal aga arvasid paljud, et taevast tahmav vabrikukorsten on leinapajust ilusam. Uue kunsti valjuhäälsed ja kirglikud kaitsjad kandsid töölisklassiga solidaarsuse märkeks tööpluuse, mida ükski tööline polnud kunagi selga saanud. Nad määrasid vääramatult kindlaks, mida rahvale tarvis ja mida mitte, kutsusid üles kõike vana lõhkuma ja varemetele uut püstitama. Ent kuidas see uus välja näeb, sellest polnud kellelgi aimu.

Aastad möödusid, ateljee kuhjus täis maastikke, leiva ja värvide ostmiseks ei jätkunud raha. Teda, endist tööloisipoi, ei lasknud tööpluuse kandvad uue kunsti kuulutajad näitustele, tema töödes leiti «vana režiimi hõngu». Südamesse settis jõuetu viha... Ei, mitte viha kaasaja, epohhi vastu, mitte inimeste vastu — uute voolude vastu.

Ta maaliskis pildi «Esimene traktor». Siin oli lõivu maksitud sellele, mida ta armastas: helesinised kaugused, kuivanud kõrrepõld, taevasse sööstvad künnivaresed, kuid oli ka traktor — industrialiseerimise sümbol, mille järel põllul jooksis kokkuvoolanud külarahvas, väikesest suureni. Tal läks korda väljendada hämmastust ja vaimustust, kahevahelolekut ja talupojalikku inertset uskmatus: «E-ei, maa hakkab petroolist lehkama... E-ei, ei kanna ta enam vilja...» Ta polnud enda joonest lahti olnud, kuid ta lasti näitusele. Pahatahtlikud kordasid jälle tuntud sõnu eilsest päevast kunsti arengus, äraleierdatud kaanonitest... Ajakirjandus aga kiitis tööd.

Õeldakse, et edu annab enesekindlust, tugevdab jõudu. Ent vahel tekitab edu ka hirmu. Äkki aga oli see juhuslik, kas ei saabu peo järel pohmelus, kas need eilsest päevast halavad kriitikud ei talla teda kõrvuni maasse? Ole valvel, eksida ei tohi, sihi õuna!

Lähenes kolhoosnikute-lööktöölise kongress. Ajalehed kirjutasid sellest: «Avab uued horisonid... Ajalooline sündmus...» Ajalooline? Mis võib olla õilsamat ajaloo

enese jäädvustamisest? Kuid kongress — see pole maalikunstile just eriti tänulik objekt. Siiski oli ju Repin maalitud Riiginõukogu istungit. Jõudsasti valmis tal suur lõuend «Kolhoosi delegaadid tervitavad seltsimees Stalinit». Elu ei oota — toimuvad uued kõrgetasemelised nõupidamised, ka neid nimetatakse ajaloolisteks, ei tohi sabasörkjaks jääda. Temas elas hirm, kuid hirm vastutusest kaasaja ees ja hirm vigade ees — üldse mitte nahahoidja hirm.

Ta suutis lõpetada õigeks ajaks, tema pildile määrati näitusel kõige väljapaistvam koht, ajalehed kiitsid usinalt, ei ainsatki hukkamõistvat sõna. Pahatahtlikud vaikisid...

Ent lõppesid ajaleheartiklid, kadusid müügilaudadelt ajakirjad, mis olid ära trükkunud «Kolhoosi delegaatide» värvilisi reproduktioone. Saabus vaikus, kuulsust maitse-
nut ahvardas unustusse jäämine. Ja ta tormas aja kannul, palett käes.

Riigis arenes lennuasjandus, kogu maal lauldi: «Meil mõistus andis terastiivad käteks ja tuksuv mootor südameks on meil...» Ta lõi suure maali «Seltsimees Stalin lennuväepidustustel». Sinises taevas langevarjud, paikesesärast üleujutatud tribüünid, naerata juht valges vormiküües...

Taas edu, taas kirjutasid temast ajalehed, taas trükkisid ajakirjad tema pildi värvilistel lisalehtedel... Ta valiti akadeemikuks, edutati juhtivaks töötajaks...

Ta teadis juba kogemuste põhjal, et ajalehed löövad mõnda aega lärmi ja jäävad siis vait, tuleb endast jälle märku anda, tuleb kiirustada... Igavene võiduajamine. Aeg-ajalt tuli peale väsimus, tõmbasid unustatud äikeselised maastikud, ideelagedad puhmad, udu varjus rabad. Ja ta teadis, et selja taga sosistavad kadetsejad: «Mitte kübetki talenti, ofitsiaalne nagu ajalehe juhtkiri...» Näituse külalisraamatusse oli keegi tema kohta kirjutanud: «Belgesti mõistetav nagu käsi, mis sirutub armuanni järele.»

Ei, ta ei maali mitte selleks, et armuande saada, meel-
samini maaliks ta lüürilisi maastikke, kuid tarvis on «omane-
enese laulule kõri peale astuda», ning ta laulab, mida vaja, ta on usuvägilane — ja ehkki teda ei sallita ning tema selja taga argpüksid kombel sisistatakse, otse näkku siiski kiide-
takse! Möödab on ajad, millal ta nurisemata pidi taluma põlgust, praegu on ta tugev, mõjuvõimas — hoidke end!

Ta ei lasknud kunagi mööda võimalust parajal juhul oma jõudu näidata. Ei armastata, ei peeta lugu — respekti tagu siis vähemalt! Ja ta oli igast küljest ümbritsetud sellest külmast, välisest aupaklikkusest, mis pidevalt meenutas: ära komista, aupaklikkusest ei jää siis jälgegi, ära eksi — sinule vigu ei andestata!

Elu laabus suurepäraselt — ta oli ülistatud ja austatud, kõigi tunnuste järgi saatuse lemmik. Ent millegipärast kasvavad alaline hirm ja kahtlused aastast aastasse...

Rõhutud sellest keerukast elust, kõndis ta vaikivana, rahulikuna, enese väärikusest teadlikuna lõuendite vahel, mille loojaiks olid noorimad talle usaldatud instituudi katuse all olevate noorte kunstnike hulgast.

Teiste seas ootas teda oma lõuendi juures Fjodor Matjorin. Neil hetkedel uskus ta oma jõusse, ei kahelnud põrmugi selles, et ka direktor hakkab rõõmuga temasse uskuma.

Direktor vaatas lõuenditele, mitte inimestele silma. Ta ei märganud Fjodori pilku. Ta lihtsalt seisatas tema mõlberti kõrval ja süvenes töösse.

Direktori nägu — suur, jämedate joontega, võitvalt liht-rahvalik, tihedalt kokkusurutud täidlaste huulte kurrus paganlik karmus, oli läbitungimatu ja kõrvalt näis, et selle läbitungimatuse varjus peituvad suured, targad mõtted, mis pole keskpärastele inimestele arusaadavad.

Otsekohe märkas ta Fjodori töös arglikkust, kogenematuses tingitud laialivalgust, kuid samuti ka mingit värvuse kevadisust, õhulisust, puhtust, sisemist harmooniat, toda erilist, mis on ainult jumalast kaasa antud. Ta vaates ja meenutas, et kunagi ammu-ammu oli tundnud niisamasugusest sisemisest harmooniast rõõmu oma lõuenditel. Ammu-ammu, ja tal hakkas valus, et see on möödas, et vaevast saab ta veel kogeda sellist naiivset rõõmu ja uhkust enda pärast. See noormees aga rõõmustab praegu... Ja ta pidi mõtlema sellele, millele oli viimasel ajal alati mõtelnud, kui nägi enam-vähem andekaid töid: «Ent kuidas suhtub see noormees temasse?» Ja mine tea, kas mitte just selline enesekindel nooruk ei kirjutanudki külalisraamatusse: «Selgesti mõistetav nagu käsi, mis sirutub armuanni järele.» Mida nad teavad, need pimedad kassipojad? Mis õigus on neil kohut mõista tema üle, kellel on pikk elu seljataga, kes on kõike tunda saanud, kõigest läbi käinud, kes on tunnustuse saayutanud mitte ainult

tööga, vaid esmajoones sellega, et on «astunud omaenese laulule kõri peale»?! Ta otsis lõuendilt kiuslikult vigu, leidis need ja oli rahuldatud.

Sõnagi lausumata pöördus ta kõrvale ning tema pilk sat-
tus Ivan Mõši lõuendile.

«Mis see on? ... Mida teie õpite, noormees? Maalikunsti või piltide värvimist?» Direktori hääl oli käre, lõikav, liialdatult ärritatud.

Rohekaskahvatuks muutunud näo ja niitpeeneks tõmbunud kohimehehuultega Ivan Mõš seisis sõjaväelaslikult valvelseisangus ja oma kasvu kõrguselt õgis direktorit truult silmadega.

Fjodori kõrvale ilmus Valentin Veniaminovitš ja võttis tal ettevaatlikult küünarnukist kinni:

«Teil läheb hästi... Väga hästi...»

Valentin Veniaminovitš polnud veel kunagi sellist kiitust üle huulte toonud, tema kõige kõrgemaks hinnanguks oli ikka: «Pole halb...» Fjodorile jäi mulje, et ta kiitusega püüdis tase teha direktori teenimatut vaikimist.

Ivan Mõš oli alati omaette elanud: ei ta sekkunud vaidlustesse, ei võtnud osa napsitamistest. Viimasel ajal näis tal raha jätkuvat, kuigi mängis kehvakest. Saabus oma käidelt tagasi ilmselt söönuna, silmades rahulolev õline läige, peitis mingeid kompsukesti kohvrissi, vahtis kaastundlikult Fjodorit — too lesis tavaliselt voodil, summutades nälga tubakaga — ja õhkas ebasiiralt:

«Raske on see eluke, ra-aske...» Vaikis, ootas vastust ja seda saamata lisas: «Kuid pole viga, elame ära.»

Fjodor aga palus häbenemata:

«Laena kahekümneline.»

«Sa juba võtsid...»

«Võtsin.»

«Noh ja siis? ...»

«Noh ja siis liida juurde.»

Ilmselt kahetsedes, et oli ohtlikku kõnelust alustanud, ajas Ivan Mõš käe tasku ning otsis välja rahakoti, täpselt samasuguse, nagu oli kunagi kinkinud Ljova Õigeusklikule:

«Sinu võlg on nüüd sada seitsekümmend kolm rubla.»

Fjodor tõmbas sineli selga, et lõunat süüa minna.

Aga Ivan Mõš vedas Fjodori peaaegu väevõimuga poolkeldris asuvasse väikesesse restorani. Ukse taga pidas Fjodor tarvilikuks mõnesuguseid selgitusi.

«Esiteks: raha mul ei ole.»

«Issand küll!...»

«Teiseks: pummeldamiseks ma sinult laenu võtma ei hakka.»

«Jäta juba, kutsun sind kui sõpra...»

«Kolmandaks: Veetšel on halb harjumus kehva suupistet tellida, — temast ära eeskujuga võta.»

«Kelleks te mind peate? Eh, Fedka! Mispärast ükski teist mind ei salli?»

«Ülejäänu selgitame lauas. Läki.»

Nad istusid väikesesse nurgalauda. Ivan Mõš oli imekspandavalt helde — laud lausa nõtkus suupistetest.

«Kas sul sugulasi on?» küsis Ivan.

«Vanad on elus.»

«Minul aga pole mitte kedagi. Isa ei mäletagi... Ema suri sakslaste kätte... Õde on kuskil, minust hulga vanem, juba enne sõda läks mehele. Kus ta on? ... Mine võta kinni, sõda pillutas laiali... Mitte kedagi, Fedka, mitte kedagi. Ja sõpru ka ei ole... Ja pole olnudki... Neljateistkümnenda aastast pani ema mind tööle, krohvijaks õppima... Töötasin natuke ja jätsin sinnapaika, ei istunud. Läksin graveerimistöökotta. Teenisin raha, panin ennast riidesse, sihtisin juba plikasid... Ainult sihtisin... Ma olen küll, näe, mihuke esinduslik, aga arg... Stuudios õppisin... Siis tuli sõda... Sõjas mul vedas, mis seal salata, istusin armeeklubis, viletsust tunda ei saanud... Nüüd aga lasti tulema... Elada ma juba mõistan, raha oskan alati teenida, tead ju küll, missugused käed mul on. Võin teha moekaid kingi, ning hõbedale ja puule igasugust mustrit. Aga mis loeb raha, ma tahan inimene olla! Inimene! Joome...»

«Joome...»

Joodi.

«Kuidas sa sellest aru saad — inimene olla?» küsis Fjodor.

«Kuidas?... Seda on raske paari sõnaga seletada. Näiteks krohvijate hulgas paistsin ma kohe silma, sest õppisin töö kätte niisama hästi kui meistrid. Kuid ei armastanud mind meistrid ega töölised. Mitte, et keegi oleks lausa paha

teinud, ei, — aga justkui teiegi... Kõik on kambas, mina aga omaette. Läksin graveerimistöökotta, mind on alati tõmmatud peenemale tööle, krohvimine on lihtlabane. Meie graveerimistöökojas oli üldse ainult kolm inimest, kõik kolm vanad mehed, aga mina jõudsin neist juba esimesel aastal ette... Söövitasin laekakese, ööd läbi istusin ja valisin sobivat mustrit kaanele ja kaunistusi külgedele, pealtnäha oli lihtne, kes aga asja tundis, see kahmas ta otsakohe, hakkas silutama ja katsuma. Selle laeka ma kinkisin juhatuses esimehele — töököda allus artellile, esimees aga oli kõige pea. Minuga kardeti tüli norida, kuid ikka jälle niivõrd — kõik on kambas, mina aga omaette... Ka armees... Nimeta mind tagalarotiks, sinu ütlemise kannatan ära. Kuid minukõrval olid tookord samasugused tagalamehed, polnud neil minu ees millegagi uhkustada. Aga näe, jälle — kõik on kambas, mina aga omaette... Sa küsisid, et kuidas sa sellest aru saad — inimene olla... Noh, et lugu peetaks, et tunnustataks, arvestataks, kambast eemale ei tõugataks. Niimoodi.»

«Ela meiega kambas. Meie sind endast ära ei tõuka,» ütles Fjodor.

Ivan Mõš ei vastanud kohe, ta pilk eksles taldrikutel.

«Ei tõuka ära ega võta vastu.»

«Isa oled süüdi.»

Ivan Mõš võpatas:

«Milles?»

«Tahad avameelselt? Ütlen.»

«Oota natuke. Joome enne.»

«Joome.»

Uuesti joodi ja hammustati suupistet. Fjodor tõstis pea.

«Kuula...»

«Hakkad söimama?» küsis Ivan kartlikult.

«Mitte söimama, vaid rääkima, nagu on. Niisiis, kuula...»

«Joome.»

«Kas pole liiga tihti?»

«Noh, ma võtan siis üksi.»

«Võta.»

Ivan Mõš kummutas napsiklaasi tühjaks, kibrutas piinatult laupa, hammustas kurki peale ja niisamasugusel piinatud hukkamõistetuhäälel, mida väljendas ta nägu, surus läbi hammaste:

«Räägi...»

«Mäletad, sa sobitasid öökapi kavala luku?»

«Mäletan.»

«Kas kellelegi meist oleks tulnud pähe oma öökapi lukustada? Mispärast sina seda tegid?»

«Ma võtsin selle ju kohe ära. Sain ju aru — pole ilus.»

«Käsi pestakse enne sööki, sõber, sina aga sõid määrdunud kätega, pärast alles taipasid, tormasid pesema. Mõnikord sa üldse ei pese käsi, ei aima, et nad on mustad.»

«Kuidas nii?»

«Sa kinkisid Õigeusklikule rahatasku...»

«Mis selles halba oli?»

«Õigus, mis selles halba oli! Koguni naljakas: Õigeusklik — ja rahatasku. Kuid sa ju kinkisid selle talle tänutäheks Veniaminõtši juures vahendajaks olemise eest. Juba selles peitub peenike nurjatus... Ja-jah, kuula aga, ära vanguta midagi oma peakolu. Joon-söön sinu arvel ning ütlen sulle näkku inetusi... Peenike, palja silmaga ei märkagi. Õigeusklik oma lihtsameelsuses seda ka ei taibanud, käis rahataskuga ringi nagu loll kirju torbaga. Kas sa vähemalt nüüd saad sellest aru?»

«Ei saa,» tunnistas Ivan kaeblikult. «Joome parem.»

«Joome omal ajal, praegu aga ära sa mu juttu katkesta... Õigeusklik nägi sinu heaks vaeva omakasupüüdmatult, sõbramehe poolest, sina aga ei suhtunud sellesse, nagu oleksid pidanud, sina, kas näed, tasusid talle kui kelnerile. Tuleb välja, et sa ei võtnud sõprust vastu.»

«Kuid see on ju...»

«Pisiasi, tahtsid ütelda. Õige — pisiasi. Vihm langeb taevast piisaviisi ja jõed ajavad üle kallaste. Rahatasku, lukk, ja näe — lukk klõpsataski kinni ning võtit ei leia... Kõik. Nüüd võtame... Selle peale, et lukke enam poleks!»

«Võtame.»

Ivan Mõš kallas endale ahnelt viina kurku, soris kahvliga taldrikus, viskas siis kahvli kõlinal lauale ja nihkus oma laia rinnaga Fjodori poole:

«Tead...»

Silmad pärani, põsed kahvatud, huuled võibisevad.

«Tead... Ma olen kaabakas.» Hääli oli vaikne, siiras, valuliselt kume.

Ja nagu esimesel korral instituudi koridoris, hakkas Fjodoril ka nüüd paha, piinlik, koguni natuke jube säära-sest ülestunnistusest.

Seesama hääli kordas värinal, tungivalt:

«Olen kaabakas, Fedja. Ma vihkan iseennast!»

«No-noh... Mina enda kohta säärast sõna vabatahtlikult ei kasutaks... Ja ka teisel ei lubaks.»

«Võtame veel... Ah, kurat! Pudel on tühi... Kelner! Kelner!»

Kuni kelner käis viina toomas, istus Ivan Mõš toolil küljelt, pinguldatud hoiaku ja sihitult ekslevate silmadega, kibutas laupa ja võpatas aeg-ajalt. Ja Fjodor tundis, et too inimene oli kaotanud oma üleoleku tema suhtes, ning millegipärast hakkas tal ebamugav, millegipärast tajus ta mingit ähmast süütunnet selle inimese ees, tahtmatult haletses teda.

Kelner äigas niigi puhta pudeli salvrätiga üle ja pani lauale. Ivan Mõš liigatas, lükkas väriseva käega üle juuste:

«Mind nähtavasti kihutatakse instituudist minema.»

«Ei usu.»

«Ma olen ju tingimisi vastu võetud, täna aga direktor minu peale... Võtame...»

Fjodor ei puudutanud ettenihutatud napsiklaasi.

«Kui sa mind selle arvestusega kutsusid, et ma läheksin ja elendaksin Veniaminõtši juures, siis ära looda. Avameelne puhtsüdamlik kõnelus ja selline arvestus — vabanda, see on vastik,» ütles ta Mõšile otsa vaadates.

Mõš raputas hirmunult pead.

«Mis sa nüüd! Mis sa nüüd! Pole mõttesegi tulnud... Mul on tarvis kellegagi sõnake rääkida. Just täna, otsekohe... Ja aitäh sulle... Nahuta mind, ilma halastuseta! Aitäh, kummardan maani. Minuga ei räägita kuigi tihti otseselt... Instituut aga... Vahet jätavadki, ehk läheb see karikas mööda. Tean, et maalin halvasti, kõigist halvemini! Esimest korda elus ei saa hakkama — mitte ei mõista, mispärast. Ma olen ju osav, võtan nii või teisiti oma jao. Sa ju tead mu käsi...»

Ühiselamus ootas kenakesti vintis Fjodorit külaline. Koiku ääreküljel istus imeviisakalt, kuid väarikust kaotamata maaler Štuka ja ajas kombeliselt juttu Vjatšeslavi ning Ljova Õigeusklikuga.

«No, seal ta on! Üsna kaua tuli oodata, üsna kaua.» Štuka sirutas kae nagu lootsiku. «Tervist. Pole vigagi, päris lõbusad teised, ise aga veel kurdame, et elu on raskevoitu.»

Fjodor patsutas talle õlale.

«Just nõnda me löömegi läbi. Näen, et vist on uudiseid?»

«Suuremat uudist ei ole, niisama — keskmises suuruses. Kui pole ümber mõtelnud, siis ole nagu püssitikk laupäeva õhtul platsis... sellel aadressil... Noh, kuhu ta, kuri-vaim, nüüd kadus? Ah, näe, siin ta, kullake, ongi...»

«Olen platsis nagu püssitikk, alt ma ei vea.»

«Noh, aga nüüd — jääge terveks. Olengi juba kaua... Aitäh meeldiva vestluse eest.»

«Mida on, seda jagame,» vastas Vjatšeslav.

Štuka võttis kursi ukse poole, kuid nii lihtsalt tal väljuda ei õnnestunud — künnisel seisis kõikudes Ivan Mõš, kõrge ja lai nagu kapp. Ta pani oma tohutud käed kõhetule maalrile kurvalt õlgadele.

«Sõber,» hakkas ta läbitungivalt nukral häälel kõnema, «kas tead, et ta on...» Ivan Mõš noogutas Fjodori suunas: «Ta on suur inimene. Siin on kõik suure hingega... Mina üksi olen kaabakas. Põlga mind.»

Maaler esialgu jahmus, siis aga vaatas teiste poole, nagu laial naerul.

«Ah?... Naljamees, tõesõna.»

Ljova Õigeusklik tähendas mitte ilma imestuseta:

«Need naljakesed on meielegi uudiseks, vanapoiss.»

Vjatšeslav küsis:

«Fjodor, kuidas sul õnnestus Mõš pehmeks leotada? Artistlik manööver.»

«Ma olen kaabakas, sõber.»

«Mul pole võimalik nõustuda. Lubage mööda.»

«Ei takista, sõber, ei takista. Mine, aga pea meeles — Fjodor Matjorin on suure hingega inimene! Ta ei põlanud mind!»

Vabanenud Ivan Mõši kämmalde vahelt, sai Štuka oma väärrikuse tagasi ja enne ukse taha kadumist kuulutas tähtsalt:

«Küll mina juba tean, keda endale valida. Ma näen inimesi läbi!»

«Ka sina oled suure hingega inimene. Põlga mind...»

«Naljamees, tõesõna.»

Vaikselt põiktänavas asus sünge maja ning selle neljandal korrusel väike korter kahe pisikese toaga, mis olid

mööblit täis kiilutud. Elanikke kaks — ema ja tütar, isa oli sõidus, tema äraolekut taheti kasutada remondi tegemiseks.

Ema oli pikk ja kehakas naine, kel ümmargused kollased kassisilmad, noorukivurrukesed ülahuulel ja võidunud siidhommikumantel pingul ümber mõõtmatu rinna. Maneerid olid tal valitsejalikud ja kassihääl võimukas. Mantlihõlmadega tugitoolle ja laudade tammepuust jalgu pühkides jagas ta käsklusi temaga alandlikult kaasas käivale Štukale.

«Esiteks — laed valgendada. Teiseks — seinad värvida... Esimeses toas, ma arvan, šokolaadivärvi. Teises — mereaine värvi... Oskate?...»

«Šokolaadivärvi?» kratsis Štuka kuklatagust. «Võib. Kas ei jää aga tumedavõitu?»

«Lahjendage heledamaks, heledamaks. Niisuguseks nagu piimaga kohv.»

«Võib. Merelaine värvi aga, tont seda teab...»

«Niisugune roheline taevasinisel põhjal...»

«Võib. Kuid me ei saa puhast värvi.»

«Püüa, kulla mees, püüa. Määritud seinu ma teilt vastu ei võta.»

«Merelaine värvi?... Jääb ehk hägusevõitu...»

«Sellest pole viga. Lae alla aga midagi...»

«Lihtne poordike ei kõlba?»

«Tahaks midagi maalilisemat. Niisugused liistud on müügil — kullatud, raamideks...»

«Bagetid?»

«Just-just, ma ostan, teie lööte ära.»

«Võib.»

Fjodor takseeris raskeid laudu, nikerdatud raamatukappi, äravajunud kušette, kulunud vaipu — kõik oli vanaaegne, juba aastakümneid endasse tolmu kogunud. Ruumikitsikus, ülekuhjatud, suurtest akendest hoolimata kasin valgustus... Ja värv *à la chocolat*... Merelaine... Säärestes toakestes peaks seinu katma puhta värviga, ei tohiks karta erksaid toone, siin aga — merelaine... Nende värvidega, mis käepärast on, tuleb välja tarretis.

Fjodori pilk eksles laes, toanurkades, mööblil ja pöördus iga kord tagasi raamatukapi juures olevale tugitoolile. Sinna oli end, raamat käes, mugavalt istuma sättinud pere-naise tütar. Sellest, kuidas ta kerratõmbunult istus, võis aimata tema keha kassilikku painduvust. Sirged lühike-

sed juuksed varjasid nägu. Fjodorile tundus, et ta on seda tüdrukut kuskil näinud. Mida sagedamini Fjodori pilk vargsi sinna libises, seda tugevamaks kasvas veendumus — on näinud, on kohanud, aga kus, millal? ... Tüdruk lükkas näole langenud juuksed käega eemale, nähtavale tuli puhas laup. ... Puhas laup, korrapärane nina, näojooned pisut peenevõitu. Ei, kuskil on Fjodor teda juba näinud!

Fjodor ei olnud oma eluajal kuigi sageli tüdrukute nägusid vahtinud. Koolis oli temaga ühes klassis õppinud jaamaülema tütar Rimma Gluškova. Tollel oli valge elav nägu ja mustad juuksed, mis tukana otsmikule langesid. Kaua aega ei pööranud Fjodor talle mingit tähelepanu — plika nagu kõik plikad, neid on palju; vahetundidel oli teda möödaminnes tõuganudki — ära jää inimesele jalgu. Alles äsja oli üle kogu maa tähistatud Puškini sajandat surma-aastapäeva. Kõikjal rippus veel plakateid, kust vaatasid vastu suure poeedi sugulased ja tuttavad kuni Hannibali musta näoni. Teiste uhketes kleitides daamide hulgas ka Natalja Gontšarova — Puškini naine. Kuidagi juhuslikult silmitses Fjodor teda veidi tähelepanelikumalt. Ja äkki märkas: Natalja Gontšarova sarnaneb ju Rimka Gluškovaga, otse karvapealt, ainult soeng on teine. Esialgu tegi see vaid nalja — mine ikka! Pärast tuli meelde, et Puškini naine oli suurilma kaunitar. Tähendab, ka Rimka on ilus, näe, ei ole märganudki... Ta hakkas Rimkat tähelepanelikumalt vaatama: peened kulmud, silmades taevasina, valge läbipaistev nahk. Võib-olla tõesti... Ja vaheajal, kui Rimka vastu tuli, andis Fjodor talle teed, vahtis järele.

Nelja aasta eest, juba kümnenda klassi künnisel, otsustas ta Rimkale armastust avaldada. Tol päeval õitses toomingas, käimas olid kevadised eksamid, nad jäid Uždaliitsa jõekesele minevast kambast kahekesi maha. Toomingas õitses ja varisenud helveste valged litrid olid Rimma tumedatesse juustesse eksinud, ta silmad särasid ootusest. Tüdruk juba aimas, mida nimelt Fjodor ütelda tahtis. Ent kui viimane oli toonud kuuldavale nukralt-saamatu ja rumala fraasi: «Tead sa, ma vist armastan sind...» — pahvatas tüdruk naerma ja jooksis minema. Pärast aga jutustas sõbrataridele, nood hakkasid Fjodorit kohates itsitama. Võib olla, et ta oleks kunagi veel korranud Rimmale neid sõnu, kuid sõda tuli vahele...

Armees meeldis talle peaaegu iga naine, keda nägema juhtus. Kõige rohkem sanitaarroodu sõjaväearst, punapõseline blondiin, laia pihaga ja väga naeruhimuline. Kui ta naeris, siis võbises valge kael... Kõik teadsid, et ta elab kapten Vesloviga, teise pataljoni komandöriga. Veslov sai surma Dneprist üleminekul, lõuna pool Kiievit.

Mõned minutid oli Fjodor haiglas armunud olnud. Mõned minutid, kuid see-eest tugevasti. Ta lamas operatsioonilaua ning tüse, kiilaspäine kirurg otsis ta jalas vigastatud närvi. Arstile andis instrumente kätte õde — kapriiselt pruntis ülahuul ja hallid, hämmastusest pärani silmad. Fjodor oli teda märganud juba enne operatsiooni. Ommeldi närvi kinni, valu läbistas kogu keha pealaest jalatallani, suus oli kibe maitse, laupa kattis higi, õde kuivatas aeg-ajalt tema nägu linanurgaga. Kirurg, paljaspäine mühakas, käratas alatasa tüdrukule: «Mitte see! Mida te annate? Ma palusin teilt pintsette, teie aga pistate mulle viimati veel kahvli pihku!» Fjodor ei sallinud kirurgi, oli tüdruku pärast solvunud, rõõmustas, et tüdruk näeb, kui mehine ta on — valus, aga mitte piuksugi. Ta ei olnud isegi siis, kui jalale, mis oli paistes nagu palk, pandi õmblusi — kolmteist õmblust, anesteesia mõju aga oli kadunud, õmmeldi elavat keha, niite tõmmati läbi liha. Õde pühkis linanurgaga Fjodori higist nägu ja kuskil ülal ekslesid tema hämmastunult pärani silmad. Kirurg kiitis napolisõnaliselt: «Kannatlik noormees on sattunud...» Ta ütles seda tüdruku juuresolekul ja Fjodor andestas tema mühakliku käitumise.

Naist Voltšoki külast ei tahtnud Fjodor meenutada. See oli olnud neljakümne ligi ja linalakka vanemseersanti kui õomajalist naise kombel haletsenud, kannatlikult talunud tema kogenematust voodis. Fjodor ei mäletanud isegi tema nägu, meelde on jäänud vaid kibrad väsinud silmade juures ja peopesad, mis olid kõvad ja karedad nagu kulu- nud pooltallad.

See siin ei sarnanenud ühegagi nendest, kellega ta oli kokku puutunud. Kuid ikkagi oli Fjodor teda kuskil näinud...

Murelik Štuka astus Fjodori juurde:

«Noh, jumala nimel, hakkame tasapisi tööle. Kanna asjad teise tuppa. Preili, me tülitame teid.»

Kõnetatu lõi raamatu kinni ja tõusis kärmesti. Ta oli pikka kasvu, plikalikult kõhn, näis lamedana ja kuidagi

kehatuna — nii kujutatakse petetud tütarlaste rahutuid hingi vanade kummitusromaanide illustratsioonidel.

Väike hästikujundatud pea toetus kõrgilt pikale kaelale. Kael oli musikaalse lookega, üks neist, mida poeedid abitult luigekaelaga võrdlevad. Tilluke lõug, täidlased huuled, huulte nurkades vaevumärgatavad kurrukesed...

Ja Fjodorile sähvatas meelde: näe, kellega ta sarnaneb — Nofretetega!

Tüdruk ei pannud tähelegi toda austajat määrdunud sõduripluusis ja põlvedelt rebenenud pükstes (ainukesed, teisi pole!). Ta libises mööda, ilma et oleks osutanud valitsejannalikku leebust.

«Noh, mis sa molutad! Haara kinni!» käratas Štuka.

Nad tõstsid raske tugitooli kahekesi üles ja kandsid selle noorele valitsejannale järele.

Valgendati esimese toa lage. Štuka käes oli pihusti, Fjodor pumpas maalripritsi. Põrand, aknalaud ja raske kapp, mida esialgu ei tahetud liigutada, olid vanade ajalehtedega kaetud. Lahustatud kriidist levis imalat lõhna, isegi õhk oli kriiditolmust hägune. Matvei Ivanovitš Štuka aga kriuksutas prahi keskel oma viksitud saapaid ning kui neile langes tilk lubjasegu, katkestas üllirahulikult töö, võttis kulunud kitli taskust puhta lapi ja kõrvaldas valge laigu. Mitte minutikski ei vaikinud tema manitsev tenorike:

«Õeldakse — maaler. Maaler ja kingsepp olevat sedasama mis mustlane ja parisnik, üks kamp. Kingsepp joob end maani täis, maaler silmini. Teie, kunstnikud-plätserdajad, ookrised sitikad, arvate vist niisamuti — maaler on teile midagi saatanataolist. Teame. See tuleb pimedusest, teid ei õpetata mõistma, mis ja milleks. Maaler on nagu päike — kus ta ennast näitab, seal on rõõm...»

«Seda on näha,» muigas Fjodor. «Niipea kui meie sinuga ilmusime, läks siin kohe lõbusaks.»

«Seni veel mitte, kuid ära minnes jätame rõõmu endast maha. Maaler korjab pintslid kokku ja temast jääb järele ilu. Ela ja ole rõõmus... Just-just, pea lugu. Kergemalt, kergemalt, ega sa tuletõrjepumpa liiguta. Eh, näed, jälle pritsisid peale. Pea kinni, puhastan ära...»

Jälle ilmus päevavalgele lapp ning saapad hõõruti puhaks.

«Häid maalreid on praegu vähe jäänud. Maaler käib alla. Missugune on maalri esimene käsk? Ah?... Jääd vas-

tuse võlgu. See'p see on... Esimene käsk, vennas, — see on akuraatsus. Ära keeruta pintslit arutult. Pillasid kogemata tilga ja kõik läheb koera saba alla. Mitte asjata ei räägita — tilk tõkatit rikub ära vaadi mett. Tänapäeva maaler töötab nagu viimane tõbras — lõust värvine, tagumik kitine, riided korpas — ptüü! vastik vaadata. Teine käsk aga, tähendab, on: püüa, et meeldiks, kuula tellijat...»

«Ela teiste tarkuse varal,» tähendas Fjodor.

«Tarkus hoia endale, sest ega sa enda jaoks tööta. Tarkus on siis hea, kui see teise inimese närve ei riku. Pea inimesest lugu. Temal tuleb sinu töö keskel elada, mitte sinul, ära riku tema rõõmu oma jonniga. Kuula ja pane kõrva taha. Niiviisi...»

«No aga kui sa näed, et ta ise endal rõõmu rikub — rumalusest, teadmatusest?»

«Ise ka vastutab, ära sega vahele. Ise soovis. Soov aga — see on püha...»

«Sind kästakse: kata merelaine taoliselt... On ju rumal?»

«Ei ütle, et eriti tark oleks.»

«Kuid inimene ju ei tea, et meie värvidega tuleb merelaine asemel sodi. Ta on sinu töös võhik, sina aga kiidad rumalusele järele. Alles äsja sa heietasid: maaler — see on eriline elukutse, korjab pintslid kokku, temast jääb maha ilu. Kas sa aga oma järelekiitmisega ilu ei hävita? Mul tekib kahtlus, Ivanõtš, kas sa ikka pead endast lugu.»

«N-no-noh! Sina, piimahabe, oled kõigest teist tundi maalriametis, aga juba õpetad. Sind polnud veel olemaski, kui mina pintslit kätte võtsin. Sina tuled vana kala õpetama!»

«Kolmkümmend aastat pead maalriametit ja siamaani oled valmis rumalaid nõuandeid kuulama. Noh, Ivanõtš, ära geda enam kellelegi räägi — häbi hakkab.»

«Ah et sina, tattnina, häbistad ka veel... Miks, kui küsida tohib? Sellepärast, et ma ei taha inimesi solvata.»

Štuka juhtis sisisevat pihustit vihaselt mööda lage.

«Praegune noorsugu on terava keelega — sina talle sõna, tema sulle kümme vastu. Hoia ainult kõrvad lahti, jahvatavad kokku säärase hulga, et ei jõua ära viia...»

Fjodor läks jalgsi oma ühiselamu poole. Aeg oli hiline, tänaval inimesi hõredalt, mööda kihutas vaid üksikuid autosid.

Ähmaselt laialivalguvate majade laviin oli inimesed endasse mahutanud, tund-tunnilt kogutakse akumulatsioonijõudu, mis paiskub välja hommiku saabudes — rahvahulgad valguvad kõnniteedele, bussid, trollibussid, veo- ja sõidua autod ummistavad tänavaid, läheb kitsaks, kärarikaks. Kuni järgmise ööni, järgmise puhkuseeni voogab jõud, keeb elu. Siis öeldakse jälle, et päev on möödas, ja rebitakse kalendrist leht välja.

Päev on möödas ja sa ei vaata tagasi. Ainult rindel peeti üleelatud päeva kalliks: ei saanud surma, olid elus — kõik on korras. Sõjas ju ei elata, sõda elatakse üle, kui hästi läheb.

Ta on kahekümne kolme aastane — noorus on möödumas. Seda aega ülistavad poeedid, meenutavad heldimusega vanakesed, ja kõikidele tähendab noorus armastust, naise avastamist. Temal, Fjodoril, pole noorust olnud, ta pole armastanud — selleks pole olnud mahti.

Pime linn, harvad tänavalaternad, üksikud valgustatud aknad ja kohevate lumehelbete liuglemine. Rahustavat lõputust on lume langemises, midagi uinutavat selles, kuidas ta hääletult laskub valgetele sõiduteedele. Unne vajunud linn ootab hommikut...

Tema, Fjodor, mäletab aga inimtühja hommikust linna, mida õnnestas päike. Linna oma elu tollelt poolt... Selles unenäoliselt, muinasjutuliselt kaunis linnas oli ta toorkord saanud teada tema olemasolust: huultest, mis varjasid naeratust, ja nende kolme tuhande aastasest vanusest...

Fjodor oli talle koguni truudust murdnud, oli ta ägajalt unustanud, nagu elav elava. Ja kuidas saab püsida truuna — elu ise oli selles süüdi, elu, mis oli liiga robustne, liiga julm selleks, et uskuda — see on olemas, see eksisteerib. Kõrvetavas päikesepaistes pundunud laip ja tema huuled, üheskoos, samaaegselt — absurdsus, mõttetus!

Ja vaikne põiktänav, hämar maja, neljas korrus... Kahekümnenenda sajandi Nofretete ei ela mitte valitsejanna ruumides, vaid pisikeses korteris, millel on kestendavad seinad ja ammugi valgendamist paluv lagi. Ja sina ei seisa

tema ees mitte brokaatrõivastes ja litaarihelide saatel, vaid maalri käealusena, põlvede kohalt paigutatud pükstes. Kahekümne kolme aastase pole nii hirmsad haavaarmid kehal kui rohmakad paigad põlvedel. Paigutatud püksid — see on peaaegu vigasus, peaaegu füüsiline puudus.

Lumi kleepus tumedate fassaadide karniisidele, lumi keerles uinutavalt õhus. Lumi mattis enda alla veel ühe päeva elust...

Päev aga oli olnud eriline — kaugelt aastatuhandete tagant oli tulnud tema ja Fjodor oli teda kohanud. Eri-line päev, kuid kasutu — tema läks mööda.

Paigutatud püksid ja Nofretete! Ei, imet ära oota, seda ei juhtu.

Ent ime juhtus, kuigi mitte niisugune, nagu oli lootnud Fjodor, — hoopis tagasihoidlikum. Ime sündis sealsamas.

Ühiselamu lähedal trollibussipeatuses silmas Fjodor lumest valendavat üksikut kogu, kes nägu, palitukraesse peitis. Mööda tõtates tundis ta neiu ära:

«Niina? Sina?»

Nukker ohe:

«Mina.»

Niina Hudjakova — Fjodoriga ühelt kursuselt.

«Kuhu sa siis nii kauaks istuma jäid?»

«Ühiselamusse, Krassavina juurde. Teise kursuse tüdrukud pidasid kinni.»

«Kuid viimane trollibuss on juba läinud.»

Alandlik ohe vastuse asemel.

«Kus sa elad?»

«Zubovskajal.»

«Tuleb jalgsi minna?...»

Jälle ohe.

«Kardad? Ma ehk saadan?»

«Saada.»

«Noh, läki siis.»

Ja nad hakkasid õlg õla kõrval minema läbi uinuva linna, läbi hiljukesi keerleva lume.

Juba üsna kaua oli Niina Hudjakova stuudios Fjodori selja tagant ustavalt tema kätt jälginud. Omal ajal oli ta niisama kaua püsinud Vjatseslav Tšernõšovi kõrval, nüüd oli kursusel uus ebajumal. Niina Hudjakova oli heasüdamlik, natuke loid, roosa täidlase näo ja unelevate silmadega. Ise maalis ta läägel, oli valmis kuulama igasugust nõu-

annet ega langenud laituse mõjul kunagi meeleheitesse... Tema jumaldamises oli midagi omakasupüüdmatut, midagi säärast, mis Savva Iljitši meenutas. Too oleks vist täpselt niisamuti seisnud selja taga ja vaimustusest tardudes tundnud rõõmu võõraste edusammude üle.

Niina Hudjakova sõbratar Niina Krassavina — pikanäoline, karedate pulstunud juuste ja torkivate mustade silmadega neiu, armastas öelda:

«Küll näete, et Ninka elab saja-aastaseks ja korraldab pika elu ka sellele, kes tema kõrval on. Ärge laske juhust mööda, poisid.»

Hudjakova ei vaielnud vastu, ainult naeratas unelevalt...

Lumi ilmus nagu kuskilt siitsamast, otse peade kohal olevast pimedast tühjusest. Ta mähkis kõik pehmelt endasse, eraldas neid kahte ülejäänud linnast. Tema ühtlane monotoonne langemine tõi hinge loiduse ja rahu. Ei olnud tahtmist rutata. Aeg-ajalt tundus, et mitte lumi ei lasku ülalt alla, vaid et nemad tõusevad teineteise käevangus aeglaselt järjest kõrgemale ühes lumme peidetud maaga.

Niina vaikis, ja see meeldis Fjodorile. Tüdruk oskas vaikida mitte lihtsalt häirimatu rahuga, vaid koguni mingi suursugususega. Niina õlad, krae, karusnahkne mütsike ja selle alt väljalibisenud juuksed olid valged Sujuvalt liikus ta selles kaalutus ehtes. Fjodori lähedal läikis märjalt ta prink põsk ning helkis salapäraselt kumer silm. Niisama salapärase nagu tüdruku vaikimine tundus ka lumest kirjatud linn, niisama mõistatuslikuna näis lume aeglane langemine.

Nofretete, paigatud püksid, omaenda alaväärtuslikkuse tajumine — homme olgu see kõik jälle tähtis, praegu aga oli hea olla.

Ent kõigel on oma piir, isegi rahulikul vaikimisel. Tuli tahtmine kuulda teise häält:

«Millest sa mõtled?»

Tüdruk viivitas pisut, naeratas siis unistavalt hõljuvasse lumesattu.

«Kohe me jõuame minu koju...»

«Oletame.»

«Me läheme üles teisele korrusele... Mul on oma võti, ja kellelgi pole meiega pistmist ega meilgi mitte kellegagi... Ma klõpsatan lüliti ja lae all süttib kroonlühter... Ma

panen jalga hahasulgedega vooderdatud tuhvliid, et mitte vaipa määrada...»

«Mina aga pööran otsad ümber hirmust selle vaiba ees.»

«Ma annan ka sulle tuhvliid, samuti hahasulgedega... Ma panen sind tugitooli istuma ja palun siis vabandust. Mul tuleb sind natukeseks ajaks üksinda jätta... Sa muidugi istud ilma minuta kümme minutit... Ma lähen vannituppa... Ma armastan väga oma vannituba — seal on kõik valge, seal on alati pidulik, isegi siis, kui tänaaval on lumi, lörts, pori... Ma lasen vanni ääreni, ääreni vett täis... Tead sa, et valges vannis paistab vesi rohelisena nagu meres... Pärast aga panen ma selga oma jaapani siidist hommikumantli, mis ulatub maani ja millel on pikad väljalõigetega käised. Küll näed, see sobib mulle väga... Ma keedan sulle kohvi... Missugust sa rohkem armastad — koorega või musta, turgi kohvi?... Parema turgi kohvi. Me võtame istet diivanile madala lauakese juures, joome kohvi väikestest saksiporselanist tassikestest... Ja ajame juttu...»

Tema hää, voolav ja tasane, oli veendunult õnnelik. Fjodor kujutles ennast keset vaipu oma maalripluusis ja paigutatud pükstes, hahasulgedest tuhvliid paljastel jalgadel... Jumal temaga, nii selle turgi kohvi kui ka vestlusega Niina seltskonnas, kelle pika hommikumantli varjul on kuumast vannist õhetav keha. «Saadan koju ja jätan hüvasti,» otsustas ta.

Vana kahekordse üksikelamu seinad irvitasid mahapudenud krohvi tõttu paljudest kohtadest. Majal oli usaldustäratavalt armetu välimus. Kasinalt valgustas tolmune elektripirn laia porise trepiga eeskoda, kust hoovas põõningu ja mingi hapuka linnaliku vaesuse lõhna.

Niina elas tööpoolest teisel korrusel, Niinal oli tööpoolest oma võti.

«Ainult tasa, naabrid hakkavad torisema.»

Klõpsatas lüliti, lae all süttis kroonlühter, õigemini selle jäänused — kolm paljast tuhmunud pronksist haru ja ainult ühes põles ilma mingi varjuta lambike. Tuba oli suur ja kõrge, ta hallil nõgisel lael olid säilinud reljeefsed kaunistused; oma tumedate seinte tõttu sarnanes ruum tervenisti koopaga. Päriskeskel seisis harkjalgne molbert nagu maalripukk remondi ajal. Nurgas toetus vastu seina jame roostetanud plekkтору — vististi sõja ajal kasutatud raudahju küljest.

Fjodor muutus lõbusaks.

«Kus on siis vaip? Kus on hahasulgedest tuhvliid?»

«Missugused hahasulgedest tuhvliid?» oli Niina siiralt hämmastunud.

«Sa lubasid.»

«No ei, ei lubanud. Sa küsisid minult: millest ma mõtlen. Mina aga parajasti mõtlesin sellest. Tuhvlitest, vannitoast... Ma võin ju mõelda, millest tahan?»

«Aga türgi kohvi saksi portselanist tassides? Ma olen nõus ka koorega jooma.»

«Ma keedan teed. Suhkrut mul on.»

«Lase käia.»

«Üks tass on mul saksi portselanist...»

«Unistustes?»

«Ei, tõeliselt. Vanaaegne, ema oma. Ja sina hakkad kohe sellest teed jooma.»

«Hea seegi.»

Nad jõid lahjat teed kõikuva lauakese taga. Niina märg nagu õhetas veel külmast, ta heledate, ripsmetest pooleldi varjatud silmade vaade oli unelev ja kutsuv, kleit ümbritses tihedasti ta ümaraid õlgu ja rinda.

Ta tõusis laua tagant, hakkas tase nihutama. Tõusis ka Fjodor. Niina käed, mis olid ema pärandatud vanaaegse tassi kõrvale pannud, tardusid, põsenukk lõi punetama, selg tõmbus pingule. Ta ootas, et Fjodor astub tema juurde. Ja Fjodor astus.

Niina ajas end sirgu, vaatas Fjodorit tumenenud silmadega, alistus talle kuulekalt — soe, arglikkusest ja ootusest värisev. Ta juuksed olid niisked, neil oli alles lumise tänava lõhn...

Tuba oli tulvil koopapimedust. Ainult lai aken helendas ähmaselt. Selle taga langes vist ikka veel lund, mis eraldas neid linnast ja kogu maailmast.

Niina hingas vaikselt, oli peitnud pea Fjodori õlale, kuid ei maganud, sest aeg-ajalt kõditasid ta ripsmed Fjodori nahka. Niinal oli tõepoolest õnnelik iseloom: ta ei tüüdanud lobisemisega, ei nõudnud lubadusi. Muudkui vaikis ja unistas vist rohelise veega vannist või kujutles, et ta kõrval lamab prints meretagusest kuningriigist. Ta ei teinud oma printsi närustest pükstest väljagi...

Pikkamisi kaob tunne, nagu oleksid kõikidest hüljatud. Usk endasse on suur jõud. Aitäh nalle, kes ise seda tead-

mata kingivad meile kõikvõimsat usku. Aitäh neile, kes meid on soojendanud...

Ripsmed kõditavad õlga. Uduse akna taga keerleb lumi.

Pärast õist lumesadu näis linn justkui puhtakspestuna. Majade lumised karniisid meenutasid näärivana kulme.

Ühiselamu magas — oli ju pühapäev. Õigeusklik kergitas padjalt oma sasipea:

«Vanapoiss! Ära ütle, et oled terve öö läbi tööd teinud. Säärasel kellaajal tullakse ainult kohtamast.»

«Ja kui see nõnda ongi?» vastas Fjodor.

«Siis oled sa suur originaal, vanapoiss. Kohtamine kriidises sõjaväepluussis, elegantsetest pükstest rääkimata...»

Ärkas Vjatšeslav, hakkas liigutama Ivan Mõš.

Fjodor jäi seisma keset tuba.

«Poisid! Tähelepanu!...»

«Harakas tõi saba küljes midagi kaasa!» kuulutas Vjatšeslav.

«Tõi ülesande, mille peame üheskoos lahendama... Kõigepealt on antud inimene, kes arvab, et tema kutsumuseks on tuua kaasinimeste ellu ilu.»

«Ta pole oma sooviga üksi...»

«Kuid seejuures peab ta silmas reeglit: tegutse vastavalt rahvahulkade maitsele, püüa meeltmööda olla, sest ilu tähendab seda, mis meeldib.»

«Variant armetust positsioonist — «maitse üle ei vaielda»,» nentis Vjatšeslav.

«Vanapoiss! Mis ma kuulen? Sinu hääles on hukkamõist?» hüüatas Ljova Õigeusklik.

«Sa ei eksinud, mu terane sõber.»

«Sa pole järjekindel, vanapoiss! Sa oled ju narodnik! Sa unistad oma paleti andmisest rahva teenistusse.»

«Unistan.»

«Tähendab, sa pead kohanema tema maitsega.»

«Eksijäreldus.»

«Kuidas siis nii? Kedagi teenida ja tema maitsele vastupidiselt toimida, silitada vastukarva? Sellise teenimise eest antakse põlvēga tagumikku.»

«Naivne poisu, ma ei taha lihtsalt teenida...»

«Mis sa siis tahad?»

«Õpetada.»

«Muidugi-muidugi, koolmeisterlikkus ronib sul ikka ninasõõrmetest välja, vanapoiss.»

«Jah, õpetada, sest omal alal olen ma igast võhikust suuremate kogemustega. Omal alal! Kõigil teistel aladel võtan õpetust tavalistelt ühiskonnaliikmetelt, olen valmis nende ees alandlikult langetama oma kaugeltki mitte targa pea...»

«Ärge kalduge kõrvale! Kuulake edasi!» katkestas neid Fjodor.

«Kuulame. Antud on kirglik kunsti eest võitleja ja antud on rahvahulk tema tüüpiliste esindajate näol,» ütles Vjatšeslav ette.

«Jah, rahvahulk vurrukestega daami näol, kellel on ammust aega remonti vajav kahetoaline korter...»

«Ja mis siis rahvahulgale meeldib?»

«Kuldsed bagetid seintel.»

«Barbaarsus!»

«Ühelgi juhul mitte nõustuda!»

«Panen ette koostada petitsioon,» jätkas Fjodor, «eskiisi kujul, et häbistada kirgliku ilukaitsja enesealandamist...»

«Ja päästa vurrukestega rahvahulk maitseelagedusest. Selge! Tehtud! Tööle, poisid!»

Vjatšeslav ja Õigeusklik kargasid voodist välja. Öökapil oli paberileht, Fjodor visandas tubade asetuse, märkis ära aknad, millest langes valgus. Algas tormiline arutus, kuidas teha maalritöid kitsa Moskva korteri kahes toakeses.

«Läänes hakati hiljaaegu seinu katma erinevate värvidega. Julge! Seda poleks tarvis karta,» soovitas Vjatšeslav.

«Läänes! Mis loeb meile Lääs!» tõstis häält Õigeusklik.

«Lihtsad valged seinad rõõmsa ornamendiga!»

«Kukeornamendiga?»

«Mispärast ainult kuked? Ma visandan teile otsekohe lihtsa ja ilusa ornamendi. Mitte ornamendi, vaid lõbusa geomeetria!»

«Mäletate, kuidas me ükskord silmitsesime kolmevärvilist laiku minu paletil?» küsis Fjodor. «Mis oleks, kui lahendada valge, lilla ja tumedama krapplakiga?»

«Valge lagi...» ütles Vjatšeslav ette.

«Sirelivärvi seinad...»

«Kõik seinad — see on hale. Üks sein, selle ja lae vahele — tumepunane poort!»

«Ülejäänud seinad aga valged, Õigeuskliku maitse järgi kukkedega?»

«Vanapoiss, sa labastad!»

«Ülejäänud seinad — neutraalset halli värvi!»

Sealsamas oma voodis teki all ringutades kuulas Ivan Mõš. Tal oli uniselt nukker nägu — jälle on kõik kambas, tema eemal.

Eskiis lõpetati ruttu — võidu saavutas Vjatšeslavi partei. Ljova Õigeusklik jäi eriarvamusele.

Akna taga levis vähehaaval hiline, linnahoovile iseloomulik ähmane koidikusina. Fjodor keeras eskiisi rulli.

«Noh, mul on aeg tööle minna. Mu šeff juba ootab... Kas midagi hamba alla panna ei ole? Mind kostitati ühes aristokraatses majas kohviga saksi portselanist tassis, kuid tükk leiba ei taibatud pakkuda.»

«Vanapoiss, minul kahjuks...»

«Seda ma arvasin. Sinul, Veetše?»

«Ka minul, Fedka, on igal pool tühjus, taskud kaasa arvatud.»

«Ivan Mõš, sina ehk oled rikas?»

«Ma lasksin viimasel korral kõik lendu,» tuletas Ivan Mõš süngelt meelde.

«Mis parata,» älistus Fjodor. «Räägitakse, et must kohv lisab jõudu, eriti kui seda juuakse vanaaegsest saksi portselanist. *Au revoir!*»

Väljas levis suursuguste majade kohal õrn-värske koidupuna. Puistikkude valevasse lumme sukeldus jõude liikuvate jalutajate kogusid. Ka õhk oli küllastunud püha-päevahommikusest pidulikust vabadusest. Raske oli uskuda, et eile õhtul sarnanes taevaskõrgus...

Mida teeb küll praegu Niina? Tänu talle... Temale tänu, teisele aga viib ta kingituse — rullikeeratud eskiisi. Tema ema pärast oleks Fjodor vaevalt hakanud erilist agarust üles näitama: tahab kullatud liiste — saagu. Ent kunstis jäädvustatud valitsejanna keset maitseelagedust — see on taevani kisendav. Valitsejannale plebeilik kingitus!

Niina Hudjakova ja Nofretete... Ühele — tänu enda eest, teisele — selle eest, et ta olemas on.

Eskiisi silmitsedes näris Štuka kaua huuli, kortsutas laupa kriidise mütsinoka all.

¹ *Au revoir!* — Nägemiseni! (Prants. k.)

«Kas sa oled arust ära, ookrine sitikas — seinad eri värvi? See on niisama hea kui kanda eri värvi säärttega pükse.»

«Arvad, et on halb?» küsis Fjodor vastu.

«Mitte et halb, aga kuidagi veider.»

«Rebi katki, kui ei meeldi. Sina oled siin ülemus.»

«Noh, kohe siis katki. Hirmus keevaline oled. Sa anna aega silmitseda, aru pidada, harjuda... Ma ei ütleks, et pole ilus. Paberil õnnestub alati, nii et limpsi näpudki puhtaks. Ent kus on nähtud — eri värvi seinad...»

«Eks siis nähtagi.»

«Hm... Küll imestavad... Aga oled sa mõtelnud, tark-pea, kust me sellist värvi leiame? Siin on tarvis puhast tooni.»

«Aga kust sa leiad merelaine värve? Ise tahtsid ju osta plakatiguasši. Osta violetset, paneme kriiti juurde.»

«Hm... Las ma mõtlen järele... Hm... Tõesõna, sellel on ilmet. Teil, vennikestel, pea jagab... Sellel on ilmet... Küll levib alles kumu... Oota nüüd, näitan emakesele ülemusele.»

Emake ülemus purjetas välja oma võidunud hommikumantlis, rind ees nagu kirjatud padi, juuksed kammimata. Ei saanud hulgal ajal aru, vaatas eskiisi nagu harakas mahakukkunud kümnekopikalist, lõpuks taipas ja kergitas kulme.

«Mis see siis on — pilkamine?... Võigas fantaasia! Mil-line maitseelagedus!»

Kõrvaltoast ilmus tema. Seljas suusakostüüm, jalas kohmakad suusasaapad, õrna kaela ümber ruuduline villane sall. Kergel, hõljuval sammul kandis ta ukse poole oma kaalutut keha.

«Tütreke!» manitses ema teda tagantjärele lärmakalt. «Ära sa liiga hilja peale jää. Kuuled? Ära jää liiga hilja peale!»

«Hea küll,» kostis ukse tagant.

Hooletult visati eskiis mäardunud aknalauale.

Fjodoriga kahekesi jäänud Štukat tabas ootamatu ägedushoog:

«Ah, et susi sind sööks! Mait-se-la-ge-dus!... Õige mul — meie proua peab papi asemel jumalateenistust. Mait-se-la-ge-dus! Mida, sina, rasvunud hani, sellest taipad?... Sulle lao merelained ümberringi! Olgugi et merelainetega värvitakse tänapäeval käimlaid!...»

Fjodor oli vait. Ta taipas: emal, sel naisvaaraol, oli muinasegiptuse maitse — talle meeldisid kullatud liistud. Solvuda oleks olnud rumal.

Stuudiosse ilmus vanema kursuse neiuke — lühikesed juuksed, džemper pingul ümber rinna, hää järsk, kaheda-võitu, — tulevikuga naisaktivist.

Ta plaksutas käsi:

«Tähelepanu! Tähelepanu!... Väike teadaanne! Olen ametiühingukomiteest. Teie kursusel pole siamaani ametiühinguorganisaatorit. Tingimata on vaja kiiresti leida kandidaat. Ütelge ise — kes hakkab.»

«Õigeusklik, praegu on šanss esile tõusta,» lõõpis Ljova Slobodko.

«Vanapoiss, ma olen kord elus juba juhtival tööl olnud — pioneerisalga juhina. Võeti suure lärmiga maha, nüüd eelistan varju jääda.»

Neiuke plaksutas jälle võimukalt käsi.

«Jätke naljad! Palun küsimusse suhtuda täie tõsidusega! Esitage kandidatuuri!»

Ivan Mõš küürutas kohusetruult oma molberti taga, visalt pealekäivale tüdrukule vähematki tähelepanu pööramata. Nagu alati — kõik on kambas, tema omaette. Ja Fjodorile tuli pähe mõte: «Aga mis oleks, kui...»

«Mul on ettepanek!» kuulutas Fjodor. «Mõš ilma Peenendusmärgita!»

«Ma ütlesin — jätke naljad!»

«Ta ei naljatagi,» tõstis Vjatseslav häält. «Mõš, näita end kassikesele!»

«Vanapoiss, astu areenile!»

«Tiri ta lagedale!»

Vägevalt längus õlgadega noormeest nähes muutus ametiühingutegelase raev armulikkuseks.

«Keegi vastu ei ole?» küsis ta asjalikult.

Vastu ei oldud. Mõš ise sügas hämmelduses pintslivarrega ninajuurt ja justkui oli ka päri.

«Pärast loenguid tulge kolmekümne seitsmendasse tuppa.»

¹ Sõnamäng samakõlalise alusel. МЫШЬ — hiir. Tõlk.

«Vanapoiss, nüüd teed liigud. Me avasime sinu ees uue tee.»

Ja nädal hiljem, teaduskonna üldkoosolekul konverentsisaalis, ronis Ivan Mõš Fjodori, Õigeuskliku ja Vjatšeslavi mõningaks hämmastuseks otsustavalt kõnepulti.

«Seltsimehed, ordineid meeldib kõigil saada. Kuidas on aga liikmemaksude tasumisega — ei leidu soovijaid. Käid kannul ja muudkui mangud: maksa ära, jumala nimel, sul on nelja kuu eest tasumata. Lüüakse käega... Ametiühing aga, seltsimehed, etendab meie elus väga tähtsat osa...»

Ivan Mõš rääkis pikalt ja üksikasjalikult. Ljova Õigeusklik, kes esialgu oli kuulunud äärmise tähelepanuga — Ivan Mõš ilma Peenendusmärgita oraatori rollis, see pole naljaasi! — vajus vähehaaval uniselt longu, tähendades Fjodorile:

«Tal on kahtlemata võimeid, vanapoiss. Nädala eest valiti, aga juba pörutab kõnet pidada, justkui oleks elupäevad ainult sellega tegelnudki, isegi une ajab otsekohe peale...»

Fjodor oli endaga rahul ja uhke. Ta küsis Õigeusklikult:

«Ütle, missugune on kõige õilsam elukutse maailmas?»

«Kunstnik,» vastas Õigeusklik. «Oleksin küll tore, kui teisiti mõtleksin.»

«Ei, arst-terveksravija.»

«Kust sa selle peale tuled, vanapoiss?»

«Tunnen praegu ennastki terveksravijana. Vaatan mõnuga Mõšši ja rõõmustan — näe, tribüünil, alles hiljuti aga kaebas: «Kõik on kambas, mina omaette.»»

«Eks sa rõõmusta pealegi, mina aga senikaua tukun natuke.»

Maaler Štuka tõrjus Fjodorit häda eemale. Kullatud liistud löödi ema-vaarao rõõmuks seintele, Fjodor maksis võlad kinni, ostis uued püksid. Nofretete aga kaduski minevikku...

Fjodor käis tihtipeale Niinat koju saatmas, jõudis tema poolt tagasi alles hommikuks. Niina elas üksinda: ema oli sõja ajal surnud, isa töötas Põhjas ehitusinsenerina, saatis vahetevahel raha. Vist oli tal seal uus naine.

Isast Niina ei kõnelnud, ema meenutas heameelega. Tema jutust paistis, et ema oli olnud kuulus näitleja; Niina lapse-

põlves olid nad elanud linnaserval vanas individuaalelamus keset hooletusse jäetud parki, kus vaarikapõõsaste vahel kasvasid metsistunud roosid, jalgteedel hüppasid kartlikud oravad... Fjodor ei vaieldud vastu, kui individuaalelamu, siis individuaalelamu — tüdrukule meeldib elu muinasjuttudega segi ajada.

Maaler Štuka tõrjus häda eemale ja kõik pöördus heaks — omaenese lõuendid tegid rõõmu, uued püksid ei olnud veel kulunud, võlgadest oli ta samuti lahti, kõht ei olnud, tõsi küll, mitte just iga päev täis, kuid kas see oligi nii tähtis... Küllap seda vist nimetataksegi õnneks.

Kevadel maipühade eel leidis Štuka tööd linnast väljas.

«Kahju on kläest lasta — viis tuba pisut värskendada, ja pererahvaga annab rääkida. Kuid kolme päevaga me valmis ei jõua, katsu endale kuidagi viis päevakest vabaks kaubelda.»

Fjodor läks Valentin Veniaminovitši juurde, selgitama seda, mis niigi oli selge: «Ei saa kuidagi ots otsaga kokku; kui juurde ei teeni, on surm suu ääres. Kodust abi loota ei ole...»

Lubati.

Jaamast hakkasid nad minema oma hariliku kraami-koormaga — tööriietus, värvipurgid, värnitsapudel, vitriol ja kaseiinliimi pakid ning kaltsudesse mässitud prits ja pihusti. Pimenes. Ühes tiheneva hämarusega tugevnes puhkevate pungade joovastavalt mõrkjas lõhn, vaikisid hääled.

Tarade vahele surutud kitsukesed tänavad olid tühjad, kuskil põõsaste varjus, lukustatud väravate taga helendasid aknad. Öhtu — magamaheitmiseks oli aga veel vara. Öhtune aeg, need tunnid, millal enamik inimesi lakkab ajutiselt olemast suure üldinimliku ühiskonna liikmed, unustab selle, et nad päeval teenisid asutustes, töötasid tehastes, löid arveid kokku, juhtisid masinate kange, tegid ühist tööd, et kõik võiksid elada. Öhtu pühendatakse perekonnale. Öhtuti taas elustuvad ürgaegsete sugukondade traditsioonid. Lamp teelaul asendab muistset lõkketuld. Trooniv patriarh — isa — ja kodukolde kaitsja — ema — kamandavad alluvaid järglasi: Vovakesi, Petjakesi, Irakesi. Võimukandjad arutavad omavahel ülitähtsat küsimust, miks Vovake köhib. Lõhnava maieelses öhtus helendavad aknad ning iga perekond on eraldi. Ja nukrus poeb põue inimesele, kes kõnnib tänaval, kel pole peret,

kes on emast-isast lahus, ning lahus arvatavasti alatiseks. Ülemaailmseid probleeme lahkv lärmakas vaidlus üliõpilaskoikude vahel ei asenda vaikset, murelikku teelauavestlust. Aknad helendavad ja sa tunned end niisama ebamugavalt nagu kaevikus.

Pimedas kompsisid saapad väljakutsuvalt valjusti kõvakstallatud teel. Štuka vahtis aina ringi, oli millestki häiritud.

«Jäime sinuga hilja peale. Häda kohe, kui hilja peale...»
Ta häälest kostis rahutust.

«Kas ei lasta majja?» küsis Fjodor.

«Majja lastakse küll, kuid enne tuleb meil majani jõuda. See on seal tühja platsi taga.»

«Noh, ja siis?»

«Esiagu mitte midagi, aga...»

«Mis aga?... Miks sa pead keerutad?»

«Vaata nagu kogemata üle öla.»

Fjodor vaatas: seljataga, mõne sammu kaugusel, paistis pimeduses kaks kogu.

«Ära enneaegu araks löö. Ehk on samasugused kui meie.»

«Oi, vaevalt küll... Pean neid juba ammu silmas. Röövidad siin... Pärast sõda — öö eel ei maksaks meelde tule-tada — on igasugust rämpsü signinenud. Näe, tikuvad lähemale...»

«Noh, ja siis? Meilt pole ju palju võtta.»

«Kust nemad teavad, et lähevad rändavad pätid. Näevad — tassitakse kotti. Peavad kinni, irvitavad su üle, võtavad saapad ära...»

«Oma saapad loovutan neile kummardusega, näeksin ainult nende lõustu.»

«Paneme auru juurde, pojuke, ehk lipsame neil käest. Seal tühja platsi taga ongi meie suvila.»

«Nalja teed, ei näe nad seda, et ma jooksu pistan. Küllap ajame juttu, kui nad lähemale jõuavad.»

Tagapool oli kuulda kontsade valju kompsimist.

«Jookseme, Fedka...»

«Mine nagu ennegi.»

Juba kostis selja tagant katkendlikku hingamist. Fjodor aeglustas samme. Štuka surus tema vastu oma terava öla.

«Hei, oota, vennike, anna paberossile tuld!»

Fjodor peatus, pani raske koti maha, pistis käe tasku ja võttis tikud. Kurat võtaks, peale koti pole midagi käepä-rast. Neil aga on kindlasti noad...

Pimedusest kerkis esile tihedasti üksteise kõrval seisev meeste paar — üks pikk ja kiitsakas, hingeldamise järgi otsustades mitte enam noor; teine lühike, turd, laiaöla-line.

Fjodor tõmbas tiku põlema ning tulukest enda poolt peo-pesaga varjates astus ettepoole:

«Võta tuld.»

Lühike mees lõi tal tiku käest:

«Juhmard, mis sa näkku torkad? Kombeid ei tunne.»

Kuid Fjodor oli juba jõudnud teda valgustada: lai sar-nakas nägu, väikesed jultunud silmad, heasüdamlikult püstakas nina. Ta on teda ju kuskil varem näinud... Ammu, unustatud ajal, kuskil... Ettetükkivate põsenukki-dega ümar näoovaal, väledad kõõrsilmad ja laiade sõõr-metega püstakas nina.

«Kotimehed! Spekulandid!... Noh, anna kott siia! R-ruttu!»

«Fjodor,» kostis Štuka kustunud hää, «anna neile kott. Las võtavad... Jumal nendega...»

«Ma olen sind kuskil näinud,» ütles Fjodor.

«Vahest tahad musitada? Leidsid tuttavaid... No-noh!»

Fjodor oli liigatanud. «Kas sa seda nuusutanud oled?»

Fjodori nina all välkus tuhm noatera.

«Oled vahva poiss küll,» andis Fjodor vastu. Ja küsis äkki: «Leitnant Patškalovit mäletad?»

Nuga hoidev käsi vajus alla. Kiitsakas mees kähistas rahulolematult oma ärajoodud bassihäälega:

«Võta kell maha, lita... Mišell, tal hiilgab kell kael.»

«Näe, kuidas me kohtusime, Miška Katelok!»

«Anna õige sellele jutukale, Mišell,» sisistas kiitsakas.

«Pea lõuad!» pörutas Miška. «Kes sa oled? Kuidas su nimi on?»

«Mälu on sul lühike... Tahad kotti? Võta. Aga selle pealt sa palju ei teeni — viis purki värvi ja pudel värnit-sat. Teed rahaks, paned omalt poolt juurde — pool liitrit saad kätte.»

«Uuh, lita!» nihkus kiitsakas ettepoole.

Miška andis talle sõnagi lausumata võmmu vastu külge.

«Silm ei seleta pimedas. Palju aastaid on möödas, tunne siis veel ära!»

«Kes sul Patškalovi ajal jaokomandöriks oli?»

«Keegi poisike... See oled sina?...»

«Nime aga oled unustanud?»

«Pea kinni... Fedka!... Meelde tuli!» Miška Katelok pöördus kiitsaka poole: «Mis sa litatud, Kärn? Ma olen temaga ühes kaevikus istunud. Ära mõtlegi puutuda — lasen sooled välja... Sina aga vabanda, kõike tuleb ette... Mäletan, kuidas sa vett tõid ja Patškalov sulle püstoli nina alla pistis... Eeh! Saatus on vihane, elu närune! Kes sul kaasas on?... Papake, vabanda, jumala nimel, halvasti kukkus välja. Lähme, Fedka, võtame kohtumise puhul. Läki, teen välja! Eh sind, oma kippus omale kallale.»

«Kord olime omad, praegu vaevalt küll.»

«Istusime ühes kaevikus, saime elavatena kokku.»

«Elavatena kohtusime, kuid elame erinevalt.»

«Vaata, Mišell, ta õpetab sulle elutarkust,» kähistas kiitsakas uuesti. «Tema on valgekene, sina mustukene, häbi on sinu pärast.»

«Pea lõuad!... Fedka, sul on ehk tõesti häbi?»

«Sedamoodi jah.»

«Mišell, ta on nuhk. Mišell, see nurjatu seisab ja mõtleb, kuidas meid üles anda. Kahetseb, lita, et milkat pole ligidal.»

«Fedka, on see tõsi?»

«Üles andma ma ei hakka — lase jalga. Sinuga juua ma ei taha. Selleks ellu jääda?... Eh!... Sinul pole häbi, aga minul on.»

«Sina!» välgatasid pimeduses Miška irevil hambad. «Ära tänita, et ma elus olen. Võib-olla pole elu mulle kallis. Tahad, vahetan selle su koti vastu? Kopsus on kild, peakolus mõlk, pension pisteti pihku ja ela! Hoia oma elu! Rasket ära tõsta! Ela!... Ma siis elangi, niikaua kui võimalik, rasket ei tõsta, puhastan puhtakesi! Oleksin sinugi puhtaks teinud, lurjus, aga oled na rämpasevõitu, pole minu maitse.»

«Mišell, tal on kell.»

«Uuh, nuuskur! Kas arvad, et sina esimesena ninna kargad! Kõik norivad, kõik annavad nõu! Mine, ütlevad, kingsepaks invaliidide artelli. Mädan kingsepaametis, kõhi välja viimane veri, mis veel jäänud. Kõike sa ära ei valanud!»

«Mišell, ilmaaegu latrad... Tal on kell.»

«Niisuguse... elu küljes rippuda! Ripu sina, lurjus,

nõu aga ära andma kipu. Muidu — satud ette, rebime keele suust... Läki, Kärn!»

«Aga kell?... Mišell, kell!»

«Kaigu persse oma kellaga! Põlgan!... Ära puutu, Kärn. Las ta, täinahk, mõistab, et mitte temal üksi ei ole uhkust... Läki!»

«Mišell, see on õilis, kuid mitte tark.»

«Pea lõuad!»

Kaks varju kadusid pimedusse. Mõni aeg oli kuulda Kärna õelalt kähisevat häält, siis vaikus seegi.

«Ruttu, noormees, ruttu...» sai Štuka kõnevõime tagasi. «Kui nad ümber ei mõtle ja tagasi ei tule.»

Fjodor tõstis kotti maast üles, kohmas süngelt:

«Lähme.»

«Sina oli ikka ime, et tuttavat kohtasid... Vedas... Haud muudkui liiguta aga jalgu, kõigi pühade nimel liiguta... Mõtlevad veel ümber...»

Fjodor vaikus.

Maaraseid nagu Miška oli sõja kestel Fjodorist sadasid munda kinnud — oli ühes kaevikus oldud, ühest katehikist sõõnud, ühine oli olnud sinel peal ja hädaoht vennashanda maetud saada. Miška ei olnud neist kõige lähem, oli niisuguseid, kellega sai kauem koos oldud, rohkem läbi elatud, tugevamini sõbrunetud. Ja ikkagi oli hinges vastik, justkui poleks kohanud kunagist tuttavat, vaid vanda-banditi.

Sein oli Fjodor enda ja teiste rindemeeste aadressil kuulnud meelitust: «Nad on karmi kooli läbi teinud.» See tähendas — sõda kasvatab, sõda puhastab rõvedusest, sõda karastab inimest justkui jääkülm dušš ja peasegu et õilistab ühiskonda. Kuid sel juhul võib õilistavaks pidada ka katku ja rõugeepideemiat. Sõda pole epideemia, vaid kahekordne õnnetus. Ja mitte ainult sellepärast, et katku puhul jäävad vähemalt linnad ja külad terveks, sõjas aga muutuvad need ahervaremeteks. Sõja õnnetus avaldub veel selles, et ta sigitab kuri-kulsa vormeli: «Sõda õigustab kõike!»

Hulgub Moskva-lähedase raudteejaama ümbruse öistel teedel Miška Katelok, vana seltsimees, ja nagu ta mäletab — mitte halb seltsimees... Hulgub ennast varjates tasku soome puss. Ta on veendunud, et inimelu ei maksa midagi, ei tema enda ega esimese vastutulija oma.

«Siin,» ütles Štuka, jäädes ühes väravas peatuma. «Uuh, nagu mägi langes õlgadelt...»

Aialattide tagant kandus ninna kõdunenud rohu hõngu ja millegipärast ka leotatud õunte käärimislõhna.

27

Linnalähedaste suvitusasulate majad — nende järgi võib otsustada nii praeguste elanike iseloomu kui ka paljude sugupõlvade ajaloo üle.

Enamik maju on uued. Nad jutustavad oma peremeeste edusammudest — need on kas töötanud Põhjas ja saanud kõrget lisatasu, või paistnud silma teadusepõllul või siis sõjaaega kasutades spekuleerinud kartulitega, kogudes sukasäärde kortsunud rublalisi ja sajalisi — ja sealt ongi pärit kivikatus, väravas hoiatav silt: «Õues kuri koer!», ning pensionärist peremees joob teed keedisega isikliku aia marjadest.

Vanad majad... Ühtedele on külge kasvanud pealishitused, mansardkorrused, ajutised juurdeehitused, kuurikesed, — kes-teab-millal peavarju üleslõõnud perekond on suureks paisunud, kasvanud, mitmeks pereks jagunenud; igaüks on soetanud oma majapidamise, pressib teistele peale, vallutab elamispinda, tülitseb, käib kohut, piirab maalappe tarakestega... Pealeehitused, mansardkorrused, kuurikesed...

Kuid on vanu maju, mis kunagi on kuulunud ühele suurele monoliitsele perekonnale, ja see perekond pole kasvanud ega paljunenud, vaid vastupidi — mööda ilma laiali, välja surnud. Niisugustel majadel on harilikult mahajäetud aed, igivana, remonti vajav katus, ümber ringi kalmistuvaikus ja kõige selle keskel auväärses eas põliselanik viimseid päevi veetmas ühes mõne noore järeltulijaga, kes kannatamatult ootab, millal tiivad kandma hakkavad, et kodupevast välja lennata. Askeldavasse maailma, kaugemale kalmistuvaikusest!

Maja, kuhu Fjodor ja Štuka sattusid, oli just selline vana ja asustamata. Tema vanuse üle võis otsustada kahe tamme järgi, mis olid vististi ehitamisaastal kahele poole treppi istutatud. Tammed olid suureks sirgunud, toetasid juba kõdunenud katusele oma roostekarva, mulustes lehekõludes oksid. Tüved olid tammedel krobelsed

228

ja sõlmilised, nende juured olid maa läbi põiminud ja treppi kivised astmed üles kergitanud. Neid kiviplate olid kulutanud paljude sugupõlvade jalad. Neid mööda oli palju kordi kantud siit maailmast lahkunuid, neid olid tallanud laste jalad, kes olid suureks kasvanud, eluliseks muutunud ning vanaks saanud. Maja ise oli suur, tüme, kuid mitte süngel; vana, kuid mitte veel päris kõdunenud, ta meenutas auväärsel iga, kuid mitte surma.

Sees, katuse all, tukkusid nagiseval ja oksakohtadest pahklikul põrandal vanaemade ja vanaisade mööblid: pronksiga sekretärid, lõvijalga delapid, kõrgete nikerdatud seljatugedega toolid — pedantne rahu ja hall tolm. Raski oli käinud sõda, olid põlenud linnad, lennukid olid hõlunud pehme, pronksiga sekretär aga oli mugavalt nurgas seisnud, ja tema laskas vististi lamas ning lamab praegugi pehme ümbrustatud kirju, mis vanavanaema oli kirjutanud oma peigmehele. Ja võib-olla oli ta teatanud kirjanduslikust uudisest, «Eevastootoli juttudest», mille autoriks oli tundmatu noor ohvitser, kes kandis krahvide Tolskide suursugust nime. Linnad põlesid, Volga kaldal kaevati kaevikuid, sekretär aga seisis... Seisis vana maja... Rohkem kui kord oli väljas märatsenud äikesevihm, tubades aga oli kuiv.

Pererahvas — vanaisa, tütar ja tüdretütar — nagu sugupõlvade teatejooks. Vanaisa oli pikka kasvu, sine-tavalt halli peaga ning mustade, tihedate ja rangete kulmudega. Kollasel, peenikestest pehmetest kortsudest kiras näol malbe vastutulelik headus. Vaadates tema mahedaid, luitunult-helesiniseid silmi, vaevu märgatavat kurbust närbunud huulte kurrukeses, hakkas piinlik kogu tolle jõhkruke pärast, millega sa elus kokku oled puutunud. Sa oled ropendanud, oled näinud, kuidas inimesi tapetakse, oled näinud verd, laipu, maganud poris, otsinud särgist täisid. Näis, et see mees midagi säärast põlnud tundnud, oli elanud nagu pühak. Kuid see ainult näis nõnda. Nii või teisiti oli temagi verd ja surma näinud, ja kindlasti mitte vähe. Ta oli töötanud arstina, rajanud selles asulas suure polikliiniku ja kunagi oli ta nimi tuntud olnud, nüüd aga oli ta pensionil, vanainimesehädadest koormatud ja kõikidest unustatud ega väljunud alaväravast.

Tema tütar oli umbes neljakümneaastane, samuti arst isa polikliinikus, tal olid hirmutavalt ranged kulmud ja

229

lühike soeng, ta riietus lohakalt, kõneles järsult ja otsustavalt, meenutas kahekümnendate aastate delegaateühiskonnategelasi. Öhtuti tuli ta koju väsinult, aukuva-junud silmadega, vaikivana. Štuka tundis tema ees peaaegu niisama suurt aukartust kui Miška Kateloki ees, kes taskus varjas soome pussi.

Perekonna kolmas liige oli tütre tütar — kolmeteist-aastane plika ümara punapõselise näoga, linakarva juus-tega, mis olid lõigatud poisilikult lühikeseks nagu emalgi, ja puhaste helesiniste silmadega... Temale oli töötavate maalrite ilmumine sündmuseks.

Peaaegu ilma kokku rääkimata otsustasid Fjodor ja Štuka, et ei võta ette mitte mingeid uuendusi:

«Teeme maja puhtaks ja nooremaks ning lool lõpp.»

Töötati kiirustamata, süvenenult, muret tundmata aja pärast, märkamatuult alistudes tasasele elurütmile vanas majas, mille sajanditepikkuse eaga võrreldes olid nii päev kui kuu ühesuguselt väikesed suurused.

Ja oli mingit rahustavat võlu selles, et pragude, nõe, laikude, kellegi juhusliku haltuuramehest maalri võõba-tud krobeline lubjakihi ning kõigi vanainimeselike kort-sude peidust võis aimata maja noort nägu, saada jagu ajast, pöörata seda tagasi.

Lae reljeefne kaunistus oli üsna ära pudenenud, kuid mõningate jälgede ja viletsate jäänuste põhjal taipas Fjodor kujutise olemust ning seisis albastriga jännates kaua maalritrepil — restaureeris.

Štuka ütles heakskiitvalt:

«Sa oled nutikas poiss.»

Ent vanataadist peremehe nägu muutus nukraks:

«Ma mäletan, et olen seda lapsepõlves näinud, ainult lapsepõlves... Olin ta ammu unustanud, ja põhjalikult. Kuidas te ära taipasite, et see just nimelt nii välja nägi? Te olete imetegija.»

Fjodor oli uhke.

Nende lähedal keerles alataas vanataadi tütre tütar, vaadates pealt, kuidas õues vitrioli lahustati, kuidas nihutati paigast mööblit, mida paljude aastakümnete väl-tel ei olnud häiritud, kuidas Štuka pliidil lehkavat liimi keetis. Tüdruku silmad heledate ripsmete all särasid peh-melt, peene kaela lookes oli midagi härdakstegevast, usal-davalt-õrna, ümarikpehmetes huultes vanaisalt päritud lahke kurruke. Ta käis Fjodori kannul nagu koerake,

vaatas ühtejärge talle silma, oodates imesid. Fjodor tun-dis naudingut sellest kiindumusest.

Haamatukapi tagant leidis ta poogna tugevat elevandi-hukollast paberit — küllap seda omal ajal elevandiluu-paberika nimetatigi — ja kinnitas selle sindlinaeltega ühe külge, mida ta pahteldamiseks ette valmistas.

«Istu,» ütles ta tüdrukule, «ma joonistan sind.»

«Kas te oskate?»

«Oskan.»

Štuka katkestas meelsasti töö ja asus pealt vaatama.

Tüdrukuke võttis istet, sikutas kleidiserva üle põlvede, turtetas naeruhimuliselt ja tardus liikumatuks, pilguta-des kartlikult ripameid.

Fjodor oli kaapraast puusepapiatsi jupp, mis jättis paberile uduselt pehmeid, laiu jutte ning peaaegu nähta-matuid katkendlikke jooni. Silmade all oli ripsmetest varj, põsed ja juuksed olid vaevu näha, huuled hoidsid tagasi vallakippuvat naeratust...

Kuivatatult jalgadelt mahavajuvate sussidega liipides astus sisse vanataat. Seisis natuke aega, kõhatas hämmel-dunult ja istus samuti Štuka kõrvale. Štuka lausus kiitle-valt:

«Talent... Oskab kõlke... Tänavalt leidsin noormehe. Minu silm näeb läbi.»

Rauk ei vastanud. Kuulda oli ainult, kuidas pliats paberil närviliselt sahisas. Täiskasvanute tähelepanust segadusse astud tüdrukuke oli tõsinenud, tema suu ei var-janud enam naeratust, kuid paberile jäigi ta nõnda — huu-led naerukil.

«Jaa, talent,» nõustus rauk.

«Tänavalt haakisin endale abilise külge...»

Visand oli pehme, napijooneline, plastiline, kuid selles puudus mingi aktsent, — liiga sile ja ühtlane nagu ilma surveta kirjutatud suur algustäht.

Fjodor pistis puusepapiatsi taskusse, keeras paberist tautukese, võttis selle otsale tuubist musta värvi, hõõrus kuivemaks, puudutas silmi ripsmete all — ja silmad muutusid tumedaks, säravaks, sügavaks.

«Ah sa ookriline sitikas!» lõi Štuka endale vaimustatult rusikaga vastu kõhetut põlve.

«Jaa, talent,» kordas rauk uuesti.

Toolilt mahahüpanud tütre tütar seisis oma portree

ees, uhkusest punetav. Portree menusse suhtus ta kui omaenda isiklikku.

«Kas te ei kingiks selle meile?» küsis rauk.

«See on tema oma,» noogutas Fjodor tüdrukukese suunas.

«See jääb minu kollektsioonis viimaseks portreeks. Kindlasti viimaseks...»

Vanataat viis kõik oma kabinetti, mugavasse ja veelgi vanamoodsamasse kui ükski teine selle maja tubadest. Peaaegu kolmandiku sellest võttis enda alla kirjutuslaud, raske nagu sarkofaag, — ese, mis oli ajast üle olnud.

Selle laua kulunud kalevile puistas rauk vanaaegseid miniatuure, joonistusi, sama vanu fotosid, mille paspartuudele olid firmamärgid sisse pressitud — kõik olid portreed, soliidseid habemetega ja põskhabemetega mehed vormifrakkides ja saterkuubedes, naised paljaste õlgadega, koketselt kutsuvate pilkudega.

«Nii-öelda sugupuu tükeldatud kujul,» selgitas vanake, «kuid mitte aadliperekonna, vaid vene intelligentide perekonna sugupuu.» Ta vaatas portreesid mõttesse vajunult, ta nägu muutus hauataguseks äraolevaks ning ta kandus minevikku, unustades hetkeks külalised. «Mind ei huvita genealoogia puhtal kujul, see on rumal tegevus — tuhenda välja kõrge päritolu tunnuseid... Mulle pakub huvi, kuidas on arenenud inimkonnapiirid üks väikestest oksakestest ja missuguseid võrseid ta on andnud. Ühtedel on valminud viljad, teised on jäänud tühjadeks õieteks... Näete...»

Vanake võttis oma kortsulistesse kättesse ovaalses raamikeses miniatuuri, mis kujutas laia näoga meest heledate näo- ja juuksega vormifrakis.

«Siin on juur. Minu vanavanaisa isa. Ta oli pärisorjast talupoiss, tegi puusepatööd, juba küpses eas sundis mõisnik-liberaal teda arhitektiks õppima ja ta oli väga edukas, ehitas mitu kirikut, vabanes pärisorjusest, sigitas lapsi ja sai intelligentide dünastia rajajaks... Ühest tema pojast sai tuntud mäeinsener, teisest arst, kolmandast elukutseline joodik, joodik ja kaltsakas, kes oli häbi ja õnnetuseks kogu perekonnale... Alguses pandi talle suuri lootusi, professorid olid vaimustatud tema võimetest matemaatikas, ennustasid talle õpetlase-tulevikku. Tema aga hakkas käima mööda kõrtse, pitsi viina eest mõnitas neid, kes teda kostitasid, inimestele

see millegipärast meeldis... Mulle näib, et tal esimesena meie perekonnast ärkas haige südametunnistus — ta ei tahtnud elada jõukuses, kui ümberringi oli viletsus. Matemaatikaga haiget südametunnistust ei vaigista, kirjanik ta aga ei olnud, Dostojevskit temast paraku ei saanud. Haige südametunnistus — see on vene intelligendi õnnetus ja väärikus. Parimad minu esivanemaist on kannatanud haige südametunnistuse all. Minu vanaisa venda lasti mädaneda Aleksandri Keskvanglas — ta oli narodnik, oli seotud terroristidega, kes püüdsid tsaari tappa, oli peaaegu et isiklikult tundnud Željabovit. Ka tema võinud rahulikult ja jõukalt elada, ka tema oli andnud meedikuna suuri lootusi. Haige südametunnistus... Ent vaadake seda portreed... Teil on kindlasti huvitav teada — see on tuntud kunstniku Kustodijevi töö...»

Fjodor haaras portree — jaa, see oli meistri töö, napp, lapse kühmuline laup, Korolenko habe, lai plebeinina ja nukrad vananeva Kristuse silmad.

«Minu isa... Tema ei valmistunud tsaaritõlla alla jooma viskama, ei läinud rahva sekka, ei võtnud osa lahingutest Krasnaja Presnjal... Ta oli kogu elu lihtne ametivaar, temast pidasid lugu niisugusedki professorid nagu Behterev... Mitte Tšehhovi Jonõtš — kogu elu kannatas ta haige südametunnistuse pärast, kogu elu võitles kärntõvega, sügelistega, inertsiga. Võitles ilma mingi võidulootuseta — tema haigla oli tilluke saareke keset mustuse ja harimatuse ookeani. Kustodijev oli tema sõber, ta joonistas isa natuke aega enne surma. Isa sõitis võitlema düsenteeriaepideemiaga, nakatus ja suri. Suri kasimatuses tingitud alandavas haigusesse. Inimesed, kes on hukkunud niisuguse mittekangelasliku surma läbi, unustatakse ruttu. Mitte keegi ei mäleta praegu minu isa...»

See inimene aga tuli meie perekonda väljastpoolt — minu väimees, mu tütre mees, isa Olenkale, keda te äsja joonistasite. Ta oli viroloog, võttis juba hoogu vähktõve ründamiseks, võib-olla oleks temast saanud üks neid, kellel lõppude lõpuks õnnestub alistada see hirmus haigus. Kuid algas sõda, ta astus esimeste hulgas maakaitseväkke, kuigi oli lühinägelikkuse tõttu vabastatud, kuigi ei olnud eluaeg püssi käes hoidnud. Muide, püssi ta ilmselt ei saanudki käes hoida, suri, labidas pihus, kui kaevikut kaevas... Temaga oli ühes muldonnis elanud keegi

Kunstnik-diletant, kahjuks mitte Kustodijev. Ka see kunstnik hukkus, portree aga saatsid tundmatud inimesed meile... Haige südametunnistus... Minu tütrelegi õn seesama perekonnahaigus. Tema õlgadel on polikliiniku juhtimine, ta töötab varahommikust hilisööni, ta pole neljakümneaastane, kuid vaadake teda — vanaeit. Parandamatusse neerupõletikku haigestunud tütarlaps, pahaloomuline kasvaja noore töölise ajus — kogu elu aina tragöödiad, omaenda jõuetuse alaline meenutamine. Mulle näib, et puutumatu terve südametunnistus pole midagi muud kui südametunnistuse puudumine...»

Vanake võttis Fjodori joonistatud portree, silmitses seda kaua, kaua ning tema pehmed kortsud mahenesid.

«Varsti ma suren...» ütles ta. «Minu inimkollektsoon visatakse pühkmekasti... Suren, elu aga seisma ei jää. Arvatavasti hakkab ka Olenka südametunnistus teda inimeste pärast vaevama. Kuidas?... Mil viisil?... Mina ei saa seda enam teada... Ma suren varsti, kuid nende saatus, kes elavad pärast meid, pole mulle ükskõik. Oh, kuidas pole ükskõik!»

Tuppa tuli tüdrukukese ema — kurnatuseni väsinud nagu õhtuti ikka, tumedatest juustest raamitud nagu rohekaskahvatu, rangete kulmude all tuliselt hõõguvad silmad. Raske puise kõnnakuga lähenes ta lauale, heitis osavõtmatu pilgu oma esivanemate portreedele ning ütles kõlatult:

«Aga see, viiendast palatist... tsirroosiga naine... suri.»

Štuka, kes seni oli häbelikult tooliservakesel istunud, hüppas äkki püsti, lüües kämbla erutatult juustesse.

«Ja mina olen nagu tõbras kogu eluaeg rublakeste pärast...»

Ta sattus segadusse, pööras näo tujutult ära.

Rauk ohkas, naine aga sõnas väsinult:

«Hakkame teed jooma.»

Joodi teed ja kuulati raadiost viimaseid uudiseid.

Maa lõunaosas on teraviljakülv lõpetatud...

Traktoritehase kollektiiv andis ennetähtaegselt eksploatatsiooni montaažitsehhi...

Kuomintanglaste metsikused Hiinas...

Hirošimast tuleb endiselt teateid aatomipommi plahvatuse tagajärgedest: haiglad on täis kiilutud, surevus

ei lange, rida teadlasi on esinenud avaldusega radioaktiivse kiirguse mõjust pärilikkusele...

Ent akende taga, katuse kohal, sahistasid tammed oma külgejaanud kuivanud lehti. Ent kirjutuslaua nurgal olid portreed — tilluke oks inimkonnapuul lopsakast kroonist. Juba ammu pole neid inimesi enam. Kõige peal on aga portree tütarlapsest, kes seisab alles oma elutee alguses.

Rauk lausus vaikselt:

«Teda on lõppenud, kuid kõigil on ta ikka veel suus.»

«Ei ole lõppenud,» väitis tütar.

Ja vanake ohkas.

«Mis küll tuleb? ...»

Ei, nende saatus, kes pärast meid elavad, pole enam ükskõik. Seal on portree ümarapõselisest tütarlapsest, kelle ripumise varjus on mahedalt säravad silmad.

Aatomipommi katsetused... Liigub kuuldusi mingist uuest, veelgi koletislikumast pommist... Liigub kuuldusi sellest, et Hirošima naised sünnitavad vördjaid... Radioaktiivse kiirguse mõju pärilikkusele. Mis küll tuleb? Homne päev töötab keeruliseks kujuneda.

Ent tema, Fjodor, elab üksnes sellele homsele. Homse nimel seisab tundide viisi molberti ees, selle kuulsusele mõeldes rõõmustab oma edusammude üle, homse pärast valgendab ta Štukaga lagesid, et senikaua vastu pidada, jõudu säilitada, kuni jalad alla saab... Kas tema jõudu ja võimeid lähebki tarvis?... Tema valmistub lõuendil kujutama päikese valguslaike, sügavsinist taevast, mahlakat rohelist, isa aga, talumees Matjora külast, kurdab — leiba ei ole. Ta tahaks luua maale, mis planeedi suurejoonelisust ja inimeste õilsust ülistavad, kuskil salajastes tehastes aga laidavad andekad inimesed pomme õudse surmaga. Ja selle surma tagavarasid koguneb päev-päevalt ikka rohkem ja rohkem.

Kell seinal viibutab ruttamata oma vaikset pendlit, loendades ühe sekundi teise järel — tillukesed sammukesed edasi, teadmatusse. Öise akna taga sahistavad oma lehti tammed, nad sahistasid neid niisamuti ka möödunud sajandi unustatud talvedel. Tüdrukukese portree lebab laual. Tütarlaps ise magab kõrvaltoas, magab sügavasti, õnnelik oma teadmatuses. Ja kuskil lähikonnas hulgub Miška Katerlok, kes on inimeste vastu tooreks muutunud...

Raadio teatab asjalikult uudiseid kogu maakeralt.

III OSA

Puškini mälestussammas meenutas Fjodorile äkki kaevikut kõrvetavas päikesepaistes, telliskivist koolimaja mürskudest üleskõntud õuega, mis oli täis valgeid paberilehti, plahvatustest veerlevat gloobust — helesinise planeedi maketti — ja onu Vanjat raamatust, mis kaevikurinatisele oli paiskunud. Kummalisi assotsiatsioone esineb vahel.

Langeva lume külmas läbipaistvas võrgus põlesid soojad laternad. Lumi kattis poeedi pronksiharaid, peleriinmantlit ja maad — lähedast, kuid graniitsamba kõrguselt kättesaamatut. Lähedane — kolm meetrit pronkskingadest. Kättesaamatu — kolm meetrit ja igavik.

Poeetil oli põhjust Fjodorit kadestada — Fjodor oli maa peal, elav elavate seas.

Kuid ometi oli kunagi olnud kaevik, kust liiv aina krae vahele pudenes, oli olnud pööraselt veerlev gloobus ja lõhestatud hingega onu Vanja, kes tundis õudu, et tal oli veel palju aastaid elada jäänud. Fjodor oli teda metsikult kadestanud, kuna onu Vanja ei teadnud, mis on mürskude vingumine. Oli kadestanud neid, kes pärast teda elavad. Õnnelikud õnnelikkude seast. Pärast teda...

Kaevik koolimaja õues — praegu tundub ta kaugena ja ebatõelisena. Ja ümberringi kõnnivad need õnnelikud, keda ta tookord kadestas.

Pronksist poeet ei osanud märgatagi, et juba kaks aastat on möödunud sellest, kui kaotati toidukaardid, — astu leiva-kauplusse, võta raha välja ja osta leiba niipalju kui tarvis, see koht täis...

Külalt aga kirjutatakse — Aleksei Openkin on surnud, kogu Matjora peale on nüüd jäänud üksainus mees, Fjodori isa...

Bõjas purustatud linnad on juba ammu koristanud oma tänavatelt purunenud ehituskivid, tasandanud mürsuaukud, valanud need üle sileda asfaldiga. Varemetele on ker-

kinud klaasist ja betoonist uusehitused. Ja küllap ka tollel lõhutud ja mahapõlenud koolimajal, mille õuel Fjodori kaevik asetses, säravad ees uued aknad, majas eneses asub uus gloobus ja uutel riiulitel hoitakse uusi Tšehhovi «Onu Vanja» köiteid kõrvuti Puškini omadega.

Pronksist poeet, sinu nimi on au sees, täna, talve südames, on keegi sinu härmatanud pjedestaali jalamile asetanud tagasihoidliku kimbukese elavaid lilli. Miljonid inimesed loevad sinu teoseid, luuletused on nüüd igaihele kättesaadavad.

Ent ühes «Muinasjutt tsaar Saltaanist» lasteväljaandes on sõnade «Teispool merd on elu kuldne» asemele pandud punktid. Oma muinasjuttu luues sina, poeet, ei arvestanud, et lapsed ei pea kasvama meretaguse elu-olu ees lõitmise vaimus.

Moodi on läinud sõna «kosmopolitism». Ja sosinal käivad suust suhu pahaendelised kuuldused, et ühes sünnitusmajas — missuguses just, seda täpselt ei teata — olevat paljastatud vastsündinute tapjate organisatsioon...

Pronks-Puškinist lähevad mööda inimesed, enamik neist on söönud ja soojalt riides ning juba unustanud niisugused sõnad nagu «surmateade» ja «komandanditund».

Kaevik ja veerlev gloobus on minevik, onu Vanja aga on muutunud nüüd pisut arusaadavamaks.

Silmade ees vilguvad lumehelbed ja põlevad laternad. Külma tungib üdini, jäätisemüüja aga hõikab:

«Jäätis! Jäätis! Tuline jäätis!»

Nagu maa alt ilmus välja Ljova Õigeusklik:

«Oled üksi?»

Tokerdunud koeranahkse mütsi kõrvad alla tõmmatud, prilliklaasid higised, ninaalune märg, õlad kõssis, kinnasteta käed auklikesse taskutesse surutud, ei suutnud Õigeusklik pilgukski paigal seista, vaid tegi sealsamas oma ülespidi kooldunud ninadega sõdurisaapais tantsuliigutusi: «Jäi Charley ilma tööta, eks pinguta nüüd vööd ta...»

«Hilinevad, põrgulised... Kas hakkas igav?»

«Imetlesin mälestussammast.»

«Vanapoiss! Sa tuletasid mulle meelde!... Just praegu nägin ühes majas fotot Juri Dolgorukile, emakese Moskva rajajale, pühendatud mälestussamba projektist...»

«Noh, kuidas oli?»

«Vürstile vürsti kombel: oli täkk, olid rakmed ja oli ka soomusrüü...»

«Mispärast küll arvatakse, et midagi rajada saab ainult täku seljas ja soomusrüü...»

«Just nimelt, vanapoiss, just nimelt! Moskva rajajad ometi mingid viisukandjad talumehed, ning mitte meägaga, vaid kirvega. Ma vaatasin ja tuju läks halvaks...»

«Nui hakkas kirvega talumehest kahju?»

«Vanapoiss, tollele muistsele talumehele ma vilistan. Enda parast hakkas paha.»

«Milles siis sina süüdi oled?»

«Õeldakse, et järelopõlved mõistavad kohut. Järelopõlved on õigluse kõrgeim kriteerium. Kuidas meie aga talitame — talumeses kraadpidi välja, vürst täku selga. Mina oleksin ka justkui järelopõlv... Solvav... Noh, kus nad siis kõik on?»

Oli kokku lepitud, et minnakse külla ühele kunstisõbrale — Ernest Borissovitš Milgale. Veetše Tšernõšov oli rindekaaslast jaama saatmas, Ljova Slobodko pidi tulema kodunt, kolnõki kandidaat, Ivan Mõš hilines mingi koosoleku pärast. Kõigil olid põhjused, kuid igal ootamisel on juur. Oli kühm.

«Jäätis! Jäätis! Tuline jäätis!»

«Jäi Charley ilma tööta...»

Esimesena oli Ernest Borissovitš Milgat tundma õppinud Ljova Õigeusklik, järgmisel päeval aga oli ta tema poole vedanud kogu oma kamba — Fjodori, Vjatšeslavi, Slobodko ja Mõši.

See juhtus kolm nädalat tagasi. Siitpeale oli tal üsna tihti külas käidud.

Milga oli kõlava nimega õpetlane, Teaduste Akadeemia korrespondentliige, ta juhatas mingis instituudis biokeemia laboratooriumi. Moskva erakogudest oli tal kõige suurem Lääne kaasaegse maalikunsti kollektsioon. Ta oli sel alal eruditi, alles mõne aja eest olid suured spetsialistid tema juures konsultatsioonil käinud. Nüüd ei käidud tema juures just meelsasti — Lääne maalikunst, pealegi veel kaasaegne, ei olnud aktuaalne. Ernest Borissovitš kohtles suuri spetsialiste võrdlemisi külmalt — ta armastas noorsugu ning mida boheemlikum too oli, seda suuremat külalislahkust võis arvestada.

Esimesel korral oli Fjodor läinud nagu pühakotta, ooda-

nud, et teda ümbritsevad siin igast küljest väarikad lõuendid ning rasketest tuhmkuuldsetest raamidest vaatavad tarkade nägudega portreed. Oli läinud nagu pühakotta, palvusmeeleolus. Üksnes see, et teda, külakolkast pärit noorukit, eilset sõdurit, võtab oma kodus vastu tuntud teadlane, häälestas teda tõsisele põhitoonile. Pealegi pidi too teadlane olema ka kunstitundja, kunstiinimeste ees aga oli Fjodor Savva Iljitši kombel valmis orjalikult põrmuheitma.

Ja ta oligi põrutatud, oligi rabatud...

Jah, kõikidel seintel olid pildid. Jah, paljud neist olid klaasi all, rasketes kullatud raamides. Kuid missugused pildid!...

Lõuend. Sellel siksakid, verised hüüumärgid, sõõrid, kuubikud, jooned — kaootiline segadik nagu enne maailma loomist või vastupidi — nagu pärast ülemaailmset katastroofi, pärast viimsetpäeva.

Lõuend. Ühes nurgas silm, teises nurgas nina ja kõrv, käed — moondunud nagu pidalitõbisel, huuled, hambad, suits!... Tuleb välja, et lihtsalt portree.

Ja veel lõuend... Maalitud siledalt, kohusetruult. Kui vusest lõhenenud maapinnal lõpnud hobune, kõht pundunud, kabi püsti. Kabjal istub tore liblikas. Värv siirupiselt kollakasroosa, magus, laibalik. Tundub, nagu oleks õhk hämaruses läpastunud — on see vast teos, imetle, kuni süda pahaks läheb. Pole parata — sürrealism, kunstis on ka niisugune suund olemas.

Korteriperemees oli tookord hetke teises toas viivitanud, ei väljunud kohe.

Fjodor oli teda oodanud kannatamatult ja pelglikult. Mis inimene see on, kes suudab lõpnud hobusest naudingut tunda, kes võib tundide ja päevade viisi vaadata ja meenutada raipelõhna? Kas ta on normaalne? Kindlasti ilmub välja mingi narmendav hullumeelne — silmad verd täis valgunud, suu virildunud, huultel süljemullid. Kas hullumeelne või naljahammas, ilmub välja, näol pisike muhelus — etskae, kuidas teid on ära hirmutatud, hehee, pühakoda, palvemeeleolu...

Aga ilmus hoopis jässakas paljaspäine mees — kõhuke pidžaama varjust esile tungimas, karvane rind kaelusest paistmas, käed väikesed ja naiselikud, kuid käeselg ja ranne samuti karvased; lõug rangejooneline ja külmsinakaks raseeritud, silmad tersed, rahulikud ja pungis.

Ta sirutas igaühele kää, ütles lihtsalt:

«Tervist! Tervist!»

Käesurve oli tugev, kusjuures ta uurivalt otse silma vaatas, justkui takseeriks, kes sa oled ja kui suur on sinu kui inimese väärtus. Pärast kätlemist istus ta rahulikult lõpnud hobuse ülestõstetud kabja alla, mida ehtis tore liblikas.

Fjodor aga tajus hinges haiglast ummikut: normaalne inimene, kõigest näha, et tark mees, akadeemia korrespondentliige, mitte veiderdaja... Kuidas seda mõista? Kuidas seletada, miks ta suhtub tõsiselt oma võigastes pildidesse? Fjodoril oleks olnud parem enesetunne, kui ta oleks võinud kõnega lõua — nürimeelne, piiratud mõistusega, edvistab. Normaalne, kuid võtab hullumeelsust tõsiselt, — kus on loogika? Fjodor piinles, ent ühes selle piinlemisega suurenes kiskjalik uudishimu.

Ernest Borissoviti kõrgeimaks kiituseks oli: «Selles on uudsuse hõngu.» Need noored kunstnikud, kelle tööd olid väärinud seda kiitust, said otsekohe ultramoodsate suundade austaja palava heatahtlikkuse osaliseks. Nende pildid ostis Ernest Borissoviti ära, riputas nähtavale kohale korvuti Läänes kuulsaks saanud meistrite lõuenditega. Tõsi, see heatahtlikkus ei olnud küll kuigi püsiv nähtus. Mõne aja pärast avastas Ernest Borissoviti uue geeniuse: «Selles on uudsuse hõngu...» Ja äsja ülistatud šedöövrid paigutati kuhugi nurka, kus nad kattusid tolmu, pärast aga kadusid hoopis.

Ljova Slobodko oli hiljuti saanud valmis ulatusliku lõuendi — «Assa hukkimine». Kogu selle pind oli äärest ääreni täis kuubikuid, mis tähistasid linna ülalt vaadatud, nende kohal aga allakukkuva lennuki valge spiraal. Vorm oli uus, lähtealus reaalne — «Selles on uudsuse hõngu!» Ja Ljova Slobodko võeti avasüli vastu, tema sõbrad olid alati teretunud külalisteks Ernest Borissoviti majas, neid ootas kaetud laud, kust viingi ei puudunud, ja raamatukapp, mis oli täis kiilutud kõigi aegade ja rahvaste kunstnikkude monograafiaid.

Nais tubades, kus põrandaid katsid vaibad, ei tarvitse nud kohmetust tunda katkiste saabaste pärast, mis sulatuneloigukest maha jätsid. Katkised saapad, paigatud püksid, rebenenud taskud — vältimatult kuulusid need kõik kõrpeva talendi juurde. Ljova Õigeusklik pälvis võõrustaja

silms suuremat lugupidamist kui Vjatšeslav Tšernošov, kellel ülikond alati elegantsest istus.

Ja muidugi valitses siin täielik sõnavabadus. Autoriteetide kummutamist peeti auasjaks. Kui leidsid tarviliku olevat, võisid pähe anda ka peremehele endale. Peremees oli ise samuti sõnakas, ehkki kõneles vaikselt ja viisakalt, iga fraasi kaaludes ja lihvides.

Nüüd ilmus ta roosa pealae kiilates nähtavale, lõug pidulikult õieli ja karmilt sinakaks raseeritud, täidlased huuled naeratamas:

«Palun, olge lahked. Mul on midagi uut... Leipzigis väljaantud kõige viimaste tööde kogumik. Väga huvitav...»

Muidugi, väga... Istuti tihedasti lähestikku ümber madala žurnaalidelauakese: Ljova Slobodko tunnustatud geenius õigusega vabas poosis — tohutult põdranahkses saapas jalga üle põlve nagu üldiseks imetlemiseks. Ljova Õigeusklik püüdis kõigest väest oma nina ja prille raamatusse pista. Fjodor pressis teda armukadedalt õlga.

«Noh, hoia ometi tahapoole. Ega sa üksinda ole.»

Otse Fjodorile kuklasse hingas Vjatšeslav. Ta oli tulnud rindesõpra jaama saatmast ning temast levis alkoholilõhna. Ivan Mõš oli käed väarikalt põlvedele kokku pannud, püüdis jalgu koomal hoida, ent võttis ikkagi palju ruumi. Ernest Borissovitsš silmitses tema tohutult laia selga ning punetavat kukalt tahtmatu lugupidamisega.

Ernest Borissovitsš ootas kannatlikult...

Raamatus oli punastes ja mustades värvitoonides lõhkise kõhuga mees — hambad irevil, sisikond välja valgunud. Mis oli püstitatud kabjaga hobune selle kõrval!

Fjodori hinges valitses piinav kaos. Niisuguseid pilte trükitakse. Tähendab, kellelegi need meeldivad, pakuvad naudingut. Midagi pöörast toimub maailmas. Mis see on?... Kunstiteoreetilistes artiklites räägitakse sellest möödaminnes, hammustavalt: «Mandunud kunst.» Kuid mispärast mandunud? Kus on põhjus? Kõnelge! Tehke selgeks! Ei saa elada teadmatuses! Kuid õpetatud kunstiteadlased sunnivad: õppige klassikutelt, vaadake Šiškinit ja Vasnetsovi — imetlege, kui suurepärase kinnikasvanud tiigid, metsasalud, böliinade vägilased... Romantism viisakuse piirides, realism aga arusaadav ja mugav nagu hästi lahedaks kantud saapas. Kuid lõhkise kõhuga inimene kisen-

dab... Mitte meil ei kisen, vaid seal, piiri taga — meid see ei kohuta. Meil on täielik heaolu ja rahu... Kisenab inimene, sisikond väljas... Kes seda imetleda suudab, on imetletamatu nagu Marsi elanik. Kuid imetletakse, ollakse vaimustatud, ostetakse kokku kalleid raamatuid... Irevil lõust kisenab... Nende piltide järgi otsustades jooksevad seal, piirivalvekordonite taga, tänavatel ringi hullumeelsete jõugud, kes üksteist hammustavad, hullusega nakatavad. Kuid nii see ju pole — ka seal on normaalsed inimesed. Normaalset inimest ja ebanormaalne kunst! Misparast? Kus on põhjus?

Fjodor rõhus õlga lõhinägelikku Ljova Õigeusklikku. Taile hingas tõsiselt kuklasse Vjatšeslav Tšernošov — isemagi oli erutatud ja segaduses.

Ent punniskõhulise hobuse ülestõstetud kabja all, ümbritsetud veidrastest, pöörastest, mitte maistest, vaid mingist kolestult marslaslikest piltidest, istus silmi kissitades Ernest Borissovitsš Milga, haigutas ja kõhvitsetes oma karvast tunda. Ta oli rahulik, ta ootas kannatlikult esimest sõna. Esimene sõna oli signaal vaidluseks. Siis asub ka Ernest Borissovitsš seltskonnas oma kohale.

Esimesena tõstis häält Ljova Slobodko. Isegi temale, nagu näha, oli miski vastu hakanud.

«Ikkagi Higa... Seal ta on — realismi mandumine. Lõhkiste kõhtude ülistamiseni on laskutud. Veelkordne tõend, et tulevik kuulub abstraksionismile.»

«Eesama leem, ainult vedelam,» tähendas Vjatšeslav. «Oligu abstraksionism, või olgu see, kuidas ta oligi — sürr — ühesuguselt mitteseeditav.»

Ernest Borissovitsš liigutas end, nihkus ühes tugitooliga seinast eemale, seltskonnale lähemale.

«Oleks aeg teada, et inimese kõht on muutunud, ei võta toorest liha vastu,» kuulutas Slobodko autoriteetselt.

«Toorest ei võta, seevastu raibet oma aroomidega — palun,» osutas Vjatšeslav lõpnud hobusele.

«Mu armas pithecanthropus, sinu kivieaeg on möödas,» kuulutas Slobodko. «Kui naiivset inimest varem pani heldima hoolikalt kujutatud suleke või nõõbike, siis nüüd ta teab, et kunstnikust täpsemini ja paremini kujutab seda

fotoaparaadi objektiiv. Põrgusse konkreetsus! Tarvis on mõtet puhtal kujul.»

«Küll tahaksin teada, kuidas näeb välja õliga maalitud portree ütleme näiteks niisugusest mõttest: «Ma olen inimene ja miski inimlik pole mulle võõras.»»

«Jänn!» sõnas Ernest Borissovitsš.

Tema terminoloogia järgi tähendas «jänn» lihtsustatult-jämedat vastust. Vjatšeslav pöördus järsult tema poole:

«Hinnalise monograafia omanik, kes seda meile äsja tutvustas, ei ole, muidugi mõista, nõus.»

«Muidugi mõista.»

«Ja põhjus...»

«Põhjus on lihtne — ei tohi unustada, et inimene on juba aatomi saladustesse tunginud.»

«Ka mulle on see teada.»

«Inimene on tunginud sellesse, mida mitte ainult et pole võimalik näha ega kombata, vaid mida pole võimalik isegi mitte kujutleda. Proovige näiteks kujutleda niisugust absurdset imelooma, mis on materiaalne keha ja samal ajal ka midagi materiaalselt mitteaistitavat — laine. Nii ühte kui teist ühes isikus, arvestage seda. Suudate kujutleda? Pole võimalik! See imeloom aga eksisteerib, see on valguskvant. Isegi kõige hoogsam fantaasia on jõuetu seal, kus abstraktne mõte on kõikvõimas.»

«Huvitav. Kummardan teie eruditsiooni ees, kuid ei näe sidet kunstiga.»

«Side on otsene. Te pakute abstraktselt mõtleivatele inimestele, nendele, kes on alistanud kvantmehhaanika, kunsti, mis on konkreetne nagu kohupiimakorp.»

«Said?» hüüdis Ljova Slobodko võidurõõmsalt.

Ernest Borissovitsš jätkas:

«Malesuurmeistrile ei paku rahuldust tuim kabemäng. Tänapäeva inimesele on igavad need näitlikud vahendid, millega teda toidavad üle...»

«...kunsti neandertallased, kes nimetavad end realistideks,» haaras Ljova Slobodko sõnast kinni.

«Aga kas nad on realistid?» kahtles Ernest Borissovitsš. «Nad ei jaga ju tegelikku olukorda: ei ela kaasajas, vaid ammuses minevikus.»

«Braavo!» võidutses Slobodko.

«Minu arvates aga — jänn,» lausus Vjatšeslav rahulikult.

«Tõendage vastupidist,» naaldus Ernest Borissovitsš tugi-taoli korjule.

«Püüan... Te maalisite mulle kujuteldamatu portree valguskvandist, mina aga tahaksin teile tänutäheks esitada nii-öelda massipildi. Kujutage endale ette: möödunud sajand, põud, leivavili kõrbe, nälga on oodata. Kujutage ette... See pole kvant, see on kujutlusvõimele jõukohane... Et issandat jumalat armuliseks teha, kantakse mingit imettegevat ikooni. Kõigist suurtest ja väikestest küladest tuleb rahvas kokku. Nüüd kujutlege rahvahulgas pruukest, kes ikooni kannab minestamisele läheneva aukartusega, sealjuures ise täis kõrkust; tema kõrval aga vanmuses monstrum, ihukaitsja, kes rusikahoope jagab, et pruukest pikalt ei trügita. Samas on ka külamehed, keda on peetud vääritiseks lugemispulti tassima — tihedad kabemad, madalad otamikud, tuim hoolikus, et mitte kumistada. Ja nende hulgas totakas poiss — juuksetukk silmadel, käised tolknemas. Ja kaks eite, kes kannavad ikooni katet tardunud aukartuses, hüsteerilises orjameelsuses. Ja kuldse ametirüüga preester, habe nagu viht — naisteküü, südamekemurdja. Ja inimeste summ nagu lambakarja — tõuklev, söimlev, higist lehkav. Tema kohal aga — nagu lambakarja kohal — kõrgeletõstetud nuudid. Ja korjused, kes ühest pühast paigast teise rändavad — suutsas kargule toetuva küürakaga...»

Ljova Olgeusklik ei pidanud enam vastu, sõnas liigutatult:

«Vanapoiss, sa oled poeet.»

Ljova Slobodko krimpsutas nägu:

«Repin! Kaasaegse rutiini trumpäss!»

«Jah, Repin! «Ristikäik!» Venemaa ronis välja päikese-paistele! «Oled küll rikas ja ometi õnnetu, oled küll võimas ja ometi mannetu», täitanud ja kullatud, alandlik ja mäsuline. Iga kuju tõukab mõtisklustele, kõik koos aga on terve filosoofia. Vaata, süvene ja tööta välja õpetus, kuidas ühiskonda loomaseisundist kõrgemale tõsta. Vaata hooliga, tunne südamevalu — seal nad on, konkreetsed, näitlikud, higilehalised, — tunne südamevalu, ja siis alles abstraheri, üldista, tuleta ühiskondlikke vormeleid... Ernest Borissovitsš, kui kaua ripub teil see, lubatagu nenda — pilt?» Vjatšeslav osutas kaootiliste siksakkide, veriste hüüumärkide, ringide ja ruutudega pildile.

«Umbes kolm kuud.»

«Kolm kuud... Kuid tunnistage ausalt: on teil selle kolme kuu kestel niisuguse pildi mõjul tekkinud ühtki abstraktset mõtet, ütleme, mitte ühiskondlikult vajalikku, vaid niisama — koduseks tarviduseks?»

«Pilt kutsus minus esile teatud meeleolu, tegi mind kuidagi rahutuks.»

«Kõigest?»

«Kuid mitte iga realistlik teos ei kutsu mõtteid esile. Kas te armastate Levitani? ...»

«Jah.»

«Mäletate Levitani «Heinakuhje». Missuguse mõtte nad äratavad? Kõige enam: «Tore õhtu, kurat võtaks!» Meeleolusid — terve vagun ja väike vankritäis pealekauba, mõte aga pole mitte tühjagi väärt.»

«Levitani on ka «Igavese rahu kohal». Selle pildi juurest lahkud, küürus mõttekoorma all.»

«Nii et «Igavese rahu kohal» on kunst, «Heinakuhjad» aga mitte?»

«Ei tea. Nimetage mind pealegi rutinööriks, kuid mina olen kunsti poolt, mis äratav selliseid mõtteid, mida tänapäeva abstraktselt mõtlevale inimesele on vaja. Mõtteid, mis sünnitavad kõrgeid ideid, aitavad ühiskonda sotsiaalselt ümber kujundada. Või olete teie selle vastu?»

«Mina olen poolt,» vastas Ernest Borissovitš.

3

Kuidagi oli Fjodorile lapsepõlves pihku sattunud populaarsel kujul ümberjutustatud astronoomia, selle raamatu mustal ümbrispaberil oli tundmatu tähe punane kera.

Siiani oli ta teadnud ahvenakohti Uzdalitsa jõel, riisikakohti kuusikus, oli olnud sõbramehesuhetes päikese endaga.

Ja äkki sai teada... Iga täht on päike. Päikesi on maailmaruumi rohkem laiali pillatud kui liivateri jõeluitel.

Päike — liivatera? Kuid maa? Aga Matjora küla! Millega teda võrrelda? Ja tema, Fjodor, kes selles Matjoras elab? Kas täiesti tühi koht?

Toimunud oli tähtis sündmus — lõhkiste põlvedega jõnglane Matjora külast oli universumiga kokku puutunud. Universumile see mingit mõju ei avaldanud, poisile

küll. Ta jäi haigeks, teda hakkasid vaevama painajalikud unenäod.

Tema poole roomas punane kera, punane kera pilkas-pimedas, saladuslikus öös — mõistatus, saladuste saladus. Ja tundus, et veel õige pisut, ja Fjodor mõistab. Pisut-pisut, üksainus ebainimlik jõupingutus ja tulekera muutub taltsaks... Fjodor ärkas korduvalt üleni higisena...

Praegu käis vaidlus tuttavast, kuid lõpuni lahtimõtestamata maailmast — käis vaidlus kunstist. Inimkonna mitmetuhandeaastase ajaloo kestel, alates ürgkogukondlikust kütist, kes pimedas koopa seinale lõkketule valgel joonistas hiljuti tapetud piisoni, ning lõpetades Fjodoriga, on otsitud ja otsitakse vastust saladusele: mis on tõde? Eri-inevatel epohhidel on miljonid inimesed, mitte keskpärased, vaid kõige andekamad, püüdnud leida vastust küsimusele: mis on tõde kunstis?

Praegu kuulas Fjodor vaidlust hinge kinni pidades, justkui vaataks kuristikku. Pisut-pisut, veel üksainus jõupingutus — ja jonnakas Universum heidab su jalgade ette...

Ah, Veetše! Ah, kullatükk! ...

Kõrgilt ikooni kandev prouake... Tundus, et kohe saab ta mõistatusel sabast kinni!

Vaata hoolega seda prouakest, süvene, ja ta süütab sädeme su ajus. Sädeme! Mõtte! Selle sädeme nimel kunst elabki. Sade — selles ongi tõde!

Ah, Veetše! Ah, täitsapoiss! Veel pisut-pisut! Veel jääb midagi vajaka...

Prouake, vammustes monstrumid, kuldses ametirüüs preester, nuudid — üks sade teise järel, ja juba ongi leek, juba on filosoofia. Kui lihtne, kui selge — iga asi omal kohal. Ei mingit segadust.

Ah, Veetše! Pea jagab!

Kuid «Heinakuhjad»?... Ei prouakest ega monstreid — heinakuhjad, kuu, märg rohi... Lõhnad, aga mitte mõtted.

Ja Fjodor küsis:

«Kas mõte, Veetše? Vahest aga midagi muud?»

Vjatšeslav teritas kõrvu — Fjodor ei katkestanud vaikust kuigi sageli.

«Ka sina, Brutus?... Kuid sina ju vähemalt tunnistad, et maalikunst pole lõhnaõli — nuusutasid korra, nautisid ja unustasid. Kunst peab inimest ometi kuidagi täiuslikumaks muutma?»

«Peab.»

«Millega aga võib mõtlevat looma veel täiustada kui mitte tema mõtlemisaparaadi arendamisega? Ainult inimese täiustamise kaudu võtabki kunst ju ajaloost osa, ainult niiviisi aitab ta kaasa sotsiaalsetele ümberkujundustele.»

«Jänn!» väitis Ernest Borissovitsš uuesti. «Kuulan teid ja varsti ei tee enam vahet Watti aurumasina ja Delacroix' suurteoste vahel.»

«Õige, Veetše,» nõustus Fjodor. «Watti masin sundis targemaks muutuma nii töolist kui vabrikanti. Ja arvatavasti rohkem kui Delacroix' tööd.»

«Kuhu sa sihid, Brutus?»

«Lihtsale mõttele: inimene täiustab mitte ainult oma mõtlemisaparaati, vaid ka mingeid muid omadusi...»

«Ja nimelt?»

«Noh — peenetundelisust, ausust, seda, mida harilikult nimetatakse inimlikkuseks. Kas on vähe tarku lurjuseid, kellest hullemaid ära otsigi.»

«Ja kuidas siis kunst sinu arvates kaabaklusest ravib?»

«Ütleme, printsiibil — ole hämmastuses ja võpata.»

«Mis printsiip see siis on?»

«Ma olen vaatleja. Olen elu jooksul tuhat korda näinud kuuvalgetel öhtudel heinakuhje. Olen näinud, kuid ometi mitte niiviisi, mitte Levitani moodi. Need on möödunud jälgi jätmata. Siin aga on pilt — võpata ja ole hämmastuses, kui palju sa oled lasknud mööda libiseda, kui paljut sa pole märganud. Mind, vaatlejat, läbib, vabanda mu ülespuhutust, justkui sähvatus. Pärast seda hakkan ma ka elus rohkem märkama, muutun peenetundelisemaks...»

«Heinakuhjade, öhtuvideviku ja kuu vastu?»

«Heinakuhjade, öhtu, kogu looduse vastu... See peenetundelisus sööbib hinge, muutub harjumuseks, minu iseloomuks, kandub looduselt üle inimestele ning minu käitumine elus muutub...»

«Päästearmee minu vaese pea peale,» sõnas Ernest Borissovitsš.

Kõik pöördusid tema poole.

«Üks kahtlustab mind mõtlemise puudulikkuses, teine poogib väevõimuga oma moraali külge,» jätkas Ernest Borissovitsš. «Võib-olla ei ole ma küllalt tark ja mitte kõrge moraaliga, kuid tarkuse olen ma kuidagiviisi omandanud teaduslikke raamatuid lugedes, moraali aga sisen-

davad moraaliseadusead. Muide, oma kõlblusepagasi eest pole ma tänu võlgu mitte suurtele kunstnikkudele, vaid oma heale emale, kes paraku mingit liiki kunstiga kokku ei puutunud.»

«Te tahaksite lihtsalt lõhnu nuusutada?» küsis Vjatšeslav.

«Kui ma ostan pileti konservatooriumi, Tšaikovski kontserdile, siis mõtlen ma kõige vähem sellele, et saada oma kümne rubla eest juurde puud moraali või kilogramm ühiskondlikult kasulikku mõistust. Ma lähen, et nautida. Mu elu muutub kaunimaks, meeldivamaks, täiuslikumaks. Kui see aga toimub kõikidega, kas võib siis kahelda, et helilooja ning interpreedid on teinud ühiskondlikult kasulikku tööd? Kes on võimeline rahvale naudingut pakkuma — mitte madalat naudingut, vaid üllast —, see on ühiskondlikult niisama kasulik kui progressiivne filosoof.»

«Kas te ka selle olete üles riputanud nautimiseks?» küsis Vjatšeslav, osutades pildile, millel oli lõpnud hobune, kabi püsti.

«See mõjub mulle omal viisil,» vastas Ernest Borissovitsš rahulikult.

«Ja kuidas? Meeldivalt?»

«Kas siis ainult meeldiv tekitab naudingut? Teievanu-
sena lahkusin ma Kunstiteatrist pisarsilmi, kannatustest vintsutatud ja piinatud, ent tänulik nende piinade eest. Enne järgmist etendust seisin jälle piletisabas. Esineb võitlusenaudingut...»

«Võitluses, tegevuses, elus! Ent kui inimene leiab naudingut raipest, siis hakkan ma teda paratamatult kahtlustama patoloogilistes ebanormaalsustes.»

«Aga ütelge, mille poolest on leedi Macbethi verised kuriteod meeldivad? Elus püüaks iga normaalne inimene taolisi nähtusi vältida, laval aga vaatab, maksab raha, ja mitte sellepärast, et loodab targemaks saada või moraalselt kõrgemale tõusta. Talle on see huvitav, pakub rahuldust. Nimetage seda ebanormaalsuseks.»

«Mulle pakuvad huvi leedi Macbethi teod — teod ja elu, kuid mitte tema ohvrite pundunud laibad hauas.»

«Kogu küsimus on harjumuses. Kunagi pani kunstihindajaid iiveldama paljasjalgse talumehe nägemine pildil. Siin...» Ernest Borissovitsš viitas käega seintele, «on esindatud mitmed suunad, ja te heidate nad kõik kõrvale?»

«Üldjoontes kõik,» möönis Vjatšeslav.

«Arvestamata seda, et paljudele pakub see ehtsat naudingut?»

«Just see mind hämmastabki.»

«Põhjus on selles, et teie, mu noor sõber, olete minu isa, Peterburi vandeadvokaadi Boriss Moissejevits Milga eakaaslane.»

«Kannatan ära,» nõustus Vjatšeslav. «Mind on nimetatud ka pithecanthropuse eakaaslaseks.»

«Mina näiteks,» jätkas Ernest Borissovits, «ei saa kasutada oma isa vaimset komforti. Minule on videvik, heinakuuhjakesed, tallekesed, puukesed, kogu see vanaisadeaegne arkaadia habemega anekdoot. Igav! Ma elan pisut hullumeelsel sajandil, sellepärast peab ka minu vaimne komfort olema pöörasevõitu. Näete seda pilti? Mitte suurt, väiksemat...»

«Näen. Mõõdukas pöörasus,» vastas Vjatšeslav.

«Ja ta ei meeldi teile?»

«Enne ütlege, mis see on.»

«Hispaania tants.»

«Mispärast? Kust seda näha on?»

«Pole selle üle pead murdnud. Kõige tõenäolisemalt sellepärast, et mustade, punaste, kollaste laikude kombinatsioon meenutab hispaanlaste rõivaste keerlemist.»

«Mispärast just hispaanlaste, mitte aga mustlaste või alžeerlaste? Mispärast just tants, mitte tulekahju põõsastikus? Sarnaneb ju ka tollega. Mõju avaldab lihtsalt kaootiliste värvide kombinatsioon. Jaa-jah, ka mulle avaldab mõju, ka mulle meeldib. Rõõmuga oleksin selle poolt, et meie laiatarbekaubandus laseks müügile niisuguses värvikombinatsioonis kaelasidemeid või drapeeringuid akendele.»

«Ahaa!»

«Kuid sel juhul kaotab teie kunst õiguse end sügavamõtteliselt abstraktseks nimetada ning võtab oma seadusliku nimetuse üle konkreetsest rakenduskunstilt.»

Ljova Slobodko kargas püsti:

«Oh! Jama! Jätke järele!»

«Naudingut pakkuda on tänuväärne, kuid sellest on vähe, Ernest Borissovits!»

«Veetše, sa profaneerid!»

«Näete nüüd!» võidutses Vjatšeslav. «Kuulete, Ernest Borissovits! Sellele progressiivsele tegelasele on vähe ainu-

üks naudingut pakkumisest. Ta tahaks rohkemat. Ainult ei tea — mida.»

«Taandada abstraksionism drapeeritud vaibakestele — ainult väikekodanlik peakolu on võimeline säärast välja mõtlema!»

«Vanapoiss, ametnik jäi kohast ilma,» kuulutas Õigeusklik.

«Mis sina siis järele laulad?» ründas teda Slobodko.

Ka Õigeusklik tõmbus turri:

«Ütle aitäh, vanapoiss, tee maani kummardus, et sinu abstraksionismile paras koht leiti.»

«Aga muusika?» raputas Slobodko oma tüsedaid rusikaid. «Muusika, põrgulised, on samuti abstraktne! Abstrakt-ne!»

Ernest Borissovits püüdis vahele rääkida.

«Laske ma ütlen... Üks minut...»

Mis seal minutist, kui Õigeuskliku sasipea kohal vehkisid Ljova Slobodko rusikad.

«Muusikat ei ömmelda mitte ainult nagu voodrit filmide sündmustiku ja laulude sõnade külge! Muusika, puupead, eksisteerib ka puhtal kujul!»

«Me räägime kujutavast kunstist, vanapoiss, kujutavast. Kujutada saab midagi ainelist, mitte heli, oigamist ja värinat.»

«Mee-le-olu! Kõige tabamatumat — meeleolu — kujutatakse!»

Õigeuskliku prillid läikisid vahedalt, Ljova Slobodko vihane möirgamine pani aknaklaasid metallselt klirisema ning tema rasked rusikad lõhestasid õhku. Ernest Borissovits palus lootusetult:

«Üks minut...»

Ivan Mõš oli kogu aja istunud suurena ja vaikivana nagu kapp, nagu Buddha kuju, ainult silmad vilksasid ühelt näolt teisele. Nüüd tõusis ta asjalikult, ilme muutumatult tõsine, sammus Õigeuskliku juurde, võttis tal kaenalde alt kinni ja tõstis ta õhku. Õigeusklik väänles ja karjus:

«Muusikat, vanapoiss, ära siia sisse sega. Igal kunstil on oma spetsiifika!...»

«Rahume maha, ära tiku vahele! Inimene tahab küsida.»

Ent samal ajal kostis ukse tagant Ernest Borissovitsi naise hää:

«Noormehed, laud on kaetud! Võite ka lauas jätkata oma meeldivat dispuuti.»

... Napsist ja rikkalikust suupistest veidi uimased, läksid nad lonkides mööda pimedaid ja juba tühjaksjäänud tänavaid. Vaikus klobisesid Õigeuskliku saapad.

Slobodko põrnitses Vjatšeslavi, ja sammus uhkelt nagu kalkun, rind kummis, palituhõlmad laiali.

«Ausalt öelda oleme kenakesed kaabakad,» filosofeeris Õigeusklik, «me jõime, sõime, tallasime vaibad mustaks, vaatasime raamatuid ja möödaminnes ütlesime peremehele jämedusi — oled suu peale kukkunud vilets asja-armastaja. Vanapoiss, kas sa südametunnistusepiina ei tunne?»

«Mitte põrmugi.»

Vjatšeslavi oli kübar viltu, mantel kuni lõuani kinni nõõbitud, kõnnak taaruv. Kasvult ta silma ei paistnud ning õladki olid tal kitsavõitu, ent kui teda kohtad — astud teelt kõrvale. Fjodor kadestas teda: mitte kunagi ei kahtle ta endas, ei kahetse midagi, aina tungib edasi; kui talle ette jääb — lööb pea lõhki.

Trollibussipeatuses, külmast tardunud pärna all, pöördus Ljova Slobodko rinnutsi Vjatšeslavi poole:

«Küllalt! Ei võta ma sind enam Ernesti juurde kaasa.»

«Oi-oi, ma hakkan nutma.»

«Üle lävegi sa ei astu, koerapoeg.»

Slobodko seisis ähvardavalt Vjatšeslavi kohal — pool pead pikem ja massiivsem, kuid Fjodoril hakkas temast millegipärast kahju.

«Oh, püha lihtsameelsus,» naeratas Vjatšeslav Slobodkole laialt näkku. «Ikka veel käid geeniusena ringi? Aga ehk on nüüd minu kord Ernestiga sinasõprust juua.»

Slobodko seisis, palituhõlmad laiali, ning vahtis Vjatšeslavi ümmarguste klaasistunud silmadega.

«Tead, mis?»

«Eialgu veel mitte.»

«Mul on ämmugi kiusatus sulle vastu lõugu anda.»

Ta pöördus kannalt ringi ja hakkas tõukelisel sammul minema, hõlmad kahutanud sõidutee kohal lehvimas.

«Kõige mõjuvam argument,» lausus Vjatšeslav eemalduvale Slobodkole järele vaadates. «Ivan Mõš, omanda kogemusi, sul on suured eeldused.»

Õigeusklik tonkis kõvakstallatud lund saapaninaga, öeldes:

«Eh, vanapoiss! Sul justkui puuduks midagi. Võib-olla pehmus.»

Vjatšeslav ei vastanud kohe, vaatas üle õla Fjodori poole.

«Kas sina arvad ka nii?»

«Jah, Veetše, sul on midagi ühist rööpaga.»

Tuli heledasti valgustatud ja härmast trollibuss, öiselt tühi ja kuidagi nukker. Silmini rätikusse mähitud konduktor andis unega võideldes piletid.

Sõideti kolm peatusevahet, enne kui Vjatšeslav kõnema hakkas:

«Kas te siis tõesti ei taju — me lõheneme? Üks ühele poole, teised teisele. Kunstis on alati barrikaadid olemas. Kes pole meiega, see on meie vaenlane.»

«Rööpa kõlin, vanapoiss, rööpa kõlin, isegi Fedka tunnistab seda.»

«Mõtelge, kuidas tahate. Barrikaadide vahel tolkneda ei saa. Meil Slobodkoga on sõprus läbi.»

Juba neli aastat oli Fjodor molberti ees seisnud, palju lõuendeid oli kaetud värvidega. Ta oli kahekümne kuue aastane, tema laupa kündsid kortsud.

Igal suvel käis Fjodor korraks ära kodukülas Matjoras. Emale ei paistnud aeg mõju avaldavat, ta laulis endiselt:

Kased ärmaõbedased,
kuused külmast karused...

Isa oli läinud halliks ja tema tumenenud näkku oli tekkinud mingi liikumatult kivine ilme, ta vaikis terved päevad.

Isa oli brigadiriks. Hommikul käis ta kõik küla tared läbi, koputas aknale:

«Nastasja, hakka astuma... Kotškarevi heinamaad edasi niitma.»

Naised kartsid teda, isegi kolhoosi esimees pelgas natuke.

Esimeheks oli rajoonist pandud keegi Velikanov — kõhetu, ilmetu mehike tohutu suure peaga poisikeselikult õblukestel õlgadel, punakate silmakeste, punakate kulmude, punakate ripsmete ja punakate habemetüügastega pundunud põskedel — särav nagu märtsipäike, ja vagune, kui noomiski, siis peene, solvunud häälekesega. Võõral hakkas temast millegipärast hale.

Kord kuulis Fjodor pealt, et isa rääkis esimehele süngelt:

«Sa oled meil nagu kiskja.»

Ja esimees ei solvunud, vaid hakkas end nutuselt õigustama:

«Kas ma siis tahan kiskja olla? ... Rõõmuga paneksin ajama, aga ei lasta.»

«Ikkagi pane, enne kui sa kolhoosi ära õgid.»

«Rõõmuga läheksin paradiisi, aga patud ei lase. Ise tead niisama hästi kui mina.»

Velikanov oli varem töötanud metsapunktis, saanud tuhat ükssada rubla palka. Ta saadeti kolhoosi tugevdama, kuid et mitte olla ülekohtune, jäeti talle palk alles, ja välja pidi selle maksma kolhoosi kassa. Ent kassa oli nagu puhtaks puhitud — ainuüksi võlakohustused, aastast aastasse oli võetud krediiti. Igas kuus toodi karjalaudast lehm, tapeti ja viidi müügile, et esimehele ettenähtud palka välja maksta. Kuivetu, häbelik Velikanov oli «ära söönud» peaaegu juba kolmandiku karjast. Ainuke lootus, et laseb ehk ise jalga, ei jää kaua püsima...

Matjora oli kui silmituks jäänud. Pooltel taredel olid aknad laudadega kinni löödud. Armeesse läinud noormehed ei tulnud enam kodukülla tagasi. Mehed töötasid parvetustöödel. Tütarlapsed püüdsid suuremaks sirgudes tingimata tööstuskooli pääseda.

Matjora küla — möödunud sajandil püstitatud tared, rohetavad sammaldunud katused. Endiselt lendleb tema kohal papli uduvill, jõe allikasarnaselt läbipaistvast veest helgib kuldne liivapõhi, lopsakas pajupuhmastik heidab niisket varju, vesikupud säravad nagu tähed ja põldude ning karikakardes heinamaade taga sinavad hämuses udus metsad... Kuhu ka ei vaataks — kõik otse palub lõuendile, käed sügelevad. «See on vene avar loodus, see on minu kodumaa...»

Kuid vaevalt oled haaranud maalikasti, kui tajud isa pilku, vaikivat, sünget, karulikult vaenulikku: «Näisi ja

vanaeltesid aja põllule, rabavad meeste tööd teha ja katkestavad ennast, siin aga pojake — süllalaiuste õlgade ja härjaturjaga — mängib värvidega...» Oleks veel isa üksinda nõnda vaadanud, ent vaevalt oled põõsa alla istunud ja maalikasti avanud, kui tulevad naised niitmast, hakkavad omaette naeru kõkutama: «Vilusse sättinud ennast...»

Päev päeva järel kahaneb suvi — püha aeg, millal sa õpilasest muutud vabaks kunstnikuks — maali, kuidas tahad ja mida tahad. Iga üliõpilane pöördub vaheajalt tagasi küpsemana, uute tööde pagasiga.

Suvi kahanes, Fjodor aga käis võssakasvanud metsaheinamaadel niitmas, hangutas heinu kuhja või juhtis kahehobuse-niidumasinat. Töötas raevukalt, vahetevahel naised koguni nokkisid teda:

«Ära ennast nii väga katkesta, paikene. Ära oota, et sind üle kullatakse.»

Isa tõmbas vaikides kriipsukesti tema nime taha, märkides tööpäevi, mida kas tasutakse või mitte — nagu küla-eit alles äsja kahemõtteliselt oli ennustanud.

Ainult hommikuti vara, õige vara, või õhtul pärast tööd, et tabada kustuvat loojakut, koputas ta rutakalt vana Marfida tare maassevajunud aknakesele. Ilmus nähtavale Savva Iljitš, kohmas rõõmsalt:

«K-kohe.»

Kargas silmapilkselt välja, ühe käega toppis taskusse leivakannikat, teises hoidis vineerkastikest värvide tarvis, mille oli Fjodori maalikasti eeskujul oma käega kokku klopsinud.

Marfida-eideke veetis kaheksandat aastakümnet ahju taga nurgas, ainult üsna harva ronis õue, et end palkseina veeres päikesepaistel soojendada. Ta läbisuitsunud kuivetu kehal oli alati hapukapsa ja suitsu lõhn juures, muutset araabia kirja meenutava kortsurägu liikumatust punutisest paistis terav nina ja sama terav lõug. Savva Iljitš nimetas ta pojakeseks, Fjodorit silmitses iga kord uudishimulikult oma hämmastavalt selgete, luitumata silmadega ja küsis:

«Kelle see niisugune noormees on?»

Küsis isegi siis, kui oli teda alles eile näinud.

Savva Iljitš oli aasta-aastalt järjest enam kokku kuivanud, ta silmad ja suu olid auku vajunud, põsenukid tungisid esile, kuid ta oli endiselt vilgas ning aina selgemini

tundus, nagu tekitaks tema kuivetu püsimatu keha kehatut kahinat. Kolhoosis ta ei töötanud, toitis ennast ja Marfida-eite pensionist, kannatas alati teravat paberipuudust, sest kulutas seda puudade viisi; ümbruskonna külades rippus peaaegu igas tares tema kingitud maastikupildike — ikka needsamad kuusekesed ja kasekesed helesinise taeva taustal. Kus ta säärast tohutut tööde hulka muidu hoidnud olekski.

Kuidagi oli ta saanud lugeda Van Goghi kirju. Fjodor oli neid oma kirjas möödaminnes maininud, kust aga Savva Iljitš selle kaheköitelise väljaande, mida isegi Moskvast oli raskevõitu leida, seejärel välja otsinud oli, seda teab üksi jumal. Kuid välja ta selle oli otsinud ja jutustas ise, et oli iga lehekülje kohal nutnud, kõige liigutavamad kohad aga koolivihikusse kirjutanud, Van Goghi portree maha joonistanud ja seinale riputanud. Sellel portreeel sarnanes Van Gogh kadunud Aleksei Nikiforovitš Openkiniga, naabriga, kes viimasel ajal maokasvaja tõttu rängalt oli põdenud.

«Näed, kus oli inimene! Ah?» vaimustus Savva Iljitš. «Mis minu elul viga? Kuurort! Teda ei tunnustatud, kiussati taga, põlati, kuid ta ei murdunud, kuni pisteti hullumajja...»

Ta oli arvamisel, et tema ja Van Goghi saatused on millegipoolest sarnased. Kord ta koguni sõnas Fjodorile häbelikult:

«Aga võib juhtuda... Ka minu tööd, mis praegu hulgana lamavad kambrikus, ostetakse üksteise võidu ära... suurte rahade eest...»

Ning ta aukuvajunud silmad löid arglikust õnnest särama.

Fjodor ei hakanud teda vastupidises veenma.

Fjodorit pidas Savva Iljitš suureks, vaatas talle näkku nagu ustav peni, kuid mõned Fjodori etüüdid, maalitud järskude hoogsate pintslilöökidega, hirmutasid teda. Hirmutas näiline hoolimatus, mida Savva Iljitš, kes oma elu jooksul oli maalinud mitmeid tuhandeid akuraatseid maastikupildikesi, ei suutnud taluda. Ja Fjodori pärast südant valutades ning tema saatuse üle muret tundes hakkas ta arglikult hoiatama:

«Ühte karda — iseenese, oma stiili kaotamist... Töö paistab hõlpus olema, pea sa siis kergemeelseks ei

muutu... Minule on muidugi kõik lubatud — plärts, plärts ja valmis. Kui siis äkki märkad, on juba hilja.»

Fjodor kinkis talle ühe oma etüüdi — lauge mäekingu tume nõlv tokerja põõsastikuga, õrnrohelise loojangutulva taustal upakil saunake — kõik maalitud pastoselt, paksult pealekantud värvidesegus. Savva Iljitš riputas selle seinale, kuid nurka, võimalikult kaugele Van Goghi portreest, mis sarnanes punajuukselise Matjora küla mehe Aleksei Openkiniga. Van Goghi töid polnud Savva Iljitš näinud ei originaalis ega isegi mitte värviliste reproduktioonidena, välja arvatud need viletsakesed, mis olid paigutatud kaheköitelisse kirjade väljaandesse.

Fjodori isa ei pidanud Savva Iljitši endiselt inimeseks, vaid tühjaks kohaks. Ta ei sallinud teda ega teinud nägemagi, vaatas temast mööda nagu läbi õhu. Fjodori ema kohtles Savva Iljitši lahkelt — vagur narriku, midagi külatola taolist, kuidas naisesüda teda siis ei haletseks.

See, et Fjodor tõrkumata kolhoosis töötas, pehmendas isa südant. Öhtuti istus ta sageli natuke aega poja asemele, kuid ei alustanud kunagi juttu tööst, millele Fjodor valmistus pühendama oma elu, — mis temaga ikka teha, kui on nupust nikastanud. Isa muutus leebemaks alles äramineku eel.

Nagu refrääni kordas ta alati ühte ja sama:

«Mis ka ei juhtuks — pead ma norgu ei lase. Halvas ürgitseda — mis mõtet sellel on? Mõtet peab otsima heas...» Ja pärast niisugust sissejuhatust algasid tuhmid kurtmised: «Viljaseeme võetakse igal aastal varumise korras arvele — kas see on hea? Halb! Tagasi veetakse mööda pori, poetatakse tee — kui palju kadusid ja kui palju ülearust tööd!... Naised rassivad, koju aga viivad raasukesi — suure vaevaga pingutati välja kolmsada grammi tööpäeva eest. Kas see on hea?... Halb!» Ja lõpetuseks: «Pead ma norgu ei lase. Halvas on mõtet vähe, tuleb otsida heast...»

Oli näha, kuidas ta piinles. Mitte seetõttu, et leemepada oli tühi, et leivast oli nappus, — ta piinles teiste pärast, kes samuti ei näe elus head... Nii ta surebki, jõudmata head näha... Ergutab ennast — «pead ma norgu ei lase...»

Kuskilt lakaluugi alt aga kostis:

Kased ärmaõbedased,
kuused külmast kahused...

Emale oli kõik nagu hane selga vesi.

Sügisel avati järjekordne üleliiduline graafika- ja maalinäitus. Niisiis Matjorast otsemaid Tretjakovkasse.

Missugusesse saali Fjodor ka poleks läinud, ikka ümbritsesid teda suuremõõtmelised lõuendid, justkui oleksid kunstnikud seadnud endale eesmärgiks ainuüksi mõõtmetega ajastu suurust ülistada.

Ta sattus oma instituudi direktori pildi ette. Kui vanale ja tuntud kunstnikule oli talle jäetud silmapaistev koht. Seegi maal ulatus põrandast laeni ega jäänud teistest millegipoollest alla — epopöa: «Pulmad kolhoosis».

Pikad laudad lageda taeva all, pudelid, praetud haned, õunte kuhjad, lilled, auväärsete vanataatide habemed, noormeeste kaelasidemed, avatud ajalehed Stalini pildiga, väljaõmmeldud vene särgid, mida keegi ammu enam ei kandnud, neidudel linnamoelised kleidid, kellad randmetel, lahinguordenid rinnas, vaimustatud näod, toostiks tõstetud klaasid, jälle praetud haned, jälle õunte kuhjad, ümmargune leivapäts tikitud käterätil, viljavihk päevitunud kätes, perspektiivis aga — külatänav, elektriliinipostid, mustriliste raamidega aknad, ja mitte ükski neist polnud kinni naelutatud.

Missugune töö oli seda kõike välja maalida! Isegi kõrvarõngad mustasilmalise näitsiku kõrvades olid tabatud nii, et tundus — kohe nüüdsama tulevad lahti, kukuvad kõlinal parketile.

Vaatajad riivasid maali korraks pilguga ja läksid mööda — jälle üks pidu, jälle ühed tõstetud klaasid. Fjodor seisis — missugune töö!

Talle meenus isa. Mis juhtuks, kui Fjodor oleks säärase pildi maalinud ja isa seda näeks? Praetud haned, väljaõmmeldud särkidega külamehed — vabandust, mitte külamehed, vaid just nimelt mehed! — mehi oli rohkem kui naisi, nad sõid, jõid, välgutasi ordineid, nagu poleks kuulnudki, et külades ikka veel lauldakse sõjajärgset tšastuškat:

Ja kui sõjal lõpp on käes,
ikka mina üksi jään.
Olen härg ja hobune,
olen mees ja naisuke.

Mis oleks, kui isa näeks?... Emale aga arvatavasti meeldiks.

Kased ärmaõbedased,
kuused külmast kahused...

Nagu hane selga vesi...

Vaatajad kõndisid mööda võõrast peost.

Veetše Tšernõšov oli öelnud: «Kunstis on alati barrikaadid olemas. Kes pole meiega, see on meie vaenlane.» Ljova Slobodko pole realist — tema on järelikult teisel pool barrikaade. Ent tollesama instituudi direktor, kus õpivad nii Fjodor, Slobodko kui Vjatšeslav ise?... Kuidas oli maalitud klaasikillukestega kõrvarõngas näitsiku roosa kõrvanibu küljes! Kuidas oli maalitud! Ootad — kohe praegu tuleb lahti, kummardu ja tõsta põrandalt üles.

Kuid olla direktoriga ühel pool barrikaade?...

Kes on vaenlane ja kes sõber? Ja mis on tõde?

Tuli meelde, et vaidlus oli alanud ammu...

Tuli meelde, et ühiselamu aknast oli paistnud, kuidas töölisad võtsid naaberhoone seinalt maha sõjaaegset plakati: «Emake Kodumaa kutsub!» Vjatšeslav oli tookord öelnud: «Moskva võtab sinelit seljast.» Ja Fjodori sõduripluusil võis siis veel märgata pleekimata pagunitejälgi.

Tookord oligi esmakordselt puhkenud vaidlus — Tšernõšovi ja Slobodko arvamused ei langenud ühte. Vaidlus oli nüüd kestnud juba neli aastat. Fjodor oli alati Tšernõšovi poolel asunud.

Talle meeldis, et Veetše hoidis voodi all kohvris ajakirja «Bõloje» komplekti. Meeldis, kui Veetše mõnikord võttis seinalt kitarri ja laulis:

Ilm ägab, pisarad tal laugel,
ja vaevleb orjaahelais...

Veetšel oli kuidagi tõsiselt inimlik põhiolemus.

Ta kompositsioonialane kursusetöögi kandis nimetust «Kibaltšiš vanglas». Pimedas sünges üksikkongis valgustas rasvalambike ribakest kiviseinast, millele oli söega visandatud lennuaparaadi joonis. Ja selle ees sügavasse mõttesse tardununa habetunud mees rāpases vangikuuēs. Mees, kes oli terrori eest surma mõistetud, leiutas masina, mis viib inimesi maapinnalt kõrgele üles.

Vjatšeslav oli öelnud: «Meil Slobodkoga on sõprus läbi.» Tema sõnadele poleks tarvitsenud erilist tähtsust omistada. Nad ei tülitsevad esimest korda, kuid olid alati leppinud, ühise kambana õllebaarides käinud ja muidugi uuesti vaieldud, uuesti vastamisi läinud, ent hommikuti tervitasid, nagu poleks midagi juhtunud, ja asusid õlg õla kõrval lõuendite taha — üks jäljendas Modiglianit, teine — Serovi.

Ja vist oleks jälle läinud nagu varemgi, kui järgmisel päeval poleks toimunud skandaal...

Töötati stuudios. Poodiumil konutas juba mitmendat päeva aneemiliselt veretu näo ja lahtiste juustega neiu helesinises kleidis. Ta oli läbi uuritud, ära tüüdanud — kõik unistasid juba uuest modellist.

Valitses töökas vaikus, oli kuulda ebatasase parketi naginat jalgade all ja pahtli kaapimist; nagu alati naksus kellegi halvasti molbertile kinnitatud lõuendiraam. Modell pilgutas uniselt silmi, püüdes pealetükkivast unest jagu saada.

Töökas vaikus, kohusetruudus ja veel kord kohusetruudus. Valmisid pildid, mida näitustele ei panda, millest kriitikud ei hakka vahutaval suul rääkima, sest ainsalegi pole määratud sajanditepikkust kuulsust. Kõik need kuhjatakse instituudi tolmustesse laoruumidesse — rohkearvuliste õpilastööde vennashauda.

Fjodor maalis loiult. Töö ei laabunud tal. Ta oli teinud kõik, mis suutis, — kus vaja, sinna allamaaling, kus vaja, seal andis pastoosselt, ka tonaalsust oli silmas peetud ja vorm oli välja toodud ning värvid näisid olevat õigesti valitud. Kõik oli tehtud, kuid käed olid lõdvad, ta maalis, nagu loeks tuttavat, palju kordi üleloetud romaani. Lõuend lõhnas värsket värvist, lõuendilt vaatas neiu, kellel oli ilmetult kahvatu nägu ja pretensioonikalt vallandatud juuksed. Modell aga püüab tukastust eemale peletada...

Ja mitte kelleltki polnud abi loota. Valentin Veniaminovitš? Oh ei, ta ei teadnud rohkem kui Fjodor — nelja aasta jooksul oli ta kõik oma saladused välja laduda jõudnud.

Viimasel ajal oli Valentin Veniaminovitš kuidagi otsa jäänud. Hõredad juuksed olid veel enam hõrenenud, omandanud mingi kuiva tahmavarjundi, põsed olid sisse langedud, nina tungis esile ja näis suuremana, alahuul oli rohkem rippu, ja koguni oma proteesi kandis ta väsinult ning manitses pahuralt:

«Ärge kartke loodust korrata, õppige klassikutelt. Siäkin te ei tunnusta, aga ta oli suur meister.»

Siäkini piltide ees kippus Fjodorile millegipärast alati pähe tüütu värss: «Meil metsas kasvas kuuseke...» Kuid sõnad: «Ärge kartke loodust korrata», meenutasid Savva Iljitši ammust kaeblikku üleskutset: «On tarvis õppida looduselt...» Pole midagi öelda, on tarvis, kuid... «Hobused söövad kaeru ja heinu, Volga suubub Kaspia merre.»

Keegi jäi seisma Fjodori selja taha. Ta vaatas tagasi — Ljova Slobodko. Vana ohvitserikuue peale oli tõmmatud paljust pesemisest luitunud kittel, lai, kõrgelaubaline nägu oli tulvil sünget tähtsust — nulli kirjutame, kaks peame meeles, nagu ütles niisugustel juhtudel Vjatšeslav Tšernõšov.

Kunagi ei saa harjuda sellega, et selja tagant vaadatakse sinu tööd, mis sulle endale ei meeldi.

Fjodor ütles:

«Mälun ja mälun, peeneks närida ei suuda.»

«Kas poleks aeg välja sülitada?» küsis Ljova.

Ta ei öelnud seda liiga valjusti, kuid niivõrd väljakutsuvalt, et kõik oma molbertite tagant nende poole pöördusid.

«Mis mõttes?» ei taibanud Fjodor.

«Meid kõiki toidetakse ülearu närimistubakaga, mis on vana ja hallitanud... Ühed söövad seda sellepärast, kuna pole võimelised kujutlema, et eksisteerib ka normaalne toit. Teised loodavad nagu kaamelid rasva küürul talletada. Rasv mälumise arvel — see on pisikapital tulevikuks.»

Nii mõnigi pani meelsasti pintslit ja paleti käest, astus lähemale, aimates — puhkeb vaidlus, hakkab keema puder.

«Jälle jutlustad õndsamat usku. Kas ära pole tüüdanud?» tõrjus Fjodor.

«Aga sina vaata korra, kes Tšernõsovi usu poole hoia-
vad! Patenteeritud mälujad — Ivan Mõsi taolised. Neil on
kerge, sul raske — sina pole niisugune inimene, et istuks
ja mäluks.»

Pehmel sammul astus nende juurde Vjatšeslav, palett
käes:

««Oh, ruttu, prohvet, kuulma tõde...» Kui tohiks proh-
vetilt viisakust paluda?»

Slobodko ei liigutanud oimugi, ainult puna levis üle ta
põsenukkide.

«Tšernõšovidele see sobib,» jätkas ta. «Sa ei suuda ikka
veel aru saada neist üliprintsipaalistest tüüpidest?...
Nad on printsipaalsed sellepärast, et nende printsiibid on
seadustega lubatud, juhtkonna poolt kaitse alla võe-
tud...»

«Sa lubad endale liiga palju, prohvet!»

«Ja nii käib see neil alati — ühelt printsiibilt teisele
kõrge kaitse all. Ja säärased jõuavad kaugele, kuni
Kunstiakadeemia tugitoolideni. Nemad hakkavadki hiljem
vanast juuretisest segama uut nämmu. Ja sina kannatad
seetõttu seedehäirete all...»

Vjatšeslav astus Slobodkole üsna ligi. Fjodor polnud
varem kunagi näinud, et Vjatšeslav oleks kahvatanud. Ta
nägu muutus halliks, kuidagi raugalikuks. Hallis näos
torkivad silmad, lõug püsti, kael õieli — poisilikult sale
kael.

«Kuule, sina!» tuli korinal ta kõrist. «Vanadel headel
aegadel asuti niisuguste sõnade pärast barjääri juurde!»

Ljova Slobodko vana kitli taskut paisutas kokkupigis-
tatud rusikas:

«Sinu õnn, et praegu nõnda ei ole. Kihutaksin kuuli
sinu puupähe... mõnutundega...»

«Kuula! See, mis sa ütlesid, on häbematus! Õel, nurjatu,
alusetu häbematus.»

«Ega ma viimaks pea sinu ees vabandama?»

«Just nimelt!»

«Aga kui ma seda ei tee, mis siis?»

«Sa ütlesid häbematusi. Ole lahke ja vabanda kõigi juu-
resolekul!»

«Said oma jao ja kasi minema...»

«Mis siis ikka...»

Vjatšeslav võpatas, ning enne kui keegi taibata jõudis,

kõlas kõrvakiilu lige lajatus. Slobodko küpse tomati värvi
näo ekslesid jäiselt pungis silmad. Vjatšeslav aga pühkis
kätt põlglikult vastu kuuerevääri.

«Mis siis ikka... Kui sõnadest aru ei saa...»

Slobodko kallutas end jõuliselt ettepoole, langetas pea,
ajab sõrmed puheville ning liikus aeglaselt Vjatšeslavi
poole — tühjade, elutuks tardunud valkjate silmadega,
kõrvadeni tõstetud ümarate õlgadega, pingul käed rusikas.
Vjatšeslav aga pühkis halvaks panevalt oma peopesa —
Slobodkoga võrreldes kõhetu ja kaitsetu...

Ja samas kostis summutatud hüüatus:

«Direktor!»

Stuudios algas sagimine. Kõik ruttasid oma lõuendite
juurde.

Uks avanes ja sisse astus direktor, tema järel kühmus
Valentin Veniaminovitš.

Nägu peites ja molberteid riivates liikus Ljova Slo-
bodko oma kohale. Põsel leegitses kõrvakiilu jälg.

Direktor viivitas hetke uksele. Endist viisi paganlikult
karm, endist viisi salkus juustega suur pea kitsastel püs-
istel õlgadel uhkelt kuklasse heidetud. Tuttav kitsi pea-
noogutus kõigile üldiselt ja... algas direktori järjekordne
ülevaatus.

Kolme sammu kaugusel järgnes direktorile Valentin
Veniaminovitš. Ta oli tema harjumuspärane vari.

Ainult kahte tegevust oli Valentin Veniaminovitš oma
elus tundnud, ainult kahte: sõda ja maalikunsti. Kõneldi,
et ta oli olnud jalaväepataljonis hulljulgeks komandöriks,
polnud kartnud tormata tulle, oli sõjast kaasa toonud
komplekti ordeneid ja medaleid, mida kunagi ei kand-
nud — oli toonud ordenid ja jäänud ilma käest. Ta oli hea
komandör ja keskpärane maalikunstnik. Ja maalikunsti ta
omati armastas — see oli armastus ilma vastuarmastuseta,
kõige puhtam, kõige omakasupüüdmatum, kõige ustavam.
Oma nimekast šefist, instituudi direktorist, ei rääkinud
Valentin Veniaminovitš kunagi midagi — ei halba ega
head, ei temast endast ega ta töödest. Vaikis ja oli talle
paljude aastate kestel kuulekaks saatjaks...

Direktor peatus Fjodori molberti kõrval; pisut kauge-
male jäi Valentin Veniaminovitši kühmus kogu.

Lai nina, suur suu, lihtrahva hulgast pärit inimese tahu-
matud näojooned — ainuski kortsuke ei värahtanud direk-

tori näol, lõuendile suunatud silmades oli vaid külm, raske tähelepanu. Kas meeldib või mitte? Mõistab hukka või andestab möödalaskmised?

«Siin olete üle külmutanud...» direktori sõrm osutas lõuendile kuskil neiu lõua all.

Seda juhtus mõnikord: napolisõnaline märkus, põgus nõuanne — ning alati hämmastavalt täpne ja peen, igaüks juba ei märkaks. Kuid see ei tähendanud, et poleks meeldinud, koguni vastupidi — nõuanne oli teatud määral soosing.

Direktor liikus edasi paganliku juhi majesteetlikkusega. Tema kannul Valentin Veniaminovitš.

Peatuti Slobodko kõrval. Too — roosa laik üle kogu põse, seisis, pea maas, jalad laialt harkis, käed selja taga koos. Ta ei liigutanud end, kui direktor lähenes, ei vaadanud talle kordagi otsa, ei astunud kõrvale, et kõrgel ülemusel oleks tema teost mugavam silmitseda.

Direktor vaikis tükk aega ja kõigile tundus juba — seisab natuke ja keerab selja, liigub edasi. Keegi ei osanud kunagi ära arvata, mis toimus direktori kolba all, missugused mõtted tekkisid tema ajus, kui ta seisis molberti ees. Kõik ootasid — seisab natuke ning lahkub mõistetamatusena ja salapärasena.

Kuid direktor ei lahkunud, ta hüüdis:

«Valentin Veniaminovitš!»

«Jah?»

«Mis see on?»

«Andekas noormees, kuid veidrustega.»

«Kuulge, kuidas te... Slobodko... Kus on selle daami nägu?»

Slobodko vaikis ja vaatas põrandale.

«Ma küsin teilt! Ärgake üles!... Kus on nägu?»

«Sellistele küsimustele ei vastata,» surus Slobodko kõlatult läbi hammaste.

Direktor heitis talle oma võimsa paruka alt uuriva pilgu:

«Mispärast siis?»

Slobodko vaatas põrandale.

«Arvestage seda, et instituut palkab teie jaoks modelle ega maksa neile riigi taskust mitte selleks, et te neid ei kasutaks ning fantaasia järgi maaliksite. Valentin Veniaminovitš!»

«Jah?»

«Mispärast on neljanda kursuse üliõpilasel niisugune

modernistlik soperdis? Miks maalib ta neiu asemel mingit sinist kodukäijat?»

«Kinnitan teile, mitte andetusest.»

«Seda halvem, seda halvem... Meil peetakse kurjategijateks neid, keda tabatakse kodanliku ideoloogia propageerimiselt. Siin aga... Need haledad pingutused läänelikuks vigurdamiseks — kas pole see meile vaenuliku ideoloogia avaldumine, kas pole see idealism maalikunstis?... Suvatsege mulle järgneda, härra abstraktsionist... kuidas teie nimi oligi?... Minu järel, minu järel, julgemini!»

Kõik jäid vait. Igaüks mõtles, et direktor viib Slobodko ära oma apartemendi sügavustesse — harukordne juhtum —, ja kes teab, võib-olla toimub seal lühike kohtumõistmine ning kiire karistamine.

Slobodko, käed ikka veel kokkupandult selja taga, üks põsk surnukahvatu, teine hõõgumas, liikus langetatud päi, justkui valmistudes seinast läbi tungima, ukse poole. Kuid direktor peatas teda käskivalt:

«Tulge siia!... Siia!... Ligemale!»

Ta osutas kohale Fjodori molberti kõrval.

«Seiske niiviisi... Kas teile on hästi näha?... Nüüd vaadake ja õppige... Näete, siin on nina, siin laup, siin huuled — kõik on omal kohal. On inimene, sarnasus on tabatud, karakter edasi antud. Samuti värvid — mitte marutõbine karamellkompvek, ja vorm on välja peetud... Vaadake, kui õhuliselt on maalitud see varjusolev osa kleidist. Õppige!... Tõstke ometi silmad, ärge vahtige põrandale...»

Eales polnud Fjodor tundnud end nii ebamugavalt, mitte mingisugusest mõnitusest poleks ta sel määral punastanud Vaju või maa alla!

«Näete, kus on aus talent, mitte järeleaimamine... Kas te ei mäleta, mida Anton Pavlovitš Tšehhov dekadentide kohta ütles?... Ei?... «Dekadente pole olnud ega ole, on petised — kaubitsevad roiskunud kaubaga.» Nii et teie kaup, härra Picasso, lehkab pahasti.»

Fjodor kartis Slobodko poole vaadata. Ta ei vaadanud ka oma lõuendile, ei vaadanud, kuid teadis seda peast nagu pähetuubitud paragrahvi valveteenistuse määrustikust. Kogu aeg ei olnud ta oma tööst rahuldust tundnud, sellest õhkus talle vastu igavust.

«Me ei luba instituudi seinte vahel lömitamist Lääne

degradeerunud kunsti ees... Te vististi aimate, et äärmise vajaduse korral võime mitte üksnes noomitusega piirduda. Paremini on mädanikuline ussjätke eemaldada kui lasta kogu organismil põletikku haigestuda. Niiviisi...»

Direktor noogutas külmalt Slobodkole ja ülejäänud töödele pilku heitmata suundus pidulikult ukse poole, pea kuklasse heidetud ja õlad välja sirutatud nagu inimesel, kes on oma kohuse täitnud. Teda järgival Valentin Veniaminovitšil rippus protees elutult piki keha.

Vaikivate, uurivate pilkude all kollakaks tõmbunud ja otsekui kõhnunud Slobodko läks lohiseval kõnnakul oma molberti juurde. Keegi ei võtnud pintsli kätte.

Slobodko otsis maalikastist pahtli, põrnitses esialgu tuimalt lõuendit, tõstis siis käe ja tõmbas raevukalt ühe korra, teise, kaapides värvi maha... Põrnitses jälle...

Valitses vaikus. Slobodko ei kannatanud välja, pööras kannalt ringi:

«Noh, mis te kõik jõllitate?! Mis?!» ja kukkus ropult vanduma, häbenemata tüdrukute juuresolekut.

Ivan Mõš, kes Fjodori juures oli seisnud, pani, et ennast mitte määrida, värwise paleti hoolikalt toolile, hõõrus käed kaltsuga puhtaks ja suundus saabaste kriuksudes väarikal sammul Slobodko poole, kohendades pinguletõmmatud rihma all mundripluusi.

«Kus sa õige arvad end olevat?» küsis ta rangelt.

Slobodko vaatas teda arusaamatuses.

«Ise oled süüdi. Said nüüd... Ammu on aeg lõpetada need odavad vigurid!»

Slobodko paljastas kokkulitsutud hambad ja astus turskele Mõšile vastu, ise samuti tugev, õlakas, eemalt tunda, et raevust vappumas. Käes oli tal suur pahtel nagu lauanuga.

«Kümme sammu eemale minu tööst. Kümme sammu eemale, kaabakas!»

Ivan Mõš taandus.

6

Ivan Mõš polnud ammugi enam too rahutu üliõpilane, kes nelja aasta eest oli kurtnud: «Kõik on kambas, mina omaette.»

Fjodori kergekäelisuse tõttu oli ta saanud ametiühingu

rühmaorganisaatoriks. Ja ilmnes, et ta polnudki võimeteta — oskas direktori asetäitja kabinetis ikka nii kaua seista, kuni too vajalikule paberile allkirja oli andnud. Kõigemale välimusele lisas kaalu tema tagasihoidlikkus, kellelgi poleks tulnud pähe teda pealetükkivuses süüdistada, tema peale karjuda, teda kabinetist välja ajada. Kõik ülesanded täitis ta kohusetruult, ilma kõlavate sõnade ja murinata. Mõnikord ta kaebas, kuid mitte juhtkonnale, vaid nii-öelda avalikkuse ees, koosolekutel.

«Heltsimehed! Loen ette järgmiste võlgneajate nimed...»

Ja lugeski. Sellest ei solvutud.

Bageli osutas ta pisiteeneid — hankis ühekordseid lõunatalonge, oli vahendajaks abistamiskassasse pöördumisel. Tema teened võeti kõigi poolt vastu, nagu peaks see nii olema. Ljova Õigeusklik uhkeldas vastsetes pükstes, mis olid ostetud Ivan Mõši muretsatud orderiga. Uhkeldas, olles unustanud tänadagi.

Kord alustas Ivan Mõš Fjodori ja Vjatšeslaviga juttu:

«Poisid, te tunnete mind ju hästi?»

«Nagu viit sõrme.»

«Midagi halba te minu kohta ütelda ei või?»

«Võime.»

«Mida?»

«Norskad öösel kõvasti.»

«Mina, poisid, tõsiselt... Tahtsin teilt paluda soovitusi parteisse astumiseks...»

Nii Fjodor kui ka Vjatšeslav kirjutasid soovitusi.

Ja mõne päeva pärast kuulasid nad juba koosolekul, kuidas Ivan Mõš oma elulugu jutustas. Sünniaasta 1922, õppinud tööstuskoolis, töötanud, teeninud armees, vanemad hukkunud okupatsiooniajal, represseeritud perekonnas ei ole... Tavaline elu — mitte väga kergete hulgast, kuid mitte ka üks kõige raskemaid —, ei saa kiita ega laita. Võeti ühel häälel kandidaadiks vastu...

Poolteise aasta pärast oli Ivan Mõš juba instituudi parteibüroo liige, hakkas partei rajoonikomitee istungitest osa võtma.

Kes oli kord näinud tema suurekasvulist esinduslikku kogu, ta kindlat, mehelikult ilusat nägu — slaavilase nägu, jättis selle kohe meelde. Meelde jäi ka tema lühike, veider perekonnanimi.

Pidulikule kohtumisele välismaa kultuuritegelastega kutsuti piiratud arv isikuid. Linnakomitee instruktorile,

kelle ülesandeks oli kohtumise organiseerimine, meenus Ivan Mõš: üliõpilane lihtrahva hulgast — tuleb soovitusnimestikku kanda. Ja Ivan Mõš istus pidulikult kohtumisel lauas instituudi direktoriga kõrvuti nagu võrdne. Direktori asetäitja selle au osaliseks ei saanud.

Ivan Mõš armastas väikeste pintslitega töötada, silus hoolega iga pintsli tõmmet, töötas ühest kellast teiseni selga sirutamata — harrastas juveliirtehnikat lõuendil. Kursusel oli käibel termin «Mõši stiil».

Endiselt tegeles ta viilimise ja nikerdamisega — kuldsed käed! Katkise massiivse täitesulepea muutsid need välgumihkliks, alumiiniumist köögikopsiku — öölaua lambikeseks. Kuldsed käed, mis hetkegi tegevuseta ei seisnud! Aga ial ei olnud keegi neis raamatut näinud, või kui, siis ainult õpikut enne eksamisessiooni.

Teise kursuse algul toimus Ivan Mõši ja Vjatšeslavi vahel niisugune kõnelus.

«Te kõik aina räägite — Dekadents, Dekadents... Milal umbes see Dekadents elas?»

Vaadanud vilksamisi Ivan Mõši lihtsameelsesesse näkku, vastas Vjatšeslav silma pilgutamata:

«Ta on sündinud 1860. aasta paiku.»

«Ja siamaani elab?»

«Ikka elab.»

«Üheksakümneaastane! See on alles midagi! Kindlasti on ta päris muld.»

«Jääb elama pärast meidki.»

«Kus alles kuju, muud enam ei kuulegi kui tema nime... Mis ta siis õige tegi?»

«Harrastas alaealiste kõlbelist rikkumist.»

Praegu, neljandal kursusel, oli Ivan Mõš edasi arenenud ega pidanud dekadentsi enam kiimaliseks habetunud vanameheks; kui avanes juhus, ründas ta koosolekutel sugestiiivselt seda kõlvatut voolu, hoiatas tema kahjuliku mõju eest, pannes Veetše Tšernõšovi alati peaaegu pisarateni heldima:

«Spets, pole midagi ütelda.»

Slobodkosse oli Ivan seni suhtunud ara valvelolekuga — kes teda teab, vahest on ta kahjutu hullumeelne, vahest aga geenius, — temalt võid igasugust tempu oodata.

Tuba ühiselamus. Ivan Mõši öökapp lambikesega, mis valgustab ainult käsi. Laual raamatuvirnad kõrvuti nõrgise teekannuga. Õigeuskliku voodi alt paistmas määratud aluspükste säär paeltega... Tuba ühiselamus — see tähendab öid raevukates vaidlustes. Tuba ühiselamus — külalislahke kodu, igaüks võib siia sisse astuda; oled sa näljane, tehakse leivapala pooleks; oled metroole hiline, loovutatakse osa voodist; ära pane pahaks — häid lambaid mahub ühte lauta palju, pole see ju mugavustega võrastemaja. Ka mitte aadlineidude pansion — võidakse läbi söimata asja ees, teist taga.

Ühiselamu toa harilikult ülesköetud atmosfäär on täna nullis. Vjatšeslav lamab voodil, nagu kangekaelne ja tige. Ka Fjodor lamab, käed kukla taga, ja vahib lakke. Ljova Õigeusklik tõuseb, siis aga istub jälle tagasi voodile. Lärmi ei tehta, kuid puudub ka kooskõla — on ebamugav. Ainult Ivan Mõš küürutab nagu harilikult oma öökapi kohal ja tema esiletükkivate massiivsete abaluudega lai selg on vankumatult rahulik nagu alati.

Õigeusklik pomiseb nõrduvalt:

«Ma saan sinust aru, vanapoiss. Ljovkal pole õigus. Kuid teda ju näritakse, sind aga... Mis seal salata, sinul ja Fedkal silitatakse pead. Teie mõlemad olete instituudi lootus...»

Vjatšeslav vaikib. Õigeusklik kõõritab hukkamõistvalt tema poole ja ohkab:

«See pole aus. Mul, näed, on hingel vastik, kuid sinul? Või on sul ükspuha?»

Vjatšeslav vaikib.

Fjodor sirutab end voodil, nii et kondid ragisevad.

«Eh, barrikaadid! Kukkede võitlus...»

Ja Vjatšeslav kähvatab:

«Ära kujuta endast pühakut. Sina poleks samuti välja kannatanud — oleksid virutanud. Tolstoilased, kurjale mittevastuhakkajad...»

Fjodor heidab jalad põrandale:

«Mul on kakskümmend viis rubla!»

Õigeusklik elavneb:

«Asi seegi! Aga minul, vanapoiss, on taskud täis planeetidevahelist tühjust.»

«Lähme, Veetše,» ütleb Fjodor käskivalt.

«Kuhu?»

«Otsime Ljovka üles, teeme koos temaga väikesed tro-
pid. Temal on paha ja ega sinulgi magus ole.»

«Ei tule.»

«Uhkus ei luba?»

«Kas või.»

«Noh, meie küll läheme.»

«Heureka!» üügab Õigeusklik. «Lähme Milga juurde!
Ljovka võib ainult seal olla! Seal teeme ka napsid ja rää-
gime! Ja sinu raha, Fedka, jääb sulle alles.»

«Suursugusesse majja oma perekonnatülidega? Mis sa
nüüd, isake!»

«Noh, siis tirime ta Milga juurest ära! Ta on seal! Van-
nun lihase ema nimel! Tirime ära ja vahetame suursuguse
maja odava kõrtsiurka vastu!»

Fjodor ja Õigeusklik lähevad. Vjatšeslav ja Ivan Mõš
jäävad paigale.

Helistamise peale avas ukse Ernest Borissovitši abi-
kaasa.

«Ah, need olete teie!» ütles ta kõrvale astudes. «Mis
siis ikka, tulge sisse!»

Tema pilk oli ainitine, kuidagi rahutu, ning ta oli end
külmakartlikult mässinud villasesse rätikusse — mitte
enam noor, täidlane naine, keda vist kaunikesti tüütasid
mehe veidrused, ta kärarikkad vaidlused kahtlaste noor-
meestega — geeniussekandidaatidega.

Kiired, komistavad sammud. Keegi võõras oli majas.
Ei, ilmus Ernest Borissovitš. Jäi seisma eestoa lävele ja
nagu naisel, nii libises temalgi huultelt:

«Ah, need olete teie...»

Seisis mõne aja kummalise näoilmega ja hakkas siis
järsku ebaloomulikult askeldama:

«Olen rõõmus teid nähes. Väga rõõmus... Võtke mantel
maha. Astuge sisse...»

Tuttavad toad olid halvasti valgustatud, poolhämara-
sest tungisid esile pildid. Üsna pimedas nurgas tõstis kapja
hobune.

«Andestage... Tulime ainult hetkeks.»

«Oh ei, võtke istet...»

Ernest Borissovitš klõpsatas lülitit. Pildid seintel olek-

sid justkui peidust välja hüpanud ja ähvardava posit-
siooni võtnud.

Ernest Borissovitšil oli range tume ülikond, valge särk,
kaelaside... Millegipärast tundus ta ülikonda kandes kas-
vult väiksemana, kiilas pea oli praegu kuidagi haledalt
kaitsetu. Millegipärast oli ta raseerimata, rabelev, ja tema
pilguat oli kadunud rahulik kindlus.

«Me otsime Slobodkod... Ja me lootsime...»

«Jah, jah... Ah, ei... Slobodkod?... Ei, pole näha
olnud.»

«Siis andke andeks.»

«Jah, jah... Ah, ei... Palun lahkesti... Võtke istet,
viitke pisut aega. Ainult hetk...»

«Ma toon teed lauale,» toetas naine kuidagi ärevalt seda
ettepanekut.

Fjodor ja Õigeusklik vahetasid arusaamatuses pilke,
taganesid ukse poole.

«Me peame Slobodko kiiresti üles otsima... Ta võib-olla
helistas?»

«Jah, jah... Ah, ei... Keegi pole helistanud... Jah,
jah... Vaikib... Telefon vaikib... Palun, siin on too-
lid...»

«Aitäh, kuid meil on kiire. Meil on hädasti Slobodkod
vaja.»

Ernest Borissovitš, ilmselt tujust ära, saatis nad ukseni.

Fjodoril oli juba ukselink peos, kui Ernest Borissovitš
äkki otsustavalt lausus:

«Mis oleks, noormehed, kui ma pöördaksin teie poole
palvega...»

«Teeme, mis suudame.»

Ernest Borissovitš tammus jalalt jalale — pressitud
ülikonnas, ent ometi kortsunud ja norgu vajunud, karm
lõug kaetud tumedate harjastega, pilk nagu jänesel.

«Mina vist pean varsti ära sõitma...»

«Erik! Misjaoks sellest?» katkestas naine.

«Jah, jah, võimalik, et ma sõidan ära... Võimalik, et
kauaks.»

«No milleks sa küll!»

«Kas keegi ei saaks võtta minu pilte hoiule?... Siin on
väga väärtuslikke originaale.»

«Ernest!» Naine surus rätiku all käsi kokku. «Mis pilte!
Kas sul on nüüd mahti nende jaoks!»

«Lev Jefremovitš...» Ernest Borissovitši jänesepilk

peatas Õigeusklikul. «Te ju ei suhtu neisse nagu tarbetusse rämpsus?»

«Me võtame.» Õigeusklik vaatas Fjodori poole. «Kõike me ei saa, kuid osa... Me elame ühiselamus...»

«Ühiselamus?! Ei, ei!»

«Ernest! Milleks see jutt?»

Fjodoril sähvatas hea mõte.

«Aga kui saadaks need kuhugi?» küsis ta.

«Oleneb kuhu, oleneb kuhu...»

«Maale.»

«Tööpoolet — see on idee!»

«Kas sul on aega piltide jaoks, Ernest?»

«Kas te ei ütleks aadressi? Vahest võtaksite ärasaatmise vaeva enda peale?»

«Heameelega... Pakkige sisse, ma saadan ära. Igaks juhuks kirjutage üles aadress: Vologda oblast, Enski rajoon, Matjora küla, Savva Iljitš Kotšnjovile...»

«Ernest! See pole mõistlik! Milleks sa teisi sisse mässid?»

Ernest Borissovits vabanes järsku pingest:

«Küllap sul on õigus... Pole mõistlik... Jumal nendega, nende piltidega. Andestage...»

Tänaval jäid Õigeusklik ja Fjodor seisma, vaatasid teineteisele otsa:

«Vanapoiss, mul on eelaimus, et me olime viimast korda selles külalislahkes majas.»

«Kas me ei peaks tagasi minema ja kõik pildid endaga ühes võtma? Ta ripub väga nende küljes. Saadaksime ära...»

Fjodor hakkas järsku naerma.

«Mis sul on?» imestas Õigeusklik.

«Kujutlesin endale Savva Iljitši... Saab paki kätte, teeb lahti, seal aga on hobune, kabi püsti... Vanamees läheb peast segaseks, saab rabanduse...»

Ka Õigeusklik hakkas naerma. Kes Savva Iljitš oli, seda teadis temagi. Ärevus kadus kuidagi iseenesest.

Ljova Slobodkod sel õhtul üles leida ei õnnestunud.

Fjodor nägi sageli ühte ja sedasama und.

Madal, jämedatest palkidest laega muldonn, padrunki-kestast «tattnina», vaevu hingitsev tuluke. Fjodor ja

tuluke... Fjodor ootab hirmuga — kohe hakkab vihma sadama. Kui ainult ei hakkaks, kui ainult läheks mööda, muldu sünnib midagi õudset. Ta püüab kuulata läbi jämedate palkide, läbi palkidele puistatud mullakihi, on pingutusest nõrkemas, loodab — äkki läheb kõik hästi. Kuid siis kuuleb selgesti, et algab vihmasadu, — vaikne, hüliv vihm. Ja otsekohe tekib tal läbitungivalt täpne kujutus sellest, mis on muldonni kohal — ääretu põld, põld ligase kõrrestikuga ja taamal üksik, suitsunud korstnajaalg. Kogu maailmas, tervel planeedil mitte kedagi — ei puud, ei lindu, ei looma ega inimest, üksnes see korstnajaalg ja tema, Fjodor — ainuke, kes on maa peal ellu jäänud. Ta on oodanud sõja lõppu ja nüüd see ongi lõppenud — mitte kedagi, ei lindu ega looma, ainult korstnajaalg ja tuluke Fjodori ees. Vihm leotab mitte kellelegi vajalikku asustamata maad — mitte kedagi, mitte midagi, ei elu ega surma, tühjus, tühjus... Muldonn aga seisab ja tema on siiani elus, ning vaevaliselt hingitseb hädine tuluke. Hingitseb. Milleks?... On jäänud sekundid, pääsu ei ole — niikuinii kustub, väljas aga on ikka põld, sajab ikka vaikset vihma — aastasajad, aastatuhanded, lõputult. Pole mõtet, kuid selle kõige kiuste hingitseb tuluke jonnakalt. Milleks? Ja Fjodor võtab südame rindu: küllalt! Tuleb sirutada käsi ja lüüa tuli surnuks; olgu pilkane pimedus, olgu ühetooniline vihm — tühjus aastasadadeks. Kätt sirutada on nii lihtne... Kuid käsi ei tõuse. Ja äkki nagu kõrvetab mõte: «Kas ma üldse olengi elus?»

Iga kord oli ta sel kohal ärganud. Kõrvu oli kostnud magavate poiste hingamine ja käekell öökapil punus kärsitult vaevu tabatavat niiti pageva öö kannul.

Ta ärkas ka nüüd. Paakil ukse vahelt igrises koridorist tuppä nõrka valgust. Ähmaselt helkis lamp Ivan Mõši öökapil: Ivan Mõš norskas tasa ja mõnusalt, otsekui ümiseks heas meeleolus südamlukku laulu. Õigeusklik tõmbles unes ja kratsis ennast.

Kuid toas oli midagi hirmutavat, mistõttu Ivan Mõši südamlukult ümisev norskamine võltsina tundus.

Voodite vahe oli millestki täidetud, millestki kogukast, elusast. Selgesti kostis kriuksumist, liigutamist...

«Kes siin on?» küsis Fjodor kähiseva häälega, mis kuidagi sõna ei tahtnud kuulata.

«Ära lärmi tee,» oli vastuseks tume sosin.

«Kes on?»

«Ärata Õigeusklik ja pane ka ise riidesse... Ära ainult lärmi tee...»

«Ljovka? Slobodko?... Sina?»

«Rutem. Ma ootan teid koridoris.»

Ähmane ja laialivalgus nagu kõuepilv, nihkus külaline kaugemale. Uks kriuksatas, hämarast koridorist langes valgusviirg, milles paistis pisut vimmas kogu, seljas palitu, peas müts, mida ülestõstetud krae tõttu õieti nähagi polnud.

Fjodor ronis soojenenud teki alt välja.

«Isake... Õigeusklik... Õigeusklik... No ärka ometi, sindrinahk!»

Slobodko ootas neid üsna ukse all. Tal oli pingul ilmega kahvatu nagu nagu näljasel, kes on lõunastajate juurde sattunud, kuid püüab jätta muljet, et ta kõht on täis.

Ta pressis oma kokkulitsutud huulte vahelt:

«Läki.»

Fjodor taipas, et on midagi tõsist, ei hakanud pärima, järgnes talle kuulekalt.

Õigeusklikul istus kiiruga pähepandud koeranahkne müts uljalt pealael, prille polnud ta pimedas suutnudki üles leida ja krimpsutas nagu justkui valu pärast, pimedast ja unisest peast põrkas ta õlaga vastu uksepiita ega osanud kuidagi toime tulla oma raskete saabastega — need mürt-susid öises koridoris kõrvulukustavalt. Slobodko vaatas närviliselt ümberringi, tõmbus veel rohkem kühmu ja kiirustas...

Koridor, trepp, vestibüül, naisvalvur, kelle torisemist katkestas magus haigutus:

«Ööhulkurid...»

Tänav.

Fjodor kiskus hõlmad vaheliti ja tõstis krae üles — kurat teab mis, ajas voodist välja.

«Hei, vähenda galoppi! Ja ütle, kuhu kihutad!»

Slobodko põikas välisukse ees risti üle sõidutee, peatus laternaposti all ning pöördus siis Fjodoriga rinnutsi. Ta näol oli endiselt näljase inimese jõupingutus. Ja Fjodor mõistis — kaugemale nad ei lähegi. Slobodko lihtsalt kartis seinu, nüüd seisis ja tõmbas hinge tagasi.

Veel polnud ärganud majahoidjad, veel ei olnud autosid. Elutus linnas põlesid laternad, mida poleks olnud vajagi.

Valkne tund — mahamagatud osa ööpäevast. Ja külm ronis salamahti palitust läbi, keha kallale, mis säilitas veel voodisoojust. Õigeusklikul külmetasid alati jalad ning harjumuslikult hakkas ta nüüdki tantsusamme tegema. «Jäi Charley ilma tööta...»

«Noh?» ei pidanud Fjodor vastu.

«Milga...» Slobodko huuled ei kuulanud sõna.

«Milga...» Ta pressis jõuga, vihastudes enda peale: «... on areteeritud!»

Tihedalt seisavad majad nende ümber — korrus korrusel, iga aken öisest pimedusest kinni müüritud, välisused suletud, iga korteri uks kindlalt lukus. Sel tunnil kardavad inimesed üksteist eriti, nad magavad, on kaitsetud, seepärast ka usaldamatud ja arglikud.

Õigeusklik katkestas hetkeks oma kekslemise. Fjodor võttis end kokku ja ütles tõredalt:

«Ära aja loba... Me olime öhtul tema pool.»

«Nad tulid öösel.»

Õigeusklik ahmis õhku:

«Ta ootas neid, vanapoiss.»

Julgusetult hakkas ta uuesti kekslema: «Jäi Charley ilma tööta...»

«Nad tulid öösel...»

«Jäi Charley ilma tööta...»

«Tulid! Võib-olla tullakse ka minu juurde... Ma kardan!... Kui kaua tiirutasin siin, kartsin sisse tulla. Teid kardan! Ennast! Kõiki! Kuradile säärane elu!»

Slobodko toetus mütsiga vastu härmatunud malmtulpa ja paksu vateeritud palitu all hakkasid vappuma lõtvunud olad.

«Jäi Charley ilma tööta...»

Fjodor tajus ootamatult, et temagi kardab. Millegipärast vaatas ta üle õla tagasi.

Valkne tund — mahamagatud osa ööpäevast, mittevajalikud laternad, pimedad aknad... Ja tunne, et keegi seisab su selja taga. Ei, see on uni, ta pole veel ärganud... Ta ärkab — ja Ivan Mõš norskab, kell on öökapil...

Slobodko nuttis, Õigeusklik aga, abitult lühinägelik ja ahmi täis, toksis endiselt saabastega kerglast takti: «Jäi Charley ilma tööta, eks pinguta nüüd vööd ta...»

Bellist asja elus ette ei tule — see on uni, sonimine.

Slobodko nuttis, Õigeusklik pildus jalgu... Ümberringi seisis aga võõrdunutena kõrged majad, välisustest katu-

seni inimesi täis kiilutud, lukustatud uste ja pimedate akendega.

Ülejäänud osa ööst ei magatud. Õigeusklik vähkres ja ohkis, ühel korral küsis:

«Mis sa arvad, vanapoiss, kui palju kraade praegu väljas on?»

Ljova Slobodko oli keeldunud ööbima tulemast ning läinud tänavalaternate unises valguses väsinult jalgu järele vedades kuhugi linna külma tühjusse. Enne äraminekut polnud ta neile silma vaadanud, oli kõrvale pöördunud. Näis, nagu tunneks ta vaenu Fjodori ja Õigeuskliku vastu.

Kuipalju kraade? ... Kahju poisist.

Ta nuttis ... Kuid kelle pärast? Milga pärast ju!

Kus on Milga praegu? ... Tuttav range ülikond, kiilas pea, ajamata habe — oli siis selleks mahti ... Kus ta on? ... Viidi inimeste hulgast minema — ohtlik! «Mina vist pean varsti ära sõitma ...» Ta ootas seda tundi, südame-tunnistus polnud puhas. «Ülestõstetud kabjaga hobust» ei suutnudki päästa, ehkki oli tahtnud. Varem polnud osanud märgata, ent nüüd oli Fjodorile selge: veider inimene, mitte endataoline — võõras ... Oli püüdnud pugeda Fjodori heade tuttavate hulka. Ja oligi pugenud. Fjodoril oli tunne, nagu oleks teda jõhkralt petetud, nagu oleks temalt usaldus varastatud.

Ljovka Slobodko aga piinleb kuskil. Väljas on pakane, aken on härmas. Raske on üksinda laternate all.

Oli magatud ühes voodis, oli koos söödud, külg külje kõrval stuudios seistud ... Mõistus ütles üles ...

Ivan Mõš norskab, Vjatšeslav hingab ühetasaselt, Õigeusklik vähkreb ja ohib. Ohib, kuid kas lihtsalt niisama? ... Mõistus ütleb üles, isegi Õigeusklikku ei saanud enam uskuda.

Ei saa lahti arusaamatust haledusest ja mälust kerkib esile ammune juhtum ...

Seitsmendas klassis istus Fjodoriga ühes pingis Igor Goltsev. Ta isa oli partei rajoonikomitee sekretär — suur ülemus, sõitis ringi «gazikus», rajooni ainsas sõiduautos —, pikka kasvu, tüse, kongis ninaga, istus ise rooli taga, autojuht aga kõrval nagu külaline. Igor armastas hoobelda: isa oli kodusõjas polgukomandöriks, isa tuntakse Moskvast, talle lubati orden ... Lubati ... Ühel hommikul levis kuuldu — areteeritud, järgmisel päeval lõuna ajal koolis aga

koosolek. Koolijuhataja ise võttis sõna: «Me peame näitama, et meie kooli ühiskondlik arvamine mõistab kategooriliselt hukka nurjatu rahvavaenlase Goltsevi. Me nõuame kõige kõrgemat karistustmäära!» Kui rahvavaenlane — mis seal enam rääkida ... Fjodor tõstis käe ühes teistega. Igor istus sealsamas, üks inimene vahet — temagi tõstis käe. Ja teda sunniti veel sõna võtma, viidi vägisi kõnepulti, kus ta seisis, ise näost roheline, silmade all varjud, vahtis põrandale ja pomises midagi enda ette. Igast küljest aga karjuti: «Kõvemini! Ei ole kuulda!» Lõpuks kogus ta jõudu ja sõnas nii, et kõik kuulsid: «Ütlen lahti.» Pärast aga leidis Fjodor ta kooli kuurist: oli ennast puude taha peitnud ja nuttis. Kahju hakkas, Fjodor püüdis teda rahustada: «Sina pole vastutaja selle kaabakast isast ...»

«Gazikul» hakkas sõitma teine mees, ainult et ta ei istunud rooli taga, vaid juhi kõrval.

Igor lahkus koolist, läks lukksepaks raudteetöökotta, käis ringi õlises vattkuues, peas isa poolsõjaväeline nokk-müts, ja tema peale näidati näpuga:

«Vaata toda — mida kõrgemale tikud, seda sügavamale kukud.»

Igor hakkas varakult jooma ja kord purjuspäi pistis karjuma:

«Ježov ise on raibe! Ta ise viidi minema! Minu isa süüdi ei ole! Ta oli kodusõja ajal polgukomandöriks.»

Millitsionäär Kuzja Smortšok võttis Igoril kraest kinni ja viis ta ära. Teda peeti nädal aega pogriss ja lasti siis vabaks. Liikused kuuldused: «Ježov ise, too raudne rahvakomissar, seesamune ... on rängalt eksinud.»

Fjodor oli tookord sellesse ükskõikselt suhtunud — kui eksitus, siis eksitus, tuleb ette ...

Õigeuskliku sasipea muutus padjal juba nähtavaks. Kisse-litaoline sume valgus roomas loiult tuppa. Algas kergest lumest kirjatud hallikas veebruaripäev.

Kui Vjatšeslav ja Ivan Mõš ärkasid, ei suutnud Fjodor ja Õigeusklik nendele silma vaadata. Vaikiti. Pöörati silmad kõrvale nendest ja ka teineteisest ...

Slobodko aga oli nutnud ju ikkagi Milga pärast — kas see oli lihtsalt niisama?

Ljova Slobodko stuudiosse ei ilmunud.

Tema molbert seisis vaeslapsena teiste keskel ja selle peal lõuend mahakaabitud värviga, mis otse kisendavalt meenutas skandaali.

Pärast tööd puhastas Fjodor kraanikausis «karvu» — pesi pintsleid ja käsi. Stuudiosse tagasi pöördudes leidis ta koridorist Õigeuskliku. Too istus nagu raudteejaamas, pea rusikais kätele toetatud, ja vahtis põrandale.

«Keda sa ootad?»

Õigeusklik ajas end vaevaliselt püsti nagu reumahaige vanake.

«Mõš on suur lurjus,» ütles ta.

«Miks sa nõnda?»

«Tema on lurjus, mina aga vilets argpüks.»

«Milles on asi?»

«Ljova Slobodko heidetakse instituudist välja, vanapoiss.»

«Miks? Milga pärast?»

Õigeusklik noogutas masendatult:

«Õhus lendavad nähtamatud tsetsekärbsed...»

«Mis sa jampsid? Mis tsetsekärbsed? Oled segi või?»

«Mürgised kärbsed. Igäihele võivad peale istuda ja hammustada.»

«Ära esita mulle mõistatusi! Mispärast Ljovka välja heidetakse?»

«Roiskumine, vanapoiss.»

«Mis Mõš siia puutub?»

«Ta on lurjus.»

«Kuulsin juba.»

«Ta tegi mulle ettepaneku koosolekul sõna võtta.»

«Sina? Kõnemeheks?»

«Mina, just nimelt mina. Sind ta vist ei sõandaks keelitama hakata.»

«Noh, ja edasi?»

«Kõnele Slobodkost, esita faktikesi, ütle, mis ta on rääkinud, paljasta tema vaenulikud kavatsused... Muidu sul hästi ei lähe.»

«Noh, eks sa räägi... Mis erilist sa Ljovkalt kuulda võisid?»

«Ükspuha mis. Kõike usutakse, vanapoiss. Oleks vaid räpasem. Pealekaebajat on vaja.»

«No küll on...»

«Ivan Mõš on suur lurjus. Ja kõige hirmsam, vanapoiss, et ma jäin molutama. Põlga mind — ma jäin molutama! Ma ei sülitanud tema kõlvatusse näkku.»

«Oleks ära tasunud.»

«Ma kardan tsetsekärbsed!» Õigeusklik haaras oma salus pea käte vahele. «Kardan! Ma vaikin! See aga on vale! See on alatus, vanapoiss! Ljovka tuleb päästa.»

«Lähme, kutsume Veetše, nuputame koos.»

«Veetšet pole tarvis, vanapoiss! Ta ei salli Ljovkat. Ta võib kõik ära rikkuda. Veetšet ei maksa sellesse segada!»

Äkki vajus Õigeusklik longu, suunas vaate kärmesti oma saapaninadele ning hakkas taskutes tuhnima. Nartsuga käsi ja pintsleid hõõrudes lähenes kindlal sammul Vjatšeslav, jäi seisma ning riivas Õigeusklikku vaheda pilguga. Too aga jätkas keskendunult taskutes kohmitsemist.

«Peksate minu kulul keelt?» küsis Vjatšeslav kuivalt. Ta peentes näojoontes ja sirges ninas väljendus tagakiusatud kiskja ilme nagu metsikuvõitu kassipojal õuekoera ees. «Mispärast siis selja taga? Põrutage näkku. On ausam.»

Õigeusklik raputas nõrdinult pead, tahtis midagi vastu vaielda, ent vaenulikult klaasistunud pilku kohates heitis kibestunud käega ja tõusis kohalt. Rasked saapad kolksusid eemale mööda kulunud parketti.

«Keegi ei räägi sind taga,» vastas Fjodor tighedalt.

«Ja minu nime pole asjata suhu võetud...» Äkki Vjatšeslavi hääl murdus: «Ütle, Fjodor, mispärast Slobodko on teie silmis õigem kui mina?»

«Slobodko heidetakse instituudist välja.»

Lühike juuksetutt kumeral laubal, kokkusurutud huuled ja laienenud teradega pärani silmad, milles Fjodor nägi enda peegeldust.

«On see tõsi?» küsis Vjatšeslav vatise häälega.

Ivan Mõš, kõige kohusetundlikum üliõpilane, lõpetas töö alati viimasena. Praegu puhastas ta paletti, kõrvaldas pahtliga õlist sodi. Mida see mees ka poleks teinud, kõik näis tema käes püha talitusena.

«Õigeusklik saadab sulle tervitusi,» ütles Vjatšeslav.

«Noh?...» Mõš ei tõstnud pead.

«Palub usalduse eest tänada...»

«Noh?...»

«Ja arvab, et koosolekul esinemisega tuled sina paremini toime.»

«Mina, iseendastki mõista. Teised aga poevad nurka-desse peitu.»

«Sa võtad sõna Slobodko kaitseks.»

Ivan Mõš ajas enda sirgu ja Vjatšeslavil tuli otsekohe lõuga kergitada. Ivani unisest raugusest varjutatud silma-des vilksatas pilges uudishimu.

«Puha veidrused. Kisklete nagu kaks peni... Nüüd aga — Slobodko kaitseks... Haal!»

«Ei mingeid veidrusi. Sa pead Slobodko kaitseks välja astuma.»

«Miks siis kohe nõnda, et pean?»

«Sellepärast, armuline härra, et te olete aktivist, tuntud nimi, teie sõnal on kaalu meie lugupeetud administratsiooni silmis.»

Ivan Mõš surus huuled kokku ja korrapealt muutus tema vermitud, otsekui tasapindadest koosnev nägu kohimehelikult süngeks.

«Lipitsete. Slobodko toimetab teid veel kloostri-sse. Mässite end kõrvuni sisse.»

«Sellegipoolest näita heldust üles.»

«Ise rääkisid, et kunstis on barrikaadid... Barrikaadid, nüüd aga — säh sulle! — ära puutu Slobodkod!»

«Barrikaade, võta teatavaks, mõistan ma kui teravat arvamustevahetamist, mitte aga kui noahoopi selga. Võidelda — palun väga, mõrtsukas olla aga — ei! Ka sulle ei soovita.»

Fjodor meenutas Ivanile:

«Varem sa justkui poleks roninud barrikaadidele. Kust siis nüüd niisugune tuhin?»

«Te ju teate ise, poisid, teid pole vaja õpetada — aeg on keeruline, vaenlasi on igal sammul. Slobodko-taolised tuulepead aga vilistavad vaenlastega kaasa... Sain siin ühest loost teada — juuksed tõusid püsti. Võib olla, et oleme kõik vaenlastega ühes lauas teed joonud.»

Vjatšeslav Milgast ei teadnud, kuid Fjodor muutus kohe valvsaks:

«Missugust teed sa mõtled?»

«Paljugi missugust. Ega kõike saa rääkida.»

Ivan Mõši huuled olid süngelt kokku pigistatud.

«Aga ikkagi?»

«Pea on mängus.»

«Las jääb oma kohale su kõiketeadev pea,» lausus Vjatšeslav kannatamatult. «Kuid Slobodko eest tuleb sul välja astuda.»

«No ei. Kinni mätsima ma ei hakka. Võta ise sõna, kui ta sulle nii armas on.»

Külmalt silmi pilutades ja pintslikimbuga vahetevahel vastu jalgu patsutades torkas Vjatšeslav hammustavalt:

«Võtangi.»

«Ongi hästi.»

«Võtan sõna ja ütlen, et viskame andekaid välja...»

«Lase käia.»

«Andekaid viskame välja, ballasti aga jätame alles. Võtan sõna ja esitan kogu instituudile ühe küsimuse...»

«See on juba sinu asi, minusse see ei puutu.»

«Vaevalt küll. Esitan küsimuse: mispärast peab Slobodko välja lendama, aga Ivan Mõš — küsitavate võime-tega inimene — jäetakse alles? ... Sa ju tead, et ma pole suu peale kukkunud ja ... mitte eriti tagasihoidlik väljendustes.»

«Mis sul hakkas? ... No mis ta mulle kallale tikub?» Ivan Mõš keeras oma punetava hämmeldunud näo Fjodori poole.

«Ka mina võtan sõna,» heitis Fjodor. «Ära üldse kahtlegi.»

«No eks võtke! Kus nüüd hirmutavad kassi suure rotiga.»

«Ah sa ei kardagi, et sind Slobodko kannul instituudist välja lüüakse? ...»

«Ei karda. Teate ise, et istun kindlalt. Ma pole mõni raiskunud dekadent.»

«Mis õige, see õige — pole dekadent ja istud kindlalt, oled osanud sisse pugeda. Võib ka olla, et sind minema ei lüüda, kuid lärm ja kõmu tõuseb. Kõmu on sulle vastunäidustatud nagu meri kuivamaarotile. Võta arvesse — sina pole meresõitja. Jää terveks, aktivist. Mõttele meie sõnade üle järele. Läki, Fjodor.»

Üksel sattusid nad vastamisi Õigeusklikuga.

«Vanapoiss! Ma kuulsin pealt!»

«Noh, ja mis sa ütled?»

«Ütlen, et oled aus inimene, vanapoiss. Kummardan sinu ees!»

«Slobodkol on teine arvamine.»

«Slobodko on kretiin! Slobodko on idioot! Slobodkole tuleb laupäeviti naha peale anda, et ta mõistuse pähe võtaks.»

«Ma olen rahul selle avaldusega, džentelmenid.»

Õhtul ühiselamutoas masseeriti Ivan Mõšši uuesti juba Õigeuskliku osavõtul. Keegi ei kahelnud, et ta oma positsioonid loovutab.

10

Instituudi üldkoosolek toimus kolme päeva pärast. Ettekandega esines dotsent Beljavkin.

Kui palju tribuune on sajanditeks kuulsuse omandanud sellega, et on selgitanud inimestele, mille nimel on tarvis toimida nii, aga mitte teisiti. Mille nimel? Too, kes söandab heita need sõnad rahva hulka, ei peaks olema hallivõitu isiksus, ta on võrdne prohvetiga.

Ent veider, et niipea kui instituudis tekkis vajadus selgitada, mille nimel on tarvis üht- või teistviisi toimida, siis kasutati alati dotsent Beljavkinit.

Õige vanas, koidest äraaetud pintsakukeses kõhetu keha — tundus, et käte liigutamisel kriuksuvad liigesed nagu määrimata puuteljed —, nagu kortsudeta, ent raugalik, kulunud, häälmotoonne, roiutav... Ta luges kunstiajalugu, ei refereerinud ega jutustanud, vaid just nimelt luges paksudest vihikutest, mida üliõpilased grossbuchideks hüüdsid.

Ettekanne kestis kaks tundi kakskümmend minutit. Sürrealism, imajinism, subjektivism, eksistentsialism — keerulised nimetused ja lihtsad epiteedid: roiskunud, kuri kuulus, manduv... Lõpuks aga:

«Meie instituudi terves keskkonnas võib märgata üksikuid ebaterveid nähtusi. Neljanda kursuse üliõpilane Slobodko...»

See tähendas — prohvet juhatab kätte ohvri.

Kuulutati vaheaeg.

Fjodor ja Vjatšeslav suitsetasid. Nende juurde tuli Ivan Mõš — silmad maas, huuled eidelikult kokku surutud, valjusti nohisev... Tema küünarnuki alt ilmus äkki välja Õigeusklik, kes Mõšile üksisilmi ahnelt otsa vahtis.

«Tead mis...» pöördus Mõš pärast mõningat nohisemist

284

Vjatšeslavi poole. «Sina ära end sellesse sega, mina korraldan kõik... Olgu siis, elagu ja õitsegu teie Slobodko!»

«Braavo, vanapoiss!» hüüdis Õigeusklik.

Ivan Mõš riivas teda äraoleva, uduse pilguga, pöördus ja samaldus. Ta loovis suitsetavatest ja vestlevatest üliõpilaserühmadest ummistunud koridoris edasi nagu pargas ülevõetud põõsastiku vahel.

«Andis järele.»

«Pole meresõitja.»

Fjodor oletas:

«Näib, et ta on juba kellegagi nõu pidanud, pinda sondeerinud. Kui ei oleks paslik, ei astuks välja. Ta pole nende seast, kes riskivad.»

Teistest eraldi seisis Ljova Slobodko. Ta oli nende päevadega kõhnemaks muutunud, lõualuud tungisid nurgelisena esile, ent nagu oli kuidagi silutud, mittemidagiütlev. Teda silmitseti uurivalt.

Ivan Mõši massiivne kogu kõnepuldis — see pilt oli instituudile juba tüütavaks muutunud.

«Beltsimehed!» — sisendavalt, kaalukalt, tähendusrikkalt, justkui peaks kohe kõlama suur avastus ja pime maailm saab nägijaks.

Baal valmistus tukkuma.

«Beltsimehed! Hiljuti sattusin ma külla...»

Juba tekkis huvi, silmad, mis veel polnud kinni vajunud, vaatasid üles...

«Sattusin külla ühes meie kursuse üliõpilastega. Pean vajalikuks neid nimetada. Tähendab, olin mina, oli Vjatšeslav Tšernõšov, oli Matjorin, oli Šlihman ja oli Slobodko. Meid võeti nagu kord ja kohus vastu, ei salga, kututi lauda — lõhe kala, napsid, jutuajamised... Jah, jutuajamised! Lugu on selles, et majaperemees kogus pilte. Ja milliseid pilte, seltsimehed!...»

Kuklad, kuklad, kuklad... Iga noormeest ja neidu tundis Fjodor kuklast. Rohelise kaleviga presiidiumilaud, laua taga näod, peaaegu valvenäod — koosolekust koosolekusse ikka ühed ja needsamad. Presiidiumi selja taga Stalini kipsbüst, kahel pool tolmunud viigipuud nagu suvalve, sentel mullusest diplomitööde näitusest jäänud pildid: «Naispartisani surm», «Õnnelik lapsepõlv», tööstusmaastik, sugugi mitte halb... Ja kõnepuldis Ivan

285

Mõši võimas kogu. Kõik oli tuttav, tüütuseni nähtud ja ühtlasi millegipoolest uus... Samasuguse tundega oli Fjodor vaadanud rindel miinivälju: lohud, jäärakud, koirohupõõsad — tüütuseni tavalised, kuid ära neid usu — iga koirohupuhmake peidab surma...

Ivan Mõš kõneles kätteõpitud tähendusrikaste intonatsioonidega:

«Oli vaidlus, seltsimehed. Sõna otseses mõttes — lahing. Pean märkima: väarikaid inimesi kasvatab meie instituut. Õigeid inimesi! Neid positsioonidelt ei kõiguta! Lõhekala, napsid, sõbralik kohtlemine, kuid ei kõiguta. Vjatšeslav Tšernõšov on meie instituudi uhkus. Ta kaitses rinnaga meie au. Sõna otseses mõttes: ta kitkus peremehe paljaks nagu hane. Hiljuti aga tuli avalikuks...»

Ivan Mõš pidas tähendusrikka pausi.

Kuklad, kuklad...

Vjatšeslavi nägu oli muutunud teravaks nagu kärbil.

«Seltsimehed! Tuli avalikuks! See hani polnudki päris harilik!...»

Ivan Mõši massiivses kogus, mis oli nihkunud üle puldiserva kuulajate poole, väljendus kohkumine. Ja rohkem ei olnudki tarvis — see mõjus, saalis valitses vaikust. Kuklad, kuklad, igaüks väljendas tähelepanu...

«See hani oli välismaise täidisega. Ta areteeriti hiljuti kui vaenlane!...»

Vjatšeslav võpatas, vaatas jahmunult Fjodori poole.

«Kes toetas seda vaenlast? Slobodko toetas! Tšernõšov ründas, Tšernõšov kaitses meie ühist positsiooni. Meie ja teie positsiooni, seltsimehed! Slobodko aga lõi seljatagant. Jah, seljatagant! Läks selleni, et Slobodko kuulutas, ta tahtvat anda Tšernõšovile vastu vahimist. Näete, milleni läks, seltsimehed. Ja kohe pärast seda tõi Tšernõšov kuuldavale õiged sõnad, pühad sõnad, seltsimehed: «Kunstis on barrikaadid. Kes pole meiega, see on meie vaenlane!» Barrikaadid... Slobodko on teisel pool barrikaade...»

Vjatšeslav kiristas hambaid:

«Madul!»

«Ma olin siiralt veendunud — säärased Slobodkod on vaja kraedpidi välja visata, välja instituudist!... Olin veendunud!... Hiljuti aga küsis Vjatšeslav Tšernõšov minult: «Kas Slobodko ongi nii süüdi?» Tunnistasin, seltsimehed, et algul olin ma nõutu: Tšernõšov astub välja Slobodko kaitseks! Tšernõšov! Meie uhkus... Leppi-

matu... Ja tema hakkab kaitsma... Ei uskunud oma kõrvu...»

Ivan Mõši hääl mängles sõbralikult Tšernõšovi nimega; kuid Vjatšeslav pöördus värinat tagasi hoides Fjodori poole ning surus läbi hammaste:

«See gorilla polegi nii rumal, kui me arvasime... See gorilla naerab meie üle...»

«Ma mõtlesin järele, seltsimehed. Mõtlesin põhjalikult! Ja mul läksid silmad lahti. Tšernõšovil on tõepoolest õigus... Slobodko on nagu peopesal, igast küljest nähtav. Tõeline vaenlane rinnaga ei murra. Ta varjab ennast, nihutab ette Slobodko-taolisi lihtsameelseid. Tšernõšov avas mu silmad, ja mulle tuli meelde... Slobodko ei tutvunud ise selle hanega, teda viis keegi tema poole... Viis teda ja temaga ühes ka meid! Ja mulle sai selgeks, seltsimehed... Selgeks! Ma sain aru, kes see on!...»

Vjatšeslavi nägu kattis otsekui tolmukord, pilk oli tõrkivalt kuri, ta istus ülearu sirgelt ja muljus käega kōri.

«Kes see on? Ma ütlen... Ärgu imestatagu — ta on tasane, silmapaistmatu, ta on mõnus poiss... Šlihman oli see, kes viis Slobodko käekõrval vaenlase juurde, Šlihman, seltsimehed...»

Fjodoril oli tunne, et ta kangestub.

Fjodor oli kolmeteistkümnepäevane. Brigadir oli palunud meiereist tühja taarat tuua — mitte eriti keerukas ülesanne maapoistele.

Oli kuum keskpäev, vari oli peidus kaariku rataste all. Teepervedel tolmust hatune rohi. Suur kaerapõld oli hakanud valkjaks tõmbuma. Eemal vana, tiibadeta tuuleveaki — räpane nagu sorakil kerjus. Ta oli maha jäetud sellest peale, kui peremees ennast kulakute likvideerimise ajal viljasalve kohal üles poos. Öhus ei keerenud lõokest, ei sumisenud mesilast, vaikisid isegi meeletud rohutirtsud, ning kaerapöörised rippusid liikumatult. Niisugune vaikus, et võis kuulda vere tuikamist kõrvades. Vaikus — rattad olid määratud. Vaikus — vana suurekõhulise mära kabjad vajusid sügavale kuuma tolmu sisse. Hele päev, kuid elumärki ei olnud. Hele päev ja tuttav tee, mille iga verasokki olid tallanud Fjodori paljad päkad. Ent kõik näis äkki ebatõeliseks, väljamõelduna. Tundus, et nüüd kohe lõhkeks see hele päev nagu seebimulli vikerkaare-

värviline kile. Ja midagi juhtub! Midagi hirmsat!... Tuuleveski aga, laokil ja räpane, sammus visalt kaariku kõrval ega jäänud maha. Vaikus tegi lausa kurdiks ja hirm aina kasvas...

Ja järsku... Midagi ei juhtunud, ta lihtsalt nägi tee kõrval emavutti, kes oli peitnud pea hallidesse sulgedesse. Pärlsilmad vaatasid teraselt Fjodorile otsa. Kummaline — lind ei liigutanud ennast, ei kartnud, vaatas vaid läbitungivalt. Ja see näis koletuna, närvid ütlesid üles.

Fjodor karjatas, andis hobusele piitsa. Ja hobune, tavalselt laisk ja piitsa suhtes ükskõikne, nii et teda kuidagi liikuma ei saanud, sööstis edasi, justkui oleks seda hüüet oodanud.

Teineteist õudusega nakatades kihutasid nad eemale millestki tundmatust. Kõhnus tiibadega tuulik sammus mõne aja nende kõrval, siis hakkas maha jääma. Nad toibusid alles külas. Hobune oli vahus.

Fjodor jutustas seda Paška Matjorinile, kolm aastat vanemale poisile. Too kuulas ära, mõtles ja sõnas autori teetselt:

«Niisugust asja ei saa olla.»

Ka praegu tundis Fjodor arusaamatut, ähmast hirmu ja inimesed ümberringi vaikisid...

Täna õhtul aga tuleb Ivan Mõš ühiselamutuppa:

«Poleks paha teed juua, poisid...»

Kõik heidavad magama ja hakkab kostma Ivan Mõši norskamine. Kõik on nagu alati...

Niisugust asja ei saa olla!

Kuklad, kuklad, presiidiumilaud, kidurad viigipuud kahel pool kipsist Stalinit ja külmavärinad nahal, justkui oleksid kogemata sattunud miiniväljale. Külmavärinad nahal ja kangestus liikmetes. Välja arvatud Vjatšeslav, paistsid kõik ümberringi rahulikuna.

Vjatšeslav läks liikvele, tallates jalgu ja nühkides põlvi. Ta kõrgelt püगतud kukal oli pingul, kõravad hõõgusid. Vjatšeslav tormas presiidiumilaua ette, raputades ette sirutatud kätt:

«Sõna! Lubage mulle sõna!»

Koosoleku juhatajaks oli Goša Sokolski viiendalt kursusest — asjalik, väarikas, roosanaoline poiss. Ta oli lõpetanud kooli viieteistkümnenda aastana, oli maalikunsti meeletult armunud, kuid ei paistnud võimete poolest silma ning õppis mittetatsionaarselt veel kahes instituutis,

kus hämmastas professoreid oma eruditsiooniga. Teda ümbritses ausa, printsiipiaalse, sirgjoonelise inimese kuulsus.

Praegu peatas ta Tšernõšovi kõlava, puhta, vastuvaidlematu häälega:

«Seltsimees Tšernõšov! Mis naljad need on?»

«Palun sõna!»

«Kas olete esimest korda koosolekul? Kehtib ometi üldiselt omaksvõetud kord!»

«Ma palun tungivalt!»

«Sõnavõtjate nimekirja on juba kantud...»

«Ma palun tungivalt!!»

«Sõnavõtjate nimekirjas on viisteist inimest. Olge lahked, ma märgin teid kuueteistkümnendaks... Sõna on esimese kursuse üliõpilasel Tšižovil.»

Tšižov, keda kogu instituudis tunti hüüdnimega «Vilis-taja», oli juba löögivalmis. Ta tõusis kõnepulti.

«Seltsimehed! Kes oleks võinud arvata...»

Ta oli avastusest rabatud, ta oli pidanud end Ljova Šihmani heaks seltsimeheks, ei suutnud kuidagi toibuda...

Vjatšeslav pöördus ümber ja lonkis tagasi, pea norus.

Koosolek venis pikale ja kaheteistkümnenda sõnavõtja ajal pärast Ivan Mõšši pani Goša Sokolski hääletusele: sõnavõttud lõpetada.

«Ma nõuan sõna!» tõusis Vjatšeslav uuesti kohalt.

Goša Sokolski oli rangete põhimõtetega inimene: igaühel on õigus nõuda, ja kui koosolek lubab... Ta pani hääletusele: kas anda sõna või mitte?

Kõik olid tulpinud, kõik tahtsid koju minna, ent uudishimu jõud on suur: Tšernõšov kipub lahingusse, tähendab — tal on kivi taskus, tähendab — ta kavatseb süüdistada... Enamik hääletas selle poolt, et tuleb anda Tšernõšovile sõna ja siis sõnavõttud lõpetada.

Parketil vastukajavate sammudega ruttas Vjatšeslav, nagu pinevusest teravnenud, läbi saali ja sööstis kõnepulti.

«Papagoi on süütu lind...» alustas ta. «Aga kui papagoi esineb inimese kujul, on ta kardetav. Kaksteist sõnavõtjat esinesid pärast Ivan Mõšši, kaksteist inimest kordasid tema järel ta valet nagu papagoid. Ilma järele

mõtlemata ja ringi vaatamata, mitte mõistes, et tallavad inimese porri, — las vajub, las ajab mulle välja...»

Kuklad, kuklad, võimatu oli neid mitte tähele panna. Ent kui kiretud olid need kuklad! Fjodor siiski uskus Vjatšeslavi — Veetše oskas tõestada, vähe oli neid vastaseid, keda ta üliõpilaste vaidlustes ei oleks seljatanud. Anna pihta, Veetše, anna, sõber! Näed, kus sinu väitlemis-meisterlikkust tarvis tuli — tee kõigile selgeks!

«Milga on areteeritud,» jätkas Vjatšeslav, «tähendab, ta on vaenlane! Oletame hetkeks, et Lev Šlihman teadis seda. Oletame, et ta ettekavatsetult, vaenuliku kaalutlusega otsustas vedada meid kõiki, sealhulgas ka Slobodkod, valmisseatud võrkudesse. Ettekavatsetult, teadlikult! See on koletu süüdistus, niisugusele peaks järgnema karistus nagu Milgalegi. Vahest kutsubki Mõš üles seda tegema — Šlihman vahi alla, vanglasse! Ivan Mõš aga on Šlihmaniga pea neli aastat ühes toas elanud, kõrvuti maganud, vaieldud, töötanud — aina üheskoos. Siamaani on Ivan Mõš ja Šlihman olnud head sõbrad, neil pole olnud teineteise ees saladusi. Ivan Mõšil on teada ka niisugune tühisena tunduv üksikasi, et Šlihman tutvus Milgaga üks päev, kõigest üks päev enne seda, kui meie kõik temaga tuttavaks saime. Ütelgu Ivan Mõš, et see nõnda ei olnud, siis võib teostada uurimise ja tema vale muutub silmaga nähtavaks. Ühe päevaga vaenlase käsikuks saada? See on naljakas! Absurdne! Kes seda usub? Aga kui Šlihman ei ole käsik — ettekavatsev ja kaalutlev, siis on tema süü täielikult võrdne minu süüga, Slobodko, Matjorini ning Ivan Mõši enese süüga. Ivan Mõš kohtus samuti Milgaga, teadis temast täpselt niisama palju, kui teadis Šlihman. Seni kui nagu välk selgest taevast saabus teade, et Milga on areteeritud, ei tulnud ei Šlihmanil ega Ivan Mõšil pähegi nimetada seda väljapaistvat teadlast rahvavaenlaseks. Milles on Šlihman rohkem süüdi kui Mõš?...»

Kuklad, kuklad... Fjodor tajus, et kõik usuvad Vjatšeslavi, liiga totter oli laim Õigeuskliku aadressil. Kuklad, kuklad, kuid need vaikisid kiretult.

Silmi avada pole raske, selleks pole tarvis isegi eriti andekas olla, kuid kellel on tahtmist astla vastu takka üles lüüa! Vjatšeslav Tšernõšov kõneleb iseenda nimel, Ivan Mõš aga vaevalt... Keegi on talle ülesandeks teinud, keegi on asjast huvitatud, selle salapärase Milga areteerimine aga on ülepea tume lugu.

Ja otsus on juba vastu võetud: sõnavõttud lõpetada. Võib sädeme süüdata, kedagi kõrvetada, tuld aga lõkkele ei pulu — hilja.

Siiski istus presiidiumilaua taga inimene, kellel oli õigus seadustest üle astuda.

Vaevalt oli Vjatšeslav kõnepuldist lahkunud, kui Goša Bokolski rõhutatult teatas:

«Sõna on instituudi direktoril...»

Direktor oli nagu Vjatšeslavgi lühikest kasvu, kadus niisamuti kõnepuldi varju. Rääkima hakkas ta rahulikult, mõttikult, karmi siiruse noodikestega hääles.

«Me kõik võime eksida. Kõik, mina kaasa arvatud. Ma ei salga, seltsimehed, et mina kui direktor olin juba teinud enda jaoks lõpliku otsuse: lüüa Slobodko ees uks pärani ja ütelda — mine, kuhu jalad viivad! Kas kuulete, Slobodko? Kas te oskate hinnata inimlikku suhtumist teie mitte just väga väärikasse isikusse? Terve rida teie seltsimehi osutasid peenetundelisteks inimesteks, nad ei otsustanud pealiskaudselt — umbrohi kadugu põllult! Üliõpilane Tšernõšov avas Ivan Mõši silmad, Ivan Mõš kui parteibüroo liige aga tuli minu juurde. Mina isiklikult olen liigutatud sellisest inimlikust suhtumisest. Inimlikule suhtumisele olen ma valmis vastu tulema. Inimlikule! Kuid mitte selgrootule kõikeandestamisele! Kas kuulete mind, Tšernõšov? Kuidas tuleb mõista teie rünnakut kõnepuldist? Osutada leebust niihästi õige kui ka süüdlase vastu? Andestada salamahti?...»

«Aga kes on süüdi? Kas teile on selge?» hüüdis Vjatšeslav kohalt.

«Mulle pole selge ainult üks asi — teie käitumine,» vastas direktor vankumatu rahuga. «Nimetada kõiki sõnavõtjaid valimatult papagoideks! Mõõta Šlihmani ja Ivan Mõši ühe mõõdupuuga! Nivelleerida süüd selle põhjendusega, et keegi ei teadnud, ei võinud ette näha! Kuidas seda nimetada? Mulle tundub, et seda nimetatakse kuritegelikuks, roiskunud liberalismiks! Te kinnitasite: Šlihman ei olnud otseseks abiliseks tolele vaenulikule isikule, kes õnneks on praegu kahjutuks tehtud. Usun, kujutage ette, usun — ei olnud, ei aidanud salajasi teateid piiri taha toimetada. Kui ma oleksin teisiti mõelnud, siis vaevalt tarvitsaks Šlihmani käitumist nii palju arutada. Tema süü on milleski muus — ta on nakkuse levitaja, mitte

diversant-kahjur, vaid entsefaliiti tekitav puuk. Ka puuk on täiel määral kahjulik, ehkki teeb oma musta tööd ebateadlikult. Kas olete järele mõtelnud, mispärast Šlihman, olles vaevu tuttavaks saanud selle mandunud tüübiga, kiirustas aega viitmata tutvustama ka teid, oma seltsimehi? Kas ta tutvustab teid igauhega, kellega ta juhuslikult on kohtunud? Ah? ... Mis te vaikite, Tšernošov? ... Olen veendunud, et mitte igauhega. Sellega aga tutvustas otsekohe, sest see oli hingelt lähedane, sest et teda tõmbab niisuguste poole, et ta tunneb sisemist vajadust teisi kaasa tõmmata. Ja muidugi leidub nende teiste hulgas Slobodko-taolisi ebakindlaid. Ja muidugi kannavad niisugused Slobodkod nakkust edasi. Ja kui me midagi ette ei võta, siis lämbume kodanlike mõjude võikasse haisu. Kulla koduskasvanud liberaal Tšernošov, teile on püha valvsus selja pööranud. Kuid meile mitte, meile pole pööranud! Me ei kavatse järgemööda maha niita kõiki eksiteele sattunud. Me valime tõsiselt kaalutledes välja kõige ohtlikuma umbrohu. Tõsiselt kaalutledes! ... Ning siis juba — meie tervelt põllult minema! ... Me lõpetasime sõnavõtu. Ma saan aru — aeg on hiline, kõik on väsinud. Kuid kiirustada ei tohi. Veel on tarvis ära kuulata üks, kes on peitu pugenud ega anna endast elumärki. Palume kõnepulti Šlihmani ja kuulame ta ära, kannatlikult, käega heitmata ... Siis aga otsustame ühiselt ... Ma loodan kõiges teie peale, seltsimehed, teie valvsuse peale. Ma ei taha otsustada ainuisikuliselt.»

Direktor lõpetas ja asus uuesti oma kohale presiidiumis.

Ja Goša Sokolski kõlav, selge juhatajahääl kuulutas:

«Seltsimehed, aruandja Beljavkin loobub lõppsõnast. On tulnud ettepanek kuulata ära üliõpilane Šlihman. Kui vastuväiteid ei ole, siis ma palun Šlihmani kõnepulti.»

Komistades ja otsekui pime läbi prillide enda ette vahetides sammus kühmuvajunud Õigeusklik aeglaselt läbi terve saali, — püksid lotendasid ta kõhnade reite ümber, kohmakad saapad kolksusid vaibaga kaetud põrandal. Läbi terve saali, tundes häbi iseenda pärast.

Kõnepulti viival trepikesel ta komistas uuesti, lõi põlve ära ja hakkas lonkama.

Ta seisis tükk aega ega alustanud, laskis prillidel nõutult ringi käia ja vaikis, saalis aga niheldi ja kõhatati kannatamatult.

«Aeg on kallis, Šlihman,» meenutas Goša kuivavõitu toonil.

«Seltsimehed ... Ma ... ma ei tea ... ei tea, milles ma süüdi olen ...»

Ja jälle rõhuv vaikimine.

Fjodoril oli tunne, nagu seisaks ta praegu Õigeuskliku asemel — lühinägelikuna, haletsusväärset kahvatuna, seljas kortsunud pintsakuke, mis oli õlgadest kitsas ja mille käistest ulatusid välja punased käed. Säärastel silmapilkudel on nõnda häbi iseenda pärast, et usud — oled süüdi, kahtlemata oled süüdi. Ainult milles, see on küsimus ...

Tarvis oli rääkida. Ta seisis paigas, kus vaikida ei tohtinud. Tema aga vaikis.

Sajad silmad kompasid ja hindasid teda, sajad silmad, kellest pääsu ei olnud, ootasid nõudlikult. Kuidas ennast õigustada, kui su väärtust juba teatakse?

«Aeg on kallis.»

Aeg on kallis, tema aga viivitab — ainuüksi see oli andestamatu süü.

«Ma ei tea, milles ...»

Direktor tuli appi:

«Kas teie tutvusite esimesena kellegi kodanik Milgaga, kelle julgeolekuorganid hiljuti areteerisid?»

«Jah. Juhuslikult.»

«See olite teie, kes viis tema juurde Slobodko ja kõik teised?»

«Jah.»

«Ja ikkagi te ei tea, milles te süüdi olete? Ärge teeselde lollikest, Šlihman.»

Ta on süüdi, ta on valmis kõigega nõustuma, laske ta vabaks — tulgu, mis tuleb, ainult mitte kõnepulti ...

Ja kui Õigeusklik tuli komistades tagasi saali, tundis Fjodor ühes temaga rammestavat väsimust.

Vjatšeslav istus, nagu oleks ta arssinapuu alla neelanud — selg sirge, pea kuklas, rohekas näos palavikulise laikega silmad.

«Niisulis ... Kes on selle poolt, et esitada direksioonile taotlus — neljanda kursuse üliõpilane Šlihman institutsiooni väljajätmise tihedate sidemete pärast vaenulike elementidega ja meie hingelaadile võõra ideoloogia levitamise pärast?»

Goša Sokolski oli häältelugemiseks laua tagant lavaservale tulnud — ülikond nagu moelehest, paksutallised kamassid, sviitri krae lõuani — juba tüsenema hakkav poiss heast perekonnast, tal olid kitsad õlad ja laiad puusad.

«Kes on poolt, palun tõsta...»

Kuklad, kuklad ning nende kohale kerkivad käed.

Kunagi tõstis Igor Goltsev käe oma lihase isa vastu — Ježov oli rängalt eksinud. Tõstis tookord ka Fjodor. Praegu ta ei liigutanudki ennast... Kuklad, kuklad, käed, käed... Kui üksildasena ta ennast tundis.

«Kes on erapooletu?»

Vaikus saalis.

«Kes on vastu?»

Vaikus.

Ent ootamatult teatas Goša Sokolski:

«Üks hääl on vastu!»

Fjodor sirutas kaela: kuklad, kuklad — kätt ei olnud näha. Ja äkki, nagu oleks keegi tõuganud, vaatas kõrvale — Vjatšeslav istus, huuled jäigaks kurruks litsunud, ja hoidis kätt ülal.

Fjodor võpatas...

Kuid Goša Sokolski teatas juba oma selge häälega:

«Rõhuva häälteenamusega otsustas üliõpilaste ja õppejõudude üldkoosolek...»

Igor Goltsev, kus on sinu õppetund?

12

Tungeldes kiirustati konverentsisaalist väljuma. Kõigil nägudel üks ja sama Fjodorile solvavana tunduv kannatamatus — rutem riidehoidu, rutem tänavale, trollibussi, koju, — lõpuks ometi on kõik möödas.

Vjatšeslav keeras rahutult pead paremale ja vasakule, otsis Õigeusklikku.

«Riietume. Lähme välja. Ootame välisukse ees,» palus ta jõuetult.

Väljas sadas lumelõrtsi. Vjatšeslav, — kaabu silmadele vajutatud ja krae üles tõstetud, lõgistas hambaid ja tagus jalgu vastu märga asfaldi. Fjodor tabas takti: «Jäi Charley ilma tööta...» Õigeusklikku ei tulnud ikka veel. Troppidena paiskus üliõpilasi tänavale, räägiti valjusti, kostis tüdrukute naeru. Nad kadusid pimedusse.

294

Lõpuks ilmusid nähtavale kolm inimest — keskel aalkuskarvaline koeranahkne müts. Ühel pool Slobodko, teisel pool Niina Hudjakova, soliidne ja väärikas. Fjodor teadis: Niina armastab kas kangelasi või õnnetukesti, pole ime, et ta nüüd Õigeuskliku oma tiiva alla on võtnud.

Slobodko märkas Vjatšeslavi esimesena, astus ettepoole, varjas Õigeusklikku õlaga.

«Ootad?» pahvatas ta. «Vaata, Õigeusklik, ta ootab. Tahab kiitust kuulda, — kangelane, kaitses sind jõudu säästmata, üksinda tõstis käe. Üksinda paistab kõigi hulgaast välja.»

Vjatšeslavist mööda pressides vedas Slobodko Õigeuskliku minema. Koeranahkne müts eemaldus. Selle kõrval tõusid ähmaselt Niina Hudjakova õlad.

Vjatšeslav seisis kleepuvast lumest üleni valgena ja vaatas neile alandlikult järele.

Üks paukus, esile kerkis monumentaalne palitu, mida kroonis põhjapõdravasikanahast müts — Goša Sokolski, kes oli auga toime tulnud oma juhatajakohustustega. Ta jäi seisma ja nahkkindaid kätte tõmmates ütles Vjatšeslavile rangelt:

«Sa käitusid täna rumalasti ja solvavalt... Kitsarinna-line donkihhotlus!»

Sõnagi lausumata surus Vjatšeslav pea sügavamale krae varju ning liikus kaabut silmadele tõmmates vastu loult keerlevatele suurtele räitsakatele.

Fjodorile ei teinud etteheiteid ei Slobodko ega Goša Sokolski. Keegi polnud märganud, et ta kätt ei tõstnud — ei «poolt» ega «vastu», ka mitte «erapooletuna». Mitte millegagi polnud silma paistnud, teiste arvates oli käitunud, nagu käitusid kõik, kõik aga ei või rumalatena näida. Ei «poolt», ei «vastu» ega «erapooletu» — tema asemel oli tühi koht.

Tõrmakalt kogu kehaga ettepoole kaldunud Vjatšeslav kõndis närviliselt rutakal sammul, Fjodor jõudis vaevu talle järele. Lumi langes märjale pigimustale asfaldile ja aulaks sealsamas.

Ootamatult pöördus Vjatšeslav ümber:

«Gorilla trumpas meid kavalusega üle!... Ta pole kaugeltki rumal!...»

Fjodor ei vastanud midagi.

Nad lähevad ühiselamusse. Öösel hakkab kostma Ivan Mošai harilik norskamine.

295

Hommikul aga ühiselamu komandant, ränikõva karakteriga daam, kelle paberossiotsad on huulevärvist punased, palub Õigeusklikku:

«Mu armas, teie pole nüüd enam üliõpilane.»

Ärakantud pesu litsutakse kulunud kohvrissi ja Fjodor aitab kokku siduda tolmused etüüdid.

«See gorilla polegi nii rumal!...»

Ühiselamu tuba — kodune ruum. Õigeuskliku vana tuulepluus rippus toolil ja tema voodi alt paistis paeltega aluspükste säär. Ühiselamu toas oli kõik endist viisi.

Vaevalt olid nad jõudnud palitu maha võtta ja voodile istuda, kui ukse tagant koridorist hakkasid kostma ühtlased rasked sammud.

Fjodor ja Vjatšeslav vahetasid pilke — tulija oli Ivan Mõš.

13

Kas ta tõesti astub sisse nagu alati: «Poleks paha teed juua, poisid...» Või hakkab vilavaid silmi peitma?...

Rasked sammud vaikisid ukse taga viivuks, üheksainsaks viivuks.

Oli kuulda, kuidas käsi linki kobas...

Fjodor oli kõike oodanud, ainult mitte seda, mis nägi.

Uks avanes ettevaatlikult...

Ivan Mõši kandiline nägu oli tuhakarva, kuidagi ruutjas. Liikumatusesse silmadesse oli tardunud piin.

Ja juba käigult:

«Poisid...»

Hääl madal, kähisev...

«Poisid...»

Suur mees võimsalt kaarduvate õlgadega raglaanlõikelise nahkjopi all, ta kitsad kokkutõmbunud huuled värisevad ja silmad on hirmuäratavalt liikumatud ning tuhmid. Niisuguseid silmi on Fjodor näinud haiglates, raskelt haa- vatutel, kes piinadega härjunud.

«Poisid... Ma ei tahtnud seda... Kuulake mind ära»

Fjodor ja Vjatšeslav vabanesid tardumusest.

«Huvitav,» lausus Vjatšeslav kurguhäälel.

«Räägi,» käskis Fjodor.

Kuid rääkimise asemel hakkas Ivan Mõš kiirustades paistis isegi, et rõõmsalt, endal joppi seljast maha võtma. Nahk kobises, kostis nohinat, ja Fjodor pahvatas:

296

«Ma viimati heidad magama, nurjatu?»

Ivan Mõš võpatas. Suur, õlakas mees tõstis küünar- nuki näo ette nagu laps, kelle poole viibutatakse rusikat.

«Ma ei tahtnud seda, poisid...»

«Kuulsime juba! Edasi!»

«Slobodkod ma ei salli! Õigeusklikku ma armastan... Ausõnal!»

«Jäta lüürika! Asja juurde!»

«Ma ju räägin asjast...» Ivan Mõši nägu muutus roo- saka, laup löi higist läikima, silmad elavnesid ja niiskused, peniustavusega peatusid need kord Fjodoril, kord Vjatšes- lavil. «Ma räägin — te ju palusite Slobodkod kaitsta. Palusite ju...»

«Vaata ette, Fjodor! Gorilla naerab jälle meie üle!»

«Kuulake ometi, kuulake ära! Mis naeru siin on... Onnetus juhtus. Kes mind nüüd usub? Kes?!»

«Ka sa, närukael, hakkad kurtma või rääkima?»

«Ma ei tahtnud... Mis Õigeusklik mulle paha on teinud? Mis? Slobodkod ma ei salli... See aga õhutas mind...»

«Kes õhutas? Slobodko?»

«Ah ei, direktor.»

«Direktor? Õigeuskliku vastu? Ise?»

«Ma läksin ju tema juurde Slobodkod välja päästma... Oigu ta kolm korda neetud, see Slobodko! Kõik tema parast...»

«Noh?!»

«Hakkasin rääkima: Slobodko pole süüdi... Slobodko kohtu aga oli juba käskkiri... Ma ei oodanud, et nii... Kui oleksin teadnud, oleksin lävelt tagasi karanud... Kõik mõttevad minust — võimas mehemürakas, rusikad kui raudpommid. Aga mis kasu on mul suurtest rusikatest? Ma kardan ju rusikaga kanalegi äiata... Ja kõik muudkui peavad mind andetuks inimeseks. Kõik — niihästi teie kui ka direktor. Kõige hirmsam, et ma ei saa kuidagi aru — miks ma andetu olen? Vaatan oma lõuendit — mulle meeldib, näib, et paremini ei saagi teha. Aga kes ka ei vaataks — kirtsutab nina, justkui kokkuräägitult... Kõige hirmsam — kuidagi ei saa aru, mispärast...»

«Ära aja kärbseid pähe!»

«Kes ma direktorile olen — armetu putukas! Litsub sumuks ega tee paha nägugi. Siis ta aga läks saatanlikult tagedaks... Tõesõna, saatanlikult tagedaks, kui kuulis, et ma Slobodkod kaitsen. Käskkiri oli ju valmis...»

297

Kukkus mind sarjama: «Tahad sõbrakest päästa! Sõbra mehelikud suhted!...» Oli Slobodko siis mu sõber? Kelle pärast ma pean kannatama?... Näed, mis pöörde asi võttis...»

«Sihukese, et sa Õigeuskliku tema lõugade vahele pistsid?»

«Ma olen kaabakas! Mul on jänese hing!»

Ustav penipilk. Silma ta ei vaadanud, vaid suhu.

Fjodor tajus juba tuttavat põlglikku piinlikkust, surus läbi hammaste:

«Ma ei kuule seda esimest korda. Aitab!»

«Needke, poisid, lööge, sõimake — ise panen oma molu ette... Ma ei tahtnud Õigeusklikule halba! Ei tahtnud! Juhuslikult lipsas.»

«Mis lipsas?»

«Direktor ju mainis, et Slobodko on seotud Milgaga, selle elemendiga...»

«Noh?»

«Ma olen kaabakas! Viimane loll! Kogemata lipsas keelele... Poisid, andke mulle vastu lõugu!... Nurja läks, ausõna, nurja läks... Pahvatasin mõtlemata, et see oli Šlihman, kes esimesena Milga üles leidis ja meid Slobodkoga tema juurde viis...»

«Nii-i,» vahetasid Vjatšeslav ja Fjodor pilke.

Vjatšeslavi hallide silmade sügavuses oli midagi nukrat, haledat, aukuvajunud põskedega nagu kattis justkui hallakord, — ta pidi vististi tundma samasugust tusaat piinlikkust nagu Fjodor. Tema, Vjatšeslav, kartis Ivan Mõšši. Veel natuke ja tuleb andestada, Ivan Mõš jääb võitjaks.

Mõš aga paitab alandliku, paluva, niiske pilguga:

«Poisid... Ma ei osanud ju arvata, et ta minu sõnadest kinni hakkab. Sõna pole ju varblane, — lendab minema... Ma püüdsin küll igatemoodi, tema aga pigistab, nii et mul vesi tilgub... Ma ei tahtnud ju, ei tahtnud! Vastu tahtmist juhtus. Pole ise enda peremees... Kui kord juba ütlesid, et oled usklik, siis pead ka issanda nime suhu võtma.»

Ivan Mõš vaatas niiskelt-looritatud silmadega, tema tavaliselt kandiline nagu oli mahenenud, roosaks muutunud, otsmik ja nina leemendasid higist. Ja Fjodor tundis iiveldust sellest niiskest pilgust. Peni on selili heitnud, käpad püsti ajanud, käsi ei tõuse teda lööma. Ja kuidas sa löödki? Ei Fjodoril ega Vjatšeslavil ole võimu Mõši üle.

Hääl võivad talle ainult näkku sülitada, ent näol on valmisolek — pühin puhtaks, ärge muretsege. Ja tundus, nagu ohkas Ivan Mõš aimanud nende abitust ja kuskil tema lahkete silmade nurkades paistis nagu pilget.

«Vaata ette, Fjodor! Gorilla on kaval!»

Fjodor tõusis voodilt, kohendas pintsakut, ütles vaikselt:

«Vaata mis — korista end siit.»

Ivan Mõš pilgutas ustavalt silmi ega vastanud.

«Kao siit minema. Ja kohe.»

«Kuhu?»

«Kuhu tahad. Iga nelja tuule poole...»

«Kuidas siis sedasi, poisid?»

«Enam «kaabakaga» ära ei osta. Ei lähe läbi.»

Ivan Mõš pilgutas endist viisi uskumatult silmi. Fjodor pihutas endale lähemale tooli, viskas sellelt ära Õigeuskliku tuulepluusi ja kordas vaikselt nagu ennegi:

«Noh!»

Võimatu on kuulata öösiti tema norskamist, tema tavalist fraasi: «Poleks paha teed juua, poisid...» Kas läheb Ivan Mõš — või tuleb endal lahkuda. Hakkab ehk kaklema?... Noh, eks vaatame. Fjodor haaras toolist kinni.

«Kes te siis õige olete, et ära ajate?» Silmadest polnud pihkus veel kadunud, kuid huuled tõmbusid kohimehelikult kitsaks. «Kes te õige olete?»

«Korja kolid kokku!»

«Ära hirmuta... Ma räägin heaga...»

«Just nimelt heaga. Hakka astuma!»

Heik tagasi lahkete ja ustavatena paistvad silmad ümardusid, hügusest sarvkestast hüppas esile puuriv silmatera, alahuul vajus lõdvalt ette.

«Ma võin ju teid...» Kähisev sosin. «Ma võin ju teid mõlemaid pihuks ja põrmuks teha ühes tooliga... Te ju tunnete mind — mõlemaid pihuks ja põrmuks!»

«Noh, näed,» ohkas Vjatšeslav kergendatult, «lõpuks näeti näitas gorilla oma nägu.»

See kergendusohje ja rahulik hääl mõjusid Ivanisse rahavalt — silmad endiselt ümardunud, suu lahti, seisis ta tummal ilmel.

«Fjodor, jäta tool rahule,» sõnas Vjatšeslav. «Las ta heidab magama... Heida pealegi, tuviike, aga pea meeles, et magamine on ohtlik. Sinu lähedal kaitseingleid pole.»

Ivan Mõš sülas:

«Vähemalt sellegi öö oleksin siin.»

«Tee proovi, kui araks ei löö.»

«No kuhu ma praegu lähen?»

«Aadress on teada — iga nelja tuule poole.»

«Kaabakad olete!»

Vaikus. Seisti ja vahiti üksteisele ainiti näkku. Fjodor hoidis tooli kallakil. Lõpuks ei kannatanud Ivan Mõš välja, liikus paigast, hakkas nohisedes ja pilku peites joppi selga ajama. Nahk krabises. Fjodor ei lasknud toolist lahti, jälgis iga ta liigutust. Vjatšeslav laskus voodile, hakkas suitsetama, heitis jala üle põlve. Esmakordselt sel õhtul peegeldus ta näos rahulolu.

Mahukas kohver tõmmati välja, öökapist lendasid sinna sisse kruvikeerajad, karbikesed, traadikerad, luisud. Ivan Mõš võttis öökapilt lambi, hakkas seda käte vahel keerutama ja silmitsema.

«Poisid, vahest saame heaga... Heaga oleks ikka parem...»

Kumbki ei vastanud talle.

Fjodor tabas end sellelt, et ta ühes Mõšiga imetleb tema lampi — alus hooletult tahutud ja poleeritud puutükist, kergelt koolutatud jalg, musta lakiga kaetud kuppel — ja kõik ainult harilikust köögikopsikust. Kuldsed käed...

Äkki paiskas Ivan Mõš lambi põrandale.

«Kaabakad! Kaabakad olete! Mitte paremad kui mina!... Mina peaksin haletsema! Kas mind haletsetakse? Te ju vaatate kõik mind nagu seinat! Mis ma teile olen? Sein! Asi!... Missugune ma siis olema peaksin? Paikene? Mind pole lapsepõlvest peale keegi hoidnud. Isegi ema mitte... Venda ta hoidis. See oli kidur, mina aga terve müra, temale — präänik, mulle — tükk leiba!» Ivan Mõš pöördus raeunult Vjatšeslavi poole: «Sina oled esimene kaabakas, sind ma vihkan kõige rohkem! Tahad kenakesena paista! Uh, ma vihkan sind!... Päästan õige Slobodko, las näeb, kui õilis ma olen... Võõraste kätega. Las see nui saab endale sinised laigud ja muhud, mulle aga jääb hea inimese kuulsus. Ma ju kuulsin, kui Õigeusklik ütles... Kuulsin! «Aus inimene!» Sina oled aus inimene, Ivan Mõš aga on jäledus, haisev kalts, pühi sellega võõrast sõnnikut, ära häbene... Võta näpust — pühi nüüd ise! Teie Õigeusklikust pole mul põrmugi kahju! Pühi ise!»

«Parem kui sa ülearu kõnesid ei peaks, vaid hakkaksid juba liikuma,» katkestas teda Fjodor.

«Jõuan. Ka sina oled viimane kaabakas. Kust su upsakas pärit on? Sa pole ju targem kui mina. Maamats! Viisukandja! Ja ometi veab seesugusel. Suskab mõne korra pintaliga, kõik aina «ah» ja «ah»! Mispärast? Ptüi!... Tooli oled võtnud. Virutaksin sulle selle tooliga! Virutaksin — ja punane laik jääks järele. Kuid ei taha sõnnikuga käsi määrida... Ma lähen, kuid te veel tuletate meelde Ivan Mõšši. Te ehk vääratate kuidagiviisi, kui jumal annab. Vääratate, ja küll ma siis teid tagant tõukaa — üsna kergelt, märkamata, nii et kondikesed proksatavad...»

Ivan Mõš haaras oma kohvri, lükkas katkise lambi saapaninaga eemale, ukselevalt aga pöördus ümber:

«Mul on hea mälu. Mina ei unusta!...»

Poole tunni pärast tuli ta tagasi — jopita ja mütsita, sõduripluus koduselt vööta. Ühes toas oli talle vaba voodi leidunud.

«Poisid, kui ma ei meeldi, mis siis ikka... Ainult ilma-asegu me söimasime üksteist. Ja kurat teab, mis ma siin kokku rääkisin. Ärge uskuge, see oli ägedusest... Tõesti, piinlik on...»

Vjatšeslav ja Fjodor vaikisid, ei vaadanud tema poolegi. «Te ei taha rääkida?... Olgu pealegi, kannatan välja. Viimma ma teie vastu ei vea.»

Ta tõstis purustatud lambi üles ja silmitses seda hindavalt igast kandist.

«Ma olen ju lihtne inimene. Kaua ma viha ei pea. Ägeduses võib paljugi juhtuda...»

Ta väljus lampi kaasa viies, sulges hoolikalt ukse.

«Gorilla kavalus,» urises Vjatšeslav.

Nad ei saanud kaua nahka silmale, ootasid Õigeusklikku, teda aga ei tulnudki sel ööl.

Päev algas nagu alati sellega, et üles poodiumile ronis (kui mitmendat korda juba!) lahtiste linablondide juustega modell.

Õõsel oli värsket lund sadanud, kõik linna tänavad olid valged ja mõlberteid täiskiilutud stuudio tulvil puhast, vaiksest pidulikku sära. Tundus, nagu poleks see olnud mitte sajas lumesadu sel juba mööduval talvel, vaid alles

esimene... Esimene lumi, mis maa puhtaks peseb! Esimene lumi, mis peidab sügisese väsimuse! Esimene lumi — vaikne önn, mida esineb ainult kord aastas. Ent paraku oli see võltsing, pettus — laia akna taga helendas veebruar, esimene lumi oli minevikus nagu unustatud lapsepõli.

Vjatšeslav pörmitses oma tööd nürimeelselt nagu pärast kassiahastust, paletile oli äsja pigistatud värsket värvi, kuid pintsliid seisid kuivadena.

Õigeusklikku polnud, ent tema lõuend peaaegu valmis portreega oli veel alles — värvitud huultega modell sarnanes millegipoolest nunnaga. Lõuend võetakse maha, miski ei meenuta siis enam Õigeusklikku — ta on instituudile surnud.

Ka Slobodko ei olnud jälle kohal. Endiselt kisendas tema mahakraabitud värviga töö skandaali järele.

Ivan Mõš töötas nagu vilets ikoonimaalija: pintsli tõmme pintsli tõmbe kõrvale — voldikesed, nõõbikesed, — silus juukseid, joonestas huuli. Fjodorile oli tema lõuend hästi nähtav ja Fjodori käed lausa sügelesid: oleks tahtnud võtta laiale pintslile võimalikult palju värvi ja mööda minnes peale panna, maha pühkida kõik need jutikesed ja voldikesed — aitab peenutsemisest, toorutse ka korraldada.

Aga tema enda töö?...

Peaaegu kaks nädalat oli neiu iga päev poodiumile roninud, kaks nädalat oli Fjodor teda hoolega silmitsenud ja vaeva näinud...

Täna jäi ta esmakordselt mõtlema: mis inimene õieti tema ees istub? See neiu on kellessegi uskunud ning petta saanud, aga usub veelgi — noorus pole ju möödas; ta tahab näida targana, kuid selles märgatakse teesklust; tahab olla hea, kuid see kukub välja sentimentaalselt... Ja need vallandatud juuksed ja neitsilikult helesinised toonid, ning see närbunud, kulunud nägu. Inimesed, tundke talle kaasa, ta on elus nii vähe kaastunnet näinud!

Fjodoril oli tabatud modelli juustele langev valgus, põsenukid olid välja peetud, ja käsi helesinisel kleidil oli maalitud mitte ilma elegantsita — kuid milleks? Portreet ei olnud biograafiat, ei olnud inimest — see oli mitte midagi ütlev, maaliline mõttetus. Võimatu oli midagi ümber teha, lõuend oli paksu värvikihi kaetud, nii või teisiti oli ta selle mõttetuse kallal kaks nädalat vaeva näinud. Kui alustaks otsast peale, ent milleks? Tuleb jälle seesama

välja, tahtmine puudub, ja pealegi poseerib see neiu homme viimast päeva.

Stuudio on tulvil puhast valgust, akna taga säravad vägised sõiduteed — petlik kujutlus esimesest lumest, pidulikkusest looduses.

Ohtuks aga oli kõik jälle sulanud. Jalge all lirtsus porine lohakas, katustelt kukkusid suured külmad ja kleepuvad õhgid — nendest jooksis üle kogu keha vastik judin. Nagu ülestõstetud kraesse peites kiirustasid inimesed mähkta taeva alt varjule.

Tänaval oli halb olla, ühiselamutoas aga seisid kaks voodit paljaskooritud madratsitega — tekkis asustamatus, rüüstatus, mahajäetuse tunne. Vjatšeslav oli kindlasti kuhugi ära läinud. Millegipärast oleks väga tahtnud Õigeusklikku näha, kuulda kas või: «Vanapoiss, anna kolm rubla laenuks...» Oleks seda ainult ütelnud tema hääl.

Tänaval oli halb olla, ühiselamus aga oli praegu veel halvem.

Fjodor peatus välisukse ees.

Naaberhoone seinal, kust neli aastat tagasi võeti maha plakat «Emake-Kodumaa kutsu!» oli ikka veel seesama reklaam, juba luitunud, ära tüüdanud, kuid endiselt tohutute mõõtmetega: «Jooge Nõukogude šampanjat!» Must etiketiga pudel tundus Kremli torni suurusena.

Vastas oli kauplus... Selle aknale oli hiljuti ilmunud plakat, millel hirmuäratava välimusega kosmopoliit hoidis nina ees lipitsevalt naeratavat maski. Plakati kõrval akna all tammus kõhetu, üdini külmunud mehike kulunud palitus, nina pakasest lillakaspunane ja suujoon pahuralt-murelik. Ta müütas kandelaualt Stalini brošüüri «Keeleteaduse küsimusi».

Nii arusaadav ja lihtne oli Fjodori meelest maailm, kui rippus plakat «Emake-Kodumaa kutsu!». Kui sassi ja keeruliseks läks kõik, kui riputati üles «Jooge Nõukogude šampanjat!». Automaatõlal: «Emake-Kodumaa kutsu!» — ja kõik oli selge. Nüüd pakutakse «Keeleteaduse küsimusi».

Ja stuudiosse jäi lõuend mõttetuna pildiga. Kui palju oli Fjodor viimasel ajal maalinud laupu, silmi, habemeid, lokke, kui palju taldrikuid, drapeeringuid, lillekimpe, ent mille nimel?...

Ivan Mõš on andetu, Fjodor andekas, ta maalib Ivan Mõšist paremini õuna taldrikul, annab täpsemalt edasi värvi küllastatust. Noh, ja siis? Kas ongi nende vahel kuigi suurt erinevust? ... Kas pole üksipuha, on veski juures vett ainult veskitiigi põhjal või ulatub see poolde tammi. Veski renni see ikkagi ei küüni. Renn on tühi, veskikivid ei keerle, veski seisab, veetaseme erinevusest pole tulu. Üksnes ääreni täis veskitiik paiskab vett veskiratta labadele, ainult siis jahvatavad veskikivid teri peeneks, ainult siis saavad inimesed kasu.

Mille nimel ta võttis pintsli kätte? Missuguse eesmärgi, missuguse kasu nimel? Mida on ta kohustatud saavutama? Vastust ei ole — lõuendil on mõttetus, renn on kuiv, veskikivid seisavad.

Kui nõnda, milleks siis üldse elada? Loenguid kuulata, värve raisata, süüa leiba, mida on maapõuest hankinud niisuguste inimeste käed nagu sinu isa? Kasu ei ole — see on ilmne! Milleks elada, misjaoks õppida?

Ühiselamus ootasid neli seinat ja mälestused, mis käristasid hinge. Fjodor lonkis sihitult piki märga trotuaari. Inimesed ruttasid mööda, nagu ülestõstetud palitukrae varjus, tõttasid üksteisest ette — katkestamatu krossijooka, mille finišiks on neli seinat ja lagi, — vutlar, mis eraldab inimest väheõdusast maailmast.

Kõik aina ruttavad ja kellesegi ei puutu, et nende hulgas kõnnib endast ära, meeleheitel inimene. Aidake, andke nõu, kuidas elada! Kellelgi pole sinuga asja ning inimestele etteheiteid teha pole põhjust. Kas üksi Fjodor on nende hulgas endast ära ja meeleheitel, on see nii harv nähtus?

Taevas oli vajunud madalale katuste kohale, kleepjas õhk lehkas bensiinivingust...

Fjodor põikas lähimasse õllekeldrisse. See tervitas teda hapuka soojuse ja hääletesuminaga.

Plastmassid ja plastikaadid polnud siis veel igapäevasesse ellu tunginud. Heledaid, modernses stiilis kohvikuid polnud veel ilmunud. Ühes niiskete ja pimedate kõrtsipunkritega kaob kunagi vähehaaval nende aastate kõige kättesaadavam vabadus — juua viina oma vaevaga teeni-

tud raha eest. «Jooge Nõukogude šampanjat!» Šampanjat? ... Nalja teed, pole vastavat arengutaset.

Beisa ülerõivaid seljast võtmata leti ette järjekorda, seejärel aga otsi kohta rāpaste marmorlauakeste vahel, ühes käes õllekann, teises taldrik.

Taldrikul kandilises klaasis vilgub närviliselt märjuke, suupisteks leivatükk ja viinerid. Kohta leiab alati — tõmbatakse koomale.

Siin sõbrunetakse kergesti ja minnakse kergesti tülli, kaelustatakse ja skandaalitseatakse, kurdetakse ja filosoferitakse, vannutakse ropult ja loetakse värsse.

Ja alati võib kuulda, kuidas mõne laua taga keegi purjus bariton maailma lõppu kuulutab:

«Sada lennukit ründavad — mõni ime, on istunud hullemagi pommirahe all! Tänapäeval aga mitte sada, vaid kümme lennukit aatomipommidega — ja ongi kõik pihuks ja põrmuks, kogu maa on ühishaud. Meie ajame siin juttu, aga võib-olla keegi vajutab just praegu nupule — lenda minema! Ja küllalt — olid olemas, aga lendasid auruks. Tõdiviisi kauplemist me ei harrasta, kaupleme hulgi... Nõnda on lood...»

«Fedka!»

Tubakasuitsusest hämarusest, mis ümbritses õllekannude kohale kummardunud päid, sukeldus esile nigel kuju, naeratades puuduvate hammaste mulguga, sirutas ta käed laiali.

«Mis sa jõllitad, sindrinahk? Kas ei tunne ära või?»

«Säh sulle! Matvei Ivanõtš! Štuka!»

«Sa mu tuvike! Sinder! Tõesti — sinder! Oled mind täitsa unustanud! Las ma suudlen sind!»

Štukast levis kanget viinalahka, korrapealt oli teda raske äragi tunda — kus oli endine vanamehelik rühikus ja töömeheuhkus? Seljas oli tal luitunud vattkuub, peas värvine nokkmüts, nagu kortsudest küntud — mitte nagu, vaid habemetüükais lõust. Ja see puuduvatest hammastest tekkinud mulk... Silmadesse aga ilmusid pisarad, ainult ei saanud aru, kas oli see ülekeevatest tunnetest või joodud viinast, tõenäoliselt nii ühest kui teisest.

«Ah, Fedka! Ah sa vana kere! Ah sa kurjategija! ... Noh, siis nüüd kohtumise puhul — lase käia! Sa, upsakas tegelane, oled vist küll rikkaks saanud?»

«Nagu Rothschild.»

«Õige kaua aega pole ma sinuga kohtunud. Õige kaua aega. Arvesta — kaks aastat, kui mitte rohkem.»

Viie minuti pärast nad vestlesid üle alustatud pudeli.

«Tore on sind näha, vana,» naeratas Fjodor. «Tore...»
Ja küsis ettevaatlikult: «Kuidas elu läheb?»

Štuka viivitas vastusega, vaatas silmi pilgutades kuhugi eemale ning lausus siis kaalukalt, soliidset, isegi uhkelt:

«Hukka lähen.»

«Mis siis lahti on?»

«Muutun joomariks.»

«Mis õnnetus siis juhtus?»

«Sina rikkusid mu ära, õpetatud ninatark.»

«Mina? Sind? Tule mõistusele!»

«Enne sind polnud mul midagi häda. Tegin, mis kästi. Tegin, ja kõik olid rahul. Sa ju tead, missugune meister ma olen. Värviasjanduses Moskva parim — lõhnast taipan ära, kus teiste pea ei jaga. Ettekirjutatud retsepte pole tunnistanud... Ja-ah, olid ajad, olid, aga möödaski kõik... Fedka! Usu mind, sindrinahk — ma ei kahetse seda! Olen joodik, paljasjalgne, lapsed põlgavad mind, eit ajab kodust minema, aga mina ei kahetse. Mul on nüüd oma uhkus... Ja ma hoian seda uhkust... Pühalt!»

«Selgemini — mis on juhtunud?»

«Aga ma ju tuubin sulle, lollile, kogu aeg pähe: juhtus see, et kohtusin sinuga! Sinuga, nurjatuga!»

«Mis mina siia puutun?»

«Kes siis mulle kogu aeg pähe tagus: pea endast lugu, kirjuta oma maalrikutse suure algustähega, ära kiida rumalusi järele. Palutakse värvitrukki, merelaineid — tee põlastav nägu ja selgita: rumalad olete. Kes rääkis mulle, et ma olen oma alal kõigist targem? Sina rääkisid, jumala loom! Ja suur tänu sulle nende sõnade eest! Kes ütles, et inimesed rikuvad endal rõõmu, sest ei mõista ilu? Kes ütles: selgita, õpeta, sunni seda ilu omaks võtma! Sina, kistagu sind pooleks! Ja su sõnad on kuldsed! Need läksid mulle sügavale, päris südamesse!»

«Mis õnnetus see siis on?»

«Sa, plätserdaja, unustasid — kas sa minu iseloomu ei tunne? Kui juba läks hinge, siis igaveseks. Ei kiida ma enam inimestele järele! Nad ütlevad mulle — tee siidi peale, mina neile — labasus, siidile praegu ei värvita. La-ba-sus! Sinu sõna, tuleta meelde! Ja ma kinnitan sulle — vägev sõna, olen ise kontrollinud, inimesed vihas-

tavad seda kuuldes hirmsasti. Hiljuti ma virutasin sellega ühele arhitektile, sihukesele paksule, teadlaste teadlasele... Läks teine samuti näost roheliseks... Nüüd aga hakkas veel brigadir mu kallal norima, justkui toimetaksin ma värnitsat ja värvi kõrvale. Et mina! Mina! Oma uhkuse juures — varastama!... Nüüd kihutatakse mind kõikjalt minema, Fedka, paha kuulsus levib... Aga las olla! Mina pean endast lugu, mind ei kõiguta! Varem arvasin: kes ma olen — maalriköbi. Aga tuleb suure tähega kirjutada... Ja nüüd ma joon end põhja... Jah, joon põhja! Las inimesed kahetsevad. Nad jäävad oma rumaluse tõttu kõige paremast maalrist ilma. Kuid mis elu on ilma maalriteta — sarades, hallide seinte vahel nagu kariloomad. Jäävad ilma, Fedka, las neil olla halb!... Noh, mis sa põrnitsed, nagu oleks mul pühapilt otsaette maalitud?»

«Ma ei tea, kas sul on õigus.»

«Ja selles kahtled sina?!» Štuka veekalkvel silmades lahvatas hirm. «Fedka! Sa näru sihuke! Pea oma lõuad! Best kui sina mind hukka mõistad, siis jääb mulle ainult üks tee — pööningule ja silmus kaela! E-ei, sina mind ei kõiguta — ma usun pühalt uhkusesse. See on suur asi — omada uhkust hinges... Joome uhkete terviseks! Noh!»

«Joome...»

«Ei, sa ütle enne, rahusta mind enne — mul on ju õigus? Räägi, ookrine sitikas, kas on mul õigus või mitte!»

«Sul on õigus, vana.»

«Just-just... Noh, ole terve, kullake.»

Štuka tegi virila näo, nuusutas koorukest, kuid ei hammustanud, vaid küsis pärast väikest hingetõmbamist:

«Räägi ometi endast — kuidas elad? Nagu näha, valmis-
tud kõrgeks lennuks.»

«Halvasti elan.»

«Tõesti? Mispärast?»

«Ma ei tõstnud hiljuti seltsimehe kaitseks kätt, Matvei Ivanovitš.»

«Kas poissi peksti või?»

«Peksti.»

«Ja sa kartsid, et ka sina naha peale saad?»

«Justkui poleks kartnud, aga ometi ei suutnud kuidagi.»

«Pole nagu sinu moodi... Ja oli väärt inimene?»

«Seltsimees.»

«Selge. Ee-ei, sinu moodi see ei ole... Sa pole ju arg-

püks. Mäletad, kui meile öösel linnast väljas tühjal platsil kaks tüüpi külge kleepisid. Mina värisin ju siis nagu lambasaba, sina aga — ei, ei kartnud... Peksti seltsimeest, ja sa ei tõstnud kätt tema kaitseks. Ei usu... Joome parem... Sinu terviseks, vennas.»

«Sinu terviseks, vana.»

Ent naaberlaua taga jätkas mingi bariton purjus inimese õhinaga oma ennustamist:

«Miski pole igavene. Päike pole igavene. Maa pole igavene. Aga kuidas inimesega on? Inimesele on samuti oma iga kätte mõõdetud. Tuleb aeg — surevad kõik välja. Ehk ongi nüüd see tunnike käes. Ehk määndume juba homme kõik üheskoos omaenda rumaluse tõttu — mered jäävad tühjaks ja maad jäävad tühjaks...»

Matvei Štuka krimpsutas põlastavalt nägu, näidates puuduvate hammaste mulku:

«On siginenud siia...»

«Mida on siginenud?»

«Igasugu palvevendi. Palvetavad surma poole, tohmanid. Mis kasu on hauale mõtlemisest? Kas tuleb lõpp või mitte — eks pärast paista, aga kuni sa elad, mõtle sellele, kuidas elu korraldada. Ei, näed sa, surm on kõditavam jutuvaine. Lobamokad... Noh, sinu elu, uut moodi elu terviseks, ookrine...»

Veel topka, ja Štukal hakkas keel takerduma:

«Tee värvilist mustrit siidi peale, tee merelaineid, mina aga vastan neile püha sõnakesega — labasus, sähke...»

«Merelained... Kuule, Štuka, oled sa nende pool olnud?»

«Kelle pool?... Värvilist mustrit... E-ei, sähke!»

«Mäletad, kelle juures me esimest korda töötasime? Seal olid tütar ja ema. Tütar oli pikk, ema paks ja vurrukestega, käskis meid kullatud liiste seinale naelutada.»

«Ei mäleta... Kas vähe on neid, kelle juures on tööd tehtud.»

«Sundis meid seinu merelainete moodi värvima.»

«Merelainete... E-ei, see on püha sõna — labasus... Labasus, mu üliarmsad...»

Tüse einelauapidaja, kelle nägu oli sinkjaspunane otsekui ägedast raevust, vedas lõplikult purjus napsivenna kraedpidi välja.

«Merelained... No ega ei, sähke...»

Tänaval Štuka kainenesis pisut. Fjodor toimetaski ta pool-

tühja trammi. Ja kui ta nägi teda tänavalt läbi valgustatud akna — väikest, sasitud ja habetunut, kellest teised sõitjad põlastavalt eemale tõmbusid, hakkas Fjodoril valusalt kahju sellest allakäinud inimesest ja tekkis jälle vähesuline mõte: «Kas tal on õigus? Halb maalär on siiski parem kui hea, kes end lõplikult põhja on joonud.»

Tibas peenikest vihma, mis sealsamas jäätus. Tekkis mulje, nagu oleksid tänavad kaetud kalasoomustega.

Ja endist viisi jooksid inimesed — mööda, mööda, oma koju, oma seinte vahele.

Fjodoril ei olnud kodu ega perekonda, viimastel aastatel polnud ta muud teha saanudki, kui inimestega sideid katkestada. Oli ema, oli isa, oli kodune Matjora... Kogu sõda oli olnud ahel üksteisele lähenemisi ja tagasi-pöördumatuid lahkuminekuid. Aga Savva Iljitš?... Tema oli siamaani ustav. Kuid Fjodor oli talle nagu pilvedest ümbritsetud planeet Veenus astronoomile: nähtav, ent mõistetamatu.

Ta oli arvanud: instituudis saab ta uue kodu, uued omaksed. Näilikkus! Mitte kodu, vaid kaugesõidurongi kupee, mitte omaksed, vaid ajutised teekaaslased. Õigeusklik tõsteti pooljaamas maha, jäi ainult Vjatšeslav. Kuid varsti on lõpp-peatus, käeviibe — ela hästi, pea meele... ja igaüks läheb oma pagasiga eri teed.

Inimesed, inimesed — õhtuses linnas jäi kitsaks. Kõik tõttasid, suutmata isu täis tõtata, tundus, nagu oleksid nad üksteise külge aheldatud.

Ta oli Štukalt küsinud, kas see teab midagi korterist, kus kullatud liistude all troonib ema-vaarao, oli küsinud selle tüdruku pärast, kes sarnanes Nofretetega. Milleks ta oli küsinud?... Midagi ei olnud ega võinudki olla — ainult suitsuvine, väljamõeldis, hõng, mis oli ta hetkeks ulmestanud. Teda tõmbab kättesaamatu poole, et vana-duspäevil võiks meenutada nagu legendi: «Kaunid on küll öied kevadajal...»

Ja kas võibki olla temal midagi peale teostamatu unistuse? Tal pole aega olnud elus ringi vaadata, ta kannab ahelaid. Esimene natüürmört eksamil — pudel sidrunitega — oli esimene hirm: kes ta on, milleks on ta võime-

line? Ja ka praegu, neli aastat hiljem, ikka toosama, nürinematu hirm: kes ta on, milleks on ta võimeline? Ahelad, mida pole võimalik endalt maha heita, kogu jõud kulub nende kandmiseks, kogu jõud, kogu hing ilma ülejäägita.

Talle oli naisi vastu tulnud ja kõrvale pöördunud — ei ole kerge armastada ahelates inimest! Niina Hudjakova tajus esimesena, et tema jaoks ei jätkunud aega ega oldud küllalt tähelepanelik. Kui Fjodor oleks kangelaseks jäänudki, oleks Niina vahest ehk ükskõiksusega leppinud; kui Fjodor oleks olnud õnnetu, tundnud Niinast puudust, oleks neiu jäänud, toetanud, nagu oskas. Kuid võimatu oli pidevalt kangelane olla, õnnetu olla aga ei lubanud uhkus — Fjodor kandis oma ahelaid kurtmata... Ja Niinat hakkas pärast loenguid ootama pikk spordiülikonnas noormees, kellel oli enesekindel, kahevõitlust januneva inimese nägu.

Tõenäoliselt aga võib ainult naise kaudu inimestele lähedaseks saada. Naine, kodu, lapsed, vastutus nende eest, nähtamatu side tulevikuga — see on harjumuspärane rada, mida mööda liigub inimsugu.

Ja selleks pole tingimata tarvis Nofretetet...

Juba on märgata algavat kiilaspäisust, juba on kibrad silmanurkades ja «aastad need kaovad, kõik paremad aastad...» Noorus möödub ja veskirenn on kuiv, veskikivid seisavad... Kui heidaks hetkekski ahelad kõrvale, lähaks Niina juurde ja ütleks otsekoheselt: «Olen üks. Võta tagasi, ära lükka eemale, sa ei leia kedagi, kes oleks õrnem ja ustavam ning vajaks sind rohkem kui mina...» Ja miks ka mitte? Kas on häbistav näidata oma nõrkust, kõnelda tõtt?...

Piitsutatavalt külmast vihmast libedaid tänavaid pidi viis pooleldi ununenud tee laiguliseks pudenenud krohviga üksikelamuni... Märg ja läbikülmunud, läks ta üles laiast pimedast kivitrepist, mille hapukat lõhna aastad polnud kaotanud.

Enne kellanupule vajutamist lõi ta kõhklema.

Hullumeelne, sind on ju nende seinte vahel unustatud. Ja püha koht ei seisa tühi, küllap istub seal praegugi mingi spordiülikonnas noormees. Korista end siit, sa oled üleaurune, otsi teist peatuspaika. Milleks sa ennast alandama lähed?

Kuid ta seisis raske ukse taga, mis kunagi oli olnud kaetud paksu vaibataolise polstriga. Polsterdis oli maha

tulnud, rebenditest vahtisid vastu takud, siin-seal helkisid tuhmilt suurte vasknaelte pead. Kui praegu ringi keerata ja ära minna, hakkad ennast arguses süüdistama ja sind tõmbab endiselt siia, varem või hiljem tuled ikkagi ja seisad uuesti selle ukse taga. Parem siis elada praegu üle see kõhklus, piinlikkus ja viltuvaatamine, et oleks kord lõplikult selge.

Fjodor helistas.

Möödus paar minutit, enne kui rābaldunud ukse tagant kostsid sammud, klõpsatas riiv ning nähtavale ilmus seotud põsega ja kannatajaliku näoilmega naisterahvas.

«Ehk ütleksite, kas Niina Hudjakova on kodus!»

Naisterahvas ei vastanud sõnagi, vaid jättis ukse pärani ja eemaldus ükskõikseks — ebasõbralik kutse: astu sisse, kui tahad. Tähendab, Niina on kodus.

Tolmust koli täiskuhjatud tuttav koridor, mis sarnanes põõninguga. Ülerahvastatud korterile omane raske, higi-lehane soojus.

Maani ulatuvas boiriidest halatis, lohakalt kammitud juustega ja hariliku uniselt vagusa näoga ilmus Niina oma toa uksele. Hāmmastust väljendas ta ainult sellega, et seisas hetke vaikides, silmitsedes Fjodorit suursuguse rahuga.

«Kui hilja sa tuled! Ta heidab juba magama,» ütles ta nõnda, nagu oleks Fjodor käinud siin iga päev.

Ta!... Niina selja taga hakkas keegi liigutama.

«Vabanda... Tulin ainult hetkeks. Läksin siit mööda...»

«Ah ei, astu aga sisse, meil on hea meel.»

«Vahest on parem, kui ma ära lähen... Tõesti on hilja.»

Ja äkki tuttav hāäl toa teisest seinast:

«Ma panen silmapilk riidesse, vanapoiss!»

Sāh sulle!...

Niina astus kõrvale, lastes Fjodori sisse.

Õigeusklik istus voodil — puhas sārķ, kiiruga jalgatõmmatud püksid, paljad jalad — ja kissitas kohmetuses oma lūhināgelikke silmi.

Niina suundus kööki, et teekannu üles panna.

Tuba ei olnud muutunud, endiselt meenutas see ruumikat koobast — hall, ammu valgendamata lagi tolmunud kaunistustega, harkisjalgne molbert, mis maalripukiga sarnanes, kadunud oli vaid ahju raudtoru ja vanas, kolme pronksharuga laearmatuuris põlesid ūhe asemel kõik

kolm lampi, mis olid varjatud omatehtud kuplitega, igaüks erinevat värvi pressitud paberist — punane, kollane, sinine. Laialivalgunud punased ja sinised valguslaigud langesid seintele, nurkades aga oli endiselt hämar.

Õigeusklik pani prillid ninale, kuid Fjodorile silma vaadata pelgas — naeratas hämmeldunult, nohises valjusti ning peitis paljaid jalgu voodi alla. Välimus aga oli tal ebaharilik: puhas särk, ise puhas nagu saunast tulnud, juuksesalgudki ei tolknenud — ja naeratab... Õnnetu? Ei, ei ütleks.

«Vanapoiss! Niina on pühak,» lausus Õigeusklik erutusest neelatahes.

«Olen rõõmus, et sa nii mõtled.»

«Vanapoiss, maailm on täis toredaid inimesi. Me ainult ei märka neid.»

«Ei maksa liialdada.»

«Ma räägin inimestest, vanapoiss, inimestest! Ivan Mõš on vördjas inimeste hulgas. Hoia end tema eest!»

«Aitäh nõu andmast. Kahju, et see hiljaks jäi.»

«Ja ärgem teda meenutagem. Nende seinte vahel on tema nime nimetamine keelatud.»

«Räägime sinust.»

«Minust?... Kaastundeavaldusi pole vaja. Ma sain kergesti kõigest üle. Mind aidati, vanapoiss!»

«Kes? Tema?»

«Tema.»

«Ja veel?»

«Ljovka Slobodko.»

«See'p see on — sind aitasid teised, mitte aga meie, kellega sa oled neli aastat koos elanud.»

«Te olete toredad poisid!»

«Ja ainult. Toredad, kuid teie abi ma ei vaja. Me ootasime sind ukse juures — sa läksid mööda. Me ootasime öösel — sind ei tulnud.»

«Ma ei saanud sinna tulla, vanapoiss: seal oleksin temaga kohtunud.»

«Me kihutasime ta minema.»

Õigeusklik noogutas tõsiselt ja rahulolevalt: «Aru saadav.»

«Sa justkui ei räägiks kõike,» ütles Fjodor. «Räägi!»

«Vanapoiss, mul pole sinu eest midagi varjata.»

«Ja ometi sa jätad midagi ütlemata.»

«Mul on sinuga kerge, Veetšega aga oleks praegu raske.»

«Mispärast?»

«Ta on aus, ta on tark, ta on valmis ülepeakaela appi tõttama — ta ei reeda... Kuid, saad aru, ta arvab, et tema seisukohad on kõige õigemad, koguni ainuõiged, tema maitse vaieldamatu, ja et tema kõrgesti haritud peakolus valminud lahendus on igatahes parimatest parim, inimliku peab ainult seda kasutama. Prohvet! Ja ma oleksin valmis prohvetile järgnema, vanapoiss! Oleksin valmis! Ise ma Ameerikaid ei avasta. Kuid selle prohveti järel jooksevad kareldes Ivan Mõšid. Tuleta meelde, kuidas Ivan Mõš nausis tema «barrikaade»! Selles seltskonnas ma olla ei taha. Parem järgnen Slobodkole, vanapoiss.»

«Kuid Ivan Mõš võib erilise pingutuseta tsiteerida Marxi või Hegelit. Kas sa siis pärast seda kuulutad — põrgusse kõik filosoofia klassikud, kui neid tsiteerib säärane Mõš?»

«Leidsid võrdluse.»

«Mittesöödav uss püüab alati ronida söödavas seende.»

«Vanapoiss, kas ongi nii väga söödav see, millega Vjatšeslav meid ja ennast täis tuubib? Tema barrikaadid pole minu maitse. Barrikaadid on vaen! Vaen, mitte koostöö.»

«Siis sõbrusta Ivan Mõšiga. Ta ju trügib ka varsti kunsti, koguni rohkem — hakkab kamandama! Ja — elagu koostöö! Ta suudleb sind suule niisuguse loosungi eest.»

«Kuid, vanapoiss, siiani on Ivan Mõš Veetšega ühel pool barrikaade olnud, mina ja Slobodko aga teisel pool!»

Fjodor pahvatas vihaselt:

«Ent kes astus Mõši vastu välja? Kes tõstis käe sinu kaitseks? Üksinda kõigi seast! Sinu Slobodko karjus pärast — eputab! Vale! Slobodko püüab oma argust õigustada. Põlgan teda! Põlgan nagu iseennastki! Ka mina ei tõstnud kätt, ei «poolt», «vastu» ega «erapooletu» ajal. Kuid mina vähemalt ei otsi õigustusi, mul on selle pärast häbi!»

Tuppa tuli Niina, käes teekann. Õigeusklik ütles:

«Lõpetame selle jutu, vanapoiss. Jäägu nii, et mul pole õigus.»

Kõikuvale lauakesele ilmusid tassid. Üks neist oli Fjodorile hästi tuttav, saksi portselanist — Niina ema pärandus, mille põhjal oli vabrikumärk — sinised ristatud mõõgad. Nüüd oli see tass Õigeuskliku ette nihutatud.

Niina tõimetas nagu püha talitust — ripsmete varjus ahvatlevalt niisked silmad, kõrge rind, sujuvalt laua kohal liikuvad valged käed, mille puudutusest nõud kodu-

selt helisesid. Niina juuresolekul jätkata kõnelust Ivan Mõsist, tuhnida endi mustas pesus — see oleks olnud pühaduse teotamine.

Õigeusklik jälgib Niina käsi ning ta suule ilmub lai, rumal naeratus — poiss lausa sulab. Ta muutub isegi kena maks — nagu on kindlam, pole märgata tavalist lõtvust, õlad on sirged ja rind ees nagu kukel, ning ekslevast rumalast naeratusest hoolimata ei võiks öelda — inetu pardipoeg. Ja Niina tajub tema imetlust, on uhke niihästi enda kui ka tema üle, ta käed liiguvad sujuvalt tasside kohal.

«Mul on üks tuttav,» alustas ta ruttamata ja veendunult kõnelust, «kirjastuse peatoimetaja. Ma räägin temaga, ta võtab Ljova alalisele tööle — kunstiliseks kujundajaks...»

«Aina luiskab! Aina luiskab!» katkestas Õigeusklik teda õhinal. «Mingit tuttavat tal ei ole.»

«On.» Niina hääli oli mõistatuslik ja unistav.

«Kui ongi, siis on seal meietalisi nagu kärkseid meepoti ümber. Aina luiskab!»

«Ja esimene, mis me sinuga ostame, on põrandavaip. Nii sugune suur, karvane, et jalad sisse vajuksid.»

«Aina luiskab! Muudkui luiskab, vanapoiss! Mingit vaipa me ei osta.»

Fjodor oleks tahtnud, et saks portselanist tass poleks olnud nihutatud mitte Õigeuskliku, vaid tema ette. Tal oli kahju endast ja oli kahju millegipärast ka õnnelikust Õigeusklikust, meel oli kurb... Ja kuidagi õdus oli sellest kurbusest.

Alistunult läks ta uuesti niiskesse õhe.

17

Ta tõmbas oma toa ukse lahti.

Vjatšeslavi kõrvalt tõusis püsti üsna kuivetu, pikajuukseline mehike, kes kandis lühikest pintsakut, lõuani kinni nõõbitud triibulist särki ja laiade säärttega saapaid.

«Sina?...»

Fjodor oli nagu põranda külge naelutatud. Tema ees seisis Savva Iljitš, kibrutas arglikult naeratades nagu ja pilgutab süüdlaslikult ning liigutatult silmi. Maal oli ta siiski paistnud kogukamana ja rässakamana, siin aga oli päris laps, ainult rauga näoga. Puhtakspeetud ja vist ron-

314

ga selgapandud triibuline särk, see iidne ehamugav pintsakuke ja need vanad rohmakad, punakaspruunide säärttega saapad. Matjoras oleks ta iseendast moemehena tundunud. Fjodoril tõmbus süda kokku selle vanaduse, vaeuse ja varjamatu kaitsetuse nägemisel.

Hõredad hallid juuksed olid püüdlikult soetatud, ja kortsukesed, kortsukesed — tuttavad, selgeksõpitud ja pooleldi unustatud.

«Sina?... Tere... Kuidas siis nõnda? Missugune tuul sind siia tõi?»

«Näe, võtsin kätte ja tulin...» Ta lõi käed hämmeldunult laiali, justkui paludes: andesta, kui võid.

«Me ootame sind juba ammu,» sõnas Vjatšeslav etteheitvalt. «Lõpuks ometi!»

«Näe, võtsin südame rindu... Et võib-olla suren varsti, et siis vähemalt olen tõelisi inimesi näinud.»

«Savva Iljitš on täitsa ära kurnatud. Kogu aeg pidas ust silmas.»

Fjodor polnud just sageli näinud Vjatšeslavi näol varjamatu headust ja osavõtlikkust. Nüüd aga vaatas Veetše Savva Iljitši lausa mingi heldinult argliku õrnusega.

«Vabanda, kuid kes võis teada, kes võis teada!»

«Mis sa nüüd, mis sa nüüd! Ma sain siin südame nii soojaks, et ei märganudki, kuidas aeg lendas. Me vestlesime Vjatšeslav Aleksejevitšiga... Oh issand! Säherduse rõõmu eest veel vabandusi kuulda... Mina pean vabandama, et sadasin teile sisse nagu väik selgest taevast. Elasin ja elasin tasapisi ning äkki kohkusin: aga kui ma suren ega näe kordagi teid kõiki? Ja nõnda siis...»

«Noh, veel kord...»

Nad kaelustasid. Fjodori käte all olid teravad, raugalikult haprad õlad. Savva Iljitš pöördus rutakalt kõrvale ja hupkas rätikusse, kuhu oli sõlm sisse tehtud.

«Võtame istet, vana. Isegi kostitada pole sind millegagi.»

«Oota, oota, mul on terve kohvritäis külakosti... Emalt sulle.» Ja Savva Iljitš hakkas nobedasti lauale laduma hallist jämedast jahust pirukaid — rõngassaiu, koogikesi, kringlikesi. «Linnakraam see muidugi pole, kus sellega — uhkelt me ei ela. Kuid oma kodust... Ema on vaeva näinud.»

Vjatšeslav hüppas jälle ebahariliku teenistusvalmidusega püsti:

315

«Toon kuuma vett... Fjodor, kui ma kauemaks jään, ärge ilma minuta alustage.»

Aga ta ei jäänud kauaks, oli kuskilt pudeli hankinud, valas endale ning Fjodorile, ja Savva Iljitšile õige veidi kruusipõhja, sest too ajas mõlema käega vastu.

Pärast viinalonksu hakkas Savva Iljitši kortsukeste sügavikku kogunema puna. Ta vaatas uduselt-rõõmsate silmadega kord Fjodorile, kord Vjatšeslavile otsa; paistis, nagu ei usuks ta, et see kõik toimub temaga ilmsi — et ta istub Moskvast, heas seltskonnas, temaga ollakse delikaatselt viisakad, tõstetakse ette parimad palad, isegi viina hangiti kokkusaamise tähistamiseks.

«Mina, Fedjuška, joon viina vist küll teist korda elus,» sõnas ta nõutult. «Esimene kord oli nelikümmend aastat tagasi, kui alles poisike olin, siis võtsin rumalast peast. Tahtsin ju ka täismehena paista.»

«Ja seda ajal, kui ümberringi juuakse ära järvetäied samagonni,» ei saanud Fjodor Vjatšeslavile ütlemata jätta.

«Pole viina joonud, pole eales tubakat suitsetanud ja, mis seal salata, ka naissoost olen alati eemale hoidnud. Ei võtnud naistki... Ka peenemaid toite pole söönud ega pehmel asemel maganud ja riides olen käinud viletsalt... Te ütlete: sihuke elu ei kõlba kuskile, pole kadestamisväärt. Aga ei, ma ei kurda... Kuule, Fedjuška, Platon Muhha on surnud.»

«See, kes silte maalid?»

«Seesama — puusepp, maaler, meister iga töö peale. Suri kolmekuningapäeval... Patt on halva sõnaga meenutada, kuid siiski elas ta igavalt, kopika pärast. Kogu elu püüdis pikka rublat, hoogude kaupa jõi ja prassis. Mitte elu, vaid uim, nõnda uimas ei näinud ta midagi. Ei olnud tal tõelisi rõõme, tõllerdas küll maailmas viiskümmend seitse aastat ära, maailma ennast aga ei märganud ja surigi joobnud peast. Hirm hakkab, kui sellele mõtled... Minu elu aga — e-ei, mitte midagi sellesarnast. Ma olen iga päev natuke purjus, ent mitte viinast, vaid rõõmust. Kui ärkad ilusal hommikul ja tuleb meelde, et ees on päev, terve päev, siis oled arutult õnnelik, et see päev pole veel alanud. Hüppad välja trepile, ja joonelt kohe põllule, sinna, kus rohi on justkui külmast kõrvetatud, kaste kellestki puutumata, sinu jaoks hoitud; kõnnid seda mööda, sinu taha aga jääb märg jälg, nõnda rohe-roheline, et näib, nagu voo-

laks see rohelus jõena. Siis aga tõuseb veel lõoke taeva kõrgustesse, päikesele kaenlasse... Sa hakkad lausa tui-kuma, lausa nutma rõõmust. Häbi ütelda, seisad nagu igavene loll ja pisarad voolavad... Näe, missugune elu. Kas Platon Muhha tundis sihukest? Siis aga istud kase-keste ette, sead paberi põlvedele, otsid värvid välja... Sina ja kaseke, — rohkem pole kedagi, mitte keegi ei solva sind, ei nimeta halva sõnaga. Sina ja kaseke, teie vahel aga tasane, puhtsüdamlik kõnelus. Ta oks on kõver ja ta räägib mulle: «Vaata hoolega, see pole lihtsalt niisama, sellel on oma mõte.» Ta räägib ja mina saan temast aru... Saan aru, lennult haaran mõtte, sügava mõtte. Siin olen ma omaenda kuningas Saalomon, minust targemat pole maailmas kedagi. Ja häbi ütelda, uhkus lämmatab... Iga päev säherdune õnn, iga päev — see pole naljaasi...»

Vjatšeslav oli kõneluse alguses tüki pirukat suu juurde tõstnud, oli tõstnud ja jäänudki poolele tee — käsi oli ohus seisatanud, pärani silmade pilk Savva Iljitši unistavatesse kortsukestesse kiindunud.

Fjodoril oli hinges kõik segi: Ivan Mõš, üksik ja haletsemisväärne purjus Štuka, tänaval sagivad inimesed, kes naelid üksteise külge klammerduvat ja ebaõdusas, niiskesse uppuvas linnas ringi jooksvat — ah, kõik see oli mõttetus, tühisuse laad. Ta oli unustanud kaste, mis rohu jaakülmaks muudab, oli unustanud kuskile «päikese kaenlasse» tõusvad lõokesed, oli unustanud selle, et ees on veel palju, palju alustamata päevi, oli unustanud, et elu — see on rõõm. Ah, armas Savva Iljitš, endiselt on sinu ees su hooliselt Fedka. Talle on tühi sekeldamine tähtsaks muutunud ja tema elu mürgitanud... Ja ometi põlastasin sind salamisi, vana filosoof, — pidasin andetuks, kohtlaseks, kalliks ainult vana sõpruse pärast... Ja Veetše istub nagu uimasekslöödu, ei saa pirukat suhu pista.

Ent Savva Iljitši vulisev kõne voolas edasi:

«Iga päev... Kuid elus tuli ju ette ka kordaminekuid, ja veel missuguseid! Tu-uli et-te! Kas see polnud kordaminek, Fedjuška, et sina mu teele sattusid? Oleksin võinud sind ka mitte kohata, lihtsalt mitte märgata — oleksin viivuks kokku puutunud ja teineteisest möödunud. Kõike tuleb ette. Aga ei... See oli õnn... Olen nõrk, vana ja küllap vist mitte kuigi andekas. Sina oled noor, sul on jõudu viie eest ja sinus istub kurivaim, deemon, midagi ebainimlikku. Usun sinusse! Usun nagu usklik! Sinust

saab suur maalikunstnik! Pimedad saavad nägijaiks, sa lööd ennast Platon Muhhadest läbi!...

Sõnade «usun nagu usklik» juures liigahtas Fjodoril hinges nukrus, hakkas kasvama, — vintske ja ahistav. «Usun nagu usklik», aga stuudios seisab praegu mõttetu lõuend, mida kellelegi vaja pole. «Usun nagu usklik», aga tema, Fjodor, on takerdunud kui ämblik pigisse ega tea, mil kombel välja rabelda.

«Suur maalikunstnik! Aga kes teda tagant õhutas? Mina!... Kas see polnud nii, kas oli see keegi teine, mitte Savva Iljitš Kotšnev? Mina — seda maha salata ei sa! Tähendab, ka minu nimele langeb osaks raasuke tänu. Pisinatuke suurest tänust. Kas pole see õnn? Kas pole see kingitus? Kui jumalat usuksin, ütleksin — issand olgu kiidetud!... Aga ma olen viletsaks jäänud... põduraks... Ja vahetevahel juhtub, et ei hooli enam maailmast ega millestki. Kui aga tuleb meelde, et sina olemas oled, sina — noor, terve, andekas, sina — minu haljas oksake, võsu kuivanud kännu küljest, siis muutub elu kohe helgemaks. Kui elaksin selle päevani, millal sina tugevaks oled saanud. Eh, kui ma vaid elaksin!...» Savva Iljitši silma des kustus sära, ta muutus nukraks: «Viletsaks olen jäänud — käsi ei tõuse pintsli võtma...»

Vjatšeslav hingas sügavasti välja läbi kokkupigistatud hammaste.

«Käsi ei tõuse pintsli võtma...» ja õnnetus, mis inimest on tabanud, paneb tahtmatult võpatama. Tal pole millegi üle rõõmustada, ta jääb ilma sellest, millele oli elanud, käsi ei tõuse pintsli võtma — jõuetus! Ja olgugi et see jõetus väheseid häirib — ei ilmu enam juurde ülearu siledaid maastikukesi kuusekeste ja kasekestega, vatiste pilvekestega, ükspuha, ikkagi on see parandamatu õnnetus!

Savva Iljitš vajus norgu ja vaikis.

Vjatšeslav tõusis, kõndis üle toa, peatus seina ääres ja deklameeris seina poole:

Püha tõde kui maailm ei tea,
teed ta juurde kui leida ei suuda,
kiitkem meeletut, seda, kes muudab
kuldseks uneks me päevaderea...

Ta pöördus ümber — häirituna, liikumatult sissepoole pöördunud pilguga, ja küsis:

«Kuid mis on püha tõde? Kuidas seda ära tunda?... Võib olla, et kuldne uni ja püha tõde on üks ja seesama? Ei leia kätte.» Ta vaikis pisut ja vastas siis iseendale vihaselt: «Kuldne uni... Uni ja tõde?... Tühi jutt!»

Magama heideti hommiku eel. Fjodoril ei tulnud und. Meenus Savva Iljitši pastoraal, mida oli lapsepõlves kuulnud.

Kaua, kaua maailmas ringi käia, leida endale maja. Ei, mitte toreda, kuid toredas kohas. Maja kõrgel kaldal, aknad jõe poole. Teispool jõge niidud, külakesed, kirikute tornid, sinavad metsad — Venemaa nagu peopesal! Tukivate külakeste kohal aga märatsevad loojangud. Ja vaikselt värahtab maailm esimestest päikesekiirtest. Püüa seda esimest kiirt, mine välja kastega, nuta õnnest, ära unusta paberit ja pintsleid kaasa võtta. Kaste kuivab ju pea, päikese katavad tumedad sügispilved varem või hiljem kinni, paberilehele aga jääb kuivamata kaste, närbumata värskus, tumestamata päike. Ja inimesed, kes on vaadanud sinu pilti, hakkavad nutma samasuguseid õnnepiisraid, tulvil eluimetlust...

Kunstniku Arkaadia, seal pole juttu jõuetusest ja viljatusest!

Kuldne uni! Ilmsi aga — hommikul seisad lõuendi ees, millest levib väherõõmustavat tööhigi lõhna. Palju on selliseid määratud lõuendeid, sinu oma pole teistest parem ega halvem, mõnele võib-olla koguni meeldib — oli ju direktor teda Ljova Slobodkole eeskujuks seadnud.

Uni ei tulnud, Fjodor vähkres küljelt küljele.

Suletud silmade ees püsis modell — lahtiste juustega pea, kellel õitseag juba möödas. Ta näis lihtne, saladuseta, tervenisti su pilkude all; kui teda oleks tänaaval kohatud, ei oleks kellelgi pähe tulnud talle järele vaadata. Ent ta kõvera oksaga kask, millest kõneles Savva Iljitš, pole ju midagi erilist ning temast möödutakse täieliku ükskõikusega. Modell ei kadunud suletud silmade eest... Halvaselt helesinine foon, helesinine kleit, kahvatu, närbumas nägu, — süütus kõrvuti argipäevaste pisipahedega. Ja huuled paksult pumatiga võõbatud, — nagu veritsev haav veretul näol...

Täna istub see neiu viimast seanssi, homme on uus modell. Vist nüüd oskaks ta teda juba maalida... Just nimelt trepil tulevad targad mõtted. Viimane seanss, sunni ennast magama — aeg on mööda lastud.

Kuid uni ei tulnud... Modell püsis silmade ees...

Ja Fjodor võttis südame rindu...

Püüdes mitte kolistada, tõusis ta voodist, tõmbas püksid jalga. Vjatšeslav hingas ühtlaselt, Ivan Mõši voodil magas konksutõmbunult Savva Iljitš, vana palitu pea alla pandud. Sealsamas seisis rasked saapad ning kuulasid teraselt vaikust oma laiade säärttega.

Nagu igal kunstiüliõpilasel, nii oli ka Fjodoril voodi all terve ladu: tolmused kartongid etüüdidega, raamidele pingutatud vanad lõuendid, rullikeeratud lõuendid, kast, mis oli täis kuiva kaseiinliimi pakke, värvi, kriiti, lahustipudeleid... Fjodor tiris välja raamitud lõuendi, kasti...

Savva Iljitš tõstis pead.

«Fedjuška, mis sa teed?»

«Maga, maga, Iljitš.»

«Kus nüüd mina. Magan nagu jumala linnuke. Mika sina ei maga?»

«Tahan lõuendit kruntida.»

«Pole justkui tööaeg — öö alles!»

«Hommikuks on tarvis.»

«Lohakas noormees oled, ma näen. Hommikuks on tarvis, kuid pole valmis tehtud.»

Savva Iljitš hakkas üles tõusma.

«Maga nüüd sina.»

«Tulen appi... Lohakas oled, kurvastad mind. Ei suhtu töösse tõsiselt.»

Kahekümne minuti pärast askeldasid nad kahekesi madalas keldriruumis, mille üliõpilased restorani järgi «Savoyks» olid nimetanud. Siin seisis kaks gaasipliiti ja massiivne kuumaveekatel. Siin keesis õhtuti kollektiivsete supptide kõrval, kuhu visati sisse kõik, mis oli söödavat käepärast, mitte väga isuäratavalt lõhnavad liimisevad. Öösiti korraldasid tüdrukud tihti siin barrikadeeritud ukse taga «pesupäevi», päeval aga valitses siin «kuniganna Tamara», range koristajatädi, kellel oli Gogoli Deržimorda nägu ja kes valvas kiivalt kuumaveekatla ning ilma erilise agaruseta puhtuse järele.

Fjodor posis vana kastruli kohal, kuhu oli veel jäänud

kuivanud krundi jäänuseid, ning pani selle siis tulele. Hakkas keema põrgulik, kurjakuulutavalt sinine lõga. Savva Iljitš silmitses seda nõiarohtu aukartlikult, vahetamata ohates.

«Hooletu oled... See hakkab sulle elus kaikkaid koda-raisse pilduma. Edu saavutavad need, kes end kokku võtavad — arvesta seda.»

Fjodorile meeldisid matt-valged lõuendid, need täitsid teda alati ärevusega, kiskusid enda poole. Praegu aga pidi lõuend olema sinine, ebatavaline nagu uue laulu algus.

Savva Iljitš ei kiitnud heaks:

«Veiderdad, häda sinuga.»

Lõuend kuivas ära selleks ajaks, kui poolenisti maa alla ulatuvate akende taga ähmases sulailma koiduvalguses hakkasid vilksatama esimeste möödujate jalad. Lõuend oli tõmbunud kuivaks — väheldane tükk äikese-eelset sina — see võtab hõlpsasti vastu heledaid toone ning summutab ja lahustab eneses tumedaid.

«Noh, aeg on astuma hakata,» ütles Fjodor koni kustutades.

Anuvalt ja süütundlikult talle silma vaadates palus Savva Iljitš:

«Võta mind instituuti kaasa... Kogu elu olen näha tahtnud... Ühe silmagagi... Kordki enne surma... Rohkem mul juhust ei tule, olen viletsaks jäänud.»

Fjodoril polnud täna tema jaoks mahti, ent kuidas võis sin keelduda!

Savva Iljitš hoidus aralt seina äärde. Ta oli jahmunud, hämmeldunud ja tujust ära. Ta oli stuudiosse sattunud halval ajal — modelli viimasel päeval, kõige viimasel. Kõigil olid tööd lõpetatud, kõik olid lahtiste juustega neist juba ammugi äärmiselt tüdinud. Ükski ei valmistanud tööle asuma — käidi molbertite vahel, koguneti tihedasse rühmadesse, vesteldi uuest ooperilavastusest, Fjodorovski uutest dekoratsioonidest, arutleti pikalt-laialt, kuidas kellelgi on õnnestunud, peeti abstraktseid vaidlusi koloriidist, tonaalsusest, kompositsioonist.

Savva Iljitš oli kogu elu olnud arvamisel, et kunstisse

tõsiselt suhtuda tähendab käsi rüppe panemata töötada. Studios aga tegeldi massiliselt üksnes lobisemisega — ta oli sattunud logelejate hulka. Usinasti töötas ainult üks — Ivan Mõš ei tõsta pead lõuendi kohalt enne, kui on kõlanud kell. Tema pärast ronis neiu poodiumile, tardus harjunult liikumatuks. Savva Iljitš oli jahmunud ja tujuust ära...

Näotus pintsakukeses, jalas ruskeks luitunud säärikud, liikus ta lõuendeid silmitsedes pelglikult ühest kohast teise, kartes seinast eemalduda. Ja lõpetatud portreed ei rõõmustanud teda, ta ei suutnud neisse süveneda, sellepärast oli ta nagu endiselt ärev ja tauniv.

Enamik üliõpilasi pidas teda uueks modelliks, kes on tulnud end tööle pakkuma ja uudishimulikult stuudiosse vahtima jäänud.

Niina Krassavina, Niina Hudjakova sõbratar, takseeris Savva Iljitši häbenemata pealaest jalatallani nagu kaupmees kaupa, ajas huuled põlglikult torru ning ütles, tundmata piinlikkust selle üle, et vanake ise seda kuuleb:

«Soojades toonides välja peetud, ainult juuksed on külmades... Midagi uudset pole osatud leida.»

Ilmus Valentin Veniaminovitš, märkas Savva Iljitši, küsis ülemuslikult:

«Kes teie niisugune olete? Mis teil siit tarvis on?»

Savva Iljitš kohmetus liikumatuks. Fjodor ruttas appi.

«Minu kooliaegne joonistusõpetaja. Tahab kordki elus kunstnikkude stuudiot näha.»

Valentin Veniaminovitš leebus otsekohe:

«Teie õpetaja? ... Joonistusõpetaja ... Vabandage. Jaa-jah, palun vaadake.»

Savva Iljitš ohkas kergendatult ning maali õppejõule järele vaadates ütles vaimustusega:

«Väga õiglane inimene, nagu näha.»

Fjodor võttis oma endise töö maha, heitis nurka, kinnitas molbertile sinise lõuendi.

Modelli viimane päev. Ivan Mõš nokitses tööd teha. Modell igavles — lõualuud kokku pigistatud, punaseks võõbatud huuled virildunud, pilk ähmane.

Jõude lobisevate üliõpilaste hulgas toimus äkki elavne mine. Fjodori sinine lõuend kutsus esile sensatsiooni. Sirutati kaela tema suunas, koguneti ritta tema selja taha — kiiret polnud kuhugi, miks mitte vahtida, kuidas Matjorin omapäratseb. Vahetevahel oskab ta uudishimu üles kütta.

Fjodor tegi kaua ettevalmistusi: hõõrus lõuendit õliga, pigistas värve paletile, uniseks jäänud neiut seejuures kogu aeg pingelise huviga silmitsedes.

Selja taga vahtivad kaaslased häirisid teda — ta tajus neid, mõtles nendele — võtaks tont neid kõiki!

Vedelasse värvi kastetud peenike pintsel liikus nobedasti mööda lõuendit, märkides kontuure: kallutatud pead, niga, allalangevaid juukseid... Ent selja taga vahiti ja see häiris...

«Noh, mis te kõõritate? Ootate tsirkusetrikki?»

«Ara haugu, lase aga käia. Me imetleme.»

Fjodor võttis laia pehme pintslit, kogus sellele kaua vajalikku värvi, katsetas paletil ning paiskas lõpuks pintslit järsult lõuendile — sellest sai kõige heledam koht, põsenukk. Äikeseliselt sinisele lõuendile — kriiskavalt ere, pisut kreemikas, soojatooniline laik...

Ja Fjodor unustas kõik. Unustas jõude vahtijad oma selja taga, unustas, et iga tema käeliigutust jälgisid kümned silmad.

«On hurma võitluspinges...» Võitlus oli hästi läbi mõeldud! Öösel, kui ta unetult vähkres, enne seda ööd, kui ta vastumeelseks muutunud lõuendit vaatles, hommiku eel, kui ta krunti lahustas, oli ta mõelnud sellest inimesest, kes istus tema ees. Neiu kahvatu nägu, ta ebaloomulikult heledad juuksed, paksult võõbatud huuled, kurtunud näo sargeline ovaal, arglikud põsenukid, mida lohkuvajunud põsed esile tõstsid, — sel hetkel armastas Fjodor seda neiut, sest neiu oli sundinud Fjodorit kõike unustama, jät nud varju kogu maailma!

... Sind üleni, su kammist lagipeas
su varvasteni välja teadsin peast
kui näitleja provintsist suurt Shakespeare'i
ja tänavail sind kordasin ma, pidamata piiri.

Fjodor on teda tundma õppinud, teab peast, raske on eksida — põsenukk ja langevad juuksed, madal, mitte kuigi avar laup ja hele ninajoon. Ette läbikaalutletud, ent mitte kaine võitlus. Kõigi piinade, kogu jõuetuse ja meeleheitte eest — pintslilööb pintslilöögi järel!

Ainult püsivust, ära ainult ülepeakaela torma, Fjodor. Siis pole aega isegi pintslit puhtaks pühkida, puhasta hoolikalt, et vana värv ei seguneks, ei muudaks puhast tooni

häguseks. Ära hooli ajast, mõtle hästi järele, nõiu paletil kohal. «On hurma võitluspingses!...»

Nähtamatuna, ootamatuna ning juhuslikuna nagu kingitus tärkas ennastunustav julgus. Mõnel teisel juhul ei oleks ta virutanud laugude alla seda barbaarset kollast, nüüd ei märganudki, kui paiskas, ja see muutus elavaks ihuks. Aga huuled! Aga huuled... Raske, hukutava punasega. Ja tumedate varjudega silmad. Ta kogus paletilt värvisodi, seda õlist värvisodi, mis pärast kõrvaldatakse...

Nüüd eemaldume, silmitseme kaugemalt. Silmitseme teraselt, kuid mitte armunud pilguga, vaid võõralt, pea-aegu vaenulikult... Ahaa! «Sind üleni, su kammist lagipeas...» Pisut langetatud laud, lihalikult aneemilised, nagu paistaks neist läbi lõuendi sina — lõuendi sina või neiu külm siniveri, — nende all lootusetult väsinud silmad, silmad, mis veekalkvel püsivad.

Lõuendil valmib inimene! Ei, mitte inimene, vaid tragöödia! Kes ütles, et kunst on vale? Picasso vist ütles! Kes veel? Pole tõi! Kunst on kirurgia! Halastamatult lahkab ning toob ta esile seda haiglast ja rikutut, mis inimloomust haavab. Kõigist arstidest on kirurgid kõige leppimatunud tõearmastajad.

Neiul aga, nagu selgub, on ilus kael, peenike, pikk, helesinine... Ja odavast pitsist kraeke... Ning terav kõhetu õlg kleidi all.

Kirurgid on kõige leppimatunud tõearmastajad.

Äkki kõlas tagantpoolt, Fjodori selja tagant hämmastunud hüüatus:

«Isakesed-kallikesed!»

Keegi ei hakanud naerma.

Savva Iljitš, kes seni oli häbelikult liikunud seinaveersi ja vaadelnud molbertitel olevaid juba lõpetatud töid, olles rabatud uudsusest ja lõhestatud vastukäivatest tunnetest, märkas lõpuks, et kõik üliõpilased tunglesid Fjodori ümber. Ta lähenes ja piilus peade vahelt...

Alles hiljuti oli ta näinud sinist lõuendit, puhast ja ilmetut. Sellest oli nüüd möödas umbes pool tundi, ja lõuendit ei olnud enam, oli kõhetu näoga tüdruk, kelle läbipaistvate laugude all uduselt virvendavais silmades võis aimata nälga, mitte tavalist nälga leivatüki järele, võib-olla ehk armastuse ja helluse järele, mida ta tundis vaid kuulduste põhjal... Kollased silmaalused, ebameeldivad huuled, vesinikülihapiendiga pleegitatud juuksed

ning kurku ahistav kahjutunne ja tihenevate äikesepilvede varane taust...

Savva Iljitš hüüatas, kõik vaikisid.

Fjodor eemaldus tööst, seisis kaua-kaua teraselt silmitsemas.

Kõik vaikisid...

Ja Fjodoril hakkas kõhe. Kas tõesti on tema selle teinud? Hävitavalt täpsed, otsustavad pintsililöögid. On see tema? Tema käsi? Ta oli mõelnud, modelli tundma õppinud, ettevõtmistusi teinud, kuid mitte seda polnud ta oodanud — see oli üllatus, ebatõenäolisus! Oli kujutlenud nii värvi kui vormi, ent mitte seda, mis juhtus.

«On hurma võitluspingses!...» Fjodori mehisus oli otsa lõppenud. Ta vaatas tööd ega uskunud oma silmi. Oli vahest ehk veel rohkem hämmastunud kui lihtsameelne Savva Iljitš. Tarvis oleks lõpetada, mõnigi asi pole veel lõpuni maalitud, ent Fjodor kartis pintsli tōsta — kui puudutab, rikub ära. Ei olnud enam vaimustust ega usku endasse — ta oli tühjaks ammutatud.

Fjodor kuivatas pintsliid kaltsu sisse ja ütles kurjalt:

«Küllalt!»

Selleks oli kulunud ligikaudu pool tundi — vaheajakella polnud veel helisenud.

Kõigist eemal, üsna lõuendi kohale kummardunult, mätsis Ivan Mõš oma pildile värvi juurde, ta ei liikunud paigastki.

Teised vabanesid vähehaaval tardumusest, kuid portreist pilgu eemaldamine ja Fjodori poole vaatamine nõudis igahelst pingutust. Ka Vjatšeslav seisis teiste seas, ta tõstis esimesena häält:

«Lapsed, kes ta on? Kes ta on, see kurjast vaimust vaevalu?»

Blabodko astus umbusklikult lõuendi juurde, otsekui tahaks seda nuusutada, ning vangutas pead:

«Mingi silmamoondu...»

Poodiumil aga niheles kannatamatult modell. Ta nägi oma õrrelt, kuidas üliõpilased vaikides seisis, kuulis Savva Iljitši hüüet. Teda oli vallanud uudishimu.

Kõlas vaheajakell. Ivan Mõš tõstis pea oma molberti kohalt, kuivatas asjalikult pintsliid ja viskas need lahtisesse maalikasti.

Modell hüppas põrandale, kohendas kleiti ja lähenes koketselt puusi hõõritades, näol valmisolek heldida kange-

lasteost. Ent niipea kui ta oli pilgu lõuendile heitnud, venis ta nagu pikaks, põsed kattusid nagu tolmukorraga ning ta hakkas haiglaselt silmi vidutama, nagu ootamatult heledasse valgusse sattudes.

Kõik vaikisid.

Ta seisis natuke aega, kogeles siis midagi kohmetunult ja suundus ukse poole, kuid puusi enam ei hõõritanud. Kõik saatsid teda pilguga.

Fjodor mõtles, et üksinda kodus ta meenutab oma portreed ja hakkab vist nutma.

Tema juurde astus Savva Iljitš. Õige pisut kahvatum kui muidu, iga kortsuke liikumatu, selgelt näha, kindel ja mõistatuslik. Pealael turritas lapselik juuksetukk, käed olid pinguldatult külgedel, selg sirge. Ta näis olevat keskendunud ja otsustav, nagu valmistuks teatama mõnda katastroofilist uudist — keegi on surnud, on alanud sõda või on paljastatud kuritegelik vandenõu.

«Aitäh kõige eest, Fedenka.»

«Mis nüüd, kas lähed ära?»

«Sõidan minema. Kohe lähen raudteejaama.»

«Kuidas nii? Kohe?... Mis juhtus?... Pidime ju minema koos Tretjakovkasse. Näitaksin Moskvat...»

«Ei taha midagi.»

«Löö või maha, mitte ei taipa.»

«Midagi ei taha, midagi pole enam vaja.»

«Mis siis lahti on?»

«Midagi paremat ma ikkagi ei näe. Tretjakovka, muuseumid, Moskva, — kuhjan pea igasugu prahti täis. Kuid see tuleb puhtana ära viia. Nägin imet... Pean seda meeles, kuni elan. Sul aga ei maksa solvuda ega keeltada... Ma tean, et sina praegu ära tulla ei saa, nii et lähen üksi... Kohe praegu — jaama, ostan pileti — ja koju... Ole mureta... Elupäevade lõpuni, niikaua kui elan... Oh, Fedenka...»

«Oota pisut. Ma küsin ennast vabaks. Vähemalt saadan sind, hullu.»

Keegi oli jõudnud uudise juba stuudiouksest välja viia. Veidi ettepoole vimmas, seisis Valentin Veniaminovitš tardunult Fjodori molberti ees, toetades proteesi terve käega.

Ümberringi aga häälekas, erutatud kõnelus, üliõpilased lauklesid rühmiti kõigis stuudio nurkades, elasid uuesti üle seda, mida olid näinud:

«Ei mingit ranget joonist, märkis vaid õige kergelt.»

«Visand. Seda ei saa lõpetatud tööks pidada.»

«Kui ei meeldi, mine Mõši juurde, temal on lõpetatud kuni kollideni ninas.»

Aga Valentin Veniaminovitšil oli jahikulli liikumatu profiil, rippuvajunud alahuul. Umbkaudu nelikümmend viis minutit tagasi oli ta siin studios olnud, näinud koguni, kuidas sinist lõuendit molbertile kinnitati. Nelikümmend viis minutit — see oli liiga lühike aeg tähtsa teo kordasaatmiseks. Selle aja jooksul jõudis tema, Valentin Veniaminovitš, vist käia vaid ühest stuudiost teise, jõudis vist anda ka mõnele esimese kursuse üliõpilasele mitte eriti keerukat nõu — leia modellil kõige heledam ja kõige tumedam koht.

Kõige heledam ja kõige tumedam — tonaalsuse majakaad. Esimese kursuse üliõpilane õuntega natüürmordi kohal... Argipäevad... Praegu aga — võttis kangeks. Ometi oli ta palju kogenud.

Fjodor ootas aupaklikult eemal.

Lõpuks ajas Valentin Veniaminovitš ennast sirgu, ohkas, silmitses tööd veel viivukese ja eemaldus, libistas pilgu üle arvul stuudio, otsides Fjodorit.

Fjodor astus tema juurde:

«Valentin Veniaminovitš, mul oleks vaja oma tuttavat saata...»

Valentin Veniaminovitš pani käe Fjodori õlale.

«Kas see on aga tõde?» küsis ta, viidates tööle. Ning vastas endale ise: «Tõde küll, ent mitte minu moodi.»

«Kuidas seda mõista — mitte teie moodi?» muutus Fjodor tähelepanelikuks. Ta oli ometi kiitust oodanud.

«Vaatasin praegu ja tabasin end sellelt, et kardan sind uskuda. Kardan... Ja mingil viisil koguni haavab mind sinu töö.»

«Mispärast siis?»

Valentin Veniaminovitš jäi vastuse võlgu ning vaatas kõrvale.

«Küllap vist sellepärast, miks stepikarjus, kes on harjunud tasast maad nägema, kardab uskuda, et maa on kerakujuline.»

«Veider... On see kiitus või laitus?»

«Kas sind tõesti nii väga erutab minu suust tulnud kiitus või laitus?»

«Veider.»

«Ma olen toosama pronksiaja karjus... Siit järeldus — sulle pole ma enam õpetaja, ei pane hindeid. Sa oled minust üle kasvanud. Võta seda kui õnnitlust.»

«Vahest peaksin siis instituudist lahkuma?»

«Meie kantseleiajastul läheb sulle arvatavasti tarvis paberit — lõpudiplomit. Selle nimel on mõistlikum nende seinte vahele jääda. Kuid mina pole sulle enam vajalik — midagi pole mul sulle õpetada.»

Valentin Veniaminovitš pöördus ringi ja tahtis ära minna.

«Mul on teile palve,» pidas Fjodor ta kinni.

«Kuulan.»

«Lubage mul täna puududa.»

«Meeleldi, kuid mis põhjusel?»

«Tarvis on tuttavat jaama saata.»

«Keda siis?»

«Te juba nägite teda. Minu kooliaegne joonistusõpetaja.»

«Joonistusõpetaja? Sinu? Jah, jah, nägin...» Valentin Veniaminovitši pilk muutus ootamatult pinevaks. Ta küsis vaikselt:

«Millal ta siia sõitis?»

«Alles eile.»

«Eile... Tema siis kuidagi ergutas sind?»

«Võib olla, et mingil viisil ergutas.»

«Jaa-jah, sa olid enne tema tulekut pisut loiuks muutunud... Kuule, tutvusta mind temaga.»

«Ta oleks õnnelik.»

Savva Iljitš oma hoolikalt lõuani kinninööbitud särgia, kaenla alt kitsas pintsakukeses ja kulunud pükstes, mis olid sätitud punakaspruunidesse säärikutesse, südantahistavalt üksildane ja mahajäetud, seisis kõheldes ukse kõrval. Liginevat Valentin Veniaminovitši silmates tõmbus ta päris kõssi, hakkas segaduses käsi peitma. Tema juurde tuleb õiglane inimene, selles oli tema, Savva Iljitš, üsna veendunud, ent ikkagi ülemus. Ülemusi aga kartis erruläinud joonistusõpetaja, Marfida-eide kompanjon, kõige enam maailmas.

Ent Valentin Veniaminovitši suure ninaga ja karmilt rippuva alahuulega näol oli imetlus ja aupaklikkus.

«Lubage, et ma surun teie kätt.»

Savva Iljitš heitis Fjodorile tagakiusatu abiotsiva pilgu — päästa, sõber!

«Valentin Veniaminovitš tahab sinuga tutvuda.»

«Olen rõõmus... ma... vabandage... ma...» ning vaikus, rõhutuna piinlikkusest.

Valentin Veniaminovitš võttis vanakese kortsulise, kivistu käe hellalt oma suurde pihku.

«Te võite oma õpilase üle uhke olla. Te mõistate, et see on õpetajale kõige suurem kiitus.»

«Mina?... Mis te nüüd ometi?... Mis õpetaja mina olen! Teie olete talle...»

«Täna ma veendusin, et ei vääri teid.»

«Mind?...» Savva Iljitš tõstis hirmuga silmad Fjodorile ja küsis summutatult: «Naerdakse?... Mispärast?... Ma pole ju midagi säärast... Tulin ainult vaatama...»

«Valentin Veniaminovitš räägib tõsiselt.»

Fjodor oleks tahtnud naerda ja nutta sugulaslikust haledustundest vanakese vastu.

«Tõsiselt?... sosistas Savva Iljitš peaaegu hääletult.

«Kas te tõesti arvate, et ma söandaksin naerda? Te ise ei teagi, kes te olete. Võin vaid öelda, ja uskuge mu sõnu, et austan teid. Sügavalt austan! Tema pärast...» Valentin Veniaminovitš osutas Fjodorile.

«Ja te mõtlete seda tõsiselt?...»

«Uskuge — tõsiselt.»

Savva Iljitš haaras mõlema käega instituudi maalimisõpetaja laia peo, raputas seda ning ta luitunud raugasilmadest veeresid pisarad üle uurdeliste põskede, jäädes kortaudesse peatuma.

«Täna!... Täna!... No mis see küll tähendab?... Oh, issand! Suur tänu!»

Valentin Veniaminovitši ripnev huul hakkas värisema:

«Halastage — miks?»

«Ma pole kunagi niisuguseid sõnu kuulnud... Niisuguseid... Ei, kus sellega... Mitte kelleltki... Te ütlesite esimesena, et austate. Minu üle on enamasti naerdud...»

Hämmeldunud ja kurvastatud Valentin Veniaminovitš pöördus Fjodori poole.

«Fjodor,» kõnetas ta vist esmakordselt teda mitte perekonnanimega, vaid eesnimega, «miks siis nõnda?...»

«Matjora,» andis Fjodor lühida seletuse.

«Kuidas?»

«Matjora külas on kakskümmend viis peret ja kõikides mõeldakse rohkem sõnnikust, sügiskünnist, mitte maalikunstist. Kes mõtleb maalikunstist, too on nõdra-meelne.»

«O-oo!...»

Valentin Veniaminovitš saatis Savva Iljitši ja Fjodori riidehoidu. Savva Iljitš oli juba niivõrd kodunenud, et talus mehiselt, kui Valentin Veniaminovitš oma ainsa käega küllalt osavalt talle igivana palitukest selga aitas.

«Nägemiseni. Kui Moskvasse juhtute, tulge jälle, olen alati rõõmus teid nähes.»

«Ei enam, kus seal... Ei juhtu. Noorusest peale kavatsesin, kuid näe, millal õnnestus. Nüüd on mul ainult üks tee — hauda. Tänu teile teie headuse eest. Suur tänu. Muidu oleksin surnud, nägemata head inimest, kuulmata head sõna.»

Ikka veel olid ilmad niisked. Päeval ei paistnud inimesed nii ruttavat kui öhtul. Autode voolust majaseinte ligi tõrjutud inimesed aina läksid, läksid, läksid jonnakalt. Nende kohal aga kõrgus kivine linn, udune ja mõtlik.

Niihästi Fjodor kui ka Savva Iljitš oleksid pidanud õnnelikud olema. Nii üks kui teine olid elanud üle sündmusi, missuguseid kummagi elus polnud varem ette tulnud. Fjodor polnud veel kordagi saavutanud sellist võitu. Ta teadis, et see saab instituudi legendiks, seda hakatakse aastast aastasse jutustama esimese kursuse üliõpilastele. Savva Iljitš polnud kunagi kogenud taolist lugupidamist enda vastu — Fjodori võitu tunnustati tema võiduks. Üksainus kord elus!

Ent Savva Iljitši heades kortsudes paistis vaikset nukurust ning ta ohkas aeg-ajalt.

«Fedja...» Ta hääli oli nõrk, vaevu kuuldav tänavamüra, luitunud silmade pilk suunatud kaugusse, ilma et oleks märganud vastutulijaid. «Ma ütlesin sulle eile, et olen elu hästi elanud. Uskusin ju seda. Praegu aga sain aru, kes ja mis ma olen. Pilbas veelombis. Kes on mind tõsiselt võtnud?... Siin aga surutakse kätt, räägitakse lugupidamisega. Kui ma oleksin noores eas söandanud rongi peale istuda... Mis mind kinni hoidis? Naine? Lapsed?... Mis sind kinni hoidis, vilets pobul? Missugusest

elust jäid ilma! Muinasjuttudes ei kuule, uneski ei näe seeaugust. Ee-eh, mis seal enam — pärast tarku palju. Mõnda on libisenud, tagasi enam ei too...» Ja äkki murduval kukehäälel: «Kas on maailmas sinust õnnelikumat inimest, Fedjuška! Ega vist!»

Kas ta on õnnelik?... Millest kahtlused?

«On hurma võitluspinges...» Selle oli ta läbi elanud, selle maik on tal teada. Aga äkki oli see juhus? Ta oli tundnud loomingulist ekstaasi. Kas see kordub kunagi? Mis ootab ees?

Beitse aastat tagasi oli sõduripluusiga poisike lebanud päikesest kuuma jääraaku ees, kaasas tühjad katelokid. Lebanud ja mõtelnud: mis mind ootab? Kas aeg liigub edasi või jääb seisma? Kas papli uduvill Matjora küla kohal, naer ja pisarad, kohtumised ja lahkuminekid, looming, suured linnad ja kauged maad, või — mitte midagi, ei ööd ega pimedust, isegi mitte tühjust, lihtsalt mitte midagi. Mis ootab ees? Tookord oli see hirmus küsimus olnud.

Praegu aga — ära teota pühadust. Sa lähed läbi linna, sind ei ümbritse mitte tulekahjude suits, vaid sulailma rõske hämarus, seinad toetuvad kindlalt usaldusväärsele maapinnale, — hädasõda ei ole, kuskilt ei varitse sind automaaditoru. Sinu aeg ei jää seisma enneagu, sa elad edasi!

Kõnnitee ääres aga külmetab raagus pärnapuu. Kui ta võiks hetkeks muutuda linnuks või metsloomaks, kelle veri on kuum, kui ta tajuks, et suudab lennata või joosta, näha kirevaid värve, tunda lõhnu, kogeda hirmu ja armuõnne, siis oleks puisesse liikumatusesse tagasipöördumine talle arvatavasti võrdne surmaga. Pärnapuu külmetab, ta raagus oksad on elutud, ta ootab kevadet, et avada pungad, lehtida ja õitseda, — temalegi pole tundmatud oma kasiinad rõõmud. Ent kes teda kadestaks?

Surm ei ähvarda sind, automaaditoru ei ripu su kohal, kuid küsimus, mis ootab ees, erutab ja hirmutab. Ta oli tunda saanud, et loominguline ekstaas on olemas. Ent kas see kordub? Äkki on ees puine liikumatus? Õudne.

Mööduvad inimesed, noored ja vanad, flegmaatiliselt loitud ja närviliselt toimekad, hästi rietatud ja kehvalt rietatud... Linna kõnniteed on nagu inimkollektsoon! Nende hulgas sammuvad kaks meest. Kumbki on omal viisil maitnud edu, mida ta pole sündimisest saadik tunda

saanud. Seljataga on värske õnn, — kulumata nagu reformijärgne rubla. Nad peaksid olema rõõmsad, naerma. Mis oleks veel loomulikum? Aga ei.

On see argus või küllastamatus? Hinge vaesus või üllas elujanu, mis rahu ei anna? Kas see on pidurdav või liikumanev jõud?

IV OSA

Rohkem kui pool 1952. aasta maikuust oli seljataga. Kord tundus, et kevad on juba oma aja ära elanud, siis aga ärkas ta uuesti ellu. Tema aeg näis möödas olevat päeval, kui päike kõrvetas ja inimesed varju otsides majaseinte lähedusse hoidusid. Uuesti ellu ärkas ta õhtute tontlikus hämaruses, enne esimeste laternate süttimist. Neil tundidel hakkas kivvi kammitsetud Moskva põiktänavatel levima niiske mulla ja äsja puhkenud pihkaste lehtede mörkjahõng.

Ja neil hetkedel hakkad igatsema külaelu ja loojanguid, mis hõõguvad madalal tumedate sakiliste metsade kohal ning mida ei varja pilgu eest rasked majaseinad. Ja tahtmatult vaatad jalge ette, loodad leida elavat, hallist kivist lämmatamata roheluselapikest.

Oli möödunud väsitav ja kasutu päev: Fjodor oli hommi-kust peale teenistust otsides mööda organisatsioone ringi jooksnud — hunti toidavad jalad. Ühes kesklinna kaupluses pakuti vaateakna kunstilist kujundamist — maali värste ja sinki, kujuta õitsengut. Üliõpilasena oleks ta meeldi ka sellega nõustunud, kuid praegu oli ta ju diplomeeritud kunstnik. Lähimõeldult küpsed revolutsioonilised kavatsused ja butafoorne sink! Väsitav päev, mis kulus tervenisti selleks, et homme kuidagiviisi ära elada. Homme aga on jälle niisamasugune päev samasuguse ülehommse nimel...

Fjodor sammus vaikselt põiktänaval, vaatas asfaldile jalge all, unistas puhtast, haljast kevadisest rohest.

Juhuslikult tõstis ta pea...

Ühe püügi avatud ukse kõrval toolil istus haige vanake — hoolitsevad omaksed olid toonud ta majast välja õhku saama. Lähelt soojale õhtule vaatamata oli ätt talvepalituse mähitud, ainult võbisemanevalt kiilas pea-

lagi oli katmata ning tema kortsudest uuristatud nägu väljendas majesteetlikku lahtiütlemist sellest maailmast, mis ei suutnud lahkumisele valmistuvat vanainimest enam millegagi hämmastada.

Vanake istus oma toolil ja temale lähenes kiirel sammul juhuslik mööduja. Seljale heidetud juuksed, püstakas väike lõug, kael kuidagi uhke, hirvelik, punane jakike ja väga kitsas, jalgu kammitsev punane seelik. Tema tipplivate kontsade alt vallandunud lõbus kõpsimine kandus üles hääletute korrusteni.

Ja Fjodor võpatas nagu löögist, higi tõusis talle laubale...

Tema!

Mitte enam nurgeline plikake, mitte enam endist ebamaist kergust, — tugevad, sitked jalad kandsid sihvakat, kitsapuusalist naist. Mitte kivist, vaid elus Nofretete — tähendab, et aeg muudab tedagi. Isegi too esimene Nofretete oli aja võimule alistunud: oli kasvanud, õitsele puhkenud, kuue lapse emaks saanud, siis vananenud...

Ta möödus nii lähedalt, et Fjodor tundis õhupuhangut ja kerget parfüümi hõngu.

Õeldakse, et paralleelsed sirged ristuvad lõpmatuses ikkagi. Kuid elu pole lõpmatu, kahe inimese teede ristumispunkt võib jääda hauakünka taha. Ning see, et nende teed ristusid, et Fjodor teda praegu kohtas, — see oli harukordselt õnnelik juhus, mis oleks võinud ära jääda.

See toimus... Ent mis sellest?

Ukse kõrval toolil palitusse mähkunud haige vanaaht ning kontsade rõõmus kõpsimine... Kõik oli igapäevane, kõik oli tavaline, linn ei olnudki hämmastuses, üksi Fjodor teadis saladust, et praegu eemaldus mööda põiktänavat aastasadade tagant elluärganud Nofretete.

Kohtumine oli toimunud. Aga Nofretete kaugenenes, ilma et oleks seda märganud...

Fjodor sammus talle järele...

Fjodorit polnud vallanud mitte argus, vaid jõuetus. Ta oli siinsamas — kümme sammu, sekund aega. Kui kerge oleks astuda neid kümmet sammu! Sekund aega — tema aga on otsinud, on jälitanud teda aastaid. Tõtta talle järele, teist juhust ei tule, tõtta järele, sunni ümber pöörduma, ütle talle otse välja kõige tõepärasem tõde: «Olen oodanud, otsinud sind palju aastaid, kui mitte kogu elu!» See on tõdede tõde, avastuste avastus!

Ent ta ei usu, ta nõrdib pahameelest: «Mis jultumus see siin? Mis teil tarvis on? Ma ei tunne teid!»

Kümme sammu — ja ületamatud mäed inimlikke tavasid, keelde, pedantseid viisakusnõudeid.

Seelikusse kammitsetud jalad kannavad eemale kuningaannalikkult kuklasse heidetud uhke pea. Fjodor järgneb talle end ohjeldades, ei jää maha ega saa kätte...

Peatu! Kuula mind ära!... Ei, Fjodor on talle juhuslik vastutulija. Kuid inimestel on sajandite vältel kujunenud tavaks — hoidu juhusliku vastutulija eest. Hoidu igaks juhaks, ta võib vaenlaseks osutuda! Haletsusväärne on munaugu, kui ta on sajandeid elanud säärases umbusalduses.

Ootamatult keeras naine võlvialusesse.

Fjodor seisis natuke, viivitas, riivas uksi ja valgustatud aknaid äraoleva pilguga ning astus siis isegi teadmata, mis pärast, ilma vähimagi lootuseta pikkamisi õuele.

Põiktänav oli vaikne ja tühi, ent õu, müüride vahele suletud pime Moskva õu haletsusväärset haljasala meenu-tava keskosaga, oli täis elu ja lärmi. Naerdes kihutasid ringi lapsed, uste ees peksid naised keelt, haljasalal pika laua taga istusid valendavate särkidega mehed ja kostis doominokivide klõbinat.

Ümberringi aga aknad, aknad, aknad, maast kuni taevani, lahti ja kinni, lambivarjudest oranžid, eredad ja valgustatud ning kardinateta, lihtsalt pimedad. Katuste mürdjoontele toetus taevast, mida õige pisut varjutas ohtune tumedus. Seal kustus üksik kahvatu täht, — mitte kellelegi vajalik selles monumentaalses inimpeas.

Ülerahvastatud maa, laste käratsemise, meeste bassihääle pahvatuste ja doominokivide tulistava klõbina kohal hõljus kuskilt kõrgelt lahtisest aknast väljapääsenud viiulihelid, teiselt poolt aga kostis täie võimsusega töötavast raadiost võidukalt võimukas teadustajahääl.

Hõda Koreas... «Külm sõda»... Meeletus... Tuumarelvastumine... Radioaktiivsuse oht... Oht inimkonnale... Mõlemapoolne oht... Hädaoht! Hädaoht! Hädaoht!... Hõnad sööstsid kitsas õues edasi-tagasi nagu malmkuulid, põrkasid kokku ja kargasid eemale ning ajasid üksteist taga arglikult põimused neisse melanhoolsed viiulihelid.

Malus elustus see, mis ammugi unustusehõlma oli vajunud. Hindetee masendavas stepis. Tranšeedesse kummulipaiskunud veokid. Lahja kisselli taoline koidu-

valgus. Selg pinguloleva sineli all... Ning viiulihelid, millest kurgus pitsitama hakkas ja hing pahupidi pöördus... Viiulihelid, mis oiates valla pääsesid rumeenlasest sõduri kaevikuelust parkunud käte vahelt. Surm, nälg ja tume tulevik — kõik taandusid hetkeks kuhugi kaugele...

Ja praegu — viiuli habras nutt ning malmrasked sõnad...

Vahetevahel matsid robinal kukkunud sõnade killud jahmunud õrna hääle enda alla. Ja siis tardus keha ootuses: noh! noh! ... Ja viiul murdiski läbi — ei täitnud õhku mitte nõrdimuse ega raevuga, vaid endiselt võitva õrnusega. Sellesse õrnusest ja nukrusest tulvil õhku aga pilluti aina ränkraskeid sõnu: sõda! meeletus! hädaoht!

Lapsed naersid, laudadel klõbisesid doominokivid... Inimesed elavad ja laste naer ei vaibu.

Kuhugi siia aga oli kadunud elluärganud Nofretete — kitsapuusaline naine punases villases kostüümis.

Keegi ei pööranud Fjodori ilmumisele tähelepanu, keegi ei märganud ka tema lahkumist.

2

Ligemale üksteist aastat tagasi olid katkised sandaalid plaksunud asfaldil: «Tere! Sina oled Moskva! Mina — Fjodor Matjorin.»

Ta oli harjunud selle linnaga, tundis teda, oli talle tänu võlgu, sest maailmas ei leidunud teist kohta, mis oleks Fjodorile olnud suuremaks kooliks, Moskvat oli võimatu lahutada tema eluloost.

Fjodor mäletas lapsepõlvest, kuidas neist paari maja kaugusel elav kolhoosi arveametnik, heasüdamlik ja vaikne Trofim Nikodimovitš aeg-ajalt mõistuse kaotas — ta kannatas ägedate skisofreeniahoogude all, nagu Fjodor nüüd teadis. Kõigest ühel korral oli Fjodor näinud teda haigena. Trofim istus kodus (haiglasse teda harilikult ei paigutatud, kardeti, et ravitakse «põhjalikult»), jalg üle põlve, pilk rahutult ekslev, selg pingutatult sirge, ja nõudis lapselikult kapriisses kiirkõnes:

«Andke tikke! Andke tikke! No kui palju kordi tuleb paluda: andke tikke!»

Tikud olid tema eest ära peidetud — võib maja põlema süüdata.

Tuttav nägu, käsn põsel, tuttav vene särk, millele olid kaunistuseks tikitud luitunud rukkililled, tuttav kuni viimase nõõbini, inimene aga hoopis teine...

Tuttavad olid ka Moskva väljakud, tema puisteed ja tänavad; linna ilme oli endine, ta ise aga teine.

Sellest alates, kui Fjodor instituudi lõpetas, oli harjumuspärane, koduseks saanud Moskva muutunud nagu võõraks maaks. Diplom anti kätte, õnnitleti ja... mine, kuhu saadid, — oled vabakunstnik. Minna pole aga mitte kusagi, pole korterit, pole ateljeed, tööd on palju, kuid mitte maalijast vabakunstnikule — ei ole kuhugi pead panna, pole kindel, kas saad homme kõhu täis süüa. Vabakunstnik — sinu suhtes ollakse vabad.

Samakordsel kohtumisel Moskva Nofretetega, kui nad äsja korterit remontisid, oli päästjaks osutunud Niina Hudjakova. Ja nüüdki mõtles Fjodor tundmatust õuest väljudes otsekohe temale.

Niina oli Õigeusklikust lahku läinud. See ei hämmastanud kedagi, Fjodorit kõige vähem. Õnnetuks nagu ka sarnarika ei saa jääda igavesti. Instituuti Õigeusklikku ei võetud, põhjused, mis olid ta teinud kunagi haletsemisväärses, püsisid edasi, kuid... aeg parandab kõik haavad — vaip jäi ostmata, kirjastuse peatoimetaja ei aidanud. Tuttavate abil leidis Õigeusklik töökoha ihtoloogainstituuti, joonistas kalu läbilõikes.

Niina heldimus omaenese ohvrimeelsusest oli talle endalegi tüütavaks muutunud.

Kunagi oli Fjodor, teadmata, mis endaga peale hakata, läinud vana üksikelamu pimedast trepist üles. Niina avas ukse...

Joodi teed, Fjodori ees oli saks portselanist tass...

Beesama tass oli nüüd jälle Fjodori ette asetatud.

«Anna mulle paberit,» palus ta Niinat.

Peas heitles viiul ikka veel malmraskete sõnadega, kostis laste naeru...

Ja mälestused ärkasid...

Bamasugune viiul laulis keset sõda, katkestades hetkeks vaevarikka rännaku...

Bunnitöölisega sarnanev habetunud näoga rumeenlane — vaenlase sinelis sõdur...

Ja valu — mitte enda pärast. Ja tänulikkusepisarad...

Kui suudaks viiuli häält lõuendil korrata. Korrata nõnda, et igaüht vapustaks avastus, mis on lihtne nagu sõna «armastus»: maailmas eksisteerib muudki peale vere, laipade, tulekahjude...

Fjodor kummardus paberi kohale. Jäme pliiats visandas kõrge teeperve, üles — kitsa taevariba, taeva taustale saabastes ja sääremähistes jalad tallamas rindeteed. Aii, teeperve nõlval, kaks sõdurit, kaks hiljutist vaenlast. Üks — noorem, surub vintpüssi enda vastu, teine — elatanud — küürutab viiuli kohal nagu sasitud ronk. Viiul ja sammuvad jalad tekitavad erilise rütmi. Vaevarikas pinevus noorema näol, viiuldaja ennastunustav poos, ülejäänud aga peab lahendama värv, taevast argliku koidupunaga, selle vastuhelk kiivril, viiuli poleeritud läige...

Võib saavutada, et lõuendil hakkab kõlama muusika...

Lõug käele toetatud, jälgis Niina pliiatsit. Lilleline hommikumantel liibus ta täidlasele rinnale ja längus õlgadele. Niina oli viimasel ajal tüsenenud, laiust juurde võtnud, temast levis tüki maa taha kutsuvat soojust, ta oli endist viisi häirimatult rahulik ja suursugune nagu moodunud aegadel, — näol tumm vaimustus Fjodori loomingu üle, ehkki paberilehel oli vaid hooletu visand, mitte pilt, vaid hieroglüüf, mis asjatundmatule midagi ei ütle.

Fjodor keeras seda käes, silmitses kõrvalt hindava pilguga:

«Ja võib saavutada. Võib, tont võtaks, kõrist kinni haarata!... Eh! Kui saaks unustada selle, et on tarvis süüa ja riietuda, — minna peitu, uppuda suurde töösse, teadmata midagi, kuulumata midagi! Homme aga tuleb mul vaateaknale sinki maalida...»

Niina surus õla Fjodorile lähemale, piilus talle silma:

«Fedja...»

«Mis on?» ärkas too, kiskudes end visandi küljest lahti.

«Fedja, kuidas sa ka ei keerleks, ikka pöördud sa minu juurde... Fedja, mõtle järele...»

«Mille üle?»

«Selle üle, et jääda siia... alaliseks...»

«Kõhumured meie lähenemisega kahjuks ei lähene...»

«Fedja, ma viskan oma maalimistöo nurka... Ma temast. Mul pole annet. Ma hakkan nii sulle kui endale leiba teenima. Hakkan töötama kui sunnitööline. Olen valmis kas või vargile minema... Sul ei tule millestki puudust. Sellest toast teeme toreda ateljee. Sa hakkad mu

silma all suurteoseid looma, sinust hakatakse varsti rääkima. Ja mina olen sinu üle uhke... Fedja, jää siia alaliseks... Praegu kohe, otsekohe.» Niina vahtis talle silma, aga ta vaikus. «Milleks keerutada, Fedja? Sa tuled ju tagasi, tuled ju!... Mõttele järele — kas mina polegi su saatust?... Ka mina olen palju kordi sinust mõelnud... Oigeusklik aga... Ma tormasin tema juurde, sest et tahtsin sind unustada. Ja mina keerlen sinu ümber. Jää siia.»

Fjodor vaikus. Ta uskus, et Niina kõneleb siiralt. Jah, esimestel päevadel sööstab ta südikalt tööd otsima, võib-olla leiabki, seab nende elu sisse, hakkab teda hoidma, kuid see on esimestel päevadel... Hiljem läheb õhin üle, kuulsuse ootamine muutub tüütavaks, algab argipäev. Fjodor saab juba varem aru, et temal, tugeval tervel mehel, pole õigust naise kaelas istuda. Niina armastab kas kangelasi või õnnetukesi. Ei, ta ei taha korrata Ljova Oigeuskliku saatust.

«Noh, Fedja, miks sa vaikid?»

Ja Fjodor vastas:

«Minu tee kunsti kõrgustesse läheb siis läbi sinu voodi?»

Niina õlad lõtvusid, kibrad näol süvenesid.

«Ma ei armasta... Milleks sa siis käid ringiratast, milleks sa tuled tagasi selle ukse taha?»

Fjodor ei vastanud. Kas ta armastab?... Kui annaks märku see, keda ta põiktänavas kohtas, Fjodor järgneks talle ükskõik kuhu, unustades Niina. Ja mitte ainult Niina. Üksainus märguanne — ja ta unustaks maalimata pildid, unustaks iseendagi, käigu põrgu suur kunst!

«Andesta, ma pean minema,» ütles ta.

«Jooksed ära? Kardad otsekohe olla?...»

«Niina, sul on õigus, ma vist ei peaks enam siia tulema. Kui olen väga üks, siis meenutan sind. Ja siis on mul sinuga hea.»

«Ja kui sa pole üks, siis sa mind ei meenuta?»

«Belles see asi ongi, Niina. Andesta, ma pean minema...»

Niina langetas pea kätele ja puhkes nutma. Tema ümber rippusid seintel raamitud lõuendid, tema viimased tööd — metsasalud, käänulised teerajad, Tarussa katused, seal oli Niina veetnud suve. Kõik oli maalitud imalates roosades toonides, kaalutletult laiade pintsliõmmetega — näivsed ponnistused rabada osavusega. Ta on andetu, eluks veel vähem kohanenud kui tema, Fjodor. Ja niisu-

gune kinnitab: vean sind välja. Kinnitab siiralt, pimesi usaldavalt, kuritegu oleks seda ära kasutada.

«Vabanda, Niina, ma ei tahtnud sind solvata...»

Ta pani käe uksele ja Niina hüppas püsti. Punetavate laugude vahel pisarast läikivad silmad, lokid sassis, hommikumantli kaeluses valge lõhnav nahk...

«Fedja... Jäägu pealegi nagu enne... Sa ei lähe ju päriselt ära? Sa tuled tagasi?»

Ja tal ei jätkunud mehisust öelda: «Ei tule!»

«Jah, jah, tulen... Rahune ometi.»

«Unustame selle, mis ma rääkisin. Sa tule ikka... Sina oled üksik ja mina samuti... Ma ainult kujutlen, et ma pole üksik.»

«Tulen, Niina,» ütles ta seekord siiralt.

Nad pole ju inimeste tähelepanust nii hellitatud, et teineteisest täiesti lahti öelda. Mõlemal oleks raske, kui nende vahele jääks kõvasti suletud uks.

«Tulen...»

Ta läks.

Läks võõraste inimeste juurde, ajutiste, ebamugavate seinte vahele. Niina juures oleks tal olnud parem ja soojem, kuid ta ei tahtnud seda kasutada.

Arbati lõpust pöörab ära Deneznoi põiktänav. Smolenski väljakule püstitatava kõrgehituse viimases tagahoovisopis asub maja. Oieti on neli maja ühe numbri all. Esiplaanil kahekorruseline üheperekonnaelamu kõrgete akendega alumisel korrusel — pealtnäha küllane, jõukas, pedantselt vanamoodne, karniise kaunistavate keerukate nikerdustega. Tema taga oli neljakorruseline hoone — nagu vana ja kasimatu plebei oma irvitava krohvikorraga. Kaugemal hoovis seisis viiekorruseline kivimaja. Selle kõrval veel üks väike elamu — seina laudvooderdis kõmmeldunud, mistõttu maja näis rasedana.

Pärast instituudiga hüvastijätmist oli Fjodor üürinud neljakorruselises majas kitsa toakese, kus oli voodi, köikuv lauake ja tool. Tema perenaisel Veera Gavrilovnal oli kolmetoaline omaette korter ja kolm last, kuid meest ei olnud. Muide — mees elas, ainult ei teatud, kus ta viibis.

Kunagi vist ei kao maailmast rändurid. Varem mindi

perekonna juurest pühadesse paikadesse, mõõdeti sauaga Venemaa lõputuid teid Troitse-Sergi kloostrist Koopakloostriini. Koopakloostrist Uus-Athoseni või siis läbi kogu Euroopa, lõunast Valge mereni, Solovetski kloostriini välja: «Andke ihutoidust jumala rändajale...»

Praegu on rändur oma ilmet muutnud. Veera Gavrilovna mees oli neljakümne viienda eluaastani töötanud kohusetruult sidejaoskonnas, läinud kella kaheksaks tööle, tulnud kella kuueks koju, purjus olnud ainult suurte pühade ajal ja ka siis mõõdukalt, naisega polnud skandaalitsenud sagedamini kui teised. Midagi polnud juhtunud — ei olnud ebameeldivusi tööl ega kodus, ei paistnud ka seelikutega sekeldusi olevat — ent ühel maipäeval võttis ta töölt lihtsalt lõpparve, istus hüvasti jätmata ringi, teelt aga kirjutas: «Tagasi ma ei tule...»

Veera Gavrilovna jooksis miilitsa vahet, andis avalduse kohtusse — laste eest peab ta ju ometi vastutama? Ja ühes nappide rahasaadetistega saabusid veelgi napimad teated: alguses oli mees töötanud kuskil Novosibirski kandis ehitusel, sealt sõitnud edasi Tšitaasse, siis lasknud end sahhalinile tööle värvata... Rahutu rändur ilma sauata, kes ei rända mitte mööda pühapaiku, vaid mööda taiga-ehitusi — rändurivaim on alles!

Tema vanas pesas Deneznoi põiktänaval, kärarikka Arbati lähedal käis aga lohakalt rietatud ja sugemata juustega naine sihitult ühest koristamata toast teise ja lapsi silmates karjus:

«Millega ma teid, päevavargaid, nüüd toidan? Missugustest krössidest? Magatas, raisk, ja jättis teid minu kaelal Ripute? Aga kui võtan kätte ja raputan maha. Elage, kuidas tahate!»

See oli Veera Gavrilovna ainus eneseavaldamise viis. Olejäänud aja vedeles ta pooleldi rietatult voodis, lehitse-des keskendunult mingit juhuslikult pihkusattunud raamatukest. Mõnikord läks ta trepist alla õue — pea kammitamata, võidunud hommikumantel selga tõmmatud, ja lobbis tundide kaupa naabrinaistega: ei hädaldanud ega riitunud, lihtsalt lõi aega surnuks, rääkides ilmast, turuhindadest ja kojamees Šarapist, kes mehkeldas einelauamööja Ljubkaga kolmeteistkümnendast korterist.

Mõni teine oleks tema asemel murest murdunud või parandamatuks joodikuks muutunud, — Veera Gavrilovna aga kuulus muretute natuuride hulka. Möödus esi-

mene jahmatus, esimene kohkumine. Veera Gavrilovna ei liigutanud sõrmegi — kõik laabus iseenesest. Iseenesest leidis kaasüüriline, iseenesest sai poeg Viktor elektrimonitööri õpilaseks, ka tütar — see oli kõige vanem — andis oma teenistusest üht-teist perekonnale, elu läks edasi. Ka Veera Gavrilovna valmistus tööle hakkama, kuid nähtavasti ootas, et seegi laabuks iseenesest.

«Fjodor Vassiljevitš,» pöördus ta Fjodori poole, «polikliiniku registratuuris näib olevat vaba koht. Mis te arvate, kas mul tasuks nõustuda?»

See kõlas sama veenvalt kui Manilovil: «Kas ei peaks ehitama silla Peterburini?»

Noorem poeg Saška oli üheksa-aastane. Ta oli kõhetu ja nigel, kavalate silmadega rohekal näol alaline kiuslikkus, nagu ootaks aina, et kellegagi juhtub midagi naljakalt ebameeldivat. Kodus meisterdas ta üksi olles alati kööginoaga midagi ja ümises sealjuures mõnusalt «Katjušat» või ootamatult ka vana ja unustatud «Põle ära, pird, oh põle...» Tal oli muusikalist kuulmist ja oli ka häält, see oli puhas ja eale mittevastavalt jõuline.

Hoovis oli ta sänikaelana tuntud. Tihtipeale ilmus miilitsavolinik ja teatas Veera Gavrilovnale süngelt:

«Teie poeg viskas viienda korteri lahtisest aknast kivi sisse ja purustas peegli. Siin on akt. Suvatsege tasuda peegli hind ja lisaks trahv.»

Veera Gavrilovna karjus Saška peale:

«Hauda saadad oma lihase ema!» Seejärel kuulutas resoluutselt: «Raha ei ole. Kirjutage üles.»

Üles kirjutada aga polnud midagi: vanad tekid, õhukesed vildistunud padjad ja pesemisest kulunud ning kaenlaalt rebenenud hommikumantel.

Saška jälgis tusast miilitsameest ning ta vagura süüdlaseilme taga võis aimata peenikest muiet. Miilitsamunder ei kohutanud teda kuigi palju.

Viktor oli viieteistkümnepäevane. Kiitsakas ja peene kondiga, õhukeste kokkusurutud huulte varjul sapine tigidus. Sageli karjus ta toorelt ema peale ning too õhkas: «Murdeiga.»

Kohe esimesel õhtul, kui Fjodor end uues kohas alles sisse seadis, ilmus Viktor ja küsis hoolimatult, vaenulikkusehelki silmaterade sügavusse peites:

«Milleks te siia tulite?»

«Kuskil peab elama.»

«Mis elu siin on!»

«Mille poolest see halb on?»

«Siin on ümberringi ainult lurjused.»

«Mina kaasa arvatud?»

«Ka mina, tõenäoliselt. Võib-olla tärkab tahtmine teid hõlpsel surnuks pussitada.»

Ta huuled tõmblesid, silmades oli lillakas helk, nii et Fjodor tahtmatult mõtles: «Poleks midagi imestada, loolust tal jätkub.»

Kord tõstis Fjodor üles foto, mille Viktor oli maha pillanud — nigerik mees nagu lakutud juustega.

«Mina oma?»

Viktor kahmas jõhkralt pildi, ta näkku valgus tihe puna.

«Minu! Mis see teisse puutub!»

See oli isa, keda oleks tulnud vihata, tema aga armastas.

Enne Viktor põlgas: alati salkus, laisk, ei tundnud naaberite ees piinlikkust oma määrdunud hommikumantli pärast, mõni ime, et isa ära jooksis, — kõik naeravad, näitavad näpuga, aga temal pole sellest sooja ega külma. Kuid oma väikese palga andis ta viimse kopikani emale, ei saanud osta uut särki ega kaelasidet, käis ringi narmendavate pükste ja isa viltusõtkutud saabastega, tundis end seetõttu kindlasti alaväärtuslikuna ning hoidus tüdrukute eemale. Ema kulutas pojalt saadud raha sedamaid kalli vorsti ja maiustuste peale, kõik see hävitati üheainsa söögikorraga, järgmisel päeval aga polnud majas leibagi. Nooruk liikus talle nii ebaõdusal pinnal äärmuseni üleskrüvituna nagu pingul pillikeel, mida puutuda on ohtlik — võib kiunatades katkeda.

Tütar Anja oli juba kahekümneaastane. Ta oli leidnud töökohta mingis asutuses, sai üheksasada viiskümme rubla kuus, mõnikord isegi tuhat. Püüdlikult terava näokesega, hallase pilguga, ujeda kõnnakuga, tasane nagu vari, — nii ilmub ja kaob ta või istub kuulmatult oma toakeses, kuhu Saškal pole lubatud sisse piiluda. Hommikuti läheb ta tööle — peaaegu moodsad kingad, kaproon-sukad, kellukeseline seelik, teistest mitte viletsam — kodus aga kannab nagu emagi vana katkist kleidinäru, mis on teda juba plikapõlvest teeninud, iga hetk näisid kõhetud rinnad igivana sitsi puruks rebestavat. Anja on perekonnale võõras, isegi ema ei salli teda. Anjat ei häiri

see põrmugi. Tundub, et ta on sellega koguni rahul — võib perekonnale vähem raha anda.

Saška ütles:

«Tal on hoiuraamat. Kui mehe leiab, siis jaotavad.»

Vahel harva külastab Anjat sõbratar Alla viieteistkümnendast korterist. Alla on silmatorkavalt ilus: sale kael, piimjas jume, käharad juuksed, mustad kulmud ja niisked mustad silmad. Kogu tema sihvakast täidlaste puusadega figuurist levib ahvatlevat laiskust ja kõnnak on tal õotsuv, laisalt peibutav: rahuliku kõrkusega talub ta meeste pilke. Tundub uskumatuna, et ta on kõigest kaheksateistkümnendaastane.

Jälle selgitas kõiketeadev Saška:

«Ta on lits.»

Selle eest sai ta Viktorilt õpetliku kõrvakiilu:

«Sina pole kohtumõistja, häbematu kutsikas!»

Kogu hoov teadis: Alla armastab üksnes Ljoškat, keda ümbruskonnas Lemeševiks või Lemešiks kutsutakse, ühtki teist ei lase ta endale ligi, ja pole veel teada, kas laseb Ljoškatki. Kuna ta aga temaga kord juba seotud on, siis tähendab, ta on lita — korralik tüdruk säärase poisiga ei mehkeldaks.

Ljoška Lemeš oli niihästi miilitsate kui ümbruskonna elanike hulgas tuntud kurjategijate atamanina. Kõneldi, et ta on olnud «märja loo» pärast kohtu all, kuid keerutanud end välja, saanud ainult aasta. Korralikud kodanikud möödusid temast pelgliku kaarega. Ikka tolknesid tema ümber sonimütsiga poisikesed. Öhtuti tuli ta põiktänavale viivasse võlvialusesse, kitarr käes, pabeross suunurka tõugatud, ja laulis julmi romansse:

Ja sina seisma hak-kad
kord surnu jalutsis,
batistist rätikuga
sa silmi pühid siis...

Kena välimusega päris tõmmu noormees, kellel aastaid nii kakskümmend kaks-kolm — lüüriline tenor. Ja tema oli see, kelle pärast oma uksest väljunud auväärsed perekonnaisad püüdsid võimalikult kiiresti hoovist läbi jõuda. Välisuksest põiktänavani oli Ljoška kuningriik.

Ent materiaalsed väärtused hoovis (hooned ise, mõistagi, välja arvatud) ei kuulu Ljoškale, vaid ühele üsna välja paistmatule elanikule — Arsenti Ivanovitš Zaštatnõile.

Tal on «Pobeda» ja «Pobedal» plekk-katusega garaaž, selle kõrval aga raske lukuga varustatud juurdeehitis. Peale selle on õuel tumeda rauamennikuga värvitud laudadest prügikast. See on kõikide jaoks. Muid materiaalseid väärtusi hoovis ei ole.

Umbes kesköö paiku hakkab rõkkama hoov kojanaise kisa. Madal ja massakas, lühikesed elevandijalad harkis, ajab ta oma sassis pea kuklasse ja pistab karjuma:

«Täkk! Naistekargutaja! Tule välja! Ma kisun sul silmad peast, häbitu! Head inimesed, ta magab praegu paksu maadamiiga! Hei, sina! Paks maadam! Näita ennast, nurjatu raibe! Ka-ardad!... Sa viimane lirva! Head inimesed! Kuulete! Minu kargutaja on paksu maadamiiga, kui oma naine alles elab!...»

Head inimesed kuulsid, vähkresid oma voodites, ei saanud uinuda, kuid vaikisid — polnud tahtmist vahele segada.

Juba esimestel päevadel pärast sellesse majja kolimist mõistis Fjodor: siin pole koht, kus võiks üle elada loominguilise vaimustuse puhanguid, mis kunstihindajatel tänuhikkusepisaraid esile kutsuksid. Kuid Veera Gavrilovna oli mitmesugustel ettekäanel võtnud tema toa eest üüri peaaegu et aastaks ette. Raha polnud, Fjodor elatas end patuga pooleks juhuslikest töötstest. Polnud raha, polnud ka aega, et lõuendit molbertile pingutada, — kõik päevad kulusid otsingutele: hunti toidavad jalad.

Algaja vabakunstnik, sa oled sõltuv isegi kahjutust ja vähesega leppivast Veera Gavrilovnast, keda keegi millegi ei pea. Kui sa tema meele järele pole, viskab ta su välja — see on tema õigus.

Kuu aega tagasi oli Fjodor õhtul koju tulles näinud, et Veera Gavrilovna toa uks on pärani ja kogu korter valgustatud.

Märgade, hoolikalt kammitud juustega Saška tuli Fjodorile vastu, puhask sark seljas.

«Meil on külaline,» teatas ta ja itsitas mürgiselt: «Peigmees...»

«Fjodor Vassiljevitš! Tulge siia, saage tuttavaks,» siristas Veera Gavrilovna oma toast.

Noor mees, ilma kaelata pea otse laiadele õlgadele asetatud — massiivse kehaehituse tõttu näis ta pisut nagu küürakana —, torkas oma mustade silmade pilgu Fjodori silmateradesse, langetas tütarlapseliku häbelikkusega oma lühikesed ripsmed, sirutas üsna tugeva peo:

«Miša.»

Anja istus voodil oma kõige elegantsemas sirelivärvi pluusis, plisseeritud seelik hoolikalt sirgu tõmmatud, kingakestes jalad tihedalt üksteise kõrval, — pilk härmatanud ja terav näoke ükskõikne, nagu magaks ta lahtiste silmadega.

Ka Veera Gavrilovna oli üles muktud, seljas oli tal küll puruvana, kuid puhas kleit.

Viktorit ei olnud.

Fjodori ilmumise järel tekkis piinlik vaikus, mis oli toas olnud arvatavasti ka juba enne tema tulekut.

«Ilm ei taha millegipärast kuidagi paraneda,» märkis Veera Gavrilovna.

«Jah, ei parane,» nõustus külaline.

«Raadio lubab selginemist.»

«Jah, kõike võib oodata.»

«Kuid möödunud aastal olid sel ajal vist palavad ilmad.»

«Jah, olid vist küll.»

Rääkinud nõnda umbes pool tunnikest, külaline tõusis.

«Täna meeldiva vestluse eest. Vabandage, on juba hilja.»

Tuli oma käekesega Veera Gavrilovna ja Fjodori juurde, ei jätnud vahele ka Sašat, austas igauhte puurivalt terava pilguga ning suundus siis taaruval sammul ukse poole, kandes õlgadele toetuvat, hoolikalt soetud lakkmusta pead.

Anja virgus, tormas saatma.

«Noh, kuidas oli, Fjodor Vassiljevitš?» osutas Veera Gavrilovna kinnilöödud uksele.

Fjodor kehtas õlgu.

«Silmavaade on tal kuidagi... Kavatses meile elama asuda. Andis mõista, et võtab kaks tuba — Anja ja teie oma.»

«Ah nõnda. Mul tuleb siis teist korterit otsida?»

«Ei-ei, ma ei lase! Millest ma elama hakkan? Teie makstate, nemad aga ei anna mulle kopikatki. Ei-ei, elage. Silmavaade on tal kuidagi... Oh, issand!»

Kuu aega tegi Miša järjest külaskäike, möödus uurivat pilku heites Fjodori toast, tervitas viisakalt pead kallulades, — pehme, käratu ja osav oma pisut karutaolises kohmakuses.

Viktor võpatas alati tema tulekul, tervitas kuivalt. Kord küsis ta Fjodorilt ootamatult:

«Ütelge, kas elus esineb armastust, või on see ainult raamatutes?»

Saška seletas Fjodorile:

«Vitka on kade, ta tahab ise abielluda. Ta armastab Alkat, rääkis talle koguni, jätku Lemeš maha. Alka vastas: «Kus mul tattnina!...»»

Kesköö oli möödas, kui Fjodor Niina juurest koju jõudis. Ent korteris ei magatud. Tärises õmblusmasin — see oli midagi uut, Veera Gavrilovna majapidamises masinat ei olnud.

Veera Gavrilovna pistis oma kammimata pea koridori ja teatas rõõmsalt:

«Meil on homme pulmad. Miša ja Anja käisid registreerimas!... Nüüd käib siin kibe töö, õmbleme uusi riideid, teeme vanu ümber... Teie ärge ka homme õhtul kuhugi minge. Palume väga. Veedate siis õhtu meiega koos... Ah, jaa, me võtsime teie toast lauakese ajutiselt siia. Homme, kui kõik läbi on, viime tagasi.»

Toa põrandal lebasid laualt mahatõstetud raamatud ja paberid. Ilma lauata tundus tuba harjumatult ruumikana ja ebamugavana. Seina taga tärises õmblusmasin.

Fjodorile meenus, et ta peab homme hommikul visandama eskiisi, kuidas kauplusevitriini dekoreerida. Ent lauda pole, ei saa ometi põlvedel töötada!

Vitriin, vorstid, sink, juustukerad, Niina juurde aga oli jäänud uue pildi eskiis. Ta oleks suuteline lõuendit viiuli häälega laulma panema... Selle pliiatsivisandi järgi tuleks hommikul teha värvidega uus eskiis.

Sel aastal lubatakse korraldada noorte kunstnikkude tööde näitus. Vjatšeslav lõpetab oma pilti, liigub kuuldus, et ka Ivan Mõš seipitseb midagi seks puhuks.

Tema, Fjodor, pole aga enam mitu kuud molberti taga seismud, pole teada, millal ta seda teha saab või kas üldse saab...

Homme peab ta paberile panema, kuidas gastronoomia inimesid sobivamalt vitriini paigutada. Kui sülitaks kõigele

sellele, võtaks käsile oma eskiisi? Ent nädala lõpuks pole siis taskus kümmet kopikatki...

Toolgi on toast välja viidud. Ja õhukese seina taga täris seb õmblusmasin...

5

Kokkulükatud lauad olid voodilinaadega kaetud.

Peigmees Miša oli uhiuues mustas ülikonnas, paberlat roos nõõpaugus: kaelasideme sõlm takistas lõuga alla vajumast, mistõttu peigmehe välimus oli koomiliselt suursugune.

Maalt oli kohale saabunud Miša ema, laia kondiga vana-eit, kongusninalisel näol asiaadiilme. Ta sättis end nurka istuma ja jäi tukkuma, ent aeg-ajalt ta laug kerkis ja nähtavale ilmus roheline silm — kõikemõistev, kainelt haakuva pilguga ning sugugi mitte unine. Hetk hiljem vajus kortsuline laug jälle uniselt kinni.

Ootamatu külalisena ilmus kohale ei keegi muu kui Ljoška Lemeš. Alla polnud tahtnud ilma temata pulma tulla.

Ljoška oli pidulikult riides: tumesinine bostonülikond, lumivalge triiksärk rõhutamas põskede ühtlast tõmmukust, millest kerge puna vaevu läbi tungis. Ta käitus tagasihoidlikult ja väärikalt, kandis laua taga džentelmenlikult hoolt kahel rindel — tõstis ette Veera Gavrilovnale ja punetavale Allale, kes oli niivõrd ilus, et kõik tundsid kohmetust ja mingit ähmast haletsust enda vastu.

Alla teisel käel istus Viktor, ees uus kaelaside ja seljas jätkatud käistega pintsakuke. Ta ei söönud peaaegu midagi, kartis hingata ega julgenud naabrinna poole vaadatagi. Kohe algul oli ta lonksu viina rüübanud, kõhima hakanud ning pisarateni punastanud.

Ljoška Lemeš oli seepeale sõbralikult tähendanud:

«Ära harjuta end selle mürgiga, mu poiss.»

Ja oma painduva käega õhus takti lüües oli ta hüüdnud: «Kibel!»

Anja oli peigmeest saamatult ninaga tonksanud.

Teistest sagedamini sähvatas Ljoška Lemeši poole peigmehe ema silm unise, poolsuletud lau alt.

«Kibel!»

Ljoška jõi, hakkas õhetama, tema enesevalitsus kadus

«Kallid kodanikud, kes te sellele peole olete kogunenud! Kallid kodanikud! Lubage mul kõnega esineda!»

Keegi talle luba ei andnud, kuid ta tõusis püsti — ladus, viisakas, ainult tõmmukad põsed hõõgusid joobnult ning peened, tihedad hambad välगतlesid üleolevalt armulikus haeratuses. Alla suuri silmi varjutas mahe niiskus.

«Kes te olete?» Ljoška osutas laia käeviipega kõikidele lauasistujatele. «Kes? Ärge pange pahaks — harilikud inimesed. Teiesuguseid on palju. Kas te suudate hinnata talenti, erakordset annet?... Pole vastavat taset. Teie hulgas leidub talente, vahest isegi geeniusi... Te ei pane tähelegi, vahvad töörühmajad? Kohe praegu ma demonstreerin neid. Saška! Hei, poju!... Teeme tsiviliseeritud elanikkonnale ninanipsu! Tõuse, vennike, ja tule siia, kui vanemad inimesed kutsuvad!...»

Välke Saška, kes oli enne pidusööki terve tunni kulutanud oma juuksesäbrude silumiseks laualt näpatud koore- või abil, lähenes loiuult, kahvatutel huultel muutumatult salakaval naeruvine.

«Saška! Sõber! Õnnetuskaaslane! Meid kumbagi siin ei tunnustata! T-teie! Kas näete inimest?! Eksemplar! Fööniksilind! Meid ei tunnustata! Too mu kitarr siia: «Kitarri ja mõõgaga ootan ma siin!» Sürpriis noorpaarile!... Vaikust! Mitte liigutada! Hetk pühale kunstile, siis võite oma viina edasi trimbata. Vaikust!»

Ljoška Lemeš võttis oma toolil maaliliselt ulja poosi, kitarr käes. Saška jäi ta kõrvale seisma.

«Mida te ootate, kallid kodanikud? Romanssi? Ahastuspurskeid? Pisaraid viinauimas? Ärge oodake! Romansse ei tule!... Saška! Rahvalaulu! Sajandite hämarusest, südamepõhjast! «Pirrukest!»

Saška muutus tõsiseks, kõhatas soliidset, kibrutas oma sinavpuhast laupa.

Ljoška alustas tolle mitte silmapilkselt avalduva, talitsetud valuga hääles, millega alustavad kõik, kes laulmise järele igatsust tunnevad ja laulult palju loodavad.

Tuul kas kallutab seal oksa,
saluke kas sahiseb...

Saška hakkas kaasa laulma. Tema hää, madalam ja kindlam, muutus kohe juhtivaks, sundis Ljoška tenorit õrnalt ja vigurdavalt põimuma enda ümber.

Ja mu süda kaebab, kaebab,
väriseb kui sügisleht...

Saška kallutatud laubale tekkisid kannatajakortsud. Ljoška kogu sarvkesta ulatuses laienenud silmist hoovab musta, venivat igatsust. Üks oli poisike, aga juba puudutatud linnatänavate kahjulikust mõjust, mitte eriti siras ja loomu poolest vaevalt hea; teine — kaltsakas, inimühiskonna heidik, vaht, mis varem või hiljem pealt ära riulatatakse ja minema visatakse. Mõlemad olid kasvanud selles kitsas hoovis kivimajade-vahelisel asfaldil. Kust oli neil pärit see üksiku talutare nukrus? Mida teadsid nemad pikadest pimedatest talveõhtutest lumehangedesse mattunud palkseinte vahel? Kust teadsid nemad, kuidas ulub tuul ja suitseb peerg — ainuke valgusallikas, ainuke sõber? Kust teadsid seda nemad, kui isegi Fjodor polnud seda läbi elanud? Fjodor, kes oli maal sündinud ja petrooleumilampi näinud, kuid pilakut mitte.

Salvas südant kurbus kõle
nagu mürgimadu soos.
Põle ära, pird, oh põle,
sinuga ma põlen koos...

Fjodorini võis see ulatuda vanaemade ja vanaisade kaudu, küla müstejuttude ja nendesamade lumehangede kaudu, mida tuisk veel praegugi palkseinte ümber kokku kuhjab. Nemad aga? ... Missuguse ime läbi räägivad tõtneel, kes ei tea?

Peigmehe ema, kongusninaline vanaeit, avas pooleldi oma kortsulise lau ja tema rohelises silmas polnud külma asjalikkust — seal oli hapukas naisehärdu.

Alla kartlikult Ljoška poole pööratud nägu oli uhke ja õnnelik. Aeg-ajalt vaatas ta kord ühele, kord teisele otsa ning ta suured, niiskelt sädelevad tumedad silmad kõrvetasid järgemööda kõiki väljakutsuva põlgusega: «Mis olete teie temaga võrreldes? Mis te kõik väärt olete?»

Viktor aga oli laua taga kumaras ning muljus kämbelaid põlvede vahel, kahvatu ja rusutud.

Ljoška jäi vaht, puudutas viimast korda kitarrikeeli — pooleldi oie, pooleldi ohe tõusis tuhmi lae poole. Saška laubal silenesid kannatajakortsud ja tema rasvaste, silendaks lakutud juustega kahvatu näoke muutus igavaks ja ilmetuks.

Kõik vaikisid ja vist kõigil oli kurb ja meeldiv, kuid samal ajal ebamugav, — oli liiga harjumatu, liiga ilus, et see oleks võinud kaua kesta.

Külalisest vanaeit sulges jälle unised laud, tema peigmehest poeg aga kohendas rinnal paberist roosi ja õhkas liptsevalt:

«Jaa-ah, talent.»

Ljoška hüppas püsti:

«Pea lõuad! Mats!»

«Ljošenka!» kallutas Alla end tema poole.

«Mida tema ka mõistab? Sõnnik! Ta toppigu suu nartsuga kinni ja ärgu krooksugu!»

«Eks ma öelnud...» pöördus Miša solvunult pruudi poole.

«Mida sa siis õige ütlesid? Sina, suitsev küünlajupp, ütlesid, et mind ei tohi lasta... Kuhu? Sellesse eba-intelligent-sesse seltskonda. Austatud kodanikud, ma löön tal jalamaid soengu segil!»

«Ljošenka!»

Mõrsja teraval varblasenäol ei olnud segadust ega hirmu, ainult tigidus.

«Sina pidid ta eest vastutama. Sa ju lubasid,» tegi ta jahmunud Allale etteheiteid. «Lakkus täis nagu tõbras ja hüüdis sigatseb.»

«Ljošenka, lähme siit ära, kullake.»

«T-tõbras? Sinu õnn, et ma džentelmen olen... Noh, aga sina, klanitud pea! Sina! Peiuke! Korda, mis su pruut ütles!... A-haa, v-vai-kid, jupats!»

«Ljošenka!»

«Suu kinni! Lähem ise ära!... Enne aga öeldagu mulle: olen ma talent või mitte? Ütelgu, kes mõistab... Hei, sina!» pöördus Ljoška ootamatult Fjodori poole. «Mis sina ütled? Ah? Vaikid, saapasäär! Ometi nägin su lõustast, et meeldis. On sul sõnast kahju? Missugune on see sõna, tina-silm?»

«Rämps oled,» ütles Fjodor. «Rikkusid laulu ära.»

«Korda. Ma kuulsin vist valesti.»

Fjodor tõusis püsti:

«Mine. Muidu viskan kraedpidi välja.»

Ljoška kainenenes, puuris huvitatult oma pilgu Fjodori silmateradesse.

«Ehe! Õiglusearmastaja.»

«Noh, kao siit rutem kui muidu.»

Fjodor oli Ljoškast pool pead pikem ja õlgadest laiem praegu kõrgus ta ähvardavalt tema kohal ning vaatas süngelt talle silmade vahele. Ja Ljoška õhkas:

«Imetlege, head inimesed... Väheste haridusega. Opa-tame su välja, linnuke. Sa ei tunne veel Ljoška Lemešit. Teda tunneb kogu Arbat.»

Alla tiris Ljoška käistpidi ukse juurde. Seal vaatas Ljoška tagasi:

«Meie väravast sa, vilets putukas, enam sisse ei pääse.»

Ümmargune silm paokil, jälgis peigmehe ema joobnud Ljoškat elutarga ükskõiksusega. Uks prantsatas kinni, silm sulgus.

Miša kohendas kaelasidet ja kuuerevääre, nagu oleks ta äsja tööpoolest kaklusest osa võtnud, ning tähendas mõjuka väarikusega:

«Närukael.»

Koridori trepilt kostis naisterahva hädakisa. Saška pani nagu püssikuul uksest välja.

Viktor tõusis — pikk, kõhetu ning kerjuslikult pidulik oma kortsunud pintsakukese ja kaelasidemega, mille sära oli alles niisama ere kui kaupluseleil.

Naisterahva kisa pörkas seinte vastu ja vaibus kuskil pööningul. Majas ümberringi valitses vaikus. Heledas valguses voodilinadega kaetud laudadel aga olid mustad taldrikud, pooltühjad pudelid, leivatükid, kausis segipööratud salatimass.

Saška lendas tuppa tagasi, teatas õhinal:

«Lemeš kolgib Alkat!»

Viktor sööstis oma kohalt minema. Veera Gavrilovna hüüatas:

«Kuhu nüüd? Hulluks läksid või?»

Uks prantsatas kinni, nõud laual klirisesid. Kisa vaikus.

«Ta tapab tema, lolli. Tapab!» oigas Veera Gavrilovna.

Fjodor tõusis laua tagant.

Trepikoja hämar valgus, krohvitud sein ruskete laikudega, — külm nagu keldris.

Selle seina vastu surus ennast Alla nagu sassis juustega ilmutus. Veidi madalamal, astmetel, käis rüsin. Viktor lamas kägarassetõmbunult all, nagu ja pea kätega kinni kaetud ja teravad küünarnukid kaitseks välja sirutatud.

Tema kohal trepiastmetel pildus Ljoška nagu tantsides oma läikivaks viksitud kingi, sihtides hoope Viktorile pähe.

Fjodor haaras Ljoškal kraest kinni. Ljoška oli kerge ja ohuke, liigutas ainult oma ahtaid õlgu, püüdes lahti lahelda. Kämblaga turjast hoides litsus Fjodor ta vastu seinale.

«Lööb su laiaks.»

«La-se lah-ti, raibe...»

Seljatagant klammerdusid Fjodori õlgadesse teravate küüntega väikesed käed:

«Lase lahti! Lase ta lahti! Mis sul tarvis on?»

Fjodor raputas käed maha ja paiskas Ljoška trepist alla. Astmed kolisesid, kingatallad välkusid.

«Loll oled,» ütles Fjodor Allale ja hakkas Viktorit üles aitamata.

Too oli valmis uuesti Ljoška peale sööstma, niipea kui jälle jalul oli, ent Fjodor hoidis tal ümbert kinni ja karjus Allale:

«Marss! Vii oma kallike minema! Ja rutem kui muidu!»

Ljoška roomas tükk aega põlvili trepimademel, otsides oma soni. Tõusis siis püsti, vaatas korraks üles Fjodori ja Viktori poole, ei ütelnud aga musta ega valget, vaid pööras ümber ja hakkas alla minema. Kartlikult järgnes talle Alla, ühe käega vastu seina toetudes.

Fjodor müksas Viktorit, ajas ta trepist üles.

«Mine, rüütel!»

Korratu välimusega ja seljal tolkneva kaelasidemega Viktor langes toas voodile, peitis näo patja ning hakkas vappuma hääletust nuuksumisest. Veera Gavrilovna torises murelikult:

«Nüüd sa hoovist enam läbi ei pääse... Sõida või minema... Tappa võivad, mis muud...»

Fjodori oli ta täiesti unustanud, talle ei tulnud pähegi, et ka Fjodoril pole nüüd hoovist läbipääsu, et ka teda võidakse kergesti tappa.

Peigmehe ema aitas minial lauda koristada, tõstis järgemööda iga tassi silmade juurde, takseeris seda seest ja väljast, muigutas paljutähendavalt huuli. Anja nagu oli ükskõikne ja väsinud.

Saška lamas üsna vagurakesena teki all.

Ja kuue mahavõtnud peigmees Miša seisis peegli ees pimestavalt valges krudisevas triiksärgis, keerutas ennast

siia-sinna ning silmitses arvustavalt oma puhtaksraseeritud füsiognoomiat.

«Hoovist läbi ei pääse. Mis nendel — võivad ka noaga...»

Viktor nuttis.

6

Hommikul väravast väljudes silmas Fjodor Ljoškat. Too näperdas kitarrikeeli, veeretask hammas vahel kummi.

Ja sina seisma hakkad
kord surnu jalutsis —
batistist rätikuga
sa silmi pühid siis...

Sealsamas tõlledas üks tema poistest — kiitsakas ja lõdva kehaga, pisitilluke sonimüts peanupu otsas, peenikesel kaelal liikuv terav kõrisõlm. Läbi tubakasuitsu sihtisid mõlemad Fjodorit hindavate pilkudega, kuid ei teinud häält. Kaks ühe vastu — see on riskantne, võib siniste muhkudega lõppeda. Õhtul aga koguneb sellesse võlvialusesse kõva kamp, siis hoia alt, muutuvad vahvaks.

Kas meenub, meenub sul,
mu üliväärtuslik,
teerada kitsuke ja soome puss...

Praegu tundus uskumatuna, et kunagi olid olnud nii õnnelikud ajad, et Moskvast oli kitsas üliõpilastuba, kus seisis ka Fjodori voodi. Vjatšeslav oli samuti vahetevahel õhtuti naela otsast kitarri võtnud ja laulnud, kuid mitte surnust ja soome pussist:

Nii must nagu süda, mis rinnas türannil...

Õigeusklik aga oli nutnud taga kirikute sibulkupleid ja Andrei Rubljovi meistikätt.

Nad olid Ivan Mõšši pidanud lurjuseks, kellele võrdset ei leidu. Ivan Mõš aga oli selle Ljoška Lemešiga võrreldes õilsuse kehastus, ülipuhta südameetunnistusega inimene.

Nende toas elavad nüüd teised, Fjodori seltsimehed on paljumiljonilises Moskvast silmist kadunud.

Vjatšeslav oli õnnetähe all sündinud: üks Moskva kunstnik, tema isa vana sõber, oli lubanud tal oma ateljeed kasutada.

Vjatšeslav oli Fjodorile praegu ainus niidike, mis teda õnneliku üliõpilaspõlvega sidus. Niipea kui see katkeb, hakkab Moskvast ringi jooksva üksildane inimene, kes aina unistab tõeliseks kunstnikuks saamisest. Tema edusammudest tehakse instituudis mõne aja vältel veel juttu, siis aga ununeb kõik ja kellelgi ei tule pähe huvi tunda, kuhu on kadunud see legendaarne noormees, kes maaliskunagi üheainsa seansiga «Neiu sinises».

Kuni on elus Vjatšeslav, pole Fjodor üksildane ja Moskva ei tundu võõrana. Vjatšeslavile võib igal ajal helistada, võib igal ajal tema juurde minna ja südant kerendada, meenutada, et maailmas ei eksisteeri mitte ainult Ljoška Lemešid, Veera Gavrilovnad ja kojanaised, kes õhtuti tumedate akende poole paiskavad needusi paksule ürvale. Ilma Vjatšeslavita oleks Fjodor vist inimpelguriks muutunud.

Päeva teisel poolel läks Fjodor Vjatšeslavi juurde.

Õlivärvi lõhn, riietesse sööbinud, ammune, mittetüütav — igapäevase õilsa töö lõhn, millest Fjodor võis praegu ainult unistada.

Kerget tennissärki ja vanu suusapükse kandev Vjatšeslav, pisut kõhnemaks muutunud, teravnenud lõua ja aukuvajunud silmadega, patsutas Fjodorile rõõmsalt seljale:

«Sa tulid väga parajal ajal, hulkur. Tabasid otse õuna! Oletame, et mul on täna pidupäev...»

«Loodan, et mitte pulmad. Niisugustest pidustustest olen kõrini...»

«Haa! Isiklik elu on püha kunsti teenistusse antud. Viimasel ajal pole ma lubanud endale isegi mitte kergeid sekkusi. Kogu jõud tegudeks, ja ainult tegudeks! Ja siin ongi tasu kombelise elu eest: täna hommikul, Fedka, panin ma pildi alla oma allkirja!... Kõik! Punkt! Võtsin ta maha, et ma temast ära ei tüdineks.»

«Pilt? ... Lõpetatud? ... Noh, mis muud — näita siia.»

Vjatšeslav asetas tooli keset tuba.

«Esimenele vaatajale ja esimesele kriitikule — troonkummardusega. Istu!»

Ja ise sööstis molbertit välja tirima.

Fjodor oli näinud ta tööd ainult üsna alguses, kui olid visandatud figuurid, kergelt antud foon.

«Ma panin talle nimeks: «Mida arvavad meist inimesed?»».

Keskmise suurusega, peaaegu nelinurkne lõuend. Jõe kallal, kauguses valendamas eemalduv aurik. Rohule laotatud pintsakul istub naisterahvas, tema kõrval mees. Kumbki neist pole enam noor ega ilus, vaid elus nii mõndagi näinud. Mehel on keskpäraselt jõuline nägu ja paljaksminev pealagi. Ta vaatab naisele otsa ja ta pilk on selgusetu; selles on niihästi karmi mehelikku nõudlikkust kui ka summutatud argust, kangekaelsust ja kitsikust. Naisterahva käsi surub huultele kägardatud taskurätti — sõrmed on tööst karedad. Pilk on maas, hämmeldunud ja samaaegselt keskendunud, lootusetu ja nagu midagi otsiv.

Kui hilja nad teineteist kohtasid! Kohtasid ja mõistsid, et ei suuda lahus elada, oli saabunud hiline, liiga hiline, võib-olla esimene ja viimane armastus nende elus. Silani oli kumbki neist kellegagi kohtunud, kurameerinud ja sallinud kurameerimist, abiellunud, lapsi saanud ja nende eest ausalt hoolitsenud. Ja lapsed vist ootavad praegu kodus. Nemad aga on siia, kõrvalisse kohta, üksindusse tõmbunud, et otsustada — kuidas neil tuleks olla? Mees nõuab kõheldes vastust. Kõheldes! Naine vaikib, vaatab maha. «Mida arvavad meist inimesed?» Inimesed pole üksnes kõrvalised, tarbetult askeldavad, vaid ka need, kes on lähedased, kallid... Mida ütleb ühtede laste ema ja teiste laste isa? Mida ütleavad lapsed ise?... Mees ootab vastust. Vastust ei ole.

«Noh!...» pressis Vjatšeslav õhku neelatades. «Anna halastamatult pihta.»

«Oota natuke, Veetše. Lase peeneks närida.»

Ja Veetše vaikis arglikult, tammudes lõuendi juures jalalt jalale.

Meest lõuendil on kujutatud kannatamatuna, äkilises pöördes, tugev kael pingutatud. Naisel aga on õlg tahtjõuetult longu vajunud... Mitte enam noores kummargil kehas avaldub jõuetus, kuid näol jõuetust ei ole. Ta on kannatamatust mehest targem, tunnetab temast paremini tragöödiat selles äraneetud küsimuses: «Mida arvavad meist inimesed?» Inimesed on sinuga ühte kasvanud, nende elu on sinu omaga läbi põimunud, igasugune suhete katkestamine põhjustaks veritseva haava. Ja haav võib olla

surmav... Mees ootab temalt vastust. Hingepõhjas usub ta naise elutarkusse.

Fjodor vaatas ja oli hämmastuses — täpne, peen, mõtterikas. Kuid... Kuid midagi tundus talle vajaka olevat. Nagu kogenud kütt teeb vilunud silmaga kindlaks, et metsalagendikul on viibinud uluk, nii oli ta ilmekate, almatorkavate ja vaevu tabatavate tunnuste järgi ära tuginud nende loo, hakanud seda uskuma, kuid uskudes pidi kaasa tundma. Lugu on iseenesest tõepärane ja liigutav. Kuid täiuslikkusest jääb midagi veel puudu... Fjodor on informeeritud — figuurid lõuendil on tema jaoks muutunud inimesteks, kellel on oma elulugu... Mis veel? Mida sa veel tahad?...

Jälle ei pidanud Vjatšeslav vastu:

«No ütle ometi! Ära piina...»

«Hästi, Veetše.»

«Ilma vigurdamata?»

«Ilma...»

«Noh, mägi vajus õlgadelt.»

«Ma mõtlen selle üle veel edasi. Võib-olla mõtlen midagi välja. Mul oleks nagu tahtmine midagi leida, midagi vajalikku, mis on kahe silma vahele jäänud.»

«Noh, esialgu jätkub mulle sinu «hästist»...» Ja Vjatšeslav sirutas rusikad lae poole: «Issand! Issand! Önnista kõiki, kes klidavad, tee nad väga õnnelikuks ja edukaks! Kiituseel on võlujõud, kas sa mõistad seda, issand, sa kiitusega hellitatud vana lollpea? Selle mõjul kasvavad tiivad, paisuvad musklid nagu Heraklesel! Praegu ei karda ma kedagi, hetk tagasi aga värisesin nagu hiirepöög... Aitäh sulle, Fedka, sinu «hästi» eest. Aitäh!... Nüüd joome. Mitte pildi lõpetamise puhul, e-ei, ma olen ebausklikuks muutunud. Lihtsalt kohtumise puhul. Mul on pudel konjaki ära peidetud — kolme tärnikesega nagu rindemehe pagun!»

Laud oli ateljee peremehe pabereid täis kuhjatud, pudel pandi toolile, paletil lõigati lahti batoonsai, Vjatšeslav pesi puhtaks akvarellvärvist pruunikalt hāgused klaasid, ajalehel lebasid üksteise kõrval õhukesed singivillud. Armas, mitte enam nii väga kauge üliõpilaspõlv oli tagasi pöördunud.

«Kas sa õigeusklikku pole kohanud?» küsis Fjodor.

«Ei anna endast elumärki. Poole kõrvaga kuulsin, et ta olevat kalakesed hüljanud ja maalivat kuskil meditsiini-

plakateid: «Puhtus on tervise pant!». Noh, aga kuidas sina elad? ...»

«Mis Ljova Slobodko teeb?»

«Ljova maalib filosoofilist pilti: «Olemine ja teadvus». Must püramiid, sellest kasvavad välja rohelised karvad. Kurat teab mis! «Olemine ja teadvus»... Teadvusega olid tal alati lood räbalad... Kuidas sul praegu läheb? ...»

«Teadvusega? ... Aga olemisega? ... Kuulsin, ta olevat abiellunud.»

«Ka olemisega on Ljovkal kehvasti. Abiellus nagu väik ja pauk. Naine vist õige varsti sünnitab. Geeniusse õigusega peab Ljova igapäevase leiva teenimist muidugi alandavaks, kujutab musti püramiide filosoofilisest aspektist. Rase naine toidab puhta kunsti jüngrit oma palgast, see aga, nagu isegi võid arvata, pole ministri oma... Noh, sa jutusta endast.»

«Aga Mõš Ilma Peenendusmärgita? ...»

«Kes teda teab — on elus, pakatab tervisest nagu ennegi, sattusin kord temaga silm silma vastu, tikkus kätt andma, sindrinahk... Kuradile! Sa kõnele endast: kuidas elu läheb?»

«Kuidas elu läheb? ...» kordas Fjodor. «Kas sul, sõber, hästi pikka nuga ei ole?»

«Säh sulle! ... Nuga ei ole, kuid nõõri leidub, kui soovid, ja konksugi näitan kätte.»

«Muide — nuga on ohtlik asi. Paremini oleks kaalupomm nõõri otsas.»

«Sul on veidrusi, pole varem märganud.»

«Kohanen olukorraga.»

«Nimelt?»

«Selleks, et majja pääseda, pean valvetõkkest läbi murdma, neid on umbes pool tosinat ülekäte läinud poisinolki. Nad ei oota mind väravas mitte just mimoosikimpudega.»

«Ah nõnda... Ma tulen sinuga ühes.»

«Ei.»

«Mispärast?»

«Kahel põhjusel: alaliseks ihukaitsjaks ma sind võtta ei saa, ja vaevalt sa tõhusalt aitaksidki; peale selle on mul tarvis nendele kutsikatele tõestada, et ma üksinda ei karda. Siis hakkavad kummardades läbi laskma.»

«See veel puuduks, et sind, kriminaalkuriteo pärast, pokri pistetaks.»

«Kas ma siis koju pääsema ei peagi?»

«Aga mis siis teha?»

«Tuleb muretseda relv — huligaanide käsinui.»

«Sellest majast niisugust unikaalset asja ei leia... Kuigi... Kuskil siin ma nägin seatinast kuju — sihukest kompaktsed büstikest.»

«Ja selle külge tükike vastupidavat nõõri.»

«Seda varandust on siin rohkem kui tarvis. Kuid sellegipoolest ma natuke kardan sinu pärast.»

«Hee, ma olen vana rebane, hullemastki on terve nahaga välja tulnud. Viis kuritegelikku hoovipeni väravas — kui ühele plaksu ära paned, lasevad teised sabad sargu. Anna siia oma büst!»

Vjatšeslav hakkas süngel ilmel tuhnima kapis.

«Siin...» ütles ta, ulatades Fjodorile tillukese büsti, mis tavaliselt kaunistavad monumentaalseid tindipoti-garnituure. «Napoleon. Kõige sobivam isiksus agressiooni teostamiseks... Miks nad sinuga siis rahul ei ole?»

«Viskasin nende tättinast atamani trepist alla. Loodan, et omanik ei pahanda, kui me selle mõõduka kunstiteose rekvireerime, et vajalikku kasvatustööd teostada.»

«Sa helista mulle homme... Vahest aga peaksin siiski sinuga ühes tulema?»

«Ei, misjaoks. Ei tohi neile anda põhjust arvata, et kardan. Siis mul igatahes enam elu ei ole. Anna tugevat nõõri, paneme sellele tublile mehele silmuse kaela... Noh, hüva...» Fjodor mähkis nõõri ümber peopesa, viibutas tinast Napoleoni. «Niisugune on minu elu.»

«Vastus on paljuütleb.» Rõõmutult jälgis Vjatšeslav kõikevat Napoleoni, mis otsekohe muutus teravnurkade ja nürinurkade kogumikuks: teravnurgad kolmnurksel kübaral, nürinurgad alusel. «Sa käi selle kunstiteosega siiski võimalikult ettevaatlikult ümber.»

«Püüan.»

Fjodor jättis hüvasti.

Ohtupäike oli laskunud katuste kohale. Ja nagu alati öhtu eel valitses linnas pöörane elevus: kõnniteedel rahvast murdu nagu turul, trollibussipeatustes pikad sabad, tänavanurkadel rõhusid autod üksteisele peale.

Fjodor laskis end algul üldisest meeleolust kaasa tõmata: kohe välisukselt sööstis ta hoogsal sammul minema ning kiirustas, kiirustas... Kiiret aga polnud kuskile, teda ei oodanud kodus ei huvitav töö, muretsev naine ega lapsed... Rutata polnud kuskile, teha polnud midagi, — ainuke tegevus, mis ees ootas, oli kauplusevitriini maali-mine, mida ta homme hommikul pidi alustama, selleks et ülehommene ära elada.

Ja Fjodorit valdas äkki vaikne meeleheide selle saabuva homse pärast. See homme oli mõttetus, teda ei olnud tarvis. Vastumeelt oli ka mõte, et tuleb minna koju, äravajunud kitsa koikuga toakongi, kus ühe seina tagant kostavad Veera Gavrilovna kurvameelsed ohked, teise seina taga krabistab nagu hiir Anja, kes on hakanud uut perekonda kokku klopsima; öhtul aga vist tõstab akna all jälle kisa haavunud kojanaine.

Kiirustada — kuhu, milleks?...

Ta läks üle tänava puisteele. Siin, puude all, polnud säärast rahvamurdu, siin mängisid lapsed ja istusid auväärsed vanakesed, puhates pärast palju aastaid kestnud ruttamist.

Fjodor otsis endale vaba pingiotsakese, sirutas jalad mõnuga välja. Ongi õnn — mitte liigutada. Kui võiks siin uinuda ja magada, magada, lasta päevadel mööduda ning ärgata mingi õnneliku muinasjutulise aja puhtel... Helges linnas, nagu Moskva oli talle meelde jäänud tollelt esimeselt kohtumiselt varases nooruses. Helge linn, õhulised lossid, eredaid rõivaid kandvad ilusad ja lahked inimesed, kellele leivapala hankimine kunagi peamurdmist ei valmista... Niisugustele jutustaks ta sõjast, laipadest, rännakutest poris, sellest, kuidas rännakmarsi oli ootamatult katkestanud keset sõjatandrit laulev viiul...

Vjatšeslav sai oma pildi valmis ja ta on õnnelik: «Õnnista kõiki, kes kiidavad, tee nad väga õnnelikuks ja edukaks!» Fjodoril tuleb homme maalida sinki ja vorste, ta püüab olla kohusetruu ja teha seda maitsekalt. Ent «Gastronoomi» direktsiooni ja tema maitseid ei ühti — kul palju sügavamõttelisi näpunäiteid tal tuleb ära kuulata... Oleks hea, kui seda homset ei saabukski...

Fjodor istus teatripiletite müügiputka lähedal. Selle seinu katsid kuulutused: «Roheline tänav», jalgpall: «Torpedo» — «Lokomotiiv», «Onu Vanja»...

Oleks hea, kui seda homset ei saabukski... Aga tal tuleb

üle elada täpselt niisamasugune ülehommene, selle järel jälle niisamasugune päev, ning veel, veel — lõputult. Veera Gavrilovna ohked seina taga kestavad edasi, Anja hiirekrabin asendub imiku vääksumisega, võlvialuses aga tolknevad endiselt sonidega nolgid ning tema ise kihutab lakkamatult ringi juhusliku teenistuse otsinguil...

«Roheline tänav», «Torpedo» — «Lokomotiiv», «Onu Vanja»... Vjatšeslavil on pilt valmis...

Jätkata elu, pikka, üksluist, mitte kellelegi vajalikku, tarbetut talle endalegi. Lootusi pole, ilma nendeta on aga mõttetu elada.

«Torpedo» — «Lokomotiiv», «Roheline tänav», «Onu Vanja»... Pole kuhugi minna, pole tahtmist ennast liigutada.

«Onu Vanja»... Talle meenus, kuidas ta seda näidendit kaevikus oli lugenud. Plahvatused puistasid kaevikuseintelt alla liiva, õhus lendasid vihikulehed ja mööda maad veerles aluselt lahtimurdunud gloobus — planeedi makett, sinine ookeanidest.

«Onu Vanja» — selle raamatu oli plahvatus kaevikurinnatisele paisanud. Ta oli tookord iga hetk surma oodanud. Ja selle raamatu onu Vanja kurtis, et tal tuleb elada veel tervelt kolmteist aastat, et pole neid aastaid millegagi täita...

Fjodor oli ihaldanud tookord väga vähe — lihtsalt ellu jääda, kõndida tänaval inimese kombel, mitte kõhuli roomata. Ta oli tookord süüa saanud kord ööpäevas — öösel, kui väliköök kohale jõudis. Ei saanud pesta ja magas kaevikus; mürskude plahvatused teda ei äratanud, kuid äratas hääl telefonitorus, mis kutsus «Paplit» kuuldele. Onu Vanja aga oli maganud puhtas voodis, söönud valgetelt linadelt, kinkinud lilli... Fjodor tahtis ellu jääda, onu Vanja aga palus surma. Ka tema unistas: «Ärkaksid vaikselt, selgel hommikul...» Ja teda ei äratanud unest raske mürsu prahvatus, automaadid ei tärisenud varahommikust peale, ta elas maal, talle laulsid kused, teda teretas punetav koit ja kastest nõtkuv rohi.

Praegu ei kippunud ka Fjodor kuhugi, ei tahtnud midagi, ainult uinuda ja ärgata «vaikselt selgel hommikul»... Onu Vanja oli teda nakatanud, kas tema, Fjodor, oli ehk niimati vanaks jäänud?

Tema jalgade lähedalt veeres mööda laste pall... Pall, mitte mürsukillust vigastatud helesinine gloobus. Ja kuu-

lid ei vingu, ta võib pingilt tõusta ja kõndida täies pikkuses, ilma küürutamata. Veeres pall, vigastamata gloobus, väike tüdruk püüdis selle kinni.

Vjatšeslavil on pilt valmis. Fjodoril aga tuleb homme kauplusevitriiniga jännata... Ent kurat võtku! Elu pole lõppenud. Mingu homme päev pealegi kaotsi — las ta pühendab selle sinkidele ja vorstidele. Kas ta püssi kandes vähe päevi kaotas? Mingu pealegi kaotsi veel päevi, kuid, koguni aastaid! Elu loojakul klammerdub ta hammastega kunsti külge! Sellest pole häda, kui Fjodor Matjorini pildid ei täida kunstigaleriide saale; neid ei tule palju, kuid paar tõelist pilti ta loob. Paar pilti, vahest ka kümme, kuid tõelist. Gribojedov sai kuulsaks üheainsa teosega.

«Roheline tänav», «Torpeedo» — «Lokomotiiv», «Onu Vanja»...

Fjodor tõusis pingilt. Kui meeldiv tunne, et võid end kartuseta täies pikkuses sirgu ajada! Sõda oli seljataga. See aga tähendas midagi rohkemat kui Veera Gavrilovna kurvameelsed ohked ja Ljoška Lemeš, kes Fjodorit praegu võlvialuses varitseb.

Veetše oli pildiga maha saanud! Aga selles oli midagi nagu vajaka. Maastik tundus kuidagi ilmetu, nagu laenatud. Kuid maastik ei olnud peamine, maastik oli foon...

Kas maastik on foon?...

Fjodoril sähvatas äkki mõte.

Pildil puudub kolmas tegelane, peaosaline. Kaks ohvrit on, kuid süüdlast pole. Seal istub armunud paar, kuid armastust ennast tuleb oletada, uskuda nagu varem tõestatud aksioomi — näidatud seda ei ole. Näitamine aga on võimalik! Näitamine on vajalik! See, kes armastab, näeb maailma eriliste silmadega: rohelus on talle eredam, päike pimestavam, taevast sügavam, iga õhumolekul on erutusest ja õnnest nakatatud. Anna edasi seda liialdatult tajutud maailma, anna edasi maastiku kaudu, see pole foon, vaid peategelane, näita, mille nimel — imekauni, kõrge nimel — lahendatakse ränka küsimust «Mida arvavad meist inimesed?! Näita konflikti poeesia ja eluproosa, ebatavalise ja argipäevase, olemisrõõmu ja rõhutud nägude vahel — see ongi vastandite suur ühtsus, milleta elu ei eksisteeri.

Fjodor seisis liivaga kaetud teerajal, tema jalgade lähedal mängisid lapsed, puude vahelt paistis päikesest üleujutatud linnatänav, kus ruttasid inimesed, tuhanded üks-

teisest erinevad inimesed, kes kandsid enesega kaasas oma rõõmu ja oma õnnetust. Ja nad näisid kuidagi tuska tekitavalt isoleerituina, murelikult käis igaüks oma teed, üks inimene ei pööranud teisele tähelepanu.

Vjatšeslavi pilt on ilma peategelaseta; tema, Fjodor oleks suuteline selle portreed maalima: õhk loob sügavustaju, hõõgub rohelus, tabatud päikesekiired... Kuidas ta seda maaliks... Ent tänaval liigub inimvool, üks ei märka teist. Läbipaistvast õhust ja päikesekiirtest loodud portree, — kas sellest piisab?... Tahaks inimestele ütelda midagi suurt, erilist, mis paneks kõiki võpatama, seisma jääma, hämmastuse ja heatahtliku tähelepanuga üksteist vaatama.

Midagi suurt... Hetk tagasi tundus, et ta oli selle tabanud, ära mõistatanud. Ja nüüd jälle — «midagi», jälle mõistatus. Kunst on põhjatu. Mis on tõde?

Fjodor suundus hoogsal sammul trollibussipeatuse poole. Ta tajus elu endas, ta ei tahtnud sarnaneda onu Vanjaga!

Oligi nõnda, nagu ta oli arvanud. Võlvialusesse oli hunnikusse kogunenud terve kamp, tõkestades pääsu hoovi. Fjodor loendas neid eemalt: kaheksa otsmikku, palju võitu — kõigil soni silmle vajutatud, õlad vinklis, käed tähendusrikkalt taskutesse pistetud. Keskel Ljoška, viigitatud püksid jalas ning jalad laialt harkis, suits ripakil suunurgas. Kitarri oli ta vist koju jätnud — kuni tuleb aeg oma võitu ülistada.

Ka Fjodor pistis käe taskusse, leidis kombates Napoleoni nurgelise büstikese, mässis nõõri otsa peopesa ümber ning suundus kiirustamata, vetruval kõnnakul Ljoška poole. Viis sammu, neli sammu, kolm... Pabeross suunurgas, pilukil silmad...

Fjodor ründas. Poisike, kes oli poetanud end tema ja Ljoška vahele, lendas kõrvale. Ljoška pörkas selja ning kuklaga tugevasti vastu võlvialuse müüri. Vasaku käega haaras Fjodor tal kõrist: see oli poisilikult õrn ja järeleandlik. Keerduks nõõri otsas võnkus tiireldes ja kolmnurkse kübara teravaid nurki valvsalt kikki ajades seatinast Napoleon.

«Kes nina pistab — selle pikali tõmban!» hoiatas Fjodor. «Noh, sina, kutsikas! Tagasi!»

Ja tedretähelise rotinäoga nolk taandus vastu tahtmist.

«Nüüd aga kuula,» pöördus Fjodor Ljoška poole. «Ja käed hoia paigal, tattnina! Enne kui sa sulekestki taskust välja tõmmata jõuad, kisun sul loti küljest. See on lihtne... Kas tunned?...» Ta muljus pehmet kaela üsna kergelt ja Ljoškal läksid silmad punni. «Kuula nüüd... Kui sinu poisid kordki mulle tee ette jäävad — löön su vigaseks! Kui ükskõik kes neist Viktorit näpuotsagagi puutub — löön su vigaseks! Ainult sinu, täi! Kui aga eriti tüütavaks muutute — kas kuuled, sõnnik? —apan su! Olen sinust kangematelgi kaela murdnud. Kirjuta endale kõrva taha, et ma olen rindemees.»

Poisid seisis eemal, käed taskutes, nõõri otsas kurjalt turritav Napoleon äratas neis lugupidamist.

«Kas kuulsid?»

«La-ase lahti,» kähistas Ljoška.

«Korda,» pigistas Fjodor tugevamini tema kaela.

Ljoška korises, pungs silmad kippusid koobastest välja.

«Noh?»

«Mis sul tar...»

«Noh?»

«Me ju ei puut-tunud...»

«Korda, lurjus, mis ma ütlesin!»

«Ei puutu... Hüva...»

«Noh, aitäh, ainult midagi jäi veel ütle mata.»

«Vi... Viktorit ei... ei puutu.»

«See on juba midagi. Nüüd aga võta parem käsi välja. Võta, võta!... Hee-ei, mitte tühjalt. Võta välja, mis sa käes hoidsid... Noh, rutem, kaabakas! Kägistan su ära!» Ljoška silmad näisid iga hetk asfaldile puðenevat. «Nõnda, lapsuke.»

Fjodor vabastas Ljoška kõri, võttis tal soome pussi käest, keerutas seda tema nina all:

«Jätan mälestuseks. Küllap teritasid ise, tead, missugune ta on... Nüüd aga toetage oma kangelast, ta jalad tudisevad ning küllap on püksidki märjad.»

Ta tõukas Ljoška poistekuhilasse ja läks tagasi vaatamata majaukse poole, võngutades seatinast Napoleoni.

Trepil keerutas ta nõõri peopesa ümbert lahti ja pistis Napoleoni ühes soome pussiga taskusse. Kui nii kähku oleks võimalik kõiki elu keerdsõlmi lahti harutada!...

Uksel ütles Veera Gavrilovna sosinal:

«Teil on külaline. Juba tund aega ootab.»

Fjodori ilmunisel vajus tema toas istuval mehel käsi põlvelt ja kopsatas puiselt vastu tooli. Ta tõusis püsti ning akna taustal torkasid silma viltuse asendiga õlad: üks kõrgem kui teine.

«Valentin Veniaminovitš!»

«Tervist, sõbrake.»

Helebeež hästipressitud ülikond, hele kaabu nagu kauplusevitriini eskiisil, hallid meelekohad, lohkus põsed, külmjas nina, vaevu märgatav naeratus mustades, lähes-likku asetsevates silmades.

«Täielik ootamatus muidugi?»

«Täielik.»

«Istume. On rääkimist.»

Ta seadis end mugavamini toolile, sirutas oma pikad jalad üle kogu toa ja süütas paberossi, heites aeg-ajalt Fjodorile uurivaid pilke.

«Millest elad? Alustame sellest.»

«Kogun kunstiteoseid.»

«Hm... Ja kus need on?»

«Kannan taskus. Näiteks selline.»

Fjodor võttis seatinast Napoleoni taskust välja ning pani lauale.

«Kuid miks on sellele kunstiteosele silmus kaela tõmmatud?»

«Et oleks hõlpsam. See on talisman. Et oleks õnne, kannan teist rinnal, südame lähedal.»

«Ja kuidas on? Aitab?»

«Aitas.»

«Aga mis see on?» osutas Valentin Veniaminovitš vatmanlehele oma kaabu all.

«Külluse koondportree, mida ma pean kujutama ühe auväärse «Gastronoomi» vitriinis.»

«Selge. Kas sa ei oleks nõus vastu võtma tellimust ühele pildile?»

«Tellimust? Pildile?...»

«No-noh, vaimustus on enneaegne. Vaevalt see pilt suurt loomingulist naudingut annab. Võtkem teda kui korralikku teenistust.»

«Kuid ikkagi pilt!»

«Jah, ikkagi pilt, mitte must päevatöö.»

«Täna. Ma isegi ei julge uskuda, miks mulle!...»

«Miks?» Valentin Veniaminovitši näole tekkis jonnakas ja kalk ilme, naeratus silmades kustus. «Ära pea mind heategijaks, ma püüan lihtsalt oma töövaeva päästa. Jah, oma verehinnaga, kui soovid kõlavaid sõnu, — kannatuste hinnaga tehtud tööd. Ma kohtan elus rohelist noorukit, tahumatut maapoissi, kes on jõudnud elus õppida ainult seda, kuidas automaati õlal hoida, või kuidas mürskude eest maasse kaevuda. Ma õpetan teda üle viie aasta, seisan tarduva südamega päevast päeva tema selja taga. Võta arvesse — tarduva südamega, sest olen mängu pannud suure panuse, tüki oma elu. Jõuab ta finišini, omandab loorbereid — siis olen mina võitnud. Ta võib seda ka mitte märgata, ta võib enesega rahul olles mõelda, et sel kiigatsil, konservatiivsete vaadetega pedantsel kasvatajal pole siin mingeid teeneid, kõik edu tuleb jumalalt. Ent ka jumalast antud võimetega ratsut võib niiviisi välja õpetada, et setukad temast mööda kihutavad. Te kõik pole märganud minu valjaid. Ma loen seda enese teeneks... Ja saabub aeg, kus ma hakkan uskuma — ei vea alt, võidab. Kuid just selsamal ajal lahkub ta minu käe alt, satub latrisse, kus tal musklid lõtvuvad, hing loiuks muutub. Jälle olen ma kaotamas! Tükk minu elu, suur panus — ei, ma ei taha seda tuulde pillata. See pole heategevus. Mõistad sa seda?»

«Mõistan,» ütles Fjodor. «Sellegipärast tänan. Kus on teie tellimus?»

Valentin Veniaminovitš nihutas Fjodori käe poole märkmikust rebitud lehekese:

«Siin on aadress. See on üks uutest hotellidest. Küsi Nikolai Filippovitši, ütle oma nimi. See on talle minu kaudu juba tuttav ja ametlikult heaks kiidetud autoriteetsema isiku poolt kui mina olen.»

«Homme otsin üles,» sõnas Fjodor aadressi vastu võttes.

«Hoiatan veel kord — vaevalt see tellimus vastab täielikult sinu maitsele.»

«Ma olen ahneks muutunud, vajan raha, et siit välja rabelda ja tagasi vaatamata tõelisse töösse sukelduda. Seal püüan ka oma maitset rahuldada.»

«Välja rabelda... Kas oled plaanitsenud — kuhu?»

«Üürin valgusküllase toa linnast väljas, sean seal sisse ateljee.»

«Kas on praegu tarvis alustamiseks raha? Palun ainult ilma tseremooniata!»

«Aga see?» osutas Fjodor gastronoomiakaupluse vitriini esiküljele. «Ka see on raha. Hoovõtuks jätkub. Ja taganeda pole enam võimalik — olen kokku leppinud, avanssi võtnud.»

«Hea küll,» pomises Valentin Veniaminovitš ja sirutas käe kaabu järele, libistades veel korra pilgu üle kestenavate seinte vahele surutud tolmuse toakese, äravajunud voodi ja laua, kus lebas gastronoomiakauplusele mõeldud eskiis. «Ja-ah...» Ta langetas laud. «Tee Olümposele ei lähe mitte läbi paradiisiorgude.»

Fjodor muigas:

«Olümposele lähemale jõudes aga näed, et vabu kohti ei ole — vanad herilased on pesad ehitanud, koomale tõmbuda pole nende huvides.»

«Vanad herilased?...» sihtis Valentin Veniaminovitš teda kurja pilguga. «Ah et kes on noor, see on progressiivne? Kes on vana, see on rutiini kammitsais?»

«Tahtsin ainult seda ütelda, et au ja kuulsuseni küünivad nood, kelle jõud on juba lõpukorral. Skeptri võtavad vastu nõdrad raugakäed.»

«Kuid mina tunnen ühte õige vana kujurit, kes peaaegu pool sajandit tagasi hämmastas kõiki oma esimeste töödega. See aga, mis ta pärast on teinud, ületab noorpõlve teosed. Kuid ta pole Olümposel, ei, — muuseumid säilitavad tema teoseid, mis on loodud nelikümmend aastat tagasi, uued šedöövrid aga seisavad ateljees. Ma tunnen ka teist vanakest, kes on kogu elu võidelnud, et tunnustust leida. Mulle näib, et sa üsna pisut usud minu maitset ja sõltumatust eelarvamustest. Seepärast ütlen sulle — ta on meie ajastu suurim graafik! Kuid ta teenib endale leiba juhuslike tellimustega. Kui palju talente maalikunstis, hallide juusteni elanud tõelisi talente on kõrvale tõrjutud energiliste noorte mugandujate poolt. Progressiivset noorust ja rutiinset vanadust pole olemas, kuid on ennastunustavad talendid ja sõjakad andetud. Ära jaota neid vanadeks ja noorteks, see piir ei kulge mööda vanusevahet.»

«Teil on õigus.» Fjodor ei suutnud hoiduda torkest: «Selle näiteks on meie ülemus — tema ju pole veel kuigi vana...»

Valentin Veniaminovitš tusanes ja pööras selja ning ta pilk otsis kaabut, kuigi ta hoidis seda käes. Ülemusest, instituudi direktorist, eelistas ta nagu alati vaikida. Ja

Fjodor hakkas kahetsema — löök oli antud vöökohast madalamale.

«Siiski on aeg minna... Nägemist.»

Fjodor saatis teda ukseni.

«Tšernõšov lõpetas pildi,» tähendas ta.

«Ja kuidas on?»

«Astuge tema poole sisse, vaadake. Tal oleks hea meel.»

«Tingimata lähen... Ja tervita üliarmastusväärset Savva Iljitši. Kas ta on tervise juures?»

«Mitte just väga. Põeb, vanake.»

Uks sulgus, Fjodori ette ilmus Veera Gavrilovna.

«Kes see niisugune oli?»

«Kaitseingel,» vastas Fjodor.

8

Nagu selgus, oli Nikolai Filippovitš hotelli direktor ise — melanhoolselt rahulik mees lõtvade heasüdamlike bulldogipõskedega, turd keha eeskujulikult ömmeldud ülikonnas.

«Minu nimi on Matjorin. Olen kunstnik.»

«Nii, nii...» Nikolai Filippovitš väljus kiiskavaks lakitud uhiuue laua tagant. «Väga meeldiv...»

Siin oli kõik ümberringi läikivalt sile ja kippus peegeldama sinu argipäevast nägu. Laia marmortreppi, millest Fjodor oli äsja üles sammunud, kattis punane; veel täiesti tallamata vaip; trepimademetel seisis mingite drapeeritud haldjate kullatud kujud — pretensioon muinasajale. Hallide ja koridoride seinad olid puitvooderdisega ja läikisid, nagu oleksid märjad. Kallite numbritubade ukseid olid kõrged ja rasked, nende ees muutud kohmetuks — viimati ei jätku avamiseks jõudu. Kõik oli pruun, must, hämar, ja millegipärast oleksid tahtnud sosinal rääkida, millegipärast tekkis soov peitu pugeda, kuid polnud kuskile minna.

Nikolai Filippovitš juhtis Fjodori läbi koridoride, puudutades teel oma lõdva käega armunult kord libedat seina, kord mingite elegantlike, luitunud-siniste siidkuplitega seinabraade pronksharusid ja ta näoilme oli muretsev ning tähtis. Arvatavasti niisuguse näoga avasid kloostri vennad juurdepääsu pühade säilmete juurde.

370

«Kuhu ta mind õige veab?» püüdis Fjodor taibata.

Belgus, et Nikolai Filippovitš viis teda tühja halliseina ette. Jäi seisma, heitis Fjodori üle õla vandeseltslaslikult tähendusrikka pilgu, tähendas sõnaahtralt:

«Näete, siin.»

Fjodor ei näinud mitte midagi peale tühja, peegelläikiva poleeritud seina.

«Siinsamas peaks meie kavatsuste kohaselt olema pilt. Ta...» Nikolai Filippovitši kiprunud nahaga raugakäsi tegi mingi ladina tähe taolise liigutuse — üles lae suunas ja piki põrandat. «Ta võtab enda alla kogu selle ruumi. Ei enam ega vähem. Vähem ei või, rikub ansambli. Meil on juba mõõdetud — meeter kaheksakümmend korda kaks kaksikümmend viis.»

«Algus pole halb,» mõtles Fjodor.

«Kuidas te arvate, kas ma ei peaks teadma, mida te siin jäädvustada tahaksite?» küsis ta ülemuselt.

«Sellest me kõneleme teiega laua taga,» sõnas Nikolai Filippovitš tähtsalt. «Lähme.»

Ning taas koridorid, kus võimutses lakitud vineer, vaibad, mis summutasid samme, monumentaalsed ukseid, taas hellitas direktori närbunud pihk valgustite veidralt keerukat pronksi.

«Istuge, palun,» osutas ta tugitoolile, soris pisut laua laekas, leidis reproduktsiooni, asetas selle Fjodori ette: «Näete.»

Lageda taeva all toiduga koormatud pikad lauad, praetud haned, õuntekuhilad, laudade ümber auväärsete vanataatide habemed, nooremate kaelasidemed, väljaõmmeldud vene särgid, neidude linnamoelised kleidid. See oli reproduktsioon instituudi direktori tuntud maalist «Pulmad kolhoosis».

«Teile on see muidugi tuttav?» küsis Nikolai Filippovitš oma melanhoolsel viisil.

«Jah,» vastas Fjodor.

«Selle pildi autor on teie õpetaja?»

«Ta on meie instituudi direktor. See veel ei tähenda, et ta oleks minu õpetaja.»

«Ükskõik, ükskõik, ta soovitas teid meile kui üpris andekat kunstnikku. Meile piisas täielikult niisuguse inimese suulisest soovituselt.»

«Te tahate, et ma teeksin teile koopiat?»

371

«E-ei, mitte päriselt...» takerdus Nikolai Filippovitš.
«Koopia — see on üheaegselt nii hea kui halb. Koopia kahjuks... Te mõistate isegi...»

Nukravõitu, õige pisut arakstegev pilk luitunud silma-
des, ripnevad põsed, kokkupigistatud huuled. Fjodor ei
mõistnud midagi.

«Te nägite ju, me oleme seotud kindlate mõõtmetega —
meeter kaheksakümmend korda kaks meetrit kaksküm-
mend viis, mitte sentimeetritki rohkem ega vähem, vas-
tasel korral lõhub see meie ansambli...»

«Ma ei saa aru.»

«Selle pildi formaat on hoopis teine. Me peame ju
arvesse võtma kunstiteose terviklikkust, nii-öelda...
Tüki maharaiumine, sobitamine — see oleks pühaduse
teotus...»

«Ja mida te siis lõppude lõpuks tahate?»

«Valmistage meile midagi selle pildi taolist. Nii-öelda
kogu antud teosele omase optimismi ja elujaatusega...
Ülev pidupäev meie nõukogude külas, päikesepaisteline
ja rõõmus. Ühesõnaga — selle töö vaimus, kuid omaette,
et oleks iseseisev teos... Meeter kaheksakümmend korda
kaks kakskümmend viis.»

Fjodor oli olnud valmis kogu jõudu sellesse tellimusse
panema. Kogu jõudu, kogu meisterlikkust, kogu talenti —
jäägitult. Laske vabalt mõtiskleda ja ta teeb need kõle-
dad lakeeritud seinad oma pildi taustaks. Uhke külm
hall, kroonulike kaunistustega — olgu! Seda eredamalt
ja soojemalt pääseb esile tema lõuend, ta on suuteline
seda teostama! Siia tulevad välismaalased, ilu keel aga
on rahvusvaheline. Ta maalib nõnda, et välismaised küla-
lised satuvad vaimustusse isegi vastu omaenda tahtmist.
Kunstnike seas läheb liikvele kuuldus, algavad palverän-
nakud sellesse halli. Laske ainult vabalt tegutseda, ning
ta paneb hämmastama. Auahnus? Võib-olla. Missugune
kunstnik on auahnusest vaba?

Ripnevad põsed, melanhoolne pilk — nägu, millel pole
ei energia ega elava mõtte pitserit. Vana, loomuldasa hea
inimene, kes vististi kannatab mingi neeru- või maoha-
guse all. Meeter kaheksakümmend korda kaks kaksküm-
mend viis — habemeid, kaelasidemeid, päikeselaike —
niisugust kroonulikku rõõmu nagu need uhiuued seinadki.

«Langeta pea, uhke sigamber¹, põleta ära see, mida
seni oled kummardanud, ja kummarda selle ees, mille ära
oled põletanud — ning sulle tasutakse rahaga.»

«Ma ei hakka seda tegema.»

«Mispärast?» värahtasid põsed.

«Lihtsalt mulle näib, et ma ei sobi selliseks tööks.»

«Aga meile soovitati teid kui andekat kunstnikku.
Meil tarvitseb ainult kulmu liigutada ja siia joostakse
kokku...»

«Selles ma ei kahtle.»

«Aga me ei saa rahulduda mingisuguse laiatarbekau-
haga.»

«Tõenäoliselt tuleb... Igal juhul mina keeldun.»

Nikolai Filippovitši hääli muutus kalgiks, temas ärkas
mitte kunsti hindaja, vaid administraator, asjalik ini-
mene, kes elab pühas usus, et maailmas on kõik materi-
aalne, kõige materiaalse väärtus aga avaldub rublades ja
kopikates.

«Me maksame selle töö eest kolm ja pool tuhat.»

«Kui olete ehitanud sellised uksed ja laotanud maha
sellised vaibad, siis võiksite pakkuda rohkemgi.»

«Hästi. Ma näen, et te tunnete enese väärtust, — neli.»

«Ma ei kavatse teiega kaubelda. Nägemiseni.»

«Kuulge, ma pole ju pärusmõisaomanik, kes toimib
sissetulekutega nõnda, nagu heaks arvab, mul on riiklik
asutus. Mulle on assigneeritud niisuguseks tööks neli
tuhat — ja mitte kopikatki rohkem.»

«Paljudele on see täiesti piisav, kinnitan teile.»

«Hästi, hästi! Neli ja pool!»

«Head aega.»

Fjodor tõukas järeleandlikuks osutuvat rasket ust,
läks koridori.

Piki marmorastmeil lebavat vaipa, mööda kullatud
pronkskujudest ja ovaalsetest elevandijalgadega lauda-
dest... Meeter kaheksakümmend korda kaks kaksküm-
mend viis — optimistlik kolhoosipulm, millele administ-
raatori maitse oli andnud täiesti korraliku hinna — neli
ja pool tuhat rubla.

¹ Sigamberid (sikambrid) — muistne germaanlaste hõim, kes
on elanud Saksamaa lääneosas, Reini jõe ja Siegi jõe vahelisel maa-
alal. Tõlk.

Tänaval otsis ta üles automaattelefoni, laskis mündi sisse, valis numbri.

«Valentin Veniaminovitš? ... Matjorin räägib.»

«Ah, see oled sina, sõbrake! Noh, kuidas on?»

«Valentin Veniaminovitš, kas te teadsite, mis töö see õieti on?»

«Teadsin vaid — on pildi tellimus, mitte rohkem, üksikasju mitte.»

«Noh, tänu jumalale!»

«Mispärast tänu? ...»

«Ma peaaegu mõtlesin teist juba halvasti.»

«Täiesti vastuvõtmatu?»

«Ma oleksin pidanud maalima teilegi tuntud «Kolhoosipulmade» maneeris.»

Juhtme teises otsas valitses vaikus.

«Ma ei või seda teha, Valentin Veniaminovitš.»

Jälle hetk vaikust, seejärel tagasihoidlikult:

«Ma mõistan, kuid ... Kardan, et paremat juhust ette ei tule.»

Fjodor oli unustanud, et Valentin Veniaminovitš oma ülemusest, instituudi direktorist, ialgi ei kõnele ei halba ega head, — ei temast endast ega tema tööst.

Kodus istus kogu perekond — Veera Gavrilovna, Anja ning tema mees, Viktor ja Saška — koos ühes toas. Viktoril oli laubal verine kriimustus, ta nägu oli hall, kannatajalik, silmad tuhmid; Fjodori tulekul võpatas ta ning tõmbus kühmu. Jälle oli nende seinte vahel midagi juhtunud.

Põlglikult alahuult kõverdades lausus Anja:

«Ma teadsin alati, et Alla nõnda lõpetab.»

Miša, tema mees, istus, jalg üle põlve, pea mõnusalt puhkamas laiadel õlgadel, mustades silmades äraootavalt kartlik ilme. Ta ütles kaalukalt:

«Happega tuleks see rooste välja põletada. Happega Jah.»

Veera Gavrilovna tõi kuuldavale lootusetu ohke:

«Ja Vitkal oli jälle tarvis ennast vahele segada. Nüüd on märk otsmikul — kena kavalier.»

Viktor kargas püsti, hall nägu laiguline, silmis meeletu sädelus väljapurskunud pisaratest:

«Käige kõik kuradile! Kõik! Mis on teil tegemist nendega, temaga, minuga! Haletsete! Õhkate! Teete etteheiteid! Valetate! Te ju ei hooli kellestki! Mitte kellestki! Kuradile! Kuradile!!»

Ta tõmbus nurka, õlad kõssis.

Keegi ei liigutanud, kõik, sealhulgas ka ema, vaatasid teda rahuliku, pisut halvakspaneva kaastundega. Kuid ema kulunud näol oli rohkem abitud haledust kui Anjal ja tema mehel.

«Milles asi seisab?» küsis Fjodor.

«Ikka see Alla ... Meie lollike ei pidanud vastu, segas vahele. Ljoška Lemeš — nägite? — tõmbas üle otsmiku,» selgitas Veera Gavrilovna alistunult.

«Lollike» reageeris ema sõnadele vaid õlgade tõmbamisega.

Anja vaatas Fjodorit ignoreerivalt mööda. Ta ei sallinud üürilist, kelle käes oli tuba, mis tema arvates õigupoolest neile oleks pidanud kuuluma.

Fjodor läks oma tuppa. Ent viie minuti pärast ilmus sinna Saška — süütul vagatsejalõustakesel kärsitus, silmis inetu lõbusus.

«Sa mine õige magama,» katsus Fjodor teda ära saata.

«Alka müüdi ju maha ...» itsitas Saška.

«Kuidas müüdi? Mis sa jahvatad?»

«Müüdi jah.»

«Kes?»

«Ljoška.»

«Mille eest?»

«Mille eest ikka müüakse? Raha eest.»

«Jutusta kähku ja siis kao.»

«Arsenti Ivanovitš Zaštānōid teate? ... Kel on «Pobeda». Elab kolmekümne viiendas korteris.»

«Tean. Nägu ümarik, viisakas ...»

«Ta leppis Ljoškaga kokku: too Alka tema juurde. Juba ammu käis peale, kuid pakkus vähe. Ljoška ei olnud nõus, küsis tuhat rubla ...»

«Ära valeta!»

«Ma ei valetagi. Võib-olla mitte tuhat, võib-olla rohkemgi, kes teab. Zaštānōil on kohvritäied raha. On arтели esimees, seal on tal kõik sulid koos, tema ise kõige suurem. Kuidas siis veel, et pole rikas ...»

«Ära jahvata!»

«Eile läks Ljoška Alkaga Zaštatoõi juurde nagu külla. Ljoška istus natuke ja läks siis justkui kitarri tooma, Alka aga jättis sinna. Zaštatoõi — uks lukku... Öö otsa istus Alka seal ära, teise päeva õhtuks alles ilmus välja. Hi-hii!... Öhtu eel laskis vabaks... Alka Ljoškale kallale. Hi-hii!... Küünistama... Loll, mitte ükski poleks saanud teada... Hi-hii!...»

Sellel poisikesel ei olnud hoovil paha elada — iga päev juhtus midagi, igav ei hakanud. Silmades kelmilõbusus, huultel elu pahupoolt tundva inimese ekslev muie. Ei nõrdimust ega vastikust, vastuoksa — rahulolu: ah, kui huvitav! Ja just see oli Fjodori meelest hirmus, vahest veel hirmsam sellest, mida ta äsja oli kuulnud.

«Vitka sai teada — ja välja. Ta kahmas teie pussi. Pussiga... Ljoška ei tahtnud teda algul puudutada: mine ära, ütles... Vitka aga tikub kallale, muudkui vehib pussiga. Noh, eks siis võetigi puss ära ja anti kere peale. Paras talle — kena kaval...»

«Küllalt!» katkestas teda Fjodor.

«Alka jälle... Hi-hii!... Karjus: «Kõigi kiuste hakan prostituudiks!» Hi-hii!...»

Fjodor võttis tal õlgadest kinni ja lükkas ta toast välja:

«Mine magama!»

Hommikul tuli Fjodori juurde Viktor: seljas puhas pidusärk, juuksed silumisest märjad, nagu sinakalt kahvatu, laubal koorikuga kattunud kriimustus, välise rahulikkuse all pingul vedru otsustavus.

«Ma sõidan ära,» ütles ta.

«Kuhu?»

«Ei tea. Ükskõik kuhu. Saaks vaid kaugemale... Võib-olla Siberisse, võib-olla Kaug-Itta.»

«Mis siis ikka...» Fjodor vaikis pisut. «Vahest on paremgi.»

Viktor istus laua äärde, ütles altkulmu nurka vahtides äkki:

«Sõja ajal kukkus naaberhoovi fugasspomm...»

«Milleks see jutt?»

«Aga selleks, et miks mitte meie omasse. Kõik oleksid tükkideks lennanud.»

«Sind, lolli, poleks siis samuti praegu enam olnud.»

«Olgu. Kellele mind tarvis on?»

«Loodad, et sind tööle värvatakse, tähendab — kellelegi on ikkagi tarvis. Mittetarvilikke ei võeta.»

«Kui ma värbamispunkti ei lähe, kas siis saadakse läbi ilma minuta?»

«Saadakse küll.»

«Tähendab, et pole ma kuigi tarvilik.»

«Sina siis tahad, et maailm ilma sinuta elada ei saaks, sa tähtis inimene?»

«Tahan jah,» vastas Viktor kindlalt. «Kui mitte maailm, siis vähemalt keegi. Et vähemalt üks inimene ei saaks ilma minuta maailmas elada. Suren mina, sureb ka tema. Kas te arvate, et mind on emale tarvis? Talle on tarvis minu kopikaid, mis ma teenin.» Tema pea nõksatas närviliselt ja ta küsis ootamatult: «Kas te tahaksite istuda Stalini kohal?»

«Ma pole kunagi tema toolil istuda proovinud.»

«Mina küll tahaksin. Kui mind sinna pandaks, siis ma teaksin, mida teha.»

«Mida? Huvitav.»

«Laseksin inimesi maha.»

«Kuida-as?»

«Koondaksin väed, annaksin käsu — sõitke ühest linnast teise, käige hoovid läbi ja laske halastamatult maha säärased nagu Ljoška Lemeš või see vaikne lurjus Zaštatoõi.»

Fjodor ulatas Viktorile üle pea ja vaatas talle üksisilmi näkku. Viktor istus tema ees — kiitsakas, nurgeline, haiglaselt kahvatu, hirmutavalt kindel oma toes — poisike, kes arutult usub juhuslikult pähetulnud mõtet. Säärased annavad hetkemeeleolule voli, just see tõukabki kuritegudele.

«Pisut hiljavõitu oled sündinud,» sõnas Fjodor läbi hammaste.

«Mismoodi?»

«Niisugune valitseja juba oli — täpselt sinu maitse järgi.»

«Kes?»

«Hitler.»

Viktor jäi vait. Siis asus Fjodor rünnakule:

«Sa, kõnn, tahad, et sind armastataks, et sinuta ei saadaks elada? Tahad?...»

«Noh?...»

«Aga mille eest? Selle eest, et sa oled valmis inimesi

maha kõmmutama? Miks peaks keegi sind armastama? Ja ise veel halvustad Ljoškat...»

«Mina tüdrukut raha eest maha ei müüks, olgu ta mis-sugune tahes.»

«Mis loeb sulle mingi tüdruk, mis loeb sulle ema — sa ju unistad sellest, et neile fugasspomm pähe kukuks! Sa vihkad kõiki! Ljoška on sinu meelest kõlvatu ja vastik, sina aga oled temast ju hullem.»

«Mina? Ljoškast?»

«Tema sülitab inimeste peale — sinu peale, sinu ema peale, Alka peale. Kui tarvis — sõtkub porri, kui tarvis — suskab noaga, hetkegi mõtlemata. Sa ei salli teda selle pärast?»

«Vihkan!»

«Kuid sa ise?... Sa oled valmis tõstma inimeste vastu küll mitte nuga, vaid vintpüssi. Sead liiatigi ennast valitsejaks. Säärasele valitsejale on Ljoškad kõige sobivamateks abimeesteks. Vihkad?... Sa peaksid suudlema ta suhkurmagusaid huuli. Oled ju temaga nagu sukk ja saabas!»

Viktor tõmbus kõssi, langetas pea ühele küljele ja Fjodor tundis: ta on löödud, nutab.

«Noh, kuidas tundub? Vaatasid ennast kõrvalt — kas oli tore?»

«Ma ju niisama... Sõna sõnaks...» kogeles Viktor.

«Ka Hitler tegutses esialgu üksnes sõnadega, kuid lõpetas ahjudega, milles lapsi põletati.»

«Kuidas siis — kas andestada? Andestada Ljoškale?»

«Ei tohi!»

«Tähendab — vihata?»

«Jah.»

«Ei saa aru. Kord sõimate, et olen inimestevihkaja, kord ütlete — vihka!»

«Vihata peab oskama, silmitu kassipoeg! Sa oled ju valmis Ljoškaga üheaegselt vihkama ka ema, kes sind, lolli, on rinnaga toitnud. Sa vihkad vahel mindki, ehkki ma pole sulle midagi halba teinud. Jõua selgusele — keda ja miks! Oska silmi lahti hoida!»

Viktor vaikis ega tõstnud pead.

«Mul on kõik sassis,» tunnistas ta lõpuks õnnetult.

«Sa tähtsid ära sõita — sõida, vaata ringi, õpi maailma tundma. Saad targemaks.»

Viktor vaatas korra Fjodorile otsa oma punetavate silmadega, lõi aga pilgu kohe kõrvale ja pomises:

«Kui ma siiski ei sõida, äkki nagu oleks tahtmine kadunud...»

«Mispärast nii?»

Kerkisid pisaraist helkivad silmad, puna tõusis näkku ja võib-olla esimest korda elus tungisid esile harjumatud tunnustussõnad:

«Kes teab, kas kohtan seal niisugust inimest nagu teie. Äkki satuvad ette aina Ljoškad ja Zaštatnõid.»

«E-e, lollike, kui maailmas elaksid ainult Ljoškad, siis oleks maa peal ammugi tühjus. Niisugused inimesed nagu Ljoška kisuksid üksteist tükkideks.»

Viktor mõtles natuke ja jäi nõusse:

«Oige... Olgu siis. Ma sõidan. Ja minge ka teie siit kiiremini ära. Teid süüakse välja.»

«Kes?»

«Anka oma mehekesega. Teie käes on ju nende tuba.»

«Toa ma neile annan. Sina aga ära oma ema unusta.»

«Iseendastki mõista, Anka juba emale rahakotti lahti ei tee. Te õige ütelge: kas tuleks teda armastada või vihata?»

Fjodor ei vastanud kohe: armastus ja vihkamine on suur teadus, iga inimene ei küüni seda üldse mõistma, ka mitte küpses eas.

Samal päeval sattus Fjodor majauksest väljudes silma vastu Zaštatnõiga. Too andis häbelik-lahke näoilmega teed — põskedel hästisöönud inimese tõmmu puna, sinna juurde muhe nina, mis väljendas lihtsameelsust, ning tursunud laugude all torkavad silmakesed. Fjodori rusikad sügelesid, ent ta möödus vaikselt. Temale pole antud õigust kohut mõista ja karistada. Temale pole seda õigust antud, seadus aga ei märka — ja see häbelik mees lipsab neil käest, pääseb ainult piinlikkusega.

Ohtul aga oli korteris suur skandaal. Ema pidas tütreaga sõnasõda. Väimees ilmutas ennast aeg-ajalt koridoris, et kõik näeksid, kui sügavalt haavunud ilme tal on ja kuidas ta end sealjuures vaos hoiab — ei torma rüsinall nägeline.

Ema ja tütar tülitsevad Fjodorile kuuluva toa pärast.

Varem või hiljem annab ema järele, tütar võib ja Fjodoril tuleb oma asjad kokku panna. Ta peab lahkuma. Peab ateljee leidma. Tal on tarvis pool aastat sõltumatut aega.

Halb on too strateeg, kes võitu tervenisti taotleb mööda ühesuunalist geomeetrilist sirgjoont minnes, tegemata tiibhaaranguid ja nägemata ette taandumisi. Eksisteerib pilt, mille on esialgu loonud vaid hotelli direktori administraatorigeenius — meeter kaheksakümmend korda kaks kaksikümmend viis...

Ja Fjodor langetas otsuse...

10

Herbert Wellsil on jutustus. Poiss avab rohelise jalgvärava ning leiab end tolmuse, porise ja lehkava poekes- tega agulitänava asemel aiast, kus sametised pantrid lasevad end silitada nagu kassid. Toibudes leiab ta end jälle sõiduteel, poeubrikute ja mööduvate inimeste keskel, kadunud on värav müüris, lõppenud muinasjutt ja algab elu: kool — kolledž — teenistus; juba terendab ministritool. Kuid roheline värav kiusab teda surmani, ta ootab seda, tahaks uuesti avada...

Värav polnud roheline, oli lihtsalt igivana. Selle kõrval posti küljes, roostetanud plekist kaitsesirmi varjus, oli kellanupp. Kaks vana tamme olid varjutanud taeva oma lopsaka rohelusega. Ja õhus oli tunda leotatud õunte ammuununenud joovastavat lõhna. Fjodor, üle öla heidetud maalikasti rihtm pihus, viivitas kellanupule vajutamisega.

Aia taga — vohava põõsastiku niiske vari. Üle kuue aasta oli möödunud sellest, kui Fjodor kord siit väravast sisse astus... Kuus üsnagi kirjut aastat, kui tagasi vaadata. Kas see värav on talle silme ette kerkinud? On ta temale mõelnud?... Ei, see oli ununenud, meelest haihtunud, minevikku vajunud. Ent kuskil mälusopis on säilinud trepi kulunud kiviastmed, ruumikate tubade hämarus, kus tundus püsinud olevat eelmise sajandi õhk, ning raske mööbel — uljaste voorimeeste kaasaeglane... Maja, kus kerkisid pähe rahustavad mõtted: inimesed on elanud, elavad ning jäävad elama, levitatagu kuitahes hirmsaid kuuldusi vesinikupommist.

380

Büda tõmbub kokku... Vahest nii näeks ilmsi välja Savva Iljitši maja, kunstniku õnnelik kindlus — Fjodorit lapsepõlves nakatanud unistus. Ega vist mitte, see ei ole toosama, aga lapsepõlveunistustel, kui nad täituvad, on ikka veidi teistsugune nägu — otsekohe ei tunne ära, ei oska teregi öelda.

Küllap on igal inimesel elus oma ihaldatud värav, kust ta meeleldi jälle sisse astuks.

Fjodor sirutas käe ja vajutas kellanupule...

Kuskil sajanditevanusest raamatutolmusest lõhnavate seinte vahel võpatas vaikus — saabus külaline väljastpoolt, ammune külaline... Kas tuntakse ära? Kas ei kohelda külmalt ja umbusklikult?

Aed suikus päikesepaistes. Keset teerada vedeles unustatud reha. Unises lehestikus lendas ringi asjalik tihane. Tühjus... Need elektrikellad vanades väravates ei tööta kunagi.

Aed suikus ja ainult tammede ladvas liikusid lehed tuule käes. Teerajale oli unustatud raudreha — tähendab, et inimesed elavad siin, pole surnud ega ära sõitnud. Ent võib-olla elavad siin teised inimesed?...

Ilma erilise lootuseta surus Fjodor veel kord kellanuppu, ootas hetke ja tahtis minekule pöörduda...

Äkki sööstis lendu tihane. Uks paugatas ja kuumusest longus sirelipõõsaste tagant hakkas kostma nobedaid-nobedaid samme.

Noor neiu, sale ja sire nagu tuulele aldis hanipaju, kerge sarafani hõlm mänglemas päevitunud põlvede ümber, lendas justkui rõõmule vastu — ta lihtsalt ei osanud teisiti käia, — nagu aga oli tal ootusrikkalt tõsine, kui ta Fjodorit aialippide vahelt teraselt silmitses.

«Mis te soovite? Astuge sisse, värav pole lukus.»

Lühikesed, päikesest punakaks pleekinud juuksed, range ning tõsise kaarega kulmud, tütarlapselikult naiivad helesinised silmad. Ja nagu üksikud sõnad ning fraasid ununenud luuletuses, nii hakkasid selles tundmatus niios meenuma tuttavad jooned: laup, kulmud, ja midagi ninasöörmete ümber... Tema! Veidi üle kuue aasta — pole just lühike aeg.

Fjodori vaikimine ajas neiu segadusse, ta kulmud tõmbusid ninajuure kohale kokku, väljendades rangust.

«Mis te soovite?»

Fjodor lahutas käsi ja vastas kohmetult:

381

«Kuidas seda nii äkki öelda...»
 Ning neiu lõi pisarateni õhetama:
 «Teie?!»
 «Kas tõesti tundsite ära?»
 «See olete teie! Täpselt samasugune.»
 «Teie aga olete muutunud. Ja kuidas veel!»
 «Portree?... Kas mäletate, et te joonistasite mind?»
 «Kui ei mäletaks, poleks tulnud.»
 «Siamaani on seinal... Lähme ometi majja. Lähme rutem!»

Ning ta hakkas ees minema, vaadates peaaegu igal sammul kärsitult tagasi nagu jahikoer, kes kardab aeglast peremeest silmist kaotada. Siniste õiekestega sarafanihõlm virvendas Fjodori silmade ees

Fjodor vaatas teda, tajus oma liigutuste saamatut nurgelisust, keha rohmakust ning küpseisse aastaisse jõudnud inimese inertset pikatoimelisust. Neiu vaatas tagasi, tema pilk oli kutsuv ja ergutav.

«Küll on suureks sirgunud, lausa ime...»

Pedantne hämarus, raamatutolmu lõhn, vana pianiino, mis oma vasksetel rullikutel jalgadega näis olevat konarliku põrandaga otsekui ühte kasvanud, ning suur ja lai söögilaud, mille kohta oli tahtmine klassitsistlike romaanide kõrges stiilis ütelda: nii-ja-nii-mitmele isikule. Kuus aastat... Mis tähendab kuus aastat sellele nurgakesele, mis on möödunud sajandi õhku alles hoida suutnud. Miski pole muutunud. Või siiski...

«Aga vanaisa on surnud,» ütles neiu.

Ta ütles seda lihtsalt, ühegi ohketa, ühegi varjuta jumekal näol. Vanaisa on surnud, kuid ta on selle mure üle elada jõudnud, on sellega harjunud. Kuus aastat...

Kui Fjodor temaga linnatänaval oleks kokku sattunud, poleks ta vist tagasi vaadanud. Heledajuukseline, heledasilmne, oma korrapärasuses tavaline nagu — niisuguseid möödub sadasid. Kuid tolmuses toas, rangete, aastatest tumenenud asjade keskel, kloosterlikus eraldatuses 1952. aasta juulipäevast, näis neiu jahmatamapanevalt kirgas oma päevituse, paljaste käsivarte ja kergemeelse rõõmsakirjalisest riidest sarafanikesega. Fjodor pidi ikka ja jälle endamisi imetlema: «Suureks sirgunud. Lausa ime!»

Tema polnud tütarlast kordagi meenutanud. Oli unustanud isegi portree, mille oli kord nagu muuseas puu-

sepapliiatsiga visandanud. Teda oli nagu kassi meelitanud kodukolle, mitte pererahvas.

«Ema töötab endises kohas, tema hoole all on kirurgiaosakond... Mina õpin instituudis... Samuti meditsiini... Perekonnatraditsioon... Esimene kursus on juba seljalaga.»

Vile minutiga oli jutustatud kõik, mis selles majas kuue aastaga oli juhtunud.

«Teie olete nüüd kunstnik?»

«Peaksin olema.»

«Mispärast peaksite? Mis jutt see on?»

«Et kunstnikuks saada, selleks tuleb midagi ära teha. Mina tegelesin siiani sellega, et toitsin tulevast pilti.»

«Toitsite pilti? Kuidas see käib?»

«Tegin haltuurat.»

«Mis jutt see on?»

«See tähendab, et tegin tööd ainuüksi raha pärast. Ja teenisingi raha, nüüd otsin tuba, mille võiksin ateljeeks ümber korraldada, et maalida oma pilti ja midagi muud enam mitte teha.»

Olja ema Olga Dmitrijevna ei olnud kuigi vaimustatud teatest, et Fjodor üürib nende majas ateljee. Iga ema tunneb oma tütre pärast hirmu meesterahva ees, kes on talle peaaegu võõras. Kuid nagu näha oli selles majas seadusi andvaks võimuks Olja.

Fjodori käsutusse lubati anda tohutu söögituba.

Olja pakkus end Fjodorile saatjaks:

«Mul on niikuinii tarvis kiri posti panna. Jaamas panen.»

Ent vaevalt olid nad trepile jõudnud, kui silmasid asula kohal kasvavat ja ähvardavalt kerkivat sinakas-musta pilve. Nende silme all jõudis see päikeseni ja neelas ta. Samas muutus kõik ümberringi halliks ja ärevaks. Hatuste tiibadega veheldes lendasid, külg ees, rahutusest ja hirmust aetud varesed. Äkitselt tõusis tuul, sasis põõsaid ja koolutas nad vastu maad, rebides küljest lehti ja kandes neid eemale. Tammed pea kohal hakkasid raevukalt kohisema, roostes katus kriiksus. Teel tõusis tolmu-

pilvi, mille keerises pööraselt kihutasid kortsunud paberitükikesed.

Sadu oli lühiajaline ja tugev. Metsikult tantsisklesid põõsaste lehed, tumenes tara. Tee kattus piimja piisklooriga. Vana majakatus kumises nagu häirekell. Ja taevas murdus raksudes. Jakikesse mähkunud Olja kahvatas.

Kõuetaevas rebenes äkki midagi: üle katuse veerenud müristamine kostis tumedalt ja ilmetult, põõsad kikitasid erksalt lehti. Vihm lakkas järsku.

Vihm lakkas ning rasked pilvemäed süttisid loojangupunas. Hõõguva pilvelaama all elas puhtakspestud suvitusaasula vaikusesse tardununa üle seda malbet hetke.

Liikumatus lehestikust langes veepiisku... Tumenenud teerajal hõõgusid lombid... Plekk-katused helkisid... Aiakestest, põõsastest, rohust, niiskunud maa igast poorist hoovas hiliste lillede ja pēhastunud juurte segipõimunud lõhna.

Õhk tundus niivõrd tihkena ja kompaktsena, nagu tarvitseks vaid ennast sirutada, käsi liigutada — ja juba ujudki ülespoole, imetledes enda all viljakat ookeanipõhja, kus sul on õnn elada.

Loojang peegeldus Olja pärani silmis.

«Mis juhtus?» küsis ta vaikselt.

Fjodor silmitses ümbrust ahne pilguga.

«Mis juhtus? Mis juhtus?» Olja nägu oli mahe ja loojangu poole vaatavad silmad läikisid kahtlaselt. «Ma olen veendunud, et midagi juhtus! Midagi erilist, mitte ainult vihm. Harilik vihm ei jääks eluajaks meelde. See jääb — ma tunnen!»

«Ainult vihm...» Kõhklevalt hakkas Fjodor maalikasti rihma õlalt alla nihutama.

«Vihm möödus ja tõi õnne... Ah, just niiviisi ta saabubki kord ootamatult nagu vihmahoog.»

Langesid harvad, õhus sätendavad piisad, märg lehestik läikis, veelombid hõõgusid loojangust...

Teed mööda läks keegi naine, õhuke kleit tihedasti ümber tugeva sitke keha liibunud, vihmast kleepuvad juuksed põskedele langenud. Ühes käes kingad, teises raske kandevõrk, vaatas ta keskendunud ilmel enda ette: paljajalu käimine oli talle harjumatu.

«Mis oleks, kui minna tema juurde?... Vaata — see on ju õnn! Kas sa näed elus sageli õnne? Vaata enese ümber!

Mis oleks, kui minna? ... Mul on millegipärast kahju temast.»

Teed mööda läks naine paljajalu, loojang põles, roheline ergas, lombid hõõgusid. Kuivanud oksti turritades seisis kuusk, tema vihmaniiske okasvõra, tume ja healõhnaline, laotus vabalt üle tee. Kuusk peegeldus veelombis, lompise oli loojangust poolest saadik õhetama lõõnud, poolest saadik aga mustas nagu osake põhjatust võrendikust. Ja märjas kleidis naine läks paljajalu...

Fjodor pani maalikasti kolksatades trepile, istus märedele kiviastmetele, tõstis kaane üles...

Ta ei visandanud joonist krunditud kartongile — selleks polnud aega, otsekohe kaob kõik, naine lahkub, loojang kustub, okkad kuivavad, lombid tuhmuvad. Silmapilkselt lõpeb kõik, see on kapriis, õnnelik juhus; meeleetus on püüda seda tabada. Ent juba on paisatud pisut kinaveriga segatud valge laik — siin hakkab põlema loojang. Pintsli-löök — ja ilmub pigimust triip, mis muutub kuusetüveks.

Naine eemaldub, võrgu raskusest pisut kühnus. Kaob silmist, kuid jätab mälusse jälje. Mälu võib materialiseeruda. Las eemaldub, jättes selja taha loojangupalangust nõrguvad lombid.

Fjodor heitis pintsli kõrvale, haaras pahtli, kogus selle painduvale terale värvi peaaegu tervelt paletilt — barbaarset segu. Sihtis, kõhkles viivu ning paiskas siis paberile... Tükk teed — tasaseks sõtkutud, vihmamärga maad — lai, sile tõmme. Ta pühkis pahtlitera kaltsuga puhtaks, kogus pahtli otsakesele uut värvi — süttis esimene lomp...

Peatu, silmapilk, — sa oled imekaunis! Naine kadus, teda enam kätte ei saa. Tundmatu naine, kes oma muredest hõivatuna ei pööranud tähelepanu üürikelele pidu-viivule looduses... Kadus, ja vähehaaval kustuvad lombid, tuhmub hõõguv roheline... Peatu! Ei...

Esialgu püsib kõik mälus. Esialgu... kuid ka mälu kustub, ka tema pole igavene. Praegu on ta aga värske, erutatud, tema erutus kandub üle kätele. Käsi haarab kord pintsli, kord pahtli, paksult segatud värv muutub pintsli-tõmbel lihaks ja vereks.

Fjodor tõmbus eemale, tõi kuuldavale rahuloleva pomina.

Maalikasti sisekaanel põles loojang, õhk oli küllastatud lõhnadest ja niiskest aurust, märg roheline ergas, ja olid

ka lombid, oli vaiguste okste tume sitkus ning nainegi polnud kuhugi kadunud — ta oli võrgu raskusest pisut kühmus, paljad sääremarjad õhetasid loojangust.

Peatu, silmapilk... Mis siis ikka, vahest ka...

Fjodor hakkas ruttamata pintsleid puhtaks hõõruma ja alles siis meenus talle, et selja taga seisab Olja.

12

Fjodor kolis üle.

Olja ootas uusi imesid, kuid neid ei juhtu sageli. Fjodor kuhjas vana auväärse söögitoa täis visandeid, mis kujutasid sammuvaid jalgu. Olja silmitses neid nagu arheoloog äsja väljakaevatud tundmatu kultuuri raidkirja — aukartlikult, ääretu uudishimuga ja varjatud kannatusega, et ta ei saa aru.

«Mis need on?» küsis ta.

«Märkmed meelespidamiseks.»

«Märkmed? Mõtetest?»

«Üldiselt jah, mõtetest.»

«Veider, kas neid ei saa üles kirjutada tähtedega, nagu tavaliselt?»

«Vist ei saa.»

Ja Fjodor imestas ise ühes Oljaga: «Tõepoolest, veiderad mõtted, sõnadega neid väljendada ei saa, ainult joonte või värvidega.»

Enne äraolimist saatis Fjodor jaama Viktori, kes Sahalinile isa juurde sõitis. Palavusele vaatamata oli tal seljas raske sügispalitu, peas sonimüts, nagu neid kandsid Ljoška Lemeši sõbrad, ja käe otsas kulunud kohver, milles puhas pesupaar ja leivapäts teemoonaks. Viktori ema ohkis ja kuivatas taskurätikuga silmi. Poeg manitses teda rangelt:

«Sa ära anna tuba Ankale, võta uus üürnik. Millest sa elama hakkad, kuni ma jalad alla saan?... Otsi hea inimene, niisugune nagu Fjodor Vassiljevitsš.»

Ta pöördus Fjodori poole:

«Kui olen inimeseks saanud, otsin teid tingimata üles. Tingimata, et aitäh ütelda.»

386

Elektrivedur huilgas. Fjodor embas Viktorit, lükkas ta vaguniuksest sisse:

«Inimesi ära võõrasta, astu neile vastu.»

«Hästi. Kõik hakkab uut moodi minema.»

Viimane vagun kadus silmist, rong kandis eemale inimese, kes sööstis õnne otsima kuskilt Vaikse ookeani kallastelt, sõites selleks läbi kogu hiiglasliku maa.

Veera Gavrilovna nuttis, klammerdudes Fjodori külge:

«Mu süda aimab, et ma jään vanaduspäevil ilma abita...»

Kodus, Fjodori toas, aga seisis juba uus kapp, mille Anja oli neil päevil ostnud. Anja oli juba eluruumi vallutanud, vaevalt Veera Gavrilovnal enam uut üürnikku otsida tuleb — ta ei suuda tütrele vastu seista. Aga kuidas teda aidata?...

Fjodor võttis oma kohvri ja läks väravast välja, teda saatsid pilkudega Ljoška semud. Huvasti, Deneznoi põiktänav!

Tuttavas väravas kohtas ta Oljat, kes oli teda need päevad oodanud — näost oli näha, et oli oodanud.

Ja nüüd oli visandeid kõikjal — laual, vanal diivanil... Seinale toetus suur krunditud lõuend. Olivärvi lõhn oli segunenud vana tolmulõhnaga...

Fjodor tõusis hommikul kella viie ajal, riietus, võttis maalikasti ja väljus.

Koidiku kahk hahetus oli ööd juba õige pisut heledamaks muutnud, tähed taevas kahvatusid, kastest nõretavad pöösad kuulatasid valvsalt iga sammu, karge õhk pugus võbinaid tekitades hõlma alla... Vaevalt oli ta väravast välja saanud, kui kuked täiest kõrist kirema hakkasid, nagu oleks ta kodukülas Matjoras. Siin-seal pistsid klähvima kukkede kiremisest äratatud koerad...

Ähmaselt sinakas aovalguses näis asula salapäraselt tühjana ning tähendusrikkana. Maalikast üle õla, astus Fjodor kärmel sammul ja talle meenus Savva Iljitš. «Siin ongi, vana, see sinu palav unistus: minna varahommikul värvikastiga loodusesse, see ongi kunstniku Arkaadia!» Unistused täituvad, elu on imekaunis. Inimesed magavad, tema aga läheb, et neile kingitust valmistada. Inimesed magavad ega aimagi, et lasevad mööda kõige toredama, kõige tähelepanuväärsema — uue päeva sünni. Aovalgus

387

387

muutub heledamaks, taevakuppel avardub ja laieneb, silma hellitab arglik koidupuna, kuid seljataga on ikka alles öine sina.

Igalt sääraselt retkelt tõi Fjodor kaasa etüüdi — teras-sinise, suitsukarvalise ja peaaegu ühevärvilise nagu puhtakspetu. Mõnikord jäi ta kauemaks, otsis endale koha jaama viiva tee perve all ja joonistas hommikustele elektrirongidele kiirustavate inimeste jalgu. Jalgades otsis ta rütmi aoelsele hämarusele ja viiuli häälele, mis ta sisimas lakkamatult helises.

Fjodor jõudis koju, kui majast väljus Olja ema, et minna tööle.

«Tere hommikust, Olga Dmitrijevna,» tervitas Fjodor.

«Tere hommikust,» vastas kõnetatu napolisõnaliselt.

Olja ema oli nende kuue aastaga vähe muutunud — endiselt oli ta näoilme liikumatult range, karmid kulmud rõhutasid näo kahvatust, endiselt sarnanes ta oma lühikese soengu tõttu kahekümnendate aastate delegaadinaisaktivistiga.

Hingepõhjas Fjodor pisut kartis teda, tundis ennast tema juuresolekul ebamugavalt.

Kuid ta kadus alati terveks päevaks oma haiglasse. Ja majale lähenedes tundis Fjodor rõõmu, et kohe hakkavad nad Oljaga teed jooma, uus etüüd aga seisab sealsamas, nende silmade ees...

Ta jutustas Oljale sellest, kuidas vantsisid kord sügis-ses loidunud stepis sõdurid — näljased, väsinud, tiges-tunud, kel oli vaid üksainus soov: et lõputu teekond kiiremini lõpeks. Et ainult lõpeks, tulgu siis kas või kokkupõrge vaenlasega, — kas tapad sina või tapetakse sind, mõlemal juhul tähendab see puhkust. Ta jutustas, kuidas need väsimusest nüristunud sõdurid juhtusid kokku rumeenlasest viiuldajaga...

Olja neelas ahnelt iga sõna, ta silmad tumenesid, nende sära kustus.

«Te tahate kujutada kõike nii, nagu oli?» küsis ta.

«Ei.»

«Kuidas — ei?»

«Nii, nagu oli, ei taha.»

«Mispärast?»

«Salgake poriseid sõdureid porisel teel... Iga natüür-mort, ka kõige lihtsakesem, on tuhat korda maalilisem.»

«Tähendab, te kavatsete valetada, ilustada?»

«Ei, aga kui ma sõdurisinelites inimesi kujutaksin, siis tuleks mul kõige enam maalida sinelite põõnasid.»

«Olgu pealegi põõnad, olgu jalarätid ja pori — oleks ainult tõde.»

«Põõnad pole tõde, vaid vale!»

«Ei saa aru.»

«Kui ma rumeenlase ees seisin, siis ma ei silmitsenud ju põõnasid, vaid kuulasin muusikat. Mu sisemuses oli kõik murdunud, iga rakuke oli minestuse äärel. Oli mul siis mahti veel põõnadele mõelda? ... Vaevalt, et ma veel midagi säärast kunagi üle elan. Aga tahaksin küll... Ma pole isegi võimeline ütleva, mis see oli. Rõõm? Jah. Mure? Seda ka. Kõik koos, ühtaegu... Saate aru, Olja, — tänulikkus... Uskumatu, kõrvetav tänulikkus kuni mõistuse kaotuseni. Ja kelle vastu? Eilse vaenlase vastu. Ja minu sisemuses tõmbus kõik kokku valust, et maailm on julm. Ma olin siis kõigest üheksateistkümnendaastane, nii vana kui teie praegu. Kuid ma olin teist hoopis rumalam. Ja-jah, ma olin rumal. Aga sel hetkel tundus mulle, et mitte ükski, ka kõige kuulsam ja kõige targem filosoof pole minust rohkem mõistnud. Sel hetkel... Just seda ma tahaksingi lõuendil kujutada.»

«Hetke kujutada?»

«Ei, vapustust.»

«Vapustust kujutada?»

«Miks siis mitte?»

«Ent kujutada saab ainult seda, millel on kuju, — puud, inimest, pilve või sinelipõõna.»

«Kuid kas äikese-eelsel rahutusel või kuuvalge öhtu lüürilisel meeleolul on kuju? Tuhanded kunstnikud on seda kujutanud.»

«Ahaa, kuid teil tuleb ikkagi maalida sõdureid, põõnad seljal. Ainuüksi nende kaudu on võimalik seda vapustust edasi anda.»

«Kui ma kujutaksin lihtsalt käputäit sõdureid, kes viiuldaja ümber seisavad, siis saaks sellest vaid informatsioon: oli kord, niisugune veider juhtum. Mis aga nende sõdurite hinges toimus, see jääks teadmata. Väliselt oleks kõik tõde. Sinelipõõnasid täpselt välja maalida pole raske, kuid need põõnad varjavad inimeste eest kõige tähtsama. Põõnad pole kunst, põõnad on võltsing.»

Olja jäi vait, vajus mõttesse...
Pildi alustamiseks ettevalmistatud lõuend seisis seinajal. Ning Olja ootas uut imet.

13

Vjatšeslavilt saabus kiri:

Vana hulkur! Kirjutan neid ridu Sinu endises urkas. Perenaine andis mulle Sinu uue aadressi. Sa oled kadunud! Ära auranud! Ja ometi on Sind nii tarvis! Ei, mitte asja pärast, lihtsalt on tahtmine näha Su nägu raskel hetkel. Ootasin, et tunned seda kuuenda meelega ja koputad mu uksele. Ei jõudnud ära oodata, tulin otsima...

Lugu on selles, et näituse žürii lükkas mu pildi tagasi — olevat ideelage, ei näita väljapääsu, ei vasta ajastu vaimule. Muide, kõrged kohtunikud ei vaevanudki ennast kuigi palju, et selle kohta tõestusi esitada, — tõmbasid risti peale ja keerasid selja. Mulle keerasid selja, Ivan Mõš. Teos aga vastas nende maitsele. Kuidas me eksisime, et ei arvestanud tõsiselt seda meest! Ta jõuab kaugemale! Temast saab veel tooniandja! Ühesõnaga — täielik krahh! Kahe aasta töö hakkab lihtsalt ainuüksi tolmu koguma. Ta seisab ikka veel võõras ateljees ja mul on tahtmine tema juurest põgeneda. Põgeneda väsimuse, unetuse ja näituse eest, kus hakkab uhkeldama Ivan Mõši šedöövr, põgeneda linnast. Üks mu hea tuttav tegi ettepaneku, et sõidaksin tema juurde. Ta on kunstist kaugel, elab paradiislikus looduskaitse alla võetud metsas, tegeleb piibrite kasvatamisega! Ma lähen sinna! Hakkan ajaviiteks etüüde joonistama, sooja piima jooma, kuni hallade tulekuni suplema. Kogun jõudu ja astun veel kord kõrgete kohtunikkude ette, me veel vaatame, kes keda. «Klaasi tuhk koputab mu südametunnistusele!» Lõpetan. Kahju, et ma Sind ei näinud. Nüüd ei õnnestu meil enne talve kokku saada.

Sinu Veetše

Jah, Sa käi korra seal näitusel ära. Vahest ongi õnn, et me sinna ei pääsenud. Ivan Mõšiga ühes kambas uhkeldata pole suur au.

Noorte kunstnikkude näitusest olid ajalehed juba teatanud. Moskvas olid kuulutused kõikjale üles kleebitud.

Fjodor valmistus sinna minema avamisele järgneval päeval.

Kuznetski Mostilt ulatus pikk järjekord Kunstisalongi laiade väravateni. Vanemate klasside õpilased ja pensionärid, tudengid ja sõdurid, käekottidega naised ning solidised, enesekindlate nägudega mehed hoidusid tihedasti hoone seina lähedale, küpsesid kõrvetavas päikeses.

Fjodoril tuli seista peaaegu tund aega.

Noored kunstnikud! Uus põlvkond!

Vjatšeslavi ei võetud vastu, kuid kahtlemata oli siia sisse pääsenud rohkem kui üks Ivan Mõš. Kui palju sõja üleelanud noori kunstnikke nagu Vjatšeslav ja Fjodor jälgivad praegu teraselt seda rasket aega ning püüavad leida vastust küsimusele: mis on tõde?

Noorte näitus! Kus mujalt kui mitte siit otsitakse uut vaimu, uusi mõtteid, värsked värve maalikunstis. Mitte asjata ei seisa ukse taga pikk järjekord.

Lõpuks ometi pääses Fjodor saali, mis päikesepaistelise tänavaga võrreldes näis hämar ning jahe, ja sattus otsekohe vastamisi suure, laest põrandani ulatuva Stalini portreega. Stalin seisis ordenite ja pagunitega generalisimusemundris ning peeglina läikivate saabastega, oli oma hiiglasliku kogu rangelt sirgu ajanud ja vaatas tühipaljast väikest Fjodorit lae alt. Tema saabaste kõrval, lõuendiga drapeeritud postamendil oli pronksbüst — jälle Stalin.

Tööstusmaastik — segituhnitud vundamendiauk suitsu ja ekskavaatorinooltega — maalitud keskmiselt. Veel maastik ja ... jälle Stalin, mitte enam ordenitega mundris, vaid üsna lihtsalt ja koduselt, valges vormikuuks.

«Kolhoosipidu» — lõõtspillimängijatega, kes olid nagu Pjatnitski koorist laenatud. Ja... Stalin, mitte enam üksi, vaid ümbritsetuna kõigist valitsuseliikmetest.

Kuid nüüd, nüüd, järgmise stendi taga, ofitsiaalsusele loovutatud välisuksest kaugemal, lootis Fjodor sattuda pildile...

Tundmatu autor — hingesugulane. Tema pintsel on ehk juba ütelnud seda, mida Fjodor pole jõudnud paletilt ellu viia? Tundmatu autor — ta on ühtaegu nii sõber kui võistleja, Fjodor tunneb tema vastu juba nüüd austust ja kadedust, soovi toetuda kellegi tugevale õlale ja samal ajal päri hirmu, et keegi on temast, Fjodoriga, ette jõudnud, et Fjodoril tuleb sabas sörkida. Niisugune tunne on finišilindile läheneval sprinteril. Sellepärast ju tuligi siia algaja kunstnik Fjodor Matjorin, et joobuda, õhutust

saada, teistelt jultunud energiat koguda. Nüüd kohe, juba järgmise stendi taga toimub kohtumine...

Ent järgmise stendi taga oli uus Stalin — filosoofilises üksinduses kirjutuslaua taga istuvana.

Saalis oli rahvarohke ja vaikne, kostis ainult jalgade ühetoonilist kraapsimist parketil. Küllastajate näod olid keskendunult tõsised ja tähendusrikkad, kõik näisid üksteisele sarnanevat, nagu oleks tegemist sugulaste-trobikonnaga, kes vaatavad üle uut korterit, nuhkides arvustavalt läbi iga nurga, iga meetri seinast.

Stalin, kes muheleb vurrudesse. Mõttesse vajunud Stalin. Lihtsalt Stalin, ilma ühegi ilmema — vurrud, piip ja muud atribuudid.

Jalgade kraapsimine ja aupaklik vaikus. Pühaduste keskel pole viisakas häält tõsta. Noorte näitus... «Progressiivset noorust ja rutiinset vanadust pole olemas,» oli öelnud viimasel korral Valentin Veniaminovitš.

Uste taga päikesepaistel aga seisab kannatlik järjekord...

Ja ikkagi ta viimaks leidis... Tagasihoidlikus raamis väike pilt rippus nurgas ja ühetoonilisusest väsinud vaatajad ei märganud seda kohe. Maastik, mitte midagi erilist. Severnaja jõeke, Matjorat ümbritseva Uzdalitsa jõe sõsar. Sinava metsani ulatuv tasane luht, pilved kurduvad muhelevalt vees. Külapoiss istub hobuse seljas: hobune joob oma peegelpilti. Poisi paljas ülakeha on pruuniks põlenud nagu kumisev vask, keset luhta, taevast, vett ja pilvi hõõgub see nagu tuluke ja levitab ümberringi pehmet valgust. Ei, autor pole Ameerikat avastanud, pole leidnud vastust küsimusele: mis on tõde? Ta meenutas lihtsalt lapsepõlve ja Fjodorit valdas leebe õnnetunne: tarvitseb ainult tahta ja sa tajud, et päike su keha põletab, võid hingata jõe mahkjaid lõhnu ning sinu all on hobuse hiline selg, kes ühes sinuga muretult rõõmustab tavalise ja igavesti imetlusväärse maailma üle.

Fjodori selja taga peatus kergendatult ohates üks vaataja, siis teine, kolmas... Pilti oli märgatud ja Fjodor tajus mingit vennalikku solidaarsust kõikidega, kes ta ümber seisisid...

Suur tüse meeskodanik trügis üliviiisakalt lähemale:

«Vabandage, palun.» Ja keeras äkki ümber: «Matjorin! Fedja!»

Ivan Mõš — endiselt jõuline, targeldatud päevasärk pingul ümber kummis rinna — naeratab julgusetult, vaatab usaldavalt alla oma kasvu kõrguselt. Ta nagu ei olnud enam kandiline, sinna oli justkui õige pisut õhku juurde pumbatud, nii et see oli muutunud heasüdamlikumaks ja vähem aukartustäratavaks. Niisuguse näoga meest on kerge kujutleda perekonnaringis laua taga, ümbritsetuna lastest. Suur pihk rippus kohmetult õhus, valmis Fjodori esimese liigutuse peale välja sirutama. Ootevalmis käsi, mille nägemine tekitas samasugust piinavat ebamugavust nagu vinnastatud püssikuke nägemine. Fjodor ei pidanud vastu, sirutas esimesena käe.

Vaevalt oli ta seda teinud, kui Ivan Mõši pringile näole ilmus peaaegu tabamatu üleolek.

«Kas minu pilti oled näinud?» küsis ta.

«Veel mitte.»

«Sa tulid ju temast mööda!... Lähme, lähme, ma tahan kuulda, mis sa ütled.»

Mõš vedas Fjodorit järeleandmatult tagasi.

Ilus poleeritud raam — helepruun lakk pätklipuul. Muldugi oma kätega tehtud — kuldsed käed. «Seltsimees Stalin Ritsa järve ääres». Rühm pidulikes viigitatud ülikondades mehi vaatleb postkaardilikku maastikku — metsaga kaetud mägesid, sinist vett ja sinist taevast. Nende keskel on ülestõstetud käega Stalin Beriale oma plaane selgitamas. Fjodor mõtles:

«Poiss kasvab ja kohaneb, on õppinud maalima nagu kõik teised...»

«Maastikuline tagapõhi on natuurist. Terve kuu tolknemine Ritsa ääres. Kolmed püksid lõhkusin kaljudel ära.»

«Mis siis ikka, püksid aitasid.»

«Sulle kindlasti ei meeldi?»

«Ei, mispärast mitte!...»

«Ütle, mille poolest ei meeldi?»

«Ma arvan, et sa oled vea teinud.»

«Missuguse?»

«Teema oled valinud ebaõnnestunult.»

«No-noh, sa pole kuigi... Juhi kuju ja ebaõnnestunud teema?»

«Huvitav, kuidas sa mu sõnadest aru said!»

«Ei maksa täpsustada.»

«Miks mitte, ma tahan just nimelt täpsustada: sa pole originaalne.»

«See-eest olete teie kõik originaalid, kus nüüd meesugune... Kuidas sul läheb?»

«Astun vist juurdelõikamis- ja õmbluskursustele,» vastas Fjodor ja mõtles jälle:

«Poiss kasvab — maalib nagu teisedki. Või on kõik teised hakanud Ivan Mõši moodi maalima?...»

Endiselt seisis kõrvetavas päikesepaistes pikk järjekord.

Veetše Tšernõšovi ei olnud linnas. Ljova Õigeusklik oli silmist kadunud, — kus ta elas, oli teadmata.

Fjodor seisis telefoniputka juures ja pildus münti peopesal.

Oli tarvis kellegagi kohtuda, kohe praegu, viibimata. Inimesed, kes kõrvetavas päikesepaistes seisisid ja ootasid, millal avaneb võimalus Ivan Mõši pildi nägemiseks, olid Fjodori tasakaalust välja viinud. Neile inimestele kavatses Fjodor oma pilte maalida. Kas neid pilte ongi tarvis? Lapsepõlve meenutav tagasihoidlik maastik rippus kõrvaletõrjutuna nurgas, enamik vaatajaid möödub temast, ilma et märkakski.

Üksainus... ja kui palju inimesi järjekorras. Fjodor arvas endal õiguse olevat, kuid õigus on ju alati enamusel.

Fjodor hüpitas münti peopesal ja vahtis ringi.

Tema ümber on argipäine linn. Päike kuumutab majade seinu ja tänavakive, kuum õhk on täis bensiinivõngu. Higinäinud inimesed ruttavad kõnniteedel, sukelduvad välisustest sisse, kiiluvad täis trollibusse, tammuvad laste kaupluseuste taga. Linn on tulvil hoolt nagu alati. Fjodor ei olnud varem märganud, et see hool ja mure, mis iseloomustab inimeste askeldusi, on pisike, ainult ühte päeva hõlmav. Kellelgi on tarvis osta kingi või susse; keegi kiirustab kohvikusse, et lõunavaheaja jooksul süüa jõuaks; keegi tormab ülepeakaela ajalehekioski juurde, et osta ajaleht, mille ta pärast läbilugemist juba järgmisel hetkel unustab.

Ajaleht, tangud, sussid, viinerid kohvikus — linn pulbitseb momendi askeldustes. Kuskile salajastesse paikadesse kogunevad aga üha uued ja uued aatomi- ning vesinikupommid, meie koduplaneet täitub lõhkeainest. Matjora külasse on jäänud üksainus mees — Fjodor

ja. Üksainus mees ja seegi rauk. Inimesed, peatuge hetkeks, mõtelge tulevikule! Mitte enda omale, ühisele!

Vitriiniklaasi tagant vaatab ükskõiksel ilmel selle inimese portree, kes pole mõistusest kellegagi võrreldav, keda kutsutakse armastatud isaks ja targaks õpetajaks.

Ostke susse, ostke tangu, ostke ajalehti — hoolitsege enda eest, inimesed, elage, inimesed!

Too inimene on ju enda kanda, ainuüksi oma õlgadele võtnud kõik rasked mured. Ta on tark, ta on suur.

Inimesed, peatuge! Mõtelge järele! Aga kas nad siis ei mõtle? Fjodor on samasugune kui kõik teised, mitte parem ega halvem; kui teda teeb tulevik rahutuks, siis tähendab, et ta teeb rahutuks kõiki. Sussid, tangud, momendi askeldused — see on nagu mere pealispind, mis varjab lõpuni lahtimõtestamata süvamere-elu. Iga mööduja otsib tulevikku omamoodi. Kuid on olemas suur ja tark — «Stalin mõtleb meile...»

Veetše Tšernõšovi linnas ei olnud, Ljova Õigeuskliku asukoht oli teadmata; kuid Ljova Slobodko aadressi ta teadis. Temaga polnud Fjodor pärast instituudi lõpetamist kordagi kohtunud, vana sõprus oli ammugi maltsa kasvanud.

Fjodor pistis münti taskusse, libistas pilgu üle järjekorra ning suundus metroo poole.

Ninna tungis mähkmete ning praetud kala lõhn.

Ljova Slobodko elas kahes tillukeses toas — oli need hiljuti saanud vahetuse teel «kahe eraldi asuva toa» vastu. Seina taga nuttis paarinädalane imik. Ljova Slobodko oli kursuse poistest esimesena isaks saanud.

Ljova tööruum oli lõuendeid, lõuendiraame, kaste ja paberirulle täis kiilutud. Seintel rippusid pildid, üks kriiskavam kui teine. Kollase tagapõhjaga piklikul lõuendil rohelised figuurid, mis sarnanesid naistega, ainult päid ei olnud ning jalgade asemel olid maosabad.

Mähkmete ja praetud kala lõhn, ruumikitsikus, tolm, hingesööbivad mürgised värvid seinale pandud lõuenditel. Fjodor pidi mõtlema: «Kurat võtaks! Kuidas ta hulluks ei lähe...»

Ljova Slobodko aga oli viimasest kohtumisest saadik

isegi veidi tüsenenud. Seljas vana pidžaama, kustunud piip hambus — nii troonis ta keset seda rämpsua ja krimp-sutas Fjodorit kuulates põlglikult nägu.

«Tõprakari.»

«Rahvamassist kõrgemal seisev geenius pole muutunud,» muigas Fjodor.

«Sina aga uhkustad endiselt Veetše Tšernõšovi pükste? Kuulen sinu suust tema ingliahäalekest. Jah, ma mõistan hukka! Inimesed? Ei. Need pole inimesed. Need on rumalad kogred-idealistid. Kalasugu. Neile visati odav sööt — noored... Nad söötsid karjana selle kallale ja nüüd näkivad... Ma pole käinud ega lähegi neid soperdise vaatama. Noored... Kes? Need Ivan Mõšid? Nad pole ju kunagi noored olnud, nad olid juba emaihus kaalutlevad vanakesed. Neile on kunst kerge teenistuse vahendiks. Nad teevad alatusi, poevad, müüvad ennast kolmekümne hõbe seekli eest, juudad.»

Ljova Slobodko hääli summutas vaheseina tagant kostva lapsenutu. Ja selles tigesas hääles polnud tunda ei väsimust ega kahtlusi, selles kõlas tunnustamata jäänu endist kõikumatu veendumust, juhi-üksiklase endist fanatismi.

«Puistasid end tühjaks, ja rahu majas. Kerge elu on sul,» kadestas Fjodor.

«Mida sa siis käsid, kas kiita?»

«Tahan lahendada neetud küsimuse: mis on tõde?»

«Minu jaoks seda küsimust ei eksisteeri. Mina tunnen oma teed. Näed, kuidas ma selle suunas lähen...» Ljova Slobodko osutas piibuvarrega koli täiskuhjatud töötoale. «Naisel pole homseks enam kopikatki, pole millegagi leiba ja lapsepõnnile piima osta. Ma ei tea, kas ma homme lõunat saan. Mul on viis tuhat rubla võlgu. Ma ei kahetse, et mul pole korralikke pükse ega saapaid, kui sa aga annad mulle viiskümmend rubla, võtan ma selle häbenemata vastu. Ja selle rahaga ei osta ma ei piima ega pükse, vaid värve ja lõuendit. Näed siis, missugune on minu tee kunstis. Kas ma suudaksin seda teed käia ilma eesmärgi teadmata? Ma tean! Niisuguseid nagu mina ilmub varsti palju. Ja lõppude lõpuks hakkavad ka praegused kogred-idealistid meid mõistma ja austama. Neile tuleb lõpuks meelde, et nende vanaisad ja vaarisad loopisid impressionistide suurteoseid mädanenud õuntega. Nad tulevad mõistusele! See aeg saabub! Selle pandiks on asjaolu, et omal ajal väljajäetud Renoiri, Claude Monet' ja Cézanne'i maalid

kutsuvad praegustes kokredes-idealistides esile palve-meeleolu. Suur Van Gogh oli oma eluajal põlatud, misparast ei võiks mina tema saatust jagada?»

Laps nuttis ja lõkendava näoga Ljova Slobodko kuulutas oma suurt missiooni, vehkides rusikaga tolmuses, mahkmetelõhnalises õhus. Ja Fjodor oli sel hetkel valmis teda isegi uskuma ning kadestas tema lihtsat ja naiivset veendumust: kui inimkond on tunnustanud Renoiri ja Cézanne'i, peab ta tingimata tunnustama ka teda, Ljova Slobodkot.

«Küll me laskume mansardkorruselt ka maa peale. Meile puistatakse veel lilli tee!...»

«Hüva,» katkestas teda Fjodor. «Ööbikuid ei toideta valmidega. Näita, mida sa surematuse heaks teinud oled.»

Ta ootas, et Ljova Slobodko näitab kuningliku žestiga seintele: «Vaata.» Kuid Ljova sõnas tähendusrikkalt:

«Ma näitan sulle oma kahte viimast tööd.»

«Lase tulla.»

Ljova astus seina juurde ning keeras valguse poole suure lõuendi.

«Näed...» ja astus ise kõrvale.

Fjodori hämmastuseks ei olnud lõuendil kujutatud vormituid abstraktseid keeriseid, vaid stiliseeritud kõrgahju, mille kohal oli ergav oreool. Kõrgahju ümber põlvitasid inimesed, neist olid näha ainult kannad ja pingul riietest umbristatud tagumikud, päid polnud.

«Selle nimi on «Tulekummardajad,» teatas Ljova.

Ergava, süngelt raevuse Mooloki ees põrmus lamavad ilma peadeta ja kehadeta inimesed, kes koosnevad ainult kandadest ja tõntsidest istmikkudest, ning võidunud pidžaamas autor, kes morni pidulikkusega ootas hämmastust, vaimustust või nõrdimust, tunnustamata geenius, kes uskus pühalt oma kõrgelennulist tulevikku.

Tintjalt-lillad värvitoonid, taevas kõrgahju kohal aga kurjaendeliselt punane, küllastatud ahju hukutavast kuumusest.

«Noh?» tuletas Ljova ennast meelde.

Mida ütelda? Mõõnda, et valuvalt-punane koloriit avaldab muljet, et kummuli langenud, peadeta rahvahulga suurte istmikkude nägemisel tunned tahtmatult mingit tühjust ajus ja nüristavat ükskõiksust kogu kehas. Mõõnda seda, rõõmustada teda kiitusega. «Kiituse mõjul kasvavad liivad, paisuvad musklid nagu Heraklesel.» Võidunud

pidžaamaga geenius on samuti inimene, ka temale on vajalik kiitus, millest selga tekivad tiivad. Ent kuhu ta nende tiibadega lendab?...

Fjodor vaikis, Ljova Slobodko ootas.

Tulekumas kõrgahi ja tema poole palvetavad inimesed, inimesed ilma peadeta...

Kunagi aegade hämaruses, kui Maa oli palju noorem ja metsikum, oli süttinud mõistuse säde loomade tumedas ajus; kaua hingitses see nõrgalt ja hädamisi, kuid ära ei kustunud — lõi leegitsema. Ja pikkamisi võimukamaks paisuv tuli jättis aastasadadesse ja -tuhandetesse oma jäljed: kivikirve, pronksköpla, ratta, vesiveski, aurumasina, auto, kõrgahju, lennuki... Elu muutus, tekkisid uued komplikatsioonid, tundmatud loomale, kes oli mõistuse hämaral-koidikul külma kannatanud. Kes ütleb, et neid etteaimamata komplikatsioone on lihtne ja kerge taluda, et nende eest ei tule maksta rikkiläinud närvide ja verrega? Auto, kõrgahi, lennuk — on nad siis õnnetuseks olnud? Ljova ootab vastust, kiitus kasvatab tiivad, ent kuhu tahab ta nendega tormata? Tagasi emaüska?

Ljova Slobodko ootas ja Fjodor sõnas:

«Kuhu sa kutsud, prohvet?»

«Ma pole prohvet, vaid kunstnik,» väitis Ljova külmalt.

«Kas siis kunstnikule on prohvetlikkus võõras?»

«Vastunäidustatud!»

«Ent siiski püüad sa prohvetit mängida.»

«Ei, tahan vaid korraks näpistada, et unest üles ajada.»

«Sa meenutad mulle joobnut, kes läheb mööda tänavat, nutab ja karjub südantlõhestavalt: «Lollid!» Kuid mis pärast on lollid, milles see ilmneb, seda ei tea ta isegi. Kas pole tõsi, et niisugune käitumine kõrvaltvaatajale eriti arukana ei näi.»

Ljova muutus näost tumedaks, pööras lõuendi kurjalt seina poole.

«Sa tahad,» lausus ta eemalt, «et ma annaksin valmis retsepte, kuidas maailma muuta. Kas seda pole palju võitu?... Võta Dostojevski või kes tahes teine kunstnik-ggant — enda valiku järgi, ükski pole retsepte andnud.»

«Kuid Dostojevski näitas, ja üpris täpselt, mis on inimeses halba. Inimeses endas, mitte kogu inimkonnas — selles on erinevus. Sina aga oled ju inimkonna vastu üldse, justkui kuuluksid ise mingisse üli-ideaalsesse sugu-

härusse. Eks ütle siis, mis on inimkonnast täiuslikum ja kõrgem, kelle järgi ma, vaene vaataja, peaksin joonduma? Lõika paised välja, kuid ära hävita kogu organismi.»

«Olgu pealegi, teie Tšernõšoviga olite ja jääte minu jaoks teise planeedi asukateks. Meie üksteist ei mõista.»

«Nähtavasti ei mõista. Näita teist tööd.»

«Mis mõtet sel on? Et juhmuse pärast veel kord söimata saada?»

«Näita.»

«Ole lahke, hullemaks asi ei lähe. Kuid oma arvamused hoia endale.»

Ljova pööras teise pildi ümber, asetask selle seina najale, ise eemaldus vihaselt ja hakkas piipu toppima.

Teine pilt oli väheldane, õrnades pooltoonides särav lauend. Hommikupäikese kullast õrnalt puudutatud selge taeva foonil paljastatud naiserinnad, hiiglaslikud nagu mäed, nagu kaks tohutut lihavat küngast, nibud väljakutsuvalt püsti taeva poole. Rindade vahele aga oli endale asukoha leidnud metalliläikeline kuulipilduja nagu rohmakas krabi. Ta sihtis Fjodorile ähvardavalt otse laupa.

«Kuidas siis selle nimi on?» küsis Fjodor.

«Kas sulle pole üksipuha. Noh, minupärast kas või «Valjutatud kõrgustikud,» vastas Ljova eemalt.

«Hm...»

Ära puutu, selle olen mina vallutanud, need on minu kõrgustikud, kui himustama hakkad — kuul pähe! Naiserinnad, ainult rinnad — mitte naine. Iharuse mäed, minu omand, ära katsu puutuda! Vallutatud kõrgustikud... Kust on Ljova Slobodkol, tugeval noormehel ja mitte halval seltsimehel, iseloomu poolest heasüdamlikul inimesel, tekkinud säärane põlgus inimsoo vastu? Elus polnud Fjodor tema juures põlgust märganud ja Ljovat ennast polnud põlanud eriti keegi, pole tal kellelegi ega millegi eest kätte maksta. Kust?

Fjodor ei avaldanud otsekoheselt oma arvamust, hakkas hüvasti jätma.

«Kuule,» sõnas Ljova kõrvale vaadates jõupingutusega. «Sa oled nähtavasti rahadega mees, laena viiskümmend rubla.»

Fjodor võttis sõnagi lausumata taskust raha.

Vaigistamatult nuttis laps teisel pool seina. See raha ei lähe talle piima ostmiseks, selle eest ostetakse värve...

Kuid nahk naiserindadel oli maalitud rabavalt: lõhna-

vana ja läbipaistvana ringleb sinine veri pehmes ihus. Ja seda nahka hellitab varajane päike. Siiski on ta andekas, sindrinahk...

Päikesest hõõguvaks köetud vaikkeid tänavaid pidi kõndis Fjodor metroo poole. Tänavad olid tühjad, ainult harvad möödujad kiirustasid pakku leitsaku eest.

Ivan Mõš on oma töödega Fjodorile vaenulik, ta on vaenulik ka Ljova Slobodkole, Ljova Slobodko on võrd-sel määral vaenulik nii Ivan Mõšile kui ka Fjodorile. Fjodor on vististi vaenulik neile mõlemale.

Kelle tööde juurde koguneb järjekord tulevikus? Ja kas see varsti pöörab selja Ivan Mõši piltidele?

15

Iga kunstniku lähedal, olgu ta suur või keskpärane, peab alati leiduma publiku esindajaid, neid, kellele töid näidatakse, kelle märkusi arvestatakse, ja neid — ning see on peamine —, kes temasse usuvad. Liigub legende kunstnikkudest-erakutest, tunnustamata geeniustest, kes löid oma suurteosed täielikus üksinduses. Tunnustamata geeniusi on olnud, kuid absoluutseid erakuid kunstis pole esinenud. Van Gogh ei leidnud tunnustust, kuid see käib ühiskonna, mitte aga lähedaste inimeste kohta. Tema vend Theo ja niisamasugune hüljatu Gauguin ning veel kümme-kond isikut olid Van Goghile tulevaste vaatajate esindajateks. Tõenäoliselt võib sedasama öelda ka eraku Cézanne'i kohta. Publiku esindajate tunnustest on küllalt, et fantastiline usk endasse ei kustuks.

Kõige üksildasem kõigist, keda Fjodor teadis, oli Savva Iljitš. Kuid temalgi olid omad vaatajad, kes polnud kitsid kiitusega: «Noh, tõesõna, justkui ehtne. Tõesõna, justkui päris...»

Tühjuses hävib iga kirg.

Instituudis olid kõik ühel ajal autoriteks ja vaatajateks. Ja kui teised lakkasid sinu tööd märkamast, muutusid käed jõuetuks, kui nad vaimustusid sinu tööst, tekkisid sulle tiivad.

Praegu oli Fjodoril üksainus vaataja, üksainus, kuid see-eest õiglane ja ustav — Olja. Rohkem kui kuus aastat

tagasi oli ta näinud, kuidas koltunud paberilehele ilmus tema enese kujutis — huuled, mis hoidsid tagasi valla-rippuvat naeratust, silmad, mis sädelesid ripsmete varjus. Juba siis oli ta rabatud... Seejärel uus kohtumine ja uus ime — kustuvad lombid teel hakkasid kartongitükil uuesti leegitsema. Kordus ja jäädvustus too õnnelik hetk, mis oli tagasipöördumatult kadumas olnud. Kui palju aga oli inimesi veel ees ja kui huvitav oli neid oodata!

Veetše Tšernõšov oli öelnud: «Kiituse mõjul kasvavad tiivad, paisuvad musklid nagu Heraklesel.» Fjodor ei aimanudki, et Olja on talle innustajaks; molberti taga ta unustas Olja, nagu unustatakse õhk, mida hingatakse.

Naabus kiri Odessast, Olja tädilt. See oli õetütart ammugi endale külla kutsunud, Olja oli ammugi lubanud sõita. Selleks oli nüüd viimane aeg — kahekümne päeva pärast algab Oljal instituudis õppetöö. Olga Dmitrijevna ütles tütrele: sõitku. Fjodor saatis Olja jaama...

Ta tuli tagasi tühja majja. Olga Dmitrijevna oli tööl. Seinal säras värsketes värvides etüüd, mille ta oli lõpetanud täna hommikul: lage väli ja tee aoeelsetes toonides nagu alati. Olja oli selle kohta öelnud, et see «aurab».

Läve kõrval seisis Olja sandaalid. Tundus, et nendes on veel säilinud tema jalgade soojus. Ja Fjodor pidi mõtlema, et need sandaalid seisavad nüüd pool kuud liikumatult.

Ta läks seina juurde ja rebis kalendrilehe ära — ikkagi üks päev vähem.

Siis otsustas Fjodor endale teed keeta. Köögis naela otsas rippus Olja põll, mille ta alati ette pani, kui pliidi juures askeldas — saledana ja painduvana, osavate kätega, heledad lühikesed juuksed põskedele langenud.

«Fjodor, tulge teed jooma.»

Ta isegi võpatas — nii selgesti oli ta kujutlenud Olja häält.

Fjodor jättis teekannu puutumata, läks töötuppa tagasi. Etüüd aoeelsetes toonides... See auras tööpoolest, temast hoovas sooja niiskust...

Olja oli istunud selles tugitoolis...

Siis oli ta võtnud raamatu kätte. Raamat on siin, avatud tolleitsamalt leheküljelt, nagu Olja ta käest oli pannud.

Oljat ei olnud, kuid maja oli temast tulvil. Kunagi pol-

nud ta Fjodorile tundunud nii lähedasena siinsamas viibides.

Ja Fjodor otsustas teha katse. Seni polnud ta seda heast peast kunagi proovinud. Ta hakkas meenutama...

Meenus kitsas punane seelik, mis kammitises tugevaid jalgu, kontsaklõbin, mis vaibus kuskil ülemistel korrustel, meenus hoov, kuhu paistsid valgustatud aknad, kahvatu täht majakatuste kohal, viiul ja hääli reprodutorist... Ta tuletas neid meelde ja vaatas sandaale läve kõrval, ning tal oli jälle soov rebida lehte kalendrist.

Moskva Nofretete meenus talle ainult nagu täht, nagu viiul või nagu laste naer. Ja segituhnitud mälestused esilekerkinud kontsaklõbin ei kutsunud temas enam esile tuttavat nukrakstegevat üksinduse ning rahutu jõuetuse tunnet...

Üksindust tundis ta, nähes alles ihusoojust säilitavaid sandaale, mis unustusse jäetult olid visatud päris läve ette.

«Vaata sulle lops!» imestas Fjodor. «Ei avalda mõju.»

Fjodor istus tugitooli, kus hommikul oli istunud Olja.

«Vaata sulle lops... Kuidas siis niimoodi, vennas, iseendagi eest salaja?»

Ta polnud siiras: salaja — ei. Olja oli talle meeldinud juba tookord, kui ta helistamise peale väravasse jooksis sarafanihõlm mängemas päevitunud põlvede ümber, kerged jalad vaevu maapinda puutumas...

Need olid tema loojangut imetlevad pärani silmad, mis sundisid Fjodorit maalikasti õlalt võtma — peatu, silmapilk!

Juba pärast esimest kohtumist oli Fjodor tema juurde rutanud, püüdes Veera Gavrilovnast kiiremini lahkuda.

Igal hommikul etüüdi maalimast tagasi tulles oli Fjodor rõõmustanud, et näeb teda, istub teelaua taga tema vastas...

Ta oli siinsamas. Nad ütlesid teineteisele pedantselt «teie». Fjodor ei tõtanud mõtteis ette, oleks olnud solvunud, kui keegi oleks talle mõista andnud, kuhu suundub sirgjoon nende kohtumispunktist. Ta on siinsamas — tähendab, kõik on korras.

Fjodoril oli olnud liialt tegemist iseendaga. Kõige vastutusrikkam aeg elus — olla või mitte olla, jääda hädavajaseks või saavutada edu! Tema oli siinsamas, võis mõelda ka iseendale.

Nüüd oli ta rabatud avastusest: «Vaata sulle lops...»

Sandaalid pole alatiseks läve kõrvale jäetud. Viisteist päeva, kõigest viisteist, ja ta kuuleb jälle, kuidas need sandaalid kõpsuvad vana trepi kivistel astmetel.

«Vaata sulle lops...»

Enne kui veel ühte kalendrilehte ära rebida, on tarvis ära magada, hommik ja pikk päev üle elada, alles õhtul võib käe välja sirutada. Üks leht on rebitud, neli teist on jäänud...

Õhtul tuli Olga Dmitrijevna töölt, tõmbas räti peast, ütles ebahariliku lahkusega:

«Hakkame teed jooma, Fjodor...»

Nad jõid teed ja vestlesid. Fjodor väljendas oma meelepaha näituse üle, Olga Dmitrijevna jutustas sellest, kuidas haigel operatsiooni ajal hingamine lakkas. Teda ei huvitanud kujutava kunsti probleemid, Fjodor ei taibanud midagi trahheotoomiast, kuid kahekesi oli hubane, nad olid teineteisele seltsiks.

Hommikul tegi Fjodor algust eskiisi — tulevase pildi visandi maalimisega. Seintelt vaatasid etüüdid tema peale alla. Iga etüüd oli avastatud ja selgeksõpitud rida, ridadest aga koosnevad poemid. Eskiis... Tuhkjashalli valgusega taevas, selle taustal sõdurite sammuvad, põlvedeni nähtavad jalad. Ta lõpetas eskiisi ühe hingetõmbega, sirutas käe kalendri poole ja rebis lehe ära — päev oligi möödas.

Sandaalid ootasid perenaist endisel kohal.

Ta tegi eskiisi kolm korda ümber, kuni see hakkas sarama sisemisest tuhkjast valgusest. Sõjaväe rännak-marss, väsimusest ristikäivad jalad ning igavesti rahulik hommikune valgus — sellest pidigi laulma vangilangenud sõduri viiul.

Möödus nädal — seitse kalendrilehte.

Asula haabruses töötas tee remontimisel sõjaväeüksus. Hädas vihma, puhus vinge tuul, sõduritel olid sinelid seljas — sügis oli saabunud tavalisest varem. Fjodor viibis

nende lähedal mitu tundi, püüdes tabada liigutusi, figu-
ride rakursse, sinelite volte. Isegi volte... Elava inimese
riietuses, kui ta ei seisa paigal nagu mannekeen, avaldub
eriline poeesia, vanad meistrid teadsid seda, kasutasid
seda. Kõige esimestest tundidest peale valmistatakse alga-
jat kunstnikku ette pisi-asju vältima, üldistusi tegema,
jumalapärast mitte voltidest innustuma. Kuid üldistuste
tegemiseks on vaja teadmist. Halli kalevi jämedates vol-
tides väljendub iseloomude lihtsus, sõdurisaatuse raske
sirgjoonelisus, karm olustik, milles sinel on alati peami-
seks katteks, küll seinte ja katuse, küll ahju ja aseme eest.
Niisugustel juhtudel räägivad riidevoldid elust vähemalt
sama palju kui arhitektuurimuistised hävinud rahvaste
kultuurist.

Noor leitnant, kes ilmselt kuulus juba pärast sõda
armeesse tulnute hulka, lähenes Fjodorile nõudlikult
kivise näoga:

«Mis märkmeid te siin teete?»

«Ei midagi. Joonistan.»

«Teie dokumendid!»

«Palun.»

Leitnant keeras passi käte vahel, silmitses Kunstnike
Liidu tunnistust — ainsat, mille vääriliseks too oli Fjo-
dorit pidanud, teda esialgu oma ridadesse vastu võt-
mata, — vaatas kõik joonistused tähelepanelikult läbi ja
ulatas ohates tagasi. Meeleldi oleks leitnant tahtnud
spiooni tabada, kuid dokumendid olid korras — spioonika
pidada ei saanud.

Seinakalendrist aga rebiti õhtul ära uus leht.

Vanas majas, kus üks põlvkond oli asendunud teisega,
võis pööningult leida igasugust koli. Muu hulgas leidis
Fjodor sealt vana viiuli, ilma keelte ja poognata. See
rahuldab teda täielikult — pildil võib heliseda ka keelteta
viul. Ta hõõrus viiulit õliga, kuni tume lakk valguse käes
sätendama hakkas...

Kuid muusikariistast üksinda oli vähe, tarvis oli sobi-
vaid käsi, mis tema peal mängiksid.

Maja, kus elasid kaks naist, käis ammusest ajast külas-
tamas polikliiniku kütja, vanataat Anton Ivanovitš. Ta oli
kõigi tööde peale meister: tara vajub küllakile — paneb
uue posti, katus jookseb läbi — ronib ägisedes üles ja
paikab ruberoidiga, uks vajub ära — tahub ja sätitab,
jättes endast maha hunniku prügi. Viimasel ajal toestas

Fjodor ise tara ja parandas katust, kuid vanataat käis
harjumust mööda ikka üle vaatamas.

«Kuidas elu läheb?»

Võttis kiirustamata peast soni, kohendas paindumatute
konksus sõrmedega oma pealaele allesjäänud väheseid
juukseid, nina nagu tohletanud naeris parkunud kortsude
vahel, väikeste silmakeste vaade kaval ja heatahtlik. Fjo-
dorit austas ta kui õppinud meistrit, kes suuteline tegema
seda, mida tema, vanamees, ei oska.

Ta silmitses etüüde kaua ja õhkas:

«Ja-ah, peenike töö... Etskae.»

«Teeni õige korraks kunsti,» palus teda ühel päeval
Fjodor.

«Võib kah. Terve elu olen teenistuses olnud. Võib ka
kunsti teenida.»

Tema kätte andiski Fjodor viiuli, — sissesööbinud kivi-
sõetolmust tumedatesse ja tööst laiaksmuljutud kättesse,
mille raudsed paindumatud sõrmed tulid toime isegi
naistekäekellade parandamisega.

Kahe seansi jooksul maalis Fjodor vanataadist portree,
rõhutades eriti käsi ja viiulit. Vana oli rahul.

«Täitsa minu moodi. Etskae, Vanja on võtnud võõrad
lihtud. Viiulikese...»

Ka Fjodor oli rahul ning nad tähistasid oma koostööd
pudeli viinaga.

Fjodor oli Matjoras viibides palju kuulnud neist, kes
olid siirdunud linna ja hüljanud maa. Isa rääkis sääras-
test ainult tumeda vaenulikkusega. Ja nüüd istuski Fjo-
dori juures üks jooksik — Smolenskimaa talupoeg, kelle
koduküla Volok sarnanes Matjoraga. Kas ta tunneb maa
järele igatsust? Peaks tundma, peaks mäletama ka ris-
tikupõldude meelõhna ja kullakas-habrast suitsuvinet
õitseva rukkipõllu kohal...

Ei, Anton Ivanovitš ei tundnud igatsust.

«Mille peal inimene seisab? Jalgadel. Jalad, vennas, aga
kõikuvat pinda ei armasta, neile anna kindlat maad. Ilma
sellela on jalad tüliks, parem juba olgu siis tiivad. Minagi,
näe, sirutasin tiivakesed välja, muutusin linnuks. Ka
pojad lendasid kõik minema. Nii et külas, võta arvesse,
pole praegu enam meie juurigi.»

«Kas siin on su jalgealune kindel?»

«Kindel või mitte, aga leidsin koha, kuhu jalga toetada.
Mis minu jalgadest — poegadel on mõlemal kindel jalge-

alune. Küllap muretseme veel majakesegi, mitte lavatsiga tare — ise meistrid.»

Tabanud Fjodori pilgus hukkamõistu, kissitas vanamees oma kortsurägu silmi:

«Sa tegid ju ise niisamuti — lehvitasid muudkui tiiva-kesi. Pintslike abil teenib vist sagusema leeme kui adra taga. Pintslike on küll peenike, kuid jalgadele toeks kõlbab. Peaasi on kindel jalgealune!»

Fjodor vaikis mõne aja. Veel pole teada, kui kindel see tema valitud jalgealune on. Pole teada, kas pildist midagi välja tuleb, pole teada, kas seda näitusele võetakse, pole teada, kas ta tunnustust leiab, kas leeme välja teenib, — midagi pole teada, kõik ripub alles õhus. Ja see võib kesta kogu elu, ent ometi ei sööstaks ta paksema leeme nimel kindramat jalgealust otsima — ta on juba mürgitatud.

Märgitud kuupäevani kalendris oli jäänud kolm lehte, Fjodor kinnitas ihaldatud lõuendi molbertile.

Puutumatu lõuendipind kutsus esile tuttava aistingu — see oli pilt-unistus, päheõpitud nagu korrutamistabel. See kätkes endas kümneid etüüde, sadu visandeid...

Söetükk tõmbas esimese joone — algus oli tehtud.

Olja saabumiseni jäi kolm päeva. Nende kolme päeva jooksul teeb ta sõejoonistuse, jõuab selle katta vedela värviga, kinnitada... Fjodor ei armastanud maali alla teha piinlikult täpset joonistust — see aheldas, pints- sel pidi saama elada vabalt, talle oli tarvis ainult lähtepunkte, mitte ranget skeemi. Kolmest päevast jätkus.

Olja oli ammugi unistanud näha alustatud pilti. Nüüd see siis oligi alustatud.

Videvik. Fjodor pani pintsli kõrvale. Poolhämarias taas valendas suuremõõtmeline lõuend, millel hakkasid silma tardunud figuurid, viltused triibud, katkendlikud jooned... Igapäevases miljöös, tüütuseni nähtud asjade keskel oli midagi võõrast, kummalist, teise planeedi elu meenutava nägemuse taolist. Esiplaanil kaks figuuri, ülal jalad, mis näisid sukelduvat taevasse... Esialgu oli kõik tinglik, figuurid kindlasti veel muutuvad, kindlasti hakkavad jaladki teisiti astuma...

Käsi sirutus kalendri poole. Viimane leht! Homme!

Ta oli Oljast nii palju mõelnud, et hakkas teda vaimus nägema kuidagi erilisena, teistega mittesarnasena, ebatavalisena. Millegipärast tundus, et jaamas, rahvahulga keskel peab ta kiirgama valgust, nii et kõik ümberringi hämmastunult vahtima jäävad.

Kuid ta isegi ei silmanud teda kohe vaguni kõrval. Kerge pearäti ja lõuani kinninööbitud palituga näis ta kaavult lähemana ja otse solvavalt lihtsakesena, kellest inimesed ükskõikselt mööduvad. Kui Olja tema poole pöördus, ilma et oleks teda veel märganud, ja ta tundis ära Olja näo — armsa, mureliku, õige pisut ununenud, õige pisut erineva sellest, mida oli kujutlenud, — uhkas temast üle kuumuselaine ning ta sööstis inimesi kõrvale tõugates tütarlapse juurde:

«Olja!»

Olja võpatas, muutus väga tõsiseks ja rangeks.

«Fedja...» Millegipärast ütles ta imestunult: «Näe, missugune te oletel!»

Kuid möödunud oli kõigest viisteist päeva, kõigest viisteist! Ja Olja saabus tädi poolt Odessast, mitte rindelt.

Ent otsekohe muutus kõik ebatavaliseks. Ebatavaliselt kätkekas oli vaksal, ebatavaliselt häälekas ja rõõmus oli rahvahulk — naerdi, kaelustati, suudeldi, nuteti õnnest, kingiti lilli. Ja pähe tuli mõte: imetlusväärne koht on jaamaperroon, iga sinna saabuv rong toob ootajatele kaasa pidupäeva. Lähedast inimest kohata on suur õnn!

Söögituppa astudes Olja ahhetas:

«Alustatud!»

Fjodor seda oligi oodanud, just selleks palju päevi valmistunud.

Läve kõrval seisis sandaalid. Olja pistis nad siinsamas jalga, tubadest hakkas kostma tuttavat kõpsumist.

Harjumuspäraselt sirutas Fjodor käe kalendri poole, ent laskis kohe alla — rippugu edasi. Pole tarvidust aega tagant kiirustada.

Hommikul joodi teed alustatud pildi juures. Olja polnud veel suutnud toibuda. Olga Dmitrijevna oli pidulik meeleolu kadunud, ta näol oli tavaline rahulikult karmi ilme — tema mõtles juba oma tööle. Tume, kehasse töödeldud kostüüm, lõuani ulatuv kinnise kaelusega valge pluus viimase võimaluseni kinni nõõbitud — nii käivad riides pedantsed vanapiigad või kantseleirotid, kes eelistavad kauni riietuse asemel eluaeg ühte ja sama vormi kanda.

Olja rõõmustas, et Fjodor oli palju ära teinud. Olga Dmitrijevna ütles vahele:

«Tal tuleks väike vaheaeg teha. Ma räägin seda kui arst.»

«Ta näeb tööpoolest halb välja,» nõustus Olja tuhmunud häälel.

«Jätke kõik ajutiselt sinnapaika ja puhake.»

«Ei saa,» vastas Fjodor.

«Mispärast?»

«Ma läheksin hulluks.»

Olga Dmitrijevna vangutas laivalt pead:

«Kui palju energiat ja jõudu kulutavad inimesed ja...»

«Jah? ...» muutus Olja valvsaks.

«Ja milleks?»

«Kas see siis tõesti pole tähtis, pole vajalik?» sai Olja pahaseks.

«Praegu? Meie päevil? ... Kahtlen. Kui seda visadust suunata kuhugi mujale...»

«Näiteks maaharimisele,» ruttas Fjodor ütlema. «Seda rääkis mulle juba mu isa.»

«Ja küllap oli tööle üsna lähedal...»

«Ema! Oma tööd sa ei pea ometi kasutuks?»

«Minu töö... Meid on palju, kuid meid ei ole piisavalt, me rabeleme üle jõu, ravime ja ravime, kuid haigused ei vähene. Näete, kuhu tuleks jõudu koondada! Aeg-ajalt näib mulle, et ma juba ligemale kolmkümmend aastat meeletult võitlen hüdraga, raiun tal päid maha, ent uued kasvavad asemele. Kuid mispärast? Sellepärast, et inimesed üsna sageli elavad veel viiekesi kuue ruutmeetri suuruses toakeses. Siit on pärit mustus, aneemia, neurasteenia, joomine, kaklustes saadud traumad. Eluks kõige vajalikum puudub. Kuid täies jõus, energiast ülevoolavad

ühiskonnaliikmed, kes on kõrgema hariduse omandanud, kas ei tooda üldse mingeid väärtusi, või — andke andeks — loovad efemeerseid väärtusi nagu teie. Teie isa ütles — maad harida? ... Ei, töötada agronoomina, — jah, insenerina, tehnikuna, olla teadlane-katsetaja! Kuuluda suurde haritlaskonna väesalka, kes loob seda, mis praegu, kohe täna on praktiliselt vajalik. Siis ehk ometi saabub kiiremini see päev, millal teie pildid osutuvad vajalikuks nagu leib, nagu õhk. Esialgu aga... Esialgu on vara. Te konstrueerite lennukit, kui kangasteljed on alles leiutamata. Olge ettevaatlik! Aeg maksab kiirustamise eest kätel!»

Olga Dmitrijevna lükkas tühja tassi endast eemale, valmis lauast tõusma. Kuid Fjodor küsis:

«Suur väesalk, mis teenib rahvast?»

«Jah, teenib rahvast, kulutab terve oma vaimujõu tema heaks, — haritud inimestest koosnev väesalk, kes mõistab oma elulisi ülesandeid ja lahendab neid.»

«Kui suur ta on, see väesalk?»

«Mida suurem, seda parem.»

«Aga ikkagi — maksimaalselt? Kahesaja miljoni elaniku kohta — kui palju te oletate?»

«Kümme, kakskümmend miljonit... Ei tea.»

«Tahendab — üks inimene mõistab ja lahendab elulisi ülesandeid, kümme-kakskümmend aga ei mõista?»

«Nende asi on teisi lõppude lõpuks mõistma panna.»

«Ahaa, mõistma! Miks te siis kunsti kõrvale heidate? Mis võib olla kunsti keelest mõjuvam, eredam, efektiivsem? Kõige loogilisemad, kõige targemad abstraktsed väited ei suuda mõjujõult temaga võistelda. Te lükkate kunsti edasi kaunisse tulevikku, aga võib-olla on teda meile täna hoopis rohkem tarvis.»

«Noh, kuidas on, ema?» küsis Olja, vaadates leebe kahjurõõmuga emale silma.

Olga Dmitrijevna vaikis pisut.

«Mõistma panna...» kordas ta. «Mõistma panna... võib ainult millegi materiaalse kaudu. Minu osakonnas varastab põetaja haigete toitu, ma olen proovinud teda mõjutada. Kuid ta saab niivõrd väikest palka, ajab nii vähesega läbi, et ots-otsaga kokku saada, — pole kuigi kerge teda kasvatada, kasvataja ise on asetatud kahetsusväärseks olukorda. Enne kui kasvatama hakata, on inimesel siiski vaja kõht täis süüa, teda riietada, jalanõudega varustada, paigutada korralikku korterisse. Teie

kunst seda ei anna. Tahes-tahtmata tuleb meelde vana sõna: «Tühi kulp toob tüli majja.»»

«Te tahtsite põetajat ümber kasvatada, ühte põetajat eraldi võetuna. Kui kogu inimkonda kasvatada ükshaaval, põetajakaupa, teistest lahus — vaevalt sellest kasu oleks.»

«Sellegipoolest andke enne kõikidele leiba ja võid, siis alles kasvatage.»

«Kuid et seda leiba ja võid hankida ja neid õigesti jaotada, on tarvis mõnevõrra teadlikkust. Ikkagi tuleb alustada inimese muutmise. Andke andeks, kuid niisugused eestvõitlejad nagu teie, kes püüavad rahvast meelitada kaunisse tulevikku leivatükiga, millel paks võikord, on utopistid. Nad sarnanevad vähikliku arstiga, kes kavatseb rõugeid ravida kuumade kompresside abil, mida tehakse pindmistele villidele.»

Olga Dmitrijevna istus, käed põlvedele langetatud.

«Kuumi kompresse villidele?» kordas ta. «Kuumi kompresse? ... Kas te ka mõtlesite, mis te ütlesite? ... Kuumi kompresse ... See on õudne.»

«Ema, ta ei tahtnud sind solvata.»

«Ei, ei, ma ei solvu. Noh, mul on aeg minna.» Ta tõusis jõudu pingutades lauast ja tõmbas käega üle juuste. «Jah...»

Uks sulgus vaikselt tema järel. Fjodor kibrutas piinatult laupa:

«Ma olen kretiin! Pidin ma nii ütlema!»

«Sa ju ei tahtnud teda solvata?»

«Ükspuha — kuumi kompresse ... Ta on kolmkümmend aastat ennast säästmata töötanud. Lööb allapoole vööd ... Tont võtku.»

«Fedja, sul on ju õigus!»

Kuid Fjodori laup oli endiselt kipras. Ja Olja puudutas kergelt ta õlga:

«Fedja...»

«Jah.»

«Minust saab ju ka kirurg...»

«Ma ei räägigi, et maailm peab toime tulema üksnes nendega, kes kunsti abil kasvatavad.»

«Minust saab kirurg, kuid ma ei upu haiglapalatisel! Ma hakkan midagi tegema ka sellest väljaspool. Mida? Ei tea veel. Ma olen varemgi mõtelnud, et hakkan haigeid terveks ravima, neid surmast päästma, olen nende vastu nii tähelepanelik, nagu ei suuda olla emagi, vere,

jõu, tervise — kõik annan nende heaks. Kuid peale selle ma nõuan päästmise eest igaühelt, jah, nõuan, et ta teeks kellelegi vähemalt ühegi niisuguse heateo, nagu mina temale olen teinud. Kas ma suudan niisugune olla, Fedja? Mis sa arvad, kas suudan? Levitada headuse infektsiooni, Fedja!»

Olja silmad särasid ja põsed õhetasid, ta oli tulvil õnne ja tolle uskumatult kauni tuleviku ootust, ning ta vaatas Fjodorile nõudlikult silma:

«Ütle — kas ma suudan?»

«Suudad.»

«Tead mis — täna ära tööle hakka, lähme jalutama. Metsa! Jõe äärde! Hästi kaugele! Oleme terve päeva koos, räägime ... sellest, kuidas maailma kaunimaks muuta! Maailma, mitte vähem! Sinu juuresolekul tulevad mulle alati uskumatud mõtted. Lähme hulkuma, Fedja!»

«Lähme,» keeras Fjodor pildile selja.

Trepirõdul aga seisis Olga Dmitrijevna, vaadates üle suvilakatuste kuhugi kaugusse.

«Mis sul on, ema?» küsis Olja kohkunult.

«Ei midagi,» vastas Olga Dmitrijevna. «Mul pole täna millegipärast sugugi tahtmist tööle minna. Mitte sugugi ... Vahest anda sisse pensionilemineku avaldus?» Samas katkestas ta end vihaselt: «Rumalused!»

Ta läks trepist alla ning suundus värava poole. Samm oli aeglane, puine, — alatiseks ühele kindlale tegevusele käivitatud inimese kõnnak. Kellavärk ei peatu niipea — veel hulk aastaid tuleb minna tr pilt väravasse, väravast polikliinikusse.

Käes oli pikale veniv sügis. Vanas majas elati töörohket elu. Olja tõusis igal hommikul kell seitse ja sõitis Moskvasse, instituuti, tagasi jõudis alles öhtul. Olga Dmitrijevna oli nagu ikka hõivatud tööst polikliinikus. Fjodoril tuli sageli katkestada pildi maalimine ning kütta ahjusid, valmistada koguni toitu. Kuid pilt edenes.

Kui saabus esimene videvikutund — nüüd aga jõudis see kätte üsna varakult —, siis näis, et avaralt lõuendilt

uhkab toapõrandale külma hõbehalli valgust, — Fjodor oli ületanud iseenese.

Oli sügis, tammed välisukse kõrval sahistasid veretavalt-roostekarva lehestikku, uduvihm leotas norgunud põõsaid akende taga, aknad ise olid pisarais. Fjodor ei käinud kuskil, ei sõitnud kuhugi, elas vabatahtliku erakuna. Ja tema elus ei olnud esinenud õnnelikumat aega kui need päevad.

Niisuguse vaikse töörõõmuga võttis ta vastu esimese lume. Pilt oli detailrikkaks muutunud, lõpp oli silmaga näha. Endiselt hoovas lõuendilt tuhmumata aovalgust...

Vähehaaval haihtus õnn. Mida enam pilt lõplikku ilmet omandas, mida vähem oli jäänud tööd, seda ebakindlamana Fjodor ennast tundis.

Ta oli ületanud iseenese: mitte ainuski temale tuttav noor kunstnik polnud veel lõuendile kandnud niisugust konkreetset tajutavat niisket õhku, mitte ükski polnud kujutanud sellist hajutatult-pehmet valgust, mis sulatas ühte varjud, ähmastas teravad piirjooned, ümbritses esiplaanil olevaid figuure. Maalikunstnikuna ei olnud Fjodor suuteline rohkemaks: iga verssok lõuendist oli väärtus omaette, ei ainustki juhuslikku pintsli tõmmet.

Kuid mida kaugemale Fjodor tööga jõudis, seda ilmsamaks muutus, et viiul ei helise ja et teda helisema panna on võimatu. Ei olnud seda vapustavat elamust, mida Fjodor omal ajal oli kogenud. Hajutatud valgusest tulvil õhus ujusid nagu akvaariumis kaks inimfiguuri, pildi ülaserval sammusid jalad — ja kõik.

Valgus, õhk ja silmatorkavalt kogukad figuurid olid mõttetud kordaminekud. Meisterlikkus küll, kuid ilukõneleja meisterlikkus — eimillestki kaunilt rääkida. Fjodor aga oli ületanud iseenese, rohkemaks suuteline polnud.

Sellegipoolest jätkas ta tööd, kuid mida selgemini paistis lõpp, seda kindlamini Fjodor taipas: ta läheb ebaõiget teed.

Lõuendilt hoovas õhtuvidevikus tuppa hõbejat valgust. Ta oli lootnud, et see valgus paneb viiuli helisema. Valgus oli elav, tajutav, viiul aga surnud.

Ränka tööd ja aega oli kulunud kangelasteoks. Ka raha oli juba lõpukorral, ta ei saanud ju Olga Dmitrijevna kulul elada. Kuid kõige hirmsam: ta ei teadnud, kuidas asja p a r a n d a d a.

Läbikukkumine! Häving! Katastroof!

Oljale meeldis:

«Kuivõrd tõepärane! Kui imetlusväärne!»

Esmakordselt hakkasid tema vaimustuspuhangud Fjodorit ärritama. Vahest oligi just Olja kõiges süüdi, vahest oli tema harras imetlus tapnudki Fjodoris kriitilise suhtumise endasse. Tasu rahuliku loomingulise õnne eest.

Päevad läksid ja iga päev tuli tõusta vihatud pildi ette. Inimene on kohustatud töötama, muidu pole õigust elada. Töö aga oli mõtetu, mitte kellelegi vajalik.

Akna taga kattis maad juba sügav lumi, uue aastani olid jäänud vaid vähesed päevad. Uueks aastaks oli ta kavatsenud pildi lõpetada, pühitseda võitu. Uus, 1953. aasta pidi saama talle uue, võitudest rikka elu alguseks.

Keset tuba aga seisab suur lõuend, mis õrritab oma meisterlikult kujutatud varjude ja poolvarjudega, valgusest tulvil õhuga.

Pildi juurde tuli tirida asjatundlik inimene, et kuulda nõuandeid, raevukaid vastulööke, kas või tigatedat sõimugi — kõigest oleks abi. Ta ei võinud lasta end kauem hellitada Olja siirastest vaimustuspuhangutest, mis olid esile kutsutud pühast usust Fjodori geeniusse.

Lumi akna taga meenutas, et Veetše Tšernõšov on ammugi Moskvasse tagasi pöördunud.

Hommikul valmistus Olja nagu tavaliselt instituuti minema. Fjodor ulatas talle paberitüki telefoninumbriga:

«Otsi Vjatšeslav Tšernõšov üles. Väga on tarvis.»

«Muidugi, kuid mis ma talle ütlen?»

«Ütle, et ma põlen!»

«Kuidas — põled?»

«Heleda leegiga.»

«Oled viimasel ajal kuidagi veider.»

«Olenka, ma hukkun! Otsi Vjatšeslav üles.»

Olja vaatles teda rahutult oma läbipaistvate silmadega ja vastas:

«Otsin üles ja toon kohale.»

Truu Veetše ilmus vastu õhtut ühes Oljaga. Ülestõstetud kraega kerges palitus, kireva salli ja pehme kaabuga, külmast õhetaval näol tuttav keigarlik iseendaga-rahulolu. Oli ta ju sõitnud koos Oljaga ja muidugi suled kohevile ajanud, õigemini — ei olnud kogu tee suud kinni pannud. Juba lävel tükkis kaelustama:

«Hingab alles! Tere, vana öökull! Viimaks ometi andsid elumärki.»

«Tere. Tule, lähme...»

«Kuhu?»

«Minu tööd vaatama.»

«Ehee! Kus alles kohtumine! Sa oled täna kuidagi liiga tõsine... Lase vähemalt palitu maha võtta.»

Ta tegi möödaminnes ladusa kummarduse oma toast väljuvale Olga Dmitrijevnaele.

Fjodor vedas ta söögituppa, sulges ukse, keeras pildi valguse poole.

Vjatšeslav muutus tõsiseks, hõõrus peopesaga põske, kus külmanäpistus polnud veel järele andnud, ja hüüatas:

«Tont-võtku! Kuidas sa selle tuhkjashalli gamma oled tabanud! Peenike töö!»

Fjodor võttis tal õlgadest kinni, lükkas ta tooli juurde:

«Istu, silmitse ja ära kiirusta komplimentide puistamisega. Ma pole ju noor tütarlaps.»

Vjatšeslav laskus kuulekalt toolile, vaatles kaua, hõõrus põske, mõtles. Vähehaaval tekkis ta näole arusaamatus.

«Ma ei taipa, mispärast sul niisugune sünge lõust on. Mulle meeldib. Ausalt.»

«Veetše, juhtum on erakordne — mulle pole praegu tarvis kiitust, vaid sarjamist, mida õelamat, seda parem.»

«Mulle meeldib. Minu arvates tore asjake.»

«Tore?» ägestus Fjodor. «Veetše, esimest korda elus on mul tahtmine sulle vastu nägu äiata.»

Ka Vjatšeslav sai tigedaks:

«Sa nähtavasti sihid geeniusseks. Geeniuksed pole minust nõuandjat, ma passin... Mulle meeldib. Oleksin rahul, kui ma sellise pildi oleksin maalinud.»

«Kõik?»

«Kõik.»

«Sel juhul lähme teed jooma.»

«Küll jõuab. Ma imetlen veel natuke... Ah, pagan! Missugune õhk — tõsta või kamaluga. Ainult... mispärast on esiplaanil see viiuldaja? Ilma temata oleks parem. Rännakul olevate sõdurite jalad ning väsinud sõdurike teepervel. Lakoonilisem. Viiuldaja on ekstravagantsus, kunstlik väljamõeldis.»

«Lähme teed jooma.»

«Mu sõber, mu armas sõber, sulle on tekkinud närune iseloom.»

Fjodor saatis ta jaama. Veetše pühendas Fjodori vaimustatult oma plaanidesse:

«Naera või nääguta, kuid mind on hakanud tõmbama eepilise poole. Plaanitsen triptühhoni tuhande üheksasaja viiendast aastast. Romaani kolmes osas, nii-öelda. Esimene osa — «Varšavjanka». Demonstratsioon linnas...»

Fjodor vaikis kogu tee. Vjatšeslav ei meeldinud talle, ei meeldinud see heasüdamlik lobisemine ega see kõigutamatu rahulolu enesega. Ja Fjodorile meenus Vjatšeslavi viimane pilt, mida ta oli kiitnud, mille puhul oli puhta südamega aidanud tühjendada pudeli konjakit. Kaks õnnetut armastajat — tuhandeid kordi korrutatud ja laiatarbekaubaks muutunud teema. Kuidas tema, Fjodor, seda tookord polnud taibanud? Informatsioon inimeste eluloost, kuid need elulood on niivõrd tühised ja igapäevased. Väikekodanlane oleks pisarateni liigutatud: raske vaeskestel.

Fjodor kõndis ja vaikis.

Rumal on nõuandjatele lootda, kui ise oled jõuetu. «Kiituse mõjul kasvavad tiivad, paisuvad musklid nagu Heraklesel...» Vjatšeslavi kiitus hävitas Fjodori sootuks: «Tore asjake... Viiuldaja tuleks kõrvaldada...» Viiuldaja kõrvaldamisel jääb järele üksnes aovalgus. Küllap asjatundjad oleksid meisterlikkusest vaimustatud: «Kuidas õhk on edasi antud — tõsta või kamaluga...»

Ometi oli ju niisugune hetk... Viiul keset rännak-marssi... Vaenlase sinelis sõdur... Ja valu mitte enese pärast... Ning tänulikkus pisarateni... Ja põrutav avastus: maailmas on muudki peale vere, laipade, tulekahjude...

Selle asemel heldimus — hõbedane gamma, peenelt edasiäntud õhk!

Korrata hõbedast gammat nagu paljust esitamisest ära-leierdatud laulu, põhjustada lääget heldimust, saada selle

east, nagu vana Anton Ivanovitš ütles, «pintslikese abil sagusemat leent...» Ei! Paremini juba minna hommikul vara hobusetalli, joota hobuseid jäätunud külast, vaadata, kuidas vesi hobusemokkadelt nõrgub. Paremini elada lihtsat ja ausat elu ilma pettusest, — sellest on ikkagi rohkem kasu.

Olja, naiivne tüdruk, usub sinusse. Kuid sa pole see, kes valitseb inimeste üle, sa oled keskpärasus, kellel on sinu vastu huvi? Varem või hiljem saab Olja sellest aru, lahkub kahetsusest.

Aeg veeres, päevad läksid päevade järel, midagi polnud juhtunud — ei haigestumist, kõhnemaks jäämist, sõda ega maavärisemist, — poleks nagu põhjust olla õnnetu. Mõõdusid ühenäolised päevad... Mis siis õieti oli toimunud? Katastroof, kõik oli purunenud, kogu elu oli nurjunud. Õnnetus, millest suurem oli ainult surm.

Fjodor töötas pildi kallal endiselt terve päeva, koidust ehani, päevast polnud talle küllalt — ta oleks võinud töötada ka terved ööd lisaks, kõik selle nimel, et juhuslik mõõduja oleks tema pilti nähes sellest kütkestatud. Praegu ta seda ei usu. Hõbedane gamma, täpselt edasiantud tuhkhall valgus, ja ongi kõik... Ja siiski sundis Fjodor ennast hommikuti molberti ette minema. Mitte jonnakusest — tegevusetus niisuguses meeleolus on hirmus.

Ent kord, kui ta üks oli, tõmbas ta paleti kättevõtmise asemel palitu selga, pani ukse lukku ja läks välja.

Aitab tühjast värvisegamisest, tarvis on midagi otsustada. Varsti lõpeb raha, tuleb teenistust leida, selleks on mugavam elada Moskvast, peab siit ära kolima. Jälle toake mingisuguse Veera Gavrilovna korteris, jälle jooksmine ühe tellija juurest teise juurde — elu ilma eesmärgita, ainult äraelamise nimel. Vahest jätta viiuldaja tööpoolest välja, tuleb «tore asjake» sõdurikestega hallis gammas. Äkki võetakse see koguni näitusele, ta omandab nime, nimega koos — tellimused piltidele, sõdurikestega ja ilma. Võib nõustuda isegi «Pulmadega kolhoosis».

Oli hämmastavalt pehme talveilm. Seni oli Fjodor alati päevad läbi tööga seotud olnud, tänavale õnnestus pääseda ainult õhtul pimedas. Ja praegu oli argipäevane lummetuisanud asula talle otsekui mingiks avastuseks. Sul on mure, kuid härmakahused puud on kaunid. Su töö läheb luhta, ent kui rahulik on puutumatu lumi teepervel. Su elu puruneb, ent maailmal pole sellest ei sooja ega

külma — inimesed kiirustavad elektrirongile nagu ennegi, lapsed naeravad, majade korstnatest tuprub elamute katuste kohale hubast suitsu. Kõik elavad tasapisi, ilma suurtele kanglastegudele mõtlemata, miks ei võiks sinagi elada nagu kõik teised.

Kootud mütsi ja paksu kasukakesega jõmpsikas oli maha kükitanud, et kinnitada suuska vildi külge. Tema kohal seisis keegi mees, arvatavasti vanaisa, kuid noorepõlvne, mitte vana. Jõmpsikas sekeldas pingutusest nohi- sedes suusaga, vanaisa vaatas pealt. Äkki silmas Fjodor käsi, mis rippusid väikemehe kohal. Suuri, tööst vaevatud käsi, mille sõrmed tõmblesid ja liigahtasid — neis väljendus niisugune soov põngerjat aidata, niisugune armastava inimese headus ja vaikne õnn, et Fjodor seisatas ning jäi totalt vahtima. Mees heitis talle imestunud pilgu.

Fjodor lonkis mööda lummetuisanud asulat ega kiirustanud kojuminekuga.

Need head, elamuslikud käed ei läinud meelest.

Fjodorile meenus, et rumeenlase pea kohal rippusid rasked sõdurikäed, need olid samuti head ja elamuslikud...

Aegamisi sai talle selgeks, miks pilt on ebaõnnestunud. Viiuldaja on liiga vähe maailmaga seotud, ta pole universumi keskpunkt, vaid ainult osake temast. Jalad sammuvad viiuldajast mööda, valgus levib samuti omaette, üks noor sõdur kuulab imestunult — ainult tema on rumeenlasele tähelepanu osutanud. Pildil puudub tsentrum, ideeline keskpunkt — see on lihtsalt maastik viiuldajaga, väike stseenike esiplaanil. Nähtavasti hakkab ta aru saama...

Kodus silmitses ta oma pilti juba ilma meeleheite ja vastikuseta, uudishimulikult, uurivalt...

Tuleb hävitada, tuleb otsast peale hakata. See on palju kergem kui kogu elu hävitada.

Otsast peale?... Ent pilt hoiab teda vangis. Kuni ta eksisteerib, on raske minna uut teed mööda, kogu aeg püüad midagi päästa, midagi ära kasutada. Kui tahad edasi liikuda, siis tuleb põletada sillad, et poleks tagasi- pöördumist.

Instituudist kojujõudnud Olja leidis Fjodori molberti eest. Ta kõrvaldas pahtliga lõuendilt värvi. Tuhkhall

gamma ja pehmelt kiirgav valgus olid triibuliseks ja kriimuliseks lõuendiks muutunud.

Olja hüüatas kohkunult:

«Mis sa teed?»

... Viimased päevad oli Fjodor elanud mingis arusaamatus uimas. Nüüd hävitab ta tööd, mille kallal oli mitu kuud ränka vaeva näinud. Hävitab oma pilti, mis oli talle olnud olemasolu mõtteks.

Fjodor pöördus Olja poole, ta nägu oli rahulik, kuidagi nagu silutud:

«Näed... Kuradile see jama.»

«Fedja, mis sinuga on juhtunud?»

Fjodor silmitses teda ja hakkas naerma:

«Ära karda, hulluks läinud ma pole.»

20

Otsast peale alustada, puhtast lõuendist. Isegi vana lõuend ei kõlvanud, oli tarvis teist formaati — kitsamat ja pikemat, millel oleks tajutav stepi avarus ning millesse saaks kätkeada teist kompositsiooni, teist ideed.

Uuel pildil ei tohtinud olla häbiväärset teisikut. Tuhkjashall gamma polnud aga mingi kaotus, see istus Fjodoril veres.

Võidud olid Fjodorile alati saabunud ootamatult, justkui oleksid nad nurga tagant välja hüpanud. Nii oli näiteks etteaimamata ja hoiatamata ilmunud «Neiu sinises» — portree, mis oli instituudis kõmu tekitanud. Ja kui see ootamatu hetk saabus, oli Fjodor justkui plahvatanud.

Öösiti tegi ta kompositsioonivisandeid, fantaseeris figuure, käsi. Päeval käis tihti väljas ringi, blokk taskus, tõukles jaama platvormil või sõitis Moskvasse, istus vaksalites, vaatles, jättis meelde ja visandas meestekäsi.

Avarana laius stepp, üle kogu stepi rännakukolonn, väsinud sõdurite ahelik. Stepp ja sammuvad sõdurid ümbritsesid viiuldajat kahest küljest. Tema selja taga seisvate sõdurite nägusid ei olnud näha, need olid kuskil väljaspool pilti, näha oli ainult käsi sinelite taustal. Sinelid — kortsunud, jämedates voltides sinelid, — sõduri paljukanatanud kehakate ja peavari, — ja langetatud sõdurikäed, head, elamuslikud, tugevad ja abitud. Pisut kaugemal kükitas maas noor sõdur. Tema nägu oli pildil ainuke,

418

keegi viiuldaja nägu ei paistnud, sest ta süsimust pea oli langetatud. Noore sõduri näos pidi nagu peeglis väljenduma kõik, mida inimesed kuulsid, mida nad üle elasid. Ringu ja langetatud käed... Käed olid leitud, kuid nägu... Fjodoril ei jätkunud kannatust seda otsida. Pärastpoole...

Juba varahommikul sööstis ta lõuendi ette ja unustas kõik enda ümber ning alles videvik katkestas ta töö. Päevast päeva, päevast päeva, öösiti aga vaevast unetus, — et aega mitte asjatult raisata, siis ta joonistas.

Olga Dmitrijevna noomis tõredalt:

«Ma olen arst ega või kannatada, et minu lähedal inimesed enesehävitamisega tegelevad.»

Olja liikus ringi rõhutatud meeleolus, vaatas Fjodorit mitte enam vaimustuse, vaid hirmuga.

Fjodor oli unustanud söömise, magas väga rahutult, isegi öösel pimedas maalits oma pilti mõttes edasi.

Endine tuhkjashall, värske ja rõõmus värvigamma muutus kuidagi alarmeerivaks, tuhmiks, ohtukuulutavaks. Viiuldaja figuuri oli ta juba viis korda ümber teinud, tema langetatud pea näis lõuendilt välja kippuvat, kerkiwat otse põrandast. Kuigi pea oli reljeefselt välja vormitud kuni naturalismini, näis see Fjodorile jälle rohmakana, maalilisi kohti summutavana. Ja Fjodor tegi ta kuuendat korda ümber...

Ka viiuldaja figuuri muutis ta korduvalt, kuid käed jäid kohe lõuendile püsima — head, väljendusrikkad käed, milles oli nukrat abitudust ja kulutamata jõudu...

Oli alles valge, Fjodor töötas üksinda. Ta eemaldus lõuendist ei tea mitmendat korda, et mõõta seda hindava pilguga. Eemaldus, seisis tükk aega ja mõistis äkki — pööre. Töö ei olnud veel kaugeltki lõpetatud, kuid otsustada selle üle võis juba julgesti. Ei olnud kahtlust — edu oli ilmne.

Ohk on tulvil rahutust ja hädaohtu, kurjakuulutavalt surub madal taevast end tasase maa ligi, jõhkra karmusega hellitavad laiaks muljutud käed viiulit... Viiuldaja poosis on meeletu inimese kirg arusaamatult ühinenud sõltumatu rahuga. Sõdurite käed ripuvad ta pea kohal, käed kuulavad... Tundub, nagu heliseks ja kajaks kogu lai stepp vastu nagu aknaklaas. Ja see kõik peab väljenduse leidma ühesainsas punktis, kükakile laskunud sõduri näos. Esialgu nägu ennast veel pole, selle kohal on tükk

419

419

maalimata lõuendit. Kuid ka see tükk ei vaiki enam, temalt ootad midagi ebatavalist, uskumatut. Kui raske võib kujuneda näo leidmine.

Maalitud on närviliselt, tolle rohmaka ja vaba jõuga, millega viiuldaja töömehekäed õrna, habrast viiulit muljuvad. Laialt ja üldistavalt, sinelipõõnasid välja maailmata, sest põõnad pole tõde.

Alles eile tundus töö ebamäärasena, alles eile oli seda raske mõista... Fjodor võttis seintelt maha kõik etüüdid, et need tähelepanu ei hajutaks, et silmade ees oleks ainult üks pilt. Ta istus ja hakkas vaatama...

Vanas hämaras söögitoas, milles oli säilinud möödunud sajandi õhk, tugitoolide keskel, millel olid puhanud habemikud intelligendid, Tolstoi ja Tšehhovi kaasaegsed, nende maailmast ja ajast eraldatud seinte vahel oli sõjaaegne stepp, niiske tuul, põlemislõhn, kiivris sõdur. Siin nägi pilt välja nii, nagu kaasaegne ekskavaator mammutikarja hulgas.

Kui Fjodorilt oleks küsitud, kuidas on soodsam seda pilti üles riputada, siis oleks ta vastanud: just niisuguses toas, siin on tema mõju kõige tugevam.

Helises uksekell. Fjodor kiskus end tööst lahti, läks avama.

«Kuidas käsi käib?»

Tulija oli Anton Ivanovitš, keda siinmail tükk aega polnud nähtud; ta tohletanud naeriga sarnanev nina oli muhelusest kipras.

«Sa tule ja vaata korra, mis ma teinud olen,» kutsus teda Fjodor.

Vanamees astus söögituppa ja seisatas.

«Etskae!» Seisis tükk aega ja sõnas siis: «Justkui otsaette oleks lõõnud.»

Olga Dmitrijevna, kes oli siiani Fjodori töödele ainult vilksamisi pilku heitnud, silmitses pilti kaua ja tähelepanelikult.

«Te oskate siiski tõestada oma õigsust,» ütles ta.

Fjodor ja Olja jäid kahekesi. Olja vaikis. Vaikis ka Fjodor.

Kogu sellest keerulisest tunnete segadikust, mida ta tajus, oli kõige tugevam ja juubeldavam kergendustunne — mägi oli õlgadelt langenud! Ta oli juba ei tea

mitmendat korda elus tulnud võitjaks, nagu oli tulnud võitjaks kahevõitluses tolle tundmatu ja nähtamatuga, kes oli tule all hoidnud kaevule viivat nõlvakut, nagu oli Donil eluga pääsenud ning nagu oli toime tulnud oma esimese natüürmordiga — pudeli ja sidrunitega.

Lõpuks sõnas Olja:

«Ma hakkan sind kartma, Fjodor.»

«Olja... Ma tahan...»

Olja muutus valvsaks.

«Olja, varem ma ei julgenud, kuid täna tundub mulle kõik saavutatav... Olja, ma ei taha rohkem ega vähem kui seda, et sina alati minu kõrval oleksid. Ilma sinuta on mul raske, ilma sinuta on võimatu... Olja, ära tee nagu, et sa oled segaduses, et see on sulle uudis! Sa aimasid seda!»

Olja surus käelabad oma ümarate põlvede vahele.

«Imelik,» sõnas ta. «Kui sa oleksid seda mulle varem ütelnud, ma oleksin rohkem rõõmustanud.»

«Millal — varem?»

«Kas või siis, kui sa käisid ringi õnnetuna... Praegu ma millegipärast kardan sind.»

«Olja, ma ei võta oma sõnu tagasi!»

«Ja pole tarviski. Ka mina armastan sind. Kuid praegu on mul sinu ees kuidagi nagu hirm. Aina pean mõtlema: kas ma olen sinu vääriline?»

«Vääriline?... Ma lihtsalt ei suuda olla sinuta. Sa ei usu? Kas pean langema põlvili, andma töotusi?»

Olja vaikis pisut ja lausus vaikselt:

«Tõenäoliselt on mul sinuga tulevikus väga raske.»

«Ma teen kõik, et sul oleks kerge!»

«Milleks? Olgu raske. Millegagi ma pean ju tasuma selle eest, et sa minu kõrval oled... Ma kardan hoopis muud — et sa aja jooksul ei astuks minust üle ega läheks ära... Raske aga — olgu, ma olen nõus.»

Fjodor tõmbas ta enda ligi ning Olja alistus kuulekalt, tardus hetkeks tema käte vahel, tõmbus aga siis aralt ja hellalt eemale:

«Ema võib tulla.»

Fjodor tegi külaskäigu Vjatšeslavile. Just nimelt temale pidi ta teatama oma võidust.

Veetšel seisis ateljees eskiis: päikesepaisteline, pidulikk valge linn, tänaval tööliste masuutjõgi. Sellesse masuutjõkke on kerge valeva luigena takerdunud kaless suviselt riietatud daamidega. Need on hirmust kössis ja silmitsevad nagu tagaaetud metsloomad monoliitset rahvahulka, kes olid vaestest äärelinnarajoonidest tunginud siia, nende päikesepaistelisse, valgete müüridega kuningriiki.

Vaenlusetormid meist tuiskavad üle,
vihaselt rõhuvad tumedad jõud...

Üliõpilaspõlves oli Veetše laulnud seda kitarri saatel. Nüüd nagu näha oli saabunud aeg sedasama teisel häälel laulda. Eskiisis oli olemas see, mis tema esimeses pildis vajaka jäi, — nähtamatu kangelane, kes hirmu tekitab. Masuutjõega sarnaneva rahvahulga kohal, suvepäeva läbipaistvas õhus, linna heledate müüride vahel oli üks ähvardav jõud hetkel vastamisi teisega — klassiviha, klassivaen! Preilikesed kalessis on hirmust kössis...

Vjatšeslav näitas Fjodorile ka teist eskiisi, pliiatsijoonist «Võitja». Lahing on lõppenud, barrikaadid purustatud, munakivišillutisel lamab töölisnooruk... Tema kohal aga soldatike mahasurujate hulgast, — kurnatud hall loomake puhevil sinelis. Vanjake — viisukandjate maameeste hulgast pärit tapja. Võitja rõõmu ei tunne, ta silmitseb maas lamavat vaenlast ainult nürimeelse imestusega: mis pärast too küll täägi otsa ronis? Talle on see mõistetamatu, talle on käsitamatu — mispärast?...

Fjodor lahkus Vjatšeslavi juurest tundega, et midagi on elus kogunemas. Kui sellised tööd näitusele pääsevad, siis tuleb Ivan Mõši postkaardisarnased lõuendid ja pompöössed portreed saabaste ja piibuga isikust õige pea seintelt maha võtta. Midagi on kogunemas, kunagi murrab see läbi... Vara oli ta Vjatšeslavi hukka mõistnud.

Koju jõudis ta hilja, kuid läbi härmatisest kohevate põõsaste helendas aken — teda oodati.

Sa oled peaaegu kolmekümneaastane, pool elust on nii-

alla seljataga, kuid ainult kauges lapsepõlves oli sul kodu, kus sind oodati ja sinu pärast muretseti. Kolmkümmend aastat — sa oled elanud muldonnides ja kaevikutes, seepärast oli sul ajutiseks peavarjuks üliõpilaste ühiselamu tuba ja võõraste inimeste toanurk... Sul võib olla palju tuttavaid seltsimehi ja terve armee tuttavaid, ent kui sul pole oma kodu, pole leesoojusest helendavat aknakest, mille taga sind lähedased inimesed ärevalt ootavad, siis tunned sa end inimeste hulgas ikkagi nagu Robinson Crusoe.

Läbi härmatisest kahuste põõsaste levitab aken oma sooja valgust, sind oodatakse, ei heideta magama.

Teda oodati tööpoolest, ning ootajaiks polnud mitte ainult Olja ja tema ema. Toas istus külaline.

Külaline pööras pead ning vaatas Fjodorit poolsuletud laugude alt.

«Tere, Fedja.»

Niina Hudjakoval oli täidlast pihta liibuvalt ümbritsev kleit ja uus soeng — juuksed keerutatud turbanina ümber pea.

Fjodori silmad peatusid Oljal. Ta oli praegu väga sarnane oma emaga — toosama endassesulgunud karm näoilme, lauba kahvatus toonitas kulme, vastuvaade pikaldane, imav. Olga Dmitrijevna istus, pilk langetatud lauale, kuid tema näost ei võinud midagi välja lugeda — see oli külm ja rahulik.

Niinal oli välimus, nagu oleks ta peole minekuks valmistunud, oli pidulikult riietunud, soenguga jännanud, end puuderdanud ja ehtinud — pidu aga oli ootamatult ära jäetud, kas või nuta, mida siis nüüd ette võtta?

Olja vaatab võõralt, uurivalt, Olga Dmitrijevna peidab silmi.

Fjodor tammus lävel kohmetuses jalalt jalale.

«Näed, võtsin kätte ja tulin külla,» lausus Niina süüdlaslikult. «Oleme ikkagi kursusekaaslased, kuus aastat tunneme teineteist...»

Kavalus ei õnnestunud — kõigest kursusekaaslane... Olja tõmbus näost roosaks ja pööras pilgu Fjodorilt kõrvale.

«Niina Nikolajevna kõneles meile sinust kogu õhtu,» sõnas Olja mujale vaadates. «Sellest, kuidas sa häämmastad kõiki oma talendiga.»

«Ma nägin su pilti!» ruttas ütlema Niina. «Sina oled hiiglane meie keskel.»

«Noh, aitäh,» suutis Fjodor lausuda.

Endamisi mõtles ta: «Aeg on hiline, ega ta ometi ööseks kavatse siia jääda.»

Olja tõusis otsustavalt üles:

«Me ei sega teid kauem. Lähme, ema.»

Kuid ka Niina tõusis:

«Ei-ei, on' juba hilja. Mul on aeg rongile minna.»

«Ma saadan sind,» ütles Fjodor peaaegu tänulikult.

Toas parfüümilainet levitades suundus Niina aeglaselt esiku poole — sihvakana, püstipäisena, langetatud ripsmetega, olles väärikalt lausunud:

«Nägemiseni. Vabandage, et tülitasin.»

Vaikides sammusid nad aiavärvast välja. Läbi lumise aia helendas aken. Pärast lühikest ohet hakkas Niina kõnelema:

«Minu poole astub tihti sisse Avdijev, kui näeb, et aken on valge... Sa ei tunne teda?... Ta on näitleja, esineb filmis, riietub jalustrabavalt...» Äkki vajus ta Fjodori õla najale ja hakkas nuuksuma: «Fedja, ma aina luiskan... Kogu elu luiskan endale... Fedja, ma ootasin kogu aeg, et sina tuled ja helistad mu uksekella...»

Siinsamas aga helendab aken läbi tühja lummetuisanud aia, tühjale, pimedale tänavale...

Niina oli peitnud näo Fjodori mantlikraesse ja Fjodor hoidis tal õlgadest, ilma et oleks lükanud eemale või tõmanud lähemale.

Krae alla mantli kalevisse vaibus sosin:

«Ema mul ei ole... Ja õieti ei ole isagi... Sina üks olid kogu maailmas...»

Ta oli rohkem kui ühel korral päästnud Fjodori talumatust üksindusest, kui töö oli tundnud end üleasustatud linna rahvarikastel tänavatel nagu Robinson, kelle kõik on unustanud. Enese ümber tühjust tajudes oli Fjodor rohkem kui ühel korral astunud üle tema läve. Kes veel kui mitte Fjodor ei peaks mõistma — vilets on inimesel üksinda.

Kuid värskest lumest koormatud põõsaste taga helen-dab kutsuvalt aken...

Lamajat ei lööda. Sa pole selleks võimeline.

Kuid aken on valgustatud. Sind oodatakse, võib-olla suurema kärsitusega kui muidu.

Keera selg, unusta see aken.

Unusta?... Unustamine on võimatu; aknast võib eemale minna, kuid ikkagi seisab mees, et aken on olemas, helendab ja kutsub.

Kogu elu mäletad seda akent ja kirud toda, kes sind sellest eemale kiskus.

Niina oli peitnud näo Fjodori õlale ja nuttis.

Viiv headust, seejärel aga terve eluaeg vihkamist!

Fjodori käed lebasid Niina õlgadel, kuid Fjodor kartis teda korraiski silitada või hella sõna ütelda — seda võiks tõlgitseda kui lubadust. Aken helendas ja Fjodor tõmbus sisimas kõssi põlgusest enda vastu. Ent kuidas aidata? Mida ta suudab?... Ainuüksi solvavalt luisata, mässida ennast ja teda uude valesse.

Nii ei jõudnudki Niina vastust ära oodata ja pisaraid kuivatades ütles lootusetult:

«Tuleb minna.»

Nad hakkasid kõrvuti minema, nagu olid sageli öösiti linnas kõndinud.

Nähtavale ilmus jaamahoone ja mõtlikult pimedusse vaadates lausus Niina:

«Kas ma olen tõesti nii halb? Kas tõesti on tarvis minust eemale hoida?»

«Sa oled tore, hea inimene. Pean sind alati mees,» vastas Fjodor.

«Oh, pole vaja,» tõrjus Niina.

Ja Fjodor vaikis jälle.

Nad jõudsid laternate valgusse, tõusid jaamaperroonile, kus hilist elektrirongi oodates külmetasid mõned üksikud sõita soovijad. Inimesi silmates meenusid Niinale jälle naiselikud argipäevamured.

«Vaata korra,» palus ta nagu Fjodori poole keerates: «Kas ma olen väga kole? On mu silmad väga punased?»

Ta nagu oli lihtsalt väsinud, pisut kahvatu ja lõtvunud, pisaratest olid silmade alla jäänud ripsmetuši jäljed.

«Sa ei ole iialgi kole, Niina,» ütles Fjodor, sisemuses aga muutus kõik jäiseks mõttest: seda nagu näeb ta viimast korda nii ligidalt. Tuttav, aastate jooksul tundmaõpitud nagu!

Hetkeks, ainult hetkeks ilmus mässuline mõte: mis oleks, kui ei pöörduks sinna tagasi? ...

Ent lumest kirjatud öö pimedusest tungis läbi valgus — läheneva elektrirongi esilatern. Nagu vahedad noad väl-gatasid rööpad, mis suundusid rataste kolksumise saatel perrooni juurde. Kangestusest ärganud inimesed hakkasid askeldama.

«Hüvasti, Fedja,» ütles Niina. «Soovin, et sul kõik hästi läheks. Ausõna...»

«Aitäh, Niina.»

Ta käsi oli soe ja kuidagi nagu luudeta.

Aken pöösaste taga helendas endiselt kutsuva soo-jusega.

Fjodorit nähes tõusis Olga Dmitrijevna laua tagant üles ja ütles nagu alati:

«Head ööd. Ärge kauaks istuma jääge.»

Ta lahkus oma aeglasel paindumatul kõnnakul.

Olja istus langetatud päi, juuksed nagu varjamas.

«Istu, joo teed,» sõnas ta nagu enda ette lauale.

«Aitäh, ei taha.»

Vaikiti natuke aega.

«Olja...»

Olja võpatas:

«Ei maksa midagi öelda... Ma pean... Pean nii mõnegi asjaga harjuma. Ma kardan, et sa kord astud minust nii-samuti üle nagu sellest naisest... Astud üle, kuid selleks ajaks olen ma täiesti...»

«Olja!»

«Ei maksa, Fedja! Mine heida magama. Nõnda on parem.»

Fjodor seisis mõne aja kõheldes.

«Mine magama.»

Ja Fjodor väljus kuulekalt.

Kaua põles tuli vanas majas, kaua valgustas aken tühja aeda ja tühja tänavat. Ent ka pärast seda, kui tuli oli kustunud, ei magatud veel kaua selles vaikseks jäänud majas, mis varjas oma katuse all lõpetamata pilti.

Hommik algas helistamisega ukse taga:

«Võtke telegramm vastu. Matjorinile.»

Silmini rätikusse mähitud naispostiljon torkas Fjodori nina alla kandraamatu:

«Kirjutage alla.»

Fjodor kiskus telegrammi lahti. Kasukas seljas, läks Olja temast mööda. Nagu tavaliselt sõitis ta poole kahek-sase elektrirongiga instituuti.

«Mis on juhtunud?» küsis Olga Dmitrijevna.

Fjodor ulatas talle telegrammi:

«Pean täna ära sõitma.»

Telegramm oli isalt:

SAVVA KOTŠNEV SURNUD TEATA KAS SÕIDAD VIIIVITAME MATUSTEGA MATJORIN.

Ja Fjodor mõistis, missugune nagu on Olga Dmitrijev-nal, kui ta oma haiglas saab teada mõne lootusetu haige surmast, — lihtsalt alistunud.

«Kas teil raha on?» küsis ta.

«Jah.»

Sellele sõidule kulub viimane raha, tagasi tuleb ta ilma kopikata.

«Kui kauemaks jääte, teatage kindlasti. Ei tohi meid teadmatuses hoida. Kas mõistate?...»

«Mõistan,» vastas Fjodor.

Tuttav raudteejaam — sünge tume pumbamaja, rohe-tama hakanud kell ukse kõrval palkseinal ja vuntse kan-dev vana paks jaamaülem, niisama muutumatu nagu pumbamaja. Fjodor mäletas teda ka palju noorema mehena, tema tütresse oli ta koolipõlves armunud olnud.

Tuttav jaam oli nagu koduvärv.

Rong peatub siin kõigest viis minutit.

Fjodor hüppas trepiastmelt alla ja vaatas ringi — vahest on isa vastu tulnud. Savva Iljitš enam vastu ei jookse, hingeldav ja õnnelik...

Kuid ka isa polnud näha.

Pakane kippus näpistama. Millegipärast ei olnud vaguniakendel nägusid vahtimas, millegipärast olid pea-aegu kõik vagunisaatjad äkki trepiastmetelt kadunud ja sisse pugenud, kuigi ukсед seisid lahti ja ärasõidukella ei olnud veel antud.

Ning jaamahoone ees oli suur segadus: ukсед paukusid, üleriidetata inimesed sebisid sinna-tänna. Keegi einelaua-müüja võidunud valges kitlis, mille all oli kümmekond ürpi — see tegi ta paksuks nagu lumememme —, jooksis

ringi, haaras endal vahetevahel peast kinni, pörkas inimestega kokku ja karjus:

«Tema on suremas, aga meie elame! Issand, kui ebaõiglane! Tema on suremas, aga meie elame!» Ta jooksis Fjodorile otsa ning kõrvetavast pakasest punetavas näos vilksatasid arukaotanu valkjad silmad, ta vehkis lühikeste kätega, nagu oleks tahtnud lendu tõusta, kui poleks olnud liiga paks: «Tema on suremas, aga meie elame! Mis see ometi on? Tema on suremas!...»

Fjodor ei suutnud veel midagi taibata, kui naine juba temast eemale kargas. Mis kuradi lugu? Ega see möll ometi Savva Iljitši pärast ole?

Paks einelauamüüja aga trampis edasi, rünnates inimesi.

«Meie oleme elus, aga tema?... Te kuulsite: väga raske!... Meie oleme elus, aga tema!...»

Fjodor astus jaamaüleva juurde. Too seisis kellatilast kinni hoides ja vaatas Fjodorist mööda, hallid vuntsid pilviselt sorakil.

«Mis lahti on?» küsis Fjodor.

«Stalin...»

«Mis temaga on juhtunud?»

«Just praegu loeti raadios bulletääni — raske seisukord... Paistab, et lootust pole.»

Jaamaülem lõi ärasõidukella.

«Näe, kus sa oled, ja mina kolan teises otsas.»

Fjodori ees seisis isa — kitsi naeratus punakaks kulunud läkiläki varjus; kiviselt valjul näol harjasetaoliste vurrude hall segi härmatisega.

«Läki. Anna kastike õige minu kätte.»

Vimmas seljaga, kogukas, viltidega tõntsilt lund kaapiv — vanaks oli ta jäänud, isegi kõnnak oli muutunud.

«See on ju ebaõiglane! Meie kõik oleme elus ja terved, aga tema...»

Isa torises endale vurrudesse:

«Mis siis nüüd, kas kogu maailm peaks kirstu heitma või?...»

«Elu võtab teise pöörde,» sõnas Fjodor.

«Hullemaks ikka ei lähe.»

«Näe, missuguseseltskonnas lahkub Savva Iljitš.»

«Seal võib ka sihukeses olla. Siin ainult teeb jalad alla... Savva aga läks ära nii, nagu oli elanudki, isegi

Marfida-eit ei märganud. Eelmisel päeval kõneles aina sinust.»

Nad läksid harilikku teed mööda, mis lapsepõlvest saadik peaaegu ei olnudki muutunud: lai suurtee, pooleldi umbetuisanud jalgrada, haavik, kaasik, hõredaks jäänud kuusik, Matjora katused...

Kuusik oli osaliselt maha raiutud, kased aga vägevaks sirgunud.

Fjodor maalis esimest ja viimast portreed oma kunagisest joonistusõpetajast. Nüüd alles oli see meelde tulnud — kuidas ta küll polnud taibanud maalida teda eluajal.

Fjodorile kuulus Savva Iljitši «pärandus» — tema maastikud, kasekesed-kuusekesed. Fjodor tuhnis nende hulgas kaua, silmitses neid hoolikalt: äkki selgub, et kadunud Savva Iljitš oli väljapaistev primitivist, oma häälega, oma maneeriga, — Vologda Pirosmanišvili.

Leht lehe järel, maastikuke maastiku järel... «Kogu elu õpin ma looduselt...» Kuid kõik maailma diletandid on just täpselt niisamuti joonistanud kuusekesi ja põõsakesi, värvinud taevast siniseks lahustatud veega. Ja ainult ühel tööl peatus Fjodori pilk kauem: see oli Van Goghi portree — habemesse kasvanud külamees, kes sarnanes Openkiniga, pikka aega maokasvajad põdenud matjooralasega. «Ma õpin looduselt!» See Openkini moodi Van Gogh oli raamatust maha joonistatud, ja ometi oli Savva Iljitš temasse pannud midagi endast — mitte põikpeafanaatik, vaid malbe, tahtejõuetu inimene. Tema teiste tööde seas oli see juhuslik šedöövr. Selle hoiab Fjodor eluaeg alal.

Pakane oli käre, aiateibad paukusid.

Kirst kanti tarest välja, asetati laiale õlgedega kaetud talupojareele. Kirstu kõrvale seati istuma vanasse kasukasse mähitud Marfida-eideke, kes ei suutnud enam kõnelda, ainult roomas; ta oli isegi kadunud Savva Iljitši pojakeseks hüüdnud. Kirstust teisele poole pandi jämedalt tahutud rist.

Savva Iljitš jumalat ei uskunud, kindlasti polnud ta

avalदानud soovi, et tema haua kohal rist ilutseks. Kuid Marfida-eideke mangus selle välja halina ja nutuga:

«Ta polnud ju pagan, vaid ikkagi ristiinimene. Temast vaguramat pole maa peal olnudki. Ilma ristita, et hukatusse läheks!... Issand! Ka mina suren ükskord, ja kui mindki ilma ristita!... Aetakse hauda nagu türklane. Oh, issand!...»

Külas otsustatigi: kui rist, siis rist, mispärast mitte teha eidekesele meelega, pealegi on rist kõige harilikum. Eide soigumist kuulates ei söandanud ka Fjodor vastu vaielda: Savva Iljitsile on see praegu juba ükspuha, Marfidale aga mitte ainult meelega, vaid teotus, mõnitamine, oma ülejäänud päevad elaks ta hirmus, et ka tema võidakse matta ilma ristita, nii et talle saavad osaks igavesed piinad. Päevi aga polnud tal enam kuigi palju elada jäänud, ja need kujunevad niikuinii raskeks, milleks seda koormat veel rängemaks muuta.

Fjodor tegi näo, nagu ei märkaks risti. Ta võttis paleti kaasa.

Pulstunud hobusekronu astus laisalt ja vahtis härmas koonu madalale kallutades keskendunult sissesõtkutud teed, nagu otsiks igal sammul midagi, mis lootusetult kaotsi on läinud.

Ohjad pihus, kõndis ree kõrval poisike, tollesama Openkini neljateistkümnenda poeg, kellega Savva Iljitsi Van Gogh natuke sarnanes. Ree järel sammusid kolm inimest: Fjodori ema, kes nüüd enam oma punaseksnutatud silmi ei kuivatanud, ent alatasa õhkas, Fjodori isa oma ruskeks kulunud läkiläkiga ja Fjodor. Matjora küla oli ükskõikne selle inimese surma vastu, kes talle oli alati võõras olnud.

Teeserval seisis ülestõstetud kapotiga viietonnine veoauto, pakasega võideldes pusisid kaks noormeest mootori kallal. Nad katkestasid töö ja pöörasid oma punetavad näod arusaamatuses kurva protsessiooni suunas. Fjodor kuulis, kuidas üks ütles teisele:

«Siin on küll keegi salamahti kõrvale toimetatud.»

Alles eile oli teatavaks saanud ärevusega oodatud sõnum — Stalin oli surnud. Leinaraamis ajalehed polnud veel Matjorasse jõudnud. Kuid neile noormeestele, juhuslikele pealtnägijatele, võisid need matused — männipuust kirst vanal reel ja külmast kange nõder vanaeit — näida pilkena, häbitu karikatuurina praegu, mil kõik kõnelesid

selle inimese surmast, kes oli tõstetud jumalaga ühele tasemele.

Igav külakalmistu puutumatus lumest väljaulatuvate lüngus ristidega. Suvel praeb siin halastamatult päike, talvel uluvad raevukad tuisud. Külakalmistu — paljude maaharijate-põlvkondade viimne ase. Ja kalmistu serval — jäist külmust levitav auk, punakaspruun külmunud savi valgel lumel.

Kõnesid ei peetud, ei öeldud isegi jumalagajätusõnu. Ainult Marfida-eit kobis reelt maha ja langes kirstule kummuli ning Fjodori ema pühkis labakindaga pisaraid. Fjodor võttis mütsi peast, tema järel paljastas isa oma hallid juuksed, isa järel kahmas mütsi maha külmetunud ja ninaga luristav Openkini poisike.

«Mis siis muud... Hakkame vähehaaval peale,» lausus isa.

Mütsid tõmmati pähe ja asuti nõõride kallale, seejärel haarati labidad...

Marfida-eideke istus lumel ja halises tasakesi. Fjodori ema püüdis teda üles aidata...

Erukeele kalmukünkale, keset segisõtkutud lund kerkis rist, kuhu keemilise pliiatsiga olid tähendatud napid andmed: Savva Iljitš Kotšnev, ning sünni- ja surmaaasta.

Fjodor võttis paleti, sellele oli jäänud veel natuke pakases külmunud värvi. Palett oli sama, millega Fjodor oli pildi kallal töötanud, oli töötanud ka Savva Iljitsi ainsa portree kallal — isegi värv oli sellest pärit.

Naeltega lõi ta paleti tugevasti risti külge. Kiri ristil teatas inimese nime, kuid vihmad uhuvad selle varsti maha. Palett aga kõneleb sellest, et siia on maetud kunstnik. Tundmatu kunstnik, kes väärrib samasugust austust nagu tundmatu sõdur.

Ta polnud rabanud maailma šedöövritega, tema nime ei maini isegi kõige täpsemad uurijad, kuid ometi pole ta elu möödunud jälgi jätmata — ta on süüdi selles, et maailmas on üks kunstnik rohkem. Kui poleks olnud teda, oleks arvatavasti tallanud maakamarat inimene, kes vahest polekski halb, võib-olla ehk inimestele omamoodi kasulik, kuid ometi ilma kutsumuseta. Suur ülesanne on avastada kutsumus — maailm saab ühe loova inimese võrra rikkamaks.

Päike ujus madalal külmas õhtueelses sombas. Tema

jõuetud kiired kõrvetasid külmalt põski. Värskest hõõveldatud ristile oli naelutatud palett, mis Marfida-eideke sele midagi ei öelnud, kuid Fjodorile meenutas — kunstniku tee on okkiline.

Savva Iljitši polnud enam, kuid tema, Fjodor, oli olemas. Ja Fjodoril polnud põhjust millegi üle kurta: teda ootas peaaegu lõpetatud pilt, ootas peatselt saabuv võit, tal oli jõudu, raudset tervist, annet, oli andumust oma tööle ja tõenäoliselt ka jultumust. Polnud põhjust millegi üle kurta!

Kuid maailm teeb muret, teeb muret ei rohkem ega vähem kui planeedi saatus. Panipaikades lamavad superpommid, need võivad oma vangistusest lahti pääseda, lõhkeda mandrite kohal — tuli, tuhk, kõike elavat laostav radioaktiivsuse nakkus. Maailmas on kired lõkkele lõõnud. Ja eile suri juht, isa ja õpetaja, inimkonna geenius, inimkonna korüfee, kõigi rahvaste sõber, ajastu looja. Ja praegu, selsamal hetkel, seisavad miljonid inimesed küsimuse ees: mis saab edasi?

Mis saab edasi? ... Fjodorile näis, et maailm sarnaneb tolle noore sõdurikesega, kes oli päikesest hõõguvat kiilast nõlvakut silmitsenud. Tookord oli sõdur surma võitnud, ta elab siiamani, valmis pühitsema uusi võite.

Hobune tõmbas ree liikvele. Vaikides mindi külla tagasi. Rist paletiga jäi seljataha.

Kuid Moskvas, Sammassaalis, pärgade ja tunnimeeste keskel, hõljus sünge vahase näo kohal leinamuusika. Inimesed vaatasid tulevikku.